mtatkki
Hungarian Academy of Sciences
Centre for Social Sciences
Institute for Minority Studies

A PDF fájlok elektronikusan kereshetőek.

A dokumentum használatával elfogadom az Europeana felhasználói szabályzatát.

ELITEK
A VÁLSÁG KORÁBAN

Magyarországi elitek,
kisebbségi magyar elitek

Szerkesztette:
Kovách Imre

ELITEK A VÁLSÁG KORÁBAN

Magyarországi elitek, kisebbségi magyar elitek

ELITEK
A VÁLSÁG KORÁBAN

Magyarországi elitek, kisebbségi magyar elitek

Szerkesztette:
Kovách Imre

Magyar Tudományos Akadémia Politikatudományi Intézet
Magyar Tudományos Akadémia Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet
Argumentum Kiadó

Budapest, 2011

A kutatást és a kötet megjelenését támogatta:

NEMZETI KULTURÁLIS ALAP
(Pályázati azonosító: 2521/2748.)

ORSZÁGOS TUDOMÁNYOS KUTATÁSI ALAPPROGRAMOK
(A projekt címe: A magyar politikai elit 2009, száma: 77445, illetve
a projekt címe: A gazdasági és kulturális elitek vizsgálata 2007, száma: 68473.)

NEMZETI KUTATÁSI ÉS TECHNOLÓGIAI HIVATAL
(A projekt címe: Magyar és kisebbségi elitcsoportok innovációs kapacitása
és értékteremtő képessége Magyarországon, Romániában és Szlovákiában,
száma: INNOTARS 08-1-2008-0045.)

Lektorok:
A. Gergely András, Csizmadia Ervin, Feleky Gábor, Geambaşu Réka,
Lencsés Gyula, Nagy Beáta, Róbert Péter, Simon János

Olvasószerkesztő:
Horváth György

A kötetet és a borítót tervezte:
Hodosi Mária

© Kovách Imre et al.

ISBN 978-963-446-605-5

A kiadásért felel az Argumentum Kiadó, az MTA PTI és az MTA ENKI igazgatója.
Nyomta az Argumentum Kiadó nyomdaüzeme.

Tartalomjegyzék

Kovách Imre
Előszó – Elitek a válság korában
Magyarországi elitek, kisebbségi magyar elitek 9

ELITKUTATÁSOK ÉS ELITFOGALMAK

Szabari Vera
Társadalmi elitkutatások Magyarországon 1989 előtt 15

Kristóf Luca
Elitkutatások Magyarországon 1989–2010 37

Légmán Anna
A kvalitatív módszerek helye az elitkutatásokban 57

EREDMÉNYEK – KUTATÁSI FELADATOK – MÓDSZERTANI MEGFONTOLÁSOK

Tóth Ágnes – Vékás János
A magyarországi kisebbségi elitekre vonatkozó kutatások áttekintése 77

Papp Z. Attila
Az 1989 utáni romániai, illetve romániai magyar elitek tipológiái és értelmezései 99

Mészáros Magdolna
Betekintés a szlovákiai elit szociológiai elméletébe és kutatásába 125

MAGYARORSZÁGI ELITEK

Csurgó Bernadett – Megyesi Boldizsár
Elit-meghatározások és elitcsoportok – A 2009-es magyarországi elitfelvételek fogalmi-mintavételi háttere 143

Fényes Hajnalka
A magyarországi elit kulturális és anyagi tőkéi és társadalmi mobilitása 177

Kovách Imre
Gazdasági elitcsoportok és vállalataik 207

Kristóf Luca
A magyar kulturális elit és a reputációs elitcsoport 231

Csurgó Bernadett
Politikai elit: közéleti szerep és szerepvállalás 253

Bányai Borbála – Légmán Anna
Politikus életutak 1989 után 285

Girst Noémi – Keil András
Zavar a fejekben? A magyarországi elit és a politika 2009-ben 315

Czibere Ibolya
Nők a kulturális, gazdasági és politikai elit tagjai között 337

KISEBBSÉGI ELITEK

Tóth Ágnes – Vékás János
Kisebbségi elit és önkormányzatok 393

Lampl Zsuzsanna
A szlovákiai magyar kulturális és gazdasági elit szociológiai portréja 437

Papp Z. Attila – Márton János
Párhuzamos világok? Az erdélyi magyar gazdasági és kulturális elit szocio-demográfiai jellemzői 463

Táblázatok és ábrák jegyzéke 523

A kötet szerzői

Bányai Borbála
(Data Research Kft.)

Czibere Ibolya
(Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar)

Csurgó Bernadett
(Magyar Tudományos Akadémia Politikatudományi Intézet)

Fényes Hajnalka
(Debreceni Egyetem Bölcsészettudományi Kar)

Girst Noémi
(Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar)

Keil András
(Budapesti Corvinus Egyetem Társadalomtudományi Kar)

Kovách Imre
(Magyar Tudományos Akadémia Politikatudományi Intézet)

Kristóf Luca
(Magyar Tudományos Akadémia Politikatudományi Intézet)

Lampl Zsuzsanna
(Konstantin Egyetem Közép-európai Tanulmányok Kara)

Légmán Anna
(Magyar Tudományos Akadémia Politikatudományi Intézet)

Márton János
(Omnibus Kft.)

Megyesi Boldizsár
(Magyar Tudományos Akadémia Politikatudományi Intézet)

Mészáros Magdolna
(Comenius Egyetem Bölcsészettudományi Kar)

Papp Z. Attila
(Magyar Tudományos Akadémia Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet)

Szabari Vera
(Eötvös Loránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Kar)

Tóth Ágnes
(Magyar Tudományos Akadémia Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet)

Vékás János
(Magyar Tudományos Akadémia Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet)

ELŐSZÓ

ELITEK A VÁLSÁG KORÁBAN
Magyarországi elitek, kisebbségi magyar elitek

Egy kutatás története gyakran lényeges tartalommal egészítheti ki a tudományos elemzéseket. A 2009-es (részben 2010-es) elitfelvétel-sorozat egy közel két évtizeddel korábban kezdődött kutatási program aktuális állomása. A 19. és 20. századi elitek összetételét, változásait, társadalmi jellemzőit, hatalmi és egyéb pozícióit tekintélyes társadalomtudományi érdeklődés kísérte, amelynek irányairól és produktumairól kötetünkben Szabari Vera és Kristóf Luca tanulmányai számolnak be. Az elit a politikai rendszerváltást közvetlenül megelőző évektől kezdődően kitüntetett figyelmet kapott. Az új korszak hatalmi viszonyait, politikai és kulturális intézményeit uraló, a gazdaságot tulajdonosként vagy vezető menedzserként működtető társadalmi csoportokról több száz publikáció született.

Kötetünk adatfelvételei egy 1992/93-ban Szelényi Iván és Donald Treiman vezetésével készített, hat országra (Magyarország, Cseh Köztársaság, Szlovákia, Oroszország, Bulgária és Lengyelország) kiterjedő, kérdőíves módszerrel készített kutatás hazai folytatásai. A Szelényi – Treiman-féle *Social Stratification In Eastern Europe After 1989* című projekt hat országban általános népességmintával és elitmintákkal is készített felvételeket. A nemzetközi összehasonlító elemzés során az elitbe tartozókat, az azonosíthatóság és összehasonlíthatóság miatt, pozícióik szerint választották ki. Az elit pozíciók alapján történő meghatározása maradt az 1992/1993 utáni adatfelvételeink mintavételeinek a vezérelve, amelyet csak a kulturális elithez tartozók esetében módosítottunk, illetve egészítettünk ki a hírnév alapján történő kiválasztással. Az 1992/1993-as kutatás során megkekerestük az 1988-ban, tehát a rendszerváltás előtti utolsó „tisztán" pártállami évben elitpozícióban levőket. Az elkészült elitfelvételek tehát huszonegy éves idősorokat rögzítenek, ami nemzetközileg is páratlan elemzésekre ad alkalmat.

Elitkutatásaink során az 1992/1993-as kutatás módszerét követtük, amikor a gazdaság, a politika és a kultúra meghatározó személyiségeivel készítettünk kérdőíves interjúkat. Nem az elitkutatások fogalmai szerint „uralkodó" vagy „kormányzó" elitnek tekinthető, egyetlen társadalmi csoport megtalálására és leírására törekedtünk. Az ezredforduló előtti és utáni évtizedben a hatalmi és kormányzati viszonyok gyakran és radikálisan változtak. Logikusabbnak tartottuk ezért azoknak a megkérdezését, akik közül a legnagyobb valószínűséggel kerülhet ki egy adott korszak uralkodó elitje, és akik egyébként is a politika, a gazdaság és kultúra elitjéhez tartoznak.

1992/1993-at követően három időpontban volt lehetőségünk arra, hogy az elit tagjaival kérdőíves felvételt szervezzünk. 1997-ben a gazdasági elittel, 2001-ben az elit mind a három csoportjával készült kérdőíves felvétel, míg 2009/2010-ben nyolc elitfelvételre

is sor került. A gazdasági, kulturális és politikai elit mellett a magyarországi kisebbségek (német, cigány, szlovák és román) elitjei, illetve a romániai és a szlovákiai magyar kisebbség gazdasági és kulturális elitjei kerültek a vizsgálatunkba.

A mintavétel a három, 1992/1993-ban is kérdezett magyarországi elit esetében hasonló volt a későbbi vizsgálatokban is. A részletekről Csurgó Bernadett és Megyesi Boldizsár készített e kötet számára tanulmányt. A 2001-es és 2009/2010-es kulturális elitfelvétel mintájának a kialakításakor részben változtattunk a tisztán pozícionálás mintán. A megkérdezettek közé kerületek a pozícióik alapján a kulturális elithez tartozók, például az MTA tagjai vagy oktatási intézmények vezetői, de kialakítottunk néhány új almintát is. Így kerültek az irodalmi bestseller szerzők, a könnyűzenei díjazottak, valamint a kulturális elit megkérdezett képviselői szerint a magyar kulturális életben legnagyobb tekintéllyel rendelkezők közül 2001-ben ötvenen, 2009/2010-ben százan a megkérdezettek közé.

Az 1992-től eltelt tizenhét év alatt többször változott a kutatás kérdéseinek egy része és ennek megfelelően a kérdőívek is. 1997-ben Szelényi Ivánnal és Csite Andrással a gazdasági elit felvételnél megtartottuk az első kérdőív jelentős részét. Lerövidítettük a kérdezettek életútjára vonatkozó kimerítően részletes kérdéssort. A vagyon és a jövedelmi viszonyokra vonatkozó kérdésblokk nagyságát is jelentősen csökkentettük, hiszen egyértelmű volt, hogy a gazdasági elit gazdag, és mivel abban az éven nem tudtunk más elitcsoporthoz tartozókkal interjút készíteni, ezért a gazdasági elit vagyonát, jövedelmét nem tudtuk volna más csoportokéval összehasonlítani. Sokkal többet kérdeztünk viszont vállalataikról, mert 1995 után sorra jelentek meg olyan publikációk, amelyek alapján arra következtettünk, hogy a vállalatok tulajdonszerkezete és a gazdasági elit belső rétegződése között jellegzetes összefüggéseket találhatunk.

A 2001-es gazdasági, kulturális és politikai elit kutatásakor változatlanul hagytuk az alapkérdéseket, de Szelényi Ivánnal, Csite Andrással és Tóth Andrással úgy döntöttünk, hogy tovább bővítjük a vállalatokra vonatkozó kérdésblokkot, illetve a fogyasztásról, különösen a kulturális fogyasztásról, az életmódról, a kapcsolatokról és az értékekről információkat gyűjtő kérdéseket. Ekkor tettük fel először a presztízsre vonatkozó kérdéseket is.

2009/2010-ben Csurgó Bernadettel, Kristóf Lucával, Megyesi Boldizsárral és Légmán Annával számottevően csökkentettük a gazdasági elit esetében a vállalati kérdések számát. Viszont jelentősen növeltük a kapcsolatokra, az értékekre, a politikai értékválasztásokra és az elitidentitásra vonatkozó kérdések számát. Szarka László, Tóth Ágnes és Papp Z. Attila munkájaként készültek el a sajátos kisebbségi kérdéscsoportok. A kisebbségi minták jellemzéseit ebben a kötetben Tóth Ágnes és Vékás János, Márton János és Papp Z. Attila, valamint Lampl Zsuzsanna tanulmányai adják.

A pártválasztást mind a négy vizsgálati időpontban az 1990 utáni összes országgyűlési választásra, illetve a kérdezés időpontjára vonatkozóan is megkérdeztük. A pártválasztás elemzése érzékenyen jelezte a pártviszonyok változásait. 1997-ben jeleztük, hogy a multinacionális vállalatok fiatal vezető menedzserei döntőrészt a FIDESZ szimpatizánsai, 2001-ben egyértelmű volt, hogy a gazdasági elit a liberális-szocialista pártkoa-

líciót támogatja inkább. 2009-re viszont a gazdasági elit mértékadó része egyértelműen a konzervatív pártok, a FIDESZ, az MDF irányába orientálódott. A kulturális elit mindig kiegyensúlyozottabb volt a balliberális és konzervatív pártok támogatását illetően.

1992/1993-ban az elitek összetétele és rekrutációja (rendszerváltás előtti pozíciói, pártállami tagsága), cserélődése, a tulajdonhoz vezető útja, illetve az 1988-as elit rendszerváltást követő sorsa voltak a kutatás legizgalmasabb területei. 1997-ben leginkább arra voltunk kíváncsiak, hogy milyen csoportjai vannak a gazdasági elitnek? Milyen tulajdoni összetételűek a vállalataik? Hogyan hatott a gazdasági elit összetételére a kilencvenes évek közepétől felerősödő privatizáció és a gazdasági liberalizáció? Valóban hiányoznak-e a gazdasági szereplők közül a magyarországi nagytulajdonosok? Változtak-e a gazdasági és politikai elitek közötti erőviszonyok? 2001-ben a három elitcsoport cserélődése, összetételének változásai, politikai orientációja, fogyasztása és életmódja voltak vizsgálataink elsődleges témái.

A 2009-es adatfelvételek előkészítését még 2007-ben kezdtük, és akkor még nem gondoltuk, hogy kutatásunk két évvel később az összetett válság miatt különös hangsúlyt kap. Nem feltételeztük, hogy a kötet tanulmányainak írása közben majd egyre inkább arra keressük a választ, vajon a kutatott elitek alkalmasak-e a példamutatás erejével és politikai tevékenységükkel a válságból való kilábalás útjainak megtalálására és a társadalom vezetésére? A kötet szerzőinek háromnegyede tekintélyes tapasztalattal rendelkező, már korántsem pályakezdő, de még mindig fiatal kutató. Az empirikus elemzésekhez illő visszafogottság mögött nem véletlenül sejlik fel a tanulmányokban a szenvedélyes kérdés: vajon mire képes ez az elit abban a korban, amikor igazán szükség van arra, hogy anyagi, kulturális, hatalmi, kapcsolati és szimbolikus tőkéiket ne csak felhalmozzák, hanem fel is használják a közjó érdekében? A válaszok nem igazán biztatóak.

Az elitek bezárulással válaszolnak a válságkorszak kihívásaira (lásd Kristóf Luca, Csurgó Bernadett, Fényes Hajnalka, Kovách Imre tanulmányait). Növekszik az életkor, lelassul a fiatalabb generációk beáramlása. Még a gazdasági elit a legnyitottabb, de köztük is kevesebb a negyven év alatti, mint az évtized elején. A multinacionális vállalatok felsővezetőinek aránya kétszeresére nőtt 2001 és 2009 között, s ez a gazdasági elit közel felét jelenti. Kevés a még privatizálható állami/önkormányzati tulajdon. A privatizációban való részvétel és az azt lehetővé tevő liberális gazdaságpolitika támogatásának helyébe a tulajdon biztonságos működtetése és a konzervatív politika igenlése lép. Az eliteken belüli hierarchia világosan megmutatkozik: a magasabb státushoz az eliten belül is a nagyobb kapcsolati háló társul, és azt nem a teljesítmény határozza meg, mint ahogyan az egy legitimen működő intézmény- és szabályrendszerben elvárható. A nők csak nagyon csekély arányban és nagy árat fizetve tudnak az elitbe jutni Czibere Ibolya elemzése szerint. Az elitbe jutó nők sokkal kevesebb gyereket vállalnak például, mint az elit férfitagjai.

A kulturális elit a legzártabb, fiatalon vagy alacsonyabb társadalmi háttérrel nehéz sorai közé jutni. A politikai elitnek van egy viszonylag lentről induló csoportja, de a lekérdezés során már a bezárkózás – korábban nem tapasztalt – jeleivel találkoztunk. Összehasonlíthatatlanul nehezebb volt rávenni az elit tagjait a válaszadásra, mint a ko-

rábbi években. Sokan bizonyultak intoleránsnak, telefonon, e-mail-ben tiltakoztak az interjúra történő felkérés vagy a kérdések miatt a kutatás irányítóinál és hivatali vezetőiknél. Erre a korábbi három időpontban egyszer sem volt példa.

A politikai elit professzionalizálódik, tagjai a politikusi pályát élethosszig tartó karriernek választják. Identitásuk a legproblematikusabb az elitcsoportok között (lásd Csurgó Bernadett, Bányai Borbála és Légmán Anna tanulmányait). A szakértői elitszereppel azonosulnak, de a politikai elithez tartozással nem. Az értékzavar más területen is tetten érhető. A politikai értékeket és a pártválasztást Girst Noémi és Keil András elemzése a „zavar a fejekben" állapotával írja le.

A kulturális elit a legidősebb. Tagjainak értékrendje, presztízsének meghatározói erőteljesen politika-kötöttek. Kiszolgáltatottak az állami forrásoknak és az azok felosztása fölött diszponáló döntéshozóknak.

A kisebbségi elitek felvételeihez kapcsolódó első feldolgozásoknak természetszerűen mások a kérdései. A kisebbségek elitjének tekinthetőek-e kisebbségi önkormányzatok tagjai? – kérdezi Tóth Ágnes és Vékás János. A magyarországi kisebbségi önkormányzatok képviselőinek társadalmi-gazdasági jellemzői jobbak az adott kisebbségi közösség egészénél, ugyanakkor viszonylag jól reprezentálják az egyes kisebbségi csoportokat. A szlovákiai magyar kisebbség, amelynek Mészáros Magdolna szerint ez volt az első empirikus vizsgálata, nagyon heterogén. Lampl Zsuzsa elemzése mutatja be, hogy a kultúra és gazdaság elitjének többségét (65–75%) elsőgenerációs értelmiségiek alkotják, akik különböző társadalmi csoportokba tartozó szülők gyermekei. Az életszínvonal vizsgált mutatói szerint úgy a kulturális, mint a gazdasági elit jobban él a szlovákiai magyar átlagnál. Az elit zöme gazdaságilag „több lábon áll": a kulturális elit háromnegyedének, a gazdasági elit 83 százalékának az elsődleges munkahelyén/vállalkozásán kívül „másodállása" is van. A kulturális elit háromnegyede, a gazdasági elit kétharmada egyetért azzal, hogy a szlovákiai magyar kisebbségi elitnek történelmi küldetése, sőt kötelessége, hogy elősegítse a szlovákiai magyarok helyzetének javítását és nemzeti kultúrájának fennmaradását.

Papp Z. Attila és Márton János elemzése szerint a számos szempontból megosztott erdélyi gazdasági és kulturális elit legfontosabb összekötője az „erdélyiség". Az erdélyi magyar kulturális elit erőteljesen integrálódott az állami és hatalmi struktúrákba, intézményeinek léte elsősorban a román államtól függ, ugyanakkor erős a szakmai és egyéb kapcsolatrendszere Magyarországgal is. A kisebbségi elit képviselői a „közösség" problémáinak megoldását nagy részben az államtól, az állam toleráns magatartásától és a helyi hatalom képviselőitől várják. Az ezredfordulótól új tendenciák alakítják az erdélyi magyar elitek összetételét. Ekkorra erősödtek meg a korábban létrehozott cégek élén a magyar gazdasági elit tagjai, s egyre inkább a politikától kevéssé függő szakmai karrier válik a kulturális elitbe való emelkedés útjává is.

Terjedelmes kötetünk a 2009/2010-es adatfelvételek első, leíró jellegű tanulmányait tartalmazza. Az egyes elitcsoportok összehasonlítása és az idősorok elemzése a további kiadványokra vár.

Kovách Imre

ELITKUTATÁSOK ÉS ELITFOGALMAK

Társadalmi elitkutatások Magyarországon 1989 előtt[1]

Szabari Vera

Az elitkutatások legfontosabb sarokpontja az elit fogalmának meghatározása, azoknak a kritériumoknak a kijelölése, amelyek mentén az elit tagjait megkülönböztetjük egy adott társadalmon belül. Egy történeti áttekintés alkalmával épp ezért kézenfekvő a meghatározások és kritériumok rendszerén keresztül vizsgálni a korábbi munkákat. Annál is inkább, mivel a definíciók nyomán nem csupán a kutatások menetéről, módszertani alapelveiről, hanem az adott korszak társadalmi, gazdasági, politikai és nem utolsósorban tudományos közegéről is árnyaltabb képet kaphatunk. Tanulmányomban mindenekelőtt az 1989 előtti hazai vizsgálatokban használt elitfogalmak történeti, társadalmi, tudománypolitikai kontextusának megragadására törekszem, melyből nem csupán az elitkutatások és azok egymáshoz való viszonya, hanem egy korszak elitkoncepciója, valamint az elitet vizsgáló tudományok – elsősorban a történelemtudomány, illetve a szociológia – magyarországi történetének néhány jellegzetessége is kirajzolódik. A tudománytörténeti vizsgálat esetünkben a szociológiára fókuszál.

A szociológia hazai története 1989 előtt több korszakra bontható, mely korszakok a társadalomról való gondolkodás, így az elit kutatásának kereteit is megszabták. Viszonylag elfogadott a hazai szociológia történetének kiinduló dátumaként az 1900-as évek elejét, vagy nagyobb intervallumban a 20. század legelejét megjelölni, mely szakasz durván az első világháború végéig vagy a Társadalomtudományi Társaság kettéválásáig tartott. Ezt követően beszélhetünk a két világháború közötti időszakról, majd az 1945 után kibontakozó, és végül több kísérlet után az 1960-as években intézményesülő hazai szociológiáról. Jelen tanulmánynak nem feladata az időhatárok felülvizsgálata, vagy az egyes szakaszok – melyek önmagukban sem tekinthetők egységesnek – pontos megrajzolása. A vizsgálat elsősorban a különböző korszakokra jellemző elitkutatásokkal, az elittel kapcsolatos megközelítésekkel foglalkozik, ebből adódóan jelentős hangsúlyeltolódások mutatkoznak majd az adott korszakok bemutatásakor.

Az első szakasz leginkább a *Huszadik Század*hoz, illetve a Társadalomtudományi Társasághoz kapcsolódik, ahol az elit problematikája nem jelent meg önálló témaként, nem készült klasszikus értelemben vett elméleti definíció vagy empirikus kutatás,

[1] E tanulmány írásakor jelent meg Kovács I. Gábornak a hazai történeti elitkutatások historikumát feldolgozó, hiánypótló munkájának első része, mely jelentős segítséget nyújtott munkám során (Kovács I. 2010). Külön köszönettel tartozom a szerzőnek, hogy rendelkezésemre bocsátotta az 1970-es évek végén, 1980-as évek elején született kutatási vitaanyagok, beszámolók kéziratait.

ahogyan nem létezett a klasszikus értelemben vett (intézményesült) szociológia sem. A társadalomtudományi vitákban azonban az elit, elsősorban az értelmiségi és politikai elit felelőssége több kontextusban is előkerült. Így például Pikler Gyula vitaindítója, *A műveltség fontossága* vagy Csécsy Imre *Az értelmiség túltengése* című munkájában. Ezek és az ezekhez hasonló írások elsősorban a kulturális elit, értelmiség[2] felelősségéről, az ország elmaradottságáról szóltak, messze álltak az elit fogalmának konceptualizálásától, társadalmi csoportként való azonosításától. Az elit (vagy akár az értelmiség) empirikus vizsgálata[3] pedig szóba sem került ebben az időszakban. A szisztematikus, kifejezetten szociológiai elméletalkotás és kutatások hiányához hozzájárult az épp csak formálódó, a jogbölcselet kereteit feszegető új tudomány homályos fogalomhasználata, a módszertani útkeresés, a tudományok, illetve a tudomány és a politika közötti demarkációs kritériumok hiánya, melynek következtében a politika és a társadalomtudomány határai könnyen átléphetők voltak, a tudományos állítások egyben politikai állásfoglalásokként is megjelentek. Sőt, úgy tűnik, ebben az időben a társadalomtudomány képviselői nem kívántak a tudomány semlegessége mögé bújni, bátran vállalták az általuk elfogadott értékek és normák népszerűsítését, nem egy esetben a meg nem valósult „jó" vagy az „igazság" számonkérését. A két világháború közötti időszakban szintén nem beszélhetünk klasszikus értelemben vett elitkutatásról. A társadalomtudományi gondolkodás két alapvető formában nyilvánult meg. Jelentős súlyt képviseltek egyrészt azok a jórészt szociográfiai munkák, melyek részben statisztikai, részben egyéb empirikus benyomásokra támaszkodva készítettek látleletet a korabeli magyar társadalomról; másrészt a „hivatalos", 1942-től az egyetemen intézményesülő szociológia, melynek képviselője, Dékány István a szellemtudományok égisze alatt elsősorban egy nemzeti szociológia (de legalábbis a nemzeti tudattal összeegyeztethető társadalomtudomány) megalkotására, a fogalmak és definíciók újabb és újabb meghatározására törekedett. A szociográfia körében a két kiemelkedő téma – a középosztály és a parasztság – mellett ugyan megjelent a felső társadalmi csoport leírása, de nem vált központi problémává.[4] Ugyancsak nem beszélhetünk érdemben a különböző társadalmi csoportok szisztematikus vizsgálatáról Dékány munkássága kapcsán, még akkor sem, ha 1943-ban megjelent munkájának címe, *A mai társadalom* erre engedne következtetni. Az elit vizsgálata kapcsán a két világháború közötti időszakból két igen eltérő megközelítésű munkát érdemes megemlíteni, melyek más-más oldalról, de érintették az elit problémáját, és amelyek valójában egyik korabeli irányzatot sem képviselték.

1930-ben jelent meg Weis Istvánnak – Keleti Károly társadalomleírását megidéző – *A mai magyar társadalom* című munkája, mely részben statisztikai adatokra támasz-

[2] Az elit és az értelmiség vizsgálata, problematikája a társadalomtudományi diskurzusokban nem minden esetben választható szét, kutatásuk történetileg is összefonódott az 1960–70-es években hazánkban.

[3] Azzal kiegészítve, hogy a mai értelemben vett empirikus kutatás, survay módszer természetesen még nem is létezett.

[4] A korszak tárgyalásakor nem szabad megfeledkezni a szociográfia és a szociológia határait feszegető, Erdei Ferencnek a magyar társadalom szerkezetét leíró munkájáról (Erdei 1976), amely ugyancsak érintette a történelmi arisztokrácia és a polgári arisztokrácia kérdéskörét, de nem tett kísérletet az elit fogalmának meghatározására, illetve empirikus vizsgálatára, így esetünkben nem kerül elemzésre.

kodva – a „kispolgár" (kisgazda), „középosztály" és „szegény emberek" mellett – külön társadalmi kategóriaként említette „a felső négyezert". Bár Weis elvileg statisztikai adatokból dolgozott, munkája túlnyomórészt leíró és erőteljesen értékelő jellegű volt, kevés adatot (viszont sok egyéb hivatkozást) tartalmazva. Weis esetében nem hogy elitkutatással, de magával az elit kifejezéssel sem találkozhatunk. Amiért azonban mégis foglalkozunk az általa megrajzolt képpel, az az arisztokrácia és a felsőbb osztályok fogalmának pontosítására tett erőtlen kísérlete: *„Fel kell vetnünk azonban a kérdést, hogy az arisztokrácia és a felsőbb osztályok elnevezése azonos vagy különböző fogalmakat fed-e"* (Weis 1930: 126). Weis a részletes válasszal azonban adós maradt. Concha *Politika* című munkájára támaszkodva[5] azt hangsúlyozta, hogy *„az arisztokrácia lényege, hogy a hatalom a felsőbb osztálynak vagy rendnek, vagyis a társadalom szerves tagozatának birtokában van. Azért tekintenek valakit a felső osztályhoz (vagyoni alap), vagy rendhez (élethivatási alap) tartozónak, mert az általános jó meghatározására különös tehetsége van"* (Weis 1930: 126).[6] Ugyan Weis néhány példán keresztül bemutatta, hogy szerinte a társadalom vezető rétege miért nem azonosítható feltétlenül az arisztokráciával (Weis 1930: 127), mélyebb elemzésre nem vállalkozott. A felső társadalmi csoportoknak „az általános jó" iránti tehetsége, azaz a társadalom irányításának joga viszont alapjában megkérdőjelezhetetlen volt számára, még akkor is, ha elismerte, hogy az arisztokrácia viselkedése számos esetben ezt a várakozást nem támasztja alá.[7] Weis a később Erdeinél is megjelenő megkülönböztetéshez hasonlóan különbséget tett hagyományos arisztokrácia, így a főnemesek (elkülönítve a született régi főnemeseket és a főnemesi címet az örökös főrendi házi tagság joga nélkül kapott főnemeseket), illetve a pénzarisztokrácia (bank- és iparvezérek) között, valamint ezek mellett megemlítette a politikusok, a köztisztviselői kar kiemelkedő főnökeit és a művészvilágból kikerült „beérkezettek" csoportját (Weis 1930: 130). Munkája annak ellenére, hogy kritikával illette a hazai arisztokrácia, elsősorban a született főnemesek csoportját, akik sem a gazdaság, sem a helyi politikai élet irányításában nem vettek rész, nem foglakoztak sem tudománnyal, sem kultúrával, nem fogalmazott meg bírálatot a társadalomban kialakult hagyományos hatalmi és uralmi struktúrákkal szemben. A kritika sokkal inkább a korabeli közhangulatot tükrözte, valamint a hagyományok és szokások megkérdőjelezhetetlen tiszteletéről árulkodott: *„A főnemesség megritkult sorai olyanokkal teltek meg, akik nem a faji kitenyésztés gyümölcsei, hanem az idegen fajokból átültetés eredményei voltak. [...] Némi joggal lehet azt mondani, hogy a magyar főnemesség nagy része parvenü eredetű, alig 2–300 év tradíciója van mögöttük; családjuk nem képvisel eszmét, családi nevelésük is főleg külsőségekre irányul"* – írta (Weis 1930: 137–138).

Az 1930-as évekbeli állásponthoz képest Weis 1942-ben megjelent munkája több

[5] A hivatkozott rész Concha (1985: 162–163, 356)

[6] A rend és osztály elkülönítése azt mutatja, hogy ekkor már a hazai társadalomtudományi gondolkodásban ismert volt a németes, elsősorban Weber nevéhez kötődő kategorizáció.

[7] Bibó István 1942-ben megjelent, *Elit és szociális érzék* című írásában tulajdonképpen ezzel a maga korában széles körben elterjedt szemlélettel szállt szembe.

szempontból is elmozdulást mutatott, melyben jelentős szerepet játszottak az akkori történelmi, politikai változások. Weis ekkor már az elit fogalmát kifejezetten a felső-osztálytól eltérően, a köz javának képviseletére alkalmas csoport megjelölésére alkalmazta (Klement 2006). *„A felső osztályhoz általában azok tartoznak, akik nagy vagyonuk, fontos élethivatásuk, leszármazás révén különös értéket képviselnek a nemzeti társadalom számára. [...] A felső osztályoktól tehát teljesen különbözik az 'elit', a nemzet java. A felső osztálynak időnként meg kell újulnia, esetleg – ha erre rászolgált – el kell tűnnie, és a kor szelleme, a viszonyok meghatározta elit lép a helyére"* (Weis 1942: 93).

Weishez hasonlóan Bibó István is egy értékelő elitfogalmat dolgozott ki, ám ő szakított a Weis által képviselt nemzetvédő, a nemzeti értékből kiinduló szemlélettel. Szerinte elhibázott álláspont elit alatt azokat érteni, *„akik adott társadalmi rendünkben társadalmi helyzetük alapján magától értetődően a társadalom vezető rétegéhez tartoznak"* (Bibó 2004: 417). Bibónál az elithez tartozók azok, *„akikben a közösség céljai tudatosan kiformálódnak"*. *„Az elit feladata azonban több és szélesebb, mint a társadalom vállalkozásainak, akcióinak a* vezetése. *Az elit legfőbb szerepe az, hogy az élet* élésére, *az emberi helyzetekben való* erkölcsi viselkedésre *s az emberi* szükségletek mélyítésére, finomítására és gazdagítására *mintákat, példákat adjon, azaz* kultúrát *csináljon. Erre a szerepre pedig már csak valamilyen elit, vagyis valamilyen* értékelési rend *szerint kiválasztott embercsoport alkalmas: az értékelési rend tudja csak biztosítani az elit által adott példák és minták érvényességét és kötelező erejét"* (Bibó 2004: 418). Lényeges, hogy Bibó felvetette az elitbe való kerülés szempontjainak pluralizálódását, azt vázolva, hogy a kiválasztási szempontok népenként és koronként változhatnak, lehet az a születés, a vagyon, az öröklés intézménye, vagy valamely különleges nevelési rendszeren, próbán, vizsgán való megfelelés, esetleg feltételül jelentkezhet valamely vallásos szervezet, világnézeti közösség, beavatott társaság, politikai párt tagsága. Ezáltal a Weisnél tapasztalható, az elit tagjainak személyes képességeihez kötődő szemléletet kitágította, ugyanakkor még mindig domináns maradt az elitbe sorolás esetében a *képesség* dimenziója. Bibó szerint az elit kiválasztását igazoló értékelési rendet mindenképpen társadalmi közmeggyőződésnek kell legitimálnia, mely csakis akkor valósulhat meg, ha az elit valóban képes az irányításra: *„Nagy tévedés volna azonban azt képzelni, hogy adott esetben mindig a történeti elit az, amely elfogulatlanabb, mint az új értékszempontok szerint kialakuló új elit. Azt, hogy a meglevő elit mögött álló értékrend hitele megingott, legelőször éppen az elit elfogulatlanságának a megzavarodásán lehet észrevenni"* (Bibó 2004: 421). Bibó amellett, hogy felvetette a hatalom legitimációjának problémáját, olyan Weisnél e tekintetben meg sem jelenő társadalmi csoportok igazságossági igényeit említette meg, melyek politikai tényezőként jelenhetnek meg: *„Ebben a helyzetben kell szembenézniük azzal a kifejezetten vagy hallgatólagosan mindig egyre erősebben jelentkező váddal, hogy kiváltságaikat nem érdemlik, kivételes lehetőségeiket a szegények, a nép, a tömeg, a proletárok munkájának és jó voltának köszönhetik, s arra a feladatra, amit maguknak igényelnek, nem alkalmasak"* (Bibó 2004: 424). A jó már nem a nemzettel, hanem a szegényekkel, a néppel, a tömeggel kapcsolódik össze. Bibó szerint csakis a tényekkel

való szembenézés eredményezhet megoldást: „igazi társas érzékkel *a társadalmi értékelésnek azokat az új szempontjait kell megkeresnie és elsősorban magára alkalmaznia, melyek megfelelnek a megváltozott társadalmi közmeggyőződésnek, és alkalmasak a közösség megzavart harmóniájának a helyreállítására*" (Bibó 2004: 427). A Bibó által definiált elitfogalom azonban ugyanúgy nem alkalmas – nem is ezzel a céllal fogalmazódott meg – egy empirikus vizsgálat kiindulópontjának, ahogyan az Weis esetében is hiányzott. Bibó hatása ugyanakkor messze vezet, munkája, történelemszemlélete meghatározó szerepet játszott az 1970-es évek értelmiségi és elitkutatásaiban, ahogyan Erdei felfedezésében és Hajnal közvetítésében is.

Közismert, hogy a szociológia II. világháború utáni története 1946-ban jelentős személyi és személetmódbeli változások mellett folytatódott. Az 1942-ben létrehozott Dékány István vezette társadalomtudományi tanszék vezetését egy rövid ideig Szalai Sándor vihette tovább. Szalai 1949-es vád alá helyezése, majd bebörtönözése hosszú időre az intézményesült szociológia megszűnését jelentette. Bár Szalai Sándor főként az angolszász, amerikai hagyományokat követve lényegesnek tekintette a szociológiai (empirikus) vizsgálatok kiszélesítését, az elit kutatására 1946–1949 között nem történt kísérlet, pedig a társadalmi rend gyors változása, a hatalmi struktúrák átrendeződése igazán érdekes kutatási területet jelenthetett volna, de épp e forrongó légkör, a szociológia instabil státusa gátat is szabott a terület kutatásának.

A szociológia legitimizációs kényszere, a politikai mezővel való szoros kapcsolata azonban nem kizárólag az 1940–50-es években korlátozta működését, így a társadalom vezető rétegeinek kutatását is. Amellett, hogy a hatalom érdeklődése már korán kialakult saját körének vizsgálatára, ezek a vizsgálatok nem a hazai szociológia mint intézmény közreműködésével és nem tudományos mércék szerint folytak (kevésbé ismert, hogy mennyiben vettek részt szociológusok a párt megbízásából készült ún. kádervizsgálatokban). Ennek megfelelően az 1960 és 1989 közötti magyarországi elitkutatások viszonylag szűk területre korlátozódtak, amelyben nem kevés szerepet játszott, hogy a szocialista rendszer mindig is szemérmesen kezelte a kedvezményezett társadalmi csoportok helyzetét, fenntartva és – a kapitalista rendszerhez képest mindenképpen meg is tartva – az egalitarizmus eszméjét. Pontosabban, az adott, korabeli társadalomra kiterjedő nyilvános elitkutatás 1960 és 1989 között nem készült, ami (helyette) folyhatott, az a történeti elitkutatás volt.

1978-ban az ELTE Szociológiai Tanszékén Huszár Tibor vezetésével induló történeti elitkutatás (Kovács I. 2010) egy jól körülhatárolható kutatói csoport köré szerveződött, az előzmények azonban több szálra vezetnek vissza. Az 1960-as években a szociológiai elitkutatást jóval megelőzte a történelemtudományok felől induló érdeklődés, melyeknek központi témája az ellenforradalmi rendszer történetét vizsgáló, és nem utolsó sorban hazánk II. világháborúban játszott szerepéért „felelőssé tehető" társadalmi csoportok vizsgálata volt. Ebben az értelemben a történészek már az 1960-as

évek elején felfedezték az elit problémáját, több tanulmány született a Horthy-korszak társadalmáról, e társadalom vezető rétegeiről.[8]

Más típusú hozzájárulást jelentettek azok az 1960-as években folyó, szociológiai társadalmi rétegződés- és mobilitásvizsgálatok, melyek nyomán a társadalomról szóló beszéd felszabadult a leegyszerűsített marxi osztályelmélet korlátozó kategóriái alól.

Harmadrészt, előzményként tekinthetünk az 1970-es években szintén az ELTE „közreműködésével" megvalósuló értelmiségi kutatásra.

A történelmi elit vizsgálata része volt annak a két világháború közötti időszakra irányuló, erős értékelkötelezettséget is felvállaló történeti érdeklődésnek, amely az 1960–70-es éveket jellemezte,[9] és amely ezen időszakra a legtöbbször mint (fasiszta) szörnyszülöttre tekintett. Ránki György 1962-es *Gondolatok az ellenforradalmi rendszer társadalmi bázisáról* című munkájában ugyan még nem használta az elit fogalmát, de valójában a két világháború közötti elitről, illetve az azt képviselő új társadalmi csoportokról, azok társadalmi bázisáról szólt. Ránki szerint az ellenforradalmi rendszer *„új rétegeket, új politikusokat mozgatott meg a nagybirtok és a nagytőke érdekében. Erre részben szükségük volt az uralkodó osztályoknak, hogy leplezzék, kinek az érdekét szolgálja az ellenforradalom"* (Ránki 1962: 355). Ránki írásában különbséget tett az (uralkodó) osztályérdek és az azon belül megfigyelhető rétegérdekek között, az egyes kategóriák tisztázására ugyanakkor nem tért ki. A kettő közötti eltérést abban ragadta meg, hogy az uralkodó osztály alsóbb rétegei már nem elégedtek meg a nagytőke és nagybirtok érdekeinek kiszolgálásával, hanem saját hatalmi törekvéseik valóra váltását célozták meg (Ránki 1962: 356). Ugyancsak a történészek körében született a történeti elitkutatások kiindulópontjaként emlegetett (Gyáni 2006: 221; Stier 1983), Márkus László *A Horthy-rendszer uralkodó elitjéről* című, 1965-ben megjelent tanulmánya. Márkus az uralkodó osztály mellett lényegesnek tekintette az uralkodó elit vizsgálatát,[10] az osztály és az elit kategóriájának szisztematikus szétválasztása, az elit fogalmának definíciószerű meghatározása elmaradt (Márkus 1965).[11]

A Huszár Tibor által vezetett és Tóth Pál Péter, majd 1986-tól Kovács István Gábor által koordinált történeti elitkutatásban is részt vevő Sipos Péter, Stier Miklós és Vida Ist-

[8] Az általános érdeklődést mutatja, hogy a *Történelmi Szemle* 1962/3–4. számában a korszak vezető törté nészeinek tanulmányai valamilyen szempontból mind erre az időszakra vonatkoztak. Ránki tanulmánya mellett Szabó Ágnes a kommunisták magyarországi pártjáról, Pach Zs. Pál Szekfű *Három nemzedék*ének ellenforradalmi történelemszemléletéről, Balogh Sándor a bethleni konszolidáció nacionalizmusáról, Lackó Miklós a szélsőjobboldali mozgalmak társadalmi bázisáról, Pintér István pedig a Kállay-kormány politikájáról írt, de ebben az időben jelent meg Nemes Dezső két monográfiája is a korszakról (Nemes 1962, 1964).

[9] Az 1970-es években a történeti munkák mellett megjelentek olyan történetszociológiai munkák is, amelyek az ideológiai elkötelezettséggel szemben a meglévő adatsorok lehetőségét kihasználva (például a mobilitáskutatás terén) kanyarodtak vissza az adott korszakhoz. 1971-ben jelent meg Andorka Rudolf *A társadalmi mobilitás Magyarországon a felszabadulás előtt* című tanulmánya, melyben az 1960-as évekre jellemző mobilitási folyamatokat az 1945 előtti népszámlálások adataival hasonította össze (Andorka 1971).

[10] Márkus a Horthy-rendszer elitjén belül három főbb társadalmi csoportot különbözetett meg: nagybirtoktőke, finánctőke és állami bürokrácia, és ezeknek a hatalomhoz való viszonyát elemezte.

[11] 1966-ban jelent meg Vörös Károly úttörő jellegű, empirikus kutatást tartalmazó munkája, melyet több vidéki városról szóló vizsgálat követett (Vörös 1966).

ván 1967-es *Változások a kormánypárt parlamenti képviseletének összetételében 1931–1939* című dolgozata szintén elsősorban történeti munkának tekinthető (Kovács I. 2010: 197). A szerzőhármas közül Sipos és Vida voltak azok, akik az 1970-es évek második felében, már a történeti elitkutatás részeként az elit – esetükben a kormányzó elit – vizsgálatának első társadalomtörténeti módszertani tanulmányát készítették el, mely a Szociológia Tanszék által koordinált kutatás módszertani kiindulópontjául szolgált.[12] Tanulmányuk szerint a két világháború közötti politikai elit tagjai közé azok *„a hírnévvel, tekintéllyel, magas jövedelemmel (vagyonnal) rendelkező személyek sorolhatók, akik elfoglalva az állami-politikai intézmények formálisan meghatározható hatalmi pozícióit, aktívan részt vesznek a politikai életben, s fontos szerepet játszanak az országos érvényű döntések meghozatalában és végrehajtásában"* (Sipos – Vida 1978: 3). Mivel a meghatározás elsősorban a formális pozíciókra vonatkozott, maguk a szerzők is jelezték, hogy a valóságos hatalom birtokosai ettől eltérő csoportot alkotnak, a definícióból adódóan például teljes mértékben kimaradtak a vizsgálatból az ellenzéki pártok vezető rétegei. Fontos, és az egész történeti elitkutatás általános gyakorlatát mutatja, hogy az elit vizsgálata a vizsgálatba bevont pozíciók és az azt betöltött személyek adatainak összegyűjtése, s ezen adatoknak az elemezése köré szerveződött.

A vizsgálatot két pillanatfelvételben, két időmetszetben (1926/27, illetve 1938/39) tervezték. Az adatfelvételt a demográfiai jellemzők (életkor, családi állapot, vallási megoszlás, lakóhely, iskolázottság) mellett kiterjesztették a szociológiai dimenziókra is: *„következő lépésben azt vizsgálnánk meg, hogy a horthysta politikai vezető réteg honnan jött, mely társadalmi rétegekből, osztályokból toborzódott."* A szülők iskolai végzettsége mellett már kutatási témaként jelent meg az apa mobilitása, valamint kíváncsiak voltak a „felemelkedés" formáira, a tipikus politikai karrierekre (Sipos – Vida 1978: 15). Szintén kérdésként merült fel a politikai elit zártságának vizsgálata: mennyiben tekinthető újnak a csoport összetétele, tagjai mikor és hogyan kerültek az elitbe. A kormányzó réteg társadalmi összetételének elemzésére elsősorban a foglalkozás és a vagyon alapján került volna sor. *„Fontos feladatnak tartjuk, hogy feltárjuk a horthysta kormányzó réteg* belső szerkezetét. *Nyilvánvaló, hogy a kormányzó elit nem különböző, formálisan leírható (képviselők, miniszterek, főtisztviselők, főpapok stb.) mechanikus összessége, hanem olyan minőségileg megragadható struktúra, amelynek egyes csoportjai meghatározott viszonyban állnak egymással"* (Sipos – Vida 1978: 18). Lényeges, és ennyiben a Márkus-féle megközelítéssel rokon, hogy nem csupán a kormányzó elitet, hanem annak más elitekhez, pontosabban a nagybirtokos-nagytőkés osztályhoz való viszonyát, attól való függetlenségét, esetleges külön érdekeit is ki kívánták mutatni. Ami azonban eltérést jelentett a korábbi történeti megközelítéstől, hogy az uralkodó osztály és elit viszonyának empirikus vizsgálatára tettek kísérletet. A kutatás azonban félbeszakadt, a publikálásra szánt anyag végül nem készült el. (A kutatópáros által készített táblázatok csak jóval később, napjainkban láttak napvilágot, lásd Kovács I. 2010: 198–204). A korábbi szerzőhármas tagja, Stier Miklós 1983-ban jelentkezett a kormányzó elit elméleti meghatá-

[12] Ezt jelzi, hogy például Gergely Jenő 1978-as kéziratában is a Sipos – Vida által meghatározott módszertani elvekhez képest fogalmazta meg a saját területén alkalmazott kutatási eljárását (Gergely 1978).

rozásával. Tanulmányában szintén Márkus munkájára támaszkodva dolgozta ki a kormányzati-politikai elit definícióját, amely nem távolodott el az osztályelmélettől. Stier *„a kormányzati szempontból politikailag uralkodó, hatalmi szerepet betöltő réteget"* tekintette kormányzó elitnek, mely hatalom szerinte része, sőt *„származéka"* volt az uralkodó osztályok gazdasági és politikai hatalmának (Stier 1983: 436).[13]

Az 1960-as években a történelemtudománnyal ellentétben a szociológiában nem létezett elitkutatás, nem is létezhetett, hiszen a marxista osztályszemlélet nem adott módot az elit vizsgálatára. Épp ezért tekinthetők előzménynek, sőt jelentős elmozdulásnak azok az 1960-as években induló rétegződés- és mobilitásvizsgálatok, melyek képesek voltak a társadalmi csoportok leírásában alternatívát nyújtani a „két osztály – egy réteg" hivatalos elméletével szemben. Ez egyrészt köszönhető a korábban lezajlott hazai struktúra- és mobilitáselmélet kérdéseit feszegető vitának (Szabari 2002), másrészt a hazai statisztika történeti örökségének, és a KSH-ban Péter György által az 1960-as években megteremtett viszonylag szabadabb légkörnek.[14]

A rétegződésvizsgálatok közül kiemelkedik a Ferge Zsuzsa nevével fémjelzett kutatás, melyben ugyan az elit fogalma nem jelent meg, mégis a rétegződés dimenziói között olyan, az elit fogalmához is kapcsolódó vizsgálati szempontokkal találkozhatunk, mint például a vezetés-hatalom kérdése: *„[A] hatalmi hierarchia csúcsán azok vannak, akiknek lehetőségük van az országos jelentőségű döntéseknél a közvetlen beleszólásra, befolyásolásra, tehát közvetlenül és személy szerint részt vesznek a döntések meghozatalában. A hangsúly itt a közvetlen részvételen van"* (Ferge 1969: 97).[15] Ferge vizsgálatában az „elithez" szorosan kapcsolódó másik dimenzió a tudásszint volt, kiemelve, hogy a nagyobb tudásszinttel rendelkező egyénnek *„nagyobb esélye van arra, hogy a társadalmi gyakorlatra hasson, azt változtassa"* (Ferge 1969: 102). A kutatás során kialakított munkajelleg-csoportok közül a mi szempontunkból a vezető állásúak és értelmiségiek kategóriáján belül két alcsoportra, a) az államigazgatási és gazdasági vezetőkre (a hatalmi hierarchia csúcsa), illetve b) a magasan kvalifikált szellemi dolgozókra (a tudásszint hierarchiájának csúcsa) fókuszálhatnánk. A kutatás alapján megjelent munkában azonban már nem találkozhatunk e rétegek szisztematikus jellemzésével, ha meg is jelennek, nem az elitkutatások szempontjából releváns módon. Ami miatt mégis lényeges, az a közvetett viszony, amely összekapcsolja a korábbi statisztikai vizsgálatokat és

[13] Ehhez a megközelítésekhez kapcsolható Tóth Pál Péternek és M. Kiss Sándornak a Horthy-rendszer anti-elitjének vizsgálata (Tóth – M. Kiss 1986).

[14] Az 1960-as években a társadalmi mobilitás kutatása összekapcsolódott a társadalmi struktúra meghatározása körül folytatott elméleti vitával. Az elméleti vitában Hegedüs András, majd Ferge Zsuzsa képviselték először azt az álláspontot, mely szerint az akkori társadalom nem írható le a sztálini „két osztály, egy réteg" modellel, melyben az osztályba sorolás alapját a termelőeszközökhöz való tulajdonviszony határozta meg (Hegedüs 1964, 1966, Ferge 1966). Hegedüs ezekben a tanulmányaiban a marxi elméletekre hivatkozva javasolta az eltérő társadalmiszerkezet-meghatározást. Az elméleti vita – mely retorikája révén elfogadhatóvá és kommunikálhatóvá tett egy árnyaltabb társadalomszerkezet-leírást – és az empirikus kutatások nyomán, a marxi társadalmiszerkezet-meghatározás hegemóniája az 1960-as években megtört, és elindulhatott a munka jellegéhez és a foglalkozáshoz kötött társadalmi kategóriák kialakítása (Ferge 1969).

[15] Ferge a hatalom meghatározásától a vezető funkciót, azaz mások munkájának irányításának és ellenőrzésének jogát elsősorban a kettő „hatósugarának" eltérése miatt különítette el (Ferge 1969: 97–98).

a későbbi elitkutatásokat, ahogyan kitágította a társadalomról való gondolkodás kereteit és az elméleti megfontolásokon túl lehetőséget adott a társadalmi struktúra empirikus kutatására.

A szociológiai vizsgálatok korabeli kereteit jelzi, hogy az 1960-as évek végén a hatalom oldaláról szükségesnek bizonyult a szociológia feladatának újraértelmezése. A valóság feltérképezésének igénye mellett – mely az 1960-as évek „mottója" volt –, a szocialista tudatformálás kapott központi szerepet a szociológia működésében. Megszülettek az irányelvek és állásfoglalások. 1969. június 26-án az MSZMP Központi Bizottsága elfogadta az Aczél György irányításával készült tudománypolitikai irányelveket. Az irányelvek szerint a marxizmus-leninizmuson belül lehetnek viták, nyitott kérdések, de elkülönülő irányzatok nem, mert a pluralizált marxizmus politikai pluralizmushoz, a kommunista párt és a munkásosztály vezető szerepének tagadásához vezethet. Az irányelvekben leszögezték: azt, hogy meddig beszélhetünk eltérő véleményekről és mettől kezdve irányzatokról, végső soron a párt céljai döntik el (*Az MSZMP határozatai és dokumentumai* 1974: 356–357). Ezek után nem meglepő, hogy az 1970-es években az ELTE Szociológiai Tanszékén a Huszár Tibor vezette értelmiségkutatást „nyilvánosan" szintén egy MSZMP KB határozat tette lehetővé: *„Az Agitációs és Propaganda Bizottság 1971. márciusi ajánlásaival a társadalomtudományok művelőinek széles körét ösztönözte a X. kongresszuson felvetődött és a társadalmi fejlődés szempontjából legidőszerűbb, legfontosabb elméleti kérdések vizsgálatára"* (*Az MSZMP...* 1974: 637). Ennek következményeként a KB Agitációs és Propaganda Bizottsága 1975. január 21-i ülésén értékelte a 17 feldolgozásra ajánlott téma munkálatainak, az ajánlások végrehajtásának tapasztalatait. A középtávú terv az volt, hogy a társadalomtudományi kutatóhelyek kapacitásuk jelentős hányadát olyan kérdések tanulmányozására fordítsák, amelyek a X. kongresszus határozataiból, a párt előtt álló legfontosabb feladatokból következtek, és amelyek elemzése, illetve megválaszolása a XI. kongresszusra való felkészüléshez is hozzájárulhattak. Így vált kiemelt területté a munkásosztály és a parasztság életszínvonala, az értelmiség jelenlegi helyzete, a tudományos-technikai forradalom, a mai antikommunizmus, a szabadidő, az államhatalom és a közhatalom stb. témáinak kutatása.

Abban, hogy az ELTE az értelmiség vizsgálatára vállalkozott, jelentős szerepet játszott Huszár Tibor személyes kutatói érdeklődése.[16] A vizsgálat elméleti alapozását Huszár doktori munkája, az értelmiség történeti áttekintése nyújtotta (Huszár 1975). Az értelmiségkutatás valójában csapatépítésnek is tekinthető, a jogász-, mérnök-, orvosvizsgálatokon keresztül lehetőség nyílt tehetséges emberek alkalmazására és később a tanszékre való felvételükre. Az értelmiségi kutatással kapcsolatban ezért két fontos (és nem elsősorban magukra a vizsgálatokra vonatkozó) megjegyzést kell tenni, amelyek rávilágítanak a tanszék által folytatott kutatások és a szociológia megtűrt jellege közötti törékeny viszonyra. Az egyik, hogy bár időben egybeestek, mégis az ELTE-n folyó értelmiségvizsgálat és annak résztvevői messze elkerülték a „gyanút", hogy Szelényi és Konrád (1978) könyvével bármiféle kapcsolatot alakítsanak ki, még kritikai viszony-

[16] A téma kiemelt jellegét mutatja, hogy 1969-től már az MSZMP Társadalomtudományi Intézetben is zajlott egy kutatás a vidéki értelmiségről.

ba sem merészkedtek. A másik, ezzel összefüggésben, hogy bár az adott korszakra vonatkozó kutatásról volt szó, nem vállalkozott új értelmiségi-fogalom megalkotására, bármiféle, az adott rendszerrel szembeni kritika megfogalmazására. Az értelmiségkutatások során mutatott óvatos, megfontolt és lojális irányvonal biztosította, hogy a történeti elitkutatás az ELTE Szociológiai Tanszékének irányításával indulhatott el, ugyanakkor erős korlátozást is jelentett, így például, hogy kizárólag történetszociológiai, valamint a marxi osztályelmélettel összeegyeztethető keretek között valósulhatott meg maga a vizsgálat. A történeti érdeklődés tehát adott volt, amely ugyanakkor nem állt távol az akkori Szociológiai Tanszéktől sem, ezt mutatják Huszár Tibor, valamint a tanszék oktatóinak korabeli munkái, és erre az erőteljes történeti érdeklődésre enged következtetni Huszár Bibó Istvánnal való személyes és szakmai kapcsolata is (Huszár 2010).[17]

Mindezen előzmények után az elit vizsgálata az 1970-es évek végére körvonalazódott a szociológián belül. Ekkora már több nemzetközi, az elit problematikáját feldolgozó szociológiai szakirodalom is megjelent idehaza. Szakál Gyula történész például C. Wright Mills magyarul először 1962-ben megjelent és 1972-ben újra kiadott, *Az uralkodó elit* című könyvét emelte ki kutatásának elsődleges motivációjaként (Szakál 2002: 9). De az 1970-es években jelent meg Pareto *A kormányzó elit* (1973), Dahrendorf *A német elit* (1973), Jurij Davidov *A művészet és az elit* (1975) című könyve is. Sőt, Gál Katalin, Karbach Erika és Hornyánszky Károlyné által szerkesztett elit-bibliográfia is jelzi, hogy ebben az időben már elérhető volt e terület kortárs nyugati irodalma Magyarországon (erre utalt Kovács I. is – 2010: 185). Solymár Magdától pedig egy műhelytanulmány (Solymár 1976), majd 1982-ben könyv formájában egy összegző munka is megjelent az elitkutatások előzményeiről, az USA-ban folytatott elitkutatásokról, elméletekről, illetve a tőkés uralom mellett megjelenő szakértő-vezetői rétegről, és ennek kapcsán az elit politikai hatalmának kérdéséről (Solymár 1982).[18]

Az előzmények mellett az elitvizsgálatok elindulását segítette részben maga a kutatási terület fontosságának elismertsége, mely szerint *„[a] huszadik században a marxizmus és az elitelmélet volt a két nagy politikai diszciplína, ami a társadalomtudományok szinte mindegyikére komoly hatással volt”* (Szakál 2002: 13). Másrészt, a politikailag is támogatott elvárás, amely az 1960-as években született történeti munkákban is megjelent, hogy feltérképezzék a két világháború közötti, akkor ellenforradalminak nevezett időszak társadalmi összetételét, elsősorban a II. világháborúban elszenvedett vereségért, a bűnös múltért felelőssé tehető társadalmi csoportok esetében.

Az ellenforradalminak nevezett rendszer és az elit problematikájának volt egy talán kevésbé látványos, vagy inkább elhallgatott kapcsolata is. A két háború körüli időszak ti. kettős elitváltást jelentett, hiszen a rendies jellegű társadalom felbomlásával megváltozott a rendi elitek reprodukciója (pontosabban a születéssel, családi kötelékekkel

[17] Erre utalt Kovács István Gábor is, amikor a Huszár vezette történeti elitkutatás okait elemezte: *„a történeti megközelítéshez impulzust adhatott Bibó”* (Kovács I. 2010: 177).

[18] Solymár könyve kapcsán az elitvizsgálatok elméleteiről még a *Magyar Nemzet*ben is megjelent egy hozzászólás Kovács Judittól, aki kiemelte, hogy az elit jellegzetesen monopolkapitalista jelenség, a tőkésosztály nyúlványa, mely a burzsoáziával van szimbiózisban (Kovács 1976).

járó előjogok szerepe csökkent), melyet a II. világháborút követően egy újabb drasztikus változás követett, melyben nem csupán a korábbi elitpozíciókba való bekerülés módja, de maguk a pozíciók is jelentősen átalakultak.

A kutatás elindulására az abban résztvevők a következőképpen emlékeztek vissza: *„Az 1970-es évek elején indultak meg újra a kezdetben szűk anyagi és kutatói bázisra épülő vizsgálódások. Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara Szociológiai Tanszéke koordinálásával és irányításával alapkutatások szintjén kezdődtek meg az ellenforradalmi Magyarország uralkodó, kormányzó elitjének kialakulására, összetételére, a társadalomban betöltött szerepére vonatkozó történet-szociológiai igényű kutatások"* (Szakály 1987: 11). Kovács I. Gábor írásából az is kiderül, hogy 1978 szeptemberére készültek el az első előtanulmányok, melyekből 1979 februárjában egy visegrádi szeminárium került megrendezésre. A Visegrádon megvitatásra került anyagok közül témánk szempontjából kiemelkedő jelentőségű, a kutatás elméleti kereteit kijelölő dolgozat, Némedi Dénes *Osztály, elit, hatalom* című munkája (Kovács I. 2010: 179).

Némedi elsősorban az osztály és az elit fogalmának tisztázására törekedett, szigorúan figyelembe véve a marxi kereteket, elfogadva, hogy *„az elit problémái az osztályelmélet keretei közt oldhatók csak meg"* (Némedi 1978: 2). Nyilvánvaló, Némedi tisztában volt azzal, hogy a klasszikus elitelméletek kiindulópontja épp az osztályelmélet elutasításában rejlik, hogy a marxista osztályelméletek alapján a társadalom nem csupán vertikális hierarchiában rendeződött csoportokat jelent, hanem a szembenálló csoportok egymással kibékíthetetlen érdekellentéteit is, mely szemléletben benne rejlik, hogy a felsőbb helyet elfoglalók akár az erőszak eszközeivel is élhetnek, míg az elitelméletek az érdekellentétek és az erőszak szempontjából jóval semlegesebben fogalmaznak. Némedi elitkoncepcióját Giddens *Elites in the British class structure* (1974) című munkája orientálta, s elsősorban a társadalmi viszonyok újratermelésében szerepet játszó pozíciók és a hatalmi viszonyok közötti kapcsolatra fókuszálva azt vizsgálta, *„hogyan lehetséges, hogy [ha] a politika független a gazdaságtól, és mégis 'megtermeli' a gazdaság adott formájú továbbműködésének feltételeit?"* (Némedi 1978: 6) *„Tisztázandó ezért egyfelől az osztálystruktúra és elitstruktúra viszonya, kapcsolata, másfelől az, hogy e struktúrában és e struktúrák egymásra helyezésében hogyan oszlik meg a hatalom"* (Némedi 1978: 11). A kor szellemének megfelelően osztályfogalma az általános marxi, a gazdasági dimenziók, a tulajdonviszonyok alapján értelmezett kategóriát jelölt, elit alatt azonban *„a társadalmi élet különböző szektoraiban kialakult hierarchikus szervezetek formálisan meghatározott 'felső' pozícióit elfoglaló személyek csoportját"* (hozzátéve, hogy a fentebbi kitétel a definíció gyenge pontja) (Némedi 1978: 12) értette, vagyis kutatási koncepcióként az osztályelmélettől elmozdulva, egy pozícionális-strukturális orientációjú meghatározást fogadott el.[19] E kettősséget magyarázza, hogy az empirikus kutatás számára a betöltött pozíciók felől való közelítés jóval könnyebben megragadható definíciót eredményezhetett, és épp ezért alkalmas volt a szakmai területekre bontott történeti elitkutatásban való alkalmazásra. Ugyanakkor annyiban nem távolodott el a marxi osztályelmélettől, hogy lényegesnek tekintette az elit fogalmának hatalom

[19] Az elit szociológiai fogalmának áttekintéséhez, a fogalmi tipológiák kialakításához lásd Takács (1998).

felőli meghatározását, még akkor sem, ha a hatalmat a weberi értelmében, tehát az akarat másokkal szembeni érvényességének lehetőségeként, esetében az adott társadalmi viszonyoknak a politikai elit[20] érdekeinek megfelelő újratermelésének képességeként definiálta (Némedi 1978: 13). Némedi elméleti megközelítése egy rövid történeti áttekintés nyomán kialakított elittípusok mentén körvonalazódik. Történeti koronként megkülönböztetett rendies, honorácior, bürokrata és tömegpárti elitet (illetve ezek keveredését) (Némedi 1978: 21),[21] amiből az következik, hogy szerinte az elitpozíciók és a hatalom viszonyával (is) leírható egy adott politikai rendszer (Némedi 1978: 24). A nem látható mechanizmusok megragadására, a döntéshozók összetételére vonatkozó válaszok megadásához konkrét empirikus kutatást vélt szükségesnek, mely számára azonban a hatalom dimenzióinak felbontása, *„a megfelelő változók és indikátorok megalkotása, azoknak az adatoknak a körülhatárolása, amely alapján az elit és hatalom kérdése eldönthető empirikusan"* (Némedi 1978: 28), nélkülözhetetlen lett volna, erre azonban már nem került sor.[22]

Némedi az 1980-as években is visszatért az elit fogalmának meghatározásához, és bár foglalkoztatta az elit- és osztályelméletek ötvözésének problémája, az elit definícióját már egyértelműen a társadalmi intézményekben betöltött pozíciókhoz kötötte: *„Az elit azon személyek csoportja, akik össztársadalmi következményekkel bíró döntéseket hozhatnak, mert formálisan meghatározott uralmi pozíciókat foglalnak el a társadalmi szervezetek vagy intézmények élén. E politikai elit körén belül elkülöníthető a kormányzó elit: azok köre, akik a törvényhozó és végrehajtó hatalom közvetlen birtokosai (szemben pl. a kormányképes ellenzéki pártok vezetőivel). A politikai elit analógiájára beszélhetünk gazdasági, katonai, egyházi, kulturális stb. elitről, azaz a szóban forgó intézményes testületek felső pozícióit elfoglalók csoportjáról"* (Némedi 1980: 1).

Mennyiben értelmezhető a fenti elitkoncepció a megvalósult kutatások kiindulópontjának? A fogalmak és módszerek terén egységesnek tekinthetők az 1970-as években indult történeti elitkutatások? Annyiban bizonyára, hogy követték a Némedi által is meghatározott kormányzó, gazdasági, katonai stb. felosztást, vagyis a különböző társadalmi intézmények, szakmai területek csúcspozícióinak betöltőit kutatták és azok társadalmi összetételét vizsgálták. Nem törekedtek egy össztársadalmi szinten befolyással és uralmi kompetenciákkal bíró csoport megalkotására. Természetesen a kétféle megközelítés nem választható el élesen egymástól, a szálak összefonódnak (Karády 1995), ugyanakkor a különböző szakmai hierarchiák által kijelölt csoportok általános társadalmi elitként való összevonása problematikus lenne.

A történelmi elitkutatások végül a következő területeken valósultak meg: Gergely Jenő egyházi, Lengyel György a gazdasági, Kovács István Gábor és Kende Gábor a tu-

[20] Elit alatt elsősorban politikai elitet értett (Némedi 1978: 16).

[21] A történelmi tipológia mellett az elit jellemzésének egy formalizáltabb módját (szintén Giddensre támaszkodva) fogalmazta meg: *„az elitnek a társadalmi struktúrához való viszonyát két dimenzióval jellemezhetjük: egyrészt az elit 'zártságával', másrészt az elit belső struktúrájának integráltságával. (Az integráció alapulhat társadalmi, társasági formákon, illetve morális, közösen elfogadott értékeken.)"*

[22] Talán ezzel is magyarázható, hogy a dolgozat nem került publikálásra.

dás-, Szakály Sándor pedig a magyar katonai elitről készített monográfiát; a kormányzó elit kutatása, mint azt korábban jeleztük, félbeszakadt.

A különböző területekről szóló vizsgálatok rövid, mindenekelőtt az általuk használt elitfogalmak és meghatározások szempontjából történő áttekintését a tudáselit kutatásával kezdjük. A korábbi, a szervezeti keretek között értelmezett elitdefiníció az értelmiségi elit meghatározásakor nem nyújtott elegendő támpontot, így további finomításra szorult. Némedi Dénes és Kovács I. Gábor közös munkája (Némedi – Kovács I. 1978) azzal a problémával nézett szembe, hogy míg a politikai, gazdasági vagy egyházi területen belül viszonylag homogén, de mindenképpen egymással összehasonlítható szervezeti elitpozíciók voltak, addig az értelmiség által elfoglalt posztok rendszere egymással kevésbé bizonyult összevethetőnek: *„A világképek, világértelmezések és legitimációk termelői és elosztói (művészek, publicisták, a politikai közélet értelmiségei) azonban kaotikusabb viszonyok között élnek. [...] A dolgot tovább bonyolítja az, hogy nincs okunk feltételezni, hogy a nyilvánosság értelmisége s a hierarchikus apparátusok értelmisége társadalmi szerkezetét tekintve hasonló lenne"* (Némedi – Kovács I. 1978: 2). A probléma azonban csupán látszólagos, s azt is mondhatjuk, hogy a megoldás már megszületett az elit definiálására tett kísérlet során. Ha ugyanis abból indulunk ki, ahogyan azt Némedi korábban többször is megfogalmazta, hogy az elit milyen szerepet játszik az osztályviszonyok újratermelésében, akkor adódik a megoldás, hogy a széles értelemben vett értelmiségi elit fogalma elsősorban azokra értelmezhető, akik ezen osztályviszonyok átörökítésében, azaz az osztályviszonyoknak megfelelő „tudás" kialakításában és átadásában döntő szerepet játszanak. Ez természetesen önmagában még nem jelent kiutat, hiszen, ahogyan azt a szerzők is vázolták, a tudás termelésének jelentékeny részét nem formális és nem nyilvános intézmények végzik (hanem pl. a család). Arra viszont lehetőséget adott a fenti koncepció, hogy a formális keretek között működő tudáselit osztálystruktúrára gyakorolt hatásának vizsgálatára fókuszáljanak (Némedi – Kovács I. 1978: 6). Ennek megfelelően a tudáselit fogalmát tovább finomították és öt különböző kutatási területet jelöltek ki: 1) egyházi, 2) oktatási, 3) tudományos, 4) professzionális, valamint 5) a kultúra, művészet, kommunikáció elitjét.

A fentiekben vázolt területek közül az egyházi elit és a (tágan értelmezett) tudományos elit vizsgálata valósult meg az eredeti elképzelések alapján. Az egyházi elitről 1992-ben, a *Történeti elitkutatások* c. sorozat első monográfiájaként jelent meg Gergely Jenő *A katolikus egyházi elit Magyarországon 1919–1945 között* című munkája.[23] Már a címből is látható, hogy a megvalósult kutatás jóval szűkebb és ezáltal pontosabban körülhatárolható területet ölelt fel, mint azt a kiinduló koncepció megcélozta. Míg egy 1978-ban Gergely által készített kézirat szerint a vizsgálat kiterjedt volna a római katolikus, református, evangélikus és izraelita egyházakra, a megvalósult kutatás kizárólag a katolikus egyházi elitre vonatkozott,[24] s ezzel olyan, kezdetekben még meglévő

[23] A szerző több munkát is publikált e területről, amelyek a történeti elitkutatásokhoz időben és tematikailag köthetők: Gergely (1986), (1990).

[24] Az 1978-ban Gergely Jenő által készített beszámoló alapján látható, hogy a vizsgálat lebonyolítását eredetileg felekezetekre bontva képzelték el (Gergely 1978: 7). A református elitre vonatkozó jóval későbbi vizsgálatot lásd: Csurgó-Kiss (2003).

vizsgálati szempontok, mint az egyházi és világi státus, a házastárs személye, a család, vagy az egyházi elitbe való bekerülés módja (kinevezés vagy választás) kikerültek a vizsgálat alól. Ezzel összefüggésben módosult az egyházi elit fogalma is, hiszen a korábbi meghatározás szerint az egyházi elitet a klérus és a világiak együttesen alkották volna: *„A klérus elem dominanciája mellett a világi önkormányzattal rendelkező egyházak esetében a világi elemmel is komolyan kell számolni"* (Gergely 1978: 3). Az elitbe tartozást ennek megfelelően egyrészt a klérus (az egyházon belüli rangok, címek; az egyházon belüli funkciók, stallumok; közéleti, illetve kulturális-tudományos szerepük), másrészt a világiak (egyházon belüli, illetve közéleti, társadalmi-politikai funkciók) szempontjából határozták meg (Gergely 1978). Ezzel szemben az 1992-es munkában már magának *„a katolikus egyházon belül egyfajta sajátos elit-csoport, réteg"* elkülönítését is feltételes módba helyezte, a nem-klerikus katolikus világiak pedig érthető módon kiszorultak a vizsgálatból (Gergely 1992: 15). *„A katolikus egyházi elit elsődleges és minőségileg a legfontosabb, majdhogynem kizárólagos elitképző kritériuma a piramisnak megfelelő hierarchiában elfoglalt hely. Ez a funkcionális elit nyilvánvalóan elsősorban egyházkormányzati, jurisdictionális kritériumokra épül, és felülről lefelé épül ki, hat és működik."* (Gergely 1992: 16–17), továbbá *„[H]asonlóképpen az egyházi elitbe soroltuk azokat az egyházi személyeket, akik a politikai kormányzati hatalom kiemelkedő posztjain álltak"* (Gergely 1992: 20), akik persze egyébként is a főpapság tagjai voltak. A meghatározások jól mutatják, hogy Gergely nem tért el az alapvető elméleti megfontolásoktól, a mintába való kerülés egyértelműen pozíciókhoz kötődött. Szintén általánosnak tekinthető, hogy nem történt mintavétel, hanem az egyes pozíciókat birtoklók automatikusan bekerültek a vizsgálatba. Ami azonban módosítást jelentett a korábban kialakított koncepcióhoz képest, az a vizsgált időintervallum, illetve a pillanatfelvétel technikájának elhagyása volt (Sipos – Vida 1978). Gergely ugyanis a módszertani előtanulmánytól eltérően nem követte sem az 1919–1939 közötti periodizálást, sem az időmetszeteket, hanem a katolikus egyház történeti helyzetéhez és a rendelkezésre álló adatokhoz igazodva a teljes, 1919–1945 közötti korszakot vette „mintának" (Gergely 1992: 6). A kutatás eredményeként a 100 főt tartalmazó „minta" társadalmi összetételére vonatkozóan azt találta, hogy viszonylag alacsony volt a nagybirtokosok és nagytőkések aránya (12%), a földnélküli mezőgazdasági és ipari munkásság köréből pedig senki nem került be az elitbe, viszont annál magasabb volt *„a kisbirtokos paraszti, kisiparosi, kiskereskedői, továbbá kispolgári, alsó-középrétegi jelenlét"* (Gergely 1992: 54).

Az úgynevezett tudáseliten belül a másik megvalósult kutatás már nem egyértelműen koncentrálódott a tudáselit egy korábban meghatározott szegmensére. Huszár Tibor 1993-as munkájában például kizárólag az akadémiai tagválasztást vizsgálta (Huszár 1993), Kovács István Gábor és Kende Gábor 2001-es, illetve 2006-os munkája pedig a tudáselit több „alterületét" is érintette. A Kovács I. – Kende szerzőpáros 2001-es írása azt mutatja, hogy adataik összegyűjtésekor a korábban kidolgozott elitfogalmat alkalmazták: *„eliten általában a társadalmi élet különböző szektoraiban kialakult hierarchikus szervezetek felső pozícióit elfoglaló személyeket értjük. Tudáselitnek tekintjük a széles értelemben felfogott tudás (ismeretek, legitimációk, világképek) termelésében, el-*

lenőrzésében, kezelésében, elosztásában, továbbadásában szerepet játszó intézmények és szervezetek felső pozícióit elfoglaló személyek csoportját. Tehát nem a kiváló értelmiségiekre gondolunk, hanem a tudástőke felett rendelkezőkre" (Kovács I. – Kende 2001: 171). Ezen kívül követték a korábbi módszertani megfontolásokat, igaz, a két időmetszetet kiegészítették egy harmadikkal. *„Három mintaévben gyűjtöttük össze, hogy kik foglalták el az alapos megfontolással kiválasztott intézmények meghatározott pozícióit (1921/28, 1937/38 és 1942/43 fordulóján). A mintaévenkénti 1400-1500, tehát összesen közel 4500 pozíciót a mintaéveken is átnyúló, egyenlőtlen pozícióhalmozás következtében 1502 személy foglalta el"* (Kovács I. – Kende 2001: 171). Ami jelentős változást jelentett a kiindulóponttól eltérően, az a hangsúlyeltolódás volt az egyetemi tanárok vizsgálata felé. *„A tudományos és az oktatási elitből kiemeltük az akadémikusokat és az egyetemi tanárokat (692 fő, a középiskolázás szempontjából ismert 1252 fős minta 55,3%-a), s az összes többi mintatagot ehhez képest egyébnek tekintettük (560 fő, 44,7%). [...] Az egyéb almintából kiemeltük, s néhány szempontból megvizsgáljuk az értelmiségi érdekvédelmi szervezetek elitjét és a kommunikációs, kulturális, művészeti elitet. (A 370 fő, a teljes minta 29,6%-a tehát az egyéb alminta részhalmaza)"* (Kovács I – Kende 2001: 171). A 2001-es tanulmány tematikáját – a szerzők elmondása alapján – meghatározta a folyóirat felkérése is, de az, hogy az elit tagjainak középiskolai adatai rendelkezésre álltak, jelzi, hogy a másik alapvető korábbi elméleti megfontolást, az elit rekrutációjának kérdését is továbbvitték a szerzők. A tematikát követve került publikálásra a szerzőpáros *Egyetemi tanárok rekrutációja a két világháború közötti Magyarországon* című, 2006-ban megjelent részletes tanulmánya, melyben a tudáselit vizsgálata teljes mértékben az egyetemi tanárok csoportjára fókuszált: *„Az elitpozíciókat elfoglaló személyeket számba véve hamar kiderült, hogy a tudáselit meghatározó csoportját az egyetemi tanárok képezték. Az egyetemi tanárok jelen voltak az oktatásban, a tudományban, a kultúra és művészet irányításában, a kultusztárca melletti tanácsokban, testületekben, a tanárképzés kulcspozícióiban, a tudományos társaságok, a szakmai érdekvédelmi szervezetek és a kulturális közéleti társaságok vezetői között. Soraikból került ki a Magyar Tudományos Akadémia tagjainak többsége"* (Kovács I. – Kende 2006: 418). Ez azonban nem csupán az eredeti keretek szűkítését jelentette, mert az egyetemi tanárokra vonatkozó adatgyűjtést kibővítették az 1848 és 1945 közötti időszakra. A 2006-os munka számos lényeges és eddig ilyen mélységekben nem ismert információt tartalmaz elsősorban a korszak egyetemi tanárjainak társadalmi helyzetéről, kiemelten az apák foglalkozási viszonyairól, mobilitásáról és presztízshierarchiájáról, kimutatva, hogy a két világháború közötti egyetemi tanárok túlnyomórészt a társadalom középrétegeiből származtak.

A katonai elit eredetileg a kormányzó elit részét képezte volna. A katonai elit, a katolikus egyházi elithez hasonlóan viszonylag jól körülhatárolható kutatási területet jelentett, melyben szintén a pozíciók nyújtottak kiindulási pontot. Szakály Sándor 1987-ben megjelent monográfiájában Morris Janowitzra hivatkozva a következőképpen határozza meg a vizsgálatba bevonandók körét: *„Az elit terminus azokra vonatkozik, akik a tényleges és potenciális hatalmat a kezükben tartják, ha a hatalmat úgy*

határozzuk meg, mint a mások viselkedése feletti ellenőrzés. A katonai intézmény formális struktúrája miatt a katonai elit a legmagasabb rangú tisztekből áll. [...] [A] katonai elitbe való bekerülést két kritérium alapján határozhatjuk meg. Az egyik a rendfokozat, a másik a beosztás" (Szakály 1987: 15). A kettő a hierarchikus felépítésből adódóan legtöbbször fedi egymást. E kritériumok alapján a II. világháború, pontosabban 1938. november 1. és 1945. május 9. közötti időszakra vonatkozóan 414 személyt sorolt a katonai elit körébe. Szakály a teljes korszakra, 1919–1945 közötti időszakra vonatkozó 1989-es és 2001-es munkáiban, a fogalmi rendszeren nem változtatva, 1200–1300 fő között határozta meg a katonai elitbe tartozók számát.

A gazdasági elit vizsgálata több szempontból is speciális területet jelentett.[25] A fogalomalkotás szintjén talán ezen a területen volt a legerősebb kényszer az osztályelmélet és az elitelméletek egymáshoz fűződő viszonyának rendezésében. A probléma összetettségét és a megoldási módok változását jelzi, hogy még a később készült összegző munkák is eltérő módon hivatkoznak az elméleti álláspontokra. Még Kovács I. Gábor Lengyel György előtanulmányára hivatkozva azt emelte ki, hogy az nem lépett túl az osztályelmélet keretein (Kovács I. 2010: 185), addig Gyáni Gábor épp a Lengyel által a fogalmi téren hozott áttörést, a marxista historiográfiai tradíció félretételét hangsúlyozta (Gyáni 2006, 221). Az eltérő vélemények kevésbé ellentétes értelmezésekre, inkább egy folyamat két eltérő időpontja közötti elmozdulásból adódó különbségekre utalnak. Igaz ugyan, hogy mindkét hivatkozott irodalom (Lengyel 1978: 1993) esetében Lengyel az uralkodó osztály és az elit viszonyának tisztázásakor Raymond Aron nominalista és realista társadalomfelfogásából indult ki, de a hangsúlyok, és épp ezért a definíciók a különböző történelmi helyzetnek megfelelően eltérően alakultak. Lengyel 1978-ban az elit kifejezést az uralkodó osztályon belüli csoport azon tagjaira vélte alkalmazhatónak, *„akiknek – szemben az osztályok kollektív viselkedésmintáival – módjukban áll, hogy a társadalmi újratermelési folyamatokat* személyes döntéseikkel *és véleményeikkel befolyásolják. [...] Az elitek tehát az itt javasolt értelemben az uralkodó osztályok azon részei, melyek megkülönböztetett jelentőségre döntési-befolyási kompetenciájuk révén tesznek szert"* (Lengyel 1978: 5–6, kiemelés az eredetiben). Azt azonban a szerző is érzékelte, hogy a döntési kompetencia kitétel nehezen megragadható, így egy empirikus kutatás során kevésbé hasznosítható kategória (Lengyel 1978: 7), ezért az elit meghatározásánál három kritériumot jelölt ki: a funkcionálist, a vagyonit, továbbá a presztízs, hírnév vagy exkluzivitás kritériumait. Emellett azonban még ugyanebben a munkájában a gazdasági elit különböző csoportjainak a lehatárolásakor a fenti meghatározásokat hátrahagyva, tulajdonképpen a weberi logikát követve az elitpozíciókhoz kötődő különböző tulajdonságok – a rendelkezés, a szaktudás és a birtoklás – monopóliumát birtoklókat sorolta. Tulajdonképpen ezzel a felosztással találkozhatunk későbbi, 1993-ban megjelent munkájában is. E tekintetben nem áll messze a történeti elitkutatásban alkalmazott gyakorlattól: elméletileg fenntartva az osztályviszonyok közötti elit meghatározását az empirikus kutatás során a pozíciók alapján jelölte ki az

[25] A gazdasági elitkutatás 1989 előtti gazdag irodalmából lásd: Lengyel (1978), (1982), (1986), (1989a), (1989b).

általa vizsgált társadalmi csoportot.[26] Annyiban azonban eltért Lengyel megközelítése az általános koncepciótól, hogy a pozíciók mellett a *Magyar Életrajzi Lexikon* adataiból kiindulva reputációs alapon is vizsgálta az adott korszak gazdasági elitjét.[27]

Történeti áttekintése alapján elmondható, hogy a hazai társadalomtudományok területén az elit-meghatározások és -kutatások igen változatos értelmezési kereteket jelölnek ki, melyek sohasem függetleníthetők az őket létrehozó történelmi-társadalmi kontextustól. Mint ahogyan más társadalmi kategóriák esetében, az elit definiálásra tett kísérletek is finom lenyomatai egy adott történelmi korszaknak, illetve az adott tudomány állapotának.

Az első világháború előtt lényegében nem beszélhetünk sem az elit fogalmának általános használatáról, sem elitkutatásról. A két háború között már történtek kísérletek az elit meghatározására, empirikus vizsgálatára azonban a szociológia hazai jellegéből adódóan nem került sor. A megközelítések kizárólag elméleti szinten jelentek meg, erőteljes politikai álláspontokat és jelentős értékelkötelezettséget hordozva. Bár ennek deklarálása elmaradt, elit alatt kizárólag a politikai elitet értették, melynek tagjai elvárt képességeik alapján kerültek kijelölésre.

Az 1970-es években a szociológia hazai professzionalizálódása, valamint a történeti munkák nyomán felmerült az igény az elit empirikus vizsgálatára, mely azonban a korabeli társadalomra vonatkozóan a fennálló politikai és tudományos kontextusban lehetetlennek bizonyult. A szociológusok, átnyúlva a történelemtudományok vizsgálati terepére, saját módszereiket alkalmazva kezdték meg a két világháború közötti elit történetszociológiai vizsgálatát. Az így született munkák a társadalom egyes szegmenseire értelmezett elitdefiníció alapján adtak képet a korszak egyházi, tudás-, katonai, gazdasági elitjéről. E kutatások fogalmi orientációjában szétválasztva a tényleges és formális hatalmi pozíciókat, az empirikus kutatások által könnyebben alkalmazható és politikailag kevésbé konfrontálódó pozícionális-strukturális kondíciókhoz kötődő elitfogalmat alkalmazták.[28] Az elit elméleti meghatározására tett kísérletek magukon hordozták az akkori tudományos (és egyben politikai) elvárásokhoz való igazodást, így például az osztályelméletnek való megfelelés szinte lehetetlen kritériumát is. A kutatásokat befolyásoló történelmi kontextus figyelembevétele azonban nem jelenti a korábbi kutatási koncepciók elvetését, az eredmények értelmezésénél nem elegendő az adott korszak domináns politikai eszmerendszerének hegemóniájára és befolyására való hivatkozás. Sőt, azt korántsem vitatva, hogy a kutatás hasznos eredményeket és tapasztalatokat szerzett a hazai társadalomtudományi, társadalomtörténeti gondolkodás

[26] Mint a kormányzó, illetve a tudáselit vizsgálatánál, úgy a gazdasági elitnél is az időmetszetekben való mintavétel gyakorlatát alkalmazta Lengyel György.

[27] Nem az eddig ismertetett történeti elitkutatáshoz kapcsolódott, a gazdasági elit vizsgálatánál azonban mindenképpen meg kell említeni Szakál Gyulának a győri vállalkozók 1870 és 1940 közötti időszakát feldolgozó munkáját, amely a történetszociológiai vizsgálattól eltérően nem össztársadalmi szinten vizsgálja az elit problémáját, hanem részletes betekintést nyújt egy régió vállalkozóinak társadalmi összetételéről és történeti helyzetéről (Szakál 2002).

[28] Az elit azon értelmezése, mely az elitet a politikai hatalmat irányító és a döntéshozatalt meghatározó társadalmi csoportként azonosítja, kézenfekvőbb eszköze lehetett volna a szocialista rendszer elitjének vizsgálatára.

számára, nem szabad megfeledkezni egy rejtettebb összefüggésrendszerről sem, ahol a hatások két- vagy többirányúak. Közismert, hogy az 1970-es években a társadalomról való gondolkodást talán előtte és utána sem látott mértékben határozta meg a szociológia által kialakított és beemelt fogalmi apparátus (Kuczi 1992), amely ezzel túllépve tudományos funkcióin, szerves részét képezte a társadalmi folyamatok alakításának. Erre utal, hogy 1989 után nem csupán a társadalomtudományok területén találkozhatunk számos kutatással,[29] melyek a rendszerváltást megelőző és követő elit kialakulásának, átalakulásának kérdéseire fókuszáltak, de a közbeszédben is érthető és bevett fogalomnak bizonyult az elit kifejezés, mely segítette a változásról folyó társadalmi diskurzust is.

A szociológia fogalmi apparátusának társadalmi-történeti kötődésére világít rá továbbá a történeti elitkutatások sorozatának eddig megjelent utolsó kötete is, amely ugyancsak túlmutat a tanulmány keretei között vizsgált időszakon. A 2005-ben a *Nómenklatúra Magyarországon (1957–1989)* címmel megjelent munka a kádári korszak vezető rétegének kutatására szerveződött, a korábbi történeti elitkutatásokkal leginkább csupán személyi és intézményi kontinuitást mutat.[30] Az 1970-es években kidolgozott, a két világháború közötti elit meghatározására vonatkozó fogalmak ezúttal ugyanis újraértelmezésre szorultak. Nyilvánvaló, hogy míg a két világháború közötti polgári társadalomra, illetve a rendszerváltás utáni időszakra az elit fogalma alkalmazhatónak bizonyult, mindez nem mondható el az 1957 és 1989 közötti korszakra. Így az az ellentmondásos helyzet állt elő, hogy míg a rendszerváltást követően az elit fogalma felszabadult a marxi osztálykategória alól, az 1945 utáni és 1989 előtti időszakra vonatkozóan a történeti vizsgálatok számára az elit korábban kidolgozott fogalma alkalmatlanná vált. A 2005-ös munka azonban nem vállalkozott egy új, a szocialista rendszerre alkalmazandó elitfogalom megalkotására, helyette a nómenklatúra fogalmának bevezetésre került sor.[31]

IRODALOM

Andorka Rudolf (1971): A társadalmi mobilitás Magyarországom a felszabadulás előtt. *Statisztikai Szemle,* 10: 1020–1034.

Bibó István (2004): Elit és szociális érzék. In (uő.): *Válogatott tanulmányok.* (Vál.: Huszár Tibor) Budapest: Corvina, 417–427. (1942)

[29] Az 1990-es évek utáni elitkutatások történeti áttekintését lásd e kiadványban: Kristóf Luca*: Elitkutatások Magyarországon 1989–2010* .

[30] Huszár Tibor a korábbi történeti elitkutatások hozadékaként jellemezte vizsgálatukat (Huszár 2005: 5).

[31] Az elit és a nómenklatúra fogalmai azonban jelentős mértékben eltérnek egymástól. *„A nómenklatúra tagjait kinevezik, megválasztásuk meghatározott testületekbe – rendkívüli helyzetektől eltekintve – formális, az őt kinevező testület előzetes döntésének post festa jóváhagyása"* (Huszár 2005: 39). A vizsgálati szempont annyiban azonban követte a korábbi elitkutatást, hogy szintén pozíciók alapján történt: *„[a] nómenklatúra-rendszeren a különböző szintű pártszervezetek (káder)hatásköri (illetve véleményezési jogköri) listáinak összefüggő rendszerét"* értették (Szakadát 2005: 91).

Concha Győző (1985): *Politika. Első kötet: Alkotmánytan.* Budapest: Eggenberger könyvkereskedés.

Csécsy Imre (1914): Az értelmiség túltengése. *Szabadgondolat,* 83–86.

Csurgó Bernadett – Kiss László (2003): Egyházi szerepek – politikai pozíciók. A két világháború közötti református elit történetszociológiai vizsgálata. In Némedi Dénes – Szabari Vera (szerk.): *Kötő-jelek* 2002. Budapest: ELTE TáTK Szociológia Doktori Iskola, 85–115.

Dékány István (1943): *A mai társadalom. Bevezetés a társadalomtudományokba*. Budapest: Pantheon.

Erdei Ferenc (1976): A magyar társadalom a két háború között I-II. *Valóság*. 4: 22–53., 5: 36–58.

Ferge Zsuzsa (1969): *Társadalmunk rétegződése. Elvek és tények.* Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Gál Katalin – Karbach Erika – Hornyánszky Károlyné (szerk.) (1990): *Elit-bibliográfia. Külföldi szakirodalom 1959–1989.* Budapest: Történeti elitkutatások.

Gergely Jenő (1978): *A két világháború közötti egyházi elit társadalomtörténeti vizsgálatához (Módszertani megjegyzések).* Kézirat.

Gergely Jenő (1986): A „keresztény-nemzeti" ideológia (1919–1944). *Társadalmi Szemle,* 2: 81–93.

Gergely Jenő (1990): A katolikus egyházi elit Magyarországon. 1919–1945. Részletek. *Műhely* (Győr), 5: 40–44.

Gergely Jenő (1992): *A katolikus egyházi elit Magyarországon. 1919–1945.* Budapest: ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézete.

Giddens, Anthony (1974): Preface. In Stanworth, P. – Giddens, A. (eds.): *Elites and Power in British Society.* Cambridge: University Press.

Gyáni Gábor (2006): Az elitek. In Gyáni Gábor – Kövér György (szerk.): *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig.* Budapest: Osiris, 221–257.

Hegedüs András (1964): A szocialista társadalom strukturális modellje és a társadalmi rétegződés. *Valóság,* 5: 1–15.

Hegedüs András (1966): Társadalmi struktúra és munkamegosztás. *Valóság*, 8: 20–31.

Huszár Tibor (1975): *Korunk értelmisége. Értelmiségelméletek – értelmiségvizsgálatok. Válogatás.* Budapest: Gondolat.

Huszár Tibor (1993): Tagválasztás az Akadémián és a tudáselit 1920–1943. *Valóság*, 2: 20–38.

Huszár Tibor (2005): A Kádár-rendszer intézményesített káderpolitikája és az erőszakszervezetek (1957–1989). In Kiss László (szerk.): *Nómenklatúra Magyarországon (1957–1989).* Budapest, ELTE Társadalomtudományi Kar, 5–90.

Huszár Tibor (2010): *Metszetek nyolc évtized magántörténetéből.* Budapest: Corvina.

Karády Viktor (1995): „Az elitről és az elit kutatásának kérdéseiről a magyar társadalomtörténetben" (Bódy Zsombor interjúja). *Sic Itur ad Astra* (Budapest), 1: 180–193.

Klement Judit (2006): Nagypolgárság a két világháború közötti Magyarországon? Egy társadalmi réteg meghatározásának lehetőségeiről. In Kövér György (szerk.): *Zsombékok. Társadalomtörténeti tanulmányok.* Budapest: Századvég Kiadó, 195–232.

Konrád György – Szelényi Iván (1978): *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz.* Az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem kiadása.

Kovács I. Gábor – Kende Gábor (2001): A tudáselit középiskolái. A két világháború közötti tudáselit középszintű iskoláztatása. *Korall*, 3–4: 170–187.

Kovács I. Gábor – Kende Gábor (2006): Egyetemi tanárok rekrutációja a két világháború

közötti Magyarországon. In Kövér György (szerk.): *Zsombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon a 19. század elejétől a 20. század közepéig.* Budapest: Századvég Kiadó, 417–506.

Kovács I. Gábor (2010): A magyarországi polgári korszakbéli országos elitek empirikus kutatásának historikumához I. In Kiss László (szerk.): *A cselekvő értelmiség. Tanulmányok Huszár Tibor 80. születésnapjára.* Budapest: Argumentum – ELTE Társadalomtudományi Kar, 175–207.

Kovács Judit (1976): Az elit: mítosz vagy valóság. *Magyar Nemzet*, 1976. szept. 5., 9. Hozzászólás Solymár Magda: Az elit és a társadalmi hatalom c. műhelytanulmányához. (*Társadalomtudományi Közlemények*, 1976. 1–2.)

Kuczi Tibor (1992): Szociológia, ideológia, közbeszéd. In Kuczi Tibor – Becskeházi Attila (szerk.): *Valóság '70.* Budapest: Scientia Humana, 9–111.

Lengyel György (1978): *Megjegyzések a két világháború közötti magyar gazdasági elit kutatásához. (Módszertani előtanulmány)*. Kézirat.

Lengyel György (1982): *Gazdasági elit.* Budapest: MTA Szociológiai Kutatóintézet.

Lengyel György (1986): A magyar gazdasági elit rekrutációja és képzettsége a XIX. században és a XX. század első felében. *Medvetánc*, 6., 2–3: 235–257.

Lengyel György (1989a): *Vállalkozók, bankárok, kereskedők. A magyar gazdasági elit a 19. században és a 20. század első felében.* Budapest: Magvető Kiadó.

Lengyel György (1989b): A két világháború közötti magyar gazdasági elit összetételének egyes kérdéseiről. *Társadalomkutatás*, 7., 1: 97–105.

Márkus László (1965): A Horthy-rendszer uralkodói elitjének a jellegéről. *Történelmi Szemle,* 4: 449–466.

Az MSZMP határozatai és dokumentumai (1974). Budapest: Kossuth Kiadó

Némedi Dénes (1978): *Osztály, elit, hatalom.* Kézirat

Némedi Dénes (1980): *Elit.* Kézirat

Némedi Dénes – Kovács I. Gábor (1978): *Az „értelmiségi elitről".* Kézirat

Nemes Dezső (1962): *Az ellenforradalom története Magyarországon 1919–1921.* Budapest: Akadémiai Kiadó.

Nemes Dezső (1964): *A Bethlen-kormány külpolitikája 1927–1931-ben*. Budapest: Kossuth.

Pikler Gyula (1905): *A műveltség fontossága.* Huszadik Század, HSZ Könyvtára 12., I.: 525–532.

Ránki György (1962): Gondolatok az ellenforradalmi rendszer társadalmi bázisáról. *Történelmi Szemle*, 3–4: 354–369.

Sipos Péter – Stier Miklós – Vida István (1967): Változások a kormánypárt parlamenti képviseletének összetételében 1931–1939. *Századok,* 3–4: 602–620.

Sipos Péter – Vida István (1978*): A két háború közötti kormányzó politikai elit társadalomtörténeti vizsgálata. (Módszertani tanulmány)* Kézirat

Solymár Magda (1972): *Az elit és a társadalmi hatalom.* Társadalomtudományi Közlemények.

Solymár Magda (1982): *Az elit. Az elitizmustól a technokratikus hatalomig.* Budapest: MSZMP KB Társadalomtudományi Kutatóintézete.

Stier Miklós (1983): Uralkodó elit, kormányzati hatalom – kormányzóréteg a Horthy-korszakban. *Századok,* 2: 434–444.

Szabari Vera (2002): A társadalmi struktúra és mobilitás kutatása Magyarországon az 1960-as években. *Századvég*, 1: 65–81.

Szakadát István (2005): Káderfo(r)gó. In Kiss László (szerk.): *Nómenklatúra Magyarországon (1957–1989)*. Budapest: ELTE Társadalomtudományi Kar, 91–128.

Szakál Gyula (2002): *Vállalkozó győri polgárok 1870-1940. Sikeres történeti modellváltás.* Budapest: L'Harmattan.

Szakály Sándor (1987): *A magyar katonai elit 1938–1945.* Budapest: Magvető.

Takács Károly (1998): Az elit szociológiai fogalmáról. *Szociológiai Szemle,* 1. http://www.mtapti.hu/mszt/19981/takacs.htm

Tóth Pál Péter – Kiss Sándor, M. (1986): A Horthy-rendszer anti-elitjének történetszociológiai vizsgálata. *Társadalomkutatás,* 1: 83–98.

Vörös Károly (1966): Budapest legnagyobb adófizetői 1903–1917. In *Tanulmányok Budapest múltjából,* XVII. Budapest, 145–195. (1979-ben megjelent könyv formájában: Vörös Károly: *Budapest legnagyobb adófizetői.* Budapest: Akadémiai Kiadó.)

Weis István (1930): *A mai magyar társadalom.* Budapest: Magyar Szemle Társaság.

Weis István (1942): *Hazánk társadalomrajza.* Budapest: Nemzetnevelők Könyvtára I. Országos Közoktatási Tanács.

Elitkutatások Magyarországon 1989–2010

Kristóf Luca

A 20. század utolsó évtizede az elitkutatás reneszánszának évtizede volt. Az 1980–90-es évek társadalmi változásait értelmezni kívánó társadalomtudósok újra felfedezték a klasszikus elitelméletet, mely egy hasonlóan változásokat hozó korszakban, a húszas-harmincas években már sikeres értelmezési keretnek bizonyult. Pareto, Mosca és Michels elitszempontú megközelítését ugyan a II. világháború után Kelet-Európában teljesen kiszorította a marxista alapú osztályelmélet, melynek különböző változatai a 20. század közepétől kezdve a nyugati tudományban is jóval nagyobb népszerűségnek örvendtek. Ám a kelet-európai rendszerváltások társadalomtudományos értelmezésében az elitelmélet jóval sikeresebbnek bizonyult versenytársánál. Az osztályelmélet népszerűségvesztése nyilván nem volt független attól, hogy a szocialista rendszer hivatalos ideológiájaként diszkreditálódott, mindamellett húsz év elteltével viszonylagos tudományos konszenzus uralkodik a tekintetben, hogy a rendszerváltások elitcsereként való értelmezése sikerrel ragadta meg a lezajlott társadalmi változások lényegét.

Az elitelmélet népszerűvé válásával párhuzamosan az elittel kapcsolatos hipotézisek empirikus igazolásának igénye is megnőtt. Amiről addig legfeljebb teoretizálni lehetett – a kelet-európai országokban azt is inkább csak szamizdatban –, az végre szabad (bár továbbra is rögös) kutatási területté vált. Ráadásul a nyolcvanas-kilencvenes évek fordulóján a nemzetközi tudományos élet is fokozott érdeklődéssel fordult a rendszerváltó országok felé. Ismert nyugati – főként amerikai – kutatók bekapcsolódása tette lehetővé a nagyszabású, kvantitatív összehasonlító elitkutatások elvégzését. Ugyanakkor szabadabban folytathatták munkájukat azok a kelet-európai kutatók is, akik már a nyolcvanas években elkezdték a különböző elitcsoportok kvalitatív módszerekkel való vizsgálatát.

Az elitcsere problematikája nem csak a kutatókat, hanem a közvéleményt is erősen foglalkoztatta. Az elitek továbbélése, a politikai hatalom konvertálása a társadalmat mindmáig erősen megosztó kérdések. A kilencvenes évek elejétől azután – az adminisztratív elitcsere lezárulásával – a kutatókat és a közvéleményt egyaránt az új magyar kapitalizmus kialakulása, és ezzel együtt az új gazdasági elit létrejötte kezdte foglalkoztatni. A gazdasági elitet illető legjelentősebb új eredményeket hozó publikációk ekkor, a kilencvenes évek közepén-végén születtek.

A kétezres évtized során, a legnagyobb társadalmi változások lezárultával alábbhagyott az elitekkel kapcsolatos elméletalkotási láz. Továbbra is folytak, folynak azon-

ban az elitek összetételét, változásait kutató vizsgálatok. Ezek közé bekerült egy újabb téma: az elitek és az európai integráció kapcsolatának elemzése. Az évtized végére kialakult társadalmi válság pedig megújította az elitek iránti általános érdeklődést, újabb lendületet adva a főként a politikai elitet illető kvantitatív és kvalitatív kutatásnak.

A magyarországi elitkutatások elmúlt húsz évét bemutató tanulmány négy alfejezetre oszlik. Az első részben a rendszerváltáshoz-elitváltáshoz kapcsolódó kutatásokat mutatom be. Ezekben a kutatásokban szorosan egybekapcsolódnak az elit különböző szegmenseit érintő hipotézisek, ezért egy alfejezetben tárgyalom a politikai, a gazdasági és a kulturális elit cirkulációjával kapcsolatos vizsgálatokat. A második alfejezetet ott kezdődik, ahol az elitcsere befejeződött: a rendszerváltozás után kialakult új politikai elitet érintő kutatásokkal. A harmadik és negyedik alfejezet a rendszerváltás utáni gazdasági és kulturális elitkutatásokat tárgyalja.

Definíciós kérdésekről máshol e kötetben több szó esik, itt csak annyit jegyeznék meg, hogy a különböző elitkutatások mindhárom elitcsoport esetében eltérő definíciók alapján folytak, ami természetesen a vizsgálati eredményekre is hatással van. Még ha viszonylagos elméleti egyetértés uralkodik is a kutatók között az elit fogalmát illetően, az operacionalizált definíciók minden kutatásban értelemszerűen mások és mások. Ezt az egyes kutatások bemutatásánál igyekszem is jelezni.

RENDSZERVÁLTÁS – ELITVÁLTÁS

A kelet-európai rendszerváltás elitcseréjével kapcsolatosan igen nagyszámú elmélet született, melyekről alapos áttekintést nyújt Bozóki András tanulmánya (Bozóki 2003). Tanulmányom témájánál maradva, az elméleti koncepciók közül most csupán azokat a legfontosabb téziseket ismertetem, melyek alapvető hatással voltak a Magyarországot érintő empirikus elitkutatások hipotéziseinek megfogalmazására.

Az egyik legkorábban, még a nyolcvanas évek folyamán megfogalmazott teória, a szocialista polgárosodás elmélete (Szelényi – Manchin 1988, Kovách 1988), a magyar társadalomnak a szocializmus által megszakított, kezdődő polgárosodási folyamatának folytatódását a felpuhuló rendszer által engedélyezett második gazdaságban látta. Ezen elmélet szerint, mely a gazdasági tőkének tulajdonít nagy szerepet, az átmenetből a második gazdaság sikeres résztvevői profitálnak.

Más elméletek a politikai tőke fontosságára hívták fel a figyelmet: az elitek továbbélésének elmélete szerint a nómenklatúra-elit hatalmának és kapcsolatainak segítségével megőrzi, illetve gazdasági hatalomra váltja korábbi pozícióit, és az átalakulás valódi nyertesévé válik. Ezt Magyarországon Hankiss Elemér nagykoalíció-tézise, Lengyelországban pedig Jadwiga Staniszkis politikai kapitalizmuselmélete fogalmazta meg (Hankiss 1989, Staniszkis 1991).

Szalai Erzsébet tőkeátváltási elmélete (Szalai 1990, 1998) a hatalom átmentését és a rendszerváltás gazdasági irányítását a régi nómenklatúra-elitnél nagyobb kulturális

tőkével bíró új technokrácia csoportjához köti. Szalai technokrata-kontinuitás tézisét a nyolcvanas évek szocialista nagyvállalatainál végzett kutatásaira alapozta. Eszerint a késő Kádár-korban, amikor a szocializmus nómenklatúrájának elitje már nem volt homogénnek tekinthető, az új, feltörekvő generációból kezdett formálódni az a fiatal és képzett technokrata csoport, melynek a régi, megmerevedett bürokratikus elittel való konfliktusa a rendszerváltás egyik fő előidézőjévé vált. A technokrata elit, mely nyitott volt a liberalizmus és a piacgazdaság felé, kulturális tőkéjének is köszönhetően a gazdasági rendszerváltás folyamatában rendkívül sikeres tőkeátváltóvá válhatott.

Ezekre a korán, a rendszerváltás „hajnalán" megfogalmazott tézisekre épített Szelényi Iván, amikor Pareto klasszikus elméletéhez visszanyúlva (Pareto 1963) feltette azt a kérdést, amely a kelet-európai társadalmi változások egyik leginkább meghatározó kutatási kérdésének bizonyult: inkább reprodukció, azaz az elitek újratermelődése, vagy inkább cirkuláció, azaz az elitek cserélődése zajlott-e a rendszerváltás során (Szelényi – Szelényi 1991)? Szelényi úgy vélte, a volt elit újratermelődésének komoly társadalmi korlátai voltak: a politikai hatalom átmentése létező, de nem meghatározó jelenségnek bizonyult.

E hipotézis megválaszolására egy átfogó kelet-európai rétegződéskutatás keretében került sor, melyet Donald Treiman és Szelényi Iván vezetett. A kutatás hat országban (Bulgária, Csehország, Szlovákia, Magyarország, Lengyelország és Oroszország) zajlott. Az egyes országokból vett mintát 5000 fő a populációból és 2000 fő az elitből képezte. Az elitmintán belül 1000 fő a régi elitből (1988-as nómenklatúra-elit) és 1000 fő az új elitből (600 fő 1993-as gazdasági elit, 400 fő 1993-as politikai és kulturális elit) került ki. A kutatás eredményeit a *Theory and Society* folyóirat 1995-ös különszáma[1] foglalta össze. Az elitreprodukció, illetve cirkuláció kutatása elsősorban a politikai és gazdasági elitre fókuszált (Szelényi et al. 1995, Eyal – Townsley 1995, Böröcz – Róna-Tas 1995), hiszen ezek a csoportok voltak a főszereplői az empirikusan tesztelni kívánt elméleteknek. A kelet-európai társadalmak összehasonlító vizsgálata alapján a politikai elit transzformációjában inkább a cirkuláció, míg a gazdasági elit esetében a reprodukció volt a releváns magyarázat. Magyarországon az 1993-as gazdasági elit egyharmada már a rendszerváltás előtt is gazdaságirányító volt, további 50%-uk pedig alacsonyabb beosztású, de menedzseri pozíciót töltött be a tervgazdaságban. A régi elit 30%-a a rendszerváltás után is gazdasági vezető maradt. 23%-uk volt lefelé mobil és 46 %-uk nyugdíjba ment. A politikai elit nagyobb fokú cserélődését jelzi, hogy a régi elit tagjai közül 78% lefelé irányuló mobilitást tapasztalt meg. A kulturális elit volt az az elitcsoport, melynek cserélődésére a rendszerváltás a legkisebb hatással volt. Míg az összes elitcsoportot számítva a nómenklatúra-elit 20%-a maradt pozícióban, és a rendszerváltás utáni új elit 33%-a volt a nómenklatúra tagja, a rendszerváltás előtti kulturális elit tagjainak 56%-a pozícióban maradt. Az új kulturális elitnek azonban még így is csak a 27%-a volt korábban az államszocialista nómenklatúra tagja. A kulturális elit karaktere, fő tulajdonságai, ellentétben a másik két elitcsoporttal, nem változtak az

[1] *Theory and Society,* October 1995: Special Issue on Circulation vs. Reproduction of Elites during the Postcommunist Transformation of Eastern Europe

elitváltás során. Ez arra utal, hogy az új elittagok a szubelitből egy-egy lépcsőt fellépve egyszerűen csak betöltötték a felszabaduló „üres helyeket".

Az 1993-as nemzetközi felmérés a magyar elitcserélődést lengyel és orosz adatokkal összehasonlítva elemezte. Minden elitcsoportra igaz, hogy Magyarországon volt a legnagyobb mértékű a cirkuláció. A szerzők ezt azzal magyarázták, hogy bár az elit kiválasztódása korábban is meritokratikusabb volt, mint a másik két vizsgált országban, az új magyar politikai elit szimbolikus fontosságot tulajdonított az elit cseréjének, és a funkcionálisnál valamivel gyorsabb cirkulációt kényszerített ki. Szelényiék szerint ezért az 1993-as adatok túlbecsülték az elit cirkulációjának mértékét, mivel az első kormányzati ciklusra jellemző adminisztratív úton erőltetett cirkuláció után visszarendeződés ment végbe az elitben.

Jacek Wasilewski összehasonlító elemzése a magyar, lengyel és csehszlovák nómenklatúra-elitről azt mutatta, hogy bár a három társadalom nómenklatúra-elitjének tagjait a top politikai pozíciókból száműzték, s nagyjából a felük ugyan általában nem maradt ugyanabban a pozícióban, mint a rendszerváltás előtt, mégis sikeresen megtartotta elitstátusát. Ha nem számítjuk a nómenklatúrának azokat az idősebb tagjait, akik az eltelt idő alatt nyugdíjba mentek, a sikeres pozícióőrzés az elit kétharmadára érvényes (Wasilewski 1998) .

A szocializmus elitjének mely csoportja esetében beszélhetünk tehát tőkeátváltásról? Az 1993-as rétegződésvizsgálat adatait használták fel Szelényi és szerzőtársai, amikor néhány évvel későbbi könyvükben a kulturális tőkének az átmenetben játszott főszerepe mellett érveltek (Eyal et al.1998). Szalai Erzsébet megállapításával egybecsengő fő tézisük szerint a posztkommunista átmenetben a kulturális tőke volt a legfontosabb tőkefajta az elitstátus, a hatalom és a privilégiumok elérésében. A politikai tőke másodlagosan és csak abban az esetben működött, ha járult hozzá kulturális is: azaz a technokrata elit esetében.

A rendszerváltás természetesen a nómenklatúra-eliteken kívül más csoportok számára is megnyitotta az elitbe kerülés útját. A megszakított polgárosodás elméletének relevanciáját támasztotta alá például az a vizsgálat, mely szerint a rendszerváltás utáni üzleti elitben sok olyan új tag található, akinek nem a szülei, de a nagyszülei sikeres üzletemberek voltak (Róna-Tas – Böröcz 2000).

Utasi Ágnes és szerzőtársai egy kisváros státus-elitjének intergenerációs vizsgálatakor szintén azt tapasztalták, hogy a valahai elit családok leszármazottai sikerrel tartották fent, illetve a kényszerű történelmi kitérő után sikerrel szerezték vissza felmenőik elitstátusát (Utasi et al. 1996).

Az ezredfordulón John Higley és Lengyel György szerkesztésében újabb tanulmánykötet jelent meg, mely összefoglalta a kelet-európai rendszerváltások után kialakult új elitekkel kapcsolatos kutatásokat (Higley – Lengyel 2000). Ekkorra már az összes fontos korábbi empirikus kutatás is publikálttá vált az elitcsere témakörében. A kutatási eredmények összegzése alapján Higley és Lengyel klasszikus elitcirkulációként jellemezte a magyar – valamint a csehszlovák és lengyel – rendszerválás időszakát. Az eliteket érintő változások békések és fokozatosak voltak, de elég nagymérvűek ahhoz,

hogy az alkalmatlan elittagokat kiszűrjék, és új társadalmi csoportok beáramlását tegyék lehetővé az elitbe.

POLITIKAI ELIT

A politikai elittel kapcsolatos legnagyobb kutatói érdeklődést kiváltó téma természetesen az elitcsere volt. A rendszerváltást követően számos elemzés született az új, „amatőr" értelmiségi politikusokról. Ezeket a kulturális elitről szóló részben említem meg. Ebben a fejezetben a politikai elit két markáns csoportjáról, a képviseleti és az önkormányzati elitről szóló kutatásokat tekintem át.

Képviseleti elit

A politikai elit kétségkívül legjobban kutatott csoportja a parlamenti képviselők. Ez egy olyan, kiválóan körülhatárolt csoport, mely a politikai elit magjának számít: nehezen volna elképzelhető olyan kutatás, melynek elitdefiníciójába ne tartoznának bele a törvényalkotók. A parlamenti képviselőkről elmondottak az egész politikai elit arculatát meghatározzák.

Körösényi és szerzőtársai a magyar politikai rendszerről írott könyvükben a kilencvenes évek kutatásainak tapasztalatait összegezve megállapítják, hogy az évtized második felére már nincs értelme régi és új elitről beszélni. A képviselői elit egészét a professzionalizáció és a homogenizáció jellemzi (Körösényi et al. 2003).

Marelyin Kiss József és szerzőtársai elemzése szerint a parlamenti képviselők fontos közös jellemzője a szociodemográfiai hasonlóság: középkorú, diplomás férfiak alkotják a csoport 80%-át. A jogász és bölcsész végzettség a képviselők körében felülreprezentált, főként városi származásúak, és politikussá válásuk előtt értelmiségiként dolgoztak (Marelyin Kiss et al. 2001). A politikai elit homogenizációjának előrehaladását, azaz a társadalmi tényezők párthovatartozás szerinti különbségének csökkenését mutatta ki az 1998-as képviselőjelöltek társadalmi jellemzőiből Sebestény István (Sebestény 1999). A parlamenti elit professzionalizációja zártabbá válásával is együtt járt: a kétezres évek elejéig az egymást követő országgyűlésekben a pártok erőviszonyainak változásai mellett is egyre kevesebb volt az új bekerülő.

A különböző politikai pártok elitjének értékrendje természetesen különbözik világnézet, vallásosság és a szocializmushoz való viszony szerint (Balázs 1999, Csurgó et al. 2002), de közös bennük, hogy mindannyian erősen intellektuális és munkaorientált értékeket vallanak. Mindezek a vizsgálatok arra utaltak, hogy a politika mint professzió és az elit mint csoport szocializációs mechanizmusai képesek felülírni a pártpolitikai különbségeket (Körösényi et al. 2003).

A parlamenti képviselőkről a rendszeresen megjelenő parlamenti almanachok alapján sok elemezhető adat rendelkezésre állt, azonban a közelmúltig ezek az adatok nem voltak átfogóan feldolgozva és könnyen kutatható formába öntve. Az almanachok és más forrásokból összegyűjtött adatok segítségével a kétezres évtized közepére Ilonszki

Gabriella és Kurtán Sándor vezetésével megtörtént a Magyar Képviselői Adatbázis létrehozása. Az adatbázis az 1884 és 2006 közötti képviselők fellelhető adatait tartalmazza, és vélhetően a jövőben kiegészül a következő parlamentek tagjaival is. A képviselői adatbázis alapján született publikációk (Ilonszki 2005, 2008, 2009; Schwarcz 2008) közül kimondottan a kilencvenes-kétezres évek parlamentjeivel az *Amatőr és hivatásos politikusok. Képviselők Magyarországon II.* című kötet foglalkozik (Ilonszki 2006). A kötet főbb megállapításai megerősítik a kilencvenes évekbeli kutatásokét. A kétezres évek közepére még inkább stabilan kialakult a politikai hivatást űzők csoportja. Hivatásos politikusnak a szerzők azt tekintik, akinek több politikai pozíciója is van, melyek időben tartósan fennállnak, és ezek adják a politikus megélhetését: a parlamenti képviselők négyötöde ebbe a csoportba tartozik. A képviselőkre erősen jellemző a helyi és országos mandátumok halmozása és a homogenizálódás. A fő különbség a képviselők jellemzőiben már nem a politikai oldalak, hanem a kis és a nagy pártok közötti elkülönülés mentén mutatkozik.

Ilonszki Gabriella 2009-es monográfiája, a *Képviselők és képviselet Magyarországon a 19. és 20. században* 120 év parlamenti képviselőinek jellemzőit fogja át, most azonban csak a rendszerváltást követő parlamenti elitekről tett megállapításaiból idézünk. A képviseleti elit stabilizálódásának fő okát Ilonszki a pártok intézményesülésében és ehhez kapcsolódóan a pártalapú szelekciós kritériumok megszilárdulásában, valamint a pártrendszer beállásában látja.[2] A képviselői professzionalizáció részének tekinti azt a folyamatot is, hogy a politikusi attitűdökben a területi képviseleti elv megerősödött a pártkötődéssel szemben. Ez az attitűdváltás szorosan összekapcsolódik azzal a vizsgálati eredménnyel, hogy a képviselők megválasztásában a jelölt helyi kötődése és a választók által érzékelt általános politikai kompetenciája játssza a legnagyobb szerepet (Papp 2006).

Ilonszki 2009-es kötetében bevonta elemzésébe az Európai Parlament magyar képviselőit is. A tagállamok képviselői karrierútjainak elemzései szerint európai szinten is egy új, szupranacionális politikai osztály van kialakulóban, melynek a magyar EP-képviselők egy része is a tagjává válik. Van azonban különbség is a magyar és a régebbi tagállamok képviselői között: a magyaroknak erősebb a pártpolitikai kötődése.

Ilonszki szerint a parlamenti képviselői adatbázisból kiolvashatóan Magyarországon a rendszerváltás után kifejezetten gyors volt az elitkonszolidáció. A kilencvenes évek közepétől a magyar képviselői elit általános jellemzőit tekintve besimult az európai elit átlagába. Ennek megfelelően jellegadó csoportját a középosztálybeli, középkorú, diplomás, közalkalmazotti háttérrel rendelkező férfiak képezik. Magyar – illetve néhány kelet-európai országra jellemző – sajátosság ugyanakkor a felsőfokú végzettségűek igen magas, 90% feletti aránya, illetve a reál diplomák túlsúlya. A nyugat-európai parlamentektől eltérő jellemző az is, hogy míg a helyi politikai háttér erősen jelen van a képviseletben, addig az érdek-képviseleti háttér egyáltalán nem jellemző. A rendszerváltás

[2] Mivel ezek a vizsgálatok nem tartalmazzák a 2010-es parlamenti képviselők adatait, elképzelhető, hogy az újonnan bekerült pártok esetében más szelekciós kritériumok, esetleg más képviselői jellemzők érvényesültek.

utáni összes magyar parlamentre jellemző női képviseleti deficit az időszak során egyre erősebbé vált. A professzionálódó, modernizálódó magyar képviselői elit egyre inkább homogén, mivel a pártalapú szelekció homofíliát és végső soron az elit bezáródását eredményezi (Ilonszki 2009).

Lokális politikai elitek

Az önkormányzati vezetők a képviselőknél jóval heterogénebb és összességében alacsonyabb státusú csoportot alkotnak. Míg a több mint háromezer polgármester legnagyobb része csak az adott település szintjén elittag, a legnagyobb városok vagy a budapesti kerületek vezetői országos szinten is jelentős politikai tényezőnek számítanak. A képviselői elittel szemben a polgármestereknek csak a fele rendelkezik diplomával. A fent vázolt professzionalizálódási folyamat az önkormányzati vezetőket is érinti: háromnegyedük már a polgármesterség előtt önkormányzati döntéshozó volt.

Az önkormányzati elitre általában úgy tekintenek, mint amely erősen az országos politikai elit befolyása alatt áll (Bőhm 2006), és a politikusok számára a helyi pozíció ugródeszkát jelent az országoshoz. A kilencvenes évek közepétől el is kezdődött a helyi szinten sikeres vezetők kooptálása az országos elitbe. Ugyanakkor ezek az elittagok nem adták fel helyi pozícióikat sem. Várnagy Réka a képviselői adatbázis alapján az országos elitben egy olyan markáns csoportot azonosított, melyet nem a helyi és országos politikai szint egymásutánisága, hanem egymásmellettisége jellemez (Várnagy 2006). Eredményei szerint megfigyelhető egy felülről lefelé tartó mozgás is: országos szinten befutott képviselők igyekeznek helyi pozíciókra is szert tenni. Ezt a jelenséget a helyben felhasználható erőforrásokért folytatott küzdelem magyarázza, így inkább csak a nagyobb, gazdagabb településekre jellemző.

A pártelitek „önkormányzatosodását" mutatja az az adat is, hogy míg a kilencvenes évek végén a parlamenti képviselők egyharmada, a kétezres évek elején már kétharmaduk rendelkezett önkormányzati előélettel (Dénes – Marelyin-Kiss 2003). A mandátumhalmozás sikeressége is a politikai elit stabilizálódását jelzi.

A rendszerváltás után a települési önkormányzati pozíciók legnagyobb részét még a helyi kulturális elit tagjai, tanárok, orvosok töltötték be. Csite András és Kovách Imre kistérségi kutatása felhívta a figyelmet a helyi gazdasági elitek növekvő befolyására a helyi politika irányításában (Csite – Kovách 2002). Kovách szerint az ezredfordulón a lokális elitkonfigurációk legfontosabb ismérve az uniós fejlesztési források feletti kontrollért folytatott harc (Kovách 2002). Ehhez hasonlóan Pászka Imre a stratégiai, fejlesztő elit fogalmával írta le azt a lokális eliteken belül kialakuló hatalmi csoportosulást, mely a helyi stratégiai ügyekre vonatkozó döntéshozatalt irányítja, csak a döntések megvalósítását bízva az önkormányzati apparátusra (Pászka 2010).

Az uniós és nemzeti erőforrások fontos jellemzője, hogy fejlesztési projektek formájában érhetők el a helyi elitek számára. A projektesített fejlesztéspolitika hozzájárul a helyi hatalmi hálózatok átrendeződéséhez, mivel arra ösztönzi a résztvevőket, köztük a közhatalmat gyakorlókat is, hogy a projekt követelményeinek megfelelően fejlesztési

hálózatokat hozzanak létre (Csurgó et al. 2009) A szakértők, a helyi hatalmi elitek és gazdasági szereplők között így hatalommegosztás jön létre.

A vidékfejlesztésbe történő európai uniós és nemzetállami beavatkozás redisztributív természete miatt a közvetítők szerepe kulcsfontosságúvá válik. A projektosztály elmélete (Kovách – Kucerova 2006) egyenesen azt mondja ki, hogy a projektesített európai fejlesztéspolitikai rendszerekben egy új társadalmi réteg jött létre, amely a hagyományos helyi elitekkel osztozik a fejlesztési és hatalmi hálózatok hatalmi pozícióin.

GAZDASÁGI ELIT

A legfontosabb hipotézisek: rekombináns tulajdon, bankáruralom, posztkommunista menedzserizmus

A gazdasági elit kutatásának fénykora a kilencvenes évek második fele volt. A téma iránt érdeklődő kutatók nagy intellektuális és empirikus kapacitást fordítottak arra, hogy tesztelni próbálják az átmenet gazdasági elitjét és tulajdoni viszonyait illető hipotéziseket. A talán legnagyobb hatású három elmélet, a rekombináns tulajdon (Stark 1994, Bruszt – Stark 1996), a menedzseruralom (Szelényi et al. 1996, Eyal et al. 1998) és a technokrata bankáruralom (Szalai 1994, 1998) maguk is empirikus kutatások bázisán fogalmazódtak meg.

A rekombináns tulajdon koncepciója a 200 legnagyobb vállalat és 25 bank 1993-as vizsgálata alapján formálódott ki. David Stark és munkatársai szerint a magyar privatizáció sajátossága, hogy a vállalatok magánosítása kisebb, az anyavállalathoz valamilyen módon kötődő cégeken keresztül történt. A rekombináns tulajdon két legfontosabb eleme, a vállalatközi tulajdonlás (hálózati szerveződés), valamint az állami és magántulajdon határainak elmosódása meghatározóak a kialakuló új gazdaságszerkezet szempontjából: 1993-ban a hazai vállalatok 40 %-ában volt más vállalat jelen tulajdonosként, 1994-ben ez az arány elérte a 66%-ot (Stark 1994).

A menedzserkapitalizmus, menedzseruralom vagy posztkommunista menedzserizmus néven emlegetett tézis is 1993-as adatokra, mégpedig a Treiman és Szelényi vezette nemzetközi rétegződéskutatás elit-adataira épült. Az elmélet szerint az átmenet során a technokrata menedzserek kulturális tőkéjüket is felhasználva meghatározó szerephez jutnak az új elitben, melynek hatalma nem tulajdonon, hanem szaktudáson és társadalmi tőkén alapul (Szelényi et al. 1996). A „kapitalisták nélküli kapitalizmus" rendszerében nem alakul ki erős tulajdonos burzsoázia, a posztkommunizmus hatalmi elitje a technokrata menedzserekből, az új politokráciából, valamint az ezekhez a csoportokhoz személyi szálakkal erősen kapcsolódó véleményformáló elitértelmiségből állt. A tulajdonos vállalkozói réteg hiányának erős állítását idővel a szerzők finomították, és a menedzserek dominanciáját a kapitalista átalakulás átmeneti periódusaként értelmezték (Eyal et al. 1998).

A bankáruralom tézisének (Szalai 1994, 1998) főszereplője szintén a késő-kádári

technokrácia. Szalai Erzsébet saját, korábban megfogalmazott technokrata kontinuitás-tézisét továbbvíve azt állította, hogy a bankvilág a gazdaságnak az a szegmense, ahová a technokrácia a rendszerváltás átmeneti megpróbáltatásai elől leginkább menekült. A kilencvenes évek közepére ők alkotják – egy másik, fiatalabb korcsoporttal, a yuppiekkal együtt – a bankároknak a magyar gazdasági elitben domináns csoportját. A bankárok nem csak jövedelmüket, életszínvonalukat tekintve a gazdasági elit krémje, de az elit egésze számára minden szempontból mintaadónak is számítanak (Szalai 2001).

AZ ELMÉLETEK TESZTELÉSE: A POSZTSZOCIALIZMUS VÉGE

A rekombináns tulajdon, a menedzserkapitalizmus és a bankáruralom elméletei döntően még a magyarországi privatizáció intenzív szakasza előtti időből származó adatokra támaszkodtak. Lengyel György és Bartha Attila is egy 1993-as felvétel alapján tesztelte a menedzseruralom versus bankáruralom hipotéziseket (Lengyel – Bartha 1997). Az állami nagyvállalatok, magánvállalatok, gazdaságpolitikai kormányzati szervek vezetőiből és a parlament gazdasági bizottságának tagjaiból álló gazdasági elitminta adatai nem támasztották alá a menedzserkapitalizmus elméletét. A gazdasági elit domináns csoportjának a bankárok bizonyultak, fiatal, budapesti, magas státusú családokból jött vezetőikkel. A gazdasági elit e szegmensének volt a legnagyobb a magán és szervezeti kapcsolathálója, multipozícionalitása, életstílusa a legfényűzőbb[3]. Mindazonáltal a szerzők véleménye szerint a bankárok dominanciája nem jelentett hegemóniát. A bankvezetők rivalizáltak a menedzserekkel, a két elitcsoport viszonyát a kölcsönös kontroll jellemezte.

Vedres Balázs ugyancsak a bankuralom tézisét próbálta tesztelni, vizsgálatához azonban új szempontot és új módszertant, a kapcsolati hálók elemzését választotta (Vedres 1997). A Top 200 nagyvállalat és az összes magyarországi bank cégbírósági adataiból dolgozott. Az igazgatóságok, felügyelőbizottságok tagjai közötti átfedések elemzése szerint a magyar gazdaságban nem voltak centrális helyzetben a bankok. Vedres azonban arra is felhívta a figyelmet, hogy a banki privatizáció vagy a külföldi tulajdonú bankok piaci térnyerése következtében ez bármikor változhat.

A rekombináns tulajdon és a menedzserkapitalizmus tézisének tesztelését egymástól független vizsgálatok alapján Tóth István János, Voszka Éva és Vedres Balázs is elvégezte.

Tóth társasági adóbevallások és cégfelmérések alapján vizsgálta a magyar vállalatok közötti kereszttulajdonlást 1992 és 1996 között. Eredményei szerint sem a rekombináns, sem a menedzseri tulajdonforma nem volt meghatározó, a vállalatokat koncentrált tulajdonosi struktúra és személyes magántulajdon jellemezte (Tóth 1998).

[3] Ugyanebben a felvételben a vállalatvezetők privatizációval kapcsolatos attitűdjeinek vizsgálata Szalai Erzsébet téziseivel egybecsengő eredményt hozott: a szocialista rendszerhez egykor legerősebben kötődő csoport árulta el a legnagyobb vonzalmat a tiszta magángazdaság iránt (Bartha – Martin 1997).

Voszka a száz legnagyobb cég tulajdonosi szerkezetének és vállalatirányítási módszereinek elemzése alapján szintén amellett érvelt, hogy mindkét modell csak szűk körben érvényes. Vizsgálata egyértelműen cáfolta a nagyvállalati menedzserek tulajdonhoz jutását. A menedzsment befolyása osztott tulajdon mellett és az állami vállalatok egy részében volt meghatározó. A rekombináns tulajdonforma csak abban az értelemben bizonyult jellemzőnek, hogy a nagyvállalatok többsége valamely multinacionális cég leányvállalata volt. Az ilyen típusú vállalatközi tulajdonlás azonban egyáltalán nem sajátosan magyar vagy posztszocialista jelenség (Voszka 2000).

Vedres Balázs az 500 legnagyobb hazai vállalat tulajdonszerkezetét elemezte. Eredményei szerint a rekombináns tulajdonforma súlya a kilencvenes évek végére elhanyagolhatóvá vált a magyar nagyvállalatok között. A nagyvállalatok tulajdonszerkezetét a szélsőséges koncentráltság jellemezte leginkább, amelyben a külföldi vállalati tulajdonnak jelentős szerepe van (Vedres 2000).

Kovách Imre és Csite András szintén a privatizáció utáni tulajdonosi szerkezetet vizsgálta (Kovách – Csite 1999). 1997-es kutatásuk tematikájában és módszertanában az 1993-as Szelényi – Treiman-féle elitcsere-vizsgálat folytatásának tekinthető (Csite – Kovách 1998). Gazdasági elitmintájuk a 200 millió forintnál nagyobb árbevételű vállalatok vezetői közül tartalmazott 582 főt. A vállalatok vezetőit a kutatók az alábbi csoportokba sorolták: vállalkozó, klientúra, technokrata és külföldi beosztott. A tulajdonformák vizsgálata ebben a kutatásban is Tóth és Voszka eredményeit erősítette meg. A szerzők leszögezték: a sajátosan posztszocialista tulajdonformák hipotézisei a privatizáció előrehaladtával már elvethetők.

Az 1997-es Kovách és Csite-féle gazdasági elitkutatás 2001-es megismétlése (Csite – Himesi – Kovách 2001) megmutatta az elitcsoportok változásait. A kutatók szerint a politikai tőke egyre csökkenő szerepet játszik az elitbe jutásban. Az állami/önkormányzati vezetők aránya az eliten belül csökkent, a multinacionális vállalatok vezetőinek aránya nőtt. A legfontosabb változás azonban a technokraták (azaz a korábban állami tulajdonban lévő privatizált vállalatok vezetői) arányának csökkenése a vállalkozókéhoz képest. A hazai alapítású magánvállalatok vezetői 2001-re a gazdasági elit legnépesebb csoportját alkották. Az ezredfordulóra a magyar gazdaságban véget ért a posztszocializmus.

EGY FELTÖREKVŐ ÚJ CSOPORT: A NAGYVÁLLALKOZÓK

A kilencvenes évek második felére a gazdasági elitkutatásoknak egyre inkább a fókuszába került a nagyvállalkozók növekvő szerephez jutó csoportja. Elsőként Kolosi Tamás és Sági Matild végzett empirikus vizsgálatot a nagytőkés elit körében (Kolosi – Sági 1997). A nagytőkést minimum 500 millió forint éves árbevételű cég tulajdonosaként definiálták. 331 fős mintájukat sajtóinformációk, cégkatalógusok, valamint hólabdás mintavétel kombinációjával állították össze. A nagyvállalkozók alapvetően azok köré-

ből kerültek ki, akik már a rendszerváltás előtt is jelentős szerepet játszottak a gazdasági életben. Háromnegyedük vezető helyet foglalt el a rendszerváltás előtti gazdaságban: vagy állami gazdasági vezetők, vagy önálló vállalkozók, illetve a második gazdaságban tevékenykedők voltak, vagy a kettős gazdasági struktúra mindkét szegmensében szerepet játszottak (Kolosi 2000). A nagyvállalkozóvá válásban a korábbi gazdasági pozíció mellett a kulturális tőke játszott kiemelkedő szerepet. A politikai kapcsolati tőke javította ugyan a vállalkozási esélyeket, azonban csupán másodlagos segítő tényezőként funkcionált.

Szalai Erzsébet 1996–97-ben 20 mélyinterjút készített nagyvállalkozókkal. Eredményei megerősítették a Kolosi által is bemutatott, rendszerváltás előtti gazdasági pozíciók, illetve a KISZ-ben betöltött pozíciók jelentőségét. Szalai erősen hangsúlyozta a politikai kapcsolatok elengedhetetlenségét a nagytőkéssé válásban. Ezen kívül az interjúk az inhomogén családi környezet által stimulált kreativitás szerepét mutatták ki. Szalai megállapítása szerint a legtöbb nagytőkésnél az összes vállalkozásra hajlamosító tényező egyidejű fennállása volt megfigyelhető (Szalai 2001).

Laki Mihály és Szalai Júlia *Vállalkozók vagy polgárok?* című könyvükben szintén interjús módszerrel vizsgálták a nagyvállalkozói csoportot (Laki – Szalai 2004). A 48 mélyinterjús életútelemzés megerősítette, hogy a rendszerváltás előtti munkamegosztásban betöltött hely fontos szerepet játszott a tulajdonhoz jutásban. Azonban a tulajdon sikeres működtetéséhez más tényezők jelenléte is szükséges. A szerzők ezeket a tényezőket elsősorban a vállalkozók családi hátterében találták meg: a különböző státusú és különböző értékeket közvetítő családok közös jellemzője volt a mobilitás. Laki és Szalai a könyvük címében feltett kérdésre válaszolva bemutatták, hogy a nagyvállalkozók körében mind a gazdálkodás módjában, mind az életmódban és a közösségi részvételben megjelentek a polgári életforma és értékrend jelei, ám polgári önkép és öntudat az ezredfordulón még nem jellemezte ezt a csoportot. Mindazonáltal a nagytőkések csoportja ekkor már készen állt a mintaadó társadalmi szerep betöltésére. Az azóta eltelt tíz évben tapasztalhattuk is a gazdasági elitnek a politikai és kulturális életben való szerepvállalásának, társadalmi felelősségvállalásnak erősödő jeleit.

A GAZDASÁGI ELITKUTATÁSOK ÖSSZEGZÉSEI A KÉTEZRES ÉVEKBEN

A kétezres évtizedre némileg alábbhagyott a gazdasági elit iránti kutatói érdeklődés. Az átmenet éveinek lezárultával eljött az ideje az összegző munkák megjelentetésének. Ezek közül a legjelentősebb Szalai Erzsébet *Gazdasági elit és társadalom a magyarországi újkapitalizmusban* című könyve, melyben kilencvenes évekbeli kutatásait kibővített empirikus anyaggal adja közre (Szalai 2001), valamint Lengyel György *A magyar gazdasági elit társadalmi összetétele a huszadik század végén* című munkája (Lengyel 2007).

Szalai Erzsébet munkájának erőssége a kvalitatív elemzés. Módszerében az elitek

tagjaival készített mélyinterjúkat szakértői interjúkkal, esettanulmányokkal és kiterjedt sajtóelemzéssel ötvözi. Ezekkel az eszközökkel mutatja be az általa leginkább kutatott elitcsoport, a késő-kádári technokrácia beáramlását és erős pozíciókhoz jutását a bankok és a multinacionális cégek világában a külföldi tulajdon dominanciája által meghatározott magyar gazdaságban.

Lengyel György vizsgálati eredményei három, a kilencvenes évek folyamán lekérdezett survey-en alapulnak. Az első felvétel, mely 1990-ben készült, még a későkádárkor gazdasági elitjét vizsgálta. A minta nagyvállalatok (200 fő), bankok (70 fő) és gazdaságpolitikai intézmények (100 fő) vezetőiből állt. A 1993-as második hullámtól kezdve a minta a minisztériumok mellett a parlament gazdasági és költségvetési bizottságainak tagjait is tartalmazta. A felvétel harmadik hullámára 1998-ban került sor.

Lengyel fő megállapítása, hogy a vizsgált időszakban a gazdasági elitek különböző szegmensei a professzionalizálódás jegyeit mutatták, és zártabbak lettek mind a képzettséget, mind a társadalmi kiválasztást tekintve (Lengyel 2003). A gazdasági elit átalakulása már a rendszerváltás előtt megkezdődött: a nyolcvanas évek végére a korábbi másfélszeresére gyorsult az elit fluktuációja. A bekerülő új elit fiatalabb, magasabb társadalmi státusú családokból érkező és zártabb, mint a korábbi. A karriermintákat a fokozatosan emelkedés, és nem a nagy ugrások jellemezték. A rendszerváltás utáni gazdasági elit attitűdjeit tekintve piacpárti, meritokratikus és egyenlőtlenségeket toleráló, azaz szélsőségesen individuális értékeket vall.

A kilencvenes évek közepétől lassulás és bezáródás vált jellemzővé az elitre. A gazdasági elit idősödött, kevesebb volt az új bekerülő, tehát konszolidáció ment végbe. A közgazdasági végzettség vált a legjelentősebb elitbekerülési tényezővé. A végzettségen kívül továbbra is élt még a volt párttagság és a vállalkozói családi háttér hatása – a gazdasági elit tagjai egyre inkább a közép- és felső osztályból kerültek ki (Lengyel 2003).

Lengyel 2007-es könyve nem csak a rendszerváltozás utáni gazdasági elitről szól. Nagyívű összefoglalását adja a 20. századi gazdasági elit három nemzedékének: a II. világháború előtti alapítók és örökösök, a tervgazdaság elitje és az átmenet elitje generációjának. A kötetnek a kilencvenes évek elitjére vonatkozó következtetései – részletes empíriával alátámasztva – a fent idézett 2003-as tanulmánnyal egybecsengenek.

A politikai és gazdasági elitkutatásokról szóló alfejezetek végén érdemes még megemlíteni a szintén Lengyel György és Ilonszki Gabriella koordinálta vizsgálatot a magyar politikai és gazdasági elit EU-képéről (Lengyel 2008) A kutatás egy, a népességet is vizsgáló nemzetközi kutatási projekt keretében zajlott. A minta 80 parlamenti képviselőből és 40 gazdasági felsővezetőből (nagyvállalatok, bankok és munkaadói érdekvédelmi szervezetek vezetőiből) állt. A kutatás eredménye szerint a magyar elit egésze erősen, ezen belül a gazdasági elit még erősebben kötődik Európához. Az egész elitre jellemző a versenypártiság, és az európai uniós integráció erősítésének helyeslése. Az EU-hoz való viszonyban európai összehasonlításban a magyar elit mégis viszonylag szkeptikus. Ennek az oka talán abban kereshető, hogy az elit úgy érzi, Magyarország nem tudja kellő hatékonysággal képviselni az érdekeit az EU-ban. Az Európai Unióhoz

való viszony tekintetében a gazdasági és politikai elit közötti különbségeknél jelentősebb volt a politikai eliten belüli megosztottság a kormány és az ellenzék között (Szabó 2008, Jáger 2008).

KULTURÁLIS ELIT

A kulturális elit az elitnek az a szegmense, melyről a politikai és a gazdasági elithez képest kevesebb empirikus kutatás készült, holott a kulturális elit, és különösen az elitértelmiség cirkulációja, politikai részvétele, megosztottsága élénk vitákat váltott és vált ki.

A kulturális elitet talán definiálni is nehezebb, mint a politikai és a gazdasági elitet, hiszen a pozícionális mintavétel az elit fontos csoportjait hagyná figyelmen kívül. A széles értelemben vett elitdefiníció szerint ugyanis minden olyan szereplő a kulturális elit része, aki nagy befolyással bír a kultúra működésére. Ez nem csak azokra az elittagokra igaz, akik intézményes döntéshozói pozícióban vannak, hanem azokra az elit értelmiségiekre is érvényes, akik véleményükkel, eszmei hatásukkal befolyásolnak.

Az értelmiség egésze nyilván nem tekinthető a kulturális elit részének, akármilyen széles definíciót veszünk is alapul. Az értelmiséget a diplomásokkal azonosító, illetve a különböző értelmiségi hivatásokról készült számos kutatás tehát nem tartozik szorosan tanulmányom témájához. Az értelmiség kultúra- és közvélemény-formáló elitje azonban a kulturális elit része. Figyelmet kell fordítani ezért a véleményformáló értelmiségiekről folytatott vizsgálódásokra. Bármilyen kedvelt szereplő volt is azonban a véleményformáló értelmiségi főként a kilencvenes évek társadalomtudományos diskurzusában, a vita főként teoretikus szinten maradt. Az állításaikat empirikusan is alátámasztó szerzők általában a tartalomelemzés módszerét használták.

A demokratikus ellenzék politikai ellen-elit szerepét és a rendszerváltás utáni politikai szerepvállalásának formáit elemezte Bozóki András (Bozóki 1994, 2010). Az 1982–93 közötti időszak Bozóki kifejezésével élve az „értelmiség évtizede" volt. A rendszerváltás előkészítését és a nyolcvanas évek végén a politikai ellen-elit szerepét a magyar értelmiség egy része sikeresen töltötte be, idővel pedig az értelmiség volt az a társadalmi csoport, amely főszerepet játszott a rendszerváltás irányításában is. A rendszerváltó években ennek az értelmiségnek jó része – professzionális új politikai elit hiányában – mintegy természetesen került az immár demokratikus politikai életbe. A rendszerváltó pártok a nyolcvanas években már látensen meglévő törésvonalak mentén szerveződő értelmiségi csoportosulásokból jöttek létre.

A politizáló értelmiségnek a politikai demokráciával szembeni ambivalens viszonyának részletes leírását adta Körösényi András (Körösényi 1996). Érvelése szerint a szocializmusban hatalomellenességre szocializálódott értelmiség a parlamentáris demokrácia hivatásos politikusait is morálisan elitélendőként kezelte, szembeállítva velük a szakértő és a független értelmiségi szerepeit mint a technikai és morális közjó letéteményeseit. Az értelmiségi elit a politikát olyan fogalomnak tekintette, ami alól „fel kell

szabadítani" a társadalmat. Az értelmiségi nyílt levél műfaját, mint a fenti antipolitikai attitűd megnyilvánulását elemezte Böröcz József (Böröcz 2006). Csite András pedig lakossági survey alapján végzett kutatást a közéleti értelmiségi elit néhány tagjának ismertségéről és hitelességéről (Csite 2001). Eredményei szerint a médiaszereplés pozitív megítélést generált, az emberek általában azt az értelmiségit tartották hitelesnek, aki sokat szerepelt az általuk fogyasztott médiában. Az értelmiségi közszereplők ismertsége és hitelessége szignifikáns korrelációt mutatott.

Az értelmiségi elitről írott számos elemzés[4] általában nem az elitkutatás nézőpontjából konceptualizálódott. Az alábbiakban részletesebben a „klasszikus", kérdőíves és interjús kulturális elitkutatásokat tekintem át.

KÉRDŐÍVES VIZSGÁLATOK A KULTURÁLIS ELITRŐL

A kulturális elitről átfogónak szánt kvantitatív adatfelvétel mindössze három készült a rendszerváltás óta[5]: az első a már többször említett 1993-as elitkutatás részeként. Ekkor a kulturális elitmintában a tömegmédia, a tudomány, a kulturális szervezetek és kiadók formális döntéshozói pozícióban lévő vezetői szerepeltek. Ez a vizsgálat a kulturális elit esetében is a cirkuláció versus reprodukció kérdésköre körül forgott, főbb megállapításait az elitváltásról szóló részben mutattam be.

A kulturális elitről szóló kvantitatív vizsgálatok sorát az MTA PTI 2001-es kérdőíves adatfelvétele folytatta. A kutatók, Kovách Imre és Csite András olyan kulturális elit-meghatározást alkalmaztak, amely lehetővé tette, hogy pontosan összehasonlítsák az 1993-as és a 2001-es adatokat. (Csurgó – Kovách 2003). A 2001-es vizsgálat azonban a kulturális elitet szélesebb, nem csupán a pozícionális, döntéshozói kritérium alapján definiálta. A kulturális elitet a kultúraformáló személyiségekkel azonosították a kutatók, akik alkotó vagy szervező tevékenységükkel meghatározó hatással vannak a közvéleményre és a kultúra termelésére. A korábbi felvétel mintájához képest ezért néhány alcsoporttal kibővítették a mintát. A vizsgálati populációba igyekeztek az újságírók, tudósok és művészek elitjének minél szélesebb rétegét felvenni. A minta pozícionális része a 93-ashoz hasonlóan akadémikusokból, tömegtájékoztatási intézmények vezetőiből, az országos és megyei napilapok, valamint a hetilapok és folyóiratok vezetőiből, a tudományos és kulturális intézetek, illetve az egyetemek és főiskolák vezetőiből állt. Az alkotó tevékenységet folytató kulturális szereplők esetében azonban a vezető pozíció sokszor nem megfelelő indikátora a szakmai hierarchiának. Az MTA PTI kutatói ezért a kulturális élet belső hierarchiáját jobban leképező rangos tudományos és művészeti díjak (Kossuth-díj, Széchényi-díj, Ybl-díj, József Attila-díj stb.) kitüntetettjeiből hozták létre a második mintavételi csoportot.

[4] Lásd még Szalai 1994, 2000, 2008, Pokol 1994, Kapitány és Kapitány 1998, Csizmadia 2003, Kuczi et al. 2006.

[5] Bár szintén nem elitkutatásként konceptualizálódott, a kulturális elit egy meghatározott csoportját valószínűleg érintette az a kutatás, melyben a tudományos fokozattal rendelkezők élet- és munkakörülményeit vizsgálták Angelusz és szerzőtársai (Angelusz et al 2004).

A rendszerváltozás után a kulturális élet bizonyos szegmenseiben a piaci folyamatok térnyerése volt tapasztalható. A szórakoztató irodalom és a könnyűzene nagy hatású kultúraformáló műfajok, ám e szegmensek elitje nem a pozíciók vagy a magas kultúrát elismerő állami kitüntetések alapján határozható meg. A kutatók döntése szerint a tömeges kulturális termelés műfajainak elitje a piaci logika alapján, az eladási listák vezetőiből konstruálódott. A 2001-es mintavétel legnagyobb koncepcionális újítása a reputációs alminta létrehozása volt. A reputációs almintát a kulturális elit előbbi csoportjainak megkérdezése alapján kreálták a kutatók.[6]

Ez a kutatás is a kulturális elit klasszikus cirkulációját mutatta ki. A 2001-es kulturális elit 51%-a 1989 után került az elit tagjai közé. A kulturális elit túlnyomó részben 45 évesnél idősebb, diplomás férfiakból állt.

A kulturális elit mind a szülői háttér, mind a szerzett tőkefajták szempontjából a társadalmi átlagot messze felülmúló tőkékkel rendelkezett. Az elit legfontosabb tőkefajtája az iskolázottság volt, amely magasabb az ugyanebben a kutatásban szintén vizsgált gazdaság elit megfelelő mutatójánál is (Csite – Himesi – Kovách 2001). A gazdasági elit egyes csoportjai közül csak a multinacionális vállalatok vezetőinek családi háttere volt magasabb a kulturális elit átlagánál (Csurgó – Kovách 2003). A reputációs kulturális elitről elmondható, hogy a kulturális elit előnyösebb helyzetű, magasabb társadalmi tőkével bíró tagjait szavazta be a legtekintélyesebbek közé; a reputációs elit tagjai az átlagnál idősebbek, magasabb végzettségűek voltak, még több volt közöttük a férfi, kapcsolati tőkéjük az átlagnál jóval nagyobb volt. A reputációs elit tagjai között nagyobb arányban szerepeltek a rendszerváltás előtti elittagok, az elitcserélődés a kulturális elitcsoport legtekintélyesebb tagjait még kevésbé érintette, mint az elit egészét. A reputációs elit politikai karakterét tekintve is homogénebb volt, mint a kulturális elit egésze: az önmagukat baloldalinak tekintők aránya magasabb volt, mint a teljes mintában.

KVALITATÍV KUTATÁSOK

Az interjús módszerrel dolgozó kulturális elitkutatások a kérdőíves adatfelvételeknél kisebb léptékűek, az elitnek egy-egy meghatározott szegmensét vagy generációs csoportját célozták meg.

Csurgó Bernadett mélyinterjús kutatása a szépirodalmi elitről megerősítette, hogy a kulturális elit e szegmensét, egy természetes generációváltástól eltekintve, nem túlságosan érintette a rendszerváltás elitcseréje. A rendszerváltás után a szépirodalmi mezőben azokon a pontokon történtek változások, ahol a kulturális mező a gazdasági vagy a politikai mezővel érintkezik. Az irodalom esetén ilyen változás például néhány bestseller-író piaci sikere, vagy az írók visszahúzódása a politikai szerepvállalástól. A tágabb

[6] A reputációs rangsor alapját a következő kérdések képezték: *„Megnevezné, hogy Ön szerint mely értelmiségieknek/alkotóknak van ma Magyarországon a legnagyobb befolyása a közvélemény formálásában?”*, valamint: *„Nevezze meg azt az 5 élő magyar értelmiségit/alkotót, aki az Ön szellemi fejlődésére a legnagyobb hatást gyakorolta!”* A két kérdés alapján készített névlistából történt aztán az újabb mintavétel, a felvétel újabb hullámában hozzáadva a reputációs alminta tagjait a teljes kulturális elit-mintához.

értelemben vett irodalmi elit kulturális státusa és hírneve, valamint társadalmi státusa és pozíciója között erőteljes inkonzisztencia figyelhető meg (Csurgó 2005).

Ugyanennek a kutatásnak a keretében a politikai és kulturális elit határán mozgó, közéleti szerepet játszó intellektuel elit reputációját vizsgáltam. 12 igen ismert értelmiségi médiaszereplővel készítettem interjút (Kristóf 2005). A kutatás azt igyekezett feltárni, hogyan vélekednek az intellektuelek saját maguk és társaik külső, médiabeli reputációjáról. A közéleti értelmiség elitje a rendszerváltás idején volt a legnyitottabb, a bejutási csatornák azóta szűkültek. A politizáló értelmiség aranykora, a rendszerváltás elmúltával a közéletben továbbra is szerepet vállaló értelmiségiek befolyása a hivatásos politikai osztály megerősödésével visszaszorult. Az intellektuel elit különböző reputációmaximalizáló stratégiái segítségével óvatosan egyensúlyozik a média és az értelmiségi mező elvárásai között.

Mátay Melinda fiatal budapesti elitértelmiségiek szocializációjáról készített interjús kutatást. Interjúalanyainak kiválasztásában a pozícionális és tudományos kritériumok mellett reputációs szempontokat is alkalmazott: a *Ki kicsodában* való szereplést, a publikációk ismertségét. Az is előnyt jelentett a kiválasztásban, ha szintén a célcsoportba tartozó ajánlók szerint (hólabda módszer) az illető tíz éven belül elit-pozíciót fog betölteni. Mátay eredményei szerint a fiatal elit értelmiségiek két kohorsza közül az idősebbeknél inkább a szakmai tőke, a fiatalabbaknál viszont a kapcsolati és vagyoni tőke segített jobban az elitbe kerülésben (Mátay 2002).

A kulturális elitről készült kvantitatív és kvalitatív kutatások közös jellemzője, hogy a kulturális elitet az elmúlt húsz év legstabilabb és legzártabb elitcsoportjaként láttatják. Kovách Imre megállapítása szerint a kulturális élet intézményei kifejezetten gátolják az elit funkcionális cirkulációját (Kovách 2010).

A politikai és gazdasági elitet illető, fentebb idézett hasonló megállapítások együtt egy erőteljesen konszolidálódott és bezáródó magyar elit képét rajzolják ki. Ilonszki és Lengyel ugyanakkor felhívják a figyelmet a sok szempontból egységesnek tűnő eliten belüli konszenzushiányra és az elit működési zavaraira (Ilonszki – Lengyel 2009). A jelenleg zajló elitkutatások egyik legfontosabb feladata lehet ezen folyamatok társadalmi hatásainak feltárása.

ZÁRSZÓ

E tanulmány célja nem az volt, hogy bemutassa a magyar elitek rendszerváltás utáni történetét, azt egy korábbi írásban (Kovách et al. 2006) a kétezres évek elejéig már összefoglaltuk. Ehelyett inkább minél teljesebb áttekintést kívántam nyújtani a magyar elit különböző szegmenseivel foglalkozó kutatásokról. Az egyes szerzők hipotéziseinek és eredményeinek rövid bemutatása remélhetőleg az eredeti művek megismerésére is ösztönzi az egyes résztémákban jobban elmélyedni kívánó olvasót. Ezen kívül a kutatási előzmények ismerete segítheti a 2009-es elitkutatás-sorozat kontextusba helyezését és mélyebb megértését.

IRODALOM

Angelusz Róbert – Bukodi Erzsébet – Falussy Béla – Tardos Róbert (2004): A tudományos fokozattal rendelkezők élet és munkakörülményei. In Valuch Tibor (szerk.): *Magyar társadalomtörténeti olvasókönyv 1944-től napjainkig*. Budapest: Osiris Kiadó, 515–521.

Balázs János (1999): A magyar politikai elit értékvizsgálata. In Kurtán Sándor et al (szerk.): *Magyarország Politikai Évkönyve 1998-ról.* Budapest: Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 1167–1189.

Bartha Attila – Martin József Péter (1997): Menedzserutak. (Magyar vállalatvezetők és bankárok a posztkommunista átalakulás kezdetén). *Századvég,* új folyam, 5: 23–35.

Bozóki András (1994): Intellectuals and Democratization in Hungary. In Chris Rootes and Howard. Davis (eds.): *A New Europe? Social Change and Political Transformation*. London: UCL Press, 149–175.

Bozóki András (2003): Az elitváltás elméleti értelmezései. Kelet-közép-európai megközelítések. *Politikatudományi Szemle,* 3: 5–40.

Bozóki András (2010): A magyar demokratikus ellenzék: önreflexió, identitás és politikai diskurzus. *Politikatudományi Szemle,* 2: 7–45.

Böröcz József – Róna-Tas Ákos (1995): Small leap forward. Emergence of new economic elites. *Theory and Society,* 24: 751–781.

Böröcz József (2006): Goodness Is Elsewhere: The Rule of European Difference. *Comparative Studies in Society and History,* 1: 110–138.

Bőhm András (2006): Az önkormányzati választások a parlamenti választások tükrében. In Bőhm András (szerk.): *A helyi hatalom és az önkormányzati választások Magyarországon*. Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete, 11–18.

Bruszt László – David Stark (1996): Vállalatközi tulajdonosi hálózatok a kelet-európai kapitalizmusban. *Közgazdasági Szemle,* 3: 183–203.

Csite András – Kovách Imre (1998): Gazdasági elit: útban az osztályhatalomhoz. *Társadalmi Szemle,* 4: 16–33.

Csite András (2001): Balliberálisok, jobboldaliak, függetlenek és extravagánsok. *Századvég,* új folyam, 22: 93–120.

Csite András – Himesi Zsuzsa – Kovách Imre (2001): *A gazdasági elit szociológiai összetételének és jellemzőinek empirikus vizsgálata*. Kutatási zárójelentés.

Csite András – Kovách Imre (2002): Vidéki történet. In Kovách Imre (szerk.): *Hatalom és társadalmi változás. A posztszocializmus vége*. Budapest: Napvilág Kiadó, 219–308.

Csizmadia Ervin (2003): *A politika és az értelmiség: pártok, agytrösztök, hálózatok*. Budapest: Századvég Kiadó.

Csurgó Bernadett – Himesi Zsuzsa – Kovách Imre (2002): Elitek és politikai preferenciák. In Kurtán Sándor et al. (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 2001-ről.* Budapest: Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 318–336.

Csurgó Bernadett – Kovách Imre (2003): A kulturális elit politikai preferenciái. In Bayer József – Kiss Balázs (szerk.): *Trendváltozások: Tanulmányok.* Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete, 193–231.

Csurgó Bernadett (2005): Híres író – írói hírnév. *Századvég,* új folyam, 25: 65–96.

Csurgó Bernadett – Kovách Imre – Megyesi Boldizsár (2009): Helyi hálózatok Európában és Magyarországon. *Politikatudományi Szemle*, 2: 120–141.

Dénes Attila – Marelyin Kiss József (2003): Azért a politika az úr – az önkormányzati multipozícionális elit kialakulása Magyarországon. In Kurtán S. et al. (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 2002-ről.* Budapest: Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 1245–1290.

Eyal, Gil – Townsley, Eleanor (1995): The social composition of the Communist nomenclatura: a comparison of Russia, Poland and Hungary. *Theory and Society*, 24: 723–750.

Eyal, Gil – Iván Szelényi – Eleanor Townsley (1998): *Making Capitalism without Capitalist*: *The New Ruling Elites in Eastern-Europe*. London: Verso.

Hankiss Elemér (1989): *Kelet-európai alternatívák.* Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Higley, John – Lengyel György eds. (2000): *Elites After State Socialism.* Oxford: Rowman & Littlefield.

Ilonszki Gabriella szerk. (2005): *Képviselők Magyarországon I.* Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.

Ilonszki Gabriella szerk. (2006): *Amatőr és hivatásos politikusok. Képviselők Magyarországon II.* Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.

Ilonszki Gabriella (2009): *Képviselők és képviselet Magyarországon a 19. és 20. században*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Ilonszki Gabriella – Lengyel György (2009): Válaszúton: konszolidált vagy színlelt demokrácia? *Politikatudományi Szemle,* 1: 7–25.

Jáger Krisztina (2008): Különbségek az Európai Unió megítélésében – attitűd vagy pozíció? A kormánypárti és ellenzéki képviselők nézetei. In Lengyel György (szerk.): *A magyar politikai és gazdasági elit EU-képe.* Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó, 185–209.

Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor (1998): A Céh. *Eszmélet,* 39: 33–68.

Kolosi Tamás – Sági Matild (1997): Rendszerváltás – elitváltás. *Századvég,* új folyam, 5: 3–21.

Kolosi Tamás (2000): *A terhes babapiskóta*. Budapest: Osiris Kiadó.

Kovách Imre (1988): *Termelők és vállalkozók. A mezőgazdasági kistermelők a magyar társadalomban.* Budapest: Társadalomtudományi Intézet.

Kovách Imre – Csite András (1999): A posztszocializmus vége. A magyarországi nagyvállalatok tulajdonosi szerkezete és hatékonysága 1997-ben. *Közgazdasági Szemle,* 2: 121–144.

Kovách Imre (2002): Leadership and Local Power in Hungary. In Halfacree, Keith –Kovách Imre –Woodward, Ron (eds.): *Leadership and Local Power in Contemporary Rural Europe*. Aldershot: Ashgate Publishers, 91–122.

Kovách Imre – Kristóf Luca – Lengyel György (2006): Elit és társadalom a kilencvenes években. In Kovách Imre (szerk.): *Társadalmi metszetek*. Budapest: Napvilág Kiadó, 431–449.

Kovách Imre – Kucerova, Eva (2006): The project class. The Hungarian and Czech cases. *Sociologia Ruralis,* 46. no. 1: 3–21.

Kovách Imre (2010): Hatalom és társadalom 1990 után. Szereplők és forrásfelosztás. In Bayer József – Boda Zsolt (szerk.): A rendszerváltás húsz éve. Változások és válaszok. Budapest: MTA PTI – L'Harmattan, 187–204.

Körösényi András (1996): A magyar politikai gondolkodás főárama (1989–1995). *Századvég,* új folyam, 3: 80–107.

Körösényi András – Tóth Csaba – Török Gábor (2003): *A magyar politikai rendszer*. Budapest: Osiris.

Kristóf Luca (2005): Közéleti értelmiség és hírnév. *Századvég,* új folyam, 25: 97–127.

Kuczi Tibor – Kovách Imre – Kristóf Luca (2006): A szociológia szerepváltozása és az értelmiség útja kifelé az osztályhatalomból. In Kovách Imre (szerk.): *Társadalmi metszetek*. Budapest: Napvilág Kiadó, 79–105.

Laki Mihály – Szalai Júlia (2004): *Vállalkozók vagy polgárok?* Budapest: Osiris Kiadó.

Lengyel György – Bartha Attila (1997): Bankárok: a magyar gazdasági elit domináns csoportja? *Replika,* március: 67–86.

Lengyel György (2003): A magyar gazdasági elit cirkulációja a kilencvenes években: lassulás és bezáródás. *Politikatudományi Szemle,* 4: 125–141.

Lengyel György (2007): *A magyar gazdasági elit társadalmi összetétele a huszadik század végén*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Lengyel György szerk. (2008): *A magyar politikai és gazdasági elit EU-képe.* Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.

Marelyin Kiss József – Horváth Zsolt – Hubai László szerk. (2001): *Az 1998-ban megválasztott országgyűlés almanachja*. Budapest: Magyar Országgyűlés.

Mátay Melinda (2002): *Fiatal budapesti elit értelmiségiek szocializációja*. Budapest: Oktatáskutató Intézet.

Papp Zsófia (2006): A stabilitás forrásai a képviselők megválasztásában. In Ilonszki Gabriella (szerk.): *Amatőr és hivatásos politikusok. Képviselők Magyarországon II.* Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó, 95–119.

Pareto, Vilfredo (1963): *A Treatise on General Sociology*. *[1915–1919]* New York: Dover.

Pokol Béla (1994): A francia entellektüel visszatérése. *Világosság,* 4: 58–67.

Pászka Imre (2010): *Elit, elitek a lokális kistérségi társadalomban*. Szeged: Belvedere Meridionale Kiadó.

Róna-Tas Ákos – Böröcz József: (2000): Bulgaria, the Czech Republic, Hungary and Poland: Presocialist and Socialist Legacies among Business Elites. In Higley, John – György Lengyel (eds.): *Elites After State Socialism.* Oxford: Rowman & Littlefield, 209–28.

Schwarcz András (2008): *A képviselet megkésett modernizációja. A magyar parlamenti képviselők összetétele és a politikai modernizáció, 1884–2006.* PhD-értekezés, Budapesti Corvinus Egyetem.

Sebestény István (1999): Az 1998-as magyar parlamenti választások képviselőjelöltjeinek társadalmi jellemzői. In Kurtán Sándor et al (szerk.): *Magyarország Politikai Évkönyve 1998-ról.* Budapest: Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 1100–1145.

Staniszkis, Jadviga (1991): *The Dynamics of the Breakthrough in Eastern Europe: The Ploish Experience.* Berkeley: University of California Press.

Stark, David (1994): Új módon összekapcsolódott régi rendszerelemek: rekombináns tulajdon a kelet-európai kapitalizmusban I–II. *Közgazdasági Szemle,* 9–10: 933–948; 1053–1069.

Szabó Károly (2008): A gazdasági elit egyes csoportjainak EU-képe: bankárok, menedzserek és a gazdasági érdekvédelmi szervezetek vezetői. In Lengyel György (szerk.): *A magyar politikai és gazdasági elit EU-képe.* Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó, 210–247.

Szalai Erzsébet (1990): *Gazdaság és hatalom*. Budapest: Aula Kiadó.

Szalai, Erzsébet (1994): *Ételágazás: Hatalom és értelmiség az államszocializmus után.* Budapest: Pesti Szalon, Szombathely: Savaria University Press.

Szalai Erzsébet (1998): *Az elitek átváltozása.* Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.

Szalai Erzsébet (2000): Értelmiségi szerepek az ezredvégen. In *Ezredváltó dilemmák Magyarországon.* Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó, 12–26.

Szalai Erzsébet (2001): *Gazdasági elit és társadalom a magyarországi újkapitalizmusban.* Budapest: Aula Kiadó.

Szalai Erzsébet (2008): A kelet-európai átalakulás nagy kérdései és az értelmiség. *Politikatudományi Szemle,* 3: 111–126.

Szelényi Iván – Manchin Róbert (1988): Megszakított polgárosodás. *Szociológia,* 2: 121–152.

Szelényi Iván – Szelényi Szonja (1991): Az elit cirkulációja. *Kritika,* 10: 8–10.

Szelényi Szonja – Szelényi Iván – Kovách Imre (1995): The Making of the Hungarian Postcommunist Elite. *Theory and Society*, 24: 697–722

Szelényi Iván – Eyal, Gil – Townsley, Eleanor (1996): Posztkommunista menedzserizmus: a gazdasági intézményrendszer és a társadalmi szerkezet változásai. *Politikatudományi Szemle,* 2–3: 7–29.

Tóth István János (1998): Vállalkozások tulajdonosi kapcsolatai Magyarországon 1992–1996. *Közgazdasági Szemle,* 6: 591–615.

Utasi Ágnes – A. Gergely András – Becskeházi Attila (1996): *Kisvárosi elit.* Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete.

Várnagy Réka (2006): Az országgyűlési képviselők helyi beágyazottsága. In Ilonszki G. (szerk.): *Amatőr és hivatásos politikusok. Képviselők Magyarországon II.* Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.

Vedres Balázs (1997): Bank és hatalom: A bankok helye a magyar nagyvállalatok kapcsolathálójában. *Szociológiai Szemle,* 2: 101–123.

Vedres Balázs (2000): A tulajdonosi hálózatok felbomlása. *Közgazdasági Szemle,* 9: 680–699.

Voszka Éva (2000): Tulajdonosi szerkezet és vállalatirányítás a magyar nagyiparban. *Közgazdasági Szemle,* 7–8: 549–64.

Wasilewski, Jacek (1998): Hungary, Poland and Russia: The Fate of Nomenklatura Elites. In Dogan, Mattei – Higley, John (eds.): *Elites, Crises and the Origins of Regimes.* Lanham: Rowman & Littlefield, 147–67.

A kvalitatív módszerek helye az elitkutatásokban

Légmán Anna

BEVEZETŐ

E tanulmány rövid áttekintést nyújt arról, hogy melyek az alapvető különbségek a kvantitatív és a kvalitatív módszerek között, és jellemzően milyen céllal használják az egyik vagy a másik módszert. Ezt követően konkrét kutatások ismertetésével bemutatja, hogy milyen szerepet töltenek be a kvalitatív szociológiai módszerek az elitkutatásokban. Majd leírja, hogy milyen vizsgálatok születtek kvantitatív és kvalitatív módszerekkel az elitkutatásokban, és összehasonlítja, hogy milyen módszertani eltérések, különbségek vannak a Magyarországon folytatott és a nemzetközi kvalitatív elitkutatások között.

Magyarországon kevés kvalitatív elitkutatás készül, és azok is jellemzően valamilyen kvantitatív kutatás kiegészítéseként, melléktermékeként jönnek létre. Külföldön a kvalitatív kutatások nagyobb mértékben függetlenedtek a kvantitatív vizsgálatoktól. Születtek olyan önálló kutatások is, amelyek kutatási kérdéseikre kizárólag kvalitatív módszerekkel keresték a választ.

Ennek oka lehet, hogy Magyarországon mind a mai napig a kvantitatív módszerek adják a szociológia tudományként való megjelenésének, létjogosultságának egyik legfőbb formáját. Magyarországon a társadalomtudomány keretei között elsősorban kvantitatív kutatásokat végeznek, bár egyre elfogadottabbakká válnak bizonyos területeken, témákban a kvalitatív módszerek is. A piackutatásokban (kevésbé tudományos céllal és eszközökkel), illetve a társadalom periferikus csoportjainak vizsgálatánál gyakran használják az interjúzást és a fókuszcsoportot.

Összességében azonban úgy tűnik, Magyarországon a kvalitatív kutatásoknak önállóan, a kvantitatív háttér, megerősítés nélkül továbbra sincs létjogosultságuk a társadalomtudományok területén. De vajon hogyan jelenik meg mindez az elitkutatásokban?

A KVANTITATÍV MÓDSZERTŐL A KVALITATÍV MÓDSZERIG

Az alábbiakban áttekintem a kvantitatív és kvalitatív módszerek lényegi meghatározóit, és bemutatom, hogy milyen módon és hogyan használható az egyik, illetve a másik módszer a társadalomtudományi kutatásokban.

Jerome Bruner (2001) az emberi gondolkodás két alapvető formáját különbözteti

meg. Az egyik a logikai-tudományos gondolkodási forma, amely az igazsághoz formális logikai eljárásokkal és tapasztalati bizonyítékok segítségével próbál meg eljutni, míg a másik az elbeszélő mód, amelynek a kiindulópontjai az emberi szándékok és cselekvések.

A szociológia napjainkban meghatározó kvantitatív és kvalitatív módszertani irányzatai is e két különböző, sokszor egymással szemben álló tudományfilozófiai álláspontot jelenítik meg. A kvantitatív módszertan valószínűségi oksági modelleket alkalmaz a kutatások során. Az előzetesen kialakított hipotéziseket a reprezentatív mintavételen alapuló, vagy egyéb statisztikailag értelmezhető adatok feldolgozása révén fogadja el igazolhatónak vagy cáfolhatónak. Ezeket aztán általánosítható, statisztikailag ellenőrizhető eredményeknek tekinti. A kvalitatív módszertan ezzel szemben egy adott folyamat mögött rejlő – gyakran egyedi – tényezők feltárása révén igyekszik megérteni a társadalmi eseményeket, a társadalmi cselekvők viselkedését. Nem szolgáltat statisztikai elemzésre alkalmas adatokat, számszerűsíthető eredményeket, hanem folyamatok, események, az egyének társadalmi valósághoz való viszonyának mélyebb megértését teszi lehetővé. A terepkutatások, résztvevő megfigyelések, mélyinterjúk, életútinterjúk révén a társadalomban élő ember által érzékelt világot igyekszik belülről megismerni és megérteni.

A szociológiában a kvalitatív, az egyénre irányuló kutatások létjogosultságát a fenomenológia alapozta meg. A fenomenológusok legfőbb kérdésfeltevése az volt, hogy mit jelent a társadalom világa a megfigyelt, benne cselekvő embernek, *„milyen egy társadalmi cselekvés szubjektív jelentése a cselekvő számára”* (Schütz 1977: 41). A társadalmi világ előzetesen adott, ugyanakkor a cselekvő értelmező folyamatában folyamatosan alakul. Az egyént születésekor megszilárdult társadalmi intézményrendszer veszi körül, de azt gondolkodásmódjával, viselkedésével állandóan újra is termeli. A fenomenológia a társadalmat nem rajtunk kívülálló dologként, tényként, hanem az egyéni cselekvők által észlelt létezésében értelmezi és jeleníti meg. A társadalmi cselekvések megértéséhez a szociológiának a „mindennapi élet” valóságát kell tanulmányoznia, ahogyan az a szubjektum számára jelentéstelivé válik. Azt értelmezve, hogy mire gondol, miképp cselekszik a Másik, saját önértelmezéseinkre hagyatkozunk. A társadalmi valóság az emberi tudatban jön létre. Azonban az én tudata, önértelmezése is a társadalomból ered, azt a közös nyelv adott formái, a világunkat magyarázó, normatív és értékelő eszmék alakítják.

A fenomenológusok bírálják azt a felfogást, hogy az ember olyan tárgy lenne, melyet a szubjektumtól függetlenül, „kívülről” vizsgálhatunk. A mindennapi élet előfeltevés-mentes megértése lehetetlen, a szociológusnak figyelembe kell vennie a saját kultúrájából származó előfeltevéseit, amelyek az elemzést egyáltalán lehetővé teszik. Míg a „hagyományos szociológia” gyakran úgy írja le az emberi tapasztalatot, mint túl szubjektívet és hozzáférhetetlent ahhoz, hogy tanulmányozzuk, addig a fenomenológiai szociológiában a személyes tapasztalat és a társadalom elválaszthatatlan kapcsolatban áll egymással, és ezáltal válik az egyén a vizsgálat kiemelt tárgyává.

A fenomenológusok azonban még előfeltevéseik kiküszöbölésére, kontrollálására törekszenek. A hermeneutika jelenti azt az ismeretelméleti fordulatot, amely tudatosan

vet számot azzal, hogy előzetes ítéleteink jelentik a megismerés egyik kiindulópontját, a hermeneutikai kör alapjául a már meglévő ismereteink szolgálnak.

Az a felismerés, hogy értelmezéseinket mindig a konkrét helyzetre vonatkozó konvenciók és elvárások alakítják, hogy a tudományos szövegek, elméletek is egy eleve adott társadalmi környezetben keletkeznek, tehát nem létezhet a kontextustól független megismerés a társadalom- és a természettudományokban sem, nagy lendületet adott a kvalitatív módszerek térnyerésének. A megismerés társadalmi beágyazottságából következik, hogy a világ önmagában, objektíven nem megérthető, különböző perspektívákból látjuk, és a különböző nézőpontokból különböző adekvát megismerések lehetségesek.

Ezek a folyamatok, a társadalmi meghatározottság fogalmának a megjelenése szélesítette, változatosabbá tette a tudományos megértést, segített elismertetni a kvantitatív módszerek mellett a kvalitatív és értelmező módszerek érvényességét.

A kvalitatív módszerekkel a társadalmi jelenségek keletkezésének és működésének folyamatai is elemezhetővé válnak, mivel nem kizárólag a már meglévő normákat, szabályokat alkalmazzák a kutatás folyamán, hanem sok esetben éppen azokat vizsgálják. Az irányzaton belül létrejött biográfiai módszer előfeltevése, hogy az individuumok is hatással vannak a társadalomra, az egyén és a társadalom kölcsönhatása folyamatos. A kvalitatív módszer középpontjába az egyedi létező került, az ő cselekedeteiből, viselkedéséből, elbeszéléseiből vonunk le következtetéseket, ez adja a kutatás alapját.

A kvalitatív módszerek egy-egy individuális nézőpont bemutatásán keresztül az egyén társadalmi makrostruktúrákba való beágyazottságának feltárását célozzák, egyén és közösség kapcsolatát vizsgálják. Egy részletes és kifinomult kvalitatív módszereken alapuló elemzés képes kimutatni a társadalmi makrostruktúrák hatását az egyedi esetekre, és az egyedi esetek a társadalom működésének finomabb mechanizmusairól közvetíthetnek. Mivel a társadalom működésmódját próbáljuk megérteni, az interjúkra, interakciókra, megfigyelésekre egyfajta beszámolókként tekinthetünk, amelyek a társadalmat, annak működésmódját beszélik el, azt egy meghatározott nézőpontból és egy meghatározott csoport szemszögéből ábrázolják. A kvalitatív módszerek segítségével a kutatás tárgyának olyan látens aspektusai is feltárulhatnak (a társadalmi valóságról alkotott szubjektív képzetek, a cselekvést motiváló gondolati, érzelmi világ), amelyek egyébként rejtve maradnának.

Míg a kvantitatív kutatás a társadalom jelenségeinek mennyiségi mérésére törekszik, abból a célból, hogy a társadalom egészére vonatkozóan állíthassunk valamit, addig a kvalitatív a jelenségeik okait, a közösségben élő egyén számára megjelenő értelmezéseit próbálja meg bemutatni, a különböző viselkedésformák, magatartásbeli sajátosságok mozgatórugóit igyekszik feltárni.

A kvantitatív kutatásban a cél a számszerűsíthető és előre meghatározott adatok megszerzése az egyéntől a meghatározott kutatási témához és kérdésekhez kapcsolódóan. Az adatok összegyűjtése és vizsgálata egy kötött, zárt folyamat, ami sokszor megakadályozza új kutatási kérdések, témák, nézőpontok megjelenését, az elemzésben csak az előre meghatározott adatok feldolgozása folyik. A kvalitatív kutatásokban az egyén

nem pusztán információközlő, hanem magának a kutatásnak a tárgya. A kvalitatív kutatások sajátossága, hogy a már meglévő kutatási kérdések mellett olyan új, fontos témák, kérdések jelenhetnek meg a vizsgálat folyamán és egészíthetik ki az eredeti kérdésfeltevést, megváltoztatva ezzel akár a vizsgálat alapvető irányát is, amit eredetileg a kutatók nem tartottak a kutatás tárgyához kapcsolódónak. Erre a kvantitatív módszerek alkalmazása során nincs lehetőség.

Sok kutató mind a mai napig a kvalitatív módszerekre a kvantitatív kutatás egyfajta kiegészítéseként tekint, a kvalitatív módszereket alárendelik a kvantitatívaknak. A kvalitatív módszereket elsősorban információgyűjtésre használják. Egyre több olyan kutatás készül azonban, ahol egyenrangú, egymást kölcsönösen kiegészítő módszerként alkalmazzák a kvantitatív és kvalitatív eszközöket (Bryman 2006), sőt, sok esetben kizárólag kvalitatív eszközöket használnak egy-egy kutatás során.

Kvalitatív módszereket tudományos céllal ma elsősorban közösség-, illetve szubkultúra-kutatásokban és különböző hatásvizsgálatokkor alkalmaznak a szociológiában (Feischmidt 2007). Ez azt jelezheti, hogy a nemzetközi elitkutatásokban a kvalitatív módszereknek egyre jelentősebb szerepük van, illetve lehet a jövőben.

AZ ELITKUTATÁSOK VIZSGÁLATI TÁRGYAI

Az elitkutatások egyik legalapvetőbb és legizgalmasabb módszertani kérdése, hogy kit tekintenek a vizsgálat tárgyának, hogyan határozzák meg, definiálják az elit fogalmát, és ezáltal kik azok, akikre a kutatás irányul. Ez egyrészt, tágabb értelemben, azt jelenti, hogy milyen eliteket különböztetnek meg, hogyan alakítják az elit fogalmát vizsgálható társadalmi jelenséggé, megfogható, körülhatárolható csoportokká, másrészt, hogy mi alapján, hogyan döntik el, hogy kik tartoznak az adott csoportba. Hogy kik az elit tagjai és kik nem, kik válnak egy-egy konkrét vizsgálat tárgyává, alapvetően mind önkényes kutatói döntéseken alapulnak, amik azonban, ha jelentősen eltérnek a társadalmi, szakmai, tudományos közmegegyezéstől, akkor a kutatások eredményeit, magát az egész vizsgálatot érvénytelenné, hiteltelenné tehetik. Az elit fogalma olyan konstrukció, amit a kutatói hagyomány, társadalmi közmegegyezés alkot meg, definiál újra és újra, és az, hogy ki határozza meg, ki tartozik az elitek csoportjaiba, már önmagában is hatalmi kérdés.

Az elitcsoportok kiválasztása jelentős mértékben árulkodik az adott társadalom felépítéséről, működésmódjáról. Sok szerző szerint az elitkutatások segítségével jól tetten érhetőek az alapvető társadalmi változások, átalakulások. Míg például Mills (1972) gazdasági, politikai és katonai elitcsoportokról, Pareto (1968) kormányzó és nem kormányzó elitekről beszélt, a legelterjedtebb szakirodalmi felosztás politikai, gazdasági és kulturális elitcsoportokat különbözet meg[1] és tesz vizsgálat tárgyává. Ugyanakkor az utóbbi időben az elitkutatások egyik jellemzőjévé vált, hogy egyre több és több elitcsoportot vizsgálnak tudományos eszközökkel (pl. fiatalok, kisebbségek stb.), ami jelezheti

[1] Ld. pl. Szalai (2001)

egyrészt az elitek heterogenitását, másrészt a társadalmak működésének, felépítésének változását.

A nemzetközi társadalomtudományos vizsgálatokban egyre többet foglalkoznak a globalizációs folyamatok vizsgálatával, és ezzel szinte egy időben megjelent a globális elit fogalma, s olyan elitelméletek születtek, amelyek magyarázni próbálják a globalizáció társadalmi hatásait.

Az elitszociológia másik alapvető kérdése, hogy mennyire homogén vagy heterogén az elit, vagyis, ahogy Pászka fogalmaz (2010), elitről vagy elitekről beszélhetünk. Úgy tűnik, egyre erősebb a heterogenitás elfogadása, egyre kevésbé tartható fenn az egységes elit képe, egyre több és több elitcsoport jelenik meg a kutatásokban, s a csoportokon belül is egyre erősebb heterogenitást, sokféleséget jeleznek a kutatások (Kovách és munkatársai 2001-ben Magyarországon végzett elitkutatásaikban is erre az eredményre jutottak, az általuk vizsgáltak, azaz a kulturális, politikai és gazdasági elitek sem alkotnak egységes csoportokat).

Az elitkutatások jellemzően mind a mai napig Putnam (1976) meghatározása alapján jelölik ki saját vizsgálati mintájukat, aki pozícionális, reputációs és decizionális elitet különböztetett meg. A pozícionális elit meghatározásakor a különböző formális szervezetekben és intézményekben betöltött helyek és pozíciók szereplőit tekintik az elit tagjainak. Ennek a megközelítésnek az alapja, hogy a szervezeti és intézményi háttér az egyének hatalmának forrása, ez adja az egyén hatalmát, ami biztosítja az elit pozícióját az adott közösségben. Így intézményi, (át)látható, objektív és formális kritériuma van az elitcsoportok meghatározásának. Az elitek pozícionális besorolása azonban továbbra sem csökkenti a kutató szerepét az elit határainak kijelölésekor, hiszen minden kutatásban el kell dönteni, meg kell határozni, hogy milyen pozíciók viselőit tekintik az adott elit tagjai közé tartozóknak, és kik azok, akiket már nem. A társadalomelemzők önkényesen húzzák meg azokat a határokat, amivel kijelölik, hogy egy adott kutatásban kit tekintenek az elit tagjainak (Lenski 1984). A minta érvényességének mérésére vonatkozóan, ti. hogy a pozíciók maghatározása alapján vajon valóban az adott elit tagjaihoz jutottak-e el a kutatók, számos kutatásban[2] a megkérdezettek is nyilatkoznak arról, hogy ők maguk az elithez tartozónak érzik-e magukat. Ezzel azonban csak arról lehet megbizonyosodni, hogy a mintába kerültek az elit tagjaiként tekintenek-e magukra, ugyanakkor a pozíciókon keresztül nem elérhető, a kevésbé látható, esetlegesen a háttérben tevékenykedő elittagok továbbra is rejtve maradnak.

A reputációs elit fogalmának a bevezetése a pozícionális meghatározás hiányosságait próbálja meg kiegészíteni: célja, hogy az informális hatalommal rendelkező személyeket beazonosítsa. Jellemzően itt a válaszadókat kérdezik meg arról, hogy szerintük kik rendelkeznek hatalommal, kik tartoznak az adott elitcsoportba.

A kutatásokban többnyire kombinálják a pozícionális és reputációs eljárásokat a minta kialakításánál, és az úgynevezett hólabda-technikát is alkalmazzák azért, hogy minél érvényesebb mintát alakíthassanak ki az adott elitcsoportok vizsgálatához. A kiindulópont a könnyen és jól megfogható pozícionális elitek, majd innen próbálnak meg

[2] Ld. pl. Kovách és társai (2001)

eljutni a kevésbé látható és elérhető egyénekhez a reputációs eljárás segítségével. Készültek olyan kutatások, amik kifejezetten a nyilvános és látens hatalom feltárására, elkülönítésére irányultak.

A decizionális eljárásban a szereplőknek a döntéshozatalban megjelenő befolyásolási képességeit vizsgálják, vagyis megpróbálják a konkrét döntéshozatali folyamat elemzésével azt beazonosítani, hogy ténylegesen kinek mekkora szerepe volt az adott döntés meghozatalában. Itt dokumentumelemzések és kvalitatív módszerek (pl. interjú) segítségével arra törekednek, hogy az adott döntési folyamatot rekonstruálják.

A NEMZETKÖZI ELITKUTATÁS MÓDSZERTANI MEGKÖZELÍTÉSE

Az alábbiakban felvázolom, hogy milyen tendenciák jellemzőek a nemzetközi elitkutatásokra, mire irányulnak elsősorban a vizsgálatok, milyen fő kutatási irányokat figyelhetünk meg módszertani szempontból.

Két meghatározó trend van jelenleg az elitkutatásokban. Az egyik irányzat a hagyományos, klasszikus elméleteken alapuló elitkutatás, melynek elsődleges célja a három meghatározó elitcsoport (gazdasági, kulturális, politikai) minél alaposabb, hitelesebb leírása, hatalomra kerülésük és cirkulációs folyamataik bemutatása, illetve szerepük meghatározása a társadalmi változásokban. A klasszikus elméleteken alapuló kutatások többségének kiindulópontja még egy homogén elitkép, ahol az elit egyfajta mintaadó, értékformáló és teremtő szerepet tölt be a társadalomban. Ezek a kutatások döntően kvantitatív módon készültek s készülnek, amiket bizonyos esetekben kiegészítenek kvalitatív, interjús módszerekkel.

A másik megközelítés az elitkutatásokon keresztül próbálja meg vizsgálni a globalizációs folyamatokat (ld. Kovács 2005). Ezek az elméletek új elitcsoport, csoportok megjelenéséről tudósítanak, az úgynevezett globális elitről, elitekről, melyeknek tagjai nem alkotnak többé egységes csoportot, nincsenek közös értékeik, legfőbb jellemzőjük az életmódjuk. Az ezeken az elméleteken alapuló kutatásokban, úgy tűnik, egyre gyakrabban használják önálló kutatási módszerként a kvalitatív megközelítés különböző eszközeit (elsősorban az interjúzást).

Az alábbiakban röviden bemutatom a klasszikus elméleteken alapuló irányzat fő jellemzőit. A Pareto által leírt elitcirkuláció, Mosca meghatározása, illetve Bourdieu tőkeelmélete, az elitcsoportok leírása, a csoportképződési folyamatok, az elitek változásainak és a társadalmi tőkék újrafelosztásának vizsgálata a mai napig fontos elemei az elitkutatásoknak, meghatározzák azok kérdésfeltevéseit.

Mosca (1939) az elitek cserélődéséről írt, és azt vizsgálta, hogy mennyire zártak, illetve nyitottak egy adott korban az elitcsoportok, milyen viszonyban vannak az elitek a társadalom többi tagjával. Szerinte a modern társadalmak elitjei nyitottabbak, mint a régiek. Számtalan későbbi mobilitásvizsgálat és elitkutatás központi kérdése a csoportok nyitottságának kutatása, illetve annak feltárása, hogyan lehet az elit tagjává válni.

Pareto (1968) célja az elitcsoportok leírása volt, az elitek körforgásának minél pontosabb bemutatása. Meghatározása szerint az elit feladata a követendő magatartásminták, értékek megjelenítése a közösség, a társadalom számára. Az elitcsoportok változásának bemutatása sokáig minden kutatás egyik legalapvetőbb célja volt. Emellett több életstílus-vizsgálatban is az elitcsoportok viselkedésmódját és annak társadalmi hatásait kutatták, azt, hogy az elitcsoportok által felmutatott társadalmi magatartásminták hogyan jelennek meg más társadalmi csoportoknál, hogyan szivárognak le a társadalom többi részébe. Putnam (1976) szerint az elit homogén, egységes csoportot alkot, amely sajátos elittudattal bír. Sok vizsgálat ennek a sajátos elittudatnak a bemutatására, meghatározására irányult. Például Guttsman Nagy-Britanniában készített elitvizsgálatában azt hangsúlyozta, hogy a származás, a képzés, az intézményes keretek nagymértékben meghatározzák az elitcsoportok egységes arculatát.

Az 1990-es években több olyan tanulmány is készült, amelyben azt vizsgálták, hogyan hatnak az elitekre a krízisek, illetve milyen szerepük van a társadalmi politikai változásokban az eliteknek. Dogan és Higley (1999) szerint ilyenkor az eliteknek lehetőségük van a cselekvésre, és ezek a cselekedetek és választások jelentős befolyással bírnak az új rendszer kialakítására, a nemzet összetartását jelképező események megalkotására és azonosítására. Az elitek cserélődése a különböző korokban és társadalmakban az átmeneti időszakokhoz, a válságokhoz kötődnek. A rendszerek változása és az elitek cserélődése közötti összefüggések vizsgálata is alapvető tárgya lett az elitkutatásoknak.

Ezenkívül az elitek közötti kapcsolatok, az értékek konszenzusának vizsgálata is fontos kérdés (Field – Higley 1980). A kutatások célja bemutatni, hogyan működnek ezek a csoportok, milyen kommunikációs és befolyásolási stratégiájuk és kapcsolati hálózatuk van, milyen hatalmi, érdekérvényesítő eszközök állnak rendelkezésükre, és azokat hogyan használják. Merton és munkatársai (idézi Pászka 2010) egy kisvárosi közösségben azt vizsgálták, hogy kik azok az egyének a helyi elit körében, akik a legnagyobb befolyásolási képességgel rendelkeznek a helyi lakosságra. Laumann és Pappi (idézi Pászka 2010) is a helyi elitek közötti kapcsolatokat vizsgálták.

A klasszikus elméleteken alapuló megközelítésnek egy új irányzatában azt próbálják meg vizsgálni, hogy azokban az Európán kívüli országokban, ahol erőszakon alapuló társadalmak működnek, hogyan képesek a vezetők halatomra kerülni és megőrizni elitszerepeiket.

A klasszikus elitelméleteken alapuló megközelítéshez, ami az 1990-es években élte újból virágkorát, úgy tűnik, elsősorban kvantitatív módszereken alapuló kutatások kapcsolódnak. Az átalakulási folyamatok vizsgálata mellett azonban egyre nagyobb teret nyer az elitelméletekben is a globalizáció fogalmának meghatározása és leírása. Úgy tűnik, új vizsgálati módszerek, új témák és új elitcsoportok jelennek meg az elitkutatásokban is.

Kovács Gábor (2005) *Elitek és társadalmak a globalizáció és az információs forradalom korában* című tanulmányában magas színvonalú elméleti összefoglalását adja a globalizációs megközelítésnek. Kovács szerint az 1980-as években válik ismét fontos kutatási területté az elitek vizsgálata, ám ekkor az előző időszakkal szemben eltűnt az

elitek morális meghatározása, vagyis a vizsgálatok többé már nem az elitek mintaadó szerepének feltárására, az általuk követett értékek bemutatására irányultak.

Sok szerző szerint manapság az életmód alapján szerveződnek a különböző társadalmi csoportok, és nem a társadalmi csoporthoz tartozás az, ami meghatározza az egyén életmódját. Harold Perkin (idézi Kovács 2005) szerint az új elitet azok a szakértői, értelmiségi elitcsoportok alkotják, akik az informatikai és biotechnológiai forradalom következtében ragadják magukhoz a hatalmat a társadalomban. Robert Reich elméletében (idézi Kovács 2005) is a napjainkban zajló információs forradalom az, ami kitermeli a saját, új elitjét. Ez az elit azonban nem alkot egységes, homogén csoportot. Hatalmuk forrását az információk birtoklása, kezelése adja.

Az 1990-es évektől kezdve egyre több kvalitatív kutatás vizsgálja az úgynevezett globális eliteket, életmódjukat, életstílusukat, a globálissá váló világban betöltött szerepüket.

Módszertani szempontból vizsgálva a két megközelítést, míg a klasszikus elméleteken alapuló elitkutatások jellemzően kvantitatív módszereken alapulnak, s többnyire csak kiegészítésként használják a kvalitatív módszereket, addig a globális elitkutatásokban, úgy tűnik, egyre nagyobb szerepet kapnak a kvalitatív módszerek.[3] Egyre több önálló kvalitatív elitkutatás készül, sőt, mintha törekvés lenne egy különálló módszertani irányzat kidolgozására is arról, hogyan készíthetünk kvalitatív kutatást az új elitcsoport tagjaival. (Rengeteg módszertani cikk születik a témában, sőt, tankönyv is készült már. Globális elitek alatt ezekben a kutatásokban elsősorban azokat értik, akik multinacionális vállalatoknál, szervezeteknél vezető beosztásokban dolgozva, az országhatárokon, helyi közösségeken átívelve képesek befolyásolni a világ, különböző társadalmak működését.)

A kelet-európai elitkutatások középpontjában a rendszerváltás áll. A szocialista rendszer alatt Magyarországon (Kovách és társai 2006) és Kelet-Európában a mai értelemben vett elitkutatások nem voltak. Azok a szocialista rendszer megszűnésével jelentek meg, és váltak rövid idő alatt a társadalomtudományi vizsgálódások meghatározó, népszerű témájává. Ez a rövid múlt a mai napig meghatározza a kutatások tárgyát és témáját. A vizsgálatok középpontjában jelenleg is az átalakulás hatásainak tanulmányozása áll. Az elitek változása, cserélődése a kutatások alapkérdése, annak bemutatása, hogy milyen hatása volt az átalakulásnak az elitekre, lehet-e új elitekről beszélni, kik ezeknek az elitcsoportoknak (gazdasági, politikai, kulturális) a tagjai és milyen kapcsolat van közöttük.

Kelet-Európában továbbra is a klasszikus elméleteken alapuló kutatások a jellemzőek, azon belül is elsősorban a leíró jellegű vizsgálatok.[4]

[3] Természetesen vannak ez alól kivételek pl. Hodges és Persell (1985) interjúkat készítettek és megfigyeléseket végeztek angolszász magánegyetemeken azt vizsgálva, hogyan termelődik újra az elit.

[4] Ld. pl. Dogan – Higley szerk. (1999), Lengyel Gy. szerk. (2006)

MAGYARORSZÁGI ELITKUTATÁSOK

Magyarországon a fentebb leírt kelet-európai trendhez hasonlóan a rendszerváltás után jelentek meg és váltak mind jelentősebbé az elitkutatások.

A Kádár-korszakban pusztán csak statisztikai adatgyűjtések és rétegződésvizsgálatok voltak, amelyek azt célozták, hogy leírják a statisztikai jellemzőit (életkor, iskolai végzettség, foglalkozás, jövedelem, szülők foglalkozása, iskolai végzettsége stb.) az egyes társadalmi csoportoknak, így a társadalom csúcsán állóknak is, illetve megállapítsák, hogy kik és hányan tartoznak egy-egy csoportba. Valuch (2001) szerint azonban már ekkor is megkülönböztethető volt az elitek politikai, gazdasági és kulturális csoportja, amelyekre a rendszerváltást követő vizsgálatok többsége irányult.

Az elitkutatások tehát ezeknek az elitcsoportoknak a leírását célozta (Lengyel 2006). Azt vizsgálták, vizsgálják, hogy a rendszerváltás következtében és azt követően változott-e az elitek összetétele vagy sem, a régi rendszer elitjeinek továbbéléséről vagy esetleg új elitek felbukkanásáról beszélhetünk-e, illetve hogy milyen szerepet játszottak az elitek magában a rendszerváltásban. Lengyel szerint azonban nem készültek az elit minőségére, az elitek cselekedeteinek értékelésére vonatkozó vizsgálatok. Ennek három okát látja. A rendszerváltás túlságosan behatárolta a kutatók érdeklődését, ez a kérdés módszertanilag nagyon nehezen vizsgálható, illetve túlságosan átpolitizált a téma. A módszertani problémára két megoldást lát, egyrészt makroindikátorokkal való mérést, másrészt a lakosság elitérzékelésének vizsgálatát mikroindexekkel. Úgy tűnik, mintha ennek a témának a vizsgálata olyan új, kvalitatív módszerek bevonását is szükségessé tenné, amik jelenleg még nem terjedtek el, váltak elfogadottakká az elitkutatásokban Magyarországon.

Huszár Tibor szerint háromféle megközelítésen alapulhatnak az elitkutatások. Vizsgálhatjuk az eliteket pozicionálisan, leíró módon, vagy a tényleges hatalom, uralom, a döntéshozatalban és az akaratérvényesítésben meglévő hatékonyságuk alapján, illetve normatív, értékalapon is. Magyarországon jellemzően a pozíciók alapján határozzák meg az eliteket, s ezért elsősorban leíró vizsgálatok vannak. Bozóki (2003) szerint ez nem okoz módszertani problémát, mert a demokráciákban többnyire megegyeznek a pozíciók viselői a hatalom tényleges letéteményeseivel. Az informális hatalmat jól mérik azok a kutatások (pl. Kovách és társai 2001), ahol a kulturális elitek részvételét vizsgálják a politikai életben, és a gazdasági, politikai és a kulturális szereplők közötti kapcsolatokat, együttműködéseket is feltérképezik.

A legfontosabb megválaszolandó kérdés mind a mai napig az, hogy melyek az elitbe kerülés legfőbb jellemzői, kikből áll és honnan rekrutálódik az elit[5]. Vizsgálják az elitcsoportok társadalmi összetételét és eredetét[6], illetve nyomon követik egyes elitcsoportok összetételének változásait[7] is.

A rendszerváltást követően Szelényi és társai végezték Kelet-Közép-Európa legna-

[5] Ld. pl. Kolosi (1987), Szelényi (1990), Vida (1992), Gazsó (1990), Lengyel (1995)
[6] Ld. pl. Böröcz-Róna-Tas (1995)
[7] Ld. pl. Szalai (1995) és (1997), Kovách és mtsai (1998), (1999) és (2001)

gyobb nemzetközi összehasonlító elitkutatását. 1993–94-ben Bulgáriában, Csehországban, Magyarországon, Lengyelországban, Oroszországban és Szlovákiában vizsgálták a kelet-európai országok elitjeinek szerepét az átalakulásban, és az átalakulás hatásait a vizsgált országok elitcsoportjaira. Empirikus vizsgálatukban a pozíciók alapján határozták meg, hogy ki tartozik az elitcsoportokba, illetve ki nem. Szelényi a későbbiekben is foglalkozott a rendszerváltás–elitváltozás témájával, a posztkommunista elit megjelenésével és leírásával Kelet-Európában (Szelényi és mtsai 1998)

Szalai Erzsébet (1998, 2001) kutatásaiban azt vizsgálta, hogy az úgynevezett rendszerváltó elit hogyan alakult ki és jött létre az államszocializmus idejében, milyen szerepet játszott ez a csoport a rendszerváltásban, milyen eszközökkel próbálta megőrizni a hatalmát és ez mennyire sikerült neki a rendszerváltást követő időszakban.

Kolosi-Sági (1996) is azt kutatták, hogy mi történt a rendszerváltás előtti, régi elittel, illetve honnan rekrutálódott az új elit. Vizsgálatukban azonban a kultúrát, fogyasztást és életstílust is elemzési szempontnak tekintették.

Lengyel György elsősorban a gazdasági elitek szociális összetételét és attitűdjeit vizsgálta. Kutatásaiban (1995) nem talált jelentős attitűdbeli, értékbeli különbségeket, eltéréseket a gazdasági elit csoporton belül.

Kovách és munkatársai (1997, 2006) kutatásai azonban kimutatták, hogy az egyes elitcsoportok sem alkotnak homogén egységet. Kovách munkatársaival a Szelényiék által megkezdett elitkutatásokat, lekérdezéseket folytatva olyan adatokhoz jutottak a gazdasági, politikai és kulturális elitről a különböző időpontokban felvett vizsgálatokból, amik összehasonlíthatóak egymással. Ezáltal folyamatosan nyomon követik a magyarországi gazdasági, politikai, kulturális elitcsoportok változásait, cserélődéseit, átalakulásait a rendszerváltást követően. Emellett legfrissebb kutatásukban (2010) a Magyarországon, illetve a határon túl élő kisebbségi elitcsoportokat is bevonták a vizsgálatba.

Összességében megállapíthatjuk, hogy a magyarországi elitkutatások jellemzően a hagyományos, klasszikus kutatási kérdéseket és elitcsoportokat (politikai, gazdasági és kulturális elitek) vizsgálják, elsődlegesen az elitcsoportok összetételének és változásainak leírására koncentrálva. A globális elitek kutatásának szinte teljes hiánya, illetve a túlnyomórészt leíró jellegű kutatások készítése Magyarországon valószínűleg összefügg azzal, hogy a kutatók többsége sok esetben ragaszkodik a kvantitatív módszerek kizárólagosságához.

Vélhetőleg azonban maga a kutatási téma, az elitkutatásoknak a viszonylagos újszerűsége, rövid magyarországi múltja is azt erősíti, hogy egyelőre a klasszikusnak nevezhető kérdésfeltevéseken kívül más, új kutatási kérdések, témák, irányzatok (pl. kapcsolathálózat-kutatás, életstílus-vizsgálat stb.) alig-alig jelentek meg az itteni kvantitatív elitkutatásokban.

NEMZETKÖZI KVALITATÍV ELITKUTATÁSOK

Ezek két irányzatra bonthatóak. Az egyik megközelítésben a kvalitatív módszereket önálló kutatási módszernek tekintik. Egyre több olyan kutatás készül, amiben kizárólag kvalitatív módszereket használnak, ugyanakkor gyakran együtt alkalmazzák a kvalitatív és a kvantitatív módszereket a kutatásokban. Itt a két módszer nem pusztán egymás érvényességének megerősítésére, alátámasztására szolgál, hanem egyenrangú módszerekként más-más kutatási kérdésre (vagy ugyanarra a kérdésre, de más szempontból) keresik a választ segítségükkel a kutatók. Ebben a megközelítésben nem törekednek a kvalitatív eredmények kvantifikálására (nem a mennyiségi meghatározók, pl. minél több interjú készítése, statisztikailag értékelhető, számszerűsíthető eredmények elérése az elsődlegesek a kutatás tervezésénél és az elemzésnél sem). Sok kutató szerint inkább az számít, hogy minél magasabb státusú interjúalanyt találjanak, mert ez biztosítja a kutatásban a megbízható és erős adatokat, és nem az, hogy hány interjú készül (Plekka – Welch 2006). Ilyen típusú kvalitatív kutatásokat elsősorban a globális elitelméletekhez kapcsolódóan végeznek.

A másik megközelítésben a kvantitatív módszerek kiegészítéseként használják a kvalitatív módszereket, amelyekkel tesztelni lehet a kutatás eredményeit vagy a kérdőívet. Itt jellemzően a kvantitatív módszeren alapuló vizsgálatok adják a kutatás nagy részét, a kvalitatív módszerek csak egyfajta alárendelt szerepben, a vizsgálat kiegészítéseként, mellékleteként jelennek meg. Fontosabb szerepet csak ritkán kap a kutatásokban a kvalitatív módszer, s ilyen esetekben is megpróbálják kvantifikálni vagy alátámasztani az eredményeit kvantitatív módon. Ebben a megközelítésben az interjúk feldolgozása, elemzése problémás (Richards 1996), eredményeik csak a kvantitatív kutatási eredményekkel alátámasztva elfogadhatóak. Ilyen típusú kvalitatív kutatásokat mintha túlnyomórészt a klasszikus elitelméletekhez kapcsolódóan végeznének.

Az alábbiakban megpróbálom röviden áttekinteni a két megközelítés módszertani különbségeit.

A nemzetközi üzleti elitkutatások megjelenése és rohamos térnyerése[8] kitűnően illusztrálja az első megközelítést. Ez egy olyan új vizsgálati terület, melynek tárgya az országokon átnyúló, multikulturális, multinacionális cégek, befolyásos nemzetközi szervezetek irányítóinak vizsgálata kvalitatív, interjús módszerekkel (Plekka – Welch 2006).

Ezekben a kutatásokban jellemzően esettanulmányokat készítenek egy-egy kiválasztott multinacionális cégről, és gyakran egyaránt használnak kvantitatív és kvalitatív módszereket kutatási kérdéseik megválaszolásához. A kutatások célja lehet a szervezetek működésének feltárása egyéni életutakon keresztül, illetve az egyének szerepének vizsgálata a szervezet működésében.

Mivel a téma kutatói szerint a nemzetközi üzleti környezet – mint a kutatás terepe –, és az interjúk – mint a kutatás módszere, amik a nemzeti, kulturális és nyelvi határokat átlépve készülnek –, illetve az interjúalanyok személye, az elitek, annyira eltérnek az

[8] Yeung (1995), Thomas (1993), Ostrander (1993), McDowell (1998)

általános értelemben vett kvalitatív kutatások összetevőitől, hogy ezért is szükséges egy önálló módszertani irányzat megalkotására a téma vizsgálatára. Módszertani könyv is készült erről (Marschan-Piekkari – Welch 2004). Ez egyrészt bizonyítja ennek a kutatási témának a jelentőségét, térhódítását a nemzetközi elitkutatásokban. Másrészt azt jelzi, hogy a kvalitatív módszertan, sőt mi több, az elitkutatásokban alkalmazott kvalitatív módszertan a kvantitatív módszerektől függetlenül is alkalmazható a kutatásokban, egy olyan módszer, ami különálló, önálló módszertani háttérrel rendelkezik.

A szerzők szerint az elitkutatások azért nem jelenhettek meg sokáig a kvalitatív menedzsmentkutatásokban, mert a chicagói iskola követői, akik először kezdték el a kvalitatív módszereket széles körben társadalomtudományi kutatásokban alkalmazni, jellemzően a társadalom perifériáján élőket vizsgálták kvalitatív módszerekkel. A szakirodalom szerint a kvalitatív kutatások elterjedésének jelentős akadálya lehet az is, hogy hiányzik a megfelelő, a kutatásokban jól használható definíció az elitről.

Több alapvető módszertani kérdést is tanulmányoztak az új típusú üzleti elitkutatások módszertani megalapozásakor. A legfontosabb a már előbb említett elitdefiníció, annak meghatározása, hogy ki számít az elithez tartozónak ezekben a szervezetekben. Vizsgálták, hogy miben térnek el az elitinterjúk a nem elit tagokkal készített interjúktól. Az elitek elérése, a hatalom egyenlőtlen elosztásának kezelése az interjúalanyok és az interjúkészítők között igen fontos kérdés, amiben gyakran megjelenik a gender-téma is, hiszen ha a kutató nő, az elithez tartozó interjúalany viszont férfi, már önmagában ez jelentősen befolyásolhatja az interjú menetét (McDowell 1998).

A szakirodalom szerint az elitinterjúk jellegzetessége, hogy az interjúalanyok uralják az interjút. Ez egyrészt az egyenlőtlen hatalmi pozíciókból (Ostrander 1993, McDowell 1998), másrészt abból eredhet, hogy az elitek többnyire hivatásos kommunikátorokként jelennek meg a nyilvánosságban (Fitz et al. 1995). Thomas (1993) szerint az elitek gyakran úgy beszélnek az általuk képviselt szervezetről, mintha ők maguk lennének a szervezet. Jellemzően az interjúban nem mondanak többet annál, mint ami a sajtótájékoztatókon elhangzik, vagy az éves jelentésekben benne van, saját, gyakran személyes véleményük, olvasatuk nem jelenik meg az interjúkban. Egy jól elkészített interjú azonban képes a felszín mögé jutni, a személyes motivációkat, véleményeket, olvasatokat feltárni.

A másik megközelítésben elsősorban a hagyományos elitcsoportokkal (például a politikai elitekkel) készült kvalitatív kutatások találhatóak, amiket jellemzően a kvantitatív kutatások illetve dokumentumelemzések kiegészítéseként használnak[9].

A kutatók egy része a multi-metodológiai megközelítés fontosságát hangsúlyozza a társadalomtudományi megközelítésekben. A társadalmi változásokat legjobban a mérési módszerek kombinálásával (Webb et al 1966), kérdőíves adatokkal, interjúkkal és levéltári anyagokkal, illetve dokumentumelemzéssel lehet vizsgálni. Ugyanakkor többnyire a sokféle módszer pusztán csak a kvantitatív adatok alátámasztására szolgál. Az oral history típusú életútinterjúkra, a memoárokra és a félig strukturált interjúkra kizárólag mint információforrásokra tekintenek, amik a valóságról tudósítanak, és így is

[9] Ld. pl. Richards (1996)

dolgozzák fel, elemzik őket. Az így kapott anyagok, adatok azonban csak akkor lesznek megbízhatóak, ha kvantitatív adatokkal, illetve dokumentumokkal is alátámasztják azokat.

Lilleker (2003) szerint sok kutató készít a politikai elit tagjaival interjút azért, hogy bekerüljenek az elit világába és megismerjék azt. Ebben az esetben tehát az interjúnak feltáró, kutatást segítő szerepe van, elősegíti a célcsoporthoz való hozzáférést, további tényleges, kvantitatív kutatások végzését. Az interjúkkal szerinte tesztelhetőek és értelmezhetőek a későbbiekben a kvantitatív kutatásokban használt kérdőívekbe kerülő kérdések is. Interjút ezen kívül szerinte csak akkor érdemes készíteni, ha a személyes nézőpontok megjelenítései fontosak a kutatás szempontjából. Az interjúkkal az elitek életének egy olyan részét ismerhetjük meg, ami nem a nyilvánosságban zajlik, belepillanthatunk a politikai folyamatok, döntéshozatalok működésébe, a befolyásos szereplők tevékenységeibe. Az interjúk segítségével tehát olyan információkat tudhatunk meg, amik a dokumentumokban nincsenek benne. Az interjúk azonban önmagukban nem megbízhatóak, alá kell támasztani őket statisztikai adatokkal, vagy olyan sok interjút kell készíteni, ami által érvényessé és általánosíthatóvá válnak a benne található adatok. Az interjúk érvényességét szinte minden esetben ellenőrizni kell más módszerekkel is, és az interjúknak elsősorban kiegészítő szerepe van, amikkel a kvantitatív adatokhoz hasonlóan az objektív igazságot, valóságot ismerhetjük meg és írhatjuk le.

MAGYARORSZÁGI KVALITATÍV ELITKUTATÁSOK

Magyarországon szinte teljes mértékben hiányoznak a globális elitekhez kapcsolódó vizsgálatok. Jellemzően klasszikus elméleteken alapuló kutatások készülnek, és ezek adják a keretét a kvalitatív elitkutatásoknak is, amiknek nagy része konkrétan kapcsolódik valamilyen kvantitatív vizsgálathoz. Az alábbiakban röviden áttekintem a Magyarországon készült fontosabb kvalitatív elitkutatásokat.

Szalai Erzsébet *Gazdasági elit és társadalom* (2001) című könyvében a gazdasági elit körében végzett kvalitatív kutatásának eredményeit ismerteti, ahol az elit értékrendszerét és attitűdjét vizsgálta. Célja a gazdasági elitcsoport leírása volt, a politikai és kulturális elithez való viszonyuk bemutatása, szerepük feltérképezése *„az újkapitalizmus társadalmának strukturálásában”* (Szalai 2001: 9). Szalai, a kvantitatív kutatásokhoz hasonlóan, a pozíciók alapján határozta meg, ki tartozik a gazdasági elithez. Saját bevallása szerint azért választotta a kvalitatív módszert ehhez a kutatáshoz, mert rendkívül bonyolult társadalmi jelenségeket vizsgált. De az *„esetlegességek kiküszöbölése”* miatt támaszkodik a kollégái kérdőíves vizsgálatainak eredményeire a kutatásban elkészített 400 mélyinterjú, a sajtó- és dokumentumelemzések mellett. Kvalitatív kutatásában az eredményei igazolása miatt folyamatosan hivatkozik kvantitatív vizsgálatokra, és olyan mennyiségű interjút készít, ami egy kisebbfajta reprezentatív kérdőíves vizsgálat elemszámának is elfogadható, hogy a tudományos szférában is érvényessé válhassanak az adatai.

Pászka Imre (2010) a helyi, lokális társadalmak elitcsoportjait vizsgálta. Célja volt, hogy ellenőrizze, igazolja a szakirodalomban megfogalmazott hipotézisek, elméletek, empirikus vizsgálatok eredményeit, hogy megvizsgálja, a lokális társadalmak régi vezetői hogyan kerültek hatalomba és mi lett velük és utódaikkal a rendszerváltást követően. Kvalitatív és statisztikai módszereket ötvöző kutatást végzett, amelynek célja egy élettörténeti adatbázis létrehozása volt, minél több életútinterjú készítésével. A kutatás során 93 élettörténeti adatfelvétel született, 1500 gépelt oldalon. Az interjúalanyok kiválasztása névlista alapján történt. A névlistát esetenként hólabdás technikával egészítették ki, illetve pontosították. Az interjúk mellett terepkutatás keretében közvetlen megfigyeléseket is folytattak, több napot is eltöltöttek egy-egy településen. Az adatbázis a szerző megállapítása szerint nem reprezentatív. A kutatás témáját, a helyi elitek leírását és a mobilitásuk vizsgálatát a narratív és a statisztikai megközelítés együttes használatával kíséreltek meg. Ezek a módszerek a szerző szerint egymást kiegészítve használhatóak egy adott téma megértésében, értelmezésében. Ugyanakkor mind a dominánsan a kvantitatív módszerekre jellemző szóhasználat, mind a számszerűségre való törekvés azt jelzi, hogy a kutatásban valójában mintha megpróbálták volna a kvalitatív módszerekkel kapott eredményeket kvantitatív módon értelmezni és bemutatni, így szerezve érvényességet a kutatás eredményeinek.

A kvalitatív, narratív életútinterjús módszerek érvényességéhez Pászka szerint elengedhetetlen a minél nagyobb elemszámú adatbázis létrehozása. Bár kutatásában az élettörténeti módszert használja, célja a minél nagyobb minta kialakítása. Mivel a narratív életútinterjús módszereken alapuló kutatásokban többnyire egyéni élettörténetek képezik a kutatás tárgyát, ezért a *„téma megértése/értelmezése nagyobb számú adatbázis esetén sem elméleti, sem metodológiai szempontból nem kidolgozott."* A nagy adatbázis kezelése, feldolgozása szerinte nem megoldható pusztán kvalitatív módszerekkel. Ezt a problémát az élettörténeti kutatások, az interjúk kvantifikálásával igyekszik megoldani, az elbeszélt történetek mellett (a valóság szubjektív érzékelése) statisztikai adatokat, az életút szociodemográfiai jellemzőit, levéltári, könyvtári anyagokat és a szakirodalmat is felhasználja az adatok értékelésekor. Bár Pászka az aggregált élettörténeti adatbázis összeállításakor az egyes személyek élettörténeteiből indul ki, a feldolgozáskor azonban nem követi a narratív életútinterjús elemzés módszertanát, megváltoztatja az elemzés célját, a szöveghez való viszonyt, a kvantifikáció során mintha sok esetben elveszítené a narratív elemzés alapját adó narratívákat, elbeszéléseket a számok ellenében.

Kovách Imre munkatársai a rendszeres időközönként végzett kvantitatív kutatások mellett a 2001-es elitkutatás részeként készítettek kvalitatív vizsgálatokat is. A kutatások elsődleges célja a kulturális elit összetételének feltárása volt. Ezen belül a kvalitatív vizsgálatok arra irányultak, hogy elemezzék a kulturális elit kiválasztódásának mechanizmusait, az érdekérvényesítés és értékek kapcsolatát. Strukturált interjúk készültek, amiket kiegészítettek dokumentum- és tartalomelemzéssel és gyakran statisztikai adatokkal is.

Kristóf Luca (2005) a közéleti elit véleményformáló tagjait vizsgálta. A véleményformáló elit kiválasztásában egy 2002-ben készült kérdőíves kutatására támaszkodott.

Az itt felsorolt közéleti értelmiségiek közül választotta ki interjúalanyait, mert így már olyan háttéradatokkal rendelkezett az interjúalanyokról, amiket az elemzés során felhasználhatott. A vizsgálat célja annak feltérképezése volt, hogy mi kell a közéleti elitbe jutáshoz, milyen képességek, kapcsolatok, bourdieu-i terminussal élve milyen tőkefajtákkal rendelkeznek az elit tagjai és hogyan képesek konvertálni ezeket.

Csurgó Bernadett (2005) irodalmi szereplőkkel készített interjúkat, amiben az intézményi és a piaci átalakulás és az egyéni életút kapcsolatát vizsgálta. Azt kutatta, hogy melyek azok az intézmények, amelyeknek a segítségével egy író vagy költő az elit tagjává válhat, illetve mik az elitté válás főbb állomásai az egyéni életutakban. Készültek interjúk egyrészt az irodalmi intézmények vezetőivel, másrészt az irodalmi elit tagjaival is. Emellett végeztek média- és dokumentumelemzést is, és egy survey-vizsgálattal egészítették ki az eredményeket.

Összességében úgy tűnik, Magyarországon mind a mai napig a statisztikai adatok által válnak a kutatások eredményei érvényessé. Bár készültek önálló kvalitatív elitkutatások Magyarországon, többnyire ezek a vizsgálatok különböző módszerekkel megpróbálják kvantifikálni a kapott eredményeket.

A kutatások jellemzője a minél több interjú készítése, amelyekből esetleg statisztikai adatok nyerhetőek és kvantitatív módon elemezhetőek. Gyakori törekvés az is, hogy a kvalitatív eredményeket statisztikai adatokkal egészítsék ki, támasszák alá.

ÖSSZEFOGLALÓ

Az alábbi táblázatban megpróbálom összegezni, hogy milyen tendenciákat találtam a nemzetközi elitkutatásokban. Ez azonban csak egy pillanatnyi leírása egy adott nézőpontból az aktuális helyzetnek. Az alábbi megállapítások nem kizárólagosak, objektívek, pusztán azok az irányok, amik az általam vizsgált kutatásokra jellemzőek voltak.

Nyilvánvalóan vannak olyan, kizárólag kvalitatív módszerekkel készült kutatások, amik a klasszikus elitelméleteken alapulnak, illetve olyan, dominánsan kvantitatív módszerrel készült kutatások, melyekben csak kiegészítő szerepe van a kvalitatív módszereknek, és a globalizáció hatásait vizsgálják az elitkutatásokban. További vizsgálódások lennének szükségesek ahhoz, hogy pontosabb, teljesebb képet kaphassunk a módszerek és az elitelméletek közötti összefüggésekről, illetve a magyarországi kvalitatív elitkutatások helyzetéről és kapcsolódásukról a nemzetközi tendenciákhoz, hiszen az alább leírt tendenciák csak egy szűk minta áttekintésén alapulnak, és egy lehetséges szerveződését mutatják be a kvalitatív elitkutatásoknak.

Önálló kvalitatív elitkutatásokat elsősorban a globalizációs elméletek kapcsán készítenek, míg a klasszikus elitelméleteken alapuló kutatásokban, ha használnak kvalitatív módszereket, akkor azokat elsősorban kiegészítő eszközként.

Magyarországon jellemzően klasszikus elitelméleteken alapuló elitkutatásokat végeznek, ahol a vizsgálatokban elsősorban kvantitatív módszereket alkalmaznak. Ha kvalitatív elitkutatásokat készítenek, azokban is megjelennek valamilyen formában a kvan-

titatív módszerek, sok esetben megpróbálják a kvalitatív módszert és az így kapott eredményeket kvantifikálni.

A KVALITATÍV MÓDSZEREK HELYE AZ ELITKUTATÁSOKBAN

	„Független" kvalitatív kutatások	*„Kiegészítő" kvalitatív kutatások*
Elméleti háttér	globalizációs elméletek	klasszikus elitelméletek
Vizsgálat tárgya	új (globális) elitcsoportok	politikai, gazdasági, kulturális elit
Vizsgálat célja	elitcsoportok leírása, életmód, életstílus, egyén szerepének bemutatása	elitcsoportok leírása kvantitatív kutatások kiegészítése, adatok tesztelése
Kvantitatív módszerekhez való viszony	egyenrangú, önálló módszer	kiegészítő, alárendelt

Úgy tűnik, hogy a kvalitatív módszerek használata az elitkutatásokban lehetőséget ad arra, hogy új kutatási területek, kérdések, nézőpontok és perspektívák jelenhessenek meg a vizsgálatokban. Az elitkutatások talán a kvalitatív módszerek segítségével képesek lehetnek a folyamatosan változó társadalmi kihívásokra, problémákra, témákra adekvát, megfelelő, hiteles válaszokat nyújtani, hiszen úgy tűnik, a kvalitatív módszerek rugalmasabban képesek alkalmazkodni a posztmodern társadalmak követelményeihez.

IRODALOM

Bourdieu, Pierre (1998): Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In Lengyel György–Szántó Zoltán (szerk.): *Tőkefajták: A társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája.* Budapest: Aula Kiadó, 155–177.

Bozóki András (2003): Az elitváltás elméleti megközelítései. *Politikatudományi Szemle*, 3: 5–40.

Bruner, Jerome (2001): A gondolkodás két formája. In László János – Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 5. Narratív pszichológia.* Budapest: Kijárat Kiadó, 27–58.

Bryman, Alan (2006): Integrating quantitative and qualitative research: how is it done? *Qualitative Research*, 6: 97–113.

Csurgó Bernadett (2005): Híres író – írói hírnév. Reputáció és hatalom a jelenkori magyar irodalmi elitben. *Századvég*, 2: 65–97.

Dogan, Mattei – Higley, John eds. (1999): *Elites, Crises, and the Origins of Regimes.* Boulder, CO.: Rowman & Littlefield.

Eyal, Gil, Iván Szelényi & Eleanor Townsley (1998): *Making Capitalism Without Capitalists: The New Ruling Elites in Eastern Europe*. London: Verso.

Feischmidt Margit (2006): Az empirikus kutatások kvalitatív módszereinek episztemológiai alapvetései. 2010. 09. 21-i megtekintés, http://szabadbolcseszet.elte.hu/index.php?option=com_tanelm&id_tanelm=838&tip=0

Field, G. Lowell – Higley, John (1980): *Elitisin*. London: Routledge.

Fitz, John et al. (1995): "Brief encounters": researching education policy-making in elite settings. In Salisbury, J. and Delamont, S. (eds.): *Qualitative studies in education*. Avebury: Aldershot, 65–86.

Guttsman, William Leo (1963): *The British Political Elite*. London: MacGibbon & Kee.

Huszár Tibor (1977): *Fejezetek az értelmiség történetéből*. Budapest: Gondolat.

Kolosi Tamás – Sági Matild (1996): Rendszerváltás és társadalomszerkezet. In Andorka Rudolf – Kolosi Tamás – Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport 1996.* Budapest: TÁRKI, Századvég, 149–197.

Kovách Imre – Csite András (1997): *Institutional, economic, social and political transformation in the post–socialist Central and Eastern Europe*. Budapest: HAS Institute for Political Science, 34.

Kovách Imre – Kristóf Luca – Lengyel György (2006): Elit és társadalom a kilencvenes években. In Kovách Imre (szerk.): *Társadalmi metszetek*. Budapest: Napvilág Kiadó, 431–448.

Kovács Gábor (2005): Elitek és társadalmak a globalizáció és az információs forradalom korában. In Nyíri Kristóf – Palló Gábor (szerk.): *Túl az iskolafilozófián*. Budapest: Áron Kiadó, 355–371.

Kristóf Luca (2005): Közéleti értelmiség és hírnév. *Századvég,* 2: 97–127., 106 és 127.

Lengyel György (2006): Megjegyzések az „elit minőségéről". In Molnár János (szerk.): *Elitek Kelet-Közép-Európában.* Friedrich Ebert Alapítvány, 5–13.

Lengyel György – Bartha Attila (1995): Az iskolapadból a csúcsra. *Educatio*, 4: 598–613.

Lenski, Gerhard Emmanuel (1984): *Power and Privilege: A Theory of Social Stratification*. University of N. Carolina Press.

Lilleker, Darren G. (2003): Interviewing the Political Elite: Navigating a Potential Minefield. *Politics*, 23 (3): 207–214.

Marschan-Piekkari, Rebecca – Welch, Catherine (2004): *A handbook of qualitative research methods for international business*. London: Edward Elgar.

Marshan-Piekkari, Rebecca – Welch, Catherine (2006): Reflections on Using qualitative Research Methods. In *International Business LTA The Finnish Journal of Business Economics*, 55, 4: 565–574. Vammala: Association for Business Adminstration Studies.

McDowell, Linda (1998): Elites in the city of London: some methodological considerations. *Environment and Planning,* A 30 12: 2133–2146.

Mills, Wright (1972): *Az uralkodó elit*. Budapest: Gondolat.

Mosca, Gaetano (1939): *The Ruling Class*. New York: McGraw Hill.

Ostrander, Susan (1993): "Surely you're not in this just to be helpful": access, rapport, and interviews in three studies of elites. *Journal of Contemporary Ethnography*, 22: 7–27.

Pareto, Vilfredo (1968): *The Rise and Fall of the Elites: An Application of Theoretical Sociology.* Totowa: Bedminster Press.

Pászka Imre (2010): *Elit, elitek a lokális kistérségi társadalomban*. Szegedi Egyetem Kiadó.

Putnam, Robert D. (1976): *The Comparative Study of Political Elites*. London: Prentice-Hall, Inc.

Richards, David (1996): Elite interviewing: Approaches and Pitfalls. *Politics,* 16/3: 199–204.

Szalai Erzsébet (1998): *Az elitek átváltozása. Tanulmányok és publicisztikai írások 1994–1996.* Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.

Szalai Erzsébet (2001): *Gazdasági elit és társadalom a magyarországi újkapitalizmusban.* Budapest: Aula.

Szelényi Szonja – Szelényi Iván – Kovách I. (2001): The Making of the Hungarian Post-communist Elite: Circulation in Politics, Reproduction in the Economy. In Lengyel György – Rostoványi Zsolt (eds.): *The Small Transformation*. Budapest: Akadémiai.

Schütz, Alfred (1977): Husserl and his influence on Me. *The Annals of Phenomenological Sociology*, 2: 41.

Thomas, R.J. (1993): Interviewing important people in big companies. *Journal of Contemporary Ethnography*, 1: 80–96.

Valuch Tibor (2001): *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében.* Budapest: Osiris Kiadó.

Webb, Campbell – Schwartz, Sechrest (1966): *Unobtrusive Measures: Nonreactive Research in the Social Sciences.* Chicago: Rand Macnally.

Yeung, H. W. C., (1995): Qualitative personal interviews in international business research: some lessons from a study of Hong Kong transnational corporations. *International Business Review*, 4 (3): 313–339.

EREDMÉNYEK – KUTATÁSI FELADATOK – MÓDSZERTANI MEGFONTOLÁSOK

A magyarországi kisebbségi elitekre vonatkozó kutatások áttekintése[1]

Tóth Ágnes – Vékás János

Magyarországon a politikai hatalom az 1940-es évek végétől az 1970-es évek elejéig – az 1956-os forradalmat követő néhány éves periódust leszámítva –, jórészt egypárti antidemokratikus jellegéből és a társadalom homogenizálására irányuló törekvéséből eredően, az ún. automatizmusban látta a nemzetiségi kérdés megoldását. Eszerint: *„a nemzeti törekvéseket alá kell rendelni az általános emberi haladás ügyének, mely az egyes nemzeteknek is legfőbb érdeke"* (Andics 1946: 12). Tehát a nemzetiségi kérdés az osztályellentétek megszűntével, illetve az egyes nemzetiségeknek a többségi nemzet tagjaival azonos jogok biztosítása révén automatikusan megszűnik. Ez az ideológia nemcsak azért volt káros, mert a rá való hivatkozással az egyes nemzetiségek részéről megnyilvánuló, az anyanyelvi oktatáshoz, a kulturális jogok biztosításához kapcsolódó igényt el lehetett hárítani, de azért is, mert a kisebbségek gyors és minél teljesebb asszimilációjával számolt. Az automatizmus, lényegéből következően, az identitásvesztés folyamatát nem lassítani, hanem gyorsítani igyekezett, hívei 10–15 évben jelölték meg a nemzetiségek teljes asszimilációját, ráadásul mindezt a nemzetiségek érdekeire való hivatkozással. Ebből az elvből kiindulva érthető annak a törekvésnek a logikája is, miszerint „annál jobb a nemzetiségek és az állam számára, minél kevesebbet beszélünk róla" (Fehér 1993: 14).

Az 1956-os forradalom leverését követően az új hatalom társadalmi támogatottságát növelendő nyitott a kisebbségi közösségek felé is. A korábbiakhoz képest nagyobb figyelmet és megértést tanúsított a kisebbségi igények iránt, megkezdődött az intézményrendszer – oktatási, kulturális, nemzetiségi szövetségek – újjászervezése.

Ezekben az években több politikai deklaráció is született a nemzetiségi kérdés kapcsán: az MDP Központi Vezetősége 1956. május 21-i állásfoglalása, az MSZMP Politikai Bizottsága 1958. október 7-én, valamint 1968. szeptember 17-én hozott határozata. Bár ezek a szó szoros értelmében nem tekinthetők jogi szabályozásnak, az állampárt működési mechanizmusa miatt mégis meghatározó jelentősséggel bírtak. Egyrészt a lenini nemzetiségpolitika szellemében elutasították a nemzetiségi kérdéssel szemben korábban megnyilvánuló közömbösséget, másrészt azt hangsúlyozták, hogy az nem tartozik a legfontosabb problémák közé. A társadalmi és politikai érdeklődés homlokterébe került a kisebbségi kérdés a szomszédos országokban élő magyarság helyzete miatt is, mert

[1] Jelen tanulmány keretében csak arra vállalkozunk, hogy a magyarországi kisebbségi elitekre vonatkozó legfontosabb kutatási eredményeket foglaljuk össze.

a diszkriminatív, aktív és direkt asszimilációs nemzetiségpolitika következtében őket életkörülményeinek jelentős romlása, az identitásvesztés fenyegette. A magyar kormány, nem utolsó sorban a hazai társadalom elégedetlenségének hatására, kénytelen volt ezekre a politikai törekvésekre reagálni. Mindenekelőtt az aktívabb hazai nemzetiségpolitikával, amelynek középpontjába a nemzetiségi oktatás mennyiségi és minőségi mutatóinak megváltoztatását, a nemzetiségi szövetségek működésének demokratizálását állították. A valós, lokális kisebbségi érdekeket artikulálni képes helyi-területi szervezeteik megalakítására azonban az 1980-as évek végéig várniuk kellett. Ugyanakkor ezek az apró, ám mégis a valódi önszerveződés kereteit megteremtő változtatások tették azt lehetővé, hogy a rendszerváltás időszakára ezekben a szervezetekben megteremtődtek a valós érdekképviselet bizonyos feltételei.

Ezen körülmények között evidenciának tekinthető, hogy a kisebbségi elitet az államhatalom, s nem a közösség választotta. Alapvető feladata nem az adott közösségek képviselete, érdekérvényesítése, hanem az éppen aktuális politikai „irányvonal" képviselete volt. A kiválasztás/kiválasztódás antidemokratikus volta nyilván alapvetően befolyásolta a kisebbségi vezetők és a nemzeti közösségek közötti viszonyt is.

Az 1945–1990 közötti évtizedekben magukat kisebbségi vezetőként exponált személyekre fókuszáló kutatás nincs. Marginális módon csak a korszak nemzetiségpolitikájára vonatkozó történeti kutatások érintik egy-egy rövid biográfia erejéig a kisebbségi vezetők tevékenységét, kiválasztódásuk módját, de ezen személyek társadalmi státusára vonatkozó információkkal alig találkozhatunk.

Bár tisztában vagyunk egy ilyen kutatás számos módszertani nehézségeivel – kit tekintsünk ebben a korszakban kisebbségi elit tagjának, hogyan érhetők el ezek a személyek? –, mégis nagyon fontosnak tartanánk. Azt gondoljuk, hogy a szocializmus évtizedeiben szerepet vállaló kisebbségi vezetők – a nemzetiségi szövetségekben, újságoknál, iskolákban dolgozók – egy jelentős része még elérhető lenne. Strukturált életútinterjúkkal, kérdőívekkel, levéltári fondokban rendelkezésre álló, különböző időszakokban született önéletrajzok, jellemzések összevetésével nemcsak az adott személyek szociológiai jellemzőire, de a kiválasztódás módjára, a közösséghez való viszonyra, a közösség belső strukturáltságára vonatkozóan is értékes információkat kaphatnánk. Fontos lenne a nyolcvanas évek második felétől újjászerveződő civil szervezetek és a rendszerváltást követő kisebbségi önkormányzati testületek személyi átfedéseinek vizsgálata, a régi és új elit határai tekintetében is. Azaz a kérdések: a rendszerváltást követően meddig tevékenykedtek a régi vezetők, életkoruk miatt került-e sor váltásra, valóban új elit jött-e létre?

A rendszerváltást megelőzően, a nemzetiségpolitikai nyitás eredményeként a hetvenes évek végétől bontakoztak ki azok a koncepcionális viták, amelyek a magyarországi kisebbségpolitikának a *hogyan tovább* kérdésére adott főbb válaszait, elveit voltak hivatottak tisztázni. Egy kisebbségi törvény megalkotásának igénye a nyolcvanas évek második felétől volt napirenden. A rendszerváltást követően – különböző törekvések együtthatójaként – az erre irányuló törvényalkotás folyamata felgyorsult, és a magyar Országgyűlés 1993. július 7-i plenáris ülésén elfogadta a nemzeti és etnikai kisebbségek

jogairól szóló, 1993. évi LXXVII. törvényt (Nektv.), amely az év október 20-án lépett hatályba.

„A törvény preambuluma elismeri, hogy a nemzeti és etnikai önazonossághoz való jog az emberi jogok részét képezi, illetve az egyéni és közösségi jogok alapvető szabadságjogok. A jogszabály céljának a kisebbségi lét megéléséhez szükséges intézményes alapok megteremtését nyilvánítja, és a kisebbségi önkormányzatiságot a jogérvényesítés egyik legfontosabb alapfeltételének deklarálja. Személyi hatálya több pilléren alapul: tartalmazza az ismételten államalkotóként elismert honos kisebbségek definícióját, a népcsoportok, illetve az általuk beszélt nyelvek felsorolását (taxációját) – ezek bővítésének lehetőségével együtt. A kisebbségi jogok tekintetében a kettősség jellemzi: külön fejezetekben részletezi az egyéni és a közösségi jogosítványokat. Az előbbiek alapját az identitásválasztás szabadságának rögzítése képezi. A személyi elven alapuló kulturális autonómiát a helyi és országos szinten szerveződő kisebbségi önkormányzati rendszer hivatott megtestesíteni. A parlamenti szakasz eredményeként települési szinten három típust alakítottak ki. Kisebbségi települési önkormányzat akkor jöhetett létre, ha a települési önkormányzat képviselőtestületében a képviselők több mint felét egy kisebbség jelöltjeként választották meg. Ha legalább 30%-ukat, akkor lehetőség nyílt számukra közvetett módon létrejövő kisebbségi önkormányzatot életre hívni – a három közül ez a forma bizonyult a legkevésbé vonzónak a kisebbségek számára. Végül a legelterjedtebb a közvetlen módon választott helyi kisebbségi önkormányzat volt: megválasztása a helyhatósági választásokkal azonos napon és azonos helyen történt. A regisztráció tilalmának következtében minden nagykorú magyar állampolgár gyakorolhatta az aktív és passzív választójogát a kisebbségi önkormányzati választásokon. A szimpátiaszavazatokat is lehetővé tevő szavazás külön szavazólapon történt, amelyre a kisebbségi jelöltek ábécé-sorrendben kerültek fel" (Dobos é.n.: 352).

A későbbiek során a gyakorlati tapasztalatok alapján a törvénnyel kapcsolatban több súlyos kritika is megfogalmazódott. Ezek nagy része a törvény személyi hatályát, a választói jog szabályait, a kisebbségi önkormányzatok csekély, korlátozott jogait, a települési önkormányzatoknak való kiszolgáltatottságát, kapcsolataik rendezetlenségét, illetve a település anyagi lehetőségeitől való függését érintette. Éppen ezért az első évtizedben komoly gondot okozott a kulturális autonómia intézményesülése, a helyi és országos önkormányzatok intézményalapítási, -átvételi és -fenntartási funkcióinak gyakorlati érvényesülése. Nem biztosított arányos képviseletet az egyes közösségeken belül meglévő különböző érdekcsoportoknak az országos kisebbségi önkormányzatok többségi-kislistás választási rendszerben, közvetett módon való létrehozása sem. Hiányként mutatkozott a tényleges középszint megteremtése is.

Az 1994-től kezdődően négyévente megtartott kisebbségi önkormányzati választások, illetve a megalakult kisebbségi önkormányzatok működési tapasztalatai alapján gyakorlatilag már az első években megfogalmazódtak a legfontosabb módosítási javaslatok. A törvény, illetve a végrehajtásához kapcsolódó – gazdálkodási, ellenőrzési, oktatási – jogszabályi háttér többszöri, kisebb-nagyobb módosítására ugyan folyamatosan sor került, de az alapvető anomáliákat ezzel nem lehetett korrigálni. A Nektv. koncepcionális módosítására 2005 őszén került sor. Az Országgyűlés október 17-i plenáris

ülésén fogadta el a kisebbségi önkormányzati képviselők választásáról, valamint a nemzeti és etnikai kisebbségekre vonatkozó egyes törvények módosításáról szóló 2005. évi CXIV. törvényt. A jogszabály az év november 25-én lépett hatályba. A 2006. évi kisebbségi önkormányzati választások előtti utolsó pillanatban elfogadott törvénymódosítás a nagy pártoknak a legfontosabb kérdésekben kialakított konszenzusát tükrözte, s több esetben mellőzte a kisebbségek képviselőinek egyetértését. A kisebbségi szakértők ezért szinte azonnal megfogalmazták a törvény további módosításának igényét, amelyet a települési és kisebbségi önkormányzatok közötti feladat- és hatáskörmegosztás, valamint a kisebbségi testületek finanszírozásával kapcsolatban szükségesnek tartottak.

A kisebbségpolitikai rendszerváltásra, a személyi elvű kulturális autonómia kialakítására és működésének módjára a tudományos kutatók is reagáltak.

A törvény elfogadását, illetve az 1994-től rendszeresen megtartott kisebbségi önkormányzati választásokat követően a folyamatot szociológiai, jogi, politológiai, történeneti szempontból is rendszeresen vizsgálták. A kutatásokat alapvetően két nagy csoportba sorolhatjuk. Az egyik az események politikatörténeti leírása, a jogszabályi rendelkezések ismertetése, a nemzetközi, szomszéd országokbéli példákkal való összevetése, a törvényelőkészítéssel, a tervezetekkel és javaslatokkal kapcsolatos problémák tárgyalása.[2]

Az 1988–1993 közötti törvényelőkészítés jóval feldolgozottabb, mint az átfogó módosítás időben is közelebb eső ügye. Fehér István (1998) és Tilkovszky Loránt (1998) nemzetiségpolitikáról írott monográfiáikban utalnak a törvény kidolgozásának még a pártállami időkben való megindulására, ám adósak maradnak számos fontos részlet feltárásával, és nem mentesek a pontatlanságoktól sem. Kiemelendő e körben Győri Szabó Róbert munkája (1998), amely a különösen az 1989-90-ben működő Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Kollégium és Titkárság történetét és iratanyagát feldolgozva alkotott rendkívül hiánypótló művet, de az általa használt források, köztük a minisztertanács (MT) alá rendelt Titkárság anyagai nem találhatók meg, és így nem is kutathatók a Magyar Országos Levéltárban. A törvényelőkészítés főként 1990–93 közötti összefüggéseiről mindmáig alapműnek számítanak az eseményekben a NEKH munkatársaként résztvevő Bodáné Pálok Judit (1993a, 1993b) tanulmányai. A másik sokat hivatkozott szerző Bíró Gáspár (1995a; 1995b), aki a törvény előkészítésének több szakaszában is közreműködött. Hozzá hasonlóan jórészt jogfilozófiai szemléletűek Baka András (é.n.; 1990a; 1990b) illetve Schlett István (1991) kapcsolódó tanulmányai.

„A tárgykört érintő egyéb, későbbiekben publikált írások leginkább ezekre a munkákra építenek, és nemigen téve kísérletet újabb forrásanyagoknak, szempontoknak és megállapításoknak a bevonására. A legújabb terjedelmes forráskiadvány az 1993-as kisebbségi törvény ügyét például csak meglehetősen röviden érinti". (Balogh – Sipos szerk. 2002). Az 1997–2005 közötti törvényelőkészítésnek pedig alig néhány tudományos bemutatása és elemzése létezik (Eiler 2004, Szabó 2004).

A vonatkozó kutatások, publikációk azonban a nemzeti-etnikai kérdéskört leginkább a politika konfliktusos világában helyezték el, s a kisebbségi problematika kifejezetten policy-alapú tárgyalására valójában nem került sor. Mint ahogyan hiányzott

[2] Az alábbi rövid szakirodalmi reflexiót Dobos Balázs (é.n.: 13–17) munkája alapján foglaljuk össze.

a kisebbségi törvényhez és a későbbi módosításához köthető döntéshozatali folyamatok szakpolitikai bemutatása és elemzése, a döntések háttereinek és körülményeinek vizsgálata, a folyamat aktorai véleményének, illetve azok változásainak nyomon követése is. Ezt a hiányt pótolta az elmúlt években Dobos Balázs alapkutatása, aki a kisebbségi törvény és módosítása kapcsán végezte el a magyarországi kisebbségpolitika szakpolitikai elemzését. Az elérhető források legszélesebb körét felhasználva számos ponton árnyalta a törvényelőkészítéssel kapcsolatban korábban elterjedt szakirodalmi megállapításokat, átfogó elemzésében nemcsak a *cui prodest* kérdésének megválaszolására, de a *miért éppen így történt?* kérdésének feloldására is törekedett, emellett a döntésekhez vezető utat is a legrészletesebben igyekezett rekonstruálni. Vizsgálta a részvevő szereplőket mozgató motivációkat, érdekeket, koncepcionális elképzeléseket, illetve azok érvényesülését is (Dobos é.n.).

A másik csoportba sorolhatók azok az egyre növekvő számú kutatások, publikációk, amelyek a létrejött kisebbségi önkormányzati rendszer különböző szintjeinek működési tapasztalataival, a választási rendszer anomáliáival, a megoldatlan parlamenti képviselet problémájával foglalkoznak.[3] A kisebbségi önkormányzatokat a vizsgálatuk középpontjába állító kutatások azonban mind területi hatókörükben – regionális vagy országos –, mind módszereikben és szempontjaikban nagyon különbözőek. Valamennyi kisebbségi közösség helyi önkormányzatainak vizsgálatára csak a kilencvenes évek második felében került sor. Az azóta lefolytatott vizsgálatok elsősorban a cigány és a német önkormányzatokra fókuszálnak. A vizsgálatok középpontjában elsősorban a kisebbségi önkormányzatok működésének jogi szabályozottsága, a jogi lehetőségek és a gyakorlat összevetése áll, tehát az, hogy mely kisebbségi közösségek tudnak hatékonyan élni a jogi lehetőségekkel, melyek nem, és mi ennek az oka. Vizsgálják továbbá a települési önkormányzatok és a kisebbségi önkormányzatok viszonyát, együttműködésük zavarait. A kisebbségi önkormányzatok létrejötte óta nem történt meg egy olyan kutatás koncepcionálása és végigvitele, amely ciklikusan – választásról-választásra – azonos módszertan alapján, valamennyi kisebbség önkormányzatainak működését vizsgálná. Az azonos módszertan elengedhetetlen lenne az összehasonlítás, illetve a folyamatok követése miatt. Ugyanakkor fontos célja lenne/lehetne egy ilyen kutatásnak, hogy a törvényi szabályozás változásainak hatásait immár helyi, regionális és országos szinten is mérje.

Általában csak e kérdések mentén, mintegy mellékszálként került a kutatások szempontjai közé a kisebbségi önkormányzatok személyi összetétele, az elit szerepe a testület hatékonyságában, az innovációban. Nincsenek kutatások arra vonatkozóan, hogy az elmúlt másfél évtizedben megváltoztak-e és hogyan az egyes kisebbségi közösségeken belül az önkormányzatokba bekerült személyek demográfiai, gazdasági, társadalmi jellemzői, s vannak-e és milyen különbségek az egyes kisebbségi közösségek elitjei között. Arra összpontosító vizsgálatok sincsenek, hogy ezek a különbségek mérhetők-e és hogyan az önkormányzatiság hatékonyságában, az adott közösség modernizációjában. Hiányzik

[3] A teljesség igénye nélkül csak néhány a témához kapcsolódó kutatási eredmény: Csefkó – Pálné szerk. (1999), Hajdú (1998), Kovats (1999), Majtényi (2001), Uhrin (2009), Rátkai (2000), Rátkai (2003).

annak vizsgálata is, hogy a kisebbségi önkormányzatokban szerepet vállaló személyek miben és mennyiben nevezhetők az egyes közösségek elitjének, mennyire homogének vagy heterogének, milyenek a belső struktúrái – a politikai, kulturális és gazdasági elitek egymáshoz való viszonya, átfedései –, mekkora a mobilizáció mértéke, s kiknek a köréből kerül ki a reputációs elit. Alig van ismeretünk a civil szervezetekben aktívan résztvevők és a kisebbségi önkormányzatokban tevékenykedők személyi átfedésére vonatkozóan.

Az alábbiakban csupán azoknak a legfontosabb kutatásoknak a módszertani elemeit és vizsgálati szempontjait foglaljuk össze, amelyek az elitek, a kisebbségi önkormányzatok személyi összetételére vonatkozóan is tartalmaznak eredményeket.

Az első jelentősebb, minden kisebbségi önkormányzatra kiterjedő empirikus kutatást 1997–98-ban az MTA Regionális Kutatások Központja és a Kisebbségkutató Műhely végezte. Ismereteink szerint ez az egyetlen, valamennyi kisebbség önkormányzatára kiterjedő vizsgálat, amely során a kérdőíves adatfelvételt területi, települési esettanulmányok egészítették ki (Csefkó – Pálné szerk. 1999).

A vizsgálat az 1994–98 között működő kisebbségi önkormányzatokra terjedt ki. A vizsgálatba már nem tudták bevonni az 1998. évi választáson létrejött kisebbségi önkormányzatokat, amelyek száma az 1994–95-ben megalakultakhoz képest csaknem megkétszereződött. A kérdőíveket 754 kisebbségi önkormányzati és települési polgármesteri hivatalnak küldték ki. Az önkitöltős, önkéntes válaszadáson alapuló módszertanból azonban *„számtalan esetlegesség, bizonytalanság is adódott”* (Csefkó – Pálné szerk. 1999: 62). A feldolgozás során nem lehetett tudni, hogy mely településről és mely kisebbségi önkormányzat küldte vissza a kérdőívet, mint ahogyan az anonimitás miatt a polgármesteri hivataloknak és a kisebbségi önkormányzatoknak az adott kérdésre vonatkozó válaszait is csak összesítve, általánosságban lehetett összehasonlítani. A kétfajta önkormányzattól hasonló arányban – kisebbségi önkormányzatoktól 29%-ban, települési önkormányzatoktól 27%-ban – érkeztek vissza kérdőívek, de az egyes kisebbségi közösségek között nagy különbségek vannak. Míg a cigány kisebbségi önkormányzatok 24,8%-a, addig a német önkormányzatok 39%-a küldte vissza a kérdőívet. Egyáltalán nem küldte vissza a kérdőívet a hat szlovén önkormányzat. Még nagyobbak voltak a különbségek kisebbségenként az egyes kérdésekre adott értékelhető válaszok tekintetében, azaz nagyszámban akadtak olyan kérdések, amelyre a kutatók nem kaptak választ. Ez részben azzal magyarázható, hogy a kérdőívben viszonylag sok, később tipizálandó nyitott kérdés szerepelt, ami egyfelől alkalmas a megkérdezettek véleményének megismerésére, ugyanakkor azzal a kockázattal jár, hogy a megkérdezettek nem fordítanak időt, energiát azok megválaszolására. Az eredmények ismertetésére településkategóriánkénti, kisebbségenkénti, illetve ezek kombinációiban került sor, minden szempontnál – korrekt módon – feltüntetve a válaszok számát is, amiből az adott statisztikai arányt megállapították.

A kérdőív öt nagy témát érintett. Egyrészt a kisebbségi önkormányzatok és azok tagjainak társadalmi státusára vonatkozó főbb jellemzőit, valamint a települési önkormányzatok vezetőinek munkaterheit vizsgálták. Másrészt nagy hangsúlyt kapott a ki-

sebbségi önkormányzatok működési feltételeinek, vagyonának, infrastruktúrájának vizsgálata, az önkormányzati pénzügyi támogatások nagyságának, módjának, az egyéb támogatási formáknak az elemzése. Kitértek a pénzeszközök felhasználására és a gazdálkodás törvényességére: mire és hogyan költik el a támogatást. Harmadrészt nagy figyelmet kaptak a kutatás során a kisebbségi önkormányzatok tényleges működésének problémái, ezen belül: a testületi működés mikéntje, szabályozottsága, hatékonysága, a feladat- és hatásköri inkonzisztenciák, a helyi szabályozás típusai, valamint a képzés és továbbképzés kérdései. Negyedrészt vizsgálták a kisebbségi önkormányzatok kapcsolatrendszerét a települési önkormányzatokkal, intézményekkel, valamint a közösség országos önkormányzatához és annak testületeihez való viszonyát, az alapvető konfliktushelyzeteket és -típusokat. Végül kíváncsiak voltak arra is, hogy a megkérdezettek hogyan ítélik meg a kisebbségi önkormányzati rendszert, s milyen, a továbbfejlesztéssel összefüggő javaslatok fogalmazódnak meg.

A kisebbségi önkormányzatokban szerepet vállaló személyekre vonatkozóan csak a legalapvetőbb – iskolai végzettség, munkahely jellege, foglalkozás – jellemzőkre kérdeztek rá. Nem közöltek viszont olyan alapvető adatokat, mint a nemek aránya, vagy a kisebbségi önkormányzati képviselők korösszetétele.

1. sz. táblázat:

A kisebbségi önkormányzatok tagjainak iskolai végzettsége, %[4]

	8 általános	*Szakmunkás*	*Középfokú*	*Felsőfokú*
Bolgár (5)			20	80
Cigány (420)	63	25	8	3
Görög (15)		7	33	60
Horvát (74)	8	12	39	41
Lengyel (4)			75	25
Német (263)	11	14	27	48
Örmény (14)			36	64
Román (28)	7	7	14	71
Ruszin (9)	56		11	33
Szerb (23)	4	22	17	57
Szlovák (86)	9	21	22	48
Átlag (941)	34	19	19	28

Mint láthatjuk, a kutatás végzői összevont kategóriákat alkalmaztak, így például amellett, hogy azonnal szembeötlő a cigány kisebbségi képviselők körében a 8 általánost végzők aránya, nem tudjuk meg, hogy körükben hány százalék nem fejezte be azt. Látható az is, hogy a felsőfokú végzettséggel rendelkezők körében a szórás az egyes kisebb-

[4] Lásd Csefkó – Pálné szerk. (1999: 73)
A nemzetiség megnevezése után zárójelben lévő szám az adott kérdésre beérkezett válaszok számát jelöli.

ségek között rendkívül nagy: míg a németek, szlovákok majd fele, a románok 71%-a felsőfokú végzettségű, addig a cigány képviselők csupán 3%-a.

2. sz. táblázat:

A kisebbségi önkormányzatok tagjainak
a foglalkozás jellege szerinti megoszlása %[5]

	Fizikai	*Adminisztratív*	*Szellemi*
Bolgár (5)			100
Cigány (210)	92	3	5
Görög (14)	21	7	71
Horvát (71)	32	14	54
Német (244)	37	7	56
Örmény (12)	33		66
Román (27)	11	15	74
Ruszin (4)	100		
Szerb (22)	32		68
Szlovák (81)	36	7	57
Átlag (690)	52	6	42

Az iskolai végzettséggel szoros korrelációt mutat a betöltött foglalkozások jellege: a cigány és ruszin képviselőknél domináns a fizikai munkát végzők aránya, valamennyi kisebbség esetében alacsony az adminisztratív munkát végzők aránya, és a cigányok meg ruszinok kivételével valamennyi kisebbség képviselőinek több mint fele végzett szellemi tevékenységet.

A cigány képviselők esetében magas a munkanélküliek aránya, míg több – német, szerb, szlovák, ruszin – kisebbség képviselői nagyszámban a nyugdíjasok köréből kerültek ki.

Az ismertetett kutatás eredményei szerint tehát az első választási ciklusban helyi kisebbségi politikusként tevékenykedők társadalmi helyzete, képzettsége rendkívül differenciált képet mutatott. A cigány kisebbségi önkormányzatokban szerepet vállalók társadalmi jellemzői mindenben lényegesen rosszabbak voltak, mint a többi kisebbség képviselőié. „A kisebbségpolitikus-társadalom két markáns csoportra oszlik, a képzetlen, gyakran munkanélküli, periférián élő cigányokra, és a többi, többnyire jól képzett, munkaviszonnyal rendelkező, gyakran vállalkozó, de leginkább alkalmazott, szellemi munkát végző értelmiségire. Ezek a jellemzők természetesen előrevetítik a két csoport attitűdjét, elégedettségét, illetve elégedetlenségét a kisebbségi léttel és az önkormányzati rendszer működésével kapcsolatosan is, mint ahogy szinte természetesé válik az is, hogy rendkívül eltérőek az elvárások és az ambíciók a rendszerrel kapcsolatban. Úgy véljük, hogy ez a fajta megosztottság feltétlenül figyelembe veendő a kérdőíves felmé-

[5] Lásd Csefkó – Pálné szerk. (1999: 73)
A lengyel képviselők közül senki nem adott választ.

rés eredményeinek megítélésében. Egyértelmű ugyanis, hogy a kisebbségi önkormányzatiság adta lehetőségekkel az a réteg képes jobban élni, amelyik integráltabb, társadalmi helyzeténél és képzettségénél fogva felkészültebb, és az is nyilvánvaló, hogy a modell adta előnyök használatára a másik csoportot segítséggel, képzéssel kell felkészíteni, ahhoz, hogy az egyenlő jogú és státusú kisebbségi politikusok egyben egyenlő esélyeket is birtokoljanak az érdekérvényesítésben." – írják a szerzők.[6]

3. sz. táblázat:

A kisebbségi önkormányzatok tagjainak munkaviszonyát jellemző adatai, %

	Van munka-viszonya	*Munka-nélküli*	*Nyugdíjas*	*Közhasznú*	*Jövedelem-pótló*	*Vállalkozó*	*Gyed, gyes*	*Szabad-foglalkozású*	*Egyéb*
Bolgár (5)	40			40				20	
Cigány (409)	23	32	23	4	6	7	3		2
Görög (16)	50		25			12			13
Horvát (72)	55	2	26			13	2		2
Lengyel (3)	50								
Német (254)	50	3	30			16			1
Örmény (4)	60	20			20				
Román (25)	80	4	8			8			
Ruszin (5)			100						
Szerb (21)	33		43			19			5
Szlovák (85)	47	4	40			8			1
Átlag (899)	39	16	27	2	2	10	1	0	2

Megítélésünk szerint fontos lett volna, hogy a kisebbségi képviselők társadalmi státusának elemzésekor a társadalom egészére vonatkozó összehasonlító adatokat is közöljenek a szerzők, így lehetővé vált volna, hogy ne pusztán önmagában, de társadalmi integráltsága tekintetében is „láthassuk" a vizsgált csoportokat. Az egyes kérdésekre kapott értékelhető válaszok nagy különbözősége – amire a kutatást végzők is korrekt

[6] Csefkó – Pálné szerk. (1999: 76)
Kevés kisebbségi képviselő volt birtokában annak a speciális közigazgatási, jogi tudásnak, amely a hatékony működés és a települési önkormányzatokkal való együttműködés egyik alapfeltétele kell/kellett legyen. Ezért a szakszerű működés érdekében kezdettől fogva fontos volt a képviselők képzése, továbbképzése. A kutatás során ezekre a kérdésekre mind a települési, mind a kisebbségi önkormányzatoktól igen kevés válasz érkezett be. A válaszok szintén nagy differenciáltságot jeleznek az egyes kisebbségi közösségek között. Sőt, a válaszokból egyenesen úgy tűnik, hogy a továbbképzés kisebbségenként zajlott. A megjelölt oktatási formák közül elsőbbséget élveztek a különböző szakmai találkozók, tanácskozások, konferenciák, majd ezeket követték a különböző politikai továbbképzések, s végül a személyiségfejlesztő tréningeket, illetve a különböző speciális nemzetiségi képzéseket jelölték meg. Bővebben lásd Csefkó – Pálné szerk. (1999: 103–105).

módon felhívják a figyelmet – nem ad minden esetben lehetőséget arra, hogy statisztikailag értékelhető, releváns adatokhoz jussunk. Ugyanakkor elévülhetetlen érdeme, hogy a vizsgált időszak valamennyi működő kisebbségi önkormányzatára kiterjedt, módszertanilag megalapozott volt, és nagyon sokféle szempontot érvényesített, megkerülhetetlenné válva ezáltal a későbbi kutatások számára is.

Hevesi József a Békés Megyei Önkormányzat nemzetiségi szakfőtanácsosaként, aki a kisebbségi önkormányzati választások előkészítésében, a jelöltek felkészítésében, illetve tevékenységük segítésében is aktívan részt vett, szintén kérdőíves kutatást végzett a megyében 1994-ben megválasztott kisebbségi önkormányzatok működésének tapasztalatairól, illetve az 1998. évi választás eredményeiről.

Mindkét esetben az önkormányzatok elnökeinek és tagjainak egy 30 kérdésből álló kérdőívet juttatott el, amelyek önkéntes kitöltésére és visszajuttatására kérte őket. Sajnos a kutatásról közölt tanulmányokból (Hevesi 1999a, Hevesi 1999b, Hevesi 2000) nem derül ki pontosan, hogy a kérdőív mire vonatkozóan s milyen jellegű – zárt vagy nyitott – kérdéseket tartalmazott, s az sem, hogy a két kérdőív kérdései miben tértek el egymástól. Az érdeklődés középpontjában itt is a kisebbségi önkormányzatok működése állt, de a szerző által közölt kutatási eredményekből arra következtethetünk, hogy mindkét esetben rákérdezett a megkérdezett nemére, iskolai végzettségére, a lakóhely típusára, ahol az illető élt, anyanyelvhasználatára, jövedelmi viszonyaira. Ugyanakkor e kérdések kapcsán is lehettek eltérések, tartalmi különbségek. Csak ezzel tudjuk magyarázni, hogy a két választásra vonatkozóan közölt adatokból viszonylag kevés a folyamatot, trendet jellemző. A két választás eredményeire fókuszáló kutatásnak – megítélésünk szerint – éppen az a legnagyobb hiányossága, hogy nem azonos metodika szerint zajlott, így a kapott adatokat nem, vagy csak nagyon korlátozott módon lehet összehasonlítani.

4. sz. táblázat:

A Békés megyében 1994-ben és 1998-ban megválasztott kisebbségi önkormányzatok

Megalakult kisebbségi önkormányzat	*1994*	*1998*
Cigány	18	20
Német	4	7
Román	7	8
Szerb	1	1
Szlovák	9	14
Összesen	39	50

Láthatjuk, hogy az első, 1994. évi választáshoz viszonyítva – az országos trendekkel megegyezően – 1998-ban Békés megyében is több kisebbségi önkormányzat jött létre. Mindkét esetben nagyobb számú kezdeményezésre került sor, de vagy a választás hiúsult meg – nem tudtak elegendő jelöltet állítani –, vagy a megalakulást követően rövid idő alatt felbomlott a testület.

A szerző az első ciklus tapasztalatira vonatkozó eredményeket lényegesen részletesebben ismerteti, mint az 1998. évi választásra vonatkozókat. Míg előbbi esetében pontosan tudhatjuk, hogy mennyi kérdőív került kiküldésre (178), és azok milyen arányban érkeztek vissza az egyes közösségek tagjaitól (cigány 61,7%, német 44,4%, román 57,6%, szerb 80,0%, szlovák 78,0%), addig a második felmérés esetében ezekről az adatokról és arányokról semmit sem közöl. Vélhetően a kutatást végző személyes ismertsége, az a tény, hogy napi kapcsolatban állt a megkérdezettekkel, hozzájárult ahhoz, hogy a kérdőíveket valamennyi kisebbségi önkormányzat képviselői magas arányban juttatták vissza. Ugyanakkor az egyes kérdésekre adott válaszok száma itt is nagyon különböző volt.

Sok az inkoherencia az önkormányzatok személyi összetételére vonatkozó demográfiai jellemzőkre, a társadalmi státusra vonatkozó adatokban is. Nagyon korlátozott módon, csak a kisebbségi önkormányzatokban tevékenykedők iskolai végzettségére vonatkozó adatok hasonlíthatók össze.

5. sz. táblázat:

Kisebbségi önkormányzati képviselők megoszlása iskolai végzettség szerint %[7]

Iskolai végzettség	*Cigány*		*Német*		*Román*		*Szerb*		*Szlovák*	
	1994	1998	1994	1998	1994	1998	1994	1998	1994	1998
Kevesebb, mint 8 általános	8	7	–	–	–	–	–	–	–	–
8 általános	42	41	25	6	16	10	–	–	15	16
Szakmunkásképző	30	39	25	10	16	32	25	–	6	14
Középiskola	12	9	25	33	16	11	50	50	32	29
Főiskola, egyetem	8	4	25	51	52	47	25	50	47	41

Látható, hogy Békés megyében is a cigány kisebbségi önkormányzatok képviselőinek képzettségi mutatói a legrosszabbak, egyedül az ő körükben fordul elő, hogy 7,8%-uk még a 8 általánost sem fejezte be. Az 1994. évi választáshoz viszonyítva 1998-ban a pozitív irányú elmozdulás csak a szakmunkásképzőt végzettek csoportjánál, s nem a magasabb képzettségi kategóriáknál jelentkezik.

Rákérdezett a kérdőív arra is, hogy ki milyen tapasztalattal, ambícióval, motivációval vállalta a kisebbségi önkormányzati tagságot. Kiderült, hogy a korábban felülről vezényelt nemzetiségi szövetségek, az egyes kisebbségi közösségek különböző szintű civil szervezetei sok esetben maguk is bizalmatlanul szemlélték az új önszerveződési formát. Kisebbségenként nagyon eltérő azok aránya, akik korábban már végeztek valamilyen közösségi munkát – KISZ-tagok, tanácstagok voltak, vagy valamilyen civil szervezetben tevékenykedtek –, s volt ilyen irányú tapasztalatuk.

A közölt adatokból nem derül ki pontosan, hogy milyen arányú volt a két választást összehasonlítva a képviseletet vállalók mobilitása, fluktuációja. Az elemzésből úgy

[7] A táblázatot a jelzett tanulmányok adatai alapján készítettük.

tűnik, hogy a cigány kisebbségi képviselők körében volt a legnagyobb a fluktuáció. Sikertelenségre hivatkozva közülük sokan nem indultak újra.

Váradi Monika Mária vezetésével, a Magyarországi Németek Országos Önkormányzatának közreműködésével 2000 második felében a német kisebbségi önkormányzatok körében végeztek kérdőíves felmérést. A kutatás a német kisebbségi önkormányzatok munkájának tartalmi kérdései, az anyagi-financiális feltételek mellett a kisebbségi politikusok szociológiai jellemzőire is kiterjedt (Váradi 2002).

A kutatás során a 2000-ben működő valamennyi német kisebbségi önkormányzathoz eljuttattak egy önkitöltős kérdőívet. A kérdőívek 53,5%-a (144) érkezett vissza, de az értékelhető válaszok aránya kérdésenként ez esetben is nagy szórást mutat. A visszaküldött kérdőívek területi megoszlása annak ellenére kiegyensúlyozottnak mondható, hogy két olyan megyéből – Nógrád és Zala –, ahol kevés német kisebbségi önkormányzat működött, egyáltalán nem érkezett vissza kérdőív, és a Budapestről visszaküldött kérdőívek száma és aránya is nagyon alacsony volt. A német kisebbségi önkormányzatok 53%-a olyan kistelepülésen működött, ahol a lakosság száma nem haladta meg a 2000 főt. A 144 önkormányzatból 58 településen (40,3%-a) már az első választáskor, 1994-ben létrejött a kisebbségi önkormányzat, 15 helyen (10,4%) az 1995. évi pótválasztás során, míg 71 településen (49,3%) csak 1998-ban.

A kutatás során 559 német kisebbségi képviselő gazdasági, társadalmi helyzetére vonatkozóan gyűjtöttek adatokat, de az egyes kérdésekre adott válaszok száma itt is eltérő. A kutatás eredményeinek közlésekor minden esetben feltüntették az elemszámot, ami alapján a következtetésüket megfogalmazták.

A német kisebbségi képviselők (550) 61,3%-a férfi, 38,7 %-a nő. A nők aránya lényegesen magasabb, mint a települési önkormányzatban betöltött arányuk, ami 20,2%. Megyénként és a település nagysága szerint azonban nagyok voltak a különbségek. Míg Pest, Baranya, Békés és Csongrád megyében az átlagnál is magasabb, addig Borsod-Abaúj-Zemplén, Komárom-Esztergom, Győr-Moson-Sopron, Vas megyében és Budapesten is meghökkentően alacsony volt a nők aránya. Továbbá: minél kisebb volt egy település, annál nagyobb valószínűséggel került be női képviselő a testületbe.

A német kisebbségi képviselők korösszetételét a települési önkormányzatokéval összehasonlítva megállapítható, hogy a kisebbségi önkormányzatokban nagyobb az idősebb korosztályok aránya, de a pályájuk elején álló 20–29 éves fiatalok is magasabb számban vállalnak szerepet. Ugyanakkor a német kisebbségi önkormányzatokban a 40–49 éves korosztály (34,8%) alkotta a derékhadat, őket az 50–59 évesek (24,1%) és a 60 évesnél idősebbek (16,9%) követték, a fiatal generációk aránya tehát meglehetősen alacsony volt. Csak feltételezni tudjuk, hogy ez a trend összefüggheta kisebbségi politizálás alacsony presztízsével, az aktív korosztályok munkahelyi elfoglaltságával, érdektelenségével. A lényegében minden ellenszolgáltatás nélkül végzett – az önkormányzatok összes kiadásából átlag 10% jutott tiszteletdíjakra – felelősségteljes és időigényes kisebbségi képviselői munkára szívesebben vállalkoztak idősebbek.

A helyi kisebbségi vezetők (540) és a települési politikusok iskolai végzettsége alapvetően hasonló. A települési képviselők között magasabb volt a szakmunkás bizonyít-

vánnyal bírók aránya (20,4%), ami a kisebbségi képviselőknél 13%-ot tett ki. A kisebbségi képviselők között viszont a diplomások aránya volt magasabb (45,6%) – a női kisebbségi képviselők 59,2%-a rendelkezett felsőfokú végzettséggel –, ami 41,1% volt a települési önkormányzatban tevékenykedőknél.

A szerző a kisebbségi önkormányzati képviselők foglalkozására, munkaszervezeti pozíciójára vonatkozó adatokat több dimenzióban is áttekintette. A foglalkozás szerinti legnagyobb csoportot (44,1%) a köz- és magánszférában dolgozó alkalmazottak alkotják, őket követik az önálló egzisztenciák, vállalkozók (19,4%), a munkásként dolgozók (5,9%), a köztisztviselőként foglalkoztatottak (3,5%), a diákok (2,2%), valamint az inaktívak – háztartásbeliek, gyes-en, gyed-en lévők, nyugdíjasok (24%). A munkanélküli képviselők aránya nem érte el az 1%-ot. A munkahelyek (326) ágazati besorolását tekintve a közszolgáltatások dominanciája figyelhető meg. Feltűnően magas volt a pedagógusok aránya (66%), míg a piaci alapú szolgáltatások területén a kisebbségi képviselők 19,3%-a, az iparban 14,1%-a, a mezőgazdaságban 10,4%-a dolgozott.

A kutatás alapvető érdeme, hogy valamennyi német kisebbségi önkormányzatra kiterjedt, s egyszerre vizsgálta a kisebbségi önkormányzatok működésével összefüggő tartalmi kérdéseket és azok személyi összetételét, lehetőséget teremtve arra, hogy a testületeket működtető személyek szociológiai jellemzőit és a működés hatékonysága közötti összefüggéseket is vizsgálni lehessen. Érdeme az is, hogy néhány esetben a kisebbségi önkormányzati képviselők jellemzőit összeveti a települési önkormányzatokban tevékenykedőkével.

Fontos lett volna – miután a vizsgálatra három kisebbségi önkormányzati választás után került sor, s mivel korábban a német közösség esetében sem volt hasonló vizsgálat –, hogy a trendeket mind az önkormányzatok működése, mind a személyi összetétel tekintetében is vizsgálják, hogy ne csak egyetlen időmetszetben, hanem változásában is „láthassuk" ezeket a testületeket.

A kisebbségi ombudsman 2002-ben, abból kiindulva, hogy a kisebbségi önkormányzatok képviselői a testületek létrejötte óta számos problémával és szabályozási hiányossággal szembesültek, amelyek megoldására nem került sor, két vizsgálatot is indított. Az egyik vizsgálat a 2002–2003-ban megtartott kisebbségi önkormányzati választásokhoz,[8] míg a másik a kisebbségi jogok érvényesülésének tapasztalataihoz kapcsolódott. A Baranya és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye kisebbségi és települési önkormányzatai körében végzett kutatás célja annak megállapítása volt, hogy a Nektv-ben rögzített kisebbségi jogok milyen mértékben érvényesültek, melyek a kisebbségi önkormányzatok működési tapasztalatai, s csak minimális mértékben törekedett a kisebbségi önkormányzatok működését befolyásoló szociológiai jellemzők feltárására. Természetesen az ombudsman alapvető célja volt az is, hogy a kutatási eredmények alapján javaslatokat, ajánlásokat fogalmazzon meg a kisebbségi önkormányzati rendszer hatékonyabbá tétele érdekében.

[8] Erre vonatkozóan lásd A nemzeti és etnikai kisebbségi jogok országgyűlési biztosának jelentése a 2002. és 2003. évi kisebbségi önkormányzati választásokról.
In http://nemzetisegek.hu/dokumentumok/file_1078504444_jelentes.pdf

A vizsgálat, amelynek lebonyolításában az MTA Regionális Kutatások Osztálya munkatársai vettek részt, három pilléren nyugodott.[9] A kutatás első, legfontosabb része egy kérdőíves felmérés volt. A korlátozott anyagi feltételek és az időbeli korlátok nem tették lehetővé, hogy az országban működő valamennyi kisebbségi önkormányzatot bevonják a kutatásba. Baranya megyére azért esett a választás, mert nemzetiségi szempontból sokszínű, így a nagyszámú cigány és német kisebbségi önkormányzat mellett a horvát, bolgár, görög, lengyel és szerb kisebbség önkormányzatai is megtalálhatók voltak a megyében. A kutatási hipotézis része volt az a feltételezés, hogy a „nagy" és „kicsi" nemzeti kisebbségek önkormányzatai érdekeiben és a kisebbségi politizálás stratégiáiban lehetnek különbségek. Fontos volt tehát e tekintetben az azonosságok és különbségek fölfejtése. Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében viszont a 2002-ben működő kisebbségi önkormányzatokat – hat kivételével – a cigány kisebbség alakította. Miután a korábbi tudományos kutatások is egyértelműen bizonyították, hogy a cigány kisebbségi önkormányzatok helyzete sok tekintetben alapvetően más, mint a magyarországi nemzeti kisebbségek által alakított önkormányzatoké, ennek a vizsgálatára ez a régió kiválóan alkalmasnak tűnt.

A visszaérkezett kérdőívek adatai képezték a kutatási eredmények bázisát. A kérdőíves vizsgálatot interjúk egészítették ki, a két megyében összesen 100 interjú készült[10]: kisebbségi önkormányzati elnökökkel, elnökhelyettesekkel, illetve polgármesterekkel, jegyzőkkel, kisebbségi referensekkel. Emellett az országgyűlési biztos Pécsett és Nyíregyházán fórumot tartott, ahol a kisebbségi és települési politikusok tájékozódhattak a kutatásról, és egyúttal észrevételeiket, javaslataikat is megfogalmazhatták.

A Baranya megyében 2002 tavaszán működő 123 kisebbségi önkormányzat közül 57 küldte vissza a kitöltött kérdőívet, azaz 46%. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye 93 működő kisebbségi önkormányzata közül ezzel szemben csak 24 (26%) juttatta vissza a kitöltött kérdőívet. A kiküldött 216 kisebbségi önkormányzati kérdőívből tehát 81 érkezett vissza, a beküldési arány 38%. A két megyében összesen 184 olyan település volt, ahol egy vagy két kisebbségi önkormányzat működött. E települések közül 110-nek a helyi önkormányzata válaszolt a kérdőívre, együttesen tehát a beküldési arány 59%.

[9] A kutatás vezetője, és a zárótanulmány készítője: Váradi Monika Mária volt. A kutatás és feldolgozás közreműködői: Bali János, Farkas Judit, Gulyás Judit, Koós Bálint, Rácz Kata, Schwarcz Gyöngyi; A kérdőíveket feldolgozta: Tóth László Balázs, Vas Anna Sára.
A kutatás eredményeit három dokumentumban foglalták össze:
A kisebbségi jogok érvényesülésének tapasztalatai. Kutatási zárótanulmány. MTA Regionális Kutatások Osztálya, Budapest. 2002. október. Kézirat. A zárótanulmány összegző fejezete megjelent: Váradi (2002b)
A kisebbségi biztos jelentése a zárótanulmány szerkezetét követi. Lásd *Jelentés a kisebbségi jogok érvényesüléséről a kisebbségi önkormányzatok 2002. évi működési tapasztalatai alapján* (2003). Budapest, http://nemzetisegek.hu/dokumentumok/file_1078504444_jelentes.pdf
A kutatás témánkat érintő eredményeit e három dokumentum alapján foglaljuk össze.

[10] A „kis" – a két megyében: bolgár, görög, lengyel, örmény, szerb, szlovák – kisebbségek önkormányzatait teljes körben fölkeresték az interjúkészítés során, mert a statisztikai elemzésben elhalványulnak a „nagy" kisebbségek mellett (hiszen tőlük mindössze két kérdőív érkezett vissza), és mert úgy feltételezték, hogy mozgásterük és érdekérvényesítési képességeik korlátozottabbak a „nagy" kisebbségekénél. Baranya megyében 20 településen 51, Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében 22 településen 49 interjú készült.

Összességében a megkeresett kisebbségi önkormányzatok 38%-a, a települési önkormányzatok 59%-a töltötte ki és juttatta vissza a kérdőívet.

A kutatás során a kisebbségi jogok érvényesülésével összefüggésben több kérdést is vizsgáltak. Különösen a kisebbségi önkormányzatok megalakulását, a képviselőik választásával összefüggő problémákat, működési feltételeiket, gazdálkodásukat, azok finanszírozási rendszerét, hátterét, a kisebbségi önkormányzatok együttműködését a települési önkormányzatokkal, az ezzel kapcsolatos nehézségeket, ellentmondásokat, a megkeresési, kezdeményezési és az egyetértési jogaik érvényesülését. Vizsgálták továbbá az oktatási önigazgatással összefüggő problémákat, az anyanyelv használatát, a hátrányos megkülönböztetés előfordulásával kapcsolatos kisebbségi önkormányzati tapasztalatokat, a kisebbségi és települési önkormányzati képviselők képzését. A fentiek figyelembe vételével mind az ombudsmani jelentés, mind a zárótanulmány részletesen kitért a kisebbségi jogok érvényesülésének általános értékelésére, ennek keretében áttekintették a Nektv. módosításának problémáit, a kisebbségi önkormányzatok hatáskörének és feladatainak bővítésével összefüggő kérdésköröket.

Az ombudsman a kutatást követően a kisebbségi jogok érvényesülésének javítása, valamint a kisebbségi önkormányzati rendszer továbbfejlesztése és hatékonyabb működtetése érdekében jogalkotási javaslattal fordult a Miniszterelnöki Hivatalt vezető miniszterhez, mint a nemzeti és etnikai kisebbségekkel kapcsolatos kormányzati feladatok fő felelőséhez, hogy a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló 1993. évi LXXVII. törvény, valamint a kapcsolódó jogszabályok módosításának előkészítése tekintetében soron kívül intézkedjen. Az ombudsman az alábbi koncepcionális alapkérdések megvitatására, illetve kidolgozására tett javaslatot:

- a választójogi szabályozás olyan továbbfejlesztése, amely megakadályozza a kisebbségek érdekeivel visszaélő képviselők megválasztását és elősegíti a kisebbségi önkormányzat nagyobb legitimációját;
- a kisebbségi önkormányzati középszint kialakításának kérdése, a lehetséges feladatok és hatáskörök meghatározása, más szintektől történő elhatárolása;
- a kisebbségi önkormányzat közjogi jogállása, feladat- és hatáskör bővítése, az intézményfenntartói jog gyakorlásának garantálása;
- a kisebbségi és a települési önkormányzatok együttműködésének olyan szabályozása, amely biztosítja a megvalósításuk garanciáit és a szükség szerinti szankciókat;
- a kisebbségi önkormányzatok új finanszírozási rendszerének kialakítása, a differenciált támogatási lehetőségek megteremtése, a települési önkormányzatok kisebbségekkel kapcsolatos feladatainak kompenzálása;
- olyan szabályok kialakítása, amely lehetővé teszi az együttdöntési jogok gyakorlati érvényesülését;
- a kisebbségi oktatás finanszírozásának és továbbfejlesztésének kérdései, a roma kisebbség esetében az oktatási szegregáció megakadályozása és az integrált oktatás megvalósítása érdekében szükséges intézkedések;
- az anyanyelv megőrzése, átörökítése, valamint a hivatalos eljárásban történő használatának megerősítése;

- a szabályozás a tizenhárom kisebbségre azonos módon vonatkozzon vagy a cigány kisebbség társadalmi integrációjának elősegítése érdekében a kisebbségi törvény egyes rendelkezéseinek hatálya csak a roma közösségre terjedjen ki (*Jelentés* ... 2003: 71–72).

Kérte azt is, hogy a miniszter a jogszabálytervezetek kidolgozásának ismételt elhúzódását a felelősök és határidők pontos meghatározásával, folyamatos ellenőrzésével előzze meg, illetve tegye lehetővé, hogy az elkészült jogszabálytervezeteket az érintett kisebbségi szervezetek (kisebbségi önkormányzatok, civil szervezetek), valamint települési önkormányzatok érdemben megvitathassák. A Nektv. 2005. évi módosítására – bár nem minden tekintetben – az ombudsmani javaslatok figyelembe vételével került sor.

Ugyanakkor az ombudsman a szaktárcák vezetőinél kezdeményezte, hogy a 2002. évben megválasztott kisebbségi önkormányzati képviselők tevékenységének, valamint a települési önkormányzati képviselők, a polgármesteri hivatalok köztisztviselőinek, valamint a kisebbségi önkormányzati képviselők jobb együttműködésének elősegítése érdekében tegyék meg a szükséges intézkedéseket olyan továbbképzési rendszer kidolgozására, amely megyei vagy kistérségi szinten, a helyi igényekre is figyelemmel folyamatosan lehetőséget biztosít a kisebbségi és települési képviselők és a köztisztviselők közös képzésére:

„A képzés segítse elő:

- a résztvevők kisebbségi jogi, közigazgatási, pénzügyi ismereteinek bővítését, azok gyakorlati alkalmazását,
- a hátrányos megkülönböztetés és az előítéletek kialakulásának megelőzését, azok megakadályozását, és
- a konfliktushelyzetek megelőzéséhez, kezeléséhez szükséges technikák elsajátítását" (*Jelentés...* 2003: 72–73).

Sem a zárótanulmány, sem az ombudsmani jelentés nem tér ki azonban arra, hogy mit jelentett pontosan az, hogy a kutatás csak minimális mértékben törekedett a kisebbségi önkormányzatok működését befolyásoló szociológiai jellemzők feltárására. Nyilvánvaló azonban, hogy a választott térségeket érintő általános gazdasági-társadalmi folyamatok a kisebbségi önkormányzatok személyi összetételében is éreztették hatásukat.

Egyrészt Baranya megye német kisebbségek által lakott aprófalvas térségeiből a munkahelyek hiánya, a térség romló gazdasági helyzete miatt a kvalifikált, fiatal munkaerő az elmúlt évtizedekben nagyobb települések, városok felé orientálódott. A rendszerváltást követően ugyan a megyeszékhelyhez közeli falvakban fiatal, városi családok is megjelentek, de ez a folyamat nem tudta ellensúlyozni az elvándorlást, illetve a városi központoktól távolabbi településeken megjelent a szociális szuburbanizáció is. A hajdani magyar és német parasztpolgárság lakta falvak elöregedtek, illetve mind nagyobb arányban települtek be cigány lakosok a korábbi telepekről, illetve más településekről. Így alakultak ki a szegény, zömmel vagy teljes egészében cigányok lakta, sorvadó, tartós válsággal küszködő aprófalvak. A Dráva-menti térségbe, az Ormánságba tömörülő

horvát többségű falvakban hasonló demográfiai, társadalmi és gazdasági folyamatok zajlottak le, illetve zajlanak.

Másrészt Szabolcs-Szatmárban a megyeszékhely, Nyíregyháza kivételével az egész megye nagyon rossz gazdasági mutatókkal rendelkezik. Az itteni roma lakosság helyzete a kilencvenes években drámai fordulatot vett. A képzetlen munkások tömegét foglalkoztató budapesti és észak-magyarországi nagyipar összeomlott, a megye jelentősebb foglalkoztatási kapacitásai töredékükre zsugorodtak.

Különösen a cigány kisebbségi önkormányzatok működését, annak hatékonyságát, a települési önkormányzatokkal való kapcsolatuk minőségét, az oktatási autonómia lehetőségének kihasználását befolyásolta az abban résztvevők képzettsége, munkatapasztalatai.

A nemzeti kisebbségek oktatási intézményei, különösen a németeké, *„a többségi társadalom számára is magas presztízsű, vonzó létesítmények. A nemzeti kisebbségek képviselői könnyebben bekerülnek a települési testületekbe, általában magasan kvalifikáltak és a munka intézményesített világába is integráltak lévén, megfelelő érdekérvényesítési képességgel vannak felvértezve."*

Viszont azt is megjegyzi, hogy *„az interjúk készítése során alig találkoztunk olyan roma elnökkel, elnökhelyettessel, aki ne munkanélküli vagy rokkantnyugdíjas lenne, aki ne élne maga is szegényen, szociális és jövedelempótló támogatásra szorulva. Más kérdés, hogy ők is igyekeznek javítani helyzetükön, napszámmal, háztáji gazdálkodással, vagy éppen tanulással. A kevés kivételt a legálisan vagy a feketegazdaságban dolgozó vállalkozók jelentik – ők tipikusan az ország prosperálóbb vidékein folyó építkezésekre szerveznek brigádokat –, de ide sorolhatunk egy sikeres, a többségi társadalom szemében is elismert szatmári vállalkozót, valamint azt a muzsikus családból származó, példátlanul nagy karriert befutott vállalkozót, aki (elmondása szerint) több száz roma embert foglalkoztat szerteágazó gazdasági 'birodalmában'. Ők azonban mind a szabályt erősítő kivételek."*[11] – összegzi a kutatás tapasztalatait Váradi Monika Mária.

Ebben az időben több kutatás is fókuszált a cigány kisebbségi önkormányzatokra. Molnár Emilia és Kai A. Schafft 2001-ben és 2002-ben – részben megismételve Schafft 1998-as kérdőíves vizsgálatát – valamennyi helyi cigány önkormányzatra vonatkozóan interjúkat és esettanulmányokat készítettek, valamint postai kérdőíves vizsgálatot végeztek. Kutatásuk főbb kérdései a következők voltak: Mivel magyarázható a helyi cigány kisebbségi önkormányzatok számbeli növekedése? Mi készteti arra a különböző települések cigány közösségeit, hogy létrehozzák saját önkormányzatukat? Miként befolyásolják a helyi társadalmi, politikai tényezők a cigány kisebbségi önkormányzat formációját? Miben látják az egyes aktorok a kisebbségi önkormányzatok feladatát, és mire használják azt? Milyen mértékű a helyi roma kisebbségi önkormányzatok beágyazottsága a közösségbe, és az intézményi környezetbe? Kik a helyi roma vezetők és mit

[11] Az alulképzettséget, mint a hatékony érdekképviselet akadályát maguk a kisebbségi önkormányzatban tevékenykedők is megfogalmazzák: *„akkor mehetne [a kisebbségi önkormányzat], mert így, hogy hét meg nyolc osztállyal elkezdünk követelőzni, az így nem megy. Az a baj, hogy a legmagasabb iskolai végzettségűek már nem vallják magukat cigánynak."* – Lásd: Váradi (2002c: 115)

csinálnak? Van-e szignifikáns különbség a már 1994–95-ben megalakult kisebbségi önkormányzatok és a csak pár éve működők között? Hogyan jellemezhető a kisebbségi vezetők politikai mobilitása?[12] A kutatás során kvantitatív és kvalitatív módszereket egyaránt alkalmaztak. A 65 kérdést tartalmazó kérdőív 41 kérdése arra kereste a választ, hogy a megkérdezettek bizonyos kijelentésekkel milyen mértékben értettek egyet – ezek többek között a kisebbségi önkormányzatok szerepére, a települési önkormányzattal való viszonyára, a település roma és nem roma lakosságának kapcsolatára, a helyi roma közösség sajátosságaira vonatkoztak. Ezen kívül a kérdőív tartalmazott még 16 feleletválasztós és 8 nyitott kérdést, amelyek arra kérdeztek rá, hogy milyen problémák foglalkoztatják leginkább a település cigány közösségét, mit tart a válaszadó a kisebbségi önkormányzat elért legfontosabb eredményének. A kérdőíveket postán juttatták el arra a 738 településre, ahol a vizsgálat időpontjában cigány kisebbségi önkormányzat működött. A kisebbségi önkormányzatok vezetőit kérték válaszadásra. A kérdőívek példátlanul nagy, 76%-os arányban érkeztek vissza.

Bár a kutatás kérdésfeltevései a kisebbségi önkormányzatok személyi összetételére vonatkozóan is nagyon izgalmasak, a közölt kutatási eredmények szinte kizárólag a testületek működésére, tevékenységük tartalmára fókuszál. A jogi lehetőségek és a gyakorlat összevetésével pedig tipizálja a cigány kisebbségi önkormányzatokat. Megállapításaik szerint a cigány kisebbségi önkormányzatok, a közösség helyzete miatt, eleve nem a törvényből adódó feladataik ellátására, de a helyi szociális problémák enyhítésére, a megélhetési feltételek javítására, a fiatalok iskolázásának elősegítésére koncentrálnak, illetve szociális lobbiként lépnek fel. A kisebbségi vezetők társadalmi státusára vonatkozóan csak egyetlen elemet, az iskolázottsági mutatókat emelik ki. Nem meglepő módon arra a következtetésre jutnak, hogy a helyi cigány kisebbségi önkormányzati elnökök iskolai végzettsége ugyan magasabb, mint a közösség tagjaié, de mélyen alatta marad a társadalom egészét jellemző iskolai végzettségi mutatóknak (Molnár – Schafft 2003: 86).

Meggyőződésünk, hogy azokat a kérdéseket is, amelyek kifejezetten a cigány kisebbségi önkormányzatok működésére vonatkoztak, sokoldalúbban lehetett volna elemezni, ha a testületek személyi összetételének számos, s nem csupán a vezetők egy-két szociodemográfiai jellemzőjére terjed ki a kutatás. Különösen így, hogy más kérdések tekintetében, mind a három választás eredményeit figyelembe véve, folyamatot vizsgálnak.

Az MTA Kisebbségkutató Intézetében 2001-ben indult az a kutatás, amely a magyarországi cigány népesség 21. század eleji gazdasági, társadalmi helyzetének komplex vizsgálatát tűzte ki célul.[13] E kutatás keretében 2003 elején – korábban 1971-ben és 1993-ban végeztek hasonlót – sor került a cigány népesség helyzetére vonatkozó, harmadik országos felvételre. Az 1%-os reprezentatív mintán elvégzett kérdőíves felmérés a cigány népesség demográfiai jellemzőit, anyanyelvi és nemzetiségi megoszlását, lakás-

[12] Lásd: Molnár – Schafft (2003), valamint Molnár (2002)

[13] Az 5/017/2001. számú, *A magyarországi cigány népesség helyzete a 21. század elején (szegregáció, megélhetés, iskolázottság, önkormányzatiság)* című NKFP-projekt vezetője Kemény István volt, a cigány kisebbségi önkormányzatokra összpontosító alprogramot Kállai Ernő vezette.

viszonyait, iskolázottsági mutatóit, munkaerőpiaci helyzetét és jövedelmi viszonyait vizsgálta (Kemény – Janky – Lengyel 2004).

A kutatáshoz több alprogram tartozott, így az iskolai és települési szegregáció, a szociális földprogram, a nyelvi asszimiláció, valamint a cigány kisebbségi önkormányzatok működésére vonatkozó kérdések vizsgálatára is sor került.

Az önkormányzatok vizsgálatának[14] tartalmi elemei nagyrészt megegyeztek a korábbi kutatások kérdéseivel: mik a helyi cigány kisebbségi önkormányzatok működésének külső – infrastrukturális ellátottság, finanszírozás, gazdálkodás – és belső – a képviselők szociodemográfiai jellemzői – feltételei. Kitért a kutatás a cigány kisebbségi önkormányzatok tényleges tevékenysége és a kisebbségi törvény adta lehetőségek szinkronjának, illetve aszinkronjának problémájára, a testületek kapcsolatrendszerére, s arra, hogy a kisebbségi képviselők hogyan ítélték meg a rendszert, milyen módosításokat tartottak szükségesnek. Módszertanilag viszont több elemében is eltért a korábbi kutatásoktól.

Egyrészt a vizsgálatra két részletben került sor. 2001 őszén és 2002 tavaszán 30 Szabolcs-Szatmár-Bereg, Borsod-Abaúj-Zemplén és Heves megyei település, illetve fővárosi kerület került a vizsgálatba. 2003 nyarán és őszén, a választások után, immár az új kisebbségi önkormányzatok megalakulását követően az ország teljes területéről 100 település került kiválasztásra. A minta kialakítására oly módon került sor – miután a kutatás vállaltan nagy hangsúlyt helyezett a folyamatok elemzésére –, hogy csak azokat a településeket vették figyelembe, ahol már a korábbi ciklusokban is működtek cigány kisebbségi önkormányzatok. Ezen sokaságból került kijelölésre – a település nagyságának és a megyén belüli földrajzi elhelyezkedésének figyelembe vételével – a kutatásba bevont települések köre.

Másrészt önkitöltős kérdőívek kiküldése helyett személyes kérdőíves adatfelvételre került sor mind a cigány kisebbségi önkormányzatok vezetőivel, mind a települések polgármestereivel vagy jegyzőivel. A 30 településre kiterjedő vizsgálat során mind a cigány kisebbségi vezetőkkel, mind a település vezetőivel interjúk készítésére is sor került, s a terepmunkás minden esetben esettanulmányt is készített az általa megismert településről.

Harmadrészt a kutatás elhelyezi a vizsgált kisebbségi önkormányzatokat abban a közegben, ahol tevékenységüket kifejtik, azaz a települések szociológiai jellemzőiről a korábbi kutatásokénál lényegesen több információt közöl.

A kisebbségi önkormányzatok személyi összetételének vizsgálatakor a nem, kor, iskolai végzettség, foglalkozás, aktivitás szempontjait érvényesíti. Az első két ciklusra fókuszáló, 30 településre kiterjedő kutatásban 125 képviselőre vonatkozóan kaptak adatokat. Ekkor a cigány kisebbségi képviselőknek csupán egyötöde volt nő. A megválasztott képviselők többsége 30 és 50 év közötti. A 30 év alattiak aránya 11%. A képviselők iskolai végzettsége jelentősen elmarad az országos átlagtól: több mint 50%-uk legfeljebb általános iskolai végzettséggel rendelkezett, több mint 10%-uk még ezzel sem. A felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya 6%, de a cigány kisebbségi önkormányzati el-

[14] A kutatás eredményeit az alábbiakban Kállai (2003) és Kállai (2005) alapján foglaljuk össze.

nökök közül egy sem rendelkezett diplomával. A mintába került képviselők 22%-a az adatfelvétel idején munkanélküli volt, és hasonlóan magas az inaktívak aránya is. A foglalkoztatottak 60%-a pedig fizikai munkát végzett.[15]

A 2003-as adatfelvételt követően 452 megválasztott cigány kisebbségi önkormányzati képviselő adatai kerültek elemzésre.[16] A nemek tekintetében hasonlóak az arányok: a képviselők 79%-a férfi és 21%-a volt a nő. Az életkor tekintetében még mindig a 30 és 50 év közöttiek adták a képviselők derékhadát, de folytatódott a fiatalodás, a képviselőknek már 16%-a volt 30 év alatti. Az iskolai végzettség tekintetében az első ciklushoz képest csökkent az általános iskolát be nem fejezettek és a 8 általánost befejezettek aránya is, ugyanakkor nőtt a szakmunkásképzővel, az érettségivel és felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya. A második ciklushoz viszonyítva azonban kissé csökkent az érettségivel és felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya. Az országos átlagot most is messze meghaladta a munkanélküliek 18%-os aránya. A foglalkoztatott képviselők 63%-a fizikai, 8%-a adminisztratív és 28,5%-a szellemi munkát végzett. A foglalkoztatottak legnagyobb számban és arányban közintézményekben dolgoztak, 20% körüli volt a gyári munkások és a vállalkozók száma.

Összességében a kutatás a kisebbségi önkormányzatok személyi összetétele tekintetében – szinte minden kategóriában – egy nagyon lassú, de pozitív irányú változást regisztrál, különösen az első ciklushoz képest. Bár, mint ahogyan a kutatás vezetője megjegyzi: *„a települési vezetők a legtöbb esetben nem osztják ezt a véleményt."*

A kutatás pozitívuma, hogy a felvetett kérdések tekintetében folyamatokat elemez, s nem egyetlen időmetszetet regisztrál csupán. A kiválasztott cigány kisebbségi önkormányzatokat – azáltal, hogy a településről is közöl adatokat: romák és nem romák aránya, egymáshoz való viszonyuk, interetnikus kapcsolatok stb. – a korábbi kutatásoktól eltérően lényegesen jobban elhelyezi a közegben, mintegy értelmezési keretet is adva ezáltal. A módszertani leírásból azonban nem világos egészen, hogy mi indokolta a két részletben történt adatfelvételt, mint ahogyan az sem, hogy mekkora a két minta átfedése.

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a második világháborútól a rendszerváltozásig terjedő több mint fél évszázad magyarországi kisebbségi elitjeinek demográfiai összetételére, gazdasági, társadalmi helyzetére vonatkozó vizsgálat nincs. A módszertani nehézségek – a vizsgálandók körének és módjának optimális meghatározása – ellenére is hiányzik egy ilyen kutatás, mert csak akkor tudnánk valamit mondani a pártállami időszak kisebbségi elitjeire, ezen elitek belső struktúrájára, illetve a rendszerváltás utáni elitekkel való átfedésekre vonatkozóan.

A rendszerváltást, illetve a kisebbségi önkormányzati rendszer kiépülését követő kutatások nem, vagy nem elsősorban az elitre, a személyekre fókuszáltak, sokkal inkább az önkormányzatok, a szervezetek működésének különböző aspektusaira.

A jogi, szervezeti, működési kérdésekre koncentráló kutatásokban mellékszálként jelent meg azok személyi összetételének vizsgálata. Az egyes kutatások magától értető-

[15] Bővebben lásd Kállai (2003)
[16] Bővebben lásd Kállai (2005)

dő módon a kisebbségi önkormányzati képviselőket tekintették elitnek. Nincs vizsgálat arra vonatkozóan, hogy a civil szervezetek vezetői és az önkormányzati vezetők milyen arányban fedik át egymást, van-e jelentős eltérés e tekintetben az egyes kisebbségi közösségek között. Azaz: lehet-e azt mondani, hogy a civil szervezetek vezetőiként azok aktivizálódtak, akik az önkormányzati testületekből kiszorultak. Ebben az értelemben tehát rivális vagy egymás tevékenységét kiegészítő szervezetekről és személyi összetételekről beszélhetünk-e, s melyek az egyes közösségek közötti különbségek? Fontos lenne továbbá, hogy a személyi összetételre vonatkozóan olyan ciklikusan megismételhető kutatásokat végezzünk, amelynek adataiból a kisebbségi elitek összetételében, értékorientációjában beállt változásokra, trendekre, folyamatokra is rá tudnánk mutatni. Ezzel párhuzamosan támpontokat kapnánk annak megértéséhez is, hogy az elit milyen mértékben és módon vesz és vehet részt a közösség modernizációjában.

IRODALOM

Andics Erzsébet (1946): *Nemzetiségi kérdés, nemzetiségi politika*. Budapest: Szikra Kiadó.

Baka András (é.n.): *A nemzetiségi törvény koncepciója.* Készült az Igazságügyi minisztérium megbízásából. Kézirat. Budapest: MTA ÁJI.

Baka András (1990a): Nemzetiségi vagy kisebbségi törvény? *Magyar Tudomány*, 4: 385–393.

Baka András (1990b): Az új magyarországi nemzeti és etnikai kisebbségi törvény koncepciója. *Regio*, 4: 59–66.

Balogh Sándor – Sipos Levente szerk. (2002): *A magyar állam és a nemzetiségek. A magyarországi nemzetiségi kérdés történetének jogforrásai 1848–1993.* Budapest: Napvilág Kiadó.

Bíró Gáspár (1995a): *Az identitásválasztás szabadsága*. Budapest: Osiris-Századvég Kiadó.

Bíró Gáspár (1995b): Etnikai pártok, állampolgárság, lojalitás, etnopolitika. Reflexiók Gombár Csaba „Társadalomszemléletünk etnicizálódása" című tanulmányára. *Politikatudományi Szemle*, 1: 95–105.

Bodáné Pálok Judit (1993a): A magyar kisebbségi törvény megszületésének körülményei. *Acta Humana. Emberi jogi közlemények*, 12–13: 26–45.

Bodáné Pálok Judit (1993b): Egy törvény története. *Regio*, 3: 182–192.

Csefkó Ferenc – Pálné Kovács Ilona szerk. (1999): *Kisebbségi önkormányzatok Magyarországon*. Budapest: Osiris – MTA Kisebbségkutató Műhely – MTA Regionális Kutatások Központja.

Dobos Balázs (é.n.): *A magyarországi kisebbségpolitika szakpolitikai elemzése. A kisebbségi törvény példája.* PhD-disszertáció, kézirat. Budapest: MTA Kisebbségkutató Intézet.

Eiler Ferenc (2004): Törekvések a kisebbségi önkormányzati választások reformjára 1998–2004. In Kovács Nóra – Osvát Anna – Szarka László (szerk.): *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és identitás kérdésköréből. III*. Budapest: Akadémiai Kiadó, 209–226.

Fehér István (1993): *Az utolsó percben. Magyarország nemzetiségei 1945–1990.* Budapest: Kossuth Kiadó.

Győri-Szabó Róbert (1998): *Kisebbségpolitikai rendszerváltás Magyarországon a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Kollégium és Titkárság történetének tükrében 1989–1990.* Budapest: Osiris Kiadó.

Hajdú László (1998): Cigány kisebbségi önkormányzatok működése Jász-Nagykun-Szolnok megyében. *Magyar Közigazgatás, 9: 554–562.*

Hevesi József (1999a): Kisebbségi önkormányzatok Békés megyei működésének tapasztalatai 1994–1998. *Magyar Közigazgatás,*. 5: 264–273.

Hevesi József (1999b): Tapasztalatok az 1998. évi kisebbségi önkormányzati választás Békés megyei eredményeiről. *Magyar Közigazgatás*, 7: 408–411.

Hevesi József (2000): Kisebbségi önkormányzatok Békés megyében I. *Comitatus*, 4: 26–35.

Jelentés a kisebbségi jogok érvényesüléséről a kisebbségi önkormányzatok 2002. évi működési tapasztalatai alapján. Budapest, 2003.

Kállai Ernő (2003): Cigány kisebbségi önkormányzatok Magyarországon. In *A magyarországi cigány népesség helyzete a 21. század elején. Kutatási gyorsjelentések.* Budapest: MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 27–93.

Kállai Ernő (2005): *Helyi cigány kisebbségi önkormányzatok Magyarországon.* Budapest: Gondolat – MTA Etnikai- nemzeti Kisebbségkutató Intézet.

Kemény István – Janky Béla – Lengyel Gabriella (2004): *A magyarországi cigányság 1971–2003*. Budapest: Gondolat – MTA Etnikai- nemzeti Kisebbségkutató Intézet.

Kovats Martin (1999): Az első Országos Cigány Kisebbségi Önkormányzat tevékenysége. *Regio*, 1: 36–61.

Majtényi Balázs (2001): A magyarországi kisebbségi önkormányzati rendszer elvei és működése. *Fundamentum*, 3: 109–120.

Molnár Emília (2002): Atyáskodás és kiszorítósdi. Helyi intézmények, cigányok, kisebbségi önkormányzatok. *Beszélő*, 1: 74–86.

Molnár Emília – Schafft, Kai A. (2003): A helyi roma/cigány kisebbségi önkormányzatok tevékenysége és céljai Magyarországon 200–2001-ben. *Szociológiai Szemle*, 1: 79–99.

Rátkai Árpád (2000): A kisebbségi önkormányzatok legitimációhiánya. *Regio*, 3: 112–132.

Rátkai Árpád (2003): Kisebbségi önkormányzati választások 2002–ben. *Regio*, 4: 77–90.

Schlett István (1991): Nemzet és polgár. A nemzeti és etnikai kisebbségi törvény tervezeteihez. *Világosság*, 3: 167–183.

Szabó Orsolya (2004): Reform vagy módosítás? A magyarországi kisebbségi törvény koncepcionális megújítása. In Kovács Nóra-Osvát Anna-Szarka László (szerk.): *Tér és terep. Tanulmányok az etnicitás és identitás kérdésköréből. III.* Budapest: Akadémiai Kiadó. 191–208.

Tilkovszky Lorant (1998): *Nemzetiségpolitika Magyarországon a 20. században*. Debrecen: Csokonai Kiadó.

Uhrin Erzsébet (2009): Szlovák kisebbségi önkormányzati rendszer Magyarországon *Barátság*, 3: 6093–6096.

Váradi Monika Mária (2002a): Német kisebbségi önkormányzatok és változó helyi társadalom. *Regio*, 2: 162–193.

Váradi Monika Mária (2002b): „A rendszer működőképes, de…" A kisebbségi önkormányzatok működési és együttműködési modelljei. *Beszélő,* 12: 26–39.

Váradi Monika Mária (2002c): *A kisebbségi jogok érvényesülésének tapasztalatai. Kutatási zárótanulmány.* 2002. október. Kézirat. Budapest: MTA Regionális Kutatások Osztálya.

Az 1989 utáni romániai, illetve romániai magyar elitek tipológiái és értelmezései

Papp Z. Attila*

BEVEZETŐ

A ROMÁNIAI ELITKUTATÁSOK DISZCIPLINÁRIS KONTEXTUSA

Tanulmányunkban a romániai és a romániai magyar elitkutatásokkal kapcsolatos szakirodalom rövid áttekintésére és részben kritikai ismertetésére vállalkozunk. Célunk az, hogy körülhatároljuk a romániai átmeneti társadalmon belül az elitpályák értelmezésének lehetőségeit, és ugyanakkor felvillantsuk a kisebbségi elitek sajátosságait is. A kisebbségi elitek jellegzetességeinek megértése részben a román elitek kialakulási módozatainak, részben pedig a kisebbségtörténetből leszűrhető elittipológiák ismeretét feltételezi. Írásunkban – óhatatlanul is szelektív szakirodalmi áttekintés alapján – e két dimenzióra mindenképpen kitérünk. Mivel tanulmányunk megírása valójában egy olyan empirikus adatfelvétel[1] kiegészítő része, amely elsősorban a kisebbségi kulturális és gazdasági elitekről szól, röviden kitérünk a kisebbségi pozicionális politikai elit, azaz az RMDSZ színeiben parlamenti tagságot szerzett politikai elit rövid, szociológiai elemzésére is. Tanulmányunk záró szakaszában áttekintjük, milyen tematizációk jelentek meg a kisebbségi elitek tárgyalása során.

A romániai elitkutatások közép-európai összehasonlításban nem olyan mértékben gazdagok, mint például a magyarországiak vagy a lengyelországiak, ahol meglehetősen nagy szakirodalma van a témának,[2] de ugyanakkor azt sem jelenthetjük ki, hogy ne születtek volna a román elitekkel kapcsolatos elemzések. Az 1989 utáni romániai elitkutatások nemzetközi kontextusban való elhelyezése során Bozóki András ugyan kitér néhány román szerzőre, ám a vonatkozó kutatások ismertetése csak címszavakban (és táblázatos formában) történik (Bozóki 2003: 30–31). Néhány évvel később két fiatal szerző – külön írásokban ugyan, ám hasonló módon – már részletesebben összehason-

* A szerző a tanulmány megírása alatt Bolyai János Kutatói Ösztöndíjban részesült.

[1] Elitkutatás 2009. A kutatás Magyarországon kívül Szlovákiában és Romániában is zajlott, vezetője Kovách Imre. A romániai adatfelvétel vezetője jelen sorok szerzője volt.

[2] Lásd: Bozóki (2003)

lította a magyarországi és romániai elitkutatásokat, és megállapították azt is, hogy Romániában részben a kommunista/szocialista rendszer sajátosságai miatt, illetve azért nem alakulhatott ki szisztematikus elitkutatás, mert az egyáltalán még létező akadémiai kutatásoknak csak az volt a céljuk, hogy a társadalom fölötti politikai kontrollt egyre jobban megerősítsék (Vajda 2006, Posa 2008).

A romániai elitkutatások sajátosságai tehát inkább annak tudhatók be, hogy míg a közép-európai országokban a társadalomtudományok[3], és azoknak mintegy részterületeként az elitkutatás bizonyos értelemben részese volt a rendszerváltozásoknak, vagy legalábbis rögtön lereagálta és közelről vizsgálta a folyamatokat, addig Romániában a kilencvenes évek elején a szociológia vagy a politológia diszciplináris újraintézményesülése is szakmai kihívásokat rejtegetett magában.[4] Ennek eredményeképpen az elitkutatás mint szociológiai, politológiai szakterület a többi térségbeli országhoz képest viszonylagos fáziskéséssel bontakozhatott ki.

Nem meglepő tehát, hogy a kilencvenes évek első felében a román elitről való gondolkodás jobbára esszéisztikus jellegű volt vagy történeti paradigmába helyeződött,[5] amiből legalább két sajátosságot is tetten érhetünk. Egyrészt saját empirikus kutatás hiányában az elemzések gyakran a közép-európai változások Nagy Története részeként aposztrofálták a romániai eseményeket, a szakirodalmi hivatkozások pedig jórészt nyugati és közép-európai szerzőktől származtak.[6] Másrészt az amúgy fontos, részletes és eredeti meglátásokat is tartalmazó elemzések ritkán készültek szigorú szociológiai módszertani apparátusra építve, és gyakran inkább „bennfentes" (a politikai hatalomhoz valamilyen mértékben pozicionálisan is köthető) gondolkodók[7] munkájának tekinthetők. A szociológia és politológia romániai intézményesülésével, valamint a felsőoktatási kapcsolatok nemzetköziesedésével[8] azonban érezhető elmozdulást tapasztalni az elitkutatás empirikus megalapozottsága irányába.[9]

Árnyalatnyi különbségekkel fenti megállapításaink érvényesek a romániai magyar elittel kapcsolatos munkákra is. A kisebbségi elit sajátossága és értelmezése ugyan már a kilencvenes évek első felétől markánsan megjelenik a csíkszeredai Kommunikációs Antropológiai Munkacsoport (KAM) munkatársainak szövegeiben,[10] ám rajtuk kívül kvantitatív és kvalitatív empirikus szociológiai elemzésekkel jobbára csak az ezredforduló után találkozunk.[11] A kisebbségi elitről szóló írások között itt is bőséggel megtaláljuk az esszéisztikus, publicisztikai, elméleti és/vagy történeti munkákat, ám talán azt

[3] A szociológia rendszerváltásban játszott szerepéről lásd Kuczi – Becskeházi (1992)

[4] A szociológusképzést a hetvenes években felszámolták. A diszciplína felsőfokú képzésen keresztüli újraintézményesítése 1990-ben indult. Részletesebben lásd: Lőrincz (2002); Kiss – Sólyom (2002)

[5] Lásd például Stelian (1996) és (1998)

[6] E jellegzetesség legjobb megtestesítője Vladimir Tismăneanu munkássága, aki saját, gyakran csak angol nyelven publikált művein kívül a nyugati elméletek, gondolkodók román nyelvű honosításáért is sokat tett. Ld. például: Tismăneanu (1999)

[7] A későbbiekben ismertetett Vladimir Pasti például Ion Iliescu államelnök tanácsadója volt.

[8] Ezen belül a budapesti CEU-n szervezett posztgraduális képzések jelentőségét külön kiemelhetjük.

[9] Lásd Stefan (2004), Culic (2005), Culic (2006), Chiru (2010), Balogh (2006)

[10] Lásd pl. Biró et al. (1995) és (1998)

[11] Lásd Csata (2002), Sorbán (2004), Bodó (2002), Lőrincz (2004), Kónya (2005), Papp (2006)

is kijelenthetjük, hogy az elitek és a kisebbségi elitek empirikus vizsgálata nem tartozik a romániai magyar politológiai kutatások prioritásai közé.[12]

A ROMÁN POLITIKAI ÉS GAZDASÁGI ELIT METAMORFÓZISAI

A vonatkozó politológiai szakirodalomból az bontakozódik ki, hogy Románia esetében kétlépcsős átmenetről beszélhetünk. Az első szakaszt 1990 és 1996 közé tehetjük, és ez egybeesik Iliescu első államelnöki periódusával, a második pedig az 1996 utáni „igazi" változás időszaka. Az első korszakban az elitrekrutálódást leginkább a reprodukció fogalmával írhatjuk le, és ez arra utal, hogy az 1990 utáni elitek az államszocializmus kádereiből tevődnek ki, vagyis azokból, akik valamilyen módon konvertálták felhalmozott tudásukat, kapcsolati tőkéjüket az új viszonyok közepette. 1996 után az elitcirkuláció jelensége is érvényesült, hiszen az új politikai kontextus, valamint az időközben konszolidálódott generációk megléte is kedvezett az újfajta elitek megjelenésének.

Noha a kilencvenes évek első felében, jobbára a *Sfera Politicii,* a *22* és a *Dilema* című lapok, valamint a GDS-csoportosulás[13] köré tömörülve több szerző is foglalkozik publicisztikai igénnyel az elitek kérdésével, a kilencvenes évek első felére vonatkozó legrészletesebb leírást talán mégis Vladimir Pasti 1995-ben megjelent művében olvashatjuk,[14] aki az új elitek kialakulását a régi, azaz a „kommunizmus" idején létező elitek újratermelődéseként értelmezi – igaz, kismértékben elismeri egy újfajta elit-réteg megjelenését is. Pasti elemzését részletesebben is ismertetjük, amelynek fő oka nem csak az, hogy leírásában a hatalom legfelső szintjei mellett az egyes elitcsoportok belső, hierarchikus tagozódását is figyelembe veszi, hanem az is, hogy állapotrajzához pozitív vagy negatív értelemben többen is kapcsolódnak.

Pasti szerint Romániában a második világháború utáni mintegy két évtizedben a hatalom az adminisztráció hivatalnokrétege, illetve a kommunista párt struktúráján belül kialakított politikai hivatalnokréteg kezében összpontosult. A kétfajta (adminisztratív és politikai) hivatalnokréteg között igazi konfliktusokra nem kerül sor a hatvanas évek közepéig: egyik feltételezte a másikat, ugyanakkor nem törtek egymás „felségterületére" sem. Az adminisztráció tette a dolgát, mondhatni nem zavartatta magát a pártkatonáktól, hiszen ezen utóbbiak valójában rájuk támaszkodtak elveik valóra váltása során, éppen ezért sosem kérdőjelezték meg adminisztratív hatalmukat. Ez az egyensúly azonban felbomlott az iparosítás előrehaladtával, amikor is megjelent egy új, hatalmi befolyással is rendelkező réteg, az ún. ipari technokrácia.

[12] Érdekes e vonatkozásban, hogy az 1990–2001 közötti romániai magyar politológiai kutatások átfogó szakirodalmi áttekintése közben ugyan hiányterületként említésre kerülnek az elitkutatások, ám az ez utáni javaslatok, illetve kutatási prioritások között nem találjuk meg az elitek vizsgálatát. Lásd Bakk (2002)

[13] GDS: *Grupul pentru Dialog Social* (Társadalmi Dialógus Csoport)

[14] Pasti (1995)

Az ipari technokrácia (az ipari vállalatok vezetőrétege) többé-kevésbé egységes volt, és a politikai adminisztráció igencsak veszélyeztetve érezte magát. Konfliktusaik helyszíne a nyolcvanas évekre az erőforrások felhasználásáról és újraelosztásáról dönteni hivatott központi adminisztráció lett, itt csaptak össze a politikai elvárások és a technokrata érvek. A nyolcvanas évek második felére látszólag a politikai bürokrácia nyerte meg a csatát, főleg azért, mert Ceauşescu elutasította még a szovjet rendszeren belüli reformkísérleteket is, és gyakorlatilag az ország gazdasági válságának fenntartása mellett tette le a voksát. Nyilván érdekében állt a rendszer fenntartása, mert bármilyen reformjellegű beavatkozás hatalma csökkenéséhez, illetve a technokrácia megerősödéséhez vezetett volna. Ehelyett számára az ipari technokrácia vált politikai céltáblává, és ha nem is teljesen leküzdeni, de mindenképpen marginalizálni akarta ezt a potenciális elitréteget. A technokrata réteg viszonzásképpen csendes ellenállást tanúsított, ami a párthatározatok életbe ültetésének elszabotálásában, illetve a politikai hatalom delegitimálásában mutatkozott meg, és bizonyos értelemben előkészítette az 1989-es „forradalmat".

A technokrata rétegen belül három elitcsoport mindenképpen nagyobb figyelmet érdemel: a kutatás-fejlesztéshez kapcsolódó műszaki értelmiségből álló réteg, a központi adminisztrációhoz és intézményekhez, valamint az ipari centrumokhoz kapcsolódó szakértelmiségi réteg, illetve a katonai-műszaki, belügyi elit. A csúcstechnológiához és kutatáshoz kapcsolódó elitcsoportosulás volt az, amelyik már a nyolcvanas években megkreálta és a köztudatba így-úgy elültette, a forradalom után pedig bátran hangoztatta a versenyképesség elvét. A központi igazgatásban tömörülő szakértelmiségi biztosította a kapcsolatot az ipari technokrácia tagjaival, akiknek adott esetben a legnagyobb mozgósító erejük lehetett (és lett is) az ipari munkások körében. A hadsereg és belügy elitje legalább két szempontból fontos: egyrészt a technológiai vívmányok alkalmazásának elmaradása éppen e réteget érintette a legérzékenyebben, másrészt pedig maga a „forradalom" sem lehetett volna sikeres, ha a hadsereg nem áll át a lakosság, a tüntetők oldalára.

A kilencvenes évek első felét Pasti szintén az elitek interakcióiként írja le. Azt állítja, a kommunista rendszer megbukása után a hatalmi szerkezet 4 szintből állt: 1. a gyakorlatilag hatalom nélküli politikai csúcsvezetői szint (az államelnök és környezete); 2. a hatalmat ténylegesen menedzselő központi adminisztráció; 3. az ipari technokrata réteg; illetve 4. a hatalom nélküli lakosság. Tézise szerint az igazi hatalmat végül a technokrácia szerzi meg, amely először a forradalom után felbukkanó kulturális értelmiségi réteget győzi le, majd pedig az újraszerveződő szakszervezeti vezetőket – kooptálás által – hatástalanítja.

Mivel témánk szempontjából különösen fontos jelentősége van a műszaki és kulturális elitréteg harcának, ezért kissé részletezzük ezt az elitharcot is. Pasti szerint a kulturális elit morális álláspontra helyezkedett, nem csak saját jelene, hanem Románia múltbeli történései értelmezése során is. A nagy befolyású humán értelmiségiek „kommunizmus"-értelmezése megrekedt az ötvenes-hatvanas évek megtorló intézkedéseinek leírásánál, és gyakorlatilag nem vettek tudomást arról, ami a társadalomban és a gazda-

ságban a „forradalom" előtti évtizedekben történt. Ebből kifolyólag a kulturális elit szerint mindaz, ami az államszocializmusban történt, „a rossz" szinonimája volt, amelyet morálisan el kellett utasítani. Sőt, Románia jövőbeli útjának felvázolásakor ezen értelmiség világképében leginkább a két világháború közötti időszak „kapitalizmusa" villant fel. A kulturális értelmiségi réteg így egy olyan elitista pozíciót képviselt, amelyet a műszaki technokrácia nem tudott elfogadni, hiszen számára éppen a forradalom előtti strukturális állapotok tették lehetővé, hogy hatalmi helyzetbe kerüljön. A kulturális elit 1990 során már politikai hatalomra is szert tett, amely még inkább veszélyeztette a műszakiak kiváltságos pozícióit. Ehhez társult ráadásul a kulturális elit kozmopolitizmusa is, amely az akkori technokrata rétegnek semmiképpen sem tetszett, hiszen gazdasági dimenzióban a nemzeti érdekek elutasítása egyet jelentett a hazai termékek protekcionizmusának elutasításával. Pasti szerint 1991 közepére a technokráciának sikerült maga alá gyűrnie a kulturális elitet, és ez éppen annak köszönhető, hogy sokkal szervezettebb volt, illetve jó kapcsolathálóval rendelkezett a központi igazgatáson és a szakszervezeteken belül is.

Csakhogy míg a nyolcvanas években, láthatatlan ellenzékiségében e technokrata réteg egységes volt, addig 1989 után a rétegen belüli konfliktusok is élesedtek, és más-más célkitűzéssel jellemezhető elitcsoportok formálódtak. A politikai nyomás megszűnése után a műszaki elitréteg szabadon rendelkezhetett az ipari létesítményekhez telepített tárgyi erőforrásokkal, amelyek nagy befolyást biztosítottak a számukra, főleg a növekvő infláció mellett, amikor is a készpénz értéke állandóan csökkent. A vállalatok mozgósítható tőke hiányában rászorultak a banki kölcsönökre, ezáltal pedig a bankok – az általános válság ellenére – igazi profitszerző tevékenységet folytathattak, amely által kialakult egy pénzügyi technokrata elitréteg is. Mindezzel párhuzamosan megjelent egy új, kezdetben különösebb hatalommal nem rendelkező, a későbbiekben azonban egyre nagyobb befolyással bíró kereskedői és/vagy magánvállalkozói réteg. E réteg erősödéséhez hozzájárult a külföldi tőke megjelenése, amely kezdetben vegyes vállalatok megindítását eredményezte. Pasti szerint azonban az igazi lökést az adta, amikor áttértek arra, hogy a külkereskedelmet nem meghatározott állami intézményeken keresztül, hanem magánvállalkozásokon keresztül bonyolítsák le. És ez az a mozzanat is, amikor a külkereskedelemben érintett magánvállalkozók konfliktusba kerülnek az ipari-műszaki technokráciával, hiszen mindkét csoport az állami források redisztribúciójára alapozta működését.

Az igazi hatalmat Pasti szerint végül a műszaki elitréteg nyerte meg: míg a kilencvenes évek legelején úgy tűnt, a pénzügyi technokraták a hatalom igazi birtokosai, a kilencvenes évek közepére az állami vagyonkezelő alapok (FPS) létrehozásával újra a műszaki-ipari technokrata réteg uralkodik. Az állami vagyonkezelők ugyanis az ipari vállalatok tulajdonosai, illetve ők döntenek a privatizációról és a gazdasági élet átszervezéséről is. E vagyonkezelők képviselői pedig a műszaki technokrácia soraiból kerültek ki.

Sokan és vehemensen bírálták Pastit, legfőképpen az általa humán-értelmiségi elitbe tartozó személyiségek, és éppen úgy, ahogy Pasti maga jellemezte őket: morális ala-

pon.[15] A kilencvenes évek első felében, Emil Constantinescu 1996-os hatalomra kerüléséig, ez az értelmiségi réteg kvázi ellenzékiként értelmezte pozícióját, és Pasti vonatkozásában két nagyobb kritikát fogalmaztak meg: egyrészt azt állították, hogy mivel könyvében nem használ tudományos apparátust, lábjegyzeteket, ezért tudománytalan és állításai hamisak, másrészt pedig azt vetették szemére, hogy Iliescu „embere", azaz a hatalmat képviseli. Való igaz, 1989 után a szerző több kulcspozíciót is betöltött Iliescu elnöksége idején, ám az is igaz, hozzá hasonló, Románia utolsó évtizedeinek belső folyamatait figyelembe vevő, az elitek harcát körülíró ilyen részletes „történettel" bírálói sem álltak elő. Magyarán, morális szemszögből kritizálták, amiért néha már-már cinikusnak tűnnek meglátásai, ám ugyanakkor könnyen megállapíthatjuk azt is, hogy „tudománytalansága" ellenére a témában az egyik leggyakrabban idézett szerző a román szakirodalomban. Úgy is értelmezhetnénk e kritikákat, mint a kétféle, a humán értelmiségi és technokrata elit harcának megnyilatkozását.

Más megközelítésben ugyan, ám a kilencvenes évek első felét jellemző, a közszféra és magánszféra nem teljes körű szétválására épülő jelenségről, és az ezt megtestesítő és kihasználó elitrétegről értekezik Andrei Cornea is (1994). E réteget ő direktokráciának nevezi, és a gazdaságirányításban jártas technokrata réteg, illetve a szocialista örökséget hordozó hivatalnokréteg érdekszövetségeként értelmezi.[16] Pastihoz hasonlóan ő is az állami és magánszféra együttes, ambivalens megjelenésére helyezi a hangsúlyt, ám hozzá teszi azt is, a direktoráciának egyszerre kell védelmeznie az állami szerkezeteket és a privatizációt is, hiszen csak így tudja az anyagi forrásokat a saját érdekeltségi területébe tartozó magánszférába átjátszani. Egy másik elemző, Patapievici (1996) szerint e kvázi egyensúlyi állapot fenntartása az akkori államelnöknek is érdeke volt, hiszen ezáltal két olyan réteget kívánt kedvező helyzetbe hozni, akiktől azt remélhette, hogy szavazataikkal hatalmát továbbra is megőrizheti: a „felülről profitáló" technokrata-menedzseri réteget, illetve az „alulról profitáló" lakosságot. Míg az előbbi a rendszer fenntartásában azért volt érdekelt, mert valóban anyagi előnyökre tehetett szert, az utóbbi pedig azért, mert a szocialista ipar fennmaradásának látszata által az ehhez kapcsolódó mindennapi biztonság érzetét tudhatta magáénak.

E kontextusban Iliescunak igazi összhangteremtőnek kellett tűnnie, azzal járt, hogy olyan nyelvezetet kellett használnia, amellyel az említett felső és alsó rétegeket is meg tudja szólítani – ám ez az ambivalens nyelvezet gyakran viszolygást váltott ki az értelmiségi elitből (és mint említettük, ez ütött vissza Pastira is). Ráadásul 1996-ban Iliescu elveszítette a választásokat, amelyet a Demokratikus Konvencióhoz közeli humán értelmiségi saját győzelmeként élt meg, ám e győzelemhez több elemző szerint az is hozzájárult, hogy 1992 után megerősödtek az országon belül regionális különbségek Molnár (2000). Erdélyben például intenzívebbé váltak az önkormányzatok nyugati

[15] Az egyik legvehemensebb „morális" kritikusa Dan Pavel. A sors fintora, hogy a politikai elemző és a kolozsvári BBTE oktatója mintegy tíz évvel később a populizmusról, korrupcióról, „mosdatlanszájúságról" elhíresült Gigi Becali politikai tanácsadója lett néhány évig.

[16] Ez valójában nem más, mint a magyarországi szakirodalomban ismert „késő-kádári technokrácia" avagy a menedzserkapitalista réteg romániai megfelelője Lásd például: Szalai (1996)

kapcsolatai, amelyek hozzájárultak egyfajta civil társadalom, illetve ezzel szoros összefüggésben a helyi gazdasági elitek kialakulásához (Bakk 2002).

A kilencvenes évek első felére vonatkozóan tesz megállapításokat Silviu Brucan is. Könyvében (Brucan 1997) a posztkommunista vállalkozóvá válás hat tipikus útját írja le, meglehetősen gazdag konkrétumokkal teletűzdelve. Míg például A. Cornea és V. Pasti igyekszik a jelenségeket értelmezni, körülírni és rendszerbe szedni, Brucan nyers egyszerűséggel lerántja a leplet a különféle gazdasági és politikai összefonódásokról. Könyve valójában a román kapitalizmus 1989 utáni kialakulásának útjait írja le, amelynek zömét azonban Pasti és Cornea leírásaiból is megismerhettük. Brucan a „megkísértés" olyan hat folyosójáról beszél, amelyet végigjárva lehetséges volt az új gazdasági hatalmi osztályba kerülni: 1) A direktokrácia folyosója; 2) Az ún. PÉVÉBÉ[17] folyosó; 3) Az export-import folyosó; 4) A diaszpóra folyosója; 5) A self-made man folyosó; 6) A bankok folyosója. A hat lehetséges módból talán a diaszpóra szerepe nem került kellő kihangsúlyozásra a másik két szerzőnél, Brucan pedig itt azokra a Romániából disszidált személyekre, sportolókra gondol, akik 1990 után üzletemberként, befektetőként tértek vissza.

Kérdésként merülhet fel, mi történt 1996 után a direktokráciával, illetve a műszaki technokráciával? Az 1996-os kormányváltás után nyilvánvalóvá vált, hogy az ország gazdasági helyzete tarthatatlan, és már-már csőd közeli állapotba került. Az új kormány egyik nagy reformja a pénzügyi szektorra terjedt ki, és ezáltal újra megerősödött a pénzügyi technokrácia. Ugyanakkor legyengült a direktokrácia, illetve a „régi" műszaki technokrácia befolyásoló ereje, többek között azért, mert szintén ezen időszakban leváltották az állami vagyonkezelő alapok, az FPS elnökét is, és az alap felügyelete átkerült a parlamenttől a minisztériumhoz. Ez által ugyan felgyorsult a tényleges privatizáció folyamata, ám a FPS működésének átláthatósága csorbát szenvedett, és egyre nyilvánvalóbbá vált a politikai kapcsolatok gazdasági hatalommá való konvertálása. A különbség viszont a régi technokrácia és az új gazdasági elit között abban keresendő, hogy míg az előbbiek valójában a reformfolyamatok kiteljesedése ellen tevékenykedtek (és Iliescu-pártiak voltak), az utóbbiak az ún. történelmi pártokat támogatták, és a reformfolyamatokba ágyazva, ám szintén politikai kapcsolatokon keresztül igyekeztek megszerezni és megőrizni az elitpozíciókat. A vállalkozóvá válást Dumitru Sandu ez idő tájt olyan folyamatként jellemezte, amelyben a kapcsolati tőke fontosabb a személyközi bizalommal szemben (Sandu 1999). Ezt úgy általánosíthatjuk, hogy a politikai kontextustól függetlenül a gazdasági elitrekrutációban kiemelt szerepet játszik az állami intézmények pozitív megítélése, illetve a képviselőivel ápolt pragmatikus kapcsolatok megléte.

E folyamatokkal párhuzamosan azt is látnunk kell, hogy az új évezred elejére a külföldi nyomás is nagyobb lett, és a reformfolyamatok tagadása már szalonképtelenné vált Iliescu második elnöksége idején is. Időközben kitermelődött egy fiatalabb, a kilencvenes években tanult adminisztratív-technokrata réteg is, amelynek tagjai nem pusztán a piacgazdaságot pártolták, hanem sokkal fogékonyabbak voltak az EU-s elvárások irányába, és azok hazai életbe ültetése terén is (Young 2010).

[17] Az egykori Politikai Végrehajtó Bizottságról van szó.

Ugyanakkor kicserélődött a román gazdasági elit is. Románia 2007-es leggazdagabb 100 emberének adatit elemezve Young megállapítja, hogy a gazdasági elit átlagéletkora 1989-ben mindössze 32 év volt, ami azt is jelenti, hogy 2007-ben átlagosan 50 évesek voltak (Young 2010: 13–16). Ez meglehetősen alacsonynak számít, ha figyelembe vesszük azt, hogy ez az átlagéletkor akkor az USA-ban például 66 év volt. Ez az adat azt jelzi, a román gazdasági elit meglehetősen fiatal, dinamikus, nyitott az újszerűségre, amit tevékenységi területük is jelez. A korábbiakban részletezett direktokrácia vagy régi technokrata réteg értelemszerűen olyan tevékenységi területeken tudott tevékenykedni, amelyek az államszocializmusban is működtek, mint például az ipar, az energetika és a turizmus. Az államszocializmusban nem létező és a kilencvenes években felfutott új iparágaknak tekinthetjük az IT-t, a médiát, a telekommunikációt, az ingatlanbefektetéseket. E felosztást alkalmazva megállapíthatjuk azt is, hogy a román gazdasági elit közel fele (47%) ezekben az új iparágakban, nem egészen negyedük (23%) pedig a régi iparágakban tevékenykedett, a többiek pedig vegyesen, mindkét félében részt vettek.

Mindez jelzi az új gazdasági elit megjelenését és a direktokrácia hatalmának csökkenését, ám mégsem jelenthetjük ki, hogy eltűnt volna az a réteg, amely az államszocialista időkbeli kapcsolatok révén indult el az intenzív gazdasági tőkehalmozásba. Young elemzése alapján a gazdasági elitben egyaránt megtaláljuk az egykori Szekuritáté embereit, a volt rendszer politikai kapcsolataira építő egyéneket, ám az 1989-ben fiatalnak számító, illetve a külföldről hazatelepedett, avagy külföldi állampolgárokat is. Szembetűnő viszont, hogy a régi technokráciát képviselő, azaz a kommunista ipari nagyvállalatok egykori vezetői már nem jelennek meg az első száz leggazdagabb között.

A poszttotalitárius politikai és gazdasági elitek szociológiai vizsgálata során már az első elemzések rámutattak arra, hogy az elitek nem egységesek, s heterogén környezetből származnak. D. Sandu például háromféle ideáltipikus elitrekrutációs pályát ír le: a nómenklatúra tagjainak, valamint az államszocialista korszakban mellőzötteknek tekinthetők pályáját, illetve a kompetencia alapú elitrekrutációt, tehát azt a pályát, amelyen belül valamilyen szakmai kiválóság megléte eredményezte az elitbekerülést (Sandu 1994). George Tibil ezen életpálya-típusokat továbbfejlesztve ötös felosztással operál, majd azt vizsgálja meg, e típusok hogyan jelennek meg az 1900-1992 közötti – a parlamenti tagsággal, illetve kormányzati pozícióval operacionalizált és közel félszáz személyt tartalmazó – politikai eliten belül (Tibil 1995). Tibil felosztása az előbbi három elitcsoportból megőrzi a nómenklatúra és a mellőzöttek (disszidensek) csoportját, és ezek mellett beazonosítja a technokrácia és az egykori állampárt vezető értelmiségi csoportját, a közép- és alsóbb szintű hivatalnokokat, valamint a politikailag nem involválódott, ugyanakkor nem is ellenzéki, ám a fennálló hivatalos ideológiához „óvatosan" viszonyuló „apolitikus" elitcsoportokat. A technokrata és „pártértelmiségi" csoportba leginkább a szocialista éra politikai és gazdasági kutatóintézetei, a központi tervhivatal munkatársai, szakértői taroznak. A hivatalnok és igazgatási elitcsoport tagjai a volt szocialista vállalatok, szövetkezetek és helyi adminisztráció vezetői voltak. Az „apolitikus" értelmiségi elitréteget humán értelmiségként jellemezhetjük, és tagjait orvosok, ügyvédek, jogászok, egyetemi tanárok, művészek teszik ki.

Tibil elemzése alapján az 1990–1992 közötti politikai rétegen belül éles különbségeket állapíthatunk meg az akkori kormánypárti és ellenzéki pártokhoz tartozó elitek között: míg a hatalmi elitcsoportosulás háromnegyedét a nómenklatúra, a technokrata és az egykori funkcionáriusok teszik ki, és ugyanakkor fiatalabbak is, addig az ellenzékiek több mint kilencven százalékát az egykori mellőzött és apolitikus értelmiségi réteg teszi ki. Ez utóbbiak egyúttal idősebbek is, mint a kormánypártiak, és sokuk éveket, évtizedeket töltött a kommunista korszak börtöneiben. Az elittagok előzetes szakmai útjainak összevetése ugyanakkor azt is jelzi, hogy a kilencvenes évek közepére sem volt képes az akkori fő ellenzéki csoportosulás, a Demokratikus Konvenció saját technokrata réteget kitermelni, ami óhatatlanul is előrevetítette a majdani kormányzati szerepvállalás hatékonyságának kérdését is.[18] A kormánypárti és ellenzéki politikai elitek közötti különbségek az iskolai végzettség szempontjából is markánsak: míg előbbiek jobbára műszaki és közgazdasági, addig az ellenzékhez tartozó elittagok nagyobbrészt humán és jogi végzettségűek voltak. Tibil ezt úgy értelmezte, a hatalom képviselői inkább pragmatikus beállítódásúak voltak, az ellen-elitet jelentő humán értelmiség pedig jobbára perspektivikusabb, ám radikálisabb elképzeléseket vallott az ország helyzetére vonatkozóan.

A román posztkommunista elitek tipológiája megjelenik Andrei Stoiciu (2000) munkájában is. Szerinte a kilencvenes években ötféle politikai-stratégiai elittel számolhatunk: a populista túlélő, a technokrata, az elitista, az ún. passé-ista és a nacionalista elittel. Míg az első kettő a posztkommunistának tekintett (PDSR, PSD és FSN)[19] pártokhoz kapcsolható, az elitisták a korábban is jelzett moralizáló értelmiségi és politikai elemző csoportosulást teszik ki, akik egyben a fennen hirdetett civil társadalom képviselői is, a nacionalisták pedig a Nagy-Románia Párthoz kapcsolhatók. Az ún. passéisták a történelmi pártokhoz vagy az azok holdudvarába tartozó, éles antikommunista retorikát használó csoportosulás. Balogh Andrea e felosztást újragondolva arra a következtetésre jut, hogy 2005-re gyakorlatilag csak három elitcsoportosulás körvonalazódik élesen: a populista-túlélők, a technokraták és a már említett passé-isták (Balogh 2006), magyarán az elitisták és nacionalisták mintha felszámolódtak vagy átalakultak volna.

George Tibilhez hasonló módszertannal idősoros elemzést végzett Irina Culic (2006) is, aki azt vizsgálta meg, hogy a parlamentbe 1990 és 2004 között került személyek átlagos életkora, iskolai végzettsége, illetve a parlamenten kívüli gazdasági, szakszervezeti életben, vagy akár a központi vagy helyi közigazgatásban való szereplése milyen sajátosságokat mutat. Culic azt mutatja ki, hogy összességében a törvényhozó testület a vizsgált időszakban életkor és képzettség tekintetében egyre homogénebbé és professzionálisabbá vált. A professzionalizáció egyik ismérveként azt hozza fel, hogy a parlamenti képviselők egytizede, törvényhozó tevékenységük mellett és eredeti végzettségük

[18] Az 1996–2000-es kormányzat értékelését lásd: Pavel (1998), (1999) és (2000). Az RMDSZ kormányzati szerepvállalásának, hatékonyságának értékelését lásd: Kántor – Bárdi (2000)

[19] PDSR: *Partidul Democratiei Sociale din România* (Szociáldemokrácia Romániai Pártja), PDS: *Partidul Social Democrat* (Román Szociáldemokrata Párt), FSN: *Frontul Salvării Nationale* (Nemzeti Megmentési Front).

kiegészítéseképpen felsőfokú közgazdasági, politológiai és jogi képzésben vesz részt.[20] A professzionalizáció másik dimenzióját a politikai és gazdasági érdek-összefonódások jelentik. Ez alapján Culic az 1989 utáni átmenetet „politikai kapitalizmusként" értelmezi, azaz a politikai elit „részidős" vállalkozásairól van szó. A jelenség, azt gondolom, valójában a kilencvenes évek közepén már jelzett direktokrácia meghosszabbítása, és arra utal, hogy az állami apparátusban, illetve vállalatokban vezető szerepet betöltő személyek – kihasználva politikai támogatottságukat és kapcsolataikat – profitorientált tevékenységet is folytatnak. E köztes zónában zajló gazdasági tevékenység során a parlamenti immunitás is jól jön, ám Culic szerint maga a parlament a nagy üzletek megköttetésének, avagy a politikai és gazdasági mező találkozásának a helyszíne is. A gazdasági elit politikai mezőbe integrálása azért szükséges, mert ezáltal a politikai szereplők lokális támogatottsága, valamint az országos kampányok finanszírozása is lehetővé válik, a gazdasági szereplőknek a politikában való önjelölt módon megjelenése ugyanakkor azért fontos számukra, mert üzleti érdekeiket a politikum által jobban tudják érvényesíteni.

A parlamenti képviselők szakmai útját elemezve Culic négy nagyobb mintázatot ír körül: a közigazgatásból (1.), a szakszervezetekből (2.), kormányzati intézményektől (3.) érkezőket, valamint az állami nagyvállalatok vagy megahivatalok menedzsereit, igazgatóit (4.). A négy megnevezett szakmai úton kívüli „egyéb" kategóriát az orvosok, ügyvédek, közgazdászok, egyetemi tanárok, mérnökök, művészek és nyugdíjasok teszik ki. Culic adatai szerint míg 1992-ben a parlamenti képviselők harminc százalékát tette ki a közigazgatási, kormányzati és állami vezetői szakmai múlttal rendelkezők aránya, addig a 2000 és 2004 közötti ciklusban már közel a képviselők felét sorolhatjuk e kategóriákba. Az állami vezetők aránya 1992-ben és 2000-ben kezdődő ciklusok között 16-ról mintegy 25 százalékra emelkedett, és értelemszerűen a (helyi) közigazgatásból és kormányzati munkákból érkezők aránya is emelkedett, és e változásokat a szerző szintén a professzionalizáció megerősödéseként értelmezi. A 2000–2004-es adatokat Culic pártok szerint is részletezi, melyekből leszűrhetjük azt, hogy az akkori Iliescu-féle kormánypárt (PSD), illetve az ellenzéki Nemzeti Liberális Párt képviselőinek harmada állami nagyvállalat vezetője is volt, míg a legnagyobb arányban az RMDSZ, illetve a Nagy-Románia Párt rekrutálódott az „egyéb" kategória mentén (Culic 2006: 86–89).

A KISEBBSÉGI ELIT DEFINIÁLÁSÁNAK KÍSÉRLETE

A kisebbségi elit definiálásának igénye több szerzőnél is megjelenik,[21] és röviden úgy summázhatnánk, hogy a kérdés: mitől *elit* és mitől *kisebbségi* a kisebbségi elit? Ez nem csak szójáték, hanem valós dilemmákat vet fel. Ha a kisebbségi elitet kisebbségi mivol-

[20] Érdekességképpen megjegyezhetjük, hogy e „hallgatók" jelentős része az egykori kommunista pártideológus-, káderképző ún. Stefan Gheorghiu Akadémia utódintézetébe, a jelenlegi Nemzetvédelmi Kollégiumba járnak. Ezzel kapcsolatosan lásd még: Tudor – Gavrilescu (2002: 352).

[21] Lásd például: Biró (1998), Bodó (2002), Bakk (2003), illetve Losoncz (2003)

tán keresztül határozzuk meg, akkor jogos a kérdés, milyen a viszonya a többségi elittel: ahhoz képest is elitcsoportról van-e szó, avagy – legalábbis részben – részét képezi-e a nemzetállami keretek között működő elitnek? Analitikusabban azt a kérdést tehetjük fel, hogy a kisebbségi elitet lehet-e vizsgálni önmagában, avagy csak az országos elitek folyamatában lehet elhelyezni? Míg a „kisebbségi társadalmak" ilyen értelemben vett társadalomtudományi avagy demográfiai dekonstrukciója szociológiai megközelítésekben kvázi-evidencia,[22] kérdés, a kisebbségi elitnek van-e olyan *differentia specifica*ja, amelyet külön lehetne vizsgálni. Azt gondolom, e kérdésre a válasz: igen. Lehet a kisebbségi elitet bizonyos vonatkozásokban önmagában vizsgálni, hiszen a rekrutációs folyamatokban, intézményesülési képességeiben és lehetőségeiben sajátos alakzatokat mutatnak. Ez egyáltalán nem jelenti azt, hogy a kisebbségi elit nincsen interakcióban a többségi elittel, vagy hogy az elittel kapcsolatos folyamatokra ne lennének hatással a többségi elitet is érintő változások. Sőt, ezektől az eseményektől, folyamatoktól egyáltalán nem tekinthetünk el, ám a kisebbséghez tartozók szellemi vagy gazdasági élete felső rétegeinek, ha úgy tetszik, „ideológusainak" saját „cselekvési terveik", alkalmazkodási stratégiáik is vannak. Az is kérdés, ilyen értelemben a kisebbségi elitek saját pályán járnak-e, avagy a többség által kijelölt, kényszerítő jellegű feltételek között mozognak.

Ha a kisebbségi elitet elsősorban elit jellege határozza meg, az a kérdés merülhetne fel, kisebbségi vonatkozása nem törpül-e el? Egy elit a társadalmon belül eleve szűkebb csoportot alkot, az országos elithez való tartozás pedig azt jelentheti, hogy a nemzeti-etnikai kötődések háttérbe szorulnak.

A kisebbségcentrikus kisebbségi elit legautentikusabb megjelenítője a kulturális elit, az elitcentrikus kisebbségi elit csoportjába pedig a gazdasági vagy menedzseri elitet sorolhatjuk. A kisebbségi politikai elit e két típus átmenetét képezi, hiszen e réteg egyaránt a kisebbségi közösség politikai nyúlványát, illetve az országos politikai elit részét is képezi. Ebben a kontextusban nem meglepő, hogy a kulturális elit Magyarországhoz szorosabban kötődik, a gazdásági elit pedig a román nyelvhez, Romániához kapcsolódik jobban. A politikai elit pedig sajátos átmenetet képez, hiszen a kisebbségi közösség országos, regionális és lokális érdekeinek képviselete mellett, főleg hatalmi pozíciókban, a romániai politikai életben is tevékenyen részt kell vennie.

A ROMÁNIAI MAGYAR ELITKÉPZŐDÉS ÉRTELMEZÉSEI

A kilencvenes évek első felére romániai magyar vonatkozásban Biró A. Zoltán és munkatársai készítették a legrészletesebb és legnagyobb hatású leírásokat a kisebbségi elitekről. Egyik, a feltételezett romániai magyar társadalomról szóló írásukban már kijelentették, hogy a kisebbségi magyar elit *„működésében 1989 nem hozott szerkezeti változást"*, és *„a rekrutációs gyakorlat és a társadalmi funkció szerkezetében ugyanaz maradt, mint korábban, csak a tevékenység dimenziója, illetve az elit tevékenységét legitimáló diskurzusok dimenziója változott"* (Biró 1995: 31).

[22] Lásd például: Kiss (2010), Papp (2008)

Egy későbbi munkájában Biró részletesebben taglalja az 1989 előtti és utáni kisebbségi elitszerepeket, és azt állítja, 1989 után valójában megnőtt a távolság az elit demonstratív és tényleges társadalomalakító ereje között, és az elit által megjelenített diskurzus mögött a kisebbségi társadalom ismét „eltűnik", akárcsak 1989 előtt. Állandóan visszatérő téma ez, és a KAM paradigmájának egyik alapmozzanata: a „fent" és „lent" világának kettőségéről, másfajta szerveződéséről van szó, ami esetünkben azt jelenti, hogy az elit által hivatalosan vallott, termelt, kinyilvánított értékek nincsenek összhangban a „lent", azaz a „nép" avagy a mindennapok világával. Ez az eltérés az 1989-es változásokon átívelő állandó jellegzetességnek tekinthető, és ez alapján Biró szerint igazolást nyer az is, hogy az elitszerepek 1989 után szerkezetileg nem alakultak újjá, hanem mintegy kiteljesedtek, hiszen 1989 után a korábban megszerzett és részlegesen begyakorolt elithabitusokat szabadon kiélhették az elittagok (Biró 1998: 55).

1989 előtt a mai elit szinte teljes egészében értelmiségi volt, és még az adminisztratív, a gazdasági, a professzionális és az egyházi elit is arra törekedett, hogy értelmiségi (normatív) szerepkörben tűnjön fel. Ez azt jelentette, hogy ezen elitcsoportosulások egyaránt elfogadtak valamiféle közéleti szerepet a kisebbség „képviselete" és „védelme" érdekében, csakhogy az államszocializmus éveiben függetlenként, azaz az állami intézményektől távol maradva szinte lehetetlen volt nemcsak értelmiségiként, hanem egyáltalán létezni. Ráadásul a kisebbségi elit leggyakrabban elért vívmányát éppen az jelentette, ha új (állami) nemzetiségi intézményeket tudott létrehozni és/vagy kijárni. Ennek eredményeképpen az ötvenes, hatvanas és hetvenes években az elit tevékenységében megjelenik a hatalom melletti kiállás és a hatalommal való burkolt szembenállás kettőssége is.

Biró szerint a nyolcvanas évekre a korábban még valamelyest heterogén romániai magyar elit homogénné vált, a közéleti szerepek mintegy kanonizálódtak, és a lenti világra kétfajta uralkodó diskurzus épült: a kommunista rezsim ideológiája, illetve a kisebbségi elit által termelt etnikai diskurzus. Noha ez utóbbi teleológiája egyfajta kisebbségi remény táplálása, valójában ugyanúgy átpolitizált volt, mint a hivatalos ideológia, aminek eredményeképpen az elit éppen saját professzionalizmusát és pragmatizmusát számolta fel.

A kétfajta diskurzus közötti egyensúlykeresés által három féle elittípus, magatartás jött létre.

1. A „csendesek", akik egyik diskurzust sem fogadták el, ám nem is voltak olyan szerkezeti/intézményi pozícióban, hogy el kellett volna kötelezniük magukat.

2. Az „ideológusok", akik valamelyik vagy mindkét ideológia mentén képesek voltak azonosulni, sosem voltak hatékonyak intézményi munkájukban, ám 1989 után könnyen tudtak diskurzust váltani.

3. A „pragmatikusok", akik valamely intézményben ugyan vezető pozícióban is voltak, ám ugyanakkor képesek voltak intézményi munkájukat részben összhangba hozni valamelyik diskurzussal.

A kisebbségi elitet tehát 1989 környékén a diffúz értelmiségi szereppel, a professzionalizmus háttérbe szorulásával és a különféle praxisok közötti egyeztetési mecha-

nizmusokkal jellemezhetjük. Biró szerint mindez azt jelzi, hogy a romániai magyar elit, noha nem tudatosan, ám strukturális kényszerek hatására mintegy rákészülődött a „változásokra". Az 1989 utáni periódust két, az 1990–91, illetve az 1992–1995 közötti időszakokra osztja. Az első időszakban a „csendesek" aktívan megjelentek a közéletben, az „ideológusok" – mivel könnyen tudtak váltani az etnikai diskurzusra – a nyilvánosság különféle színtereit uralták, a „pragmatikusok", noha sikeresek voltak, ám mivel kevesen voltak, igazi lobbi tevékenységet nem tudtak folytatni. A második, 1992–95 közötti időszakban a „pragmatikusok" eltűntek, a „csendesek" újra háttérbe szorultak, és a legsikeresebbnek az „ideológusok" tekinthetők, akiknek valójában köszönhető az átetnicizált kisebbségi közélet is. Biró ezen írásában még csak jelezhette, ám más szerzők (Csata 2002, Bárdi 2004) a későbbiekben ki is mutatták, hogy 1996 után a magyar kisebbségen belül is megjelentek új pragmatikus vagy helyi vállalkozókból álló helyi technokrata elitcsoportosulások is .[23]

Egy másik, elsősorban Bárdi Nándor munkásságához köthető megközelítésben, politikatörténeti összefüggésekben a magyar kisebbségi elitek geneziséről olvashatunk. Bárdi (2004) a nagyobb lélekszámú magyar közösségek kulturális és politikai elitjeinek kialakulásában igyekszik közös pontokat keresni, és ez alapján – Erdélyre is érvényes – tipológiát felállítani. Az első világháborút követő időszak után megkülönbözteti az „elszakadt magyarság" politikai elitjét, azaz azokat, akik még az egykori Magyarországon szocializálódtak, és Trianon után is szülőföldjükön maradtak. Az 1930-as évek elején megjelent a par excellence „kisebbségi ember" habitusát hordozó elittípus. Ez a generáció már kisebbségi közösségben szocializálódott, tagjai ugyanakkor ismerték az adott ország nyelvét és bürokratikus (kijárásos) működésének sajátosságait is, ám kulturális mintájuk a korabeli Magyarország értékeiből is táplálkozott. Számukra, mondhatni, a haza és szülőföld fogalma szétvált, a haza fogalmába még belefért Magyarország is. Igazi vezető szerepre azonban nem tudtak szert tenni, sokuk érvényesülését derékba törte a második világháború, azután pedig csak néhányan tudtak az egyházi vagy kulturális elit tagjai maradni.

A második világháború után egyre inkább azok kerültek elit pozíciókba, akik a negyvenes években szocializálódtak, és az ötvenes években, mint egykori illegális kommunisták, „régi baloldaliakként" térhettek vissza, a kisebbségi magyarság érdekképviseletét pedig egyfajta internacionalista jogegyenlőség eszméjére építve kívánták képviselni. Az akkori kulturális, oktatási és egyéb magyar intézmények létrehozása által, illetve azokat működetve megoldottnak tekintették a magyar kisebbség helyzetének rendezését.

Az ezen generáció által megteremtett intézményes keretben szocializálódott az ötvenes- hatvanas években az a nemzedék, amely a hatvanas évek végén egyfajta sajátos „hatvannyolcas csoportként" jelent meg a magyar kulturális intézmények, folyóiratok élén vagy munkatársaként. Bárdi szerint e csoport többsége első generációs értelmiségi,

[23] Tanulmányunk kereteit szétfeszítené, így itt csak felvillantjuk, hogy Biró állításait többen is kritizálták, írásai a kilencvenes években gyakran termékeny vitát gerjesztettek. Lásd például Bakk (1999) és Lőrincz (2004).

s jól ismerik a többségi nyelvet és kultúrát is. Szocializációjuk folytán ismerik az előbbi generáció által termelt népszolgálati ideológiát is, ám ugyanakkor majdnem tökéllyé fejlesztik az áthallásos, ambivalens nyelvet is (Lőrincz 2004).[24] E generáció a hetvenes-nyolcvanas években már jelentős magyarországi ismeretségi körre, kulturális és politikai kapcsolati tőkére is szert tesz. Fontos rögzíteni, hogy ez az a nemzedék, amelynek képviselői 1989 után hosszabb-rövidebb ideig a kisebbségi politikai elit részévé is váltak, ám a kisebbségi politizálás professzionalizálódásával egyre inkább perifériára szorultak.

1989 után azonban egy másik generáció néhány tagja is felbukkant a kisebbségi politikai elitben, ám valójában a kulturális, szakmai elit folytonosságát képviselik: azokról a hetvenes- nyolcvanas években szocializálódott értelmiségiekről van szó, akik a hivatalos kommunista pártretorikán kívül állva, önszervező módon saját kifejezésrendszert hoztak létre, ezáltal pedig szakmai (irodalmi, társadalomtudományi, filozófiai) presztízsre is szert tettek. Bibói parafrázissal élve, a szabadság kisebb-nagyobb szakmai köreit hozták létre, amelyek puszta létezésük által is az akkori hivatalos nyilvánosság határait feszegették. Fontos azonban megjegyezni, hogy ez a réteg a kisebbségi önszerveződés folytonossága által jobbára intézményszervezésben és/vagy tudományos munkában volt érdekelt 1989 után, a kisebbségi politikát is gyakran csak értelmezendő jelenségek halmazaként fogta fel, és nem a személyes ambíciók kiélésének pragmatikus terepeként.

E rövid áttekintés[25] alapján újra megerősítést nyert az a mások által is hangoztatott megállapítás, illetve kutatásunk empirikus adatai által is alátámasztott tény, miszerint az 1989 utáni politikai és kulturális elit összetételét és szerepkészletét a hetvenes-nyolcvanas években szocializálódott kisebbségi értelmiségiek teszik ki. Ezt részben elitreprodukcióként értelmezhetjük, de ugyanakkor kérdés, milyen más folyamatok zajlottak, azaz milyen más elitcsoportok jöttek létre a román szocialista berendezkedés hirtelen és gyors összeomlása után.

A kulturális, politikai kisebbségi elitek viszonyairól értekezve Bárdi hangsúlyozza, hogy a kisebbségi eliteken belüli konfliktusok gyakran pusztán személyek közötti és nem vaskos ideológiai nézeteltéréseknek köszönhetők. Mindazonáltal azt állítja, az elitek belső tagolódását a kisebbségpolitikai stratégiai elképzelések, a nemzedéki kérdés, területi szempontok, felekezeti különbségek és az ezekkel összefüggő beszédmódok szerint lehet megragadni (Bárdi 2004: 105–131). Szociológiai perspektívából a felsorolt öt tényező közül hármat tekinthetünk kifejezetten szociológiai (értsd: magyarázó erővel bíró) változónak: a nemzedéki, területi és felekezeti sajátosságokat, a másik kettőt (a stratégiai elképzelést és a politikai nyelvezetet) pedig ezen kettő függvényében is végiggondolhatjuk.

A nemzedéki csoportosulásokról, és azok 1989 utáni kisebbségi közéletben való jelenlétéről már megállapítottuk, hogy a kulturális eliten belül két korábbi nemzedék, az ún. hatvannyolcasok és az egykori kommunista diskurzuson kívül szerveződött, kvázi

[24] Az ambivalens diskurzusról lásd: Lőrincz (2004)
[25] Minderről részletesebben lásd Bárdi (2004: 72–85)

disszidens csoportok jelentek meg. Az is tény, a kilencvenes évek elején a kisebbségi politikai elit jórészt a kulturális elit tagjaiból verbuválódott, ám idővel ez az elit egyre inkább háttérbe szorult, és megjelent a kisebbségi politikai-technokrata avagy szakpolitikusi réteg is.

A fenti folyamatok azt jelzik, a kulturális elit zömét az 1989 előtti nemzedékek tagjai teszik ki, ám ezzel párhuzamosan elkezdődött a politikai és gazdasági elit kialakulása, illetve az előbbinek a kilencvenes évek közepére tehető professzionalizálódása által végbemenő metamorfózisa. E két utóbbi elitcsoport között óhatatlanul is van átjárás, mégpedig felső és lokális szinteken egyaránt. Egyrészt ismert, hogy az egyik legnagyobb romániai magyar vállalkozó egyben az RMDSZ politikusa is, másrészt pedig főleg a Székelyföldön megerősödött egy zömében fiatalabb vállalkozói réteg,[26] amely az ezredfordulótól kezdve egyre inkább kötelességének érezte azt, hogy beleszóljon a helyi közösség életébe. E réteg tehát belefolyt a helyi politizálásba, ám ez nem föltétlenül RMDSZ-színekben történt, hanem függetlenként vagy a Magyar Polgári Párt színeiben is.

E ponton tehát elérkezünk az elitek regionális disztribúciójához is, amely az erdélyi magyar kisebbségi elitek esetében felveti a szórvány és a tömb kérdését is. Míg a politikai elit az egység eszméjét hirdeti, addig nyilvánvaló, hogy a kisebbségi kérdések kezelése helyi megoldásokat kíván, amelyeknek a lokális konstellációját több tényező is meghatározza. A területiség szempontjának kihangsúlyozása valójában olyan szocializációs minták körülírását teszi lehetővé, amelyek keretet adnak az olyan egyéni készségek, kompetenciák kialakulásának, melyeket konvertálni lehet az érdekérvényesítésben, a mindennapi politikai munkában is. A kisebbségi politikai eliten belül tehát mindenképpen különbséget kell tennünk az országos és helyi szinteken szerveződő rétegek között, a helyi szinteken pedig a tömb avagy a magyar szempontból szórványnak számító (azaz abszolút kisebbségben élő) vidékek között.

A lokális és „országos" kisebbségi elitcsoportok közötti tagolódást jól megfigyelhetjük a kisebbségi médiaelit vonatkozásában is. Egy korábbi kutatásunkban (Papp 2006) a romániai magyar főszerkesztők különféle típusait azonosítottuk be annak függvényében, hogy lokális (település-szintű, városi) vagy azt meghaladó (megyei, regionális) lapnál dolgozik-e, illetve hogy tagja volt-e az egykori RKP-nak. E strukturális meghatározottság egyszersmind visszaköszönt az elitszerepekről vallott értékek szintjén is, és három ideáltipikus kisebbségi médiaelit-csoportot írhattunk körül: 1. az „örökösöket", azaz azokat akik 1989 előtt is az elit tagjai voltak, és 1989 után megőrizték strukturális pozíciójukat; 2. a „menedzsereket", azaz annak a viszonylag fiatalabb generációnak a tagjait, akik ugyan 1989 előtt nem töltöttek be kulcspozíciókat, ám számukra 1989 után a szigorúbb szakmai koncepciók és a kisebbségvédelmi retorika jól megférnek egymás mellett; 3. a „lokálpatriótákat", akik elsősorban helyi szinten lettek sikeresek, függetlenül attól, hogy 1989 előtt az újságíró társadalom tagjai voltak-e vagy sem.

[26] Ezt jelzi Bárdi is (2004: 124), ám kutatásunk empirikus adatai is: a gazdasági elit mintegy 14 százaléka elsősorban székelyként határozta meg önmagát. A formálódó lokális gazdasági elitről olvashatunk székelyföldi vonatkozásban (ld. például: Biró 1995a: 153–186.) és szórvány viszonyok között is (Kónya 2005).

Az elitek regionális tagolódása kapcsán megállapítható, hogy az etnikailag vegyes térségből érkező, az ország nyelvét jól beszélő személyek nagyobb eséllyel tudnak az országos politika kulcsszereplői lenni, mint a másságot a mindennapi életben kevésbé ismerő, tömbmagyar világból érkező aktorok. Ugyanakkor az önkormányzatiság kialakulásával – még a többségi román nyelvű (mindennapi) kultúra hiányában is – helyi szinteken nagyobb eséllyel juthat előnyösebb, egyszersmind hatalmi pozícióba a magyar többségű vidéken élő személy. A tömbmagyar régiók helyi technokrata elitjeinek megerősödésével az infrastrukturális, szociális, ún. modernizációs kérdések is élesen felmerülnek, s az explicit etnikai kérdések súlya ugyan nem csökken, ám megjelenítésük a kevéssé szimbolikus értékű kérdések mellett foglal helyet. Igaz, főleg Székelyföldön a kisebbségi politizálás etnikai-szimbolikus vetülete az egyre hangsúlyosabb székelység megjelenítésével mintegy visszaköszön.

Csata Zsombor egy tanulmányban (Csata 2002) a csíkszeredai helyi politikai-adminisztratív elit változását tekinti át 1968 és 2000 között. Elemzésében arra mutat rá – többek között –, hogy a nyolcvanas évek közepére-végére a helyi közigazgatási-politikai hatalomból, szakapparátusból kiszorulnak a magyar nemzetiségű vezetők, ám közvetlenül 1989 után a múlt rendszer „veszteseiként" visszatérnek a közéletbe. Ők képezik a „régi technokráciát", akik a közéletben ugyanakkor megfontoltak, óvatosak, jó helyismerettel és szervezőképességgel rendelkeznek, a mindenkori államhatalommal szemben is állandóan kiegyezésre törekednek, ugyanakkor szocializációjukat áthatja az „informalizmus", azaz a nem nyilvánosan zajló egyeztetések rendszere. A forradalom után az RMDSZ égisze alatt verbuválódó, jobbára humánértelmiségi réteg jóval szervezetlenebb, és 1992-re az említett „régi technokrácia" átveszi a hatalmat az önkormányzatban is – igaz, a humán értelmiségi réteg egy-két tagja felfelé bukott, azaz az országos politikába került. A humán értelmiség azonban csak ideiglenesen vesztette el a helyi csatát, mert 1996-ra – a régi technokráciával szemben – felismerte, hogy megváltoztak a játékszabályok: az informális alkuk háttérbe szorultak, a helyi választásokat az RMDSZ ún. „előválasztása" előzte meg, amelynek során befutó helyre már nem a régi technokrácia tagjai kerültek. Így 1996 után a régi technokrácia kiszorult a helyi hatalomból, 2000-re már nem is vállaltak közéleti szerepet. Időközben azonban megjelent egy újfajta technokrata réteg, amelynek tagjait az időközben megerősödött, műszaki végzettségű helyi magánvállalkozók teszik ki. Csata szerint azonban a régi és új elit szembeállítása szociológiailag már anakronisztikus, mert 2000 után az RMDSZ-en belüli rivalizálódások nem karrierút vagy foglalkozás-alapon történnek.

A szórványelitek működését másfajta habitusok és folyamatok határozzák meg, e régiókban ugyanis az etnikai identitást naponta újratermelik és újrafogalmazzák. Empirikus adataink is azt támasztják alá, hogy a szórványból a mainstream kisebbségi elitek mintha kivonulnának, amit úgy is értelmezhetünk, hogy a helyi (kulturális) eliteknek intenzívebb szimbolikus munkát kell kifejteniük az etnicitás nyilvános lokális megmutatása, azaz az etnikai mobilizáció érdekében. Ebből következik a szórványelit látszólag magasabb elköteleződése és részvétele az etnikai alapú társadalmi munkában, amelyet

csak tovább erősít az, hogy strukturális-demográfiai okokból kisebb arányban tud részt venni a helyi önkormányzati munkában.

Kérdésként azonban felmerülhet az is, hogy a jelenleg működő szórvány-elit milyen mértékben tekinthető egy adott régió saját értelmiségi reprodukciójának, és milyen mértékben van szó más, például a tömbmagyar vidékekről származó ún. jövevény-elitről? Egy vonatkozó, a temesi bánsági elitre vonatkozó empirikus adatfelvételből például az derül ki, a szórvány kisebbségi kulturális elitjén belül túlsúlyban vannak a más régióból „bevándorlók", míg a nem kulturális (gazdasági, politikai) elit nagyobb részt helybéli (Bodó 2002: 36). Ezt úgy is értelmezhetjük, hogy a tömb és a szórvány között működik egyfajta kulturális, a szimbolikus és etnicitással összefüggő értékek újratermelését biztosító transzfer, míg a szórvány gazdasági elitjét a helyi társadalom szerkezete termeli újra. A szimbolikus értékeket tehát részben a nem szórvány régiókból exportálják a szórványba, ahol már eleve van egy szintén nem a szórványból származó fogadóképes (etnikailag érzékeny) helyi elitcsoport, míg a szórvány etnikailag vegyes feltételrendszere kedvez a helyi és akár országos gazdasági és politikai elit megerősödésének és utánpótlásának.

A KISEBBSÉGI MAGYAR POZICIONÁLIS POLITIKAI ELIT 1989 UTÁN

Az országos romániai magyar politikai elit esetében érdemes néhány – korábban említett román szerző által ugyan nem taglalt, de az általuk közölt statisztikákból, leírásokból kihámozható – vonatkozásra is kitérnünk. Az 1990–1992 közötti időszakban az RMDSZ ellenzéki pártnak minősült, és Tibil vizsgálatába 35, a kisebbségi magyar pozicionális politikai elitet jelképező személy adatai is bekerültek. A szakmai életút vonatkozásában megállapíthatjuk, hogy az akkori kisebbségi magyar elit bizonyos értelemben köztes állapotot jelentett az akkori hatalom és az ellenzék képviselői között: az ellenzékhez hasonlóan az RMDSZ-ben is magas volt a humán értelmiségi elitcsoport aránya, de – akárcsak a kormánypártiak körében – kis mértékben megjelentek az egykori nómenklatúrához tartozó személyek is. Tibil előzetes szakmai életútra vonatkozó adataiból azt is leszűrhetjük, hogy az akkori ellenzék sem volt egységes, és éles határvonalat lehet húzni a történelmi pártok (Nemzeti Liberális Párt, Parasztpárt) és az 1989 után létrejött politikai alakulatok között. Az RMDSZ mint 1989 után alakult párt részben hasonlított az újonnan létrehozott szervezetekhez, hiszen elitje körében a történelmi pártokhoz képest nagyobb arányban voltak jelen a technokraták és a funkcionáriusok, és a tagok átlagéletkora is közel állt az Iliescu-vezette FDSN parlamenti képviselőiéhez is.

Ha a Tibil által közölt adatokból azonban disszimilaritási indexeket hozunk létre,[27]

[27] A disszimilaritási indexek a páronkénti abszolút különbségek felét jelentik. Az index azt fejezi ki két összehasonlítandó csoport esetében, hogy a populáció hány százalékot kellene „kicserélni" ahhoz, hogy egyenlő (egyforma) eloszlásokat kapjunk. Az index értéke 0 és 1 között változik, a 0 teljes hasonlóságot, az 1-es teljes elkülönülést (disszimilaritást) jelent.

azt állapíthatjuk meg, hogy 1992-ben az RMDSZ-ben tömörülő elittagok legnagyobb mértékben a Parasztpárttól különböznek (az index értéke: 0,58), az összes többi párttól – egy kivételével – mintegy 30–40 százalékos eltérést mutatnak. Az egy kivételt éppen a magyarellenességéről híres PUNR (Románok Nemzeti Egységpártja) képviseli, statisztikai értelemben ezek tagjai hasonlítottak leginkább a kisebbségi magyar elitre (az index értéke: 0,15). Árnyalatnyi különbségekkel ugyan, de ezek a különbözőségi trendek köszönnek vissza az elittagok iskolai végzettségének elemzésekor is: a kisebbségi magyar elit leginkább a Parasztpárt elitjétől különbözött, és legközelebb szintén a PUNR politikai elitjéhez állt. Mindebből leszűrhetjük azt is, hogy a kilencvenes évek elején a nemzeti ideológiai vagy a retorikai szempontból leglátványosabban egymásnak feszülő két, elsősorban erdélyi szavazatokra építő párt elitje valójában nagyon hasonló szocio-demográfiai jellemzőkkel[28] és rekrutációs mintázatokkal bírt. Igaz, ez a hasonlóság az 1996–2000-es ciklusra megszűnt: míg az RMDSZ-ben konstans módon jelentős arányban voltak jogászok, addig a „magyar veszélyt" hangoztató PUNR és a Nagy-Románia Párt (PRM) körében alig találunk jogi és közgazdasági végzettségűeket, és zömében az államszocializmusban társadalomtudományokat tanult, illetve műszaki és humán értelmiségiek jelennek meg.[29]

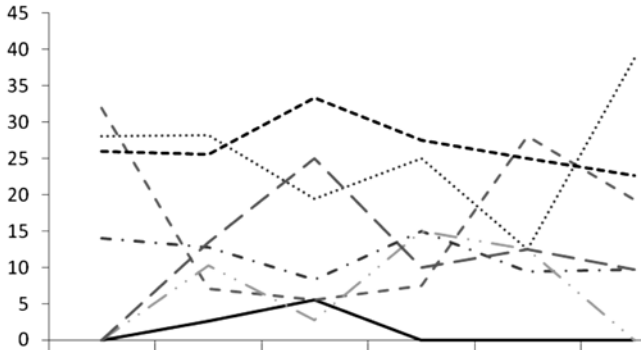

	1990–1992	1992–1996	1996–2000	2000–2004	2004–2008	2008–
Középfokú végz.	0	2,6	5,6	0	0	0
Humán tudományok	32	7	5,6	7,5	28,1	19,3
Műszaki	28	28,2	19,4	25	12,5	38,7
Jogi	26	25,6	33,3	27,5	25	22,6
Közgazdasági	14	12,8	8,3	15	9,4	9,7
Társadalomtudományok	0	10,3	2,8	15	12,5	0
Egyéb	0	13,5	25	10	12,5	9,7

1. ábra: RMDSZ-es parlamenti képviselők iskolai végzettség szerint (1990–2008)
Forrás: 1990–92 – Tibil 1995, 1992–2004 – Culic 2006, 2004–2008, 2008 – saját számítások.

[28] A Tibil által közölt átlagéletkorok is e két párt esetében majdnem azonosak: 47,7 év az RMDSZ, és 47,9 év a PUNR esetében.
[29] Részletes adatsorokat ld. Culic (2006)

Érdekes azonban, hogy a 2000–2004-es időszakban a kisebbségi politikai elit rekrutációs bázisa Culic kategóriái mentén szintén a magyarellenes párthoz (PRM) hasonlít a legjobban. Ez idő tájt ugyanis az RMDSZ-politikusok 80 százalékát jellemezhetjük az „egyéb" szakmai kategóriával, 7,5 százaléka pedig a közigazgatásból érkezett, míg ezek az arányok a PRM esetében 69,4 és 8,3. A politikai és a gazdasági összefonódások tekintetében az összes párt közül az RMDSZ a „legtisztább", parlamenti tagjainak mindössze 7,5 százaléka töltött be állami felsővezetői pozíciót. Culic értelmezése alapján itt azonban felvethetjük, hogy ez a „tisztaság" a magyar politikusréteg professzionalizálódásának a jele, avagy éppen a román politikai játékszabályok nem kellő ismeretére/elfogadottságára vall-e?

Ha Tibil és Culic iskolai végzettségre vonatkozó adatait kiegészítjük a 2004-ben és 2008-ban megválasztott RMDSZ-politikusok adataival, megállapíthatjuk azt is, hogy a humán értelmiség „veresége" a kisebbségi politikai pozicionális eliten belül korántsem lejátszott, hanem inkább egyfajta ingadozásról beszélhetünk.

1990-ben az RMDSZ-politikusok között közel azonos arányban találhattunk humán- és természettudományi (orvos, bölcsész, tanár), műszaki és jogi végzettségűeket, és valamivel kisebb mértékben közgazdasági végzettségűeket. E kategóriák közül a legstabilabb jelenlétet a jogi végzettségűek produkálták, arányuk ugyanis a közel 20 év alatt alig változott (és a román politikai palettán is magasnak számító arányt mutatnak). Szintén stabilnak tekinthető a közgazdasági végzettségűek aránya is, ez a vizsgált időszakban mindössze mintegy 4,3 százalékpontot csökkent. Az igazi „harcot", azaz a legnagyobb ingadozásokat a humán- és társadalomtudományi, illetve a műszaki értelmiségiek között találhatjuk. Az első szabad választások (1990 májusa) után még közel azonos arányban voltak jelen, ám 1992 és 2004 között a humán értelmiség látszólagos „vereséget" szenvedett – amit talán enyhített az, hogy 1992 után kisebb-nagyobb mértékben, de megjelentek a társadalomtudományi végzettségűek is. E harc mélypontját az első kormányzati szerepvállalás időszaka (1996–2000) jelentette, ekkor a humán és társadalomtudományi végzettségűek együttesen alig érték el a nyolc százalékot, ám 2004-re újra a humán és társadalomtudományiak kerültek túlsúlyba (együttesen 40,6%), és a műszaki végzettségűek süllyedtek mélypontra (12,5%). A 2008. évi parlamenti választások már az új választási törvény szerint zajlottak, és ez mintha a műszaki végzettségűek elsöprő győzelmét hozta volna. Röviden tehát azt mondhatjuk, hogy míg a kilencvenes években a magyar politikai elit meglehetősen heterogén volt (ezen belül az 1996–2000-es ciklusban tapasztalni a legnagyobb szórást az iskolai végzettség típusa szerint), addig 2000 után a parlamentbe került RMDSZ-esek iskolai végzettség tekintetében homogénebbé váltak. A kisebbségi elit ilyen értelemben vett kiegyensúlyozottsága azonban megszűnt 2008 után, amikor is a műszaki és jogi végzettségűek kerültek abszolút túlsúlyba.

Ezen adatsorok értelmezése feltételezné az RMDSZ-en belüli erőviszonyok hajszálpontos ismeretét, ám ennek részletes ismertetésére jelen tanulmány keretei között nem vállalkozhatunk. Azt ugyan több tanulmány is kihangsúlyozza, hogy a humán értelmiségi vagy kulturális elit a kilencvenes évek elején kikerült a központi hatalmi struktúrák-

ból,[30] ám ez a térvesztés nem csak romániai magyar sajátosság, a többi romániai pártban is hasonló tendencia mutatkozott,[31] sőt más átmeneti országokban is hasonló folyamatok zajlottak le.[32] Ám ez a térvesztés romániai magyar viszonylatban csak látszólagos volt, hiszen az önkormányzatiság megjelenésével lehetővé vált a helyi megmérettetés is, tehát a politikától elfordulni nem akaró, de az országos politikában részt venni sem óhajtó/tudó humán értelmiségnek lehetősége volt szűkebb körben, azaz helyi vagy megyei szinten kibontakoztatni politikai ambícióit. Egy 2002-es kutatás adatai szerint a helyi önkormányzatokban mintegy 42 százalékban találunk humán értelmiségieket (elsősorban tanárokat, de papokat, orvosokat és színészeket is), és ennél picivel magasabb arányban mérnököket.[33] Az RMDSZ tehát helyi és megyei szinteken képes volt kooptálni a humán és műszaki végzettségű személyeket is. Ennek következményeképpen 2004-ben a humán (és társadalomtudományi) értelmiség a műszakiak rovására, mondhatni, visszatér a nagypolitikába, ám 2008-ban már egy relatíve megfiatalodott[34] műszaki technokrata réteg foglalja el a strukturális elitpozíciók közel negyven százalékát.

Erre az elitcirkulációs jelenségre vonatkozóan azonban két megjegyzés mindenképpen kívánkozik. Egyik Csata Zsombor – korábban is említett – helyi vizsgálatának eredménye (Csata 2002), miszerint 2000 után az RMDSZ-en belüli rivalizálódások lokális szinten legalábbis nem karrierút vagy foglalkozás-alapon történnek. Ha ezt elfogadnánk, akkor természetesen ilyen szociológiai változók mentén fölösleges lenne az elit összetételét vizsgálnunk, ám mégis azt gondoljuk, a pozicionális politikai elit összetétele azért releváns, mert árulkodik, árulkodhat az elitréteg érvkészletéről, pragmatizmusáról, egyszersmind hatékonyságáról is. Abban viszont Csatának igaza van, hogy 2000 után már más terminusokban érdemes az elitcsoportok viszonyulásait elemezni, mint a kilencvenes évek elején. És itt adódik második idevágó megjegyzésünk is: noha ugyanazt a végzettséget jelölő kategóriát használjuk az idősoros vizsgálatban, az nem föltétlenül ugyanazt a habitust jeleníti már meg. Magyarán, a kilencvenes évek eleji humán értelmiségiek – sem személyi összetételben, sem karrierjüket tekintve – nem ugyanazok, mint akik 2004-ben relatív magas arányban felbukkannak. A kilencvenes évek elején a kisebbségi kulturális elit tagjaiból rekrutálódott a politikai elit humán értelmiségi alcsoportja, ám 2004-ben és 2008-ban jobbára helyi és megyei szinten (RMDSZ-színekben vagy támogatással) vezető pozíciót is betöltő, ún. adminisztratív vagy szakértői humán értelmiségiekről van szó (pl. iskolaigazgató, megyei tanfelügyelőség munkatársa).

Az RMDSZ vertikális és szerves építkezése Mihail Chiru (2010) kutatásából is ki-

[30] Ld. például Kántor – Bárdi (2000), Bakk (2003), Lőrincz (2004)

[31] A Nagy-Románia Párt kivételével, részletes adatokat lásd: Culic (2006: 81)

[32] Kisebbségi vonatkozásban ld. még Losoncz (2003)

[33] Lásd Sorbán – Nagy (2004: 248). A kötetben közölt adatok alapján újraszámolt százalékokról van szó. Megjegyzendő még, hogy míg közgazdászokat körülbelül olyan arányban találunk, mint az országos politikában akkortájt (a kutatás 2002-ben készült), szembeötlő, hogy a helyi tanácsokban csak elvétve kerülnek jogászok.

[34] 2004-ben például a műszaki végzettségű parlamenti képviselők átlagéletkora 54 év volt, 2008-ban átlag alatti, 49,1 év volt.

derül, aki megállapítja, hogy 2008-ban az újoncnak tekinthető első parlamenti ciklusukat töltő honatyák között az RMDSZ képviselői rendelkeznek a legtöbb előzetes helyi vagy országos politikai tapasztalattal, ugyanakkor az RMDSZ az egyetlen párt, amelynek színeiben új parlamenti tagságot nem lehetett előzetes párttevékenység hiányában megszerezni.[35] Ha az új tagságot szerzettek jövedelmi viszonyait vizsgáljuk, az RMDSZ köztes állapotot mutat, hiszen nem találunk iparmágnásokat és szegényeket sem, az új elittagok közel 70 százaléka inkább gazdagnak és nagyon gazdagnak számít. Ez részben jelzi azt is, hogy az újak átlagéletkora a többi párthoz hasonlítva viszonylag magas (47,8 év), de mint láttuk, az összes RMDSZ-es parlamenti képviselők átlagához (49,9 év) képest az újonc csoport átlagéletkora alacsonyabb.

A kisebbségi magyar politikai elittagok átlagéletkorát és annak szórását vizsgálva kijelenthetjük, hogy 1992 után folyamatos elöregedés tapasztalható, illetve egyre nagyobbak a generációs szakadékok is. Ez egyaránt utalhat arra, hogy a szervezet igyekszik frissíteni, illetve arra is, hogy az (egyre) idősebbek között többen is vannak olyanok, akik több cikluson keresztül is a politikai elithez tartoznak. Az elit stabilitását ily módon mérve kijelenthetjük azt is, hogy – vélhetően az RMDSZ stabilabb választórétegének is köszönhetően – az összes romániai párt közül a kisebbségi magyar pártban a legmagasabb azok aránya, akik valamelyik előző ciklusban már betöltöttek törvényhozói tisztséget (Culic 2006: 84), és szintén az RMDSZ-ben a legmagasabb azok aránya, akik újraindulnak és be is kerülnek a parlamentbe.[36]

ÖSSZEGZÉS AVAGY A KISEBBSÉGI ELITEKKEL KAPCSOLATOS TEMATIZÁCIÓK

Írásunkban igyekeztük áttekinteni a romániai elitek 1989 utáni ki- és átalakulásának fontosabb mozzanatait, szakirodalmi tipológiáit. Áttekintésünkben óhatatlanul nem tudtunk minden releváns szerzőre kellő részletességgel kitérni, ám azt gondoljuk, a politikai és gazdasági elitek konfliktusait, kapcsolatait, belső tagolódását az ismertetésre került szerzők művein keresztül kellőképpen sikerült dokumentálni. A román „forradalom" utáni elitrekrutációban egyaránt tetten érhetjük a folytonos újratermelődést, illetve az új generációk megjelenése általi elitcserét is.

Kisebbségi vonatkozásban is többször felbukkant az az állítás, miszerint a kilencvenes évek elején legnagyobb presztízsnek a kulturális elit tagjai örvendtek, jórészt a rendszerváltások előtti irodalmi teljesítményük, illetve a kisebbségi intézményrendszerben elfoglalt helyzetük miatt.[37] Ezt az irodalmi, ám ugyanakkor adminisztratív és „etnikai" tőkét részben sikeresen konvertálták 1989 után politikai tőkévé, de összességében mégis

[35] Más pártok ugyanis nagyobb arányban vontak be párttevékenységi múlttal nem rendelkező, de például gazdasági, finanszírozási erőt jelentő személyeket

[36] 2008-ban az egykori 2004–2008-as ciklus 32 képviselőjéből 17-en indultak újra, és 16-an (94%) be is kerültek a parlamentbe. Ez a többi párttal való összehasonlításban is nagyon magasnak tekinthető. Ld. Chiru (2010)

[37] Losoncz Alpár ezt az időszakot „morálisan jó"-nak nevezi.

azt tapasztalni, hogy az irodalmi-értelmiségi kulturális elit valójában elveszítette hatalmi pozícióit és társadalmi presztízsét az ezredforduló környékére. Ennek több oka is van: egyrészt a kisebbségi politika professzionalizálódása felértékelte a szakértői szerepeket, az adminisztratív elitek megjelenésének esélyeit; másrészt a kisebbségi politikai eliten belül is háttérbe szorultak az értelmiségiek, egyre nagyobb mértékben a jogi, gazdasági vagy műszaki végzettségűekből verbuválódhatott a kisebbségi technokrata réteg. Harmadrészt a kulturális elit térvesztése strukturális okokra is visszavezethető, hiszen ez a folyamat a többségi kulturális elittel már korábban megtörtént, illetve nem csak Romániában, hanem a térség más országaiban is hasonló módon zajlott le. Elemzésünk során azonban megállapítottuk, hogy a humán értelmiségiek térvesztése az országos politikában csak ideiglenes volt, és 2004 után adminisztratív, szakértői minőségükben visszatértek.

A kisebbségi kulturális elit térvesztésének van egy Magyarországgal is kapcsolatos vonatkozása. A kulturális elit – éppen irodalmi, értelmiségi teljesítményének köszönhetően – az államszocialista korszakban is kapcsolatban állt az anyaországgal, hiszen ez gyakran az irodalmi nyilvánosságban való megjelenés lehetőségét is jelentette. Csakhogy a rendszerváltás utáni korszakban, a határok egyre könnyebb átjárhatósága következtében Magyarország mint olyan már nem csak elitkiváltságnak számított, hanem a társadalom összes rétege számára is. A kiszélesedett magyar nyelvű médiatér hatására Magyarország „házhoz jött", az anyaországi kulturális és más források sokak számára elérhetővé váltak, amely a kulturális elit korábbi pozícióit mindenképpen meggyengítette. A kulturális elit is a piaci versengésnek egyre nagyobb mértékben kitett mezőbe került, ráadásul a magyar nyelven tevékenykedő értelmiségieknek e piac horizontálisan és vertikálisan is kiszélesedett. Horizontálisan azért, mert piaci megjelenésük lokalizációja kiszélesedett (az egész Kárpát-medencére például), vertikálisan pedig azért, mert új, másképpen szocializálódott generációk is felbukkantak. E kiszélesedett mezőben nem véletlen, hogy a kulturális elit jelentős része újra egyfajta transzilvanista retorikát használ,[38] hiszen ez az ideologikus diskurzus olyan, a hely vagy a régió sajátosságaihoz kapcsolódó értékeket feltételez, amelyet a bármennyire is kiszélesedett magyar nyelvű kulturális mező más tagjai nem tudhatnak autentikusan képviselni. Ez az erdélyiség immanensen hordozza ugyan az etnicitást, de nem az etnokulturális értékek termeléséről szól elsősorban, hanem a „sajátosság méltóságáról". Az etnokulturális értékek termelése szintén a kiszélesedett mezőben (médiatérben) zajlik, és mint ilyen, sokszereplős terep. Az erdélyiség termelése így a 'hely'-et, a lokalitást, ám az ehhez szorosan kapcsolódó etnokulturális értékeket is mintegy egyszerre teremti meg.

A kisebbségi elitekkel kapcsolatosan is visszatérő tematizáció az elittagok összetételének vizsgálata az 1989-es fordulópont viszonylatában. A szakirodalmi áttekintésből kiviláglik az elitrekrutáció folytonossága, és bizonyos értelmezésekben az is nyilvánvalóvá vált, hogy a kilencvenes évek eleji kisebbségi elitszerepek valójában már 1989 előtt kialakultak. A forradalom ilyen értelemben nem törést, hanem új lendületet adott az akkumulálódott kisebbségi-közösségi „kompetenciák" nyilvános megjelenítésének. Ugyan-

[38] Ezt igazolják a kulturális elitre vonatkozó kutatásunk empirikus adatai is.

akkor a különféle esettanulmányok arra is rávilágítottak, hogy kisebbségi vonatkozásban is megjelentek újfajta elitek, mint például a lokális gazdasági elitcsoportok, illetve a kisebbségi politizáláshoz kötődő szakértői, technokrata réteg is.

A kisebbségi elitek elemzésekor továbbá szükséges a lokális-országos tengely mellett egyfajta regionalitást is figyelembe venni. Kutatások igazolják ugyanis, hogy az ún. tömbmagyar régiókban a modernizációs és szociális kérdések felvállalásában is érdekelt csoportok nagyobb arányban jelennek meg a helyi politizálásban, mint a szórványban, ahol egyébként a helyi kisebbségi elit energiáinak jórészét az etnikai mobilizáció köti le.

Végül a kisebbségi elitek értelmezése során lényeges annak tudatosítása is, hogy az országos, nemzeti elitrekrutáció sajátosságai kihatnak a kisebbségi elitekre is, ám a tételezett kisebbségi magyar társadalom vagy közösség is létrehoz olyan mechanizmusokat, amelyek sajátossá teszik a kisebbségi elit rekrutációját.

IRODALOM

Bakk Miklós et al. (2002a): Az erdélyi magyar politikatudomány a második évezred utolsó évtizedében. In Tánczos Vilmos – Tőkés Gyöngyvér (szerk.): *Tizenkét év. Összefoglaló tanulmányok az erdélyi magyar tudományos kutatások 1990–2001 közötti eredményeiről.* Kolozsvár: Scientia, 397–468.

Bakk Miklós (2002b): Esélyrajzok egy fordulathoz. In (uő): *Lassú valóság. Cikkek és tanulmányok egy le nem zárult évtizedről*. Kézdivásárhely: Ambrózia, 171–183.

Bakk Miklós (2003): Átmenet és elitek. Értelmezések az RMDSZ-ről. In Bárdi Nándor – Fedinec Csilla (szerk.): *Etnopolitika. A közösségi, magán- és nemzetközi érdekek viszonyrendszere Közép-Európában.* Budapest: Teleki László Alapítvány, 297–304.

Balogh Andrea (2006): *Inside the Pyramid of Power. The Evolution of Strategic Elites in Post-Communist Romania.* Simon Fraser University.

Bárdi Nándor (2004): *Tény és való. A budapesti kormányzatok és a határon túli magyarság kapcsolattörténete.* Pozsony: Kalligram.

Bakk Miklós (1999): Elit és kisebbségi társadalom. *Regio,* 3–4: 272–278.

Biró A. Zoltán et al. (1995): Változás és/vagy stabilitás (A romániai magyar társadalom szerkezetének és működésének fontosabb komponenseiről). In Biró A. et al.: *Változásban? Elemzések a romániai magyar társadalomról*. KAM, Pro-Print, 13–44.

Biró A. Zoltán et al. (1995a): Gazdasági elit a Székelyföldön – 1993. In Biró A. et al.: *Változásban? Elemzések a romániai magyar társadalomról*. KAM, Pro-Print, 153–186.

Biró A. Zoltán (1998): A társadalom védelme és/vagy építése. Elemzés a romániai magyar elit „termelődéséről" és szerepéről. In uő.: *Stratégiák vagy kényszerpályák? Tanulmányok a romániai magyar társadalomról*. Csíkszereda: KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Pro-Print, 49–94.

Bodó Barna (2002): Szerepróba. Feljegyzések a kisebbségi alagútból.. In Bodó Barna (szerk.): *Szerepróba. Elitek, szerepek, peremlét*. Temesvár: Szórvány Alapítvány, 7–25.

Bozóki András (2003): Az elitváltás elméleti értelmezései. In Bárdi Nándor – Fedinec Csilla (szerk.): *Etnopolitika. A közösségi, magán- és nemzetközi érdekek viszonyrendszere Közép-Európában.* Budapest : Teleki László Alapítvány, 9–41.

Brucan, Silviu (1996): *Stlâpii noii puteri.* Bucuresti: Nemira. (Magyarul egy részletet lásd: Brucan, Silviu (1997): A megkísértés hat folyósója. *Korunk*, 3.

Chiru, Mihail (2010): *Legslative Recruitment and Electoral System Change: The Case of Romania*. Budapest : CEU, eTD Collection.

Cornea, Andrei (1994): Comunistii – constructori ai capitalismului. *„22"*, 7.

Culic, Irina (2005): Social Actors in a Political Game: The Romanian Political Elite and Democratization, 1989–2000, Romanian Journal of Political Science, 5. 75–110.

Culic, Irina (2006): From Amateur Revolutionaries to Professional Politicians. The Transformation of the Romanian Political Elite, 1990–2004. *International Jorunal of Sociology,* 36, 1, Spring: 69–92.

Csata Zsombor (2002): A politikai adminisztratív elit változásai Csíkszeredában (1968–2000). *Magyar Kisebbség,* 1: 260–286.

Kántor Zoltán – Bárdi Nándor (2000): Az RMDSZ a romániai kormányban 1996–2000. *Regio*, 4: 150–186.

Kiss Tamás – Sólyom Andrea (2002): Regionális ellentétek és a központ hangjai. A romániai szociológia helye és helyzete a kilencvenes években. In Kovács Éva (szerk.): *Mi újság a kelet-közép-európai szociológiában?* Budapest: Teleki László Alapítvány, Regio Könyvek, 118–159.

Kiss Tamás (2010): Támpontok az erdélyi etnikai rétegződési rendszer vizsgálatához. *Pro Minoritate*, nyár: 3–28.

Kónya Hanna (2005): Egy Fehér megyei falu elitjének kapcsolathálózati elemzése. *Magyar Kisebbség*, 3–4: 369–384.

Kuczi Tibor – Becskeházi Attila (1992): *Valóság'70*. Budapest: Scientia Humana.

Losoncz Alpár (2003): Vázlat a vajdasági magyar elitek dinamikájáról. In Bárdi Nándor – Fedinec Csilla (szerk.): *Etnopolitika. A közösségi, magán- és nemzetközi érdekek viszonyrendszere Közép-Európában.* Budapest: Teleki László Alapítvány, 305–321.

Lőrincz D. József (2004): *Az átmenet közéleti értékei a mindennapi életben.* Csíkszereda: Pro Print.

Lőrincz D. József (2002): A társadalomtudományok helyzete Romániában 1989 után. In Kovács Éva (szerk.): *Mi újság a kelet-közép-európai szociológiában?* Budapest: Teleki László Alapítvány, Regio Könyvek, 109–117.

Molnár Gusztáv (2000): Választási geográfia – 21. tételben. *Provincia,* április.

Papp Z. Attila (2006): *Keretizmus. A romániai magyar sajtónyilvánosság a kilencvenes években*. Csíkszereda: Soros Oktatási Központ.

Papp Z. Attila (2008): Átmenetben. A romániai magyarok társadalmi pozícióinak alakulása 1992–2002 között. *Regio,* 4: 155–230.

Pasti, Vladimir (1995): *România în tranziție. Căderea în viitor*. Bucuresti: Nemira,.

Patapievici, Horia-R. (1996): *Politice*. Bucuresti: Humanitas.

Pavel, Dan (1998): Performanta coaliției? Rămînerea împreună (1.) *Sfera Politicii,* 65.

Pavel, Dan (1999): Performanta coaliției? Rămînerea împreună (2.) *Sfera Politicii,* 66.

Pavel, Dan (2000): De ce nu s-a predat coaliția? *Sfera Politicii,* 78.

Posa, Tiberiu-Emil (2008): *Comparison of Hungarian and Romanian Elite Theories from 1990–2007.* Budapest: CEU eTDCollection.

Sandu, Dumitru (1999): Drumul antreprenorial: fără încredere dar cu relații. *Sociologie Romaneasca,* II.: 117–136.

Sandu, Dumitru (1994): Elite, rute, institutii. *Sfera Politicii,* 23.

Sorbán Angella – Nagy Kata (2004): *Örökölt dilemmák. Beszélgetések a romániai magyar társadalomról*. Kolozsvár: Kalota.

Stefan, Laurentiu (2004): *Modele de recrutare a elitelor romanest*. Bucuresti: Ziua.

Stoiciu, Andrei (2000): *Enigmes de la Seduction Politique: Les Elites Roumaine entre 1989 et 1999*. Montreal: Humanitas.

Szalai Erzsébet (1996): *Az elitek átváltozása. Tanulmányok és publicisztikai írások 1994–1996*. Budapest: Cserépfalvi.

Tănase, Stelian (1996): *Revoluția ca eşec. Elite & societate.* Iaşi: Polirom.

Tănase, Stelian (1998): *Elite şi societate. Guvernarea Gheoghe-Gheorghiu Dej 1948–1965*.

Tibil, George (1995): Confilctul elitelor si instabilitatea politică în evoluția modernă şi contemporană a României. *Polis*, 4: 85–111.

Tismăneanu, Vladimir (1999): *Revoluțiile din 1989. Între trecut şi viitor.* Bucureşti: Polirom.

Tudor, Marius – Gavrilescu, Adrian (2002): *Democrația la pachet. Elita politică în România postcomunistă,* Bucuresti: Ed. Compania, 352.

Vaida Júlia (2006): Elitek az átmenetben. A romániai és magyarországi rendszerváltó elitek kutatásának összehasonlítása. *Magyar Kisebbség*, 1–2: 345–359.

Young, Patricia T. (2010): Captured by Business? Romanian Market Governance and the New Economic Elite. *Business and Politics (The Berkeley Electronic Press)*, Vol. 12.. Iss. 1. Article 4.: 1–38.

Betekintés a szlovákiai elitre vonatkozó szociológiaelméletekbe és kutatásokba

Mészáros Magdolna

BEVEZETŐ

A szlovákiai elit kérdésével az itteni szociológia leginkább a lakosság státus- és jövedelmi egyenlőtlenségeinek kutatásain belül foglalkozik. Az APVV-kutatásokban használt EGP, ISEI és ESOMAR SG mutatók ebből a szempontból nemzetközi összehasonlítási alapot képeznek az EU más országaiban végzett kutatások eredményeivel. E mutatók elsősorban a szlovák társadalom egyre növekvő társadalmi differenciálódásáról tanúskodnak, azaz a társadalom egyes rétegei között egyre nagyobbak a jövedelmi különbségek, és egyre szembetűnőbb a rétegek szerinti területi differenciáció is. Roman Džambazovič és Peter Gajdoš szlovák szociológusok szerint a rétegek közötti differenciálódást legnagyobb mértékben az elit ösztönzi. Szerintük az új szlovákiai elit minden szempontból egyre inkább izolálni kívánja magát az alacsonyabb rétegektől.

Az ISSP 2009–10 nemzetközi kutatás eredményei alapján a három alapréteg elhelyezkedése, mely a szlovákiai társadalmat képezi, egy piramissal szemléltethető. Ezen tanulmányban a piramis csúcsának tekinthető társadalmi elit alaposabb megismerésére fogunk kitérni. A szlovákiai szociológiai kutatások leginkább a hátrányos helyzetű csoportok felmérésére irányulnak, míg a középrétegről, de legfőképpen a társadalmi elitről szóló tanulmányok és kutatások száma jóval elenyészőbb. Ezen tanulmány célja tehát többek között az, hogy összefoglaló áttekintést adjon erről a kevésbé kutatott területről. Igyekszünk hát választ adni a következő kérdésekre: Milyen kritériumok alapján definiálható az elit? Kik alkotják a szlovákiai elitet? Hogyan jellemzik az eddig lefolyt kutatások a gazdasági, kulturális és politikai elitet?

Egy társadalom elitjének a szociológia általában azt a réteget tekinti, melynek tagjai az adott társadalom körülményei között a legnagyobb mértékben birtokolják a legfontosabb javakat: a materiális gazdagságot, a hatalmat és a presztízst. Az elit tehát az anyagilag legtehetősebb, politikai hatalommal és a foglalkozáshoz kötődő legmagasabb presztízzsel bíró réteg tagjaiból tevődik össze. Az ilyen meghatározás viszont túl általánosító, mert az elitnek ugyan lehetnek (és vannak is) olyan tagjai, akik mindhárom szociális tőke birtokában vannak, viszont akadnak olyan tagjai is, akik „csupán" az egyik tőkét birtokolják. Ezért foglalkozunk ebben a tanulmányban az elit három típu-

sával is: a gazdasági, kulturális és politikai elittel. Sajnos nem egyenlő mértékben, mivel az elit, ahogy azt már említettük, nem tartozik a szlovákiai szociológia legkutatottabb területei közé.

AZ ELITKUTATÁS KEZDETEI SZLOVÁKIÁBAN

A szlovák, illetve a csehszlovák szociológia igazából csupán 1989 után kezdett foglalkozni az elit elméleti meghatározásával és kutatásával. A korábbi kutatások nem tekinthetők kimondottan elitkutatásnak, mivel a csehszlovák társadalom komplex stratifikációs rendszerének felmérésére irányultak. Az első és egyben 1999-ig az egyetlen ilyen kutatást Pavel Machonin és kollégái végezték 1967-ben, melynek eredményeit a *Československá společnost. Sociologická analýza sociální stratifikace* című műben publikálták 1969-ben. Annak ellenére, hogy e kutatásra rányomta a bélyegét az akkor kötelező marxista-szocialista ideológia, metodológiáját és elméleti kidolgozottságát Szlovákiában máig nem múlta felül egyetlen, a társadalmi rétegek kutatására irányuló kutatás sem. Ezért fontosnak tartjuk Machonin kutatásának fő eredményeit a mai olvasóval is megismertetni.

Machonin a szlovák szociológiában elsőként mutatott rá arra, hogy a társadalom nem osztható fel egy dimenzió mentén definiált osztályokra. Szerinte nem lehet a társadalmat csupán a birtokolt materiális javak szerint csoportosítani, ahogy ezt a marxizmus sugallta. Fontosabb kritériumnak tartotta a végzett munka típusát, mely meghatározza az egyén anyagi, kulturális és esetenként a politikai helyzetét is. Ezzel megnyitotta az utat a társadalmi rétegek (köztük az elit) háromdimenziós tipológiája előtt (*machoninov multidimenzionálny prístup*), amit ma már oly természetesen használnak az elitkutatások.

Machonin szerint a társadalmi rétegződés kutatásának alapja a vertikális társadalmi struktúra és a szociális differenciáció, mert ezek határozzák meg az egyén társadalmi státusát. Kiválasztott öt, úgynevezett státusalkotó szociális differenciáció-mutatót, melyek együttesen sorolják be az egyént egy adott társadalmi rétegbe: a munka összetettségi szintje, életstílus a szabadidőben, műveltségi és kvalifikációs szint, jövedelmi szint és a közigazgatásban való participáció mértéke. Érdekesnek találjuk, hogy Machonin nem foglalta ezen mutatók közé a végzett munkával járó presztízst. Erre a kérdésünkre sajnos a publikációban nem találtunk választ, viszont arra, hogy milyen az összefüggés az említett differenciáció-mutatók között, már igen. Machonin szerint a két legmeghatározóbb alap (centrális) mutató a munka összetettségi szintje és az életstílus. A műveltségi és jövedelmi szint ezen centrális mutatók attribútumai. A cseh szociológus ilyen módon is próbálta megmagyarázni, hogy az egyén szintetikus társadalmi státusának meghatározása valójában nem egy, hanem többdimenziós kérdés. A szintetikus státus fogalmával Machonin emellett még arra is reflektál, hogy az egyén makroszociológiai szempontból több társadalmi csoport tagja egyszerre, melyekben lehet eltérő a státusa.

Szerintünk a Machonin-féle társadalmi státus-meghatározáson és az ezzel járó társadalmi rétegekbe való besoroláson felfedezhető egy achillesi pont. A mi szemszögünk-

ből ez a kutatás metodikájának maximális objektivitása, ami paradox módon éppen a kutatás egyik legnagyobb előnye. Meglátásunk szerint ugyanis nem lehet a társadalmi rétegeket csupán kívülről, azaz objektív szemmel meghatározni, mert ezt belülről, szubjektív szemmel is szükséges elvégezni. Ezt több elitkutatás is tökéletesen bizonyítja, melyek egyértelműen kimutatták, hogy a szociológusok által kiválasztott elit tagjainak csupán egy töredéke sorolja önmagát az elit tagjai közé. Erre a kérdésre tért ki egy nagyon friss kutatás, illetve tanulmány Miloslav Bahna és Roman Džambazovič szlovák szociológusok tollából (lásd: Bahna és Džambazovič 2010)

De milyen konkrét rétegek alkották a csehszlovák társadalmat 1967-ben Machonin kutatása szerint? Tanulmányunk témája szempontjából az egyes rétegek közül csak az elit jellemzésére térünk ki. A szociológus és kollégái a taxonometrikus (klaszter-) analízis módszerének alkalmazásával megállapították, hogy az elitet elsősorban férfiak alkották, középfokú vagy felsőfokú végzettséggel, jelentősen összetett és diverzifikált szellemi munkával, kulturális szabadidő-töltéssel, a közigazgatásban való magasabb fokú részvétellel és 2250 Kčs feletti havi jövedelemmel.

Machonin kutatásai során felfigyelt a cseh és szlovák minta (beleértve az elit) közötti óriási eltérésekre: *„1967-ben a köztársaság két része közötti eltérések olyan nagymértékűek voltak, hogy számomra megalapozottá válik, hogy Csehországot és Szlovákiát mint relatíve két egyedülálló szociokulturális területet kutassuk”* (Sopóci – Búzik 1999: 167). Ezért azt tervezte, hogy behatóbban foglalkozik majd a kérdéssel, ami viszont politikai okok miatt nem sikerülhetett, mivel 1969-ben, nem sokkal Machonin könyve megjelenése után, Csehszlovákiában betiltották a társadalmi rétegződés kutatását.

Róbert Roško viszont ennek ellenére, ugyan más munkacímszó alatt, de összehasonlította a Machonin-féle minta cseh és szlovák csoportjait. A legalapvetőbb különbség abban mutatkozott meg, hogy míg a cseh mintában a felsőbb rétegek voltak telítettebbek, addig a szlovák mintában az alsóbb rétegekbe tartoztak a legtöbben. Ez az akkori elitre nézve azt jelenti, hogy tagjai főleg cseh nemzetiségűek voltak, míg a szlovákok esetében egy csak szlovákokból álló elit igazából nem is létezett. Csehszlovákia szétszakadása után ez a probléma nem szűnt meg, és még ma is problematikus egy tiszta szlovák elit meghatározása és jellemzése.

Róbert Roško ezenkívül arra a kérdésre is kereste a választ, hogy milyen társadalmi rétegekből származtak az akkori társadalmi rétegek tagjai. Az elitet szerinte elsősorban az jellemzi, hogy tagjainak nagy része vagy ezek szülei régebben a mezőgazdaságban dolgoztak, míg a nyolcvanas évek elején már nem fizikai munkával keresték a kenyerüket. Roško szerint a tény, hogy a múlttal összehasonlítva egyre több ember végez nem manuális munkát, a mobilitás egyik fő dimenziójának tekinthető. Az ilyen típusú intra- és intergenerációs mobilitás fokozatosan teljesen átrendezte Csehszlovákia stratifikációs rendszerét (lásd Sopóci – Búzik 1999: 169). Peter Vrchovina, aki elsőként foglalkozott a szlovák szociológiában a mobilitás problematikájával, ezzel kapcsolatban annak idején megjegyezte, hogy az effajta átrendeződésnek köszönhető a kulturális elit kialakulása (lásd Sopóci – Búzik 1999: 155).

1979-ben Roško és Čukan készítettek kutatást az értelmiségről, mely szerintünk több

szempontból is az akkori kulturális elit felmérésének volt tekinthető (Sopóci – Búzik 1999). Abban az időben sok szociológiai kutatás csupán arra szolgált, hogy bizonyítsa az értelmiség és a munkásosztály közötti különbségek fokozatos megszűnését. Roško volt az egyetlen, aki nem félt hangsúlyozni, hogy a két csoport társadalmi állapota között igenis vannak eltérések. A két fő eltérés szemléltetésére megalkotta a gazdasági jövedelemszerzés két formáját: az intézményi munkakört (*SPO – spoločenský pracovný okruh*) és az otthoni munkakört (*DPO – domáci pracovný okruh*). Az intézményi munkakör az egyén hivatalos jövedelemszerzési módját jelenti, míg az otthoni munkakör a nem hivatalos munkából eredő jövedelemre mutat rá. Roško szerint tévhit, hogy az emberek (az értelmiség és a munkásosztály egyaránt) csupán a intézményi munkakörben szerzik meg jövedelmüket, mivel szabadidejüket is sokszor pénzszerzésre fordítják (pl. kertészkedés, háznál, gyereknél való kisegítés stb.) A eltérés az intelligencia és a munkásosztály között éppen az ilyen munka típusában mutatkozik meg. Például míg a munkásosztály tagja inkább fóliázik vagy gyümölcsöt termeszt, az értelmiségi idegen nyelvet tanít. Roško ezen elmélete az értelmiség és a munkásosztály közötti különbségek eltörlődéséről *az antiburzsoá osztály kollektivitás-elmélete (teória antiburžoáznej triednej kolektivity)* alatt ismert a szlovák szociológiában.

A hetveneses években két szociológus, František Tašký és Jozef Hrabina, az eddig említett kutatókkal szemben, a társadalmi struktúrához való horizontális megközelítést alkalmazták. Szerintük az elit nem a társadalom csúcsa, hanem csupán egy azon csoportok közül, melyek a társadalmat alkotják. A jellemzők, melyek az egyes társadalmi csoportokat megkülönböztetik, meglátásuk alapján nem kvantitatív, hanem kvalitatív mutatók (pl. a végzett munka típusa, szabadidős tevékenység, életstílus), melyeket nem lehet hierarchikusan besorolni. Ezért nem állítható szerintük az sem, hogy az elit a többi társadalmi réteg felett áll (Sopóci 1999: 164–165)

A társadalmi rétegek kutatása a kilencvenes évek elején sem számított prioritásnak a szlovák szociológiában. 1991-ben és 1992-ben Szlovákiában két kutatás irányult az ország társadalmi struktúrájának felmérésére. Ezen kutatások empirikus adatait Ján Bunčák és Valentína Harmadyová a *Transformácia sociálnej štruktúry* (1993) című tanulmányban interpretálták. Rajtuk kívül Milan Tuček is foglalkozott az adatok elemzésével a *Zpráva o vývoji sociální struktury české a slovenské společnosti* (1996) című munkájában.

Bunčák és Harmadyová az elittel kapcsolatban elsősorban arra a következtetésre jutottak, hogy 1989 után már a kommunista pártban való egykori tagság vagy legalábbis a jó kapcsolatok mellett egyre növekvő szerepet kap a felsőfokú végzettség is. Szerintük az elit egyre inkább áll majd a felsőfokú intézményekben végzettekből. Fontosnak tartjuk megjegyezni, hogy Szlovákiára nézve nem teljesen igazodott be az első feltételük, mivel Csehországgal ellentétben, ahol az egykori kommunista párt tagjait és szimpatizánsait elüldözték a politikai élet színteréről, az egykori szlovák kommunisták és leszármazottaik még máig élvezik az elithez való tartozás előnyeit.

Tuček rámutatott arra is, hogy a magánszektor 1989 utáni újraéledése nagy hatással lehet az elit tagjainak munkakörére is. A szociológus azt állította, hogy az elitet a jövőben egyre nagyobb mértékben magánvállalkozók alkothatják.

Röviden összefoglalva elmondható, hogy a szlovák szociológiában egészen 1999-ig csupán két komplexebb kutatás irányult a társadalmi rétegződés felmérésére, de az elit meghatározása és jellemzése ezeken belül is kevés figyelmet kapott. Az első, Machonin társadalmi rétegződés-kutatása 1967-ből, a másik pedig Roško kutatása az értelmiség és a munkásosztály egymáshoz való közeledéséről 1979-ből. Ezen kívül megemlíthető még két külföldi kutatás, melyekben szlovák szociológusok is közreműködtek. Az egyik Szelényi Iván társadalmi rétegződés-kutatása 1991-ből, a másik pedig Daniel Bertaux társadalmi mobilitásra irányuló kutatása 1992-ből.

A tanulmány következő részeiben kiemelünk néhány, szerintünk meghatározó és érdekes tanulmányt, melyek a jelenlegi elitről szólnak. Itt megjegyeznénk, hogy a szlovákiai szociológiában megjelenő tanulmányok többsége komplex módon foglalkozik az elit kérdésével. Ez azt jelenti, hogy elenyésző az olyan tanulmányok és munkák száma, melyek csupán az elit egyik csoportjával (gazdasági, kulturális, politikai) foglalkoznak. A legtöbben ugyan felosztják az elitet erre a három alapvető csoportra, de egy tanulmányon belül taglalják mindhármat. Ezért is számít kivételesnek Lampl Zsuzsanna szlovákiai magyar szociológus munkája, aki külön elemzi a kulturális elitet (értelmiséget). Nagy pozitívuma még Lampl munkájának az is, hogy kimondottan a szlovákiai magyar kulturális elittel foglalkozik. Mivel a szlovákiai szociológiában az elitkutatás egyébként sem tartozik a legkutatottabb területek közé, érthetőnek tűnik számunkra, hogy a szlovákiai magyar elitről ezen kívül nem nagyon léteznek más kutatások.

A SZLOVÁKIAI MAGYAR ÉRTELMISÉG (KULTURÁLIS ELIT)

Lampl Zsuzsanna 1995-ben végezte kutatását a szlovákiai magyar értelmiségről (Lampl 1999). E kategória alatt a szociológus a felsőfokú végzettséggel rendelkező szlovákiai magyarok csoportját érti. Kutatásai eredményei azt mutatják, hogy a magyar kulturális elit Szlovákiában nagyon szűk réteget képez, mivel 1995-ben a magyar összlakosság csupán 2,89 százaléka rendelkezett felsőfokú végzettséggel. A nemek szerinti felosztás arról tanúskodik, hogy jóval nagyobb arányban alkotják férfiak az értelmiségi réteget, mint nők. Korcsoportok szerinti megoszlásban elmondható, hogy főképpen a 30–50 év közöttiek alkották.

Lampl külön foglalkozott a szlovákiai magyar értelmiség társadalmi származásával és mobilitásával is. Szerinte a szlovákiai magyar értelmiséget három csoport alkotja: 1. idős értelmiségiek és leszármazottjaik; 2. elsőgenerációs értelmiségiek, akiknek szülei más társadalmi csoportokból kerültek ki; 3. az elsőgenerációs értelmiségiek utódai, akik már többgenerációs értelmiséginek számítanak. E kutatás adatai szerint a szlovákiai magyar értelmiség csupán egyötöde többgenerációs értelmiségi, négyötöde pedig elsőgenerációs. Az is elmondható, hogy a szlovákiai magyarok esetében nagy szerepet játszik a felfelé irányuló intergenerációs mobilitás.

A szociológusnő külön foglalkozott az intragenerációs mobilitással is, mivel ez a je-

lenség a szlovákiai magyar értelmiség egyharmadára jellemző. Ez az a csoport, amely a diplomájától eltérő szakmával keresi kenyerét. Az értelmiségiek kétharmada viszont hű maradt tanult szakmájához, ezen a csoporton belül is főleg az orvosoknál és a pedagógusoknál tapasztalható a legkisebb mértékű intragenerációs mobilitás. Lampl tanulmányában arra is választ ad, hogy melyek a mobil értelmiség pályamódosításának leggyakoribb okai. Ide sorolható a végzettségnek nem megfelelő munkahely, a más szakma iránt érzett elhivatottság, az anyagi okok és a vállalkozási kedv.

A tanulmány taglalja az értelmiség identitásának problematikáját is. Lampl értelmezésében az értelmiségi identitás *„azonosulás az értelmiségi létből fakadó azon elvárásokkal, amelyeket az értelmiséghez mint társadalmi réteghez való tartozás eredményez"* (Lampl 1999: 50). Konkrétabban azt tudtuk meg, hogy milyennek látja a szlovákiai magyar értelmiség önmagát, mi az elképzelése az értelmiségről mint társadalmi rétegről és annak feladatairól, s mennyire azonosul ezekkel az önmagával szemben támasztott elvárásokkal. Az értelmiség legalapvetőbb ismertetőjegyei a kutatás eredményei alapján a felsőfokú végzettséghez kötődő vagy attól független szellemi munka, a kultúraorientáltság és kisebb mértékben a tekintély is.

Az értelmiségnek viszont, küldetéstudata következtében, „többletfeladatai" is vannak. Az ilyen feladatok három típusát tartják fontosnak a megkérdezettek. Az első, hogy az értelmiségi szakmájának és érdeklődési területének megfelelően gazdagítsa közössége életét. A második, hogy az értelmiségi mindig szolgáljon példaképül közössége számára. A harmadig pedig az, hogy az értelmiségi az élet különböző területein, beleértve a közéletet is, töltsön be vezető szerepet. Lamplt idézve az értelmiség szerint *„az értelmiségi szellemi munkás, aki azonban nem csupán szűk szakmai feladatok megoldására és teljesítésére hivatott, hanem közösségteremtő funkciókat is be kell töltenie"* (Lampl 1999: 54).

A szlovákiai magyar értelmiség jellemzése mellett a tanulmány kitér az értelmiségi értékrend ismertetésére is. Lampl elsősorban megjegyzi, hogy a szlovákiai magyar értelmiség értékrendje eltér a szlovákiai magyarság összességének értékrendjétől. A szlovákiai magyar értelmiség esetében az értékrendtípusok három fajtáját vizsgálja. Az első csoportot az általános értékrend-típusok alkotják. Ezen belül az értelmiségiek 37%-a hagyományos-közösségi értékrendű, míg 23%-a modernizált-individualista értékrendű. Az első csoport értékrendje családi, nemzeti és vallási folytonosságon és a fogyasztói életmód határozott elutasításán alapul. A második csoport számára az egyéni érvényesülés a legfontosabb.

A politikai értékrendtípusok az értelmiség esetében két kategóriát alkotnak. A legtöbb értelmiségi (29%) értékrendje szempontjából demokrata, míg 31%-uk tekintélyelvű értékrenddel bír. Lampl szerint elmondható, hogy a demokrata értelmiségiek többségére a hagyományos-közösségi értékrend a jellemző, míg a tekintélyelvűség nem kapcsolódik szorosan egyik általános értékrend-típushoz sem.

Ami a nemzeti értékrend-típusokat illeti, szilárd értékrendűnek mondható az értelmiségiek 32,7%-a, megtagadó értékrendűnek 17,7%-a, míg visszakozó értékrendűnek 15,6%-a. A maradék 35% az egyértelműen nem besorolhatók csoportját teszik ki, azaz

a fent említett tiszta kategóriák keveréke. Lampl az adatokból kifolyólag azt állítja, hogy igaz, hogy a szlovákiai magyar értelmiség nemzeti értékrendjének domináns típusa a szilárd nemzeti értékrend, nyugtalanító viszont a megtagadó és visszakozó értékrendűek nem elhanyagolható részaránya. Legfontosabb eredménye a nemzeti és az általános értékrendtípusok közötti kapcsolat magyarázata. Míg a hagyományos-közösségiek körében domináns a szilárd nemzeti értékrend, a modernizált-individualistáknál a szilárd nemzeti értékrend erős elutasítása mutatható ki. Ez azt bizonyítja, hogy *„a szlovákiai magyar értelmiségi identitás erősen összefonódik a szlovákiai magyar nemzeti identitással"* (Lampl 1999: 57).

AZ ELIT MINT A MODERNIZÁCIÓ MOTORJA

Ezt a kutatást 1996-ban végezte Ján Bunčák és Valentína Harmadyová és csapatuk a *Transzformáció és modernizáció szereplői és stratégiái* nevű projekten belül. A kutatás az elitnek a társadalom transzformációjának kulcskérdéseiről alkotott nézeteinek felmérésére irányult. Az elit kiválasztott tagjaival való beszélgetések, pontosabban az 1989 utáni társadalmi változások értékelésére és a társadalom jövőbeli fejlődéséről alkotott elképzelésekre vonatkoztak (Bunčák – Harmadyová – Róna-Tas 1999: 244).

De kik alkották valójában a kutatócsoport szerint a kilencvenes évek közepén az elitet? A társadalmi elit ebben az időben két alapvető csoportra osztható. Az egyik csoportot az aktuális kormánykoalíció és csatlósai alkotják, míg a másikat politikai ellenfeleik és a kormánykoalíció összes többi opponense. Ez viszont még csak a társadalmi elit politikai differenciációjának első dimenziója. Bunčák és kollégái szerint a társadalmi elit ebből a szempontból nézve is multidimenzionálisan írható le, melyet három dimenzió határoz meg. A koalíció-oppozíció megkülönböztetés mellett még fontos szereppel bírnak a jobboldal-baloldal és a nemzeti hovatartozás dimenziói. A kutatók szerint tökéletesen látható, hogy a politikában játszott szerep vagy a politikai orientáció még több évvel 89 után is a legfontosabb követelménye volt az elithez való tartozásnak.

A kutatás szempontjából három legfontosabbnak vélt értékrend-mutató szerint (a társadalmi transzformáció politikai, illetve szociális következményeinek értékelése, és a szlovák társadalom jövőbeli fejlődéséről alkotott kép) Bunčákék az elit négy markánsabb csoportját (típusát) különböztették meg.

Az első elitcsoportot azok az elittagok alkotják, akik a társadalom 1989 utáni átalakulásának a folyamatát politikai szempontból az össztársadalomra nézve pozitívan látják. A transzformáció politikai előnyei viszont a szociális hátrányokkal együtt jelentkeztek. A fejlődés lehetőségét ez az elitcsoport leginkább a nemzetközileg elfogadott és a külföldön jól működő stratégiák sikeres megvalósításában látja. Ez az elitcsoport a rendszerváltás politikai és szociális következményeit mindig összefüggéseiben látja és felméri ezek hatását a mindennapi életre. Ez a fajta társadalmi elkötelezettség elsősorban nem a politikai élet alakjaira jellemző.

A második elitcsoportot azok az elittagok alkotják, akik magasan pozitívan értéke-

lik az eddigi transzformáció politikai és szociális fejleményeit. Emellett egyértelműen az ún. szlovák fejlődési úttal szimpatizálnak.

A harmadik elitcsoportot az egyértelműen kritikus elittagok alkotják, akik nem látják pozitívnak az ország politikai fejlődését, és nem látnak reménykeltő elemeket a szociális szféra alakulásában sem. Szerintük igazi politikai és makrotársadalmi változás még nem történt, mivel az országban még mindig a kommunista politikai orientáció hívei dominálnak. A szlovákiai magyar elittel ugyan a kutatás külön nem foglalkozik, mégis érdekesnek és karakterisztikusnak tartjuk, hogy a kutatók többek között a Magyar Koalíció politikusait is ebbe az elitcsoportba sorolták.

A negyedik elitcsoportot azok a szélsőségesen gondolkodók alkotják, akik az előző csoporthoz hasonlóan kritikusan tekintenek a politikai és társadalmi változásokra, viszont úgy tartják, hogy az ország teljes izolációja a legmegfelelőbb a jövőre nézve, kommunista vagy extrém jobboldali, tekintélyelvű formában.

A RÉGI ÉS AZ ÚJ (GAZDASÁGI) ELIT ÖSSZEHASONLÍTÁSA

Posztkommunista transzformáció és az új elit Szlovákiában cím alatt Róna-Tas Ákos, Bunčák és Harmadyová 1998-ban hasonlították össze a régi és az új gazdasági elitet. Az új gazdasági elitnek a 2000 legnagyobb évi bevétellel rendelkező cég vezérigazgatóit tekintették. A régi gazdasági elit tagjait az 1988-ban legmagasabb politikai posztokat betöltők csoportja alkotta. Elitként azon egyének csoportját definiálták, akik *„magas szintű szervezői hatalommal bírnak"* (Róna-Tas – Bunčák – Harmadyová 1999: 244).

A kutatók öt területen mértek fel különbségeket a két időszak elitje között. A demográfiai elemzés szerint az új gazdasági elit fiatalabb, mint a régi és egyre több a nő. A második kutatott terület az új gazdasági elit cirkulációs vagy éppen reprodukciós rekrutálódása, pontosabban az új elit származása a régi elittel történő összehasonlításban. A harmadik területen a politikai hatalom konverzióját próbálták meghatározni a kutatók. Szerintük míg Csehországban a kommunista nómenklatúra tagjait már rég kiszorították a politikai életből, addig Szlovákiában a Mečiar-kormány soha nem volt ellenséges az ex-kommunistákkal. Szlovákiában az új gazdasági elitet is sok esetben a régi kommunisták alkotják úgy, hogy jelenleg más pártokban töltenek be magas funkciókat.

A negyedik terület a a két elit felsőfokú végzettsége közötti eltérésekre tért ki. A legfontosabb megállapítás ezen belül az, hogy az új gazdasági elit tagjai nagyobb mértékben szereztek természettudományi vagy humán diplomát, mint a régi elit tagjai, bár elmondható hogy mindkét elitnél a leggyakoribb a közgazdasági, a jogi és a business (üzleti) diploma. Az utolsó összehasonlító szemszög az ún. megszakított polgárosodás hatásán alapult. Ez azt jelenti, hogy a kommunista nómenklatúra igyekezetének ellenére nem sikerült teljesen megsemmisíteni a kommunizmus előtti elitet Szlovákiában. Ez a csoport, még ha sokáig el is nyomták, sok esetben „újraéled", éppen az új gazdasági eliten belül. Fontosnak tartjuk hangsúlyozni, hogy Róna-Tas és kollégái tanulmányuk-

ban külön megemlítik, hogy éppen ezzel a folyamattal magyarázható, hogy az új elit tagjai között növekszik a szlovákiai magyarok aránya. Történelmi okok miatt ugyanis a magyarok Szlovákiában városiasodottabbak voltak, mint a szlovák lakosság, a magyarok 1918 előtt domináns szerepet töltöttek be a terület politikai és gazdasági életében. Csehszlovákia fennállásának ideje alatt a magyarok ugyan elvesztették politikai dominanciájukat, de nemzeti identitástudatuk és szociális hálójuk továbbra is megmaradt. Éppen a nemzeti identitástudat és az erős szociális hálónak köszönhetően a szlovákiai magyarok olyan eszközökhöz és pozíciókhoz jutottak, melyek bebiztosították számukra a gazdasági elithez való tartozást.

Később a kutatást kiterjesztették a politikai és kulturális elitre is. Politikai elitnek azon emberek csoportját tekintették, akik országos szinten politikai hatalommal bírnak. A kulturális elitet azok reprezentálják, akik állami szinten fontossággal bíró kulturális intézményeket vezetnek.

Hogyan jellemezhető tehát az új szlovákiai elit három alapvető elitcsoportja az öt fentebb említett dimenzióban? Az elit demográfiai összetételének az elemzésénél elsősorban a nem és kor szerinti megoszlásokat vizsgálták. Az új elit tagjai túlnyomórészt férfiak, míg érdekes módon a nők a régi politikai elitben voltak jelen a legnagyobb arányban. Az új elitcsoportok közül a legkevesebb nő a kulturális elitben található. A gazdasági elitben fokozatosan növekedett a nők aránya. Az új elit kor szerinti eloszlása azt mutatja, hogy az átlagéletkor 43,5 év körül mozog, tehát nem a kimondottan fiatal korosztály tagjai alkották az új elitet. Róna-Tas és kollégái szerint ez azt jelenti, hogy Szlovákiában tipikusabb az elit reprodukciós folyamata, mikor is a régi elit tagjai továbbra is elittagok maradnak, mint az elitek cirkulációs folyamata, mely az elit folytonos cserélődését hirdeti. Fontos viszont, hogy az elitek cirkulációja fokozatosan nagyobb fontossággal bír, mivel a régi elit esetében ez elképzelhetetlen folyamatnak számított. A régi és új elitet összevetve összességben elmondható, hogy mindkettő esetében a gazdasági elit a legfiatalabb (45 év körüli), míg a legidősebbnek a kulturális elit mondható (48 év körüli)

MACHONIN ÉS TUČEK ELITEKRŐL SZÓLÓ MŰVE

A két szociológus elsősorban az új csehországi elittel foglalkozik, de ennek ellenére sok esetben hangsúlyozzák a szlovákiai elit tipikus jellemzőit is, főleg a csehekkel való összehasonlításban. Machonin és Tuček szerint nagyon fontos különbséget tenni az egyes elittípusok (gazdasági, politikai és kulturális) fejlődési pályája és összetétele között. Külön elemzik tehát mindhárom elitcsoportba tartozókat (Machonin – Tuček 2002).

A politikai elit legalapvetőbb felosztása szerintük a következő: A két csoport közül az egyik a hatalmi elit, amelynek tagjai a kormányban fontos politikai posztokat töltenek be és ezzel járó politikai hatalom birtokában vannak. A másik csoport, a hatalomra vágyó elit leghőbb vágya, hogy hatalmi elit válhasson belőle, aminek érdekében

hajlandó bevetni a hatalmi elitnél alacsonyabb szintű, de a nem elitnél még mindig tekintélyesebb politikai hatalmát. Machonin és Tuček azt állítják, hogy egy ország politikai elitjének fejlődési pályája a hatalmi elit és a hatalomra vágyó elit, a politikai elit két altípusának időbeli váltakozásaként írható le.

Az új politikai elit Csehországban szerintük az 1989–1993 közötti időszakban alakult ki. Azért tekinthető új elitnek, mivel majdnem teljesen lecserélődött a korábbi politikai elit, és annak is főleg a belső magja, a hatalmi elit. 1993 óta a két kutató szerint a politikai elit alapvető struktúrája nem nagyon változott. Ez azt jelenti, hogy a hatalmi és hatalomra vágyó elit elég stabilan tartja pozícióját, és a politikai elit fragmentarizációjában sem tapasztalhatóak nagy változások.

Az új politikai elit kialakulását több belső és külső tényező is befolyásolta, legnagyobb mértékben az új politikai trendek, nyomások és különböző szociális-gazdasági folyamatok. Csehszlovákia feloszlása után 1993-ban viszont elmondható, hogy Csehország és Szlovákia új politikai elitje egy fő pontban nagyon eltért egymástól. A cseh politikai életből kiűzték a régi politikai elit kommunista tagjait, és egyben letetették a demokratikus politikai államigazgatás alappilléreit: *„A relatíve nyugodt lefolyású változásoknak köszönhetően az új elit kialakulásánál teljes minőségi csere ment végbe, azaz a régi politikai elitet teljesen lecserélte egy új."* (Machonin – Tuček, 2002: 20). Az új cseh elitet tehát főleg fiatalabb generációk alkották, akik elősegítették a cseh demokrácia sikeres bevezetését és stabilizálódását. A szlovák politikai elitről viszont nem mondható el ugyanez. A Mečiar-kormány nem csupán megtűrte a kommunista múlttal rendelkező politikusokat, hanem hagyta, hogy a politikai elitben maradjanak. Szlovákiában a demokratikus politika felé való nyitás is sokkal később vette kezdetét, mint Csehországban.

Machonin és Tuček megemlítik még az új politikai elit egyre növekvő fragmentarizációját is, ami alatt azt értik, hogy az új hatalmi elit több pártból tevődik össze, a hatalomra vágyó elit pedig politikai orientációja és értékei szempontjából is egyre diverzifikáltabbnak mutatkozik. Az új elit széttöredezettségéhez nagy mértékben hozzájárul az is, hogy egyre több párt alakul, amelyek politikai programjaikkal megosztják a választók csoportját. A két szociológus szerint viszont a magas szintű politikai fragmentáltság hátrányokkal is jár. Konkrétan arra gondolnak, hogy a nagyon széttöredezett cseh politikai elit hozzájárult a cseh politikai krízis kialakulásához 1997-ben a gazdaságilag válságos időszak alatt.

Az új politikai elit fokozatos kialakulását egy új gazdasági elit létrejötte is kísérte. Machonin és Tuček szerint az új gazdasági elit lassabban kristályosodott ki, mint az új politikai elit. Ehhez hozzájárult a nagymértékű privatizáció és a magánvállalkozások szaporodása. Az új gazdasági elit csoportján belül egyre dominánsabb szerepet kapott az alkalmazotti viszony mellett a vállalkozás két típusa is, melyek a régi gazdasági elitben nem játszottak szerepet. Az egyik új gazdasági elitcsoportot eszerint a vállalkozói engedély nélküli vállalkozók alkotják. Ebbe a csoportba tartozik két alcsoport: a szabadfoglalkozásúak (szabadúszók) és az önállóan gazdálkodó földművesek. A másik új gazdasági elitcsoportot a vállalkozói engedéllyel vállalkozók alkotják.

Egyre több külföldi is bekerülhet az ország gazdasági elitjébe, mivel rohamosan nő a külföldi beruházások és cégek száma az ország legsikeresebb vállalatai között. Persze a „külföldi" alatt olyan elittagokat értünk, akik már huzamosabb ideje az országban élnek, vagy itt telepedtek le. Szerintük viszont külföldinek tekinthető egy bizonyos szempontból minden nem szlovák nemzetiségű vezérigazgató, köztük több szlovákiai magyar is. Elmondható hát, hogy az ország gazdasági elitjének szerves része a szlovákiai magyar gazdasági elit is. Sajnos éppen erről az alcsoportról nem készültek semmilyen kutatások, ami viszont azért nem annyira meglepő, ha figyelembe vesszük, hogy a szlovák szociológiában az elitkutatás nem tartozik a legműveltebb területek közé.

Machonin és Tuček főként így látják az új gazdasági elit összetevődését: *„Az új gazdasági elit fő és legnagyobb részét a gazdasági vállalatoknál magas funkciókat betöltők alkotják. Ezek a vállalatok inkább modern beállítottságúak, mint a tradicionális mezőgazdaságra specializálódók. A modern vállalatok modernsége elsősorban az általuk nyújtott szolgáltatások típusában rejlik."* Machonin és Tuček konkrétan pénzügyi, üzleti, információs, jogi és technológiai szolgáltatásokról beszélnek. De milyen posztokat takarnak ezek a vezető funkciók? *„A tulajdonosok és társtulajdonosok, a végrehajtó testületek tagjai és még inkább a topmenedzserek."* (Machonin – Tuček 2002: 23)

Az új gazdasági elit, ahogy azt már említettük, lassabban alakult ki, mint az új politikai elit, sőt, még a mai napig is folytonos átalakulásban van és nem stabilizálódott. Ez azzal magyarázható, hogy a gazdasági elit esetében nem történt meg a „replacement" (a régi elit teljes lecserélődése újra), és inkább jellemzi a kialakulás folyamatát a régi elit fokozatosan új tagokkal való feltöltődése („movement").

Az új kulturális elit meghatározása és jellemzése a legösszetettebb, ennek két oka is van Machonin és Tuček szerint. Az első ok, hogy a kulturális elithez való tartozást sokkal nehezebb behatárolni, mint a politikai és gazdasági elittagságot. A kulturális elitbe tartozók munkája sokrétű, a kultúra alkotóiként és terjesztőiként jellemezhetjük csak őket (a híres tudósok, művészek, feltalálók, pedagógusok, orvosok, a média és a szórakoztatóipar vezető egyéniségei stb. egyaránt idetartoznak). A második nehézségét az jelenti, hogy sok fontos értelmiségi, akit szellemi tevékenysége alapján a kulturális elitbe lehet sorolni, foglalkozása révén inkább a gazdasági vagy a politikai elit tagjai közé tartozik. Amíg a leggyorsabban az új politikai elit, illetve leglassabban az új gazdasági elit alakult ki, addig az új kulturális elitről elmondhatjuk, hogy kialakulása közepes tempójúnak tekinthető. Machonin és Tuček szerint ez leginkább a szellemi kultúra duális karakterének tudható be. Különbség van természettudós és társadalomtudós között, mert míg az első sikere és elitbe való kerülése objektívebben mérhető, egy társadalomtudósnak a kulturális elitbe való tartozásáról sok esetben a politikai és gazdasági elit dönt. Ezt nevezik ők a kulturális elit belső strukturálódásának a problematikájának, azaz a gazdasági és politikai elittel szembeni viszonylagos alárendeltségének.

AZ ELIT ÉS A KÖZVÉLEMÉNY KAPCSOLATA

Libor Prudký, Martin Nekola és Pavel Frič érdekes szemszögből közelítik meg az elit kutatásának kérdését. Szerintük az elit kialakulására és adott formájára nagy hatással van a közvélemény hatalma. Az elit és a közvélemény közötti tipikus kapcsolatot a vezető és követője közötti kölcsönhatás jellemzi. Az elitet nem csak a külső és belső strukturális tényezők határozzák meg, hanem a közvélemény nézetei is. De mi is értendő pontosan a közvélemény alatt? *„A közvélemény alanyai ebben az esetben a társadalom állapotát és fejlődését támogató aktivitások alkotói, támogatói és véghezvivői. Általában szubjektív meggyőződésből és intézményes háttér nélkül fejtik ki nézeteiket, és ezek fényében próbálnak hatni az elitre."* (Frič a kol, 2005: 4). A közvélemény definiálása mellett külön rámutatnak az új elitek tipikus jellemzőire is, melyekről úgy vélekednek, hogy ezek néhány szempontból eltérnek a régi elitektől. Míg a régi elitek karakterét és cserélődését tökéletesen leírta Pareto, az új elitek viszonylag más elven működnek. Pareto az elitek cirkulációjáról beszél, vagyis arról, hogy az elit teljesen lecserélődik, ha már az elitpozíciókban tudásuk és képességeik szerint nem eléggé „elit"-emberek vannak. A jelenlegi társadalmat viszont szerintük az ún. demo-elitizmus jellemzi, mely különböző kritériumok szerint kiválasztott, magas szintű elit-pluralitásról beszél. Például a hatalmi kritérium az elitet vezető, középszintű és szubelitekre osztja. Az elit hatalmi befolyása szerint beszélhetünk nemzetközi, nemzeti, regionális és helyi elitről is. Az elit és a közvélemény kapcsolata szempontjából viszont a legfontosabb az elit és az intézményes hatalom birtoklásának szintje. E kritérium szerint megkülönböztethetünk stabil eliteket, „anti-eliteket", kontraelitetket és befolyással bíró eliteket.

Az elit alapdefiníciójánál a tanulmány kiemeli az új elit *pozíciós* meghatározását. Az ilyen behatárolás fontosságát hangsúlyozza Soňa Szomolányi, a szociológusból lett politológus, aki főleg a politikai elitek kutatásával foglalkozik: *„Az elit azok csoportja, akik stratégiai pozíciójuknak köszönhetően rendszeresen és nagymértékben befolyásolják a politikai, gazdasági és kulturális történéseket. Pozíciójukat nézve általában a befolyásos szervezetek fő döntéshozóiról van szó"* (Szomolányi 2002: 67).

A tanulmány szerint a pozícionális meghatározás mellett az új elitet a magas fragmentáltság is jellemzi. Rámutat arra, hogy az új elitek egyre nagyobb diverzifikációja fontos szerepet tölt be a társadalom fejlődése szempontjából. Pontosabban ez alatt azt értik, hogy a különböző értékeket valló elitek közti dialógus az, ami előre viszi a társadalmat. Ha minden elit egyforma értékeket képviselne, Frič és kollégái szerint a társadalom stagnálna és nem fejlődhetne. Ezen a ponton viszont visszatérnénk Szomolányihoz, aki az elitek magas szintű széttöredezettségét csak abban az esetben tartja a társadalomra nézve pozitívnak, ha a köztük lévő eltérések ellenére az elitek meg tudnak egyezni és közre tudnak működni a közjó érdekében. *„A stabil demokratikus rendszer alapja a konszenzuális elit konfigurációja. A túl fragmentált elit sokszor a demokrácia megingásához vezet"* (Szomolányi 2002: 35).

Prudký és kollégái munkájából közelebbről ismertetnénk, hogyan látják az elit és a közvélemény vezető-követő jellegű, kölcsönös kapcsolatát (Frič a kol. 2005). Szerintük

az elit sok más különböző funkciója mellett a vezetés is kiemelkedő jelentősséggel bír. Pontosabban az új elit esetében sokszor feltehető a kérdés, hogy az egyes elittípusok vajon milyen mértékben mutatnak példát, és a közvélemény milyen mértékben hajlandó azt követni. Az elit és a közvélemény közötti vezető, illetve követő kapcsolatban így mindkét oldalnak fontos szerepe van. A vezető elit nem válhatna elitté, ha nem lenne kit vezetnie. A közvélemény fontos szereplői viszont az elit nélkül nem tudnák elvárásaikat és törekvéseiket érvényesíteni. Az elit és a közvélemény közötti kooperáció ezért nagyon fontos az országra nézve. A vezető elit feladata lenne olyan pozitív célok prezentálása a közvélemény számára, melyeket az motiváltan és meggyőződésből, mindenfajta kényszer nélkül támogat. Persze ez az ideális minta, mely a valóságban nem működhet ilyen zökkenőmentesen, ezt elismerik a tanulmány írói is, ezért már nagy lépésnek mutatkozna, ha az elit és közvélemény kapcsolata megközelítené ezt az ideált. Ezt viszont szerintük két tényező gátolja. Az első az, hogy az új közvéleményt olyanok is befolyásolják, akiket műveltségi és felkészültségi szintje erre nem jogosít fel. Pareto elmélete szerint őket majd természetes módon helyettesítik a megfelelőbbek, de ma ez nem mindig történik így. A belsőleg fragmentált közvélemény nem képes megfelelő kritikát gyakorolni az elit tevékenysége felett. A második probléma az, hogy az új elit sokszor nem a közvélemény vezető személyiségeivel kommunikál elsősorban, hanem a tömeg kívánságait próbálja teljesíteni. Prudký és kollégái szerint felettébb elgondolkodtató, hogy hova tart a társadalom, ha elitje többre becsüli a nem megfelelő szakértelemmel rendelkező tömeg nézeteit, mint a közvélemény vezető személyiségeinek hozzáértő tanácsait.

A tanulmány viszont nemcsak teoretikus szinten foglalkozik az elit és a közvélemény kapcsolatával, hanem a témát érintő két kutatás adatainak köszönhetően, empirikus szinten is. Sajnos csupán a cseh lakosság körében végezték el ezeket a kutatásokat, mi mégis úgy gondoljuk, hogy az eredmények a szlovák társadalomra is alkalmazhatóak. Ezt maguk a kutatók is említik néhányszor a tanulmányban.

Először arra mutatnak rá, hogy a modernizáció folyamatában is fontos szerepe van az elitnek, amelynek a feladata elsősorban a modernizáció céljainak a kitűzése, és az ideális modern társadalomról való kép kialakítása, amelynek a támogatásáról szeretnék meggyőzni a közvéleményt. Az ilyen „karizmatikus missziót" viszont nem lehet olyan országban véghezvinni, ahol a modern társadalom víziója, céljai és a hozzá vezető út nincs definiálva, kijelölve. A kutatások eredményei is azt mutatják, hogy az emberek szerint hiányzik egy egyöntetű vízió az ország jövőbeli fejlődési pályájáról. Erre a tényre viszont nem tekintenek tragikusan, mert így legalább *„van miből válogatni"*, és *„a demokratikus víziók sokasága elfogadhatóbb számukra, mint egyetlen diktátori vízió"* (Frič a kol. 2005: 78) Mégis, Fričék fontosnak tartják, hogy ezek a víziók ne legyenek teljesen eltérőek, és a különböző demokratikus elitek így egy magas szinten kooperáló, vezető csoportot alkossanak. Szerintük a cseh elitek sajnos nem nagyon tudnak megegyezni a fontos kérdésekben, ami egy bizonyos szinten a modernizáció stagnálódásához vezet.

Érdekesnek mutatkoztak a modernizációról szóló elképzelések is. Ideális esetben az elit és a közvélemény hasonló elképzeléssel bír arról, hogy mit is takar valójában a mo-

dernizáció. A cseh társadalom esetében ez így is van: mindkét csoport a modernizáció legfontosabb céljának az anyagi gazdagság és a jólét növelését tekinti. Az elit viszont nagyobb hangsúlyt fektet a modernizáció posztmaterialista céljaira is, melyek nagyon fontosak a modernizáció második, fejlettebb szakaszának eléréséhez. Frič és kollégái hangsúlyozzák, hogy nagyon fontos az elit vezető szerepe és példamutatása az ország fejlődése szempontjából. Ha már a példamutatásnál tartunk: a kutatás adatai szerint az emberek szerint Csehországnak a fejlett államok közül Németország, Svédország és Svájc példáját kéne követnie.

A nem elegendő vagy éppen túl sok tisztázatlan modernizáció-vízió és az elitek közti alacsony szintű konszenzus nagy mértékben befolyásolják, hogy a jelenlegi elit nem képes a legmegfelelőbben vezetni és motiválni az embereket, köztük legfőképpen a közvéleményt alkotó csoportot. Pedig a kutatásból egyértelműen kiderül, hogy a közvélemény szerint az elit legfontosabb szerepe a vezetői. Érdekes ugyanakkor, hogy az elit tagjai viszont mást tartanak a számukra legfontosabb szerepnek. Szerintük az elitstátus jóval fontosabb jellemzője a felelősségteljes, morális viselkedés. A közvélemény viszont egyáltalán nem így értékeli az elitjét. Sőt, mi több, korrumpáltnak, egoistának és klientistának látják. Ezért Fričék fel is teszik a kérdést: vajon lehet-e még az új elit esetében egyáltalán vezető példamutatásról beszélni, vagy ez a koncepció ma már teljesen elavultnak tekinthető?

ÖSSZEGZÉS

A tanulmányban megpróbáltuk összefoglalni a szlovákiai elitről szóló legfontosabb szociológiai kutatásokat a szlovák szociológia kezdeteitől egészen mostanáig. Elsőként 1967-ben Pavel Machonin és kutatócsoportja foglalkozott az elithez való tartozás kérdésével. Ő mutatott rá először, hogy az egyénnek a társadalmi ranglétrán való besorolása többdimenziós kérdés. A legfontosabb meghatározó dimenziók szerinte a munka összetettségi szintje és az életstílus típusa. Machonin kutatása még ma is több elitkutatás kiindulópontja és inspirációja. A tanulmányban aprólékosabban kitértünk ezekre is.

A szlovákiai magyar elitről csupán egy kutatás készült Lampl Zsuzsanna által. A szlovákiai magyar szociológusnő konkrétan a szlovákiai magyar értelmiséget vizsgálta. Szerinte a szlovákiai magyar kulturális elit nagyon szűk réteget képez és főleg középkorú férfiak alkotják. Lampl aprólékosan elemzi a kulturális elit identitását, eredetét, mobilitását és értékrendjét is.

IRODALOM

Bahna, Miloslav – Džambazovič, Roman (2010): Subjektívna identifikácia vlastnej pozície v stratifiačnom systéme slovenskej spoločnosti. *Sociológia*, 2: 87–112.

Bunčák, Ján – Harmadyová, Valentína (1993): Transformácia sociálnej štruktúry. *Sociológia*, 4–5: 389–401.

Bunčák, Ján – Harmadyová, Valentína (1998): Transformácia v hodnoteniach slovenskej elity. *Sociológia*, 1: 9–46.

Frič, Pavol – Nekola, Martin – Prudký, Libor (2005): *Verejnosť a elity jako aktéri modernizace.* Praha: CESES FSV UK.

Kubín, Ľuboš (2003): Politické elity. In Sopóci, Ján a kolektív: *Slovensko v deväťdesiatych rokoch*. Bratislava: FFUK, 7–84.

Karvai, Alexander (2010): Postoje elít a verejnosti v otázkach európskej integrácie. *Sociológia*, 1: 54–67.

Lampl Zsuzsanna (1999): Szociológiai keresztmetszet a szlovákiai magyar értelmiségről. In (uő).: *A saját útját járó gyermek (Három szociológiai tanulmány a szlovákiai magyarokról)*. Pozsony: Madách-Posonium, 36–54.

Machonin, Pavel – Tuček, Milan (2002): *Zrod a ďalší vývoj nových elit v České republice.* Praha: Sociologický ústav Akademie Věd České republiky.

Róna-Tas Ákos – Bunčák, Ján – Harmadyová, Valentína (1999): Post-Communist Transformation and the New Elite in Slovakia. *Slovak Sociological Review*, 3: 235–262

Sopóci, Ján – Búzik, Bohumil (1999): *Teórie sociálnej stratifikácie a mobility.* Bratislava: FFUK.

Strussová, Mária – Malíková, Mária (1997): Výskum predstaviteľov miestnej kultúrnej elity. *Sociológia*, 5: 67–75.

Szomolányi, Soňa (1999): Political Elites and Institution Building in Slovakia. In Heinrich, Hans-Georg (ed.): *Institution Building in the New Democracies*. Budapest: Collegium Budapest, 249–278.

MAGYARORSZÁGI ELITEK

Elit-meghatározások és elitcsoportok – a 2009-es magyarországi elitfelvételek fogalmi-mintavételi háttere

Csurgó Bernadett – Megyesi Boldizsár

A hazai politológiai, szociológiai és történelemtudományi irodalom sokféle elitfogalmat használ, ez meghatározza a különböző elemzések és kutatások fogalmi-mintavételi hátterét is. Tanulmányunk célja, hogy kijelölje az MTA Politikai Tudományok Intézetének 2009-es elitkutatásának a helyét az egyre összetettebbé váló meghatározások között. A felvétel(sorozat) újszerűségét az adja, hogy nem csupán egyetlen elitfogalmat, meghatározási módot, hanem különböző definíciós eljárásokat alkalmaz, ami a mintavételben is megmutatkozik. Mintavételünket és a vizsgálat mintáját a korábbi elitkutatások fogalmi rendszereivel és mintavételi módszereivel hasonlítjuk össze, és ismertetjük a legfontosabb változókat, amelyek igazolják, hogy a vizsgált alapsokaság valóban a társadalom felső rétegéhez tartozik. Kutatásunk során a tudatos döntésen alapuló, szakértői mintavételi eljárást alkalmaztuk. A nem valószínűségi mintavételi eljárásból adódóan indokolt és ezért tanulmányunk központi kérdése, hogy az alkalmazott mintavételi eljárásoknak mennyiben sikerült érvényesíteniük a különböző elit-megközelítések szempontjait, különös tekintettel az elit strukturális meghatározására és szubjektív önbesorolására. Az elit konceptualizálása során alkalmazott módszerek és a hozzá kapcsolódó mintavételi eljárások hatékonyságát és érvényességét a mintába kerültek státusának, valamint szubjektív önképének (mennyire érzi magát az elit tagjának) vizsgálatával mutatjuk be.

Az elit szociológiai fogalma a történeti kutatásokban új megközelítésként jelent meg az elmúlt évtizedekben. Lengyel György volt az első, aki a gazdasági élet vezető szerepét betöltő 19. század végi, 20. század eleji csoportra nem a korábban a történettudományban gyakran és többféle értelemben használatos *nagypolgárság* kifejezést (a nagypolgárság értelmezéséről részletesen lásd Klement 2006), hanem a *gazdasági elit* fogalmát használta. A gazdasági elit tagjainak azokat tekintette, *„akiknek módjában áll, hogy döntéseikkel érdemben befolyásolják a gazdasági élet alakulását”* (Lengyel 1989: 10). Gyáni Gábor szintén az elit fogalmát alkalmazza a két világháború közötti magyar társadalom felső rétegének bemutatására. Szerinte az elit fogalma jobban alkalmazható a társadalomtörténeti elemzések esetében, mint a tulajdonviszonyok alapján definiált uralkodó osztály fogalma. Eliten, illetve eliteken a társadalmi hierarchia csúcsán helyet foglaló kollektívumot érti, amelynek a társadalom alsóbb rétegeivel szemben erőfölénye

van, amely fölény származhat a politikai akarat monopolizálásából, a termelt javak elosztásának meghatározásából és az erőforrások feletti rendelkezés kisajátításából (Gyáni 1998: 191). Gyáni tehát, mindezeket figyelembe véve, a társadalom felső rétegében szegmenseket különít el: így beszél hagyományos elitről, amit az arisztokráciával azonosít, továbbá egyházi, katonai és tudáselitről, aztán politikai elitről, amelyen a kormányzó réteget érti, valamint gazdasági elitről, azaz a nagypolgárságról (Gyáni 1998).

Takács (1998) is hangsúlyozza, hogy az elitfogalmat sokféle módon lehet és szokás értelmezni, írásában pedig úgy találja, hogy négy csoportosítási lehetőség adódik. Jelen vizsgálat számára három tekinthető relevánsnak. Az első szempont a társadalom tagoltságát veszi alapul, mint tette csoportosításában Aron (1974). A második lehetséges meghatározási szempont az elit fogalmát a személyhez kapcsolja; erre példa Pareto (1972) jól ismert elitértelmezése, míg a harmadik meghatározási lehetőség, Takács szavaival élve, *„a fogalom orientációja szempontjából"* (Takács 1998: 123) csoportosítja az elit-meghatározásokat. Ebbe a csoportba a szerző Mosca, Mills, Putnam és Higley meghatározásait sorolja, de rajtuk kívül sok más szerzőt is. Az ebbe a csoportba tartozó meghatározások a hatalmi viszonyok és a strukturális hely, a pozíciók alapján definiálják az elittagságot. Véleménye szerint ez a csoportosítás a legelterjedtebb, és egyben a legtermékenyebb is, különösen azok a meghatározások, amelyek a hatalomhoz fűződő viszony alapján határozzák meg az elitet (Higley és Dahl kutatásait tartja a szerző meghatározónak, vö. Higley 1976; Dahl 1961). Ezzel a definícióval szemben fogalmazódott meg az a komoly ellenvetés, hogy nehezen lehet a pozícióval nem rendelkező hatalom birtokosait megtalálni. Ezt a nehézséget a tisztán pozicionális definíciók alkalmazása sem segít megkerülni; azonban a módszer jól megragadhatóvá teszi az elitbe tartozók csoportját (Ornstein-Stevenson 1981: 752, idézi Takács 1998). Kutatásunk során mindegyik elitcsoport esetében alkalmaztuk ezt a meghatározási és mintavételi módszert.

A köznapi és a tudományos elit-meghatározás mindig függ az adott történelmi korszak társadalmi berendezkedésétől és uralkodó ideológiáitól. Az elitkutatások fogalmi-mintavételi hátterének kérdését középpontba állítva néhány hazai történeti és szociológiai-politológiai elitkutatás példáján mutatjuk be a magyarországi elitvizsgálatokra jellemző konceptuális megközelítéseket.

ELIT-MEGHATÁROZÁSOK

Az elit fogalmának operacionalizálására a különböző empirikus elitkutatások többféle megközelítést alkalmaznak. A legelterjedtebb módszer az elit *pozicionális* meghatározása, amellyel az uralmi és a strukturális megközelítések szempontját lehet érvényesíteni, valamint a mintavétel is ellenőrizhető. Ennek a mintavételi módszernek a lényege, hogy az elitet az intézményrendszerben elfoglalt helye alapján határozzák meg. Az elit meghatározása tehát az adott kor, illetve társadalom meghatározó intézményein keresztül történik. A két világháború közötti kor politikai elitje megragadható például a Felsőház tagságának vizsgálatával. Püski Levente (2000) 1927–1945 között a Felsőház teljes

tagságát elemezte, és kimutatta, hogy a Felsőház a kor elitjének egyik gyűjtőintézménye volt, tagjai a társadalom különböző területein vezető szerepet betöltő személyek voltak, akik vagyon, pozíció és szaktudás alapján is kiemelkedtek a társadalom egészéből. A református egyház két világháború közötti világi elitjének megragadására szintén egy meghatározó intézményét választotta ki Csurgó Bernadett és Kiss László (2003). Az Egyetemes Konvent teljes, 1922 és 1944 közötti világi tagságának történeti szociológiai vizsgálatával elemezték, hogy milyen pozíciói voltak a református egyházi elitnek a közéleti intézményekben. Az elitképződés sajátosságait Eöry Gabriella (2006) az Országos Kaszinó teljes tisztikarának és a tagság véletlen mintavétellel kiválasztott mintájának elemzésével mutatja be. A demográfiai sajátosságok, a politikai szerepvállalás, a foglalkozásszerkezet és a földbirtokszerkezet elemzése révén Eöry bebizonyította, hogy az Országos Kaszinó tagsága a kormányzati hatalommal szoros kapcsolatot fenntartó középosztályi és felsőbb rétegeket tömörítette. Az elit- és státusképződés felekezeti és mentalitásbeli tényezőinek is köszönhető, hogy a polgári közép- és felső rétegek nem képviseltették magukat a Kaszinó tagságában. A 20. században a polgármesterek körében végzett kutatások alkalmaztak hasonló megközelítést (például: Dénes – Marelyin Kiss 2003).

Egy elitképző intézmény, az OMGE (Országos Magyar Gazdasági Egyesület) dualizmuskori működésére, az elitképződés és a nagybirtokos rétegek politikai-gazdasági pozíciójára, tagságára irányul Vári András (2006) munkája. Kiss Zsuzsanna (2006) a Zala Megyei Gazdasági Egyesület 1861–1869 közötti működését és tagjainak szociológiai karakterét elemezte. Huszár Tibor (1993) pedig az 1920–1945 közötti akadémiai tagság és a tagválasztás, a tudományos-kulturális elismertség elemzésével ragadta meg a tudáselit jellegzetességeit. Értelmezésében a *„tudás-elitben való pozicionalizáltság a szimbolikus, kulturális javak termelésében, elosztásában kiváltságot, tekintélyt biztosító, meghatározott szerepekhez, funkciókhoz, testületi tagsághoz kötött”* (Huszár 1993: 20). Huszár szerint az Akadémia tagjai rangjának és tekintélyének alapja nem az akadémiai tagság, hanem a tudományos teljesítmény, és ezért *„indokolt annak a vizsgálata, hogy mennyire tartozik a Magyar Tudományos Akadémia a tudáselithez, illetve hogy a pozíció-elit szegmensének tekinthető-e* (Huszár 1993). Ehhez az Akadémia tagválasztási gyakorlatát elemezte, és kimutatta, hogy a két világháború közötti Akadémia szerkezeti és funkcionális szempontból is elitpozíciót biztosító intézmény volt: a testületi tagság elősegítette a kulturális, szimbolikus, hatalmi, kommunikatív és anyagi tőke mozgósítását (Huszár 1993). Ugyancsak az intézményi pozíció a kiindulópontja Huszár Tibornak az 1945–1989 közötti elitekre vonatkozó vizsgálatának is, amelyben a káderpolitika és a nómenklatúra elemzését nyújtja (2005). Huszár azonban felhívja a figyelmet arra, hogy az elit hagyományos fogalma a diktatórikus rendszerekre nem alkalmazható, mert míg *„az elit kiválasztódik, tagjainak kiemelkedését tudáson, teljesítményen nyugvó tekintély alapozza meg, s ez szuverenitásuk forrása”*, addig *„a nómenklatúra tagjait kinevezik, megválasztásuk meghatározott testületekbe formális”* (Huszár 2005: 33). Mindezek figyelembevételével Huszár a két világháború közötti elitcsoportok kutatása során használt fogalmakat újraértelmezve a kommunista-szocialista korszak elitvizsgálatának kö-

széppontjába a vezető testületek kinevezési listáját helyezte, és ezzel megtartotta az elit pozicionális megközelítését (Huszár 2005).

A politikai elit kutatáskor szintén egy kulcsintézmény segítségével ragadja meg az elit sajátosságait Ilonszki Gabriella (2009), amikor a parlamenti képviselőket, azaz a Képviselőház tagságát vizsgálja.

Az elit pozicionális meghatározásának másik típusát jelenti, amikor nem egy adott meghatározó intézmény és annak tagsága áll az elemzés középpontjában, hanem több, az adott társadalmi mező szempontjából irányító szerepet elfoglaló intézmények vezető pozícióját tekintik az elitbe kerülés alapjának. Az ilyen értelemben meghatározott pozíció a tárgya Gergely Jenőnek (1992) az 1919–1945 közötti katolikus egyházi elitről végzett elemzésének is. A katolikus egyházi elitet Gergely olyan alapvetően pozicionális elitcsoportként határozza meg, amely átfedésben van, és szorosan kapcsolódik a politikai, gazdasági és kulturális elithez. Gergely Jenő vizsgálatában a katolikus elitet az alábbi pozíciók betöltői alkották: egyházkormányzati funkciót betöltők, felszentelt püspöki címmel rendelkezők, elcsatolt területekről áttelepült vagy lemondott püspökök, választott püspökök, kormányhatalmi pozíciót betöltők, felsőházi tagok, nemzetgyűlési képviselők, közéleti, gazdasági kapcsolatokkal rendelkezők, a katolikus sajtó, és a kultúra jelentős személyiségei.

Ez a fajta pozicionális megközelítés jellemzi Szakály Sándor (1987) katonai elitre vonatkozó kutatásait is. Szakály – Janowitz, valamint Wright kutatási eredményeit figyelembe véve –katonai elitként a legmagasabb rangú tiszteket, valamint a katonai döntéshozatal szempontjából jelentős beosztást betöltő tiszteket jelölte meg, mely utóbbiak meghatározásához a katonai pozíción túl más intézményi pozíciókat (pl. tisztképző intézmények, Honvédelmi Minisztérium, testőrség stb.) is alapul vett.

Lengyel György a gazdasági elit esetében alkalmazta a pozicionális megközelítést: *A multipozicionális gazdasági elit a két világháború között* című tanulmányában gazdasági elitként a korszak kulcsfontosságú gazdasági intézményeinek vezetőit, tulajdonosait definiálta (Lengyel 1993). Ez a megközelítés áll a hátterében azoknak a jelenkori gazdasági elitkutatásoknak is, melyek szerint a gazdasági elit a nagyvállalati vezetőkből áll; itt mind a nemzetközi, mind a hazai vállalatok igazgatói, elnökei megtalálhatók, ez az ún. „menedzser-elit". A Szelényi-féle gazdasági elitkutatásban (Szelényi 1995), Sági menedzserkutatásában (Sági 1994), a TÁRKI-nak az 1996-ban, a nagyvállalkozók körében végzett felmérésében szintén ezt a meghatározást alkalmazták (Kolosi – Sági 1997). Ezt a megközelítést indokolja, hogy Burnham (1965) már a hatvanas években rámutatott arra, hogy a tulajdonosok szerepéhez képest a menedzserek szerepe jelentősen megnő a vállalati stratégia, és így a gazdasági folyamatok formálásában (ez az ún. „menedzserek forradalmának" elmélete). Mint Takács (1998) kifejti, *„Burnham megkülönbözteti a kapitalista és a menedzseri társadalmat; ez utóbbiban már nem a tulajdonosok, hanem a menedzserek kontrollálják a termelést. A gazdasági döntéshozók köre változott meg, ez jelenti a 'forradalmi változást', azaz a fogalomrendszer középpontjában a gazdasági hatalom áll"* (Takács 1998: 146) .

Az institucionalista megközelítés segítségével ragadta meg az elitképződés mecha-

nizmusait a jelenkori irodalmi életben Csurgó Bernadett is, amikor a kulturális elit egy szegmense, az irodalmi elit esetében elemezte a hírnévképződés és az elitbe kerülés mechanizmusait mélyinterjús vizsgálatában (Csurgó 2005).

Az intézményes szerkezetből és a formális pozíciókból indult ki Kovács István Gábor és Kende Gábor (2006) is az értelmiségi elit, más néven a tudáselit meghatározásakor. Azokat a személyeket tekintették a tudáselit tagjainak, akik a tudás termelésében, annak ellenőrzésében, igazgatásában, elosztásában, továbbadásában szereppel bíró szervezetek és intézmények felső pozícióit betöltik. Ezen belül pedig négy intézményi szférát, s annak elitjét határolták le: az (1) oktatási, (2) tudományos, (3) professzionális elitet, azaz az értelmiségi, szakmai érdekvédelmi szervezetek vezetőit, valamint (4) a kommunikációs, kulturális és művészeti elitet. Az így kialakított minták vizsgálata alapján derült ki a kutatók számára, hogy a tudáselit meghatározó csoportját az egyetemi tanárok alkotják, akiknek történeti-szociológiai vizsgálatát külön is elvégezték (Kovács-Kende 2006). A foglalkozási pozíció alapján történő operacionalizálási módszer jelenti a pozícióalapú elit-meghatározás harmadik formáját. Az egyetemi tanárok vizsgálata mellett erre példa még Sipos Balázs (2006) elemzése az 1890 és 1945 közötti értelmiség egy csoportjáról, az újságírókról, a főállású hírlapírókról és szerkesztőkről, valamint Szívós Erika (2006) vizsgálata a századforduló képzőművészeinek (festők, szobrászok) társadalmi helyzetéről. Szívós megállapítja, hogy a képzőművészek a szabad értelmiség, valamint a kulturális élet magas presztízsű tagjaivá váltak a századfordulón, és a legsikeresebbek a magyar társadalom elitjébe is bekerültek.

Az elit meghatározásának, operacionalizálásának egy másik típusát a reputáció és ismertség alapján történő beazonosítás jelenti: ez a megközelítés az elit számos csoportjának (gazdasági, kulturális) vizsgálatában megjelenik.

A 19. század végének és a 20. század elejének gazdasági elitjéről a mai napig is a legteljesebbnek tekinthető vizsgálatában Lengyel György (1989) mintavételi eljárásként a reputációs megközelítést alkalmazta, amely a korszak lexikonjaiban szereplő hírneves gazdasági személyiségeket tekinti a gazdasági elit alapsokaságának. Lengyel a *Magyar Életrajzi Lexikon*t használta a mintavételi eljárás alapjául, és az általa kiválasztott mintába a lexikonban szereplő azon személyek kerültek, akik gazdasági hírnevük okán szerepeltek az *Életrajzi Lexikon*ban. A mintavételi módszer és megközelítésmód sajátosságaiból adódóan a kutatónak számos esetben történeti ismereteire alapozva kellett mérlegelnie az egyes személyek mintába kerülését. „*Tekintettel a lexikon általános jellegére, ily módon kellett kiszűrnünk azt a néhány esetet, amikor valaki ornitológusként, sportolóként vagy műpártolóként vált híressé, s egyébként egy vállalat vezetője is volt. Nem jelenti ez azt, hogy minden ilyen esetet eleve kizártunk, csupán azt, hogy ezekben az esetekben egyedileg mérlegeltünk, s a mérlegelés szempontja a gazdasági hírnév volt*" – írja Lengyel a mintavétel sajátosságairól (Lengyel 1989: 15). Ez a fajta reputációs operacionalizálási módszer áll Lengyel jelenkori gazdasági elittel kapcsolatos kutatásai hátterében is. A szerző Higley–Pakulski-hoz hasonlóan (2000) amellett érvel, hogy vizsgálandó az is, az intézményi vezetők miként képesek a reprodukciós folyamatok befolyásolására. Lengyel tehát így definiálja ezt a csoportot: „*gazdasági eliten azoknak*

az összességét értem, akik érdemben képesek befolyásolni a gazdasági reprodukciós folyamatok jelentős döntéseit... A gazdasági elitnek az itt jellemzett közelítésmódot alkalmazva, tagjai a nagyvállalatok és nagybankok felső vezetői, valamint azok is, akik kompetens gazdaságpolitikai döntéseket hoznak" (Lengyel 2003: 126). Hasonló meghatározással él Vedres is: *„A gazdasági eliten azokat a személyeket értem, akik tartós befolyással rendelkeznek nagy horderejű gazdasági döntések meghozatalánál."* (1998: 85), és írásai jelentős részében Szalai (1997, 2001, 2008) is ezt a meghatározást követi.

A kulturális elitet számos szerző az értelmiséggel, a közéleti értelmiséggel azonosítja, és azt vizsgálja, hogy milyen a kulturális és a gazdasági elit viszonya. Ez a megközelítés Szelényi – Konrád klasszikussá vált művére vezethető vissza (1989). A szerzők sora vizsgálja a hetvenes években írottak érvényességét a kilencvenes években, és legtöbben arra jutnak, hogy a gazdasági elit bír meghatározó jelentőséggel, és alapvetően képes befolyásolni a kulturális, illetve a közéleti elitet. Szalai definíciója szerint *„a kulturális elit közvélemény-formáló és (vagy) a kulturális javakat birtokló értelmiség, valamint a velük összefonódott mediokrácia"* (1997: 78). Ennél pontosabb mintavételi leírást a szerző nem alkalmaz. Szalai kutatásai alapján arra az eredményre jutott, hogy nincs egységes értelmiség (karakteres vonásokkal rendelkező kulturális elitről nem ír), az a gazdasági elit piaci nyomásának hatására három jól elkülönülő csoportra, a médiasztárok, a szaktudományos értelmiség és a szolgáltató értelmiség csoportjára oszlik. Értelmezése szerint a csoportok között nincsen átjárás, azok a személyek, akik többféle szerepben is megjelennek, *„párhuzamos életet élnek"*: *„megháromszorozzák értelmiségi énjüket: egyik nap fantáziadús napilap-publicisztikákat írnak, másik nap szürke adatokat másolnak egymás mellé egy szaklapba szánt tanulmányba. A harmadik nap pedig – például – átalakulási tervet készítenek egy nagyvállalat menedzsmentjének megrendelésére"* (Szalai 1998: 112). Írása szerint a hagyományos értelemben vett értelmiség, a kritikai értelmiség számára nem maradt terep: *„azokat az értelmiségieket, akik igényt tartanak mind állításaik empirikus igazolására, mind elméletalkotásra, mindhárom szférából ki kell rekeszteni. Eme szintézisre törekvőket egyik oldalról túlságosan elvontnak és bonyolultnak, másik oldalról tudománytalannak, harmadik oldalról pedig „élhetetlennek" minősítik"* (Szalai 2008: 123). 2008-ban írott cikkében korábbi állítását módosítva amellett érvel, hogy az értelmiség alapvetően függ a politikai elittől. *„[a] politikai elit és az értelmiség nagy része erősen összefonódik"* (Szalai 2008: 117).[1]

A reputáción alapuló mintavétel példája látható Csite 2001-es elitértelmiség-vizsgálatában. Ebben egy reprezentatív lakossági minta válaszai, az ismertség alapján állapítja meg, hogy mely személyiségek alkotják az elitértelmiség csoportját (Csite 2001). Kristóf 2005-ben mélyinterjús vizsgálatában hasonló reputációs kiválasztási módszert követett, s a közéleti értelmiséget a legnagyobb ismertséggel rendelkező és a médiá-

[1] Szalai írását a *Politikatudományi Szemlé*ben vita követte, amelyben számos jelentős szerző vett részt. A szerzők nagy része a lehetséges értelmiségi szerepekről szól, illetve az ezek alapján megfogalmazható értelmiség-definíciókat vizsgálja (l. Boda, Kovách, Csizmadia, Szoboszlai írásait a 2008. évi 3. számban) – ez alól talán csak Tölgyessy írása kivétel. A *Politikatudományi Szemle* hasábjain folyt vitához hozzászóló szerzők alapvetően fogalmi tisztázatlansága miatt kritizálják Szalai téziseit, és bár jelzik kétségeiket, annak tartalmi cáfolatát nem közlik.

ban megjelenő értelmiséggel azonosította (Kristóf 2005). A reputációs megközelítés az alapja a média, illetve a köznyelv elit-meghatározásnak is amely médiaelittel, illetve annak egy speciális csoportjával, a „celebekkel" foglalkozik a legtöbbet.

A pozicionális és reputációs operacionalizálási módszer mellett a gazdasági elit esetében létezik egy harmadik megközelítés is, az elit *vagyon alapján* történő meghatározása. Ez tekinthető a társadalomtörténeti vizsgálatok bevett megközelítésmódjának is. A dualizmus korára, valamint a Horthy-korszakra vonatkozó kutatások a korabeli statisztikák, jegyzékek (adóstatisztika, telekkönyvi adatok stb.) elemzésén keresztül mutatják be a vizsgált korszak vagyon és tulajdon szerint meghatározott gazdasági elitjét. A különböző adójegyzékek közül leginkább a virilis jegyzékek kutatása terjedt el a hazai társadalomtörténetben. Az egyik első ilyen jellegű vizsgálat Vörös Károly nevéhez kötődik, aki Budapest 1873–1917 közötti legnagyobb adófizetőit vizsgálta (Vörös 1979). Ezt követően számos vidéki város viriliseinek elemzését végezték el a hazai társadalomtörténészek (például Gyáni 1977, M. Tóvári 1980, Horváth 1995). A gazdasági elitet a legnagyobb vagyonnal rendelkezők csoportjával azonosítja a köznyelv és a média is (lásd az amerikai mintára született *A 100 leggazdagabb* típusú kiadványokat). Ezekhez a kiadványokhoz hasonló meghatározásból indul ki Kolosi és Szelényi is 2009-ben megjelent kötetében, a *„Leggazdagabb..."* kiadványokhoz hasonlóan a szerzőpáros kötete fogalmi meghatározások és részletes módszertani ismertető híján olvasmányos sajtószemle formájában tárja a közönség elé a mai magyar gazdasági elit feltételezhetően vagyon alapján meghatározott részét (Kolosi – Szelényi 2009).

Az alábbiakban láthatók táblázatban összefoglalva a különféle elit-meghatározások

Elit-meghatározás		*Szakirodalmi példa*	*Jellemző alkalmazás*
Pozicionális	Egy elitcsoport megragadása egy intézmény tagságát vizsgálva.	Ilonszki (2005), Eöry (2006), Kiss (2006), Huszár (1993)	Politikai elit és kulturális elit kutatása
	Egy elitcsoport megragadása több jellemző intézmény tagságát vizsgálva.	Gergely (1992), Szakály (1987)	Politikai, kulturális és gazdasági elit kutatása
	Foglalkozásipozíció-alapú meghatározás	Kovács – Kende (2006), Sipos (2006)	Kulturális elit kutatása
Presztízsalapú (reputációs)		Lengyel (1989), Csite (2001)	Kulturális és gazdasági elit kutatása
Vagyonalapú		Vörös (1979), Kolosi – Szelényi (2009)	Gazdasági elit kutatása

Összegzésképpen, az elitkutatásokra legjellemzőbb fogalmi-mintavételi megközelítés az intézményi–pozicionális elitfogalom, amely egy-egy jelentősebb intézmény pozícióihoz köti az elitbe kerülés kritériumát. Emellett megjelenik még mind a közéleti-politikai, a kulturális és a gazdasági elit esetében is a reputációs megközelítés, amely kü-

lönböző forrásokra (lexikon, díjak, média megjelenés stb.) alapján jelöli meg az adott terület jelentős személyiségeit az elit tagjaként.

A dolgozat első felében bemutatott számos lehetséges elit-megközelítés közül az elit szegmentális (Takács, 1998) vagy más szóval funkcionális (Gyáni, 1998) megragadását tekintjük jelen kutatás számára a leggyümölcsözőbbnek, ezért három almintát alakítottunk ki; a gazdasági, a kulturális és a politikai elitet külön-külön vizsgáltuk. Ez a megközelítés biztosítja annak a lehetőségét, hogy a társadalom vezetőrétegének legszélesebb köre bekerülhessen a mintába, és így a kutatás során vizsgált kérdésekre adott válaszokat a teljes magyar elitre lehessen vonatkoztatni.

Az elitfelmérés során a csoport pozicionális meghatározása mellett döntöttünk; ezt az eljárást egészítettük ki a presztízs-szempontokat érvényesítő reputációs mintavételi módszerrel. A pozicionális alapú mintavétel abból a feltevésből indul ki, hogy a befolyásolási képesség egy adott intézményi pozícióhoz köthető (ilyen értelemben ez intézményi, institucionális megközelítésnek is tekinthető), így a hatalomból való részesedés, a befolyás mértéke teszi a pozíciót betöltő személyt az elit tagjává. Mintánkba tehát a különböző területeken legnagyobb befolyással rendelkező személyek kerültek.

A 2009-es kutatásunk során alkalmazott mintaválasztási eljárás célja az volt, hogy a különböző elitcsoportok minél szélesebb körét elérjük. Ezért összetett elit-meghatározást és ennek megfelelő mintavételi eljárást használtunk: a három alminta, a kulturális, a politikai-közéleti és a gazdasági esetében egyaránt a pozicionális megközelítésből indultunk ki. A szakértői mintavételi eljárást alkalmazva elsőként meghatároztuk azokat az intézményeket, illetve intézménytípusokat, amelyeknek vezető pozíciója az elitbe pozícionálja azok betöltőit. A pozicionális meghatározás révén kialakult mindhárom alminta esetén egy-egy mintavételi keret (amelyeket a továbbiakban részletesen is leírunk), majd ebből vettünk véletlen mintát. A három almintán időben elcsúsztatva kérdezőbiztossal támogatva kérdeztünk le egy-egy kérdőívet, valamint lehetőség volt önkitöltős, internetalapú válaszadásra is[2]. A kérdőívek almintánként csekély mértékben eltértek, de ez csak néhány kérdést érintett, így az egyes alminták összehasonlíthatóak. Az egyes alminták az adott elitszegmensre reprezentatívak. A pozicionális mintavételi eljárás a kulturális elit esetében úgy módosult, hogy az elitintézmények mellett kiválasztottuk azokat a csatornákat és mechanizmusokat, amelyek a jelenkori magyar társadalomban a kulturális életben presztízst és reputációt biztosítanak: ezek a díjak, a könyveladási listák és az eliten belüli elismertség[3]. Így a kulturális elit esetében a kiválasztottak mintegy 60 százalékát reputációs mintavételi eljárással vontuk a mintába. Gazdasági elitnek a közép- és nagyvállalatok vezetőit tekintettük. Elfogadva Stanworth és Giddens elit-megközelítését (1974), a vizsgálat nem csupán a gazdasági hierarchia csúcsán elhelyezkedőket, a klasszikus értelemben vett leggazdagabb gazdasági szereplőket érte el, hanem az alattuk elhelyezkedő, gazdasági vezető pozícióval rendelkezőket, ahonnét fel-

[2] A lekérdezést a Medián Közvélemény és Piackutató végezte 2009 szeptembere és 2010 májusa között.

[3] A minta részét képezi egy reputációs alminta, akiket a mintába kerültek válaszai alapján vontunk a mintába, ők azok, akikről az elit tagjai azt mondták, hogy a mai magyar kulturális élet legkiemelkedőbb tagjainak számítanak.

tételezhetően a jövő elitje kikerül vagy kikerülhet. Gazdasági elitnek a legnagyobb (2 milliárd feletti) árbevétellel rendelkező cégek vezetőit tekintettük, tehát a legnagyobb cégek vezető pozíciója alapján határoztuk meg az elitet. A politikai elit vizsgálatának vonatkozásában pedig Pareto (1968) megközelítésére támaszkodva a politikai elit tagjaként operacionalizáltuk a kormányzó elitet (parlamenti képviselők, kormányzati szervek vezetői, önkormányzati vezetők és pártvezetők) és a nem kormányzó elitet, azaz a közélet egyéb meghatározó intézményeinek vezetőit is. Az így kialakított elitminták segítségével a hazai politikai, kulturális és gazdasági élet vezetésében, irányításában résztvevők többféle szegmense elemezhető a csúcspozíciókat betöltőktől kezdve a közvélemény-formálókon át a helyi elitekig.

A továbbiakban a 2009-es elitvizsgálat három mintájának[4] bemutatásával azt vizsgáljuk, hogy az alapvetően pozicionális mintavételi eljárás alapján kiválasztott elittagok milyen más szociológiai paraméterek alapján sorolhatók az elithez. A pozicionális mintavétel lényege, hogy az elitstátus meghatározott szerepekhez, funkciókhoz, testületi tagsághoz kötött. Az egyes alminták (politikai, kulturális, gazdasági) elemzésével arra keressük a választ, hogy az elithez tartozás, a pozíciókhoz kötődő státusjellemzőkön túl milyen objektív és szubjektív mutatók igazolják a mintába kerültek elittagságát. Az alminták elemzésével célunk annak bizonyítása, hogy a mintavételi eljárás segítségével sikerült a mai magyar társadalom elitjét elérnünk. Vizsgálatunk tárgya, hogy az *elit pozicionális meghatározásán alapuló mintavétel, valamint a kulturális elit esetében az azt kiegészítő reputációs meghatározás alkalmas és érvényes megközelítése-e a jelenkori elitek vizsgálatának, segítségével a társadalmi struktúra csúcsán elhelyezkedő (magas társadalmi státusú) és önmagát elitként meghatározó személyek érhetők-e el?* Emellett a politikai elit esetében arra is keressük a választ, hogy van-e lényeges különbség a politikai elit két markánsan elkülönülő szegmense, a kormányzó elit és a nem kormányzó elit között (Pareto 1968). A kulturális elit esetében azt is vizsgáljuk, hogy a két eltérő mintavételi eljárás (pozicionális és reputációs) okoz-e különbséget a legfontosabb státusmutatók tekintetében. A gazdasági elit esetében a menedzserelit és a tulajdonos-menedzserek jellemzői közötti különbséget mutatjuk be, arra keresve a választ, hogy a vezető pozíción túl (mely meghatározásunk alapja) a tulajdonosi szerep okoz-e lényeges státusbeli különbségeket.

POLITIKAI ELIT 2009

A politikai elit esetében a korábbi, az MTA Politikai Tudományok Intézetében zajló kutatásokhoz hasonlóan, az elit pozicionális meghatározását alkalmaztuk (a korábbi kutatások mintavételéről lásd Csurgó – Himesi – Kovách 2002). A politikai elitmintát

[4] A 2009-es elitvizsgálat magyarországi kisebbségi elitmintát *Tóth Ágnes – Vékás János Eredmények – kutatási feladatok – módszertani megfontolások* c. tanulmánya, az erdélyi magyar kisebbség elitmintát Papp Z. Attila. *Az 1989 utáni romániai, illetve romániai, illetve romániai magyar elitek tipológiái és értelmezései* c. tanulmánya, a szlovákiai magyar kisebbségi elitmintát pedig Mészáros Magdolna Betekintés a szlovákiai elitre vonatkozó szociológiai elméletekbe és kutatásokba c. tanulmánya mutatja be.

a következő pozíciók betöltőiből választottuk ki: a Köztársasági Elnöki Hivatal fő tisztségviselői, a kormány tisztségviselői, az önálló állami szervezetek vezetői, a parlamenti képviselők, az országos kisebbségi önkormányzatok vezetői, a közigazgatási hivatalok vezetői, a fővárosi és kerületi polgármesteri hivatalok vezetői, a megyei önkormányzati vezetők, a parlamenti és nem parlamenti pártok vezetői, a társadalmi szervezetek vezetői, a nemzetiségi, etnikai önkormányzatok vezetői, a sport- és egyéb szövetségek fő tisztségviselői, a szakszervezeti vezetők, a gazdasági és pénzügyi vezetők, a kamarák vezetői és az egyházi és felekezeti főméltóságok. A politikai-közéleti elitmintavétel során pozicionális elit-megközelítést alkalmaztunk, figyelembe véve, hogy e pozíciók a vizsgált politikai-közéleti mezőben mind horizontálisan (kormányzat, egyház, érdekvédelmi szervezetek stb.), mind pedig vertikálisan (miniszter, államtitkár, polgármester) jól elkülöníthető elitszegmenseket takarnak. A minta kiválasztásához a 2009-es, *A magyar közélet kézikönyve* (MKK) című kiadványt használtuk. Ez alapján határoztuk meg azoknak az intézményeknek a körét, mely mintavételünk alapját jelentette, majd a kiválasztott intézmények, illetve intézménytípusok vezető pozícióit betöltők közül szakértői kiválasztással jelöltük ki a lekérdezettek fő listáját, és a hozzá tartozó két pótlistát. A kutatás során 401 főt kérdeztünk meg[5].

1. táblázat:

A politikai elitminta kvóták szerint

	N	*%*
Magyar Köztársaság	7	1,7
Országgyűlési képviselők	27	6,7
Minisztériumok	19	4,7
Miniszterelnöki Hivatal	1	0,2
Önálló állami szervezetek	27	6,7
Magyarország és az Európai Unió	4	1,0
Önkormányzatok	56	14,0
Pártok	7	1,7
Társadalmi szervezetek	51	12,7
Nemzetiségi, etnikai, kisebbségi szervezetek	9	2,2
Sportszervezetek	18	4,5
Szakszervezetek	71	17,7
Gazdasági érdekvédelem	47	11,7
Pénzügyi szervek	12	3,0
Kamarák	14	3,5
Egyházak, felekezetek	31	7,7
Összesen	401	100,0

[5] A kvóták arányát az alapsokaságon belüli arány és a döntések befolyásolásának képessége mértékében határoztuk meg, majd az adott pozíciókból véletlen arányos mintát vettünk.

A politikai-közéleti elitfelmérés során az alábbi intézménytípus-kvótákat figyelembe véve alakítottuk ki a mintánkat.

A továbbiakban azt elemezzük, hogy a 2009-es politikai-közéleti elitminta a strukturális, szociológiai paraméterek[6] mentén mennyire definiálható elitként, illetve, hogy a mintába került személyek milyen arányban azonosítják önmagukat elitként.

Az elemzéshez a politikai elitmintát Pareto (1968) megközelítésére támaszkodva[7] két jól elkülöníthető almintára osztottuk, az elsőbe a párt- és a kormányzó elit tagjait soroltuk, tehát a parlamenti képviselőket, pártvezetőket, minisztériumok és kormányszervek vezetőit, valamint a nagyobb települési önkormányzatok vezetőit, azaz a helyi kormányzó elitet. A másik almintát az ún. közéleti-intézményi elit alkotja, azaz azon intézmények és szervezetek vezetői, akik nem tartoznak a politika közvetlen irányítói közé, de a közélet irányításában fontos szerepet játszó intézményekhez köthetők. Ide tartoznak például az érdekvédelmi szervezetek, az önálló állami szervezetek, társadalmi intézmények és a felekezetek vezetői. A párt- és kormányzó elit, azaz a szűkebb értelemben vett politikai elit a minta 30,2 százalékát alkotja, míg a minta nagyobb hányada (69,8 százalék) a közéleti-intézményi elithez sorolható.[8] Mintánk nagyobb részét tehát az ún. nem kormányzó elit alkotja, akik pozíciójukon keresztül közvetve képesek befolyásolni a politikai döntéseket, a politikai döntések irányítóinak aránya a mintában alacsonyabb. Ezért a minta bemutatása során külön figyelmet szentelünk a kétféle politikai elit (kormányzó és nem kormányzó elit) közötti hasonlóságok és különbségek elemzésének.

A továbbiakban azt vizsgáljuk, hogy a különböző strukturális elitképző dimenziók és mutatók (származás, iskolázottság, munkaerő-piaci, foglalkozási pozíció) vonatkozásában mi jellemzi a 2009-es politikai elitminta tagjait.

A származás tekintetében a születési hely típusa azt mutatja, hogy mind a minta egészében, mind a közéleti-intézményi alminta esetében viszonylag magasnak tekinthető a budapesti származásúak aránya (23,9% és 29,6%). Ebben a vonatkozásban a párt- és kormányzó elit mutat lényegesebb eltérést, közöttük alacsony, mindössze 10,7 százalék a fővárosi születésűek aránya, és viszonylag magas a falusi (36,4%) születésűek hányada. Magas státusú származási hellyel tehát inkább a közéleti-intézményi elit rendelkezik a mintán belül. A származásra vonatkozó további mutatók, tehát az apa iskolai végzettsége és foglalkozása tekintetében nincs lényeges eltérés a teljes minta és a két alminta között.

[6] A továbbiakban az apa végzettségét, a válaszoló születési helyét, végzettségét, idegen nyelvtudását, éves nettó jövedelmét elemezzük a a három alminta esetén, valamint a szubjektív önbesorolását.

[7] Pareto (1968) megkülönbözteti a kormányzó és nem kormányzó elitet.

[8] A mintánk lehetőséget ad további alminták vizsgálatára is, amely alapján meghatározhatók a politika és közélet részben eltérő sajátosságokkal rendelkező elitcsoportjai. Így például egy lehetséges bontásban a közélet következő alrendszereinek elitjét határozhatjuk meg: (1) országos politikai vezetők, az országos politika közvetlen irányítói és végrehajtói (kormányzati szervek vezetői és a parlamenti képviselők); (2) a közvetítők, akik bár nincsenek közvetlen döntési pozícióban, olyan intézmények vezetői, amelyek közvetve befolyásolni képesek a politikai döntéseket, valamint ebben a bontásban a (3) harmadik csoportot a lokális politikai elit alkotja. A fenti bontás alapján az országos politikai elit aránya a mintában 14,5 százalék, a közvetítő intézmények elitje alkotja a minta 71,6 százalékát és a lokális elitbe sorolható a minta 14 százaléka.

A politikai elit nagyobb hányada magas társadalmi státusú apától származik, az apák 56,3 százaléka vezető vagy beosztott értelmiségi származású volt, amikor az elittag 14 éves

2. táblázat:

A politikai elit objektív jellemzői

	Teljes minta (%) N=401	*Párt- és kormányzó elit (%) N=121*	*Közéleti-intézményi elit (%) N=280*
Születési hely típusa	*Összefügg (Chi2 szigf. = 0,000)*		
1000 lakos alatti falu	6,0	5,0	6,4
1000–3000 lakosú falu	12,7	20,7	9,3
3000 lakos feletti falu	8,2	10,7	7,1
10000 lakos alatti város	5,7	9,9	3,9
10–100000 lakosú város	15,5	13,2	16,4
Nagyváros	7,0	8,3	6,4
Főváros	23,9	10,7	29,6
Nincs adat	21.0	21,5	20,7
Apa foglalkozása	*Független (Chi2 szigf=0,466)*		
Vezető	25,4	24,0	26,1
Beosztott értelmiségi	30,9	27,3	32,5
Irodai és egyéb szakalkalmazott	7,5	5,8	8,2
Szakképzett fizikai	24,4	27,3	23,2
Szakképzetlen fizikai	2,7	4,1	2,1
Nem tudja, nincs adat	9,0	11,6	7,9
Apa iskolai végzettsége	*Független (Chi2 szigf=0,074)*		
Legfeljebb alapfok	19,7	24,8	17,5
Szakmunkás	14,7	16,5	13,9
Középfok	20,4	14,9	22,9
Felsőfok	36,4	30,6	38,9
Tudományos fokozat	4,7	6,6	3,9
Nincs adat	4,0	6,6	2,9
Iskolai végzettség	*Független (Chi2 szigf= 0,959)*		
Legfeljebb alapfok	0,7	0,8	0,7
Szakmunkás	0,7	0,8	0,7
Középfok	6,0	5,8	6,1
Felsőfok	78,3	78,5	78,2
Tudományos fokozat	11,2	9,1	12,1
Nincs adat	3,0	5,0	2,1

A táblázat folytatását lásd a következő oldalon!

	Teljes minta (%) N=401	*Párt- és kormányzó elit (%) N=121*	*Közéleti-intézményi elit (%) N=280*
Jelenlegi foglalkozása	*Összefügg (Chi2 szigf=0,005)*		
Vezető	78,8	89,3	74,3
Beosztott értelmiségi	11,5	5,0	14,3
Irodai és egyéb szakalkalmazott	0,2	0,8	–
Szakképzett fizikai	–	–	–
Szakképzetlen fizikai	–	–	–
Nincs adat	9,5	5,0	11,4
Nettó éves jövedelem	*Van összefüggés (Chi2 =0.000)*		
1 millió forint alatt	3,2	1,8	3,9
1–2 millió forint között	8,4	1,8	11,3
2–4 millió forint között	29,2	16,7	34,8
4–7 millió forint közötti	28,4	40,4	23,0
7–10 millió forint közötti	12,2	17,5	9,8
10–15 millió forint fölötti	6,5	9,6	5,1
15 millió forint fölött	6,2	4,4	7,0
Nem tudja	5,9	7,9	5,1
Összesen	100,0	100,0	100,0

volt, és az iskolai végzettség alapján is viszonylag jelentős (36,4%) a felsőfokú végzettségűek aránya a teljes mintában. Ez az arány hasonló a két almintában is (30,6% a párt- és kormányzó elit, 38,9% a közéleti-intézményi elit tagjai körében). Ugyanakkor a politikai elit tagjainak vertikális társadalmi mobilitását is jelzi, hogy az elit közel harmadának édesapja szakképzett fizikai vagy még alacsonyabb foglalkozási státusú volt.

A pozicionális módon meghatározott politikai elit tagjainak az iskolai végzettsége és foglalkozása messze meghaladja a hazai átlagot: a politikai elit egészére az iskolázottság magas foka jellemző, a teljes minta 78,3 százaléka felsőfokú végzettségű, és emellett 11,2 százalékuk tudományos fokozattal is rendelkezik. Az iskolázottság tekintetében nincs lényeges különbség a minta egésze és az alminták között. Ugyanakkor az önbevalláson alapuló jövedelmi adatok azt jelzik, hogy a politikai elit tagjai jövedelmi helyzetüket tekintve nem a társadalmi hierarchia csúcsán foglalnak helyet, jellemző jövedelmi kategóriák a 2–4 millió, valamint 4–7 millió forint közötti éves jövedelem, amely közép-, illetve felső középosztályi jövedelmi státusra utal. A párt- és kormányzó elit, valamint a közéleti-intézményi elit tagjai között azonban eltérés figyelhető meg, a párt- és kormányzó elit tagjaira magasabb, inkább felső középosztályi jövedelmi státus jellemző (a 4–7 millió Ft közötti jövedelműek aránya 40,4%), míg a közéleti-intézményi elit tagjai legnagyobb arányban (34,8%) a 2–4 millió Ft közötti éves nettó jövedelemkategóriát jelölték meg. Vagyoni helyzetüket tekintve azonban adataink azt jelzik, hogy a politikai elit tagjai nem tartoznak a legnagyobb vagyonnal rendelkezők felső

osztályába (a politikai elitpozíció és a vagyoni helyzet összefüggéseivel részletesebben foglalkozik Csurgó Bernadett ebben a kötetben).

A pozicionális mintavételi eljárásból is adódóan a vizsgált politikai-közéleti-intézményi elit elitstátusának legmarkánsabb mutatója a foglalkozás.

A fenti strukturális elitképző mutatók alapján a mintában szereplő elittagok elitstátusa leginkább az iskolázottság alapján igazolható, és a mintának lényegében a fele esetében a származási adatok is jelzik az elittagok magas társadalmi státusát. Az objektív mutatók mellett az elit szubjektív önbesorolása is jelzi a mintánkban szereplők elit státusát. Kérdőívünk a kérdezettek elitidentitására vonatkozóan is tartalmazott kérdéseket. Ezzel részletesen is foglalkozik Bányai – Légmán ebben a kötetben, s bemutatjuk, hogy a szubjektív önbesorolás alapján a mintába került politikai-közéleti szereplők mennyire tekintik magukat elitnek. Ehhez a következő kérdésekre adott válaszokat használtuk fel: Ön a magyar politikai-közéleti elithez tartozónak tartja magát?; melyik társadalmi osztályba sorolná magát?; illetve, hogy mennyire érzi magát közel vagy távol a különböző elitcsoportoktól? (pl. gazdasági elit, politikai elit stb.)

3. táblázat

Az elithez tartozás szubjektív mutatói a politikai-közéleti elittagok körében

	Teljes minta (%) N=401	*Párt- és kormányzó elit (%) N=121*	*Közéleti-intézményi elit (%) N=280*
Ön a magyar politikai-közéleti elithez tartozónak tartja magát?	*Független (Chi2 szigf= 0,346)*		
Igen	36,1	42,1	34,3
Nem	58,7	53,7	60,0
Nem tudja	4,7	4,1	5,0
Nincs válasz	0,5	–	0,7
Melyik társadalmi osztályba sorolná magát?	*Független (Chi2 szigf=0,076)*		
Felső osztály	5,5	8,3	4,3
Felső-közép osztály	32,7	26,4	35,4
Középosztály	51,4	53,7	50,4
Alsó-közép osztály	8,0	7,4	8,2
Munkásosztály	0,2	0,8	–
Alsó osztály	0,2	0,8	–
Nem tudja, nincs adat	1,9	2,5	1,1

A származás tekintetében a születési hely típusa azt mutatja, hogy mind a minta egészében, mind a közéleti-intézményi alminta esetében viszonylag magasnak tekinthető a budapesti származásúak aránya (23,9% és 29,6%). Ebben a vonatkozásban a párt- és kormányzó elit mutat lényegesebb eltérést, közöttük alacsony, mindössze 10,7 százalék a fővárosi születésűek aránya, és viszonylag magas a falusi (36,4%) születésűek hányada. Magas státusú származási hellyel tehát inkább a közéleti-intézményi elit rendel-

kezik a mintán belül. A származásra vonatkozó további mutatók, tehát az apa iskolai végzettsége és foglalkozása tekintetében nincs lényeges eltérés a teljes minta és a két alminta között. A politikai elit nagyobb hányada magas társadalmi státusú apától származik, az apák 56,3 százaléka vezető vagy beosztott értelmiségi származású volt, amikor az elittag 14 éves volt, és az iskolai végzettség alapján is viszonylag jelentős (36,4%) a felsőfokú végzettNem vallja magát az elithez tartozónak a politikai elitnek a minta több mint fele (58,7%). A minta egészénél valamivel többen, de nem lényegesen többen vallották magukat a politikai elithez tartozónak a párt és kormányzó elit almintájában. Jellemző tehát, hogy a szubjektív önbesorolás alapján a kérdezetteknek csupán valamivel több, mint egyharmada vallja magát a politikai elit tagjának. Még nagyobb „szerénység" figyelhető meg a társadalmi osztályba való önbesoroláskor. A minta fele lényegében a középosztályhoz sorolja magát, és a teljes mintának mindössze 5,5 százaléka, a párt és kormányzati elit almintájának pedig 8,3 százaléka sorolja magát a felső osztályba. Ennek a fajta szerénységnek, az elit szubjektív önképének és elitidentitásának a megvilágítására jelen módszertani bevezetőben nem vállalkozunk, csupán csak jelezzük, hogy a vizsgált elittagok lényegesen alacsonyabb számban vallják magukat elitnek, mint azt az objektív mutatók és az alkalmazott mintavételi megközelítés, azaz az elfoglalt pozíciók alapján feltételezhetnénk.

Valamivel árnyaltabb képet ad az elittagok szubjektív önbesorolásáról az a kérdés, amelyben arra kértük az elittagokat, hogy egy hétfokú skálán jelöljék meg, mennyire érzik magukat közel a megadott elitcsoportokhoz. Hipotézisünk szerint ez a fajta szubjektív közelség jó mutatója a szubjektív csoport-hovatartozásnak, az elitidentitásnak is, az adott elitcsoporttal való azonosulásnak, közösségvállalásnak is. A 4. táblázat a különböző elitcsoportoktól közel elhelyezkedők arányát mutatja az egyes mintákban. (Közelinek adataink alapján azok tekintik magukat az egyes elitcsoportokhoz, akik az elitcsoporttól való távolságukat a 7 fokú skálán 1 (nagyon közel) és 3 értékek közé helyezték.)

4. táblázat:

Mennyire érzi magát közel a különböző elitcsoportokhoz?

Közel	*Teljes minta (%) N=401*	*Párt- és kormányzó elit (%) N=121*	*Közéleti-intézményi elit(%) N=280*
Gazdasági elit	24,4	28,1	22,9
Kulturális elit *	36,5	35,3	37,1
Szakmai/szakértői/szakértelmiségi elit *	38,7	56,2	31,1
Tudományos elit	52,6	51,2	53,2
Politikai elit *	33,4	43,0	29,3
Közigazgatási elit *	42,4	62,8	33,6
Művészeti elit *	25,9	30,6	23,9
Médiaelit/véleményformáló elit *	28,9	34,7	26,4

* – Az összefüggés szignifikáns

A politikai elit tagjai a tudományos elithez érzik magukat legközelebb: a teljes mintában 52,6% százalékuk helyezte a tudományos elithez közel magát; a két almintában hasonló arányokat figyelhetünk meg. Érdekes eredménynek tekinthető, hogy a politikai elithez a teljes mintán belül csak a kérdezettek 33,4 százaléka érzi magát közel, és ez az arány a párt- és kormányzó elit almintája esetében is csak 43 százalék. Leginkább a párt- és kormányzati elit tagjai azonosulnak a különböző elitcsoportokkal. Kiugróan magas a közigazgatási elithez önmagukat közel elhelyezők aránya a párt- és kormányzati elit almintájában (62,8%), míg ez az arány a közéleti-intézményi mintában csak 33,6%. A közéleti-intézményi alminta és a teljes minta között lényegében nincs eltérés a különböző elitcsoportokhoz való közelséget megjelölők arányában. A párt- és kormányzó elit a már említett közigazgatási elitcsoport mellett még jelentős hányadban érzi magát közel a szakmai/szakértelmiségi elithez (56,2%), míg ez az arány a közéleti-intézményi almintában csak 31,1%.

A szubjektív társadalmi önbesorolás-mutató, azaz a társadalmi közelség – távolság alapján a vizsgált elit leginkább a tudományos elittel azonosul, tehát a legtöbben ehhez az elitcsoporthoz érzik magukat közel. A párt- és kormányzó elit esetében figyelhető meg leginkább az elitekhez való közelség, tagjaik többsége közel helyezi magát a tudományos elit mellett a közigazgatási és a szakmai/szakértelmiségi elithez is. A szubjektív mutatók alapján a politikai elit a tudományos elithez és részben a közigazgatási és szakmai/szakértelmiségi elithez áll legközelebb. Mindezek okainak feltárásához további vizsgálatok szükségesek. Jelen tanulmány keretei között annyit érdemes kiemelni, hogy az objektíven magas státusú és a közéleti intézményekben vezető pozíciókat elfoglaló elittagok a szubjektív önbesorolás, az elitidentitás alapján nem érzik (vagy nem vállalják) elitpozíciójukat; önmagát az elithez valamivel nagyobb arányban érzi magát közelebb a párt- és kormányzó elit a politikai eliten belül. Adataink azt mutatják, hogy a pozicionális mintavételi eljárás, amely a társadalmi besorolási móddal összhangban politikai elitnek a politika és közélet meghatározó intézményeinek vezető pozícióit betöltő személyeket tekinti, azokat éri el, akik döntően az iskolázottság és részben a származás alapján helyezkednek el a társadalmi hierarchia csúcsán, ugyanakkor önmagukat nem definiálják elitként és még kevésbé politikai elitként. A pozicionális mintavételi eljárás tehát leginkább az elit strukturális meghatározásának – amely elitként a társadalmi hierarchia csúcsán elhelyezkedő, magas társadalmi státusú egyéneket határozza meg – szempontjait érvényesíti, de az elit csoporttudatára is épülő definíciójának szempontjait nem foglalja magába.

KULTURÁLIS ELIT 2009

A kulturális elitminta kialakítása során egy korábbi, 2001-es elitfelvételünkhöz hasonlóan (részletesen lásd Csurgó – Kovách 2003) kétféle mintavételi megközelítést alkalmaztunk. A *pozicionális mintavételi eljárás* alapján a különböző kulturális intézmények vezető pozícióit betöltő személyek, valamint az Akadémia tagságából kiválasztott elit-

tagok kerültek a mintánkba. A pozícióalapú definíción túl kulturális elitnek tekintjük azokat a személyeket is, akik a kulturális életben elismertségre, hírnévre tettek szert. A *reputációalapú* megközelítés alapján a kulturális elitmintába kerültek a Széchenyi- és Kossuth-díj és egyéb jelentős kulturális díjak birtokosai, a könnyűzenei díjakkal és elismerésekkel rendelkezők, a bestseller-listákon elhelyezkedők, valamint a kutatás során alkalmaztunk egy speciális mintavételi eljárást is, amely során a mintába került elittagokat is megkérdeztük, hogy kit tekintenek a mai magyar kulturális élet legkiemelkedőbb alakjainak, és az így létrejött listák alapján hoztuk létre a százfős, ún. reputációs alcsoportot.

A kulturális elitminta a következőképpen épül fel:

5. táblázat:

A kulturális elitminta összetétele

	N	%
Akadémikusok	50	10,0
Tudományos, kulturális intézmények vezetői	52	10,4
Tájékoztatási intézmények vezetői	27	5,4
Egyetemek, főiskolák vezetői	15	3,0
Napilapok vezetői	8	1,6
Heti- és havilapok vezetői	52	10,4
Díjazottak (Kossuth-, Széchenyi- és egyéb díjak)	150	29,9
Könnyűzenei díjazottak	25	5,0
A Libri bestseller-listáján szereplők	22	4,4
Reputációs alcsoport	100	20,0
Összesen	501	100,0

A mintavételi eljárásból adódóan a kulturális elitminta alapvetően két markánsan elkülönülő részre osztható: a pozicionális kulturális elitre, amelyben a kulturális intézmények vezető pozícióit elfoglalókat találjuk, és a reputációs kulturális elitre, amely a különböző díjak tulajdonosait, a Libri bestseller listáján szereplőket és a speciális mintavételi eljárással kialakított reputációs almintát takarja. A mintába került elittagok 40,7 százaléka tekinthető pozicionális elitnek és 59,3 százalékuk esetében volt a mintába kerülés alapja a hírnév.

Amint a politikai elit esetében, úgy a kulturális elit esetében is vizsgáljuk a mintába kerültek származását, iskolázottságát és foglalkozását, amit kiegészítettünk egyéb kulturális és iskolázottsági mutatókkal (diplomák száma, beszélt nyelvek száma), ezekkel mutatjuk be magas társadalmi, valamint kulturális státusukat. Az elemzés során arra is keressük a választ, hogy a két mintavételi eljárás okoz-e lényeges különbségeket az elittagok strukturális pozíciójában.

A származásra vonatkozó adatok alapján kirajzolódik egy zárt elitcsoport, azaz egy budapesti középosztályi, magas társadalmi státusú csoport. A születési hely típusa sze-

rint kiugróan magas a fővárosi születésűek aránya (46,1%), ami hasonló képet mutat a két alminta esetében is, a pozíció alapján a mintába került elittagok 40,7 százaléka fővárosi születésű, míg ez az arány a hírnév alapján bekerültek között valamivel még ma

6. táblázat:

A kulturális elit státusának mutatói

	Teljes minta (%) N=501	*Pozicionális kulturális elit (%) N=204*	*Reputációs kulturális elit (%) N=297*
Születési hely típusa			
1000 lakos alatti falu	4,8	4,4	5,1
1000–3000 lakosú falu	7,0	6,4	7,4
3000 lakos feletti falu	6,2	9,8	3,7
10000 lakos alatti város	5,2	5,9	4,7
10–100000 lakosú város	17,8	20,1	16,2
Nagyváros	11	11,3	10,8
Főváros	46,1	40,7	49,8
Nincs adat	2,0	1,5	2,4
Apa foglalkozása			
Vezető	20,2	22,1	18,9
Beosztott értelmiségi	37,4	30,9	37,4
Irodai és egyéb szakalkalmazott	8,8	9,3	8,4
Szakképzett fizikai	17,6	21,1	15,2
Sszakképzetlen fizikai	4,2	3,4	4,7
Nem tudja, nincs adat	14,6	13,2	15,5
Apa iskolai végzettsége			
Legfeljebb alapfok	12,0	13,7	10,8
Szakmunkás	10,2	13,2	8,1
Középfok	21,2	23,1	19,9
Felsőfok	48,9	46,6	50,1
Tudományos fokozat	5,6	2,9	7,4
Nincs adat	2,4	0,5	3,7
Iskolai végzettség			
Legfeljebb alapfok	0,6	0,5	0,7
Szakmunkás	–	–	–
Középfok	6,2	1,5	9,4
Felsőfok	70,1	69,6	70,6
Tudományos fokozat	23,0	28,4	19,3
Nincs adat	0,2	–	0,3

A táblázat folytatását lásd a következő oldalon!

	Teljes minta (%) N=501	*Pozicionális kulturális elit (%) N=204*	*Reputációs kulturális elit (%) N=297*
Jelenlegi foglalkozása			
Vezető	47,9	71,1	32,0
Beosztott értelmiségi	42,5	23,5	55,6
Irodai és egyéb szakalkalmazott	1,6	0,5	2,4
Szakképzett fizikai	–	–	–
Szakképzetlen fizikai	–	–	–
Nincs adat	8,0	4,9	10,1
Nettó éves jövedelem *			
1 millió forint alatt	1,6	1,0	2,1
1–2 millió forint között	7,9	5,5	9,6
2–4 millió forint között	22,4	19,1	24,7
4–7 millió forint közötti	21,8	28,6	17,5
7–10 millió forint közötti	12,0	13,6	11,0
10–15 millió forint fölötti	11,0	16,6	7,2
15 millió forint fölött	9,2	6,5	11,0
Nem tudja	14,1	9,5	17,1
Diplomák száma			
Nincs diplomája vagy nem mondja meg	8,0	3,4	11,1
1 diploma	68,7	69,1	68,4
2 diploma	19	19,1	18,9
3 diploma vagy több	4,4	8,3	1,7
Nyelvtudás (beszélt idegen nyelvek száma)			
1	45,7	45,6	45,8
2	27,9	30,9	25,9
3 vagy több	15,6	14,2	16,5
Nem beszél idegen nyelven vagy nem említi	10,8	9,3	11,8

* – Az összefüggés szignifikáns.

gasabb, 49,8 százalék. A származás további jelzőszámai, azaz az apa iskolai végzettsége és foglalkozása tovább erősíti a kulturális elittagok magas származási státusát. Vezető és értelmiségi foglalkozású apáktól származik a kulturális elit többsége (57,6%), és ez ugyanúgy igaz a pozicionális kulturális elit almintájára (53%), mint a reputációs kul-

turális elit almintájára[9] (56,3%). Hasonlóan ehhez, az apa iskolai végzettsége tekintetében sincs lényeges eltérés a teljes minta és a két alminta között, a kulturális elittagok édesapjának meghatározó hányada (48,9%) felsőfokú végzettségű és emellett 5,6 százalékuknak tudományos fokozata is van.

A kulturális elit tagjaira meglehetősen heterogén jövedelemszerkezet jellemző. A heterogenitás ugyanúgy igaz a pozicionális elit, mint a reputációs elit tagjaira, bár az egyes jövedelemkategóriákon belüli megoszlás tekintetében a két alminta között jelentős különbségek figyelhetők meg. A reputációs elit tagjai nagyobb arányban utasították vissza a jövedelemre vonatkozó kérdést (nem válaszol 17,1% vs. 9,5%). A pozicionális elit tagjai között nagyobb a felső középosztályi (4–7 millió Ft: 28,1% vs. 17,5%) és a még magasabb jövedelmi státusúak aránya (7 millió Ft felett: 36,7% vs 29,2%), míg a reputációs elit esetében nagyobb a szórás a jövedelem tekintetében (2,5 vs. 2,0). A hírnév alapján a mintába került elittagok között magasabb a közepes (2–4 millió Ft közötti) jövedelműek aránya (24,7% vs. 19,1%), de magasabb a legnagyobb jövedelemi kategóriát (15 millió Ft felett) megjelölők aránya is (11,0% vs. 6,5%). A jövedelemszerkezet alapján a kulturális elit felsőosztályi pozíciója, elitstátusa nem bizonyítható. Mindennek ellenére ez nem jelent státus-inkonzisztenciát. További elemzéseink alátámasztják, hogy elválik a reputációs eliten belül a különböző sikerlisták helyezettjei, a díjazottak csoportja, és azoknak a csoportja, akiket a felkeresett, megkérdezett mintatagok javasoltak felkeresni; erről részletesen lásd Kristóf Luca tanulmányát ebben a kötetben.

A származáson és jövedelemszerkezeten túl a kulturális elit iskolázottságát, foglalkozását, a diplomák számát és a beszélt idegen nyelvek számát vizsgáltuk meg, hogy az általános társadalmi státus mellett megvizsgáljuk a mintában szereplők kulturális státusát is. A mintában szereplő kulturális elit 47,9 százaléka vezető, míg 42,5 százaléka beosztott értelmiségi foglalkozású. Konzisztens módon, a pozicionális kulturális elit almintájában a vezető foglalkozásúak aránya kiugróan magas, 71,1 százalék, míg a hírnév alapján kiválasztott elittagokra inkább az értelmiségi foglalkozás jellemző (55,6%), közöttük a vezető foglakozásúak aránya mindössze 32 százalék. A foglalkozás mellett a válaszolók kulturális elithez tartozását a különböző kulturális jellegű mutatók segítségével ragadhatjuk meg leginkább. Az iskolázottság alapján egyértelműen igazolható az elit magas státusa, a felsőfokú végzettségűek aránya a teljes mintában 70,1 százalék, tudományos fokozattal pedig 23 százalék rendelkezik, azaz a vizsgált elit 93,1 százaléka magasan iskolázott. Ez az arány a pozicionális elit esetében 98 százalék, a reputációs elit esetében pedig 89,9 százalék. A kulturális javak birtoklásának magas fokát igazolja a diplomák száma is: a kulturális elit 23,4 százalékának több diplomája is van, ez még inkább jellemzi a pozicionális almintát, ahol ez az arány 27,4 százalék, és alig valamivel alacsonyabb a reputációs almintában is (20,6%). Hasonló képet kapunk a kulturális elitről a nyelvtudás alapján is. Egy idegen nyelvet beszél az elit 45,7 szá-

[9] A reputációs kulturális elit alminta kifejezést használjuk az összes olyan elittag esetében, aki hírnév alapján került a mintába: ennek része a speciális mintavételi eljárással (elittagok megkérdezése) kialakított reputációs alcsoport is.

zaléka, míg kettő vagy több nyelven is beszél 43,5 százalék, az idegen nyelvet nem beszélők aránya alacsony, mindössze 10,8 százalék. Mindez lényegében megegyezik a két alminta esetében is. A kulturális elitminta tagjaira a kulturális javak birtoklásának magas foka jellemző, mindkét mintavételi eljárással sikerült elérni a kulturális javak birtoklása szempontjából a társadalmi hierarchia csúcsán elhelyezkedőket.

A kulturális elitmintában szereplő személyek elitstátusa igazolható mind a származásra vonatkozó adatok, mind pedig a foglalkozási-iskolázottsági mutatók, valamint a kulturális javak birtoklásának magas foka alapján. A két alminta között lényeges különbség csak a foglalkozásban figyelhető meg, ami a mintavételi megközelítésből adódik, a kiválasztásnak megfelelően a vezetők aránya kiugróan magas a pozicionális almintában, míg a reputációs almintában inkább értelmiségi foglalkozásúakat találunk. Mindez azt igazolja, hogy a két mintavételi eljárás között nincs számottevő különbség az elit strukturális szempontjainak érvényesítésében.

A magas társadalmi státus, azaz az elittagság objektív mutatói mellett a kulturális elit esetében is megvizsgáltuk az elittagok szubjektív önképét, azaz, hogy mennyire tekintik magukat elitnek a kérdezettek. A továbbiakban arra keressük a választ, hogy a különböző mutatók mentén a vizsgált kulturális elit mennyiben tekinti magát elitnek. Ennek mérésére az *Ön a magyar kulturális elithez tartozónak tartja-e magát?; melyik társadalmi osztályba sorolná magát?;* illetve, hogy *mennyire érzi magát közel vagy távol a különböző elitcsoportoktól (pl. gazdasági elit, politikai elit, stb.)?* kérdéseket tettük fel a kutatás során.

7. táblázat:

A kulturális elit szubjektív önbesorolása a kulturális elit tagjai körében

	Teljes minta (%) N=401	*Pozicionális kulturális elit (%) N=204*	*Reputációs kulturális elit (%) N=297*
Ön a magyar kulturális elithez tartozónak tartja magát?			
Igen	64,3	57,8	68,7
Nem	23,0	30,4	17,8
Nem tudja	11,6	10,8	12,1
Nincs válasz	1,2	1,0	1,3
Melyik társadalmi osztályba sorolná magát?			
Felső osztály	5,8	5,4	6,1
Felső-közép osztály	39,5	45,6	35,4
Középosztály	44,1	43,1	44,8
Alsó-közép osztály	7,0	4,4	8,8
Munkásosztály	0,2	–	0,3
Alsó osztály	–	–	–
Nem tudja, nincs adat	0,2	–	0,3

A kulturális elithez tartozónak vallja magát a minta meghatározó többsége, 64,3 százalékuk, és mindössze 23 százalékuk mondta azt, hogy nem tartozik a kulturális elithez, 11,2 százalék pedig bizonytalan, nem foglalt állást ebben a kérdésben. A pozicionális kulturális elit többsége (57,8%) is elitnek vallotta magát, bár esetükben az önmagukat nem az elithez sorolók aránya valamivel magasabb (30,4%). A reputációs kulturális elit esetében 68,7 százalék tekinti magát a kulturális elit tagjának, és viszonylag alacsony, 17,8 százalék azok aránya, akik önmagukat nem sorolják a kulturális elitbe. A reputációs mintavételi eljárás nagyobb arányban érte tehát el az elitidentitással rendelkező elittagokat, amely alapján azt feltételezhetjük, hogy a hírnév és elismerés jobban hozzájárul az elitcsoporttudat kialakulásához, mint a vezető pozíció.

A vizsgált kulturális elitminta tagjai tehát jellemzően elitként definiálják magukat, amihez a társadalmi osztálybesorolás esetében a felső-középosztályi (39,5%) és a középosztályi (44,1%) státust jelölik meg legtöbben. A két alminta esetében is hasonló képet kapunk, a pozicionális elitnél az önmagukat felső-középosztályiként azonosítók valamivel nagyobb arányával (45,6%), míg a reputációs elit esetében valamivel kisebb az önmagukat a felső-középosztályba tartozónak érzők aránya (35,4%).

Adataink tehát azt jelzik, hogy a kulturális elit nem csupán az objektív mutatók alapján tekinthető elitnek, de a vizsgált elittagok szubjektív önbesorolása is alátámasztja a kiválasztott elitek elitpozícióját. Tovább finomítva a képet, a különböző elitcsoportoktól való társadalmi távolság mérése[10] azt is megmutatja, hogy a kulturális elit mely elitcsoportokhoz érzi magát legközelebb, mely elitcsoportokkal azonosul leginkább.

8. táblázat:

Mennyire érzi magát közel a különböző elitcsoportokhoz?

Közel (%)	*Teljes minta N=401*	*Pozicionális kulturális elit N=204*	*Reputációs kulturális elit N=297*
Gazdasági elit	14,8	22,1	9,8
Kulturális elit	76,1	72,5	78,5
Szakmai/szakértői/szakértelmiségi elit	57,0	64,7	51,5
Tudományos elit	59,1	67,7	53,2
Politikai elit	17,0	25,5	11,1
Közigazgatási elit	14,0	22,6	8,0
Művészeti elit	63,6	48,5	73,8
Médiaelit/véleményformáló elit	43,6	51,0	38,4

[10] A társadalmi távolság mérésére azt kérdeztük a kiválasztott elittagoktól, hogy *Mennyire érzi magát közel a különböző elitcsoportokhoz*?, a kérdezetteknek egy 7 fokú skálán kellet megjelölniük a távolságot, ahol az 1 jelentette, hogy nagyon közel, a 7 pedig, hogy nagyon távol. Közelinek adataink szerint azok érzik magukat a különböző elitcsoportokhoz, akik 1–3 közötti értéket jelöltek meg.

Konzisztens módon a vizsgált kulturális elittagok, és ez ugyanúgy igaz mindkét almintára, a társadalmi távolságra adott kérdések alapján legközelebb a kulturális elithez helyezték magukat, a kulturális elithez közel elhelyezkedők aránya a teljes mintában 76,1 százalék. Emellett a többség közel érzi magát még a művészeti elithez (63,6%), a tudományos elithez (59,1%), valamint a szakmai, szakértelmiségi elithez (57%). Viszonylag magas a média- és véleményformáló elithez közel elhelyezkedők aránya is (43,6%). A vizsgált kulturális elit azonban nem érzi magát közel a gazdasági, a közigazgatási és a politikai elithez. Összességében hasonló képet mutat a két alminta is, bár némi eltéréssel az egyes elitcsopotokhoz való távolság esetében. A pozicionális elit nem érzi magát annyira távol a politikai, a gazdasági és közigazgatási elittől, mint a minta egésze. A pozicionális elit a kulturális elit mellett leginkább a tudományos elithez (67,7%) és a szakmai, szakértelmiségi elithez (64,7%) érzi magát közel. A teljes mintánál valamivel kevesebben érzik magukat közel a művészeti elithez (48,5%), és valamivel többen a médiaelithez (51%). Ezzel szemben a reputációs elit esetében a teljes vizsgált mintánál is kevesebben érzik magukat közel a gazdasági, közigazgatási és politikai elithez. A kulturális elit mellett a reputációs elit leginkább a művészeti elithez érzi magát közel (73,8%). Valamivel kevesebben érzik magukat közel a tudományos (53,2%) és a szakmai, szakértelmiségi elithez (51,5%), és még kevesebben a média- és véleményformáló elithez (38,4%).

Az elit-alcsoportokkal való azonosulás mérésének adatai azt mutatják, hogy a kulturális elit mindkét almintája egyértelműen a kulturális elithez tartozónak vallja magát; azon belül is annak két jól elkülöníthető szegmenséhez, a művészeti és a tudományos elithez. Az alkalmazott mintavételi megközelítéssel sikerült a kulturális elitet és annak két markánsan elkülöníthető csoportját elérnünk. Adataink azt jelzik, hogy a reputációs elit döntően a művészeti elitet takarja, míg a pozicionális kulturális elit a tudományos és szakmai/szakértelmiségi elitből áll, de közöttük találjuk a média- és véleményformáló elitet is. A két mintavételi eljárás között nincs lényeges különbség az elit strukturális mutatóinak érvényesítése szempontjából, ugyanakkor az elitidentitással rendelkezőket, úgy tűnik, a reputációs eljárás jobban képes megragadni. Adataink azt jelzik, hogy a két mintavételi módszer jól kiegészíti egymást, segítségükkel a kulturális elit két meghatározó, de lényegében különböző csoportját sikerült elérni: a művészeti elitet és a tudományos és szakmai/szakértelmiségi elitet. Mindez azt is jelzi, hogy önmagában egyik eljárás sem képes elérni a kulturális elit egészét, a két eljárás kombinációja indokolt.

GAZDASÁGI ELIT 2009

Vizsgálatunk a gazdasági elit esetében az UCLA 1992/93-as kutatásának és az MTA Politikai Tudományok Intézetében 1997-ben és 2001-ben végzett felmérések folytatásának és megismétlésének tekinthető (a korábbi felvételekről lásd Szelényi 1995; Gil – Szelényi – Townsley 1998; Csite – Kovách 1998, 1999). A korábbi elitfelvételek-

hez hasonlóan, a minta kiválasztásához a Hoppenstedt Bonnier adatbázisát[11] használtuk, és a gazdasági elit pozicionális meghatározását alkalmaztuk, így a gazdasági elitet Burnhamhez (1965) hasonlóan alapvetően menedzserelitként definiáltuk. 1997-ben 582, 2001-ben 492, míg 2009-ben 457 cégvezetővel vettünk fel kérdőívet. A mintába 1992-ben a legalább 100 millió forintot, 1997-ben 200 millió forintot, 1999-ben 500 millió forintot meghaladó árbevételű cégek vezetői kerültek. 2009-ben a 2 milliárd forint árbevétel feletti cégek vezetői tartoztak a gazdasági elitfelvétel alapsokaságához, így a korábbi mintavételekhez hasonlóan jelen kutatásunkban a vizsgálati populációt szintén a közép- és nagyvállalatok vezetői alkotják.

A gazdasági elitminta kialakítása során két szűrőt alkalmaztunk. Olyan vállalkozások, állami intézmények legfelső vezetőit kerestük meg, amely vállaltok éves árbevétele meghaladta a két milliárd forintot, valamint kialakítottunk egy kvóta-rendszert a vállalat profilja szerint. Eredetileg négy szektort jelöltünk meg: kereskedelem, termelő vállalat, pénzügyekkel foglalkozó vállalkozás, egyéb (szolgáltatás, logisztika). Ezt az eredeti logikát a lekérdezés során kénytelenek voltunk módosítani: elsőként, miután a Hoppenstedt-féle cégkatalógusban található és elérhető, az interjút vállaló, mintában szereplő cégvezetők mindegyikét megkerestük. A gazdasági elit tagjának tekintjük azokat a személyeket is, akik a gazdasági életben elismertségre, hírnévre tettek szert; őket az első 457 megkérdezett nevezhette meg. Sajnos ezek a személyek nem bizonyultak elérhetőnek a kutatás során, ezért a gazdasági elit reputációs almintáját nem vizsgálhattuk. A módszernek köszönhetően a mintába került a 100 leggazdagabb magyar 2009 évi listájáról 19 személy.

9. táblázat:

A gazdasági elit mintája kvóták szerint (438 válasz – 95,8% érvényes válasz)

	N	*%*
Kereskedelem	160	36,5
Szolgáltatás, logisztika	129	29,5
Pénzintézetek	29	6,6
Termelés	120	27,4
Összesen:	438	100,0

A mintavételi eljárásunk lehetőséget biztosít a menedzsereliten belül egy sajátos csoportnak, a tulajdonos-menedzserek csoportjának elkülönítésére, amit az alábbiakban külön is vizsgálunk és bemutatunk, arra keresve a választ, hogy a vezető pozíció mellett a tulajdonosi szerep befolyásolja-e jelentős mértékben az elittagok társadalmi státusát.[12]

[11] A Hoppenstedt Bonnier cégadatbázis naprakész nyilvántartás a Magyarországon működő cégekről.

[12] Mivel nem minden változó mentén különbözik szignifikánsan egymástól a menedzser elit és a tulajdonos-menedzser elit, ezért mindig jelöljük, ha a két csoport jellemzői közötti különbség oka valószínűleg nem mintavételi hibából ered.

A hagyományos objektív elitképző mutatók a gazdasági elit esetében szintén a származás, iskolázottság és foglalkozás, amit még kiegészítettünk egyéb mutatókkal (diploma száma, beszélt idegen nyelvek száma).

Ezt követően pedig kitérünk a gazdasági elit vagyonát, jövedelmét mérő változókra is, mivel ez az a mérőszám, amelyet közvélemény is a legjelentősebb tényezőnek tekint.

10. táblázat:

A gazdasági elit származása és iskolázottsága

	Teljes minta (%) N=457	*Menedzser- (pozicionális gazdasági) elit(%) N=337*	*Tulajdonos- (gazdasági) elit (%) N=120*
Születési hely típusa			
1000 lakos alatti falu	9,3	11,2	3,9
1000–3000 lakosú falu	14,1	12,6	18,4
3000 lakos feletti falu	11	10,2	13,2
10000 lakos alatti város	7,9	6,5	11,8
10–100000 lakosú város	37,1	36,7	38,2
Nagyváros	18,6	20	14,5
Főváros	37,2	37,4	36,7
Apa foglalkozása			
Vezető	29,7	29,3	31,0
Beosztott értelmiségi	32,1	33,1	29,2
Irodai és egyéb szakalkalmazott	6,1	6,4	5,3
Szakképzett fizikai	29,7	29,6	30,1
Szakképzetlen fizikai	2,4	1,6	4,4
Apa iskolai végzettsége			
Legfeljebb alapfok	14,1	14,3	13,4
Szakmunkás	16,1	14,9	19,3
Középfok	23,1	23,9	21,0
Felsőfok	43,8	43,9	43,7
Tudományos fokozat	2,9	3,0	2,5
*Iskolai végzettség **			
Legfeljebb alapfok	0,2	0,3	0
Szakmunkás	1,1	0,3	3,3
Középfok	2,6	0,9	7,5
Felsőfok	87,5	88,4	85
Tudományos fokozat	8,5	10,1	4,2

A táblázat folytatását lásd a következő oldalon!

	Teljes minta (%) N=457	*Menedzser- (pozicionális gazdasági) elit(%) N=337*	*Tulajdonos- (gazdasági) elit (%) N=120*
Jelenlegi foglalkozása			
Vezető	98,5	98,8	97,5
Egyéb	1,5	0,2	2,5
*Diplomák száma **			
Nincs diplomája vagy nem mondja meg	5,7	3,3	12,5
1 diploma	56,7	55,8	59,2
2 diploma	28,4	30	24,2
3 diploma vagy több	9,2	11	4,2
*Nyelvtudás (beszélt idegen nyelvek száma) **			
nem beszél idegen nyelvet:	12,9	7,1	29,2
1	36,5	37,7	33,3
2	40,9	26,7	37,2
3 vagy több	9,7	28,5	0,3

* – Az összefüggés szignifikáns

A fenti, származásra vonatkozó adatok azt mutatják, hogy a gazdasági elit az átlagosnál magasabb társadalmi státusú. A születési hely típusa szerint nincs különbség a két alminta között, mindegyikben magas mind a fővárosi születésűek (37,2%), mind a községekből származók aránya (34,1%). Az apák iskolai végzettsége és beosztása közötti kis különbség a két alminta között szintén nem szignifikáns. A gazdasági elit tagjai körében az apák jellemzően felsőfokú végzettséggel rendelkeznek (43,8%), és beosztott értelmiségiként dolgoztak (32,1%), emellett számos vezető állást (29,7%) betöltő és szakképzett fizikai (29,7%) munkás gyermeke vált később jelentős bevételt realizáló gazdasági társaság vezetőjévé. Eszerint úgy tűnik, hogy a gazdasági elit a másik két elitcsoportnál nyitottabb, a gazdasági elitbe kerülésnél inkább érvényesülnek a meritokratikus szempontok.

A származáson túl a gazdasági elit státusát mutatja a csoport tagjainak az iskolázottsága, valamint, hogy a válaszolók hány diplomával rendelkeznek és hány idegen nyelven beszélnek, azaz a kulturális javak birtoklásának mértéke, amely hipotézisünk szerint a menedzserelit meghatározó mutatója. Jelen esetben a beosztást nem volt értelme vizsgálni, mivel a mintába kerülés kritériuma volt a vezető beosztás. Az iskolázottsági mutatók szintén igazolják az elit magas státusát: a felsőfokú végzettségűek aránya a teljes mintában 87,5 százalék, tudományos fokozattal pedig további 8,5 százalékuk rendelkezik, azaz a vizsgált elit 96 százaléka magasan iskolázott. Érdemes megjegyezni, hogy a menedzserelit iskolázottsága és a tulajdonoselit iskolázottsága közötti különbség nem mintavételi hibából ered. A tulajdonoselit körében valamivel magasabb a közép-

fokú végzettségűek aránya, míg alacsonyabb a tudományos fokozattal rendelkezőké. Ehhez hasonlóan a menedzsereliten belül nagyon ritka, szinte elképzelhetetlen, hogy valaki diploma vagy nyelvtudás nélkül jusson magas pozícióba (csupán egy fő nem rendelkezik a menedzsereliten belül diplomával), míg a tulajdonoseliten belül ez előfordulhat. A menedzserelitnek mintegy 30 százaléka kettő, 11 százaléka három diplomával rendelkezik. A tulajdonoseliten belül hasonlóak az arányok: 24 százalékuk két diplomás, 4 százalékuk három diplomás. Ahogy a diplomák száma, úgy a nyelvtudás különbségei is szignifikáns különbséget mutatnak a gazdasági elit két csoportja között. A menedzsereliten belül egy idegen nyelv ismerete alapvető elvárásnak tűnik, de a kettőnél több idegen nyelvet beszélő vezetők aránya is 28,5 százalék. A tulajdonoselit esetén az idegen nyelvet nem beszélők aránya 29,2 százalék. Adataink azt jelzik, hogy a pozicionális mintavételi eljárással elérhető menedzserelit jellemzően a kulturális javak birtoklásában a társadalmi hierarchia csúcsán helyezkedik el, elitpozíciójuk forrása feltételezhetően a szaktudás. Ezzel szemben adataink azt is jelzik, hogy a tulajdonosi szerep némileg módosítja ezt a képet, a tulajdonosi státus nem jár együtt magas kulturális státussal, a tulajdonosi pozíció megszerzésének nem feltétlenül jelenti alapját a kulturális tőke birtoklása. A pozicionális mintavételi eljárással tehát a gazdasági elit magas szaktudással és társadalmi státussal jellemezhető menedzserelit része érhető el leginkább, a tulajdonoselit csak úgy került a mintába, ha a cég vezető pozícióját is betöltötte. A tulajdonos-menedzserek és a menedzserek közötti eltérés azt is jelzi, hogy létezik a gazdasági eliten belül egy markáns csoport, a tulajdonosok csoportja, akik feltételezhetően eltérő társadalmi sajátosságokkal jellemezhetők, és a pozicionális mintavételi eljárással nem elérhetők.

A fentiek alapján igazolható a gazdasági elit mintájában szereplő személyek elitstátusa a származásra vonatkozóan és az iskolázottsági mutatók alapján egyaránt. A két alminta között lényeges különbség csak az iskolázottságot és a nyelvi készségeket illetően mutatkozik.

A gazdasági elit kiválasztásában, meghatározásában kiemelkedő szempont a csoport vagyoni helyzete, ezért röviden bemutatjuk mintánkat ebből a szempontból is.

Az éves nettó jövedelem, az ingatlanok értéke, mérete és a birtokolt nagy értékű vagyontárgyak, megtakarítások volumene alapján szintén igazolható, hogy a kiválasztási szempontok megfelelőek voltak; a minta és a válaszolók a köznyelvi meghatározás szerint is az átlagot jelentősen meghaladó jövedelemmel, vagyonnal rendelkeznek.

A válaszolók több mint fele (54,5%-a) 10 millió forint feletti éves nettó jövedelemmel rendelkezik, ez átlagosan havi 833 ezer forint nettó jövedelmet jelent. 333 ezer forint alatti nettó jövedelemmel csupán a válaszolók 7 százaléka rendelkezik. A két alminta között e változó szerint nincs különbség. A vagyontárgyak birtoklására is rákérdeztünk a kutatás során, ebben a változóban az jelenik meg, hogy milyen megtakarítással, nagy értékű vagyontárggyal rendelkezik valaki. Ez alapján mintegy ötöde az elitnek semmiféle nagy értékű vagyontárggyal vagy megtakarítással nem rendelkezik. Ezeket az adatokat az elitmintán belül, illetve a többi mintával összehasonlítva látható, hogy nincs nagy különbség a menedzser- és a tulajdonoselit vagyoni helyzete között.

A lakásviszonyokat tekintve azonban meghatározó a különbség: a tulajdonoselit nagyobb alapterületű, értékesebb, több szobás házzal, lakással rendelkezik, mint a menedzserelit.

11. táblázat:

A gazdasági elit vagyoni jövedelmi jellemzői

	Teljes minta N=457 (%)	*Menedzser- (pozicionális gazdasági) elit N=337 (%)*	*Tulajdonos- (gazdasági) elit N=120 (%)*
Éves nettó jövedelem			
1 millió forint alatt	0,8	0,8	1,0
1,1 és 2,0 millió forint között	1,9	1,1	4,1
2,1 és 4,0 millió forint között	7,2	5,0	13,4
4,1 és 7,0 millió forint között	15,4	17,9	8,2
7,1 és 10,0 millió forint között	20,2	21,9	15,5
10,1 és 15,0 millió forint között	20,5	23,3	12,4
15,1 millió forint felett	34,0	30,1	45,4
*Ingatlanok értéke **			
10 millió forint alatt	2,1	2,8	0,0
11 és 50 millió forint között	44,7	47,3	37,1
51 és 100 millió forint között	34,7	37,1	27,8
101 és 300 millió forint között	13,4	11,3	19,6
301 millió forint felett	5,0	1,4	15,5
Vagyontárgyak birtoklása			
Nincs vagyontárgya, megtakarítása	22,5	22,3	23,3
1 vagyontárgya, megtakarítása van	20,8	20,2	22,5
2 vagyontárgya, megtakarítása van	14,7	14,8	14,2
3 vagyontárgya, megtakarítása van	14,7	15,4	12,5
4 vagyontárgya, megtakarítása van	10,7	10,4	11,7
5 vagy több vagyontárgya van	16,6	16,9	15,8
*Lakás mérete (szobák száma) **	*Összefügg (Chi négyzet: 0,026)*		
3 szobás vagy kisebb	29,7	31,9	24,1
4 szobás	36,2	37,6	32,5
5 szobás	21,2	20,6	23,1
6 szobás vagy nagyobb	12,9	9,9	20,3
Lakás mérete (m^2) *			
Lakás mérete (m^2)	160,9	143,25	209

* – Az összefüggés szignifikáns

Az objektív mutatók igazolják, hogy a mintavétel során sikerült elérni a magyar gazdasági elitet, amely mind vagyoni, mind egyéb strukturális jellegzetességei szempontjából a társadalmi hierarchia csúcsán helyezkedik el.

A továbbiakban arra keressük a választ, hogy a gazdasági elit tagjai mennyiben tekintik magukat az elit részének. Ennek mérésére az *„Ön a magyar gazdasági elithez tartozónak tartja-e magát?”*, illetve a *„Melyik társadalmi osztályba sorolná magát?”* kérdéseket használtuk. Azt is vizsgáltuk, hogy melyik elitcsoporthoz érzi magát a válaszolónk a legközelebb: *„Mennyire érzi magát közel vagy távol a különböző elitcsoportoktól (pl. gazdasági elit, politikai elit, stb.)?”*.

12. táblázat:

A gazdasági elit önképe

	Teljes minta N=457	*Menedzserelit N=183*	*Tulajdonoselit N=69*
Ön a magyar gazdasági elithez tartozónak tartja magát?			
Igen	50,4	48,6	55,1
Nem	49,6	51,4	44,9
Válaszmegtagadó / nincs válasz	205 fő	154 fő	51 fő
Melyik társadalmi osztályba sorolná magát? *			
Felső osztály	10,4	7,2	19,3
Felső-közép osztály	55,7	59,7	44,5
Középosztály	29,1	28,7	30,3
Alsó-közép osztály	4,2	3,9	5,0
Munkásosztály	0,7	0,6	0,8
Alsó osztály	–	–	–
Nem tudja, nincs adat	–	–	–

* – Az összefüggés szignifikáns

A gazdasági elithez tartozónak vallja magát a válaszolók többsége: 50,4%, de a válaszmegtagadók száma kiemelkedően magas (mintegy 55%).

A vizsgált gazdasági elitminta tagjai a társadalmi osztálybesorolás esetében a felsőközéposztályi (55,7%) és középosztályi (29,1%) státust jelölik meg legtöbben. A két alminta esetében azonban jelentős különbség látható, a tulajdonoselit több tagja sorolja magát a felső, illetve a felső-közép osztályba. Az alkalmazott pozicionális mintavételi eljárással elért gazdasági szereplők az objektív mutatók szerint mindenképpen, de a szubjektív mutatók szerint is a gazdasági elit tagjainak tekinthetők. Tovább finomítja az elemzést a különböző elitektől való távolság mérése, ami azt is megmutatja, hogy a gazdasági elit mely elitcsoportokhoz érzi magát legközelebb, mely elitcsoportokkal azonosítható leginkább.

13. táblázat

A gazdasági elit és a többi elitcsoport közötti szubjektív távolság

Közel (%)	*Teljes minta N=456*	*Menedzserelit N=336*	*Tulajdonos elit N=120*
Gazdasági elit	58,6	58,9	57,5
Kulturális elit	27,7	25,3	34,5
Szakmai/szakértői/szakértelmiségi elit	57,4	57,4	57,1
Tudományos elit	25,5	23,2	31,9
Politikai elit	12,2	10,5	17,2
Közigazgatási elit *	18,9	17,3	23,5
Művészeti elit	18,7	17,6	21,8
Médiaelit/véleményformáló elit	19,8	18,5	23,5

* – Az összefüggés szignifikáns

A közigazgatási elithez való közelséget leszámítva nincs különbség a két csoport között. A válaszolók a gazdasági és a közéleti elitet tekintik magukhoz közelállónak, míg a művészeti és politikai elitet általában távolinak érzik; ennek lehetséges okait a későbbiekben vizsgáljuk.

A mintavételi eljárásunk segítségével tehát a gazdasági élet vezető pozícióit elfoglaló személyeket értük el, akik a vagyon, a kulturális javak és részben a származás tekintetében is a társadalmi hierarchia csúcsán helyezkednek el és többségében elitidentitással rendelkeznek. A pozicionális mintavételi eljárás segítségével a menedzserek mellett sikerült elérnünk a menedzser-tulajdonos elitet is, így adataink lehetőséget biztosítanak a menedzserelit és a tulajdonoselit közötti különbségek vizsgálatára is.

ÖSSZEGZÉS

Írásunk első felében áttekintettük az elit fogalmának meghatározását, valamint azt, hogy korábbi empirikus kutatások miként operacionalizálták a fogalmat. Ezt követően a 2009-es elitkutatás három, Magyarországon felvett almintáján mutattuk be, hogy a minta alkalmas a hazai elitek vizsgálatára, illetve segít összevetni a kutatás eredményeit a korábbi kutatások eredményeivel.

A hazai történeti elitkutatások döntően a 19. század végére és a 20. század első felére vonatkoztak, ezt követően a 20. század végén ismét gyakoribbá váltak az elitkutatások; a rendszerváltás után a gazdasági elit változása vált kulcskérdéssé, illetve a különböző elitcsoportok rekrutációja, egymáshoz való viszonya.

Az elitkutatások fogalom-meghatározása Pareto személyi alapú megközelítése óta jelentősen megváltozott (Pareto, 1972). A hatalom birtoklásának kérdése vált a definíció alapjává, ezt pedig pozicionális szempontokat alkalmazva lehet érvényesíteni.

A presztízs-szempontok alkalmazása ritkább, de a jelenben egyre népszerűbb megközelítés. Kutatásunkban arra törekedtünk, hogy mindkét módszert alkalmazzuk a mintavétel során, erre azonban csak a kulturális elit almintája esetében kerülhetett sor.

A korábbi vizsgálatok közül a menedzserelit vizsgálata áll legközelebb az általunk vizsgált gazdasági elit mintájához, a politikai és kulturális elit ennyire széleskörű, pozícionális, illetve a kulturális minta esetében presztízs-szempontú meghatározását is követő vizsgálatára kevés példát találunk a közelmúltból (nem számítva a kutatásvezető Kovách Imre és Csite András korábbi munkáit).

Áttekintve a korábbi elitvizsgálatok mintavételi kritériumait, valamint a saját vizsgálatunk során elért válaszolók társadalmi státusát, megállapíthatjuk, hogy különböző változók szerint egy rendkívül sokszínű, de alapvetően a magyar társadalom elitjét képviselő mintákkal rendelkezünk. Mindhárom elitminta két nagyobb csoportra bomlott: a kulturális elitminta pozicionális és reputációs csoportra, a politikai elit párt- és kormányzó, illetve közéleti-intézményi elitre, míg a gazdasági elit tulajdonos- és menedzserelitre. Bár a csoportok közötti különbségek részben a mintavételi eljárásból fakadnak, így a kulturális és a politikai elit esetében azok az elit szerkezetéről sokat elárulnak. A gazdasági elit mintájának a vagyonát, munka-erőpiaci pozícióját, jövedelmét tekintve, a kulturális elit mintája az iskolázottságát tekintve messze a magyar átlagot meghaladó jellemzőkkel bír. Tanulmányunkból levonható az a következtetés is, hogy az alacsonyabb társadalmi osztályokból a mai Magyarországon csekély az esély az elitbe kerülésre; az elit rekrutációs bázisa a középosztály és a felső középosztály.

Az objektív mutatók mellett a szubjektív, önbesoroláson alapuló mutatók szerint is megfelelőnek tekinthető a mintaválasztás: a kulturális elit tagjai azonosulnak a leginkább azzal a kategóriával, amelybe kerültek. Míg a politikai elit tagjai a legkevésbé tartják magukat a politikai elit tagjainak (36%), addig a kulturális elit tagjainak 76 százaléka egyetért az elit-besorolással.

IRODALOM

Aron, Raymond (1969): Two Definitions of Class. In Béteille, André (ed.): *Social Inequality*. London: Penguin, 67–78.

Boda Zsolt (2008): Értelmiség és kritika. *Politikatudományi Szemle,* 3: 127–134.

Burnham, James (1965): A „managerek" forradalma, vagy mi történik most a világban. In Balogh József (szerk.): *Modern polgári szociológia*. 2. kötet, Budapest, 7–83.

Csite András (2001): Balliberálisok, jobboldaliak, függetlenek és extravagánsok. *Századvég*, ősz, 22: 93–120.

Csite András – Kovách Imre (1998): Gazdasági elit: útban az osztályhatalomhoz. *Társadalmi Szemle,* 4: 16–33.

Csizmadia Ervin (2008): Két értelmiség Magyarországon. *Politikatudományi Szemle,* 3: 135–138.

Csurgó Bernadett – Kiss László (2003): Egyházi szerepek – politikai pozíciók. A két

világháború közti református egyházi elit történetszociológiai vizsgálata, In Némedi Dénes – Fonyó Attila – Szabari Vera (szerk.): *Kötő-jelek*. Budapest: ELTE, 85–115.

Csurgó Bernadett – Kovách Imre (2003): A kulturális elit politikai preferenciái. In Bayer József – Kiss Balázs (szerk.): *Trendváltozások*. Tanulmánykötet. Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete, 189–226.

Csurgó Bernadett – Himesi Zsuzsa – Kovách Imre (2002): Elitek és politikai preferenciák. In Kurtán Sándor – Sándor Péter – Vass László: *Magyarország politikai évkönyve* I. kötet. Budapest: Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 318–337.

Csurgó Bernadett (2005): Híres író – írói hírnév. Reputáció és hatalom a jelenkori magyar irodalmi elitben. *Századvég*, 2: 36–65.

Dahl, Robert (1961): *Who Governs? Democracy and Power in an American City*. New Haven, Conn: Yale University Press.

Dénes Attila – Marelyin Kiss József (2004): Azért a politika az úr. Az önkormányzati multipozicionális elit kialakulása Magyarországon. In *WEB*, 12: 25–31.

Eöry Gabriella (2006): Az Országos Kaszinó és a középosztály. In Kövér György (szerk.): *Zsombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon*. Budapest: Századvég, 321–349.

Gil, Eyal, – Szelényi Iván – Townsley, Eleanor (1998): *Making Capitalism Without Capitalists: The New Ruling Elites in Eastern Europe*. London: Verso.

Gergely Jenő (1992): *A katolikus egyházi elit Magyarországon 1919–1945*. Budapest: ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet.

Giddens-P., Anthony – Stanworth, Philip (eds.) (1974): *Elites and Power in British Society*. London: Cambridge University Press.

Gyáni Gábor (1977): Hódmezővásárhely legnagyobb adófizetői (1888–1941). *Történelmi Szemle,* 3–4: 626–640.

Gyáni Gábor (1998): Magyarország társadalomtörténete a Horthy-korban. In Gyáni Gábor –Kövér György: *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól a második világháborúig*, Budapest: Osiris, 169–341.

Higley, John – G. Lowel Field – Knut Groholt (1976): *Elite Structure and Ideology*. New York: Columbia University Press.

Higley, John – Pakulski, Jan (2000): Elite Theory versus Marxism: The Twentieth Century Verdict. In Higley, John – Lengyel, György (eds.): *Elites After State Socialism*. Lanham: Rowman & Littlefield, 229–241.

Horváth Zoltán: (1995): Sopron vállalkozó polgárainak jelentősége a város gazdasági és társadalmi életében az 1858., 1886. és 1911 évi adózás alapján. In V. Fodor Zsuzsa (szerk.): *Vállalkozó polgárok a Dunántúlon a dualizmus korában*. Veszprém: Hajnal István Kör, 439–442.

Huszár Tibor (2005): Az elittől a nómenklatúráig. Az intézményesített káderpolitika kialakulása és néhány jellemzője Magyarországon (1945–1989). *Szociológiai Szemle*, 3: 8–69.

Huszár Tibor (1993): Tagválasztás az Akadémián és a tudáselit. *Valóság*, 2: 20–38.

Ilonszki Gabriella (2009): *Képviselők és képviselet Magyarországon a 19. és 20. században*, Budapest: Akadémiai Kiadó.

Kiss Zsuzsanna (2006): A Zala Megyei Gazdasági Egyesület működése, 1861–1869. In Kövér György (szerk.): *Zsombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon*. Budapest: Századvég, 255–283.

Klement Judit (2006): Nagypolgárság a két világháború közötti Magyarországon? Egy társadalmi réteg meghatározásának lehetőségeiről. In Kövér György (szerk.): *Zsombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon*. Budapest: Századvég, 195–232.

Kolosi Tamás – Sági Matild (1997): *Nagyvállalkozók és társadalmi környezetük.* Budapest: TÁRKI.

Kolosi Tamás – Szelényi Iván (2010): *Hogyan legyünk milliárdosok?* Budapest: Corvina Kiadó.

Konrád György – Szelényi Iván (1989): *Az értelmiség útja az osztályhatalomhoz*. Budapest: Gondolat Kiadó.

Kovách Imre – Csite András (1999): A posztszocializmus vége. A magyarországi nagyvállalatok tulajdonosi szerkezete és hatékonysága 1997–ben. *Közgazdasági Szemle,* február: 121–145.

Kovách Imre (2008): Széljegyzetek Szalai Erzsébet dolgozatához. *Politikatudományi Szemle*, 3: 139–146.

Kovács I. Gábor – Kende Gábor (2006): Egyetemi tanárok rekrutációja a két világháború közötti Magyarországon. In Kövér György (szerk.): *Zsombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon*. Budapest: Századvég, 417–506.

Kristóf Luca (2005): Közéleti értelmiség és hírnév. *Századvég*, 2: 36–97.

Lengyel György (1989): *Vállalkozók, bankárok, kereskedők. A magyar gazdasági elit a 19. században és a 20. század első felében*. Budapest: Magvető.

Lengyel György (1993): *A multipozicionális gazdasági elit a két világháború között*. Budapest: ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet.

Lengyel György (1995): A magyar gazdasági elit a 90-es évek első felében. In *Magyarország politikai évkönyve 1994/95*. Budapest: DMKK Alapítvány.

Lengyel György (1998): Gazdasági szereplők és magatartások. *Szociológiai Szemle*, 2.

Lengyel György (2007): *A magyar gazdasági elit társadalmi összetétele a huszadik század végén.* Budapest: Akadémiai Kiadó.

M. Tóvári Judit (1980): A miskolci társadalom gazdasági vezető csoportjának átrétegződése (1872–1917). *Századok*, 5: 781–817.

Pareto, Vilfredo (1968): *The Rise and Fall of the Elites: An Application of Theoretical Sociology.* Totowa: Bedminster Press.

Pareto, Wilfredo (1972): A kormányzó elit. In Huszár Tibor-Somlai Péter (szerk.): *A polgári szociológia története 1917-ig/4*. Budapest: Tankönyvkiadó, 278–283.

Püski Levente (2000): *A magyar felsőház története*, 1927–1945. Budapest: Napvilág Kiadó.

Sági Matild (1994): Managerek. Az új gazdasági elit rekrutációja. In Andorka Rudolf – Kolosi Tamás – Vukovich György (szerk.): *Társadalmi Riport*. Budapest: TÁRKI, 334–350.

Sipos Balázs (2006): Az újságíró társadalom 1890 és 1945 között. In Kövér György (szerk.) *Zsombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon*. Budapest: Századvég, 351–375.

Szakály Sándor (1987): *A magyar katonai elit : 1938–1945*. Budapest: Magvető.

Szalai Erzsébet (1997): Rendszerváltás és a hatalom konvertálása. *Szociológiai Szemle*, 2: 75–99.

Szalai Erzsébet (1998): *Az elitek átváltozása*. Budapest: Új Mandátum.

Szalai Erzsébet (2001): *Gazdasági elit és társadalom a magyarországi újkapitalizmusban*. Budapest: Aula Kiadó.

Szalai Erzsébet (2008): A kelet-európai átalakulás nagy kérdései és az értelmiség. *Politikatudományi Szemle,* 3: 111–126.

Szelényi, Iván – Wuk-Lipinski, Edmund – Treiman, Donald (eds.) (1995): Special Issue on Circulation vs. Reproduction of Elites during the Postcommunist Transformation of Eastern Europe. *Theory and Society,* 24. No 5.

Szívós Erika (2006): Bohém, polgár, értelmiség? A magyar képzőművészek társadalmi helyzete a századfordulón. In Kövér György (szerk.): *Zsombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon*. Budapest: Századvég, 377–416.

Szoboszlai György (2008): A rendszerváltás modelljének kudarca és az elitek felelőssége. *Politikatudományi Szemle,* 3: 147–154.

Takács Károly (1998): Az elit szociológiai fogalmáról. *Szociológiai Szemle*, 1: 139–148.

Tölgyessy Péter (évszám): Értelmiség és rendszerváltás. *Politikatudományi Szemle*, 3: 155–160.

Vári András (2006): Az Országos Magyar Gazdasági Egyesület és tagsága a 19. század második felében. In Kövér György (szerk.): *Zsombékok. Középosztályok és iskoláztatás Magyarországon*. Budapest: Századvég, 285–319.

Vedres Balázs (1998): „Ökonokrata" menedzser-elit – az átalakulás nyertesei? *Szociológiai Szemle*, 1: 72–89

Vörös Károly (1979): *Budapest legnagyobb adófizetői 1873–1917*. Budapest: Akadémiai.

A magyarországi elit kulturális és anyagi tőkéi és társadalmi mobilitása

Fényes Hajnalka

BEVEZETÉS

A tanulmány célja a magyarországi gazdasági, kulturális és politikai elit klasszikus mobilitásának vizsgálata és a bourdieu-i tőkefajtákkal való ellátottság összehasonlító elemzése két 2008–2009-es elitkutatás adatai alapján. A tanulmányban az anyagi és kulturális tőkéket vizsgáljuk, és a kapcsolati erőforrásokat nem elemezzük (erre egy másik tanulmányban kerülhet majd sor). Ez a szemléletmód nem előzmény nélküli, hasonló leíró elemzést találunk pl. Kovách (1995) munkájában is. Elemzésünkben viszonylag egyszerű módszereket használunk fel, így tanulmányunk az elit mobilitása vizsgálatának csupán első lépése.

Az empirikus vizsgálathoz kapcsolódó elméleti háttér két részre oszlik, egyrészt összegzi a rendszerváltás utáni magyarországi elit mobilitásával kapcsolatos elméleti és empirikus kutatások eredményeit, másrészt bemutatja, hogy elemzésünk hogyan illeszkedik a társadalmi mobilitás-kutatások elméleti kereteibe.

Vizsgálatunkkal kapcsolatban két kérdés is felmerül, egyrészt, hogy miért ezt a három elitcsoportot különböztetjük meg elemzésünkben, másrészt, hogy milyen tőkefajták játszottak szerepet az elitek formálódásában Magyarországon.

Szalai (1998) a rendszerváltás után három elitcsoportot különböztetett meg: a késő-kádári technokráciát, a második nyilvánosságot létrehozó demokratikus ellenzéket és az új reformer értelmiséget. Szelényi (1996) modelljében a három elitcsoport a technokrata menedzserek, az „új politokrácia" és a humán értelmiség szűk rétege. Dolgozatunkban ennek alapján mi is három elitcsoportot vizsgálunk, a gazdasági, a kulturális és a politikai elitet.

Szalai politikai elit alatt a parlamenti pártok vezetőit, gazdasági elit alatt az elit gazdasági kérdésekkel foglalkozó részét (a pénzvilág elitje, ezen belül a nagybankok menedzserei, a nagyvállalatok menedzserei és a nagyvállalkozók), és végül a kulturális elit alatt a közvéleményt formáló és/vagy kulturális javakat birtokló és újraelosztó értelmiséget, valamint a mediokráciát érti (Szalai 2001). Mi a kutatásunkban két 2008–2009-es elitfelvétel adatait használjuk fel, és a minta leírását a későbbiekben mutatjuk be.

Bourdieu (1986) szerint ahhoz, hogy valaki az elitbe tartozzon, három tőkefajtára

van szükség, gazdasági, kulturális és kapcsolati tőkére. Szelényi Iván és Szelényi Szonja (1991) a magyarországi viszonyokra alkalmazták Bourdieu elméletét (a kapcsolati tőke helyett a politikai tőke kifejezést használva), és bemutatták, hogy Magyarország 20. századi története során a három tőkefajta közül melyik volt domináns az elitbe kerülésnél. A sztálinizmusra a politikai tőke elsődlegessége volt jellemző, a Kádár-korszakra a politikai tőke dominanciája mellett megjelenik a kulturális és a gazdasági tőke is, a rendszerváltással pedig – hipotézisük szerint – a politikai tőke szerepe csökken és a kulturális tőke szerepe erősödik, a gazdasági tőke pedig emellett csak kiegészítő, másodlagos szerepet játszik. A rendszerváltás utáni időszakban az elitek tőkefajtákkal való ellátottságát részletesen vizsgáljuk tanulmányunk most következő részében.

A MAGYARORSZÁGI ELIT MOBILITÁSÁVAL KAPCSOLATOS RENDSZERVÁLTÁS UTÁNI KUTATÁSOK EREDMÉNYEI ÉS NÉHÁNY HIPOTÉZIS A TOVÁBBI ELEMZÉSHEZ

A mobilitáskutatások két legfontosabb területe az inter- és az intragenerációs mobilitás vizsgálata. A hazai szerzők körében az elittel kapcsolatban a leginkább kutatott terület az intragenerációs mobilitás, illetve ezen belül is a gazdasági elit mobilitása. Az intragenerációs mobilitásból következtethetünk az elit cirkulációjára vagy reprodukciójára is, és számos szerző ebből a szempontból vizsgálta a rendszerváltás hatását. A rendszerváltás utáni elitkutatások az újosztály-elméleteket váltották fel (Bozóki 2003), bár Szelényi menedzserkapitalizmus-modellje (részletesebben lásd később) összekapcsolja az újosztály-elméletet az elitkutatással. Szelényi szerint a három már említett elitcsoport (az „új politokrácia", a kulturális elit és a menedzserek) alkotják az új osztályt, és mindhárom elit esetén domináns a kulturális tőke birtoklása.

Az elit intergenerációs mobilitásával viszonylag kevés szerző foglalkozik, és elsősorban a gazdasági elit rekrutációját vizsgálják. Ezek közül is kiemelkedik a megszakított polgárosodás elmélete (Szelényi 1990, 1992, Juhász 2006), amely a szocialista vállalkozók társadalmi hátterére vonatkozott. Eszerint a két világháború között önálló foglalkozásúak gyermekei válnak leginkább vállalkozóvá a késői Kádár-korszakban, és Szelényi hipotézise szerint a korábban hátrányos helyzetben, „parkolópályán" lévő új szocialista vállalkozók lesznek az új osztály, a gazdasági elit belőlük rekrutálódik majd. Azonban ez a csoport a rendszerváltással inkább lefelé csúszott, nem ők képezték a gazdasági elitet, amit Szelényi harmadik újosztály-elméletében (a menedzserkapitalizmus-modellben) fejt ki bővebben (részletesen lásd később).

Lengyel (2007) szerint a gazdasági elit a szocialista korszakhoz hasonlóan viszonylag nyitott volt az apa foglalkozását tekintve 1990-ben is, közel fele munkásszármazású volt, és csak harmadának volt vezető vagy értelmiségi apja. Azonban az is megfigyelhető, hogy a gazdasági elit új generációja már a rendszerváltás előtt a társadalmi bezáródás jeleit mutatta, és az 1990-es évek végére az elitnek már csak kevesebb, mint 30%-a

rendelkezett munkás apával. Érdekes jelenség, hogy az 1993-as adatok szerint az anyák képzési mintáinak hatása erősebb volt az elit képzettségére, mint az apáé, és a magasabban képzett anyák a közgazdászdiplomát, míg az alacsonyabban iskolázott anyák a mérnök diplomát valószínűsítették a gazdasági elit körében (Lengyel, Bartha 1995).

A társadalmi bezáródás feltehetőleg a politikai elit esetén is kimutatható. Gazsó (1990) adatai szerint még a szocialista korszak legvégén is a káderelit származás szerint nagyon nyitott volt, többségük munkás- és parasztszármazású, és még az akkor újonnan belépők között is csak 5% volt az értelmiségi származásúak aránya. A kulturális elitre is jellemző a korábbi nyitottsághoz képest a fokozatos társadalmi bezáródás (erre utal Kovách (2010) munkája), bár a politikai elithez képest körükben régen is magasabb volt az értelmiségi származásúak aránya.

A továbbiakban az elit intragenerációs mobilitását vizsgáljuk, és elsősorban a rendszerváltást követő elitcirkulációs vagy elitreprodukciós vitát mutatjuk be.[1]

Hankiss (1989) hatalomkonverziós elmélete szerint a rendszerváltással a régi káderelit átváltja politikai és kapcsolati tőkéjét gazdasági tőkévé a privatizáció során, így az elitre inkább a reprodukció lesz jellemző. Szalai (1998, 2001) azonban Hankissal szemben munkáiban kifejti, hogy a reprodukció csak részleges, az 1980-as években domináns szocialista technokrata elit (mely fiatalabb és iskolázottabb) továbbörökíti előnyös pozícióit a rendszerváltás után is, mivel rendelkezik a legfontosabb tőkefajtával (a magas iskolázottsággal), de az elit többi része kicserélődött (akik nem rendelkeztek kulturális tőkével). Ők részben nyugdíjba mentek, illetve részben a lefelé mobilitás jellemezte őket. A rendszerváltáshoz vezető alapkonfliktus a bürokratikus régi uralkodó rend és az 1980-as években előretörő új technokrata elit között volt, amelyből a technokrata elit került ki győztesen. Az új technokrácia azonban politikailag nem volt olyan sikeres, és a politikai elit tagjai a rendszerváltás után a korábbi demokratikus ellenzékből rekrutálódtak.

Vedres (1997) szerint a gazdasági elit körében 1988 és 1993 között olyan formában ment végbe a cserélődés, hogy az elit végzettsége a műszaki diploma helyett egyre inkább a közgazdasági végzettség lett, tehát technokrata elit helyett az „ökonokrata" menedzseri elit veszi át a fontos pozíciókat. Vedres a fokozatos társadalmi változás mellett érvel, mely szerint a gazdasági elit vonatkozásában a tudástőke továbbra is fontos szerepet játszik, de a műszaki végzettség leértékelődik, és helyette a közgazdász végzettség lesz az uralkodó.

Lengyel szerint a gazdasági elit cserélődése már a rendszerváltás előtt beindult, és az elitcsere történelmi és strukturális előfeltétele volt a rendszerváltás beindulásának (Lengyel 1992). Az 1980-as évekre a gazdasági elitet fokozatosan a képzett kádermenedzserek alkották, az elit jelentősen fiatalodott, az elit a társadalmi mobilitás szempontjából fokozatosan bezárult (domináns lett a felsőfokú végzettség), valamint az elitet folyamatos karrier-minták jellemezték. Lengyel ezzel a klasszikus elitcirkuláció modelljét valószínűsíti, mely szerint lassú és békés változások következtek be a gazdasági eliten belül,

[1] Az elit intragenerációs mobilitásából csak következtethetünk az elit cserélődésére vagy reprodukciójára, mivel részletes panelvizsgálat nem készült.

de azért mélyreható és széleskörű változásokról volt szó (Lengyel 1995, 2003). Az 1990-es években azonban megfigyelhető az elitcsere lassulása és a társadalmi mobilitás szerinti további bezáródás, valamint egyre inkább jellemző a gazdasági elitre a belső szegmentáltság is (Lengyel 2003).

Szelényi Iván és Szelényi Szonja (1996) a kelet-európai országokban vizsgálta a rendszerváltáshoz kapcsolódó elitcirkulációt és elitreprodukciót. Az ő eredményeik is cáfolják Hankiss tőkekonverziós hipotézisét, és szerintük az elitre egyaránt jellemző a cirkuláció és a reprodukció is. A gazdasági elitet részleges cserélődés jellemzi, és itt Szalai technokrataelit-modelljét tarják leginkább érvényesnek, és azt is kimutatják, hogy 1993-as csúcsvezetők már 1988-ban is középvezetők voltak (folyamatos karrierminták jellemezték őket). A politikai és kulturális elitre viszont inkább a cserélődés volt a jellemző a rendszerváltást követő években.

Kolosi és Sági (1996, 1997) szintén bírálták Hankiss tőkekonverziós elméletét, és adataik szerint 1995-ben az egykori redisztributív elitnek csupán 13,6%-a volt gazdasági elitpozícióban. Kolosi (1991, 2000) nem látta igazoltnak Szalai technokratamenedzser-modelljét sem, és ő az „osztályvezető-helyettesek forradalmáról" beszél. Szalai (2001) azonban inkább a két elmélet közti hasonlóságot hangsúlyozza, és ő is a másodharmad vonalból jött technokraták előretörését prognosztizálja.

Sági (1994) szerint a gazdasági eliten belül jelentős a generációváltás is, ami a rendszerváltás után felgyorsult, az állami szektor vezetőinek egyharmada ment ekkor nyugdíjba. Ennek ellenére az új gazdasági elit 89%-a már 1989-ben is valamilyen gazdasági vezető pozícióban volt és 38%-uk esetében a vállalati hierarchián belül zajlott a pozícióváltás.

A menedzserkapitalizmus-modell Szelényi (1995, 1996) újosztály-elméletei közül a harmadik, mely szerint a rendszerváltással a menedzserek az átalakulás nyertesei, és a menedzserek nagy része jelentős kulturális és kapcsolati erőforrásokkal rendelkezik, de gazdasági tőkéjük viszonylag szerény. A rendszerváltással a kulturális és a szociális tőke értékelődik fel, nem pedig a gazdasági tőke, és az átmenet gazdasági elitjére inkább a rendelkezési hatalom lesz a jellemző, mint a tulajdon.

Azonban Kolosi és Sági (1997, 1998) az 1990-es évek közepén egy jelentős nagytőkés csoportot mutatott ki a gazdasági eliten belül, Szelényi menedzserkapitalizmus-modellje tehát feltehetőleg csak a rendszerváltást közvetlenül követő időszakra volt érvényes. Kolosiék azonban kimutatják azt is, hogy még az 1990-es évek közepén sem lehet egységes nagyburzsoáziáról beszélni, jelentős érdekkonfliktusok vannak a burzsoázián belül, így az még nem vált önálló osztállyá. Sági (1994) 1993-as kutatásában kimutatta, hogy az általa vizsgált menedzserek több mint felének volt tulajdonrésze valamilyen vállalkozásban, és 18%-uk több vállalkozásban is érdekelt volt.

Csite és Kovách (1998) vizsgálata szerint 1988 előtt, 1988 és 1993 között, illetve 1993 után is a gazdasági elitbe kerüléshez döntő tényező a felsőfokú végzettség, de legerősebben a rendszerváltás körüli időszakban értékelődött fel a kulturális tőke. A gazdasági elit összetételében a legfontosabb változás a családi háttérben (a szülők iskolázottságának emelkedésében) és a kommunista párttagság szerepének csökkenésében

érhető tetten. 1997 és 2001 között a tendenciák folytatódása figyelhető meg, és két elitcsoport: a multinacionális vállalatok alkalmazottai (akiket főleg a késő kádári technokrácia alkotott) és a hazai nagyvállalkozók csoportja erősödött meg (Csite – Himesi – Kovách 2001). Kovách és Csite (1999) is részben cáfolja Szelényi menedzserkapitalizmus-modelljét, adataik szerint az 1990-es évek közepén a nagyvállalatok többsége magántulajdonban volt, és nem érvényesült a menedzserkapitalizmus-modellben leírt diffúz tulajdon, vagy csak nagyon kis mértékben.

Csite és Kovách (1998) 1997-ben, majd a 2001-ben megismételt vizsgálatban (Csite – Himesi – Kovách 2001) kimutatják, hogy a gazdasági elit társadalomstatisztikai jellemzőinek eltérésében a vállalatok tulajdonformája játszik döntő szerepet. Ennek alapján a gazdasági elit négy csoportra oszlott: a „vállalkozók", a „klientúra, állami vezetők", a „technokraták" és a „külföldi beosztottak". Összességében szerintük a gazdasági elit a társadalmi rétegződés szempontjából szegmentált csoportot alkot.

Viszonylag kevés elemzést olvashatunk a kulturális elit cserélődéséről. Kovách, Kristóf és Lengyel (2006) szerint a kulturális elitben a korábbi politikai kontraszelekció gyengült a Kádár-korszak végén, és az elit az 1980-as években differenciálódik. A kritikai álláspontot képviselő kulturális elitcsoport fokozatosan véleményformáló befolyásra tett szert (Szalai 1998). A kulturális elitben nagyfokú személycserék voltak a rendszerváltást követő években, és 1993 és 2001 között is, tehát jelentős volt az elit cirkulációja (Szelényi Iván – Szelényi Szonja 1996, Csurgó – Kovách 2003). Azonban az 1990-es évek második felében a kulturális elit társadalmi szerepe jelentősen gyengült a rendszerváltás utáni évekhez képest, és elvesztette korábbi véleményformáló szerepét (Szalai 1994). Az ezredfordulón a kulturális elitre egységesen jellemző volt a jó szülői háttér és a társadalmi átlag feletti tőkefajtákkal való rendelkezés (elsősorban a magas kulturális tőke, ami magasabb volt, mint a gazdasági elit esetén), és életstílus szempontjából is a gazdasági elitnél egységesebb volt (Csurgó – Kovách 2003, Kovách – Kristóf – Lengyel 2006).

A politikai elit cserélődése a rendszerváltás fontos tényezője volt, és a régi és új elit cseréje gyorsan ment végbe (Szelényi Iván – Szelényi Szonja 1996). A következő másfél évtizedben a politikai elit egyre egységesebbé vált, és jellemző rá a professzionalizálódás. A demográfiai jellemzőit tekintve a középkorú, magasan iskolázott (főleg jogi és bölcsész diplomájú) férfiak túlsúlya figyelhető meg, és anyagi helyzetük a kulturális elit jövedelmi mutatóihoz hasonló. (Csurgó – Kovách 2003, Kovách – Kristóf – Lengyel 2006)

Az eddigi kutatások rövid bemutatása után saját kiinduló feltevéseinket mutatjuk be. Az elit mobilitását két 2008–2009-es elitkutatás lehetőségein belül vizsgáljuk, inkább feltáró, illetve leíró módszerrel, és célunk emellett egy összehasonlító vizsgálat végrehajtása a gazdasági, kulturális és politikai elit kulturális és anyagi tőkéiről. Éppen ezért a jelen dolgozatban még nincsenek kiforrott hipotéziseink, bár adataink segítségével vizsgálni tudjuk pl. a megszakított polgárosodás elméletének egy dimenzióját, megnézzük, hogy a magyarországi elit a rendszerváltás előtt önálló volt-e (ezt csak közelíteni tudjuk az első foglalkozás önálló voltával), illetve, hogy az apák milyen arányban

voltak önállóak a három vizsgált elitcsoportban. Szelényi menedzserkapitalizmus-tételét szintén annyiban vizsgálni tudjuk, hogy megnézzük, a 2009-es elit mennyiben rendelkezik önálló üzletrésszel. Az elitcirkulációt és -reprodukciót csak egy dimenzióban vizsgáljuk, az intragenerációs mobilitást vizsgáljuk (és ebből következtetünk az elitcirkulációjára vagy reprodukciójára), azt tekintjük, hogy az elit első foglalkozása során rendelkezett-e, és ha igen hány beosztottal (mindhárom elitcsoportra), és ezt összevetjük azzal is, hogy jelenleg az elittag vezető beosztású-e[2]. Az elit intergenerációs mobilitását és az elit társadalmi bezáródását (Lengyel, Gazsó és Kovách munkáira támaszkodva) szintén becsülni tudjuk, a szülők iskolai végzettségét és munkaerőpiaci helyzetét figyelembe véve (ez utóbbit az apa beosztottjainak számával közelítjük).

ELMÉLETI HÁTTÉR A TÁRSADALMI MOBILITÁS ÉS AZ ANYAGI ÉS KULTURÁLIS TŐKÉK MÉRÉSÉHEZ, ADATOK ÉS VÁLTOZÓK

A mobilitáskutatások irányzatai közül elemzésünk (illetve majd egy tervezett többváltozós elemzésünk) a mobilitáskutatások második generációjához kapcsolódik. A második generáció a szülők és a megkérdezett foglalkozása mellett az iskolai végzettséget is figyelembe veszi, emellett vizsgálja az első foglalkozás és a jelenlegi foglalkozás különbségét is. A foglalkozás mérésére presztízsskálák használatával folytonos változókat képeztek és vizsgálati módszerük az útelemzés volt (Ganzeboom – Treiman – Ultee 1998). A második generáció fő célkitűzése a Treiman-féle iparosodáshipotézis tesztelése, miszerint a modern társadalmakban a származás az iskolázottságon keresztül hat az elért státusra, a származás direkt hatása kicsi, és a megkérdezett iskolázottsága és státusa között erős az összefüggés (Treiman 1998).

De Graaf (1986, 1989) és Róbert (1986, 1987, 1991, 2001) munkáikban kiterjesztik a második generációs mobilitáskutatások vizsgálati modelljét, és összekapcsolják a bourdieu-i tőkeelmélettel. Fő kutatási kérdésük, hogy milyen a kulturális és anyagi erőforrások szerepe a státusmegszerzés folyamatában. Az anyagi és kulturális erőforrások elemzéseikben közbenső változók, a szülők státusa (iskolázottsága és foglalkozása), valamint az egyén státusa között.

Az anyagi és kulturális erőforrások hatását az iskolai eredményességre és iskolai előmenetelre sok szerző vizsgálta. DiMaggio (1982) csak a megkérdezett saját kulturális erőforrásainak hatását nézte az iskolai eredményességre, és erős összefüggést mutatott ki. DiMaggio és Mohr (1985) eredményei szerint a kulturális tőke a diák erőforrásaival mérve pozitív hatással volt az iskolai előmenetelre is[3]. Sőt, DiMaggio és Mohr szerint az általuk mért kulturális tőke hatása nagyobb az előmenetelre, mint az apa iskolai végzettsége (bár a képességek hatása szintén erős).

[2] Az inragenerációs mobilitás, amennyiben az első foglalkozás a rendszerváltást megelőző időszakra vonatkozik, egyben utal az elit cirkulációjára vagy reprodukciójára is.
[3] A kulturális tőkeváltozót 16 összetevőből faktorelemzéssel képezték.

De Graaf (1986, 1989) a diák erőforrásai mellett a szülők kulturális és anyagi tőkéjének hatását is vizsgálta. Eredményei szerint a tanulmányi előmenetelre a család anyagi tőkéje csökkenő hatású, míg a kulturális erőforrások hatása időben állandó, és a kulturális erőforrások közül az olvasási szokások hatása volt a legerősebb[4]. De Graaf emellett kimutatta azt is, hogy a kulturális tőkeváltozók hatása az iskolai előmenetelre erősebb, mint az anyagi tőkéjé. Róbert (1986) munkájában hasonló eredményekre jutott, bár ő a kulturális tőkét az iskolázottság mellett csak az alany kulturális fogyasztásával mérte.

Róbert (1991, magyarul lásd Róbert 2001) későbbi munkájában LISREL-modellekkel vizsgálta a szülő és a gyerek státusa közti összefüggést Magyarországon, ahol figyelembe vette a kulturális és anyagi erőforrásokat is. A kulturális háttérnél a gyerek olvasási szokásait, könyveinek számát, a gyerekkori kulturális aktivitást és az iskolai különórák látogatását, az anyagi háttérnél pedig a gyerekkori étkezési, öltözködési szokásokat, a lakáshelyzetet és a testvérek számát vette figyelembe. Eredményei szerint a kulturális és az anyagi tőkeváltozók hatással voltak az egyén státusára, és bevonásuk csökkentette a családi háttér közvetlen hatását. Emellett kimutatta azt is, hogy a kulturális tőke hatása erősebb volt, mint az anyagi tőkéjé. (A kulturális háttértényezők közül az olvasási szokásoknak és a különórák látogatásának volt a legerősebb hatása.) További eredményei szerint a származás hatása erősebb volt a státusra, mint az anyagi tőkén keresztül érvényesülő közvetett hatás, és az időbeli trendeket is figyelembe véve a családi háttér közvetlen hatása, illetve a kulturális tőke hatása az egyén iskolázottságára erősödött a II. világháború után Magyarországon.

Blaskó (1998) útmodellel vizsgálta a szülők iskolai végzettsége és az apa foglalkozásának hatását a megkérdezett státusára, ahol közvetítő változóként a kulturális tőke szerepelt, és elemzésében megkülönböztette a „szülő- és a gyerekkultúrát". Az eredmények azt mutatták, hogy a társadalmi státus kulturálisan meghatározott volt Magyarországon a szocialista korszakban, és a gyerek saját kulturális erőforrásainak hatása erősebb volt, mint a szülőké (ami összhangban van Treiman modernizációs tételével). Blaskó (1999) másik munkája szerint a saját kulturális tőke viszonylagos szintje a szülők erőforrásaihoz képest fontos szerepet játszott az egyén társadalmi mobilitásában is. Blaskó (2008) kimutatta azt is, hogy a származás direkt hatása is jelen volt Magyarországon az egyén státusára, és nem csak az egyén iskolázottságán keresztül fejtette ki hatását, szemben Treiman jóslatával.

Bukodi (1999 és 2000) a KSH 1995-ös Ifjúsági felvételének eredményei közt a továbbtanulási döntések vizsgálata során arra jutott, hogy a nők körében inkább a kulturális reprodukciós-elmélet teljesült (a nők szüleik iskolai végzettségét örökítik át), míg a férfiak a racionális döntéselméleti modell szerint viselkedtek (a férfiak továbbtanulását szüleik anyagi helyzete befolyásolta).

Elemzésünkben a kulturális erőforrásoknál Bourdieu (1973, 1986) és a már említett szerzők (De Graaf, DiMaggio, DiMaggio és Mohr, Róbert, Blaskó, Bukodi) nyomán az elit és szülei iskolai végzettsége – mint intézményesült kulturális tőke – mellett vizsgáljuk az elit „magaskultúrában" való részvételét, amit az adatbázis lehetőségei sze-

[4] Sajnos elemzésünkben erre vonatkozóan nem rendelkeztünk adatokkal.

rint a kulturális fogyasztással (színház, mozi, múzeum, hangverseny-látogatási gyakoriságokkal) mérünk. Emellett a saját (szerzett) kulturális tőkének tekintjük a nyelvtudást és azt, hogy az elit tagja tanított-e egyetemen. Azonban elemzésünkben a szülők kulturális tőkéjére vonatkozóan csak az iskolázottságukról voltak adataink, és nincs adat az olvasási szokásokról, a szülők kulturális fogyasztásáról, valamint a szülői család objektivált kulturális tőkéiről sem.

Az anyagi helyzet elemzésekor is sajnos csak a megkérdezett jelenlegi helyzetére vonatkozóan rendelkeztünk adatokkal, és a szülői család anyagi helyzetéről nincs információnk. A három elitcsoport összehasonlító elemzése során különválasztjuk az objektív anyagi háttérmutatókat (az állampapír, részvény, értékpapír, befektetési jegy, bankbetét, műtárgy, ingatlan, nyugdíjszámla, megtakarítási életbiztosítás és egyéb vagyontár gyakkal való rendelkezés (egy összevont 1–9 értékű mutatóval mérve), a belföldi és külföldi nyaralóval való rendelkezés, a megkérdezett ingatlanjainak becsült értéke, a nettó éves jövedelem, a saját üzletrésszel való rendelkezés, és végül az egy háztartásban élők száma), és két szubjektív mutatót (az életszínvonallal való elégedettség [1–5], és a társadalmi osztály-önbesorolás). A rendszerváltás utáni hazai kutatások felhívták a figyelmet arra, hogy a társadalmi helyzet és mobilitás szubjektív értelmezései a társadalomban elfoglalt hely meghatározó tényezőjévé váltak, és a társadalmi helyzet szubjektív értékelése nem mindig mozog együtt ennek objektív mutatóival (Róbert 2001). Ezért tartottuk fontosnak, hogy az anyagi helyzet szubjektív megítélésének alakulását is elemezzük. Emellett megvizsgáltuk az elit születésének helyét is, de a sok adathiány miatt ennek településtípusát csak a budapesti/vidéki születési hely változóval mértük a három elitcsoportra. [5]

Az elit mobilitásának vizsgálata során, a fenti változókon kívül mértük az apa foglalkozását is, amit a beosztottakkal való rendelkezéssel és az apa önálló státusával közelítettünk, ugyanígy a megkérdezett első foglalkozását is ezekkel a változókkal mértük a három elitcsoportra. Emellett vizsgáltuk, hogy az elit jelenleg vezető beosztásban van-e az elit típusa szerint. Az intragenerációs mobilitásnál figyelembe vettük a három elitcsoport 2009-es és rendszerváltáskori átlagos életkorát is.

A MINTA

Az elemzésben két kutatás: „A magyar politikai elit" című OTKA-kutatás (2009, vezető Kovách Imre), és a „Magyar és kisebbségi elitcsoportok innovációs kapacitása és értékteremtő képessége Magyarországon, Romániában és Szlovákiában" című NKTH INNOTARS-kutatás (2008, vezető Kovách Imre) adatait használtuk fel.

Összevont adatbázisunkban 457 fő a gazdasági elit, 501 fő a kulturális elit, és 407 fő

[5] Érdekes jelenség, hogy Róbert (1991) vizsgálatában a településtípus nem tartozott egyértelműen sem az anyagi háttérbe, sem a kulturális háttérbe, illetve inkább a kulturális tőke-változókhoz volt közelebb (a faktorelemzés eredménye szerint). Ezt az indokolhatja, hogy Magyarországon a kulturális fogyasztás és a településtípus erősen összefügg, mivel csak a nagyobb városokban van pl. színház vagy hangversenyterem.

a politikai elit tagja volt. A mintákban a gazdasági elitet többlépcsős mintavétellel választották ki. Elsőként olyan vállalatok, cégek kerültek a mintába, ahol az árbevétel 2 milliárd forint feletti volt, majd ezek legfelsőbb vezetőit (elnök, vezérigazgató, ügyvezető) és tulajdonosait kérdezték le. A kulturális elit mintájában tömegtájékoztatási intézményvezetők, országos és megyei lapok vezetői, főszerkesztői, tudományos és kulturális szervezetek, egyetemek és főiskolák vezetői, akadémikusok, Kossuth- és Széchenyi-díjasok és művészeti díjazottak szerepeltek, itt az alapsokaság egyharmadát kérdezték le. A politikai elit mintáját a *Magyar Közéleti Kézikönyv*ben feltüntetettekből állították össze, és itt is az ott szereplők egyharmadát kérdezték le. A mintában parlamenti és önkormányzati képviselők, kormánytagok, a miniszterelnöki hivatal vezetői, minisztériumi és szakszervezetei vezetők, politikai pártok vezetői, társadalmi és önálló állami szervezetek vezetői, etnikai és sportszervezetek vezetői, gazdasági szövetségek, pénzügyi szervezetek és kamarák vezetői, egyházak és felekezetek vezetői szerepeltek. Mindhárom minta kiegészült egy 50–100 fős reputációs mintával, ahol a megkérdezettek nyilatkoztak, hogy kit tartanak a legbefolyásosabb gazdasági, kulturális és politikai elittagnak. A minták közös jellemzője, hogy mindhárom elit tagjai közt felülreprezentáltak a budapesti lakosok. A mérések érvényessége és megbízhatósága szempontjából fontos kiemelni azt is, hogy pl. az anyagi helyzet mutatóinál a politikai elit esetén a legkisebb a válaszhiány, valószínű a rendszeres vagyonbevallás következtében (ennek a későbbi elemzésben is lesz szerepe).

A továbbiakban – elemzési célunknak megfelelően – a három elitcsoport anyagi és kulturális hátterét, és inter- és intragenerációs mobilitását vizsgáljuk meg és hasonlítjuk össze.

EMPIRIKUS EREDMÉNYEK

A saját anyagi tőke

Elsőként az elit saját (jelenlegi) anyagi helyzetét vizsgáljuk, és a Szelényi-féle menedzserkapitalizmus-modell alapján az elit önálló üzletrésszel való rendelkezését vizsgáljuk 2009-ben. A modell szerint a rendszerváltást közvetlenül követő időszakban a gazdasági elit nem rendelkezett jelentős gazdasági tőkével, és kisarányú volt a tulajdonos elit.

Az első táblázatból látható, hogy 2009-ben átlagosan majdnem 50%-ban rendelkezik a három elitcsoport saját üzletrésszel, ami jelentős arány. A rendszerváltás utáni gazdasági menedzserek összességében napjainkra nagy arányban váltak tulajdonossá. Meglepő, hogy nem a gazdasági elit, hanem a kulturális elit körében fordul elő leggyakrabban saját üzletrész, bár a különbség csak pár százalék. Ennek hátterében az állhat, hogy a kulturális elit tagjai között sok az önálló (egyéni vállalkozó), mint azt a későbbi elemzésben látni fogjuk, viszont a gazdasági elitet, a mintavétel jellegéből következően, jelentős mértékben top-menedzserek alkotják, akiknek nincs szükségük önálló vállalkozásra. Ebben az esetben egy mérési probléma is adódik, hiszen a vállalkozások méretéről nincs pontos információnk, és a legalább 10%-os részesedési határ is viszonylag alacsony. A gazdasági

elit a fenti mutató szerint ugyan kicsit kisebb arányban tulajdonos, mint a kulturális elit, de nagyobb lehet a vállalkozásaik mérete.

1. táblázat:

Van-e Önnek a saját tulajdonában vállalkozása, üzletrésze (legalább 10 százalékban tulajdonos)? (az elit típusa szerint, %)

	Gazdasági	*Kulturális*	*Politikai*	*Összesen*
Igen	49,4	52,3	39,0	47,4
Nem	49,9	46,7	61,0	52,0
NT	0,7	1,0	0,0	0,6
N	439 (100)	488 (100)	385 (100)	1312 (100)

Itt és a további táblázatokban a Chi-négyzetre és az ANOVA tesztre vonatkozóan *** jelöli a 0,000 alatti, ** a 0,001 és 0,01 közötti, és * jelöli a 0,01 és 0,05 közötti szignifikanciát, NS jelöli, ha nem szignifikáns. Jelen táblázatban a Chi-négyzet *** szinten szignifikáns.

2. táblázat:

Nagyságrendjét tekintve mekkora volt a tavalyi évben az Ön személyes nettó (adózás utáni) éves jövedelme? (az elit típusa szerint, %)

	Gazdasági	*Kulturális*	*Politikai*	*Összesen*
1 millió forint alatt	0,5	1,6	3,2	1,7
1–2 millió forint között	1,6	7,9	8,4	5,9
2–4 millió forint közötti	6,2	22,4	29,1	18,8
4–7 millió forint közötti	13,2	21,8	28,6	20,9
7–10 millió forint közötti	17,3	12,0	12,1	13,8
10–15 millió forint közötti	17,6	11,0	6,5	11,9
15 millió forint fölött	29,2	9,2	6,2	15,1
Nem tudja	14,4	14,1	5,9	11,8
N	438 (100)	491 (100)	371 (100)	1300 (100)

Chi-négyzet***

Az anyagi helyzet klasszikus mutatója a nettó jövedelem. Amint a második táblázatból látható, 2009-ben legnagyobb arányban 4 és 7 millió forint éves jövedelemmel rendelkezett az elit, de jelentős a 2–4 milliós jövedelem aránya is. Ezen mutató szerint már kitapintható a gazdasági elit anyagilag kedvezőbb pozíciója, akiket a kulturális és végül a politikai elit követ. A gazdasági elit előnye jelentős és szignifikáns. A politikai elit „legrosszabb" jövedelme viszont arra utal, hogy vagy nem vallották be a tényleges értéket (bár itt a legkisebb a válaszhiány), vagy tényleg kevesebbet keresnek, mint akár a gazdasági, akár a kulturális elit. Ennek hátterében a nyilvánosság előtt való megfelelés kritériuma is állhat.

A következőkben az ingatlanok teljes értékét becsülték meg a megkérdezettek, ami az alanyok vagyoni helyzetéről nyújt információt.

3. táblázat:

Mennyire becsüli Ön ingatlanainak teljes értékét?
(az elit típusa szerint, %)

	Gazdasági	*Kulturális*	*Politikai*	*Összesen*
Kevesebb, mint 10 M Ft;	1,8	4,5	5,9	4,0
11 M és 50 M forint között	38,9	53,9	65,0	52,0
51 és 100 M forint között	30,2	21,3	15,6	22,7
101 M Ft – 300 M forint között	11,7	5,9	7,0	8,2
301 M Ft felett	4,3	2,4	1,6	2,8
Nem tudja	13,1	12,0	4,8	10,3
N	437 (100)	492 (100)	371 (100)	1300 (100)

Chi-négyzet***

A harmadik táblázatból látható, hogy itt is hasonló a sorrend, első helyen a gazdasági elit, másodikon a kulturális és harmadik helyen a politikai elit áll. Legnagyobb arányban 11 és 50 millió forint közti ingatlannal rendelkeznek az elit tagjai, de a gazdasági elit egyharmada 50 és 100 millió forint közötti értékű ingatlannal rendelkezik. A leggyakoribb 11 és 50 millió közti érték egy kicsit meglepő annak fényében, hogy az elit 50%-ának van másik háza, nyaralója belföldön, és átlagosan 5%-ban külföldön is[6], tehát az itt szereplő adatok feltehetőleg valamivel alábecslik a tényleges értékeket.

Az anyagi helyzet további mutatója lehet az egy háztartásban élők száma (lásd a 4. táblázatot). Az adatok szerint a nagyobb gyerekvállalási kedvvel (erre voltak adataink, de részletesen most nem mutatjuk be őket) és a fiatalabb átlagéletkorral (lásd majd a 17. táblázatot) összhangban a gazdasági elit esetén élnek legtöbben egy fedél alatt. Ez egyben azt is jelenti, hogy a gazdasági elit kedvezőbb anyagi helyzete mégsem annyira kedvező, hiszen többeknek kell osztozni ugyanakkora jövedelmen és ingatlanokon.[7] Az egy háztartásban élők száma a kulturális elit esetén a legkisebb, melynek hátterében állhat a magasabb átlagéletkor mellett az is, hogy körükben legnagyobb a nőtlenek/hajadonok aránya (8%), több mint kétszerese a gazdasági és politikai elit adatainak.

Szintén a negyedik táblázatban található az anyagi tőke további objektív mutatója, a különféle vagyontárgyakkal való rendelkezés átlagos száma[8]. Érdekes, hogy a gazdasági elit, melynek ingatlanjainak értéke és éves nettó jövedelme a legmagasabb volt, ezen mutató szerint csak a második helyet foglalja el, és a politikai elit helyzete itt jóval kedvezőbb. Ez nem feltétlenül azt jelenti, hogy az összes vagyontárgyainak értéke is a politikai elitnek a legmagasabb (bár elképzelhető), hanem azt, hogy nekik a legváltozatosabb a portfoliójuk (majdnem hétféle vagyontárgyat említenek átlagosan), ők tehát

[6] A három elit közt itt nem volt szignifikáns különbség, ezért a részletes adatokat most nem mutatjuk be.

[7] Az összefüggést fordítva is megfogalmazhatjuk, miszerint a jó gazdasági helyzet ösztönözhette is a gyerekvállalást a gazdasági elit esetén, több szociálpolitikus véleményével összhangban.

[8] Rendelkezett-e az elit állampapírral, részvénnyel, értékpapírral, befektetési jeggyel, bankbetéttel, műtárggyal, ingatlannal, nyugdíjszámlával, megtakarítási életbiztosítással és egyéb vagyontárgyakkal, egy összevont 1–9 értékű mutatóval mérve.

a „többlábon állást" választják. Ennek hátterében itt is a rendszeres vagyonbevallás állhat, egyrészt jobban tisztában vannak azzal, hogy milyen vagyontárgyakkal rendelkeznek, másrészt elképzelhető az a magyarázat is, hogy így kevésbé lesznek kiugró értékek a vagyonbevallásban, jobban szóródik az összérték, ami egy politikus esetén nem megvetendő szempont. Ezen mutató szerint a kulturális elit szerepel legalul, átlagosan egy-kétféle vagyontárggyal rendelkezik a vizsgált anyagi eszközök közül.

4. táblázat:
Az egy háztartásban élők számának, a vagyontárgyakkal való rendelkezés összevont mutatójának (1–9) és az életszínvonallal való elégedettség mutatójának (1–5) átlaga az elit típusa szerint

	Fő/háztartás, átlag	*N*	*Vagyontárgy-átlag (1–9)*	*N*	*Az életszínvonallal való elégedettség átlaga (1–5)*	*N*
Gazdasági	3,23	453	2,41	457	4,17	450
Kulturális	2,77	498	1,34	501	3,82	492
Politikai	2,89	385	6,8	407	3,63	401
Összesen	2,96	1336	3,32	1350	3,88	1343

Az anova-teszt mindhárom esetben *** szinten szignifikáns

A bevezetésben már írtuk, hogy az anyagi helyzet objektív mutatói nincsenek mindig összhangban a helyzet szubjektív megélésével, ezért megvizsgáltuk az alany életszínvonallal való elégedettségét, és a társadalmi osztály szerinti önbesorolását (lásd a 4. és 5. táblázatot).

Az életszínvonallal való elégedettség együtt mozog a nettó jövedelem és az ingatlanok értékbecslésével, a gazdasági elitet a kulturális és végül a politikai elit követi. Ez arra utal, hogy az elit tagjai tudatában vannak saját anyagi helyzetüknek. Helyzetüket azonban átlagosan 3,5–4,2 körülire értékelték egy ötfokú skálán, ami meglepően alacsony. Az elit tagjai ugyan feltehetőleg objektíve a társadalom legjobb helyzetű csoportját képezik, mégis jelen van egyfajta elégedetlenség is a helyzetükkel kapcsolatban. Ugyanezek a tendenciák jelentkeznek a társadalmi osztálybesorolással kapcsolatban is.

Ahogy az az 5. táblázatból látható, a gazdasági elit sorolta be magát a legmagasabbra, és őket követi a kulturális és a politikai elit (összhangban az objektív mutatókkal). Meglepő módón azonban az elit többsége a közép- vagy felső-középosztályba sorolta be önmagát, a legfelső osztályba csak a gazdasági elit 10%-a a másik két elitcsoport 5–6%-a került. A jelenség hátterében az állhat, hogy a vonatkoztatásicsoport-modell jóslata szerint az emberek hajlamosabbak magukat középre sorolni a társadalmi osztályhierarchiában, illetve minél magasabb valakinek a státusa, annál egalitáriusabb társadalomképben gondolkodik, annál magasabbnak hiszi mások jövedelmét és mások társadalmi státusát. Az elit a saját környezetéhez viszonyítja helyzetét, majdnem mindig lát magánál gazdagabbakat, illetve szegényebbeket (Evans et al. 1992).

5. táblázat:

Társadalmi osztály szerinti önbesorolás
(az elit típusa szerint, %)

	Gazdasági	*Kulturális*	*Politikai*	*Összesen*
Felső osztály	10,3	5,8	5,5	7,2
Felső-közép osztály	55,4	39,6	32,9	43,0
Középosztály	28,9	44,2	51,8	41,2
Alsó-közép osztály	4,2	7,0	8,0	6,4
Munkásosztály	0,7	0,2	0,3	0,4
Alsó osztály	0,0	0,0	0,2	0,1
Nem tudja	0,7	3,2	1,3	1,8
N	457 (100)	500 (100)	398 (100)	1355 (100)

Chi-négyzet ***

A saját (szerzett) kulturális tőke

Elsőként az elit intézményesült kulturális tőkéjét vizsgáltuk meg.
Az iskolai végzettség besorolása során a szakmunkásvégzettséget alapfoknak tekintettük (nemcsak a megkérdezett, hanem a szülők végzettsége esetén is), és középfok alatt csak az érettségivel rendelkezők szerepeltek (a közgazdaságtani, emberi erőforrással foglalkozó szakirodalom eredményeivel összhangban). Amint a hatodik táblázatból látható, még ennél a besorolásnál is alapfokú végzettség, de középfokú végzettség is alig fordul elő az elit tagjai körében. A három elit saját intézményesült kulturális tőkéje tehát igen magas, 94%-uk diplomás. A legtöbb a diplomás a gazdasági elit körében (96%), de alig marad el tőlük a kulturális és a politikai elit (93–92%). Az intézményesült kulturális tőke tehát, úgy tűnik, mindhárom elitcsoport esetén az elitbe tartozás egyik legfontosabb ismérve. Treiman (1998) iparosodási tételével összhangban az egyén iskolai végzettsége erősen meghatározza a későbbi státust az elit esetén is.

Érdekes, hogy a kulturális és a politikai elit körében valamivel gyakoribb a középfokú végzettség, mint a gazdasági elit körében, pedig a kulturális elit esetén volt feltételezhető a legmagasabb intézményesült kulturális tőke. Amikor azonban a másik végletet, a tudományos fokozattal rendelkezést tekintjük, itt már kiemelkedik a kulturális elit a maga 23%-os értékével, ami több mint duplája a másik két elitcsoportának. Megfigyelhető az is, hogy a gazdasági elit kevésbé rendelkezik középfokú végzettséggel, mint a többi, a főiskolai diploma viszont körükben a leggyakoribb. Egyetemi diplomával a gazdasági és politikai elit hasonló (63–64%-os) értékkel rendelkezik, és a kulturális elit csak azért marad le, mert nagy részük azóta már tudományos fokozatot is szerzett.

6. táblázat:

A megkérdezett iskolai végzettsége
(az elit típusa szerint, %)

	Gazdasági	*Kulturális*	*Politikai*	*Összesen*
Alapfok	1,1	0,6	1,0	0,9
Középfok	2,8	6,2	6,7	5,2
Főiskola	23,4	14,8	17,7	18,6
Egyetem	64,1	55,4	63,0	60,5
Tud. fokozat	8,5	23,0	11,6	14,8
N	457 (100)	500 (100)	389 (100)	1346 (100)

Chi-négyzet***. A szakmunkás végzettséget alapfokú végzettségnek soroltuk be (a középfokú végzettség alatt csak az érettségivel rendelkezők szerepelnek).

7. táblázat:

Első, második és harmadik diplomával való rendelkezés
(az elit típusa szerint, az összlétszám %-ában)

	Gazdasági	*Kulturális*	*Politikai*	*Összesen*
Első diploma	94,1	92,0	88,9	91,8
Második diploma	37,8	23,3	37,3	32,4
Harmadik diploma	9,2	4,4	11,3	8,1
Összlétszám	457,0	501,0	407,0	1365,0

A táblázat saját kalkuláció alapján készült, itt nem rendelkezünk a szignifikanciát mutató értékekkel.

8. táblázat:

Van-e valamilyen tudományos, illetve szakmaspecifikus fokozata?
(az elit típusa szerint, %)

	Gazdasági	*Kulturális*	*Politikai*	*Összesen*
Igen	17,5	52,4	28,9	33,6
Nem	82,5	47,6	71,1	66,4
N	439 (100)	466 (100)	360 (100)	1265 (100)

Chi-négyzet***

A hetedik és nyolcadik táblázat az élethosszig tartó tanulás két aspektusáról szolgál információkkal az elit körében. Megint érdekes eredményt kaptunk, második és harmadik diplomával a kulturális elit tagjai rendelkeznek legkevésbé (27,7%), míg a gazdasági elit

47%-a, a politikai elitnek pedig 48,6%-a többdiplomás. Ez arra utalhat, hogy a kulturális elit a hetedik és a kilencedik táblázat szerint inkább a tudományos fokozat megszerzésén fáradozott, tehát nem annyira a „többlábon állás", hanem a tudományos fokozatszerzés jelentette a ranglétrán való feljebb lépést. Úgy tűnik azonban, hogy a gazdasági és politikai életben (a megkérdezettek majdnem felénél) a több diploma jelentette inkább az előrejutást és nem a szakmai fokozatszerzés.

A tudományos vagy szakmaspecifikus fokozatokat tekintve a kulturális elit áll az élen, több mint felének van valamilyen fokozata, a politikai elit majd egyharmadának és a gazdasági elit ötödének. Ha ebből leszámítjuk a tudományos fokozattal rendelkezést, látható, hogy szakmaspecifikus fokozattal is a kulturális elit rendelkezik legnagyobb arányban, és őket követi a politikai és gazdasági elit, amelynek hátterében itt a ranglétrán való feljebbjutás eltérő jellege állhat.

A kulturális tőke további mutatója a nyelvtudás.
A 9. táblázat szerint (bár a válaszhiány néhol viszonylag magas) látható, hogy a gazdasági elit nyelvtudása messze kiemelkedik, és nem a kulturális elit szerepelt a legjobban. A tárgyalóképes nyelvtudás érdekes módon a klasszikus akadémiai karriernél (a kulturális elit egy részénél) nem jelentett igazi követelményt, mindössze 70%-uk beszéli az angol nyelvet, és 37%-uk a németet, szemben a gazdasági elit 99% és 95%-ával. Még az orosz nyelv esetén is a gazdasági elit szerepelt a legjobban, pedig mint látjuk majd a 17. táblázatban, a gazdasági elit a legfiatalabb korösszetételű a három elitcsoport közül (a rendszerváltáskor átlagosan csak 30 éves), az orosz nyelvtudás pedig a régi rendszerben volt inkább előírás.

9. táblázat:

Tárgyalóképes szinten beszéli-e az alábbi nyelveket?
(az említés %-ában, az elit típusa szerint)

	Gazdasági	*Kulturális*	*Politikai*	*Összesen*	*N*	*Chi-négyzet*
Angol	99,4	72,1	57,4	74,9	1241 (100)	***
Francia	68,4	15,0	7,1	14,9	955 (100)	***
Német	94,9	36,9	29,5	45,5	1113 (100)	***
Orosz	76,8	16,2	16,9	21,5	980 (100)	***

Az egyetemi karrier szintén egyik mutatója lehet a kulturális tőkének (lásd a 10. táblázatot).

Itt bejött a papírforma, leginkább a kulturális elit, legkevésbé pedig a gazdasági elit tanít vagy tanított egyetemen vagy főiskolán. Érdekes eredmény, hogy a politikai elitnek is majdnem felére volt ez jellemző, a politikusi karriert tehát segítheti az egyetemi oktatói múlt (vagy a jelenlegi oktatói státus).

10. táblázat:

Tanít vagy tanított-e Ön egyetemen vagy főiskolán?
(az elit típusa szerint, %)

	Gazdasági	*Kulturális*	*Politikai*	*Összesen*
Igen, most vagy korábban (%)	25,3	73,4	46,6	49,6
Nem	74,5	26,4	52,4	50,2
NT	0,2	0,2	0,2	0,2
N	455 (100)	500 (100)	401 (100)	1356 (100)

Chi-négyzet***

A kulturális tőke méréséné a bevezetőben kiemeltük a „magas kultúrában" való részvétel mérésének fontosságát. Sajnos az adatbázisaink lehetősége szerint csak a megkérdezett kulturális fogyasztásáról rendelkezünk információkkal (nincs adatunk a szülők kulturális fogyasztásáról, illetve pl. az olvasási szokásokról).

11. táblázat:

Mozi- , színház- vagy koncert- és múzeumlátogatás gyakorisága
(1–9) átlaga az elit típusa szerint

	Moziba járás	*N*	*Színház, koncert*	*N*	*Múzeumlátogatás*	*N*
Gazdasági	3,69	454	4,35	454	3,69	454
Kulturális	3,72	497	5,14	499	4,57	499
Politikai	3,73	396	4,50	399	4,08	400
Összesen	3,71	1347	4,68	1352	4,13	1353

Az anova-teszt a mozilátogatást tekintve NS, a másik két esetben***. (1: soha, 2: kevesebb, mint évente egyszer, 3: évente egyszer, 4: évente többször, 5: havonta egyszer, 6: 2-3-szor havonta, 7: szinte minden héten, 8: hetente, 9: hetente többször)

Az elit iskolázottságánál (lásd a 6. táblázatot) látható volt, hogy a kulturális elit intézményesült kulturális tőkéje nem emelkedett ki jelentősen a többi elitcsoportból (az elit 92–96%-a diplomás volt), bár a tudományos fokozatuk inkább nekik volt. A 11. táblázat tanulsága szerint mégis inkább rájuk jellemző a „magas kultúrában" való gyakoribb részvétel. A moziba járás mindhárom elitcsoportban hasonló gyakoriságú (az elitek közt nincs szignifikáns különbség), viszont színházba, koncertre, múzeumba a kulturális elit tagjai jutnak el a leggyakrabban (átlagosan havonta vagy évente többször). A gazdasági elit alacsonyabb mutatói arra is utalhatnak, hogy a „magas kultúrában" való részvétel körükben a legkevésbé státusszimbólum.

AZ ELIT INTERGENERÁCIÓS MOBILITÁSA

Ebben a részben az elitek intergenerációs mobilitását vizsgáljuk, és a szülők iskolázottságát és az apa státusát vetjük össze a megkérdezettek adataival. Két központi hipotézisünk közül az első a megszakított polgárosodás-elmélet jóslata (itt Szelényi és Juhász már idézett munkáira támaszkodunk), miszerint a szülők önálló státusa meghatározhatja az elitbe (főleg a gazdasági elitbe) kerülést, illetve a második az elit fokozatos társadalmi bezáródásának tétele (lásd Lengyel, Gazsó és Kovách már idézett munkáit), miszerint a szülők iskolázottsága és státusa időben egyre kedvezőbb az elit tagjai körében. Bár elemzésünk keresztmetszeti, de a fenti szerzők munkáira támaszkodva azért tehetünk óvatos becsléseket a bezáródással kapcsolatban.

12. táblázat:

Az apa önálló foglalkozású volt? (az elit típusa szerint, %)

	Gazdasági	*Kulturális*	*Politikai*	*Összesen*
Igen	12,6	13,8	12,5	13,0
Nem	86,5	85,5	86,9	86,3
NT	0,9	0,6	0,6	0,8
N	438 (100)	463 (100)	352 (100)	1253 (100)

Chi-négyzet NS

A 12. táblázat szerint az önálló státusú apa az elit 14 éves korában átlagosan 13%-ban jellemző, és a három elitcsoport között nincs szignifikáns különbség e tekintetben. Az elittagok életkora (lásd a 17. táblázatot) azt mutatja, hogy az elit 14 éves életkora átlagosan az 1964–1973 közötti évekre esik. A kulturális elit tagjai (akik a legidősebbek voltak) inkább az 1968-as reform előtti időszakról nyilatkoztak az apa önálló státusát tekintve, a másik két elitcsoport esetén azonban az 1968-as reform utáni időszakra esett a 14 éves életkor. Ez azért lényeges, mert a legális önálló foglalkozási státus Magyarországon csak 1968 után jelenhetett meg a gazdasági életben. Mindezeket figyelembe vévekissé váratlan, hogy az apák összességében ilyen kis arányban voltak önálló foglalkozásúak. A megszakított polgárosodás-modell tehát lehet, hogy igaz a Szelényi által vizsgált szocialista vállalkozókra, de a 2009-es elitek esetén már nem mutatható ki.

Másik hipotézisünket (a társadalmi bezáródást) elsőként a szülők iskolázottsága vonatkozásában ellenőrizzük az elittagok körében (lásd a 13. és 14. táblázatot).

Míg a korábbi vizsgálatok szerint a rendszerváltás előtt gyakori volt az alap- és szakmunkás végzettségű szülő az elit körében, 2009-re ez az arány 26%-ra csökkent az apák, illetve 34%-ra az anyák esetén[9]. 2009-ben a felsőfokú diploma az elit apáinak 49%-ára, míg az anyák 30%-ára volt jellemző, ami magasabb, mint Lengyel vagy Gazsó rendszerváltás előtti adatai, ebben a vonatkozásban tehát jelen volt a bezáródás. Látható az is, hogy a kulturális tőke a szülők erőforrásaival mérve hatással van az elitbe kerülésre (elég sok a diplomás szülő), és ez nem csak a kulturális elitre, hanem a gazdasági és poli-

[9] A 13. és 14. táblázatban a szakmunkás végzettséget is alapfokúnak soroltuk be.

tikai elitre is igaz (bár az összefüggés kevésbé erős, mint a saját iskolai végzettség hatása az elitbe kerülésre).

13. táblázat:

Az apa iskolai végzettsége (az elit típusa szerint, %)

	Gazdasági	*Kulturális*	*Politikai*	*Összesen*
Alapfok	27,3	19,0	31,9	25,6
Középfok	26,0	25,4	25,2	25,5
Felsőfok	46,7	55,6	42,9	48,9
N	454 (100)	489 (100)	385 (100)	1328 (100)

Chi-négyzet*** A szakmunkás végzettséget alapfokú végzettségnek soroltuk be (a középfokú végzettség alatt csak az érettségivel rendelkezők szerepelnek).

14. táblázat:

Az anya iskolai végzettsége (az elit típusa szerint, %)

	Gazdasági	*Kulturális*	*Politikai*	*Összesen*
Alapfok	34,5	27,7	39,8	33,5
Középfok	38,1	37,4	33,6	36,5
Felsőfok	27,4	34,9	26,6	30,0
N	452 (100)	498 (100)	384 (100)	1334 (100)

Chi-négyzet**. A szakmunkás végzettséget alapfokú végzettségnek soroltuk be (a középfokú végzettség alatt csak az érettségivel rendelkezők szerepelnek).

Ha a három elit közti különbségeket tekintjük, a szülők intézményesült kulturális tőkéje a várakozásoknak megfelelően a kulturális elit körében a legmagasabb. Míg az érettségit adó középfokú végzettség az anyák és apák esetén is hasonló arányban jellemző a három elitcsoportra, a felsőfokú végzettségnél kiemelkedik a kulturális elit. A gazdasági elit szüleinek iskolázottsága hasonló a politikai elitéhez (bár mind az apák, mind az anyák esetén van egy kis különbség a gazdasági elit javára). A gazdasági és politikai elit tehát valamivel mobilabb volt ebben a vonatkozásban, mint a kulturális elit.

Ezután az elit iskolázottsága és a szülők iskolázottsága közti összefüggést vizsgáljuk, tehát azt, hogy a szülők jobb végzettsége *az eliten belül* valószínűsíti-e a magasabb végzettséget.

Eredményeink szerint az elit iskolai végzettségét az anya végzettsége jobban meghatározza, mint az apáé (hasonlóan Lengyel és Bartha (1995) vizsgálatához), és az apa végzettsége nem befolyásolta szignifikánsan az elit iskolai végzettségét egyik elitcsoportban sem. Anyák magasabb iskolázottságának felhajtóerejét az egyén iskolázottságára számos más vizsgálat is kimutatta (lásd pl. Pusztai 2004, 2009), melynek hátterében a családon belüli kapcsolati tőke jellege áll, a gyerek fejlődése és iskolai sikeressége szempontjából az anya hatása a jelentősebb.

Adataink szerint azonban az anya iskolai végzettségének hatása a megkérdezett is-

kolázottságára szintén nem volt túl erős, és ha a három elitcsoportot külön-külön vizsgáljuk, csak a gazdasági elit esetén volt szignifikáns a kapcsolat (lásd a 15. táblázatot). Adataink szerint a gazdasági elitnél is csak 29%-ban egyezett meg az anya és a megkérdezett végzettsége, és 70%-ukra a felfelé mobilitás volt a jellemző. A kapott eredmények hátterében az állhat, hogy az elittagok iskolázottsága kiemelkedően magas (lásd a korábbi adatokat), függetlenül attól, hogy a szülők mennyire iskolázottak.[10]

15. táblázat:

Az anya és a megkérdezett iskolai végzettsége közti kapcsolat, csak a gazdasági elitre (fő)

	A megkérdezett iskolai végzettsége			
Az anya végzettsége	*Alap*	*Közép*	*Felső*	*N*
Alapfok	5	4	147	156
Középfok	0	6	166	172
Felsőfok	0	2	122	124
Összesen	5	12	435	452

Chi-négyzet *. A szakmunkás végzettséget alapfokú végzettségnek soroltuk be (a középfokú végzettség alatt csak az érettségivel rendelkezők szerepelnek).

A továbbiakban a társadalmi bezáródást az apa munkaerő-piaci helyzete vonatkozásában is megvizsgáljuk.

16. táblázat:

Az apának volt-e beosztottja? (az elit típusa szerint, %)

	Gazdasági	*Kulturális*	*Politikai*	*Összesen*
Igen	53,4	62,6	54,1	57,0
Nem	43,2	33,7	43,7	39,8
NT	3,4	3,7	2,3	3,1
N	438 (100)	463 (100)	355 (100)	1256 (100)

Chi-négyzet***

A 16. táblázat szerint az elit apái 57%-ben rendelkeztek beosztottal az elittagok 14 éves korában, ami elég magas érték. Ebből arra is következtethetünk, hogy az apák több mint fele vezető beosztású volt. Az elittag apja tehát többségében kedvező pozícióban volt, ami a szülők iskolai végzettségéhez hasonlóan a társadalmi bezáródást mutatja.

A három elitcsoport között azonban szignifikánsak a különbségek. A kulturális elit apja rendelkezett leginkább beosztottakkal (az apák 63%-a), ami magasabb, mint a gaz-

[10] Az iskolázottsági adatok csak kevéssé szóródnak az elitcsoportokon belül, és az egyes cellákban levő kis elemszámok okozhatták a szignifikancia hiányát a politikai és kulturális elit esetén az anya iskolai végzettsége és az elit iskolázottsága közti kapcsolatra vonatkozóan.

dasági és politikai elit 53–54%-os értéke. Az apák beosztottjainak számánál is a kulturális elit emelkedik ki 293 fős átlaggal, majd őket követi a politikai elit 91 fős és a gazdasági elit 83 fős értéke[11]. A három elitcsoport közti különbség hátterében Treiman (1998) iparosodási tétele állhat, miszerint az alany iskolázottsága és a későbbi státus között szoros a kapcsolat, és a három elit apjának iskolázottsága közti különbség (a kulturális elit előnye) erősen befolyásolta az apa vezető pozícióját (a beosztottakkal való rendelkezését) is. A gazdasági és politikai elit tehát ebben a vonatkozásban is mobilabb, nem csak az iskolázottságban.

Megnéztük azt is, hogy az apák beosztottakkal rendelkezése hogyan hatott arra, hogy az elitcsoportok tagjai vezető beosztásban vannak-e. Itt azonban csak a kulturális elit esetén volt szignifikáns az összefüggés, és a kapcsolat elég gyenge volt (az adatokat ezért most nem mutatjuk be). A politikai és gazdasági elit körében a szignifikáns kapcsolat hiánya hátterében az állhat, hogy körükben gyakorlatilag mindenki vezető beosztású[12], így az adatok kevésbé szóródtak. Ezen két elitcsoport körében majdnem mindenki vezető volt, függetlenül attól, hogy az apáknak volt-e beosztottja.

Végül megnéztük az elit születési helyének különbségeit is (a településtípus részletes besorolásánál sok volt az adathiány, és ezért a táblázat nem volt használható). A megyei bontást tartalmazó adatok szerint Budapesten a gazdasági elit 37%-a, a kulturális elit 46%-a, a politikai elitnek pedig 41%-a született[13]. A társadalmi bezáródás tehát annyiban is jelen van, hogy az elittagok majdnem fele budapesti születésű. A három elitcsoport közti különbségek hátterében az állhat, hogy a politikai és kulturális élet inkább Budapest-központú, mint a gazdasági, és ezért több a vidéki, illetve a vidéki származású a gazdasági elit körében.

AZ ELIT INTRAGENERÁCIÓS MOBILITÁSA

Ebben a részben az elit első foglalkozását és a jelenlegi helyzetét vetjük össze. Két vizsgált hipotézisünk közül az első a megszakított polgárosodás tétele, ahol azt vizsgáljuk, hogy vajon a korábbi (rendszerváltás előtti) önálló státus valószínűsíti-e az elitbe kerülést, illetve a második az elitcirkuláció vagy -reprodukció kérdésköre, s itt azt vizsgáljuk, hogy a rendszerváltás előtti beosztottakkal való rendelkezés hatott-e az elitbe kerülésre, illetve a későbbi vezető pozícióra. Itt azonban mérési nehézségeink voltak, mivel csak a kérdezett első foglalkozását tudtuk megbízható adatokkal vizsgálni, ami nem feltétlenül esik a rendszerváltás előtti időszakra (pedig a két hipotézis részben arra vonatkozik). Amint a 17. táblázatból látható, az elit átlagosan 30–39 éves volt a rendszerváltáskor, tehát első foglalkozása feltehetőleg 1989 előtti időszakra esett, közelítésünk tehát

[11] Itt elég sok volt az adathiány, illetve a három elit között nem volt szignifikáns különbség, ezért az adatokat részletesen most nem mutatjuk be.

[12] A politikai elit 87%-a, a gazdasági elit 98%-a vezető beosztású, a részletes adatokat lásd majd a 20. táblázatban.

[13] Ez összhangban van azzal is, hogy a mintában felülreprezentáltak a jelenleg Budapesten élő elittagok.

viszonylag jónak tűnik.[14] Másik korlát, hogy az elit intragenerációs mobilitásának vizsgálata nem teljesen azonos az elit cirkulációjának vagy reprodukciójának vagy reprodukciójának vizsgálatával, ezt ez alapján csak becsülni tudjuk.

Amint látható, a 17. táblázat szerint a legfiatalabb korosztályt a gazdasági elit, a legidősebbet pedig a kulturális elit képviseli, tehát az elit cserélődése feltehetőleg a gazdasági elit esetén a legerősebb. Ez összhangban van Sági (1994) eredményeivel, miszerint a gazdasági elitben jelentős generációváltás zajlott a rendszerváltás körüli időszakban a tömeges nyugdíjaztatások következtében.

Ezután azt vizsgáltuk, hogy az elit korábbi önálló státusa befolyásolta-e az elitbe kerülést.

17. táblázat:

Az elit átlagéletkora 2009-ben és a rendszerváltás évében az elit típusa szerint

	2009	*1989*	*N*
Gazdasági	50	30	456
Kulturális	59	39	499
Politikai	54	34	387
Összesen	55	35	1342

Anova-teszt***

18. táblázat:

A megkérdezett első foglalkozása során önálló volt-e? (az elit típusa szerint, %)

	Gazdasági	*Kulturális*	*Politikai*	*Összesen*
Igen	7,0	15	7,2	10,1
Nem	92,8	84,2	92,5	89,5
NT	0,2	0,8	0,3	0,5
N	456 (100)	500 (100)	387 (100)	1343 (100)

Chi-négyzet***

Amint a 18. táblázatban látható, hasonlóan az apa önálló státusához, a megkérdezettek is csak igen kis arányban voltak önállóak első foglalkozásuk során, tehát a volt szocialista vállalkozói lét kevéssé vezetett az elitbe kerüléshez.[15] A kulturális elithez képest a gazdasági és a politikai elit még alacsonyabb értékei arra utalhatnak, hogy ők feltehetőleg már ekkor is inkább vezető beosztásban voltak munkahelyükön (pl. a második vonalban), és nem voltak önálló vállalkozók, illetve jelenleg is jóval nagyobb arányban vezető be-

[14] Az adatbázisokban voltak adataink az elit foglalkozásáról az 1980-as és az 1988-as évre is, de ott nagy volt az adathiány, mivel csak azoknak kellett válaszolni, akiknek változott a beosztása az első foglalkozáshoz, illetve az 1980-as foglalkozáshoz képest, így az adatokat egyelőre nem tudtuk felhasználni.

[15] A mérési nehézségek miatt persze a fiatalabb elittagok első foglalkozása már a rendszerváltás utánra esett, így az adatok nem teljesen pontosak.

osztásúak, mint a kulturális elit. (Ezt mutatja majd a 19. és a 20. táblázat is.) A kulturális elit viszonylag magas értékei viszont összhangban vannak azzal, hogy ők jelenleg is nagyobb arányban önfoglalkoztatók, és sok esetben van saját (egyszemélyes) vállalkozásuk[16].

Az elitcirkulációt és -reprodukciót, illetve az intragenerációs mobilitást most abban a vonatkozásban is vizsgáljuk, hogy a három elitcsoport az első foglalkozása során milyen arányban rendelkezett beosztottakkal, és ez milyen hatással volt a saját vezető beosztásra.

Amint a 19. táblázat alapján látható, összességében az első foglalkozásnál csak az elit 20%-a rendelkezett beosztottakkal, tehát az intragenerációs mobilitás jelentősnek mondható (ami egyben az elitcirkulációt is valószínűsíti). A kulturális elit alacsonyabb értékei összhangban vannak a nagyobb önfoglalkoztatói aránnyal és a jelenlegi kisebb arányú vezető beosztással (lásd a 20. táblázatot).

19. táblázat:

A megkérdezett első foglalkozása során volt-e beosztottja?
(az elit típusa szerint, %)

	Gazdasági	*Kulturális*	*Politikai*	*Összesen*
Igen	25,2	13,4	23,5	20,3
Nem	74,8	86,0	76,3	79,4
NT	0,0	0,6	0,3	0,3
N	456 (100)	500 (100)	388 (100)	1344 (100)

Chi-négyzet***

20. táblázat:

Jelenleg bármelyik munkakörében vezető beosztású-e a munkahelyén?
(az elit típusa szerint %)

	Gazdasági	*Kulturális*	*Politikai*	*Összesen*
Igen	98,3	69,6	87,5	84,5
Nem	1,5	28,2	12,5	14,6
NT	0,2	2,2	0,0	0,9
N	454,0	500,0	393,0	1347,0

Chi-négyzet***

Az elemzés során megnéztük azt is, hogy jelenleg vezető beosztású-e az alany a három elitcsoport esetén (lásd a 20. táblázatot), amivel tulajdonképpen azt is ellenőrizzük, vajon jó-e a minta ebben a vonatkozásban. Gazdasági elit 98%-a van jelenleg vezető beosztásban munkahelyén, míg a politikai elit 87%-a, a kulturális elitnek pedig 70%-a. Összességében tehát a minták tagjai magas státusban vannak.

[16] A részletes adatokat most nem mutatjuk be a nagy adathiányok miatt.

A következő táblázatban az első foglalkozás során a beosztottakkal való rendelkezést vetjük össze a jelenlegi vezető beosztással az eliteken belül.

21. táblázat:

Az első foglalkozás során a beosztottal való rendelkezés
és a jelenlegi vezető beosztás közötti kapcsolat a kulturális elit esetén (%)

Kulturális elit	*Jelenleg vezető beosztású-e?*			
Volt-e beosztottja az első foglalkozása során	*Igen*	*Nem*	*NT*	*Összesen*
Igen	12,4	14,9	27,3	13,4
Nem	87,6	84,4	54,5	86,0
NT	0,0	0,7	18,2	0,6
Összesen	348 (100)	141 (100)	11 (100)	500 (100)

Chi-négyzet ***

Az összes elit együttes adatai szerint a jelenlegi vezetők 21%-a volt az első foglalkozása során is vezető, és az összefüggés szignifikáns. Ha azonban a három elitcsoport adatait külön-külön vizsgáljuk, csak a kulturális elit esetén volt szignifikáns a kapcsolat (ezért most csak a kulturális elit adatait mutatjuk be részletesen a 21. táblázatban). Az eredmények hátterében itt is az állhat, hogy a gazdasági és politikai elit körében jelenleg majdnem mindenki vezető beosztású, függetlenül attól, hogy az első foglalkozása során rendelkezett-e beosztottakkal[17]. A kulturális elit körében azonban nem mindenki vezető, és a jelenleg nem vezetők 84%-a első munkahelyén sem rendelkezett beosztottakkal. Az intragenerációs mobilitás azonban itt is jelentős, hiszen a kulturális elit jelenlegi vezetőinek csak 12%-a rendelkezett beosztottakkal első foglalkozása idején, ami egyben az elit cserélődésére is utalhat.

ÖSSZEGZÉS

Elemzésünk a mobilitáskutatások második generációjához kapcsolódik. Róbert és De Graaf elemzéseihez hasonlóan a származás (a szülő iskolázottsága és foglalkozása) és a megkérdezett státusa között közbenső szerepet betöltő anyagi és kulturális tőkéket is megpróbáltuk feltérképezni a magyarországi elitek körében. Tanulmányunk azonban csak a mobilitás vizsgálatának első lépése, mivel viszonylag egyszerű módszereket használtunk fel. Elsőként az elit anyagi és kulturális tőkéjét vizsgáltuk meg az adatbázisok lehetőségei szerint, majd kereszttáblákkal elemeztük az elit inter- és intragenerációs mobilitását, és minden esetben összehasonlítottuk és értelmeztük a három (gazdasági, kulturális és politikai) elit közti különbségeket.

Az elittagok jelenlegi anyagi helyzetének vizsgálata során objektív és szubjektív mutatókat is használtunk. Az első két objektív mutató a nettó jövedelem és az ingatlanok becsült értéke. E tekintetben a gazdasági elit vezetett, és őket követte a kulturális és a po-

[17] A két elitcsoport esetén a cellákban levő kis elemszámok játszhattak közre a szignifikancia hiányában.

litikai elit. Azonban ha a különféle vagyontárgyakkal való rendelkezést is nézzük, látható volt, hogy a politikai elit átlagosan 6–7-féle eszközzel rendelkezik, szemben a kulturális és a gazdasági elit 1–3 értékével. Összességében tehát a politikai elit anyagi háttere feltehetőleg szintén igen kedvező, ha a vagyontárgyak összértékét tekintjük (bár erre vonatkozóan nem volt adatunk), és csak a nettó jövedelmük és az ingatlanjaik értéke alacsonyabb valamivel, mint a másik két elitcsoporté. Az eredmények értelmezése során arra gyanakodhatunk, hogy a szétterült portfolió a politikai elit esetén a nyilvánosság előtt való megfelelni akarás és a rendszeres vagyonbevallás miatt fordul elő, jobban ügyelnek arra, hogy a vagyonbevallásban ne legyenek kiugró értékek. Elemzésünkben kimutattuk azt is, hogy a gazdasági elit kedvező pozícióját valamelyest rontja, hogy körükben legmagasabb az egy háztartásban élők száma, tehát többeknek kell osztozni ugyanakkora jövedelmen.

A szubjektív anyagi helyzet mutatói nem voltak teljesen összhangban az objektív mutatókkal. Az életszínvonallal való elégedettség a jövedelemmel és az ingatlanok becsült értékével mozgott együtt, tehát a gazdasági elit volt a leginkább elégedett. A politikai elit kisebb elégedettsége arra utalhat, hogy vagyoni helyzetük nem biztos, hogy olyan kedvező, mint azt a korábbiakban feltételeztük, de lehet az is, hogy hasonlóan jó anyagi helyzetüket ők rosszabbnak ítélték meg. Ha a három elit együttes mutatóit tekintjük, az is kirajzolódik, hogy a társadalom csúcsán levő csoport, jó anyagi háttere ellenére, viszonylag elégedetlen a helyzetével. A másik szubjektív mutatónk, a társadalmi osztályba való önbesorolás értékeinél szintén a gazdasági elit sorolta magát a legmagasabbra, ha azonban a három elitet összességében tekintjük, látható, hogy az elittagok inkább a középosztályba sorolják magukat és nem a felső osztályba, ami összhangban van a vonatkoztatásicsoport-elmélet jóslataival.

A kulturális háttérmutatók közül elsőként az intézményesült kulturális tőkét vizsgáltuk. Kimutattuk, hogy az elit 92–96%-a diplomás, de a kulturális elit nagyarányban rendelkezett tudományos fokozattal is. Igazolódott tehát Treiman iparosodási tétele az elit vonatkozásában, az iskolai végzettség és státus között erős az összefüggés. Kovách és Csite eredményeivel összhangban a kulturális tőke a rendszerváltás utáni elit egyik legfontosabb erőforrása.

Eredményeink az élethosszig tartó tanulásról azt mutatták, hogy a gazdasági és politikai elit esetén a „többlábon állás", azaz a több diploma jelentette a felemelkedés egyik útját, míg a kulturális elit esetén inkább a tudományos és szakmaspecifikus fokozatszerzés. Az elit nyelvtudását tekintve pedig eredményeink azt mutatták, hogy érdekes módon a kulturális elitnek kevésbé volt szüksége tárgyalóképes nyelvtudásra az életpálya során, mint a gazdasági elitnek. Még az orosz nyelv esetén is a gazdasági elit szerepelt a legjobban, pedig ők képviselik a legfiatalabb korosztályt. A „magaskultúrában" való részvételben (a színházba, koncertre, múzeumba járásban) azonban a várakozásoknak megfelelően a kulturális elit vezet.

Mivel elemzésünk keresztmetszeti, az intergenerációs mobilitásnál az elitek társadalmi bezáródását csak becsülni tudtuk. Lengyel és Gazsó korábbi eredményeit figyelembe véve azonban megállapítható, hogy az elit körében egyre több a diplomás szülő és

a beosztottakkal rendelkező apa. Ha a három elit közti különbségeket is tekintjük, látható volt, hogy a kulturális elit szülei a várakozásoknak megfelelően a legiskolázottabbak, és Treiman iparosodási tételével összhangban az apák iskolázottsága erősen hatott a későbbi státusukra is, így a kulturális elit apjának volt a legkedvezőbb munkaerőpiaci pozíciója is (a beosztottakkal való rendelkezéssel mérve). A gazdasági és politikai elit tehát szüleihez képest mobilabb volt, mint a kulturális elit.

Vizsgáltuk a szülők iskolai végzettsége és az elit iskolai végzettsége közötti kapcsolatot is. Eredményeink szerint az anyák iskolai végzettsége (számos más kutatási eredménnyel összhangban) erősebben hatott az elit iskolázottságára, mint az apáé. Azonban ez a hatás sem volt túl erős, és csak a gazdasági elitnél jelentett felhajtóerőt az anya magasabb végzettsége. A gyenge hatás hátterében az állhat, hogy az elit iskolai végzettsége kiemelkedően magas, függetlenül attól, hogy a szülőknek mi a végzettsége. Összességében tehát teljesül Treiman iparosodási hipotézise annyiban is, hogy a szülők jellemzői kevésbé befolyásolták az elit státusát, mint a saját iskolai végzettsége.

A születési hely vizsgálata során kimutattuk, hogy az elit kétötöde Budapesten született, de a politikai és kulturális elitnél ez az arány valamivel magasabb, aminek hátterében az állhat, hogy a politikai és kulturális élet inkább Budapest-centrikus, mint a gazdasági.

Adataink alapján vizsgálni tudtuk Szelényi menedzserkapitalizmus-tételét is, bár ebben Szelényi csak közvetlenül a rendszerváltás utáni helyzetet jellemzi. Elemzésünkben mi viszont azt vizsgáltuk, hogy jelenleg a három elitcsoport mennyiben rendelkezik önálló üzletrésszel. Eredményeink szerint napjainkra a gazdasági elit majdnem fele tulajdonossá vált, és nagyarányban rendelkezik saját üzletrésszel. Szelényi másik hipotézise, a megszakított polgárosodás-elmélet elsősorban a szocialista vállalkozók hátterére vonatkozott. Elemzésünkben azonban mi a jelenlegi gazdasági, politikai és kulturális elit hátterét kutattuk, és kimutattuk, hogy az önállóak aránya mind a megkérdezett első foglalkozásánál, mind az apáknál 20% alatt maradt, tehát a volt szocialista vállalkozók és az önálló apák aránya csekély a 2009-es elit körében.

Az elit intragenerációs mobilitását (az első és jelenlegi foglalkozás összevetésével), illetve az elitek cirkulációját vagy reprodukcióját csak közelítőleg tudtuk mérni, mivel az első foglalkozás nem minden esetben jelent rendszerváltás előtti adatot, illetve az elitek kisebb vagy nagyobb intragenerációs mobilitása csak valószínűsíti az elitek reprodukcióját vagy cserélődését. További korlát, hogy ebben az elemzésben a foglalkozási státust csak a beosztottakkal való rendelkezéssel, illetve a vezető beosztással mértük.

Eredményeink szerint az elitek egyötöde rendelkezett beosztottal első munkahelyén, ami jelentős intragenerációs mobilitásra utal, hiszen az elitek túlnyomó többsége jelenleg vezető beosztású, és ez egyben az elitek cserélődését is valószínűsíti. A kulturális elit valamivel kisebb intragenerációs mobilitása hátterében az állhat, hogy körükben régen és jelenleg is kevesebb a vezető beosztású és sok az önfoglalkoztató, ami azt okozhatta, hogy az első és a jelenlegi státus jobban hasonlított egymásra.

Az elitek cserélődésére utaltak az elitek átlagos életkorát mutató adatok is. Sági eredményeivel összhangban az elit (főleg a gazdasági és a politikai elit) jelentősen fiatalo-

dott, adataink szerint a mai elit a rendszerváltáskor 30–40 éves volt, ami azt valószínűsíti, hogy akkor még nem feltétlenül tartoztak az elitbe.

Adataink összevethetők az elitcirkulációs és elitreprodukciós vita eredményeivel is. Az elitbe tartozásban kiemelhetjük a kulturális tőke fontosságát Kovách és Csite vizsgálatával összhangban. További eredményünk, hogy a 2009-es gazdasági elit első foglalkozása során több mint 25%-ban rendelkezett már beosztottal, és ez bizonyos mértékig összhangban van Kolosi „osztályvezető-helyettesek forradalma" hipotézisével, és Szalai „technokrata menedzser" koncepciójával, de Lengyel eredményeivel is, miszerint a gazdasági elit cirkulációja már a rendszerváltás előtt megindult, és a folyamatos karrierutak voltak a jellemzők. Szelényiék elitcirkulációs és elitreprodukciós eredményeivel az összehasonlítást nehezíti, hogy a vizsgálatuk majdnem 15 évvel korábbi, mint a miénk. Eredményeik a kilencvenes évek közepén azt mutatták, hogy a gazdasági elitre a részleges reprodukció, míg a politikai és kulturális elitre inkább a cirkuláció volt a jellemző. A mi adataink szerint azonban 2009-re a kulturális elit cserélődött kevésbé, míg a gazdasági és politikai elit inkább.

Összességében a jelen elemzést – ahogy már írtuk – csupán első lépésnek tekintjük az elit mobilitásának vizsgálatában, és viszonylag egyszerű módszereket használtunk fel. Elemzésünk korlátja volt maga a módszer, de az adatbázis jellege is, miszerint a szülőkkel kapcsolatban csak az intézményesült kulturális tőkéről, az apa foglalkozásáról és a születési helyről voltak adataink; hogy az anyagi tőkét csak az elittagok jelenlegi helyzetével tudtuk mérni (a szülői családról nem voltak információink); és hogy a kulturális háttérnél nem voltak adataink a szülők kulturális fogyasztásáról és az olvasási szokásokról, illetve az objektivált kulturális tőkéről sem (pl. a festményekkel, hanglemezekkel való rendelkezésről a szülői családban).

Elemzésünk azonban továbbfejleszthető, és ez a következők szerint képzelhető el: (1) Az apa és a megkérdezett vonatkozásában a foglalkozást tekintve rendelkezünk további adatokkal, pl. FEOR-kódokkal is (elemzésünkben csupán a beosztottakkal való rendelkezést és a vezető státust vizsgáltuk), így képesek vagyunk pontosabban megbecsülni a foglalkozások presztízsét, illetve készíthetünk foglalkozási kategória-besorolást is. (2) Az intragenerációs mobilitást nem csak az első foglalkozást tekintve tudjuk vizsgálni, rendelkezünk konkrét évekre vonatkozó adatokkal is (pl. 1980, 1988, 1993, 1997, 2001), csak ehhez az adatbázisban meg kell szüntetni az adathiányokat, és újra kell kódolni néhány változót (erre van lehetőség). (3) Az anyagi és kulturális tőkéről összevont mutatókat is lehetne képezni. (4) Emellett vizsgálni lehetne részletesen a három elitcsoport kapcsolati tőkéit is (erre számos kérdés vonatkozott a kérdőívben). (5) A mobilitáskutatások második generációjánál használt többváltozós módszert, az útelemzést is valamilyen módosított formában fel lehetne használni, bár a jelenlegi státus (mint függő változó) itt csak egyértékű, hiszen vizsgálatunk csak az elitre vonatkozott. (6) Végül nem csak keresztmetszeti elemzésre van lehetőség, hanem vannak adatbázisok hasonló változókkal a korábbi évek elitjére vonatkozóan is, és bár panelvizsgálat nem készült, az időbeli trendeket jobban lehetne vizsgálni. Mindezek tehát azt mutatják, hogy érdemes további elemzéseket is folytatni.

IRODALOM

Blaskó Zsuzsa (1998): Kulturális tőke és társadalmi reprodukció. *Szociológiai Szemle,* 3: 55–81.

Blaskó Zsuzsa (1999): Kulturális tőke és társadalmi mobilitás. *Szociológiai Szemle,* 1: 69–96.

Blaskó Zsuzsa (2008): *Származási hatások a munkaerőpiacon? A társadalmi egyenlőtlenségek iskolarendszeren kívüli átörökítéséről.* PhD értekezés. Budapesti Corvinus Egyetem, Szociológia Doktori Iskola.

Bourdieu, Pierre (1973): Cultural Reproduction and Social Reproduction. In Brown, R. (ed.): *Knowledge, Education and Cultural Change.* London: Willner Brothers Limited, 71–105.

Bourdieu, Pierre (1986): The Forms of Capital. In Richardson, J., G. (ed.): *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education.* New York: Greenwood Press, 241–258.

Bozóki András (2003): Az elitváltás elméleti értelmezései Kelet-közép európai megközelítések. *Politikatudományi Szemle,* 3: 5–40.

Bukodi Erzsébet (1999): Educational choices in Hungary. *Hungarian Statistical Review*, 71–94.

Bukodi Erzsébet (2000): Szülői erőforrások és iskolázási egyenlőtlenségek. In Elekes Zs. – Spéder Zs.(szerk.): *Törések és kötések a magyar társadalomban*. Budapest: ARTT-Századvég, 13–27.

Csite András – Kovách Imre (1998): Gazdasági elit: útban az osztályhatalomhoz. *Társadalmi Szemle,* 4: 16–33

Csite András – Himesi Zsuzsa – Kovách Imre (2001): *A gazdasági elit szociológiai összetételének és jellemzőinek empirikus vizsgálata.* Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete – Rurális Európa Ház Kutatóközpont, (kutatási zárójelentés).

Csurgó Bernadett – Kovách Imre (2003): A kulturális elit politikai preferenciái. In Bayer József – Kiss Balázs (szerk.): *Trendváltozások. Tanulmányok. Budapest:* MTA Politikai Tudományok Intézete, 189–226.

De Graaf, Paul M. (1986): The Impact of Financial and Cultural Resources on Educational Attainment in Netherlands. *Sociology of Education*,Vol. 59 (October), 237–246.

De Graaf, Paul M. (1989): Cultural Reproduction and Educational Stratification. In Bakker, B. F. M., Dronkers, J., Meijnen, G. W. (ed.): *Educational Opportunities in the Welfare State.* Nijmegen, 39–57.

DiMaggio, Paul (1982): Cultural Capital and School Success: The Impact of Status Culture Participation on the Grades of U.S. High School Students. *American Sociological Review*, Vol. 47, April, 189–201.

DiMaggio, Paul – Mohr, John (1985): Cultural Capital, Educational Attaintment, and Marital Selection. *The American Journal of Sociology*, Vol. 90, No. 6 (May), 1231–1261.

Evans, M. D. R. – Kelley, Jonathan – Kolosi, Tamás (1992): Images of Class: Public Perceptions in Hungary and Australia. *American Sociological Review*, Vol. 57, August, 461–482.

Ganzeboom, Harry B. G. – Treiman, Donald J. – Ultee, Wout C. (1998): Összehasonlító intergenerációs rétegződésvizsgálat – három generáció és azon túl. In Róbert Péter (szerk.): *A társadalmi mobilitás: hagyományos és új megközelítések.* Budapest: Új Mandátum Kiadó, 284–310.

Gazsó Ferenc (1990): A káderbürökrácia és az értelmiség. *Társadalmi Szemle*, 11: 3–12.

Hankiss Elemér (1989): *Kelet-európai alternatívák.* Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Juhász Pál (2006): *Emberek és intézmények. Két zsákutca az agráriumban.* Budapest: Új Mandátum Kiadó, Jelenkutató Alapítvány.

Kolosi Tamás (1991): A „reális" szocializmus összeomlása. *Valóság*, 9: 11–16.

Kolosi Tamás (2000): *Terhes babapiskóta. A rendszerváltás társadalomszerkezete.* Budapest: Osiris kiadó.

Kolosi Tamás – Sági Matild (1996): Rendszerváltás és társadalomszerkezet. In Andorka Rudolf – Kolosi Tamás – Vukovich György (szerk.): *Társadalmi Riport 1996.* Budapest: TÁRKI, 149–197.

Kolosi Tamás – Sági Matild (1997): Rendszerváltás, elitváltás. *Századvég*, új folyam (nyár), 5: 3–21.

Kolosi Tamás – Sági Matild (1998): *Nagy generációváltás: az új elit formálódása.* Kézirat. Budapest.

Kovách Imre (1995): Polgárosodás: új burzsoázia vagy gazdasági elit szerepváltása? In Róbert Péter – Sági Matild – Utasi Ágnes – Kovách Imre: *A középosztályok nyomában.* Budapest: MTA PTI, 99–121.

Kovách Imre (2010): Hatalom és társadalom 1990 után. Szereplők és forrásfelosztás. In Bayer József – Boda Zsolt (szerk.): *A rendszerváltozás húsz éve. Változások és válaszok.* Budapest: MTA PTI és L'Harmattan, 187–204.

Kovách Imre – Csite András (1999): A posztszocializmus vége. A magyarországi nagyvállalatok tulajdonosi szerkezete és hatékonysága 1997-ben. *Közgazdasági Szemle*, 2: 121–144.

Kovách Imre – Kristóf Luca – Lengyel György (2006): Elit és társadalom a kilencvenes években. In Kovách Imre (szerk.): *Társadalmi metszetek. Hatalom, érdek, individualizáció, és egyenlőtlenség a mai Magyarországon.* Budapest: Napvilág Kiadó, 431–448.

Lengyel György (1992): A gazdasági elit a 80-as években és az átmenet időszakában. In Andorka Rudolf – Kolosi Tamás – Vukovich György (szerk.): *Társadalmi Riport 1992*. Budapest: TÁRKI: 201–222.

Lengyel György (1995): A magyar gazdasági elit a 90-es évek első felében. In *Magyarország politikai évkönyve 1994/95.* Budapest: DMKK Alapítvány.

Lengyel György (2003): A magyar gazdasági elit cirkulációja a kilencvenes években: lassulás és bezáródás. *Politikatudományi Szemle,* 4: 125–141.

Lengyel György (2007): *A magyar társadalmi elit társadalmi összetétele a huszadik század végén.* Budapest: Akadémiai Kiadó.

Lengyel György – Bartha Attila (1995): Az iskolapadból a csúcsra. A gazdasági elit képzettsége és karriermintái a kilencvenes évek első felében. *Educatio,* 4: 598–613.

Pusztai Gabriella (2004): *Iskola és közösség. Felekezeti középiskolások az ezredfordulón*. Budapest: Gondolat.

Pusztai, Gabriella (2009): *A társadalmi tőke és az iskola.* Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.

Róbert Péter (1986): *Származás és mobilitás (Rétegződés-modell vizsgálat VII.).* Budapest: Társadalomtudományi Intézet.

Róbert Péter (1987): Mobilitási és reprodukciós folyamatok a magyar társadalomban. *Valóság,* 10: 37–47.

Róbert, Péter (1991): *The Role of Cultural and Material Resources in Status Attaintment Process: The Hungarian Case. In: Beyond the Grear Transformation.* (Research Review) Budapest, 145–171

Róbert Péter (2001): *Társadalmi mobilitás a tények és vélemények tükrében*. Budapest: Andorka Rudolf Társadalomtudományi Társaság – Századvég.

Sági Matild (1994): Managerek. Az új gazdasági elit rekrutációja. In Andorka Rudolf – Kolosi Tamás – Vukovich György (szerk.): *Társadalmi Riport.* Budapest: TÁRKI, 334–350.

Szalai Erzsébet (1994): *Ételágazás. (Hatalom és értelmiség az államszocializmus után.)* Budapest – Szombathely: Pesti Szalon Könyvkiadó – Savaria University Press.

Szalai Erzsébet (1998): *Az elitek átváltozása.* Budapest: Új Mandátum Kiadó.

Szalai Erzsébet (2001): *Gazdasági elit és társadalom a magyarországi újkapitalizmusban.* Budapest: Aula.

Szelényi Iván (1990): *Új osztály, állam, politika.* Budapest: Európa Könyvkiadó.

Szelényi Iván (1992): *Harmadik út? Polgárosodás a vidéki Magyarországon*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Szelényi Iván (1995): Menedzser-kapitalizmus. *Magyar Lettre Internationale*, no.19: 21–29.

Szelényi Iván (1996): A posztkommunista társadalom szerkezetének változásai. *Magyar Tudomány*, 4: 385–402.

Szelényi Iván – Szelényi Szonja (1991): Az elitek cirkulációja. *Kritika*, 10: 8–10.

Szelényi Iván – Szelényi Szonja (1996): Elitcirkuláció vagy elitreprodukció? In Andorka Rudolf – Kolosi Tamás – Vukovich György (szerk.): *Társadalmi Riport 1996.* Budapest: TÁRKI, 475–500.

Treiman, Donald J. (1998): Iparosodás és társadalmi rétegződés. In Róbert Péter (szerk.): *Társadalmi mobilitás: hagyományos és új megközelítések*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó, 86–110.

Vedres Balázs (1997): „Ökonokrata" menedzser-elit. Az átalalkulás nyertesei? *Szociológiai Szemle*, 1: 111–132.

A gazdasági elit csoportjai és vállalatai

Kovách Imre

A magyarországi elitek összetétele, társadalmi jellemzői és eredete, értékei és politikai pártválasztása a politikai rendszerváltást közvetlenül megelőző évektől a szociológia egyik legtöbbet kutatott témái. A gazdasági elit megkülönböztetett figyelmet kapott, mert az elemzők számára egyértelmű volt, hogy a piacgazdasági fordulatot követően a gazdasági tőke feletti rendelkezés jellege és eloszlása minden más tőkefajtánál erősebben határozza meg a szocializmust követő korszakot. (Kristóf Luca tanulmánya mutatja be e kiadványban az elmúlt húsz év vizsgálatait a magyarországi elitekről).

A gazdasági elit legátfogóbb változása a magántőkéhez tulajdonosként vagy felső menedzserként kapcsolódó elitcsoportok többségbe kerülése volt az állami/önkormányzati, illetve a közösségi tulajdonlás egyéb formáiban (szövetkezet, dolgozói tulajdon) működő vállalatok vezetőihez képest. A kilencvenes évek első felében a menedzserek látszottak a gazdaságot legnagyobb befolyással mozgató elitcsoportnak (Eylal és társai 1998). A privatizációs folyamat, és annak különösen az úgynevezett Bokros-csomag bevezetését követő felgyorsulása csökkentette a volt állami tulajdon utódszervezeteit irányító menedzserek szerepét a magyar gazdaságban, s megváltoztatta a gazdasági elit összetételét. A kilencvenes évek második felében a multinacionális vállalatok fiatal, magasan képzett menedzserelitje (Szalai 1999, Kovách – Csite 1999), a nagyvállalatokban tulajdonhoz jutók (Tóth 1998), a nagytulajdonosok (Kolosi – Sági 1997), a bankszektor vezetői (Lengyel – Bartha 1997, Vedres 1997) váltak a gazdasági elit befolyásos csoportjaivá. A nagytőkések és a vezető menedzserek osztállyá válását is erre a korszakra tették a vonatkozó elemzések (Szalai 2001, Csite – Kovách 1998).

A gazdasági elit reprodukcióját és cirkulációját Lengyel György munkássága követte a legalaposabb elemzésekkel. Az 1990-ben, 1993-ban és 1998-ban készített kérdőíves felvételei alapján állapította meg, hogy a kilencvenes évek közepétől a gazdasági elit egyre inkább bezárul (Lengyel 2003, 2007). Az elitbe tartozók életkora nőtt, csökkent a cirkuláció, a fiatalabbak inkább a közép- és a felső középosztályokból kerülnek ki, az „elitutánpótlás" meritokratikus folyamat, amelyben a felsőoktatási (elsősorban a közgazdasági) végzettség meghatározó.

A 2009-es felvétel gazdasági elitre vonatkozó mintájának első elemzési eredményei (Kovách 2009) megerősítik Lengyel tételeit. A gazdasági elit legnagyobb csoportja 1988 és 1995 között került az elitbe a privatizált vagyon, illetve a vezető menedzseri pozíciók megszerzésével. A kilencvenes évek utolsó harmadában már nem szereztek nagyobb

csoportok komolyabb tulajdont vagy menedzseri elitpozíciót. 1997/98 után a politikai elit nem segítette a gazdasági elitet radikálisan átformáló új csoportokat tulajdonhoz vagy a gazdaság feletti rendelkezés menedzseri pozícióiba. Inkább azt történt, hogy a gazdasági elit és a politikai hatalom birtokosai kötöttek változó összetételben és változó tartalmú koalíciót, ami minden esetben a gazdasági elit pozícióinak a megerősítését segítette. Szalai Erzsébet szerint a társadalom atomizálásával és az érdekérvényesítés ellehetetlenítésével a gazdasági elit stabilizálta az osztályhatalmát (Szalai 2001). A gazdasági elitbe tartozók szülei (különösen az anyák) iskolázottságával és a családi hátterével kapcsolatban Fényes Hajnalka (e kötetben) a bezáródás egyértelmű jeleit mutatta ki, (például az apák több mint fele vezető beosztású). A gazdasági elit elittudata a mért értékek szerint a kulturális elit és a politikai elit hasonló mutatójának az értékei közé esik (Csurgó – Megyesi e kiadványban). A gazdasági elit 50,4 százaléka tartja magát az elithez tartozónak. A másik két elitcsoporthoz hasonlítva sokkal többen (több mint kétharmad) sorolták magukat a felső osztályokhoz (Fényes e kötetben). Az elitpozíciók lassú bezárulása mellett a gazdasági elitbe tartozók osztálytudatának erősödése, az elitség vállalása (ami egy évtizede még korántsem volt általános) az elitpozíciók megszilárdulásáról tanúskodik. Az elitpozíciók stabilizálódásának kísérőjelensége a gazdasági elit politikai értékeiben és pártválasztásában megfigyelhető eltolódás. 2001-ig a gazdasági elit az SZDSZ-t és az MSZP-t választotta nagyobb arányban (Kovách 2009), míg ez 2009-re megfordult, és a FIDESZ–MPSZ támogatottsága túlnőtt az SZDSZ-MSZP együttes támogatottságán. 2009-ben a stabil pártválasztók között a gazdasági elit közel olyan arányban választotta a FIDESZ–MPSZ-t, mint a másik két elitcsoport, holott korábban (a kulturális és a politikai elithez hasonlítva is) erőteljesebb volt körükben a liberális és a baloldali párt támogatottsága (Girst – Keil ebben a kötetben). A gazdasági elit meghatározó csoportjainak „konzervatív" fordulata 2006 és 2009 között történik meg (Kolosi – Szelényi 2010). A gazdasági elit politikai értékei között a liberális eszmevilág a legnépszerűbb még 2009-ben is. Vonzódás a liberalizmushoz (kisebb részben a baloldali értékekhez) és a konzervatív jobboldali párthoz fordulás jellemzi a gazdasági elitet 2009-ben.

Ebben a tanulmányban arra vállalkozom, hogy folytassam és kibővítsem azokat az elemzéseket, amelyeket 1997 és 2002 között Csite Andrással és más kollegáimmal végeztem a gazdasági elit belső rétegződéséről és a gazdasági elitek vállalatainak a tulajdoni összetételéről (Kovách – Csite 1999, Csite – Kovách 1998, Csite – Himesi –Kovách 2001, Csurgó – Himesi –Kovách 2002, Csite – Kovách 2002). A tanulmány arra próbál választ keresni, hogy lehet-e összefüggés a gazdasági elit lassú bezárulása, az elitpozíciók stabilizációja, a konzervatív párt támogatottságának a felerősödése és az elitbe tartozók vállalatainak a tulajdonosi szerkezetében lezajlott változások, valamint a gazdasági elit csoportjai közötti elmozdulások között?

Az 1997-es gazdasági elitfelvétel elemzésekor azt felételeztük, hogy a vállalatok tulajdoni szerkezete és a gazdasági elit társadalmi jellemzői között erősebb kapcsolat van. Ennek az elemzéséhez egyrészt a vállalatokat soroltuk a tulajdon szerkezete szerint csoportokba, másrészt kísérletet tettünk a megkérdezett gazdasági elittagok típusainak a leírására is. Az 1993-ban és 1997-ben is hazai magánalapítású cégeknél dolgozó és egyben tulajdo-

nos vezetőket tekintettük „vállalkozóknak"; 1993-ban és 1997-ben is az állami-önkormányzati szektorban dolgozó és a cégben üzleti tulajdonnal nem rendelkező vezetőket „állami vezetőnek"; a hazai privatizált cégeknél dolgozó, jelentős tulajdoni hányaddal rendelkező vezetőket „technokrataként"; 1993-ban és 1997-ben is dominánsan külföldi tulajdonban levő cégek, tulajdoni hányad nélküli vezetőit pedig „külföldi beosztottként" azonosítottuk. Hipotézisünk az volt, hogy a gazdasági elitcsoportokat különböző karrierutak és lehetőségek jellemzik, gazdasági tulajdonuk, társadalmi tőkéik, családi hátterük eltérő, a privatizációban való részvételi lehetőségeik szerint más eséllyel és módon kerültek az elitbe, és pozícióik stabilizálására is jellegzetesen különböző esélyeik vannak.

A 2001-es és 2009-es felvétel elemzésekor az 1997-ben leírt csoportszerkezetet használtuk.[1]

A 2001-es minta vállalatainak több mint 50 százaléka 1990 és 1993 között jött létre. Az elit vállalatai a kilencvenes évek első felében alakultak át, a nagy- és középvállalatok összetétele később csak kisebb mértékben változott. Az 1997-es adatokkal összehasonlítva a 2001-es mintában nagyobb a külföldi és a vállalkozói tulajdonban levő cégek aránya és csökkent az állami cégek, a leányvállalatok és a döntően kisrészvényes tulajdonban levő cégek aránya. A külföldiek tulajdonában levő, új alapítású cégek megjelenése, a hazai kisvállalkozásokból kiemelkedő vállalatok egy részének nagy céggé növekedése, valamint a korábban állami tulajdonban levő és privatizált cégek méretcsökkenése és eltűnése volt a gazdasági elit vállalatainak a három alapvető átalakulási iránya.

[1] Az 1997-es adatfelvétel elemzése során először a kijelölt, kizáró jellegű sajátosságok alapján a válaszadók közel hatvan százalékát tudtuk besorolni. Ezt követően a fennmaradó esetekre diszkriminancia-analízist végeztünk el, a kijelölt magpontokhoz való közelség vizsgálatára. Többlépcsős elemzésünk egyszer azt feltételezte, hogy az előre kijelölt elitcsoportok mintán belüli aránya megegyezik, másodszor pedig azt, hogy a minta arányai az elemzés első fázisában kialakított csoportok mintán belüli arányát követik. A két eljárás eredményét összevetve csak azokat a válaszadókat soroltuk be az adott csoportba, akik mind a két lépcsőben egy csoportba kerültek. Így a mintában szereplő válaszadók közel 90 százalékát tudtuk besorolni, a fennmaradó eseteket ezt követően már nem vontuk elemzés alá.
A vállalatok domináns tulajdonos szerinti csoportjait a következőképpen hoztuk létre: *külföldi tulajdon:* a vállalat több mint ötven százalékban külföldi vállalat vagy magánszemély tulajdonában van, avagy ha nincs olyan tulajdonosa, aki/ami 50 százaléknál többet birtokolna, akkor a legnagyobb tulajdoni résszel külföldiek rendelkeznek; *állami-önkormányzati tulajdon*: a vállalat több mint ötven százalékban állami (ÁPV Rt., állami szervek) vagy önkormányzati (települési és társadalombiztosítási) tulajdonban van, avagy ha nincs olyan tulajdonosa, aki/ami 50 százaléknál többet birtokolna, akkor a legnagyobb tulajdoni résszel a magyar állam/önkormányzatok rendelkeznek; *kereszttulajdonlás-leányvállalati tulajdon*: a vállalat több mint ötven százalékban más vállalat, vagy más vállalatok vezetőinek tulajdonában van, avagy ha nincs olyan tulajdonosa, aki/ami 50 százaléknál többet birtokolna, akkor a legnagyobb tulajdoni résszel más vállalat rendelkezik; *kisrészvényes-szövetkezeti tulajdon*: a vállalat több mint ötven százalékban magyar magánszemélyek (sem nem a vállalat dolgozói, sem nem a vállalat vezetői) tulajdonában van, avagy ha nincs olyan tulajdonosa, aki/ami 50 százaléknál többet birtokolna, akkor a legnagyobb tulajdoni résszel magyar magánszemélyek rendelkeznek; *dolgozói-vezetői tulajdon*: a vállalat több mint ötven százalékban a vállalat dolgozóinak, menedzsereinek és vezetőjének tulajdonában van, avagy ha nincs olyan tulajdonosa, aki/ami 50 százaléknál többet birtokolna, akkor a legnagyobb tulajdoni résszel a vállalatnál dolgozók rendelkeznek; *vállalakozói tulajdon*: a vállalat több mint ötven százalékban a vezető menedzser tulajdonában van, avagy ha nincs olyan tulajdonosa, aki/ami 50 százaléknál többet birtokolna, akkor a legnagyobb tulajdoni résszel a vezető menedzser rendelkezik (Csite – Kovách 2002).

A 2001-es minta cégeinek 1996 és 2000 között jelentősen nőtt az árbevétele. Amig 1996-ban a vállalatok 40 százalékának az éves forgalma 500 millió forintnál kevesebb volt, addig 2000-re nyolc százaléknyi ilyen cég maradt. Az 1997-es mintában a vállalatok közel fele 100 főnél többet foglalkoztató cég volt. A 2001-es mintában már csak a vállalatok alig valamivel több, mint harmadánál dolgozott száznál több ember. 1997-et követően a 2001-es mintában a kisebbek foglalkoztatottainak a létszáma nőtt, a legnagyobbaké pedig csökkent, így például az 51–100 fővel dolgozó cégek aránya megduplázódott.

A vállalkozói tulajdonban levő cégek méretének relatív növekedése volt a legnagyobb: míg 1996-ban még több mint ötven százalékuk a két alsó kvintilisben helyezkedett el, addig 2000-ben már a második és harmadik kvintilisekben volt fölülreprezentált ez a vállalati csoport. A külföldi tulajdonban levő cégek nagyobb része a legnagyobb cégek közé tartozott. Az állami cégek a közepes árbevételűek között voltak inkább nagyobb arányban, szemben az 1996-os, viszonylag kiegyenlített eloszlásukkal. A dolgozói-vezetői és kisrészvényes-tulajdonban levő cégek, valamint a leányvállalatok bevételi kvintilisek szerinti eloszlása nem változott lényegesen.

1997 és 2001 között a gazdasági eliten belül nőtt a multinacionális vállalatok vezetőinek aránya és csökkent az állami/önkormányzati gazdasági vezetőké. A technokraták aránya 41,7 százalékról 22,6 százalékra csökkent. A megkérdezettek mindössze 10,6 százaléka jutott 1997 után a gazdasági elitbe. Azoknak a vállalatoknak az aránya, melyeket 1997 után alapítottak, mindössze 5,8% volt. A „vállalkozó" csoport, amely a hazai és magánalapítású vállalatok vezetőiből és tulajdonosaiból áll, 2001-re a legnagyobb gazdasági elitcsoporttá vált (35,4 százalék). A „vállalkozók" társadalmi mobilitása nagyobb volt, mint a másik három elitcsoporté. Közöttük volt a legkisebb azoknak az aránya, akiknek az apja felsőfokú végzettséggel rendelkezett. A felsőfokú iskolai végzettséggel nem rendelkező vállalkozók között magas volt azoknak az aránya, akiknek a házastársa is alacsonyabb iskolázottságú volt.

Az 1997-es és 2001-es eredmények azt mutatták, hogy a vállalati tulajdonra, valamint a gazdasági elit csoportjaira vonatkozó elemzéseket érdemes a 2009-es adatokon is megismételni.

A GAZDASÁGI ELIT VÁLLALATAINAK TULAJDONI SZERKEZETE 2009-BEN. A MÁSODIK PRIVATIZÁCIÓ

A gazdasági elitről 1988-ra, 1993-ra, 1997-re, 2001-re és 2009-re vonatkozó adatbázis állt rendelkezésemre. Az 1988-as és 1993-as felvétel a *Social Stratification in Eastern Europe after 1989* című kutatási projekt keretében Szelényi Iván vezetésével készült. 1997-ben és 2001-ben Szelényi Ivánnal együttműködve az MTA PTI-ben Csite Andrással készítettük a kérdőívet és a mintavételt. A 2009-es mintavétel és felvétel sajátosságait ebben a kötetben Csurgó Bernadett és Megyesi Boldizsár tanulmánya mutatja be. Az öt időpont felvételeinek kérdőíveit több alkalommal új kérdésekkel is bővítettük,

az alapvető információkra vonatkozó kérdéseket viszont nem változtattuk meg. A mintavétel módszere és forrása is hasonló volt, az öt felvétel adatai ezért alkalmasak az összehasonlításra. A felvételek mintáiba az adott időszak éves forgalma szerint legnagyobb vállalatok vezetőit és tulajdonosait vettük fel (Csite – Kovách 1999, 2002, Csurgó – Megyesi e kötetben). A 2009-es mintába a 2 milliárd forint éves bevétel feletti vállalatok vezetői kerültek. A címlistákon azonosítható és az interjút vállaló, minden elithez tartozó személ közül összesen 457 fővel készítettünk interjút. Ebből az adatfájlból 21 olyan interjú adatait eltávolítottam, amelyben semmilyen vállalatra vonatkozó adat sem szerepelt. A mintába kerültek (436 fő) mintegy harmada rendelkezik jelentősebb tulajdonrésszel abban a cégben, amely 2 milliárdot meghaladó éves forgalommal szerepelt a mintaválasztáshoz használt cégkatalógusban. A vezető pozíció alapján választottuk ki a megkérdezetteket, de ezzel a módszerrel a tulajdonos gazdasági elitet is elértük. A 2009-es száz leggazdagabb magyar listájáról 19 került a mintába. A Kolosi – Szelényi szerzőpáros valamivel több mint kétszáz gazdasági (csúcs)elithez tartozót bemutató kötetében szereplők 8–10 százaléka került a mintánkba. Az éves forgalomra válaszoló cégek fele 5 milliárd vagy nagyobb éves forgalommal rendelkezik, a legfelső decilisbe tartozó egyes vállalatok éves forgalma meghaladja a 30 milliárdot.

A mintába került vállalatok ágazatok szerinti megoszlásának legnagyobb változása a korábbi felvételekhez hasonlítva, hogy a mintavételkor hozott döntés következményeként a 2009-es mintába bekerültek a pénzintézetek vezetői/tulajdonosai is (29 fő). A szolgáltatási szektor aránya ennek következtében is nagyobb tíz százalékkal, mint a 2001-es minta esetében (1. táblázat). A vállalatok ágazati megoszlásának más változásai a gazdaság szerkezetében történt elmozdulásokat tükrözik.

1. táblázat:

Az 1997-es, a 2001-es és a 2009-es minta vállalatainak ágazati megoszlása (százalék)

	1997-es minta	*2001-es minta*	*2009-es minta*
Feldolgozóipar	27,4	20,9	20,4
Építőipar	23,5	13,8	8,5
Kereskedelem	10,4	31,6	27,8
Szolgáltatás	34,1	24,9	34,0
Egyéb és nem besorolható	4,6	8,8	9,3
Összesen	100,0	100,0	100,0

A domináns tulajdonos szerint képzett vállalattípusok szerinti megoszlásban markáns változások történtek (2. táblázat). A döntően külföldi tulajdonban és a vállalkozói tulajdonban lévő vállalatok aránya nőtt meg olyan arányban, amelyet a 29 pénzintézet vizsgálati mintába vonása nem magyaráz teljes egészében. A külföldi tulajdonú vállalatok aránya 2001-hez hasonlítva közel kétszeresére, 1997-hez hasonlítva egyharmaddal

nőtt. A gazdasági elit vállalatainak egyharmada, 32,8 százaléka van teljes külföldi tulajdonban (3. táblázat). A vállalkozói tulajdonban levő vállalatok részesedése a 2001-es arány háromszorosára, az 1997-es arány közel kétszeresére nőtt. Az állami önkormányzati cégek aránya a 2001-es arány felére, az 1997-eshez közeli szintre esett vissza. A leányvállalatok esetében is hasonló tendencia figyelhető meg. A vegyes tulajdoni formákban (dolgozói – vezetői tulajdon, kisrészvényes/szövetkezeti tulajdon) működő cégek kiesése a gazdasági elit vállalatai közül a tulajdonlás nagymértékű változásának a jele.

2. táblázat:

Vállalattípusok a domináns tulajdonos alapján képzett vállalattípusokban 1997-ben, 2001-ben és 2009-ben

	1997		*2001*		*2009*	
	Esetszám	*Százalék*	*Esetszám*	*Százalék*	*Esetszám*	*Százalék*
Külföldi tulajdon	148	30,8	128	23,3	186	43,2
Állami-önkormányzati cég	51	10,6	91	16,6	38	8,8
Vállalkozói tulajdon	90	18,7	61	11,1	146	33,8
Dolgozói-vezetői tulajdon	115	23,9	131	23,9	12	2,8
Kisrészvényes-szövetkezeti tulajdon	25	5,2	45	8,2	2	0,5
Leányvállalat	52	10,8	93	16,9	33	7,7
Nem besorolható					14	3,2
Összesen	481	100,0	549	100,0	431	100,0

3. táblázat:

A külföldi tulajdon aránya a 2009-es minta vállalataiban (százalék) N= 436

A külföldi tulajdon aránya	*Megoszlás*
Nincs, százalékosan nem megállapítható	55,7
1–20 százalék között	1,6
21–50 százalék között	3,2
51–99 százalék között	6,7
100 százalék	32,8
Együtt	100,0

A gazdasági elitbe tartozók vállalatainál alkalmazottak számának a változása (4. táblázat) a 2001-es állapotokhoz képest nagyobb, de 1997-hez viszonyítva is karakteres vál-

tozást mutat: nőt a nagyobb alkalmazotti létszámmal működő cégek száma. Az ötszáz főnél többet foglalkoztató vállalatok aránya 1997-hez hasonlítva egyharmaddal, 2001-hez hasonlítva a kétszeresére nőtt, és ezek aránya 2009-ben 17,1 százalék a gazdasági elit vállalatain belül.

4. táblázat:

Az 1997-es, a 2001-es és a 2009-es mintába került vállalatok foglalkoztatottainak száma (a ténylegesen válaszolókra számítva)

Foglalkoz-tatottak száma	*1997-es minta*	*2001-es minta*	*2009-es minta*
0–20 fő	15,1	18,4	7,8
21–50 fő	17,7	25,1	13,3
51–100 fő	17,7	21,2	19,1
101–500 fő	35,2	26,1	42,7
501–1000 fő	7,7	5,4	8,4
1001– fő	6,7	3,9	8,7
Összesen	100,0	100,0	100,0

5. táblázat:

A gazdasági elit megoszlása vállalatai alapításának az éve szerint %

Alapítás éve	*1997-es minta*	*2001-es minta*	*2009-es minta*
	(N=582)	*(N=492)*	*(N=436)*
1988 előtt	10,8	8,0	6,7
1989	11,7	7,6	8,2
1990	14,1	11,8	7,9
1991	17	17,3	9,4
1992	17,5	12,7	7,4
1993	12,7	13,9	5,0
1994	7,6	7,6	5,0
1995	3,8	5,7	6,2
1996	3,1	4,9	5,0
1997	–	3,9	2,5
1998	–	1,0	6,4
1999	–	2,9	5,0
2000	–	1,2	4,2
2001	–		2,7
2001 után			11,1
Ismeretlen	1,7	1,5	7,3

6. táblázat:

Az 1997-es, a 2001-es és a 2009-es minta vállalatai elődvállalatának formája

	1997-es minta (N=582)	*2001-es minta (N=492)*	*2009-es minta (N=436)*
Újonnan alapított cég	37,1	56,3	49,0
Korábban más gazdasági formában működött	50,2	37,0	36,0
Korábban más cég része volt	10,5	4,1	10,4
Ismeretlen	2,2	2,6	4,6
Összesen	100,0	100,0	100,0
Ebből: állami vállalatként működött korábban	43,8	20,5	15,6

7. táblázat:

A megelőző és a jelenlegi cég gazdasági formája 2009-ben

	A vállalat elődjének gazdasági formája	*A vállalat jelenlegi gazdasági formája*
Nem tudja	1,6	0,7
Állami vállalat	35,2	
Termelőszövetkezet	0,5	
Költségvetési szervezet	4,1	0,5
Kft.	28,5	58,6
Zrt.	10,9	36,1
Nyrt.	2,1	1,4
Kisszövetkezet	0,5	
Egyesülés, közös vállalat	3,1	0,2
GMK, BT, PJT, KKT	4,7	0,2
Magánvállalkozás	3,1	
Egyéb	5,7	2,2
Összesen	100,0	100,0
N	193,0	415,0

Az adatfelvétel-sorozat a vállalati tulajdonszerkezet más összetevőinek az elemzését is lehetővé teszi. Az elit cégeinek közel 75 százalékát a kilencvenes években alapították. 1990 előtt csak a vállalatok 14,9 százaléka működött, és mindössze a 11,1 százalékukat alapították 2001 után (5. táblázat). A 2009-ben megkérdezett cégek közel felét újonnan alapították, ami a 2001-es mintához hasonló arány. Kiválással a 2009-es cégek 10,4, míg átalakulással 36 százaléka jött létre (6. táblázat). A gazdasági elit nem újonnan alapított vállalatait két nagyobb hullámban alakították át. A kilencvenes évek első harma-

dában az államai/önkormányzati cégek privatizációja volt a legjellegzetesebb formája az elődvállalattal rendelkező cégek létrehozásának. A kilencvenes évek utolsó harmadától a privatizált cégek második átalakítása következett. A vegyes tulajdonú cégek (dolgozói–vezetői tulajdon, kisrészvényes/szövetkezeti tulajdon) tulajdonának a többsége ebben a vállalat-átalakítási szakaszban került új tulajdonoshoz, az esetek többségében a vállalat menedzsereihez. Az állami vállalati elődd el rendelkező cégek 2000 után már a gazdasági elit vállalatainak az egyhetedét adták, szemben a kilencvenes évek első kétharmadától, amikor az állami vállalatok privatizációja volt a gazdasági elitbe emelkedés elsődleges eszköze.

8. táblázat:

A megelőző cég gazdasági formája a jelenlegi cég gazdasági formája szerint 2009-ben

A cég jelenlegi gazdasági formája	*A megelőző cég gazdasági formája*		
	Állami vállalat	*Kft.*	*Az összes elődvállalat*
Költségvetési szervezet db	0,0	0,0	1,0
%	0,0	0,0	0,5
Kft. db	18,0	25,0	72,0
%	26,0	45,5	37,3
Zrt. db	45,0	27,0	109,0
%	66,0	49,1	56,5
Nyrt. db	5,0	1,0	6,0
%	7,0	1,8	3,1
Egyesülés, közös vállalat db	0,0	0,0	1,0
%	0,0	0,0	0,5
Egyéb db	0,0	2,0	4,0
%	0,0	3,6	2,1
Együtt	68,0	55,0	193,0
%	100,0	100,0	100,0

A két vállalat-átalakítási forma (állami cégből magáncég, vegyes tulajdonú magáncégből egy többségi vagy meghatározó tulajdonos) dominanciája pontosan követhető a jelenlegi és a megelőző cég formájának az összehasonlításából (7. táblázat). A 2009-es minta cégeinek közel negyven százaléka származott a cégtranszformáció első formájából, az állami/önkormányzati cégek privatizációjából. A második cégalakítás, amelynek során a már privatizált vagy újonnan alapított vállalatok kaptak új szervezeti formát, az esetek többségében a tulajdoni szerkezet változásával is együtt járt, és az elődszervezettel rendelkező vállalatok egyharmadát érintette. A 2001-es elődvállalattal rendelkező vállalkozói tulajdonlású cégek között már nincs vagy alig van olyan, amelynek az elődcége állami/önkormányzati vállalat lett volna (10. és 11. táblázat). 2009-re ismét megjelennek azok a vállalkozó tulajdonú cégek, amelyeket egy másik cég átalakításával hoztak létre.

9. táblázat:

Az 1990 előtt működő vállalatok megoszlása tulajdonlási típusonként (százalék)

1997-es minta	*százalék*
Külföldi tulajdon	12,7
Állami-önkormányzati tulajdon	26,7
Vállalkozói tulajdon	4,2
Dolgozói-vezetõi tulajdon	33,9
Kisrészvényesek - szövetkezeti típusú tulajdon	7,3
Kereszttulajdonlás - leányvállalat	15,2
2001-es minta	*százalék*
Külföldi tulajdon	29,5
Állami-önkormányzati tulajdon	10,3
Vállalkozói tulajdon	19,2
Dolgozói-vezetői tulajdon	19,2
Részvényes – szövetkezeti tulajdon	10,3
Kereszttulajdonlás - leányvállalat	11,5
2009-es minta	*százalék*
Nem besorolható	5,0
Külföldi tulajdon	41,7
Állami-önkormányzati tulajdon	5,0
Vállalkozói tulajdon	36,7
Dolgozói-vezetői tulajdon	3,3
Kereszttulajdonlás – leányvállalat	8,3

A cégátalakítás két formája egy-egy korszakot is reprezentál. Az állami vállalat lebontása a kilencvenes évek, a domináns tulajdonrész megszerzése a magántulajdonlású cégekben az ezredfordulót követő évek jellegadó cégátalakítása volt. A gazdasági elit vállalatai tulajdonszerkezetének bizonyára lesznek további módosulásai, de a cég-transzformáció két korszakának az eredménye feltehetően a tőketulajdonlás biztonságának a növekedése.

A 8. táblázat a volt állami/önkormányzati többségi tulajdonú cégeknek a gazdasági elit vállalatain belül végbemenő aránycsökkenésére világít rá. 2001-ben még 16,6 százalék, 2009-ben csak 8,8 százalék volt ezeknek a cégeknek a részesedése a gazdasági elit vállalatai között, ráadásul az állami mamutcégek (Magyar Posta, MÁV, BKV) voltak mind az éves forgalmat, mind az alkalmazottak számát tekintve a vizsgált vállalati populáció legnagyobb egységei. A nagy állami/önkormányzati cégeket az ezredfordulót követően alakították át kisebb (bár még mindig nagyvállalatnak számító) egységekre, amelyek jelentős részét privatizálták.

10. táblázat:

A volt állami vállalatok megoszlása a jelenlegi tulajdon típusok szerint 1997-ben, 2001-ben és 2009-ben (sorszázalék)

1997 (N=239)	*Átalakulás*	*Kiválás*
Külföldi tulajdon	70,0	30,0
Állami-önkormányzati tulajdon	85,0	15,0
Vállalkozói tulajdon	57,0	43,0
Dolgozói-vezetői tulajdon	89,0	11,0
Kisrészvényesek – szövetkezeti típusú tulajdon	85,0	15,0
Kereszttulajdonlás-leányvállalat	70,0	30,0
2001 (N=101)	*Átalakulás*	*Kiválás*
Külföldi tulajdon	84,2	15,8
Állami tulajdon	96,4	3,6
Vállalkozói tulajdon	–	–
Dolgozói-vezetői tulajdon	92,6	7,4
Részvényes – szövetkezeti tulajdon	100,0	
Kereszttulajdonlás-leányvállalat	75,0	25,0
2009 (N=68)	*Átalakulás*	*Kiválás*
Külföldi tulajdon	84,0	16,0
Állami tulajdon	87,5	12,5
Vállalkozói tulajdon	92,9	7,1
Dolgozói-vezetői tulajdon	100,0	0,0
Szövetkezeti – kisrészvényesi tulajdon	100,0	0,0
Leányvállalat	62,5	37,5

A 9. táblázat adatai alapján a volt állami vagyon privatizációjának a menete is leírható. 1997-ben a gazdasági elit vállalatai között egyharmadot tettek ki a dolgozói-vezetői tulajdonlású vállalatok, amelyek aránya 2001-re egyharmaddal csökkent, majd 2009-re lényegében eltűntek a legnagyobb vállalatok közül. A második privatizációs hullám tétje az előbbiek értelmében a kilencvenes évek privatizációs hullámában nem érintett állami/önkormányzati mamutcégek és a dolgozói-vezetői, illetve a kisrészvényesi/szövetkezeti cégek többségi tulajdonának a megszerzése volt. A menedzserek és tőketulajdonosok privatizációs igényeit, annak minden politikai/hatalmi következményével együtt, az ezredforduló környékén született tanulmányainkban jeleztük (Kovách –Csite 1999, Csite – Kovách 2002). A második privatizációs korszak a 21. század első évtizedének a végére lezárult. A privatizációra még alkalmas állami/önkormányzati vállalatok száma jelentősen csökkent, és többségük csődközeli állapotban van. A dolgozói-vezetői tulajdonú cégek tulajdoni többsége egy-egy domináns szereplőhöz került. A privatizációs törekvéseket a tulajdon biztonságos működtetésének az igénye váltotta fel.

11. táblázat:

Tulajdonos-típusok és a vállalat elődszervezete
(sorszázalék)

1997-es minta	*Új cég*	*Korábban más formában működött*	*Kiválással létrejött*
Külföldi tulajdon	54,8	32,3	12,9
Állami-önkormányzati tulajdon	13,2	75,8	11,0
Vállalkozói tulajdon	68,9	24,6	6,6
Dolgozói-vezetői tulajdon	28,2	63,4	8,4
Kisrészvényesek – szövetkezeti típusú tulajdon	45,5	47,7	6,8
Kereszttulajdonlás – leányvállalat	31,5	51,7	16,9
N	207,0	274,0	59,0
2001-es minta	*Új cég*	*Korábban más formában működött*	*Kiválással létrejött*
Külföldi tulajdon	69,7%	25,5%	4,8%
Állami tulajdon	14,6%	77,1%	8,3%
Vállalkozói tulajdon	100,0%		
Dolgozói-vezetői tulajdon	36,4%	60,9%	2,7%
Részvényes – szövetkezeti tulajdon	40,0%	56,0%	4,0%
Leányvállalat	48,1%	42,3%	9,6%
N	273,0	177,0	20,0
2009-es minta			
Külföldi tulajdon	59,1	26,9	14,0
Állami tulajdon	18,8	68,8	12,5
Vállalkozói tulaj	55,4	41,0	3,6
Dolgozói-vezetői tulajdon	36,4	63,6	
Szövetkezeti – kisrészvényesi tulajdon	50,0	50,0	
Leányvállalat	33,3	40,0	26,7
N	202,0	149,0	43,0

A 12. táblázat mutatja be azt, hogy a vállalkozói tulajdonban levő cégek vezetői között az ezredfordulót követően megjelentek azok a menedzserek, akiknek nincs tulajdonrésze vagy a tulajdonhányaduk nem túl magas. Az alkalmazott menedzserek feltűnése valószínűleg a vállalatok éves forgalmának és alkalmazotti létszámának a növekedésével van kapcsolatban. A 13. táblázat pontosan ezt az állapotot mutatja be. A 2009-es

12 táblázat:

A megkérdezettek tulajdonrész-aránya
a domináns tulajdonos alapján képzett vállalattípusokban 1997-ben,
2001-ben és 2009-ben (sorszázalék).

1997-es minta	*Nincs*	*0,1–20 %*	*20,1–50 %*	*50,1–99 %*	*100%*
Külföldi tulajdon	78,9	18,8	2,3	–	–
Állami-önkormányzati tulajdon	93,4	6,6	–	–	–
Vállalkozói tulajdon	–	–	–	45,9	40,1
Dolgozói-vezetői tulajdon	25,2	47,3	27,5	–	–
Kisrészvényesek – szövetkezeti típusú tulajdon	53,3	26,7	20,0	–	–
Kereszttulajdonlás – leányvállalat	67,7	24,7	7,5	–	–
N	306,0	127,0	55,0	28,0	33,0
2001-es minta	*Nincs, vagy adathiány*	*0,1–20%*	*20,1–50%*	*50,1–99%*	*100%*
Külföldi tulajdon	89,4%	4,9%	5,6%		
Állami tulajdon	92,0%	8,0%			
Vállalkozói tulajdon			11,1%	38,9%	50,0%
Dolgozói-vezetői tulajdon	8,8%	27,4%	37,2%	12,4%	14,2%
Részvényes – szövetkezeti tulajdon	40,0%	32,0%	28,0%		
Leányvállalat	76,5%	21,6%	2,0%		
N	232,0	61,0	68,0	49,0	61,0
2009-es minta	*Nincs*	*0,1–20%*	*20,1–50%*	*50,1–99%*	*100%*
Külföldi tulajdon	94,6	5,4	0,0	0,0	0,0
Állami tulajdon	97,4	2,6	0,0	0,0	0,0
Vállalkozói tulajdon	31,5	3,4	15,8	16,4	32,9
Dolgozói-vezetői tulajdon	50,0	33,3	16,7	0,0	0,0
Szövetkezeti – kisrészvényesi tulajdon	0,0	50,0	50,0	0,0	0,0
Leányvállalat	90,9	90,1	0,0	0,0	0,0
N	294,0	24,0	26,0	24,0	48,0

minta vállalkozói tulajdonban levő cégei közül 17,1 százalék azoknak az aránya, akiknek nincs tulajdona a cégben, de ez inkább adatfelvételi hibának vagy még inkább a tényleges állapot elrejtésének a következménye, ami 2009-ben sokkal erősebb volt, mint a korábbi felvételeknél. A vállalkozói tulajdonlásban levő cégek négyötödében a vál-

13. táblázat:

Az összes vállalkozói és menedzseri tulajdon aránya
a domináns tulajdonos alapján képzett vállalattípusokban 1997-ben,
2001-ben és 2009-ben (sorszázalék)

A vállalkozói és menedzseri tulajdon aránya					
1997	*Nincs*	*0,1–20 %*	*20,1–50%*	*50,1–99 %*	*100%*
Külföldi tulajdon	75,8	19,5	4,7	–	–
Állami-önkormányzati tulajdon	91,2	7,7	1,1	–	–
Vállalkozói tulajdon	–	–	–	37,7	62,3
Dolgozói-vezetõi tulajdon	13,0	15,3	22,9	48,9	–
Kisrészvényesek – szövetkezeti típusú tulajdon	48,9	20,0	13,3	17,8	–
Kereszttulajdonlás – leányvállalat	64,5	22,6	12,9	–	–
N	279,0	82,0	55,0	95,0	38,0
2001	*Nincs*	*0,1–20%*	*20,1–50%*	*50,1–99%*	*100%*
Külföldi tulajdon	85,2	7,7	7,0		
Állami tulajdon	92,0	8,0			
Vállalkozói tulajdon			3,4	26,4	70,1
Dolgozói-vezetõi tulajdon	3,6	4,5	11,6	37,5	42,9
Részvényes – szövetkezeti tulajdon	28,0	32,0	40,0		
Leányvállalat	68,6	25,5	5,9		
N	213,0	41,0	39,0	65,0	109,0
2009	*Nincs*	*0,1–20%*	*20,1–50%*	*50,1–99%*	*100%*
Nem besorolható	100,0	0,0	0,0	0,0	0,0
Külföldi tulajdon	91,4	7,0	1,6	0,0	0,0
Állami tulajdon	94,7	2,6	2,6	0,0	0,0
Vállalkozói tulajdon	17,1	0,0	2,7	17,8	62,3
Dolgozói-vezetõi tulajdon	41,7	8,3	25,0	25,0	0,0
Szövetkezeti – kisrészvényesi tulajdon	0,0	0,0	50,0	50	0,0
Leányvállalat	78,8	21,2	0,0	0,0	0,0
N	276,0	22,0	12,0	30,0	91,0

lalkozói/menedzseri tulajdonrész aránya meghaladja az ötven százalékot. A 14. és 15. táblázat adatai szerint a 2009-es minta vállalatainál a 2001-es mélypontot követően a foglalkoztatottak létszáma növekedett mind a száz, mind az ötszáz, mind az ezer főnél töb-

14. táblázat:

A megkérdezettek vállalatai által foglalkoztatottak száma az adott évben

Foglalkoztatottak száma 1997-es minta vállalatai	*1988*	*1993*	*1997*		
0–20 fő	9,4	16,1	15,1		
21–50 fő	4,1	16,5	17,7		
51–100 fő	4,9	12,5	17,7		
101–500 fő	33,2	36,6	35,2		
501–1000 fő	18,9	9,1	7,7		
1000 fő felett	29,5	9,3	6,7		
N	244,0	497,0	549,0		
Foglalkoztatottak száma 2001-es minta vállalatai	*1988*	*1993*	*1997*	*2001*	
20 fő alatt	15,7	33,9	20,8	16,3	
20–50 fő	7,0	22,6	32,6	27,5	
51–100 fő	8,7	10,1	11,9	21,3	
101–500 fő	28,7	20,9	25,5	26,2	
501–1000 fő	18,3	6,1	4,7	5,4	
1000 fő felett	21,7	6,4	4,4	3,3	
N	115,0	345,0	427,0	461,0	
Foglalkoztatottak száma 2009-es minta vállalatai	*1988*	*1993*	*1997*	*2001*	*2009*
20 fő alatt	33,3	31,0	15,8	13,9	7,8
20–50 fő	6,7	31,0	23,3	20,9	13,3
51–100 fő	33,3	9,5	12,3	14,9	19,1
101–500 fő	13,3	26,2	32,2	39,8	42,7
501–1000 fő	0,0	3,6	9,6	5,5	8,4
1000 fő felett	13,3	7,1	6,8	5,0	8,7
N	15,0	84,0	146,0	201,0	309,0

bet foglalkoztató vállalatok esetében. A foglalkoztatottak létszáma az 1997-es és 2001-es minta vállalatainál folyamatosan csökkent, és a növekedés a 2009-es minta vállalatainál is csak 2001 után következett be. A növekedés dinamikája az újonnan alapított cégeknél a legerősebb (16. táblázat).

15. táblázat:

A foglalkoztatottak létszáma és a cégek elődszervezete
(oszlopszázalék)

1997-es minta	*20 fő alatt*	*21–50 fő*	*51–100 fő*	*101–500 fő*	*501–1000 fő*	*1000 fő felett*
Új cég	74,1	64,2	35,8	17,9	14,6	21,6
Korábban más formában működött a cég	22,2	30,5	47,4	66,3	78,0	73,0
Kiválással létrejött cég	3,7	5,3	16,8	15,8	7,3	5,4
N	81,0	95,0	95,0	35,3	41,0	3,07
2001-es minta	*20 fő alatt*	*20–50 fő*	*51–100 fő*	*101–500 fő*	*501–1000 fő*	*1000 fő felett*
Új cég	80,3	80,2	57,7	31,6	24,0	36,4
Korábban más formában működött a cég	16,9	18,3	37,1	60,7	76,0	63,6
Kiválással létrejött cég	2,8	1,6	5,2	7,7		
N	71,0	126,0	97,0	117,0	25,0	11,0
2009-es minta	*20 fő alatt*	*20–50 fő*	*51–100 fő*	*101–500 fő*	*501–1000 fő*	*1000 fő felett*
Nem tudja	4,2		3,4	3,8	3,8	
Új cég	58,3	78,0	57,6	37,1	46,2	48,1
Korábban más formában működött a cég	25,0	14,6	30,5	48,5	42,3	40,7
Kiválással létrejött cég	12,5	7,3	8,5	10,6	7,7	11,1
N	24,0	41,0	59,0	132,0	26,0	27,0

Az éves forgalom kvintilisek szerinti megoszlásának az összevetése azt is világosan megmutatja, hogy elsősorban a vállalkozói tulajdonban levő vállalatok mutattak fel gyorsabb növekedést az ezredforduló után (16. táblázat). 1997-ben a külföldi tulajdonban levő vállatok és az állami/önkormányzati cégek rendelkeztek a legnagyobb árbevétellel.

16. táblázat:

Az árbevétel kvintilisek
és a domináns tulajdonos alapján képzett vállalattípusokban 1997-ben,
2001-ben és 2009-ben (oszlopszázalék)

1996-os forgalom	*Külföldi tulajdon*	*Állami tulajdon*	*Vállalkozói tulajdon*	*Dolgozói-vezetői tulajdon*	*Kisrészvényes – szövetkezeti tulajdon*	*Kereszt-tulajdonlás – leányvállalat*
Legalsó kvintilis	18,6	20,7	31,6	24,8	22,2	15,1
2	12,7	18,4	24,6	17,9	33,3	22,1
3	16,1	13,8	29,8	23,9	17,8	16,3
4	23,7	23,0	14,0	15,4	15,6	22,1
Legfelső kvintilis	28,8	24,1	–	17,9	11,1	24,4
N	118,0	87,0	57,0	117,0	45,0	86,0
2000-es forgalom	*Külföldi tulajdon*	*Állami tulajdon*	*Vállalkozói tulajdon*	*Dolgozói-vezetői tulajdon*	*Kisrészvényes – szövetkezeti tulajdon*	*Kereszt-tulajdonlás – leányvállalat*
Legalsó kvintilis	12,9	10,2	16,9	26,2	29,2	26,1
2	11,4	12,2	33,7	26,2	20,8	17,4
3	19,3	32,7	26,5	19,4	20,8	8,7
4	24,3	26,5	15,7	13,6	16,7	26,1
Legfelső kvintilis	32,1	18,4	7,2	14,6	12,5	21,7
N	140,0	49,0	83,0	103,0	24,0	46,0
2008-as forgalom	*Külföldi tulajdon*	*Állami tulajdon*	*Vállalkozói tulajdon*	*Dolgozói-vezetői tulajdon*	*Kisrészvényes – szövetkezeti tulajdon*	*Kereszt-tulajdonlás – leányvállalat*
Legalsó kvintilis	19,0	14,3	29,2	11,1		11,8
2	14,0	9,5	23,6	44,4		23,5
3	18,2	23,8	19,1		100,0	29,4
4	23,1	38,1	14,6	44,4		11,8
Legfelső kvintilis	25,6	14,3	13,5			23,5
N	121,0	21,0	89,0	9,0	1,0	17,0

2001-ben a multinacionális cégek sokkal nagyobb arányban voltak jelen a legfelső éves forgalmi kategóriában, mint az állami cégek. A nagyobb cégek között szerepeltek a dolgozói/vállalkozói tulajdonú és a leányvállalatok. A vállalkozói tulajdonú vállalatok vi-

szont 2001-ben inkább a kisebb cégek közé tartoztak, 2009-ben a multinacionális vállaltok a 2001-es adatokhoz hasonló arányban voltak jelen a legfelső kvintilisben. Az állami/önkormányzati cégek között még ott voltak a legnagyobb forgalmúak, de már kisebb arányban, mint 2001-ben. A leányvállalatok között továbbra is vannak nagy forgalmú cégek. A legdinamikusabb forgalomnövelés a vállalkozói tulajdonú cégek esetében történt meg. 2001 és 2009 között mintegy megkétszereződött az arányuk a legfelső kvintilisben.

A gazdasági elit vállalataiban 2009-re jelentős mértékben stabilizálódott a tulajdon működtetésének a biztonsága. Ennek a legfontosabb összetevője a második privatizációs hullám lefutása volt. Az ezredfordulón még állami/önkormányzati tulajdonú cégek jelentős része és a dolgozói-vezetői tulajdonú cégek tulajdona egy domináns tulajdonoshoz került. A csúcsvállalatok minden gazdasági válságjelenség és gazdaságpolitikai hiba ellenére szolid növekedést produkáltak az évtized végére. A külföldi és a hazai, tisztán vállalkozói tulajdonban levő cégek a legdinamikusabbak. Tulajdonosaik, menedzsereik elsődleges érdeke a haszonnal kecsegtető állami/önkormányzati cégek és a könnyebben megszerezhető magáncég tulajdonrészének hiányában (amilyennek a dolgozói-vezetői forma bizonyult) a saját tulajdonlás védelme, a további tulajdonszerkezeti változás mérséklése és az éves forgalom konszolidált viszonyok között történő növelése vagy szinten tartása.

A GAZDASÁGI ELITCSOPORTOK ÉS A JOBBOLDALI FORDULAT

A gazdasági elitcsoportok 1997-es, 2001-es és 2009-es adatait összehasonlítva a multinacionális vállalatok menedzsereinek arányának a megnövekedése a legszembetűnőbb változás. Mindez 1997, 2001 és 2009 között folyamatos volt. Az állami vállalatvezetők részesedése a 97-es adatoknak kevesebb, mint felére esett vissza, és lényegesen csökkent a „vállalkozók" aránya is (17. táblázat). Az állami/önkormányzati vállaltok vezetői a legidősebbek. A fiatalabb korosztályok számára a külföldi tulajdonban levő cégek ajánlják a legjobb karrierlehetőségeket. A „technokrata" csoportba volt még nagyobb arányú a negyven év alattiak beáramlása. A „vállalkozók" 2001-ben legnagyobb kora középko-

17. táblázat:

A gazdasági elit csoportjai 1997-ben, 2001-ben és 2009-ben (százalék)

A gazdasági elit csoportjai	*1997*	*2001*	*2009*
Külföldi beosztott	23,1	29,1	42,7
Állami vezető	17,8	12,8	8,7
Technokrata	41,7	22,6	23,6
Vállalkozó	17,8	35,4	25,0

18. táblázat:

Az elitcsoportok korösszetétele 2001-ben és 2009-ben
(oszlopszázalék)

2001-es minta	*Külföldi beosztott*	*Állami vezető*	*Technokrata*	*Vállalkozó*	*Teljes minta*
40 év alatti	24,8	8,3	6,7	17,1	15,9
40–49 éves	33,6	23,3	25,7	46,3	35,0
50–59 éves	28,5	50,0	51,4	31,1	37,3
60 év fölötti	13,1	18,3	16,2	5,5	11,8
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
2009-es minta	*Külföldi alkalmazott*	*Állami vezető*	*Technokrata*	*Vállalkozó*	*Teljes minta*
40 alatti	30,6	5,3	16,5	3,7	18,3
40–49 éves	32,3	26,3	21,4	27,5	28,0
50–59 éves	28,0	50,0	39,8	42,2	36,3
60 és idősebb	9,1	18,4	22,3	26,6	17,4
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

19. táblázat:

A gazdasági elit csoportjai és az összes vállalkozói tulajdon aránya
a megkérdezettek vállalataiban 2009-ben (százalék), N = 436

	A gazdasági elit csoportjai				
Az összes vállalkozó tulajdon- aránya 2009	*Külföldi alkalmazott*	*Állami vezető*	*Technokrata*	*Vállalkozó*	*Együtt*
Nincs információ	91,4	94,7	38,8	32,1	64,4
1–20 %	7,0	2,6	6,8	0,9	5,0
21–50 %	1,6	2,6	4,9	2,8	2,8
51–99 %			17,5	11,0	6,9
100 %			32,0	53,2	20,9
Együtt	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

rú kohorsza 2009-ben már az 50–59 éves korosztályába került. Nem ugyanazokat kérdeztük meg ugyan a két időpontban, de a vállalkozók életkorának növekedése mögött minden bizonnyal az ezredforduló környékén felemelkedő csoport elitpozíciójának a stabilizálódása áll. A tulajdon stabilizációjára utalnak a megkérdezettek és az összes vállalkozói/menedzseri tulajdon adatai (19. és 20. táblázat). A „vállalkozók" kétharmada, a „technokraták" fele több mint ötven százalékos tulajdonnal rendelkezik vállalataiban. Az éves forgalom jövedelmi kvintilisei és a foglalkoztatottak létszáma szerinti megoszlások (21. és 22. táblázatok) azt mutatják, hogy a „technokrata" és a „vállalkozó" gazda-

sági elit legfelső csoportjai a foglalkoztatottak szempontjából lényegesen nagyobb állami/önkormányzati szektorral és a gazdasági elitben 2009-re számarányát tekintve döntő nagyságú multi-vállalati menedzserek cégeivel is versenyképesek.

20. táblázat:

A gazdasági elit tulajdonának az aránya
a megkérdezettek vállalataiban 2009-ben (százalék), N = 436

A gazdasági elit csoportjai					
A megkérdezett tulajdonának az aránya	*Külföldi alkalmazott*	*Állami vezető*	*Technokrata*	*Vállalkozó*	*Együtt*
Nincs információ	94,6	97,4	58,3	37,6	72,0
1–20 %	5,4	2,6	8,7	3,7	5,5
21–50 %			6,8	17,4	6,0
51–99 %			10,7	11,9	5,5
100 %			15,5	29,4	11,0
Együtt	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

21. táblázat:

A gazdasági elit csoportjai és a megkérdezettek vállalatainak
bevételi kvintilisei 2009-ben (százalék), N = 436

A gazdasági elit csoportjai				
Bevételi kvintilis 2009	*Külföldi alkalmazott*	*Állami vezető*	*Technokrata*	*Vállalkozó*
Legalsó	19,0	14,3	16,9	30,2
2	14,0	9,5	25,4	22,2
3	18,2	23,8	22,0	19,0
4	23,1	38,1	18,6	14,3
Legfelső	25,6	14,3	16,9	14,3
Együtt	100,0	100,0	100,0	100,0

A gazdasági elitcsoportok pártválasztását elemezve egyértelműen regisztrálható a jobboldali fordulat (23. táblázat). A gazdasági elitcsoportok és a pártválasztás között csak a kérdezés időpontjára, illetve az 1994-es választásra vonatkozó adatok mutattak szignifikáns összefüggést. A gazdasági elit 1990-től 2006-ig az országgyűlési választásokon az elitek között a legnagyobb arányban választotta az SZDSZ-t, és 1990 kivételével az MSZP-t. A politikai és a kulturális elithez hasonlítva a nagytőkések és vezető menedzserek a kétezres évek első évtizedének a végéig a legliberálisabb, továbbá a magyarországi kapitalizmus egyik ellentmondásaként a legbaloldalibb elitcsoport volt. Ez a pártválasztás tekintetében 2009-re teljességgel megváltozott. Míg a korábbi országgyűlési választásokon a gazdasági elit általában kétszer annyira támogatta szavazataival az MSZP-

22. táblázat:

A gazdasági elit csoportjai
és a megkérdezettek vállalatainak alkalmazotti létszáma
2009-ben (százalék), N = 436

A gazdasági elit csoportjai 2009					
Alkalmazottak száma	*Külföldi alkalmazott*	*Állami vezető*	*Technokrata*	*Vállalkozó*	*Együtt*
20 és kisebb	8,8		1,4	13,9	7,8
21–50	15,3		10,0	16,5	13,3
51–100 között	20,4	4,3	20,0	20,3	19,1
101–500 között	38,7	56,5	55,7	34,2	42,7
501–1000 között	5,8	21,7	10,0	7,6	8,4
1000 fölött	10,9	17,4	2,9	7,6	8,7
Együtt	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

23. táblázat:

A gazdasági elit válaszai a *„Melyik pártra szavazna, ha a következő hétvégén tartanák a választásokat ?”* kérdésre
(oszlopszázalék)

A gazdasági elit csoportjai 2009					
	Külföldi alkalmazott	*Állami vezető*	*Technokrata*	*Vállalkozó*	*Együtt*
Nem tudja	17,0	13,9	15,5	26,7	18,8
Fidesz – Magyar Polgári Szövetség (Fidesz-MPSZ)	28,0	8,3	23,7	24,8	24,5
Jobbik Magyarországért Mozgalom (Jobbik)	2,7				1,2
Magyar Demokrata Fórum (MDF)	9,9	11,1	10,3	5,7	9,0
Magyar Szocialista Párt (MSZP)	9,9	19,4	12,4	6,7	10,5
Szabad Demokraták Szövetsége (SZDSZ)	12,1	5,6	5,2	2,9	7,6
Egyéb párt	3,3	11,1	6,2	6,7	5,5
Semmiképp sem menne el	3,8		4,1	6,7	4,3
Nem mondja meg, kire szavazna	13,2	30,6	22,7	20,0	18,6
Együtt	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

SZDSZ-blokkot, mint a konzervatív pártokat, ez az arány 2009-re megfordult. A legnagyobb arányban a „vállalkozók" fordultak el a szocialista-liberális pártoktól. A legnagyobb létszámú multinacionális menedzser-csoport választotta legnagyobb arányban a FIDESZ-MPSZ-t 2009-ben, ugyanakkor az SZDSZ támogatottsága is körükben volt a legmagasabb. A pártválasztás külön érdekessége a 2010-es parlamenti választásokon elbukó MDF magasnak mondható, a közel a szocialistákéhoz hasonló támogatottsága.

ÖSSZEGZŐ MEGJEGYZÉSEK

A gazdasági elit az ezredfordulót követő évtizedben stabilizálta pozícióit. Még mindig a legnyitottabb elitcsoport, amely a kulturális és a politikai elithez hasonlítva a leginkább nyitott a magasan képzett és teljesítményelvű fiatalabb korosztályok előtt. A kilencvenes évek állami tulajdont magántulajdonná változtató privatizációja után a gazdasági elit végrehajtotta a második privatizációt. Kisebb vállalatokra bontotta, majd privatizálta azoknak a vállatoknak a többségét, amelyek az ezredfordulón még állami/önkormányzati tulajdonban voltak és megszerezte a korábban az elit vállalatai között nagyobb csoportot képviselő dolgozói/vezetői, illetve szövetkezeti/kisrészvényesi cégek domináns tulajdoni hányadát. Az évtized végére alig maradt privatizálható vagy a többségi tulajdoni hányad megszerzését piacon kívüli eszközökkel megszerezhető vállalat. A jogi eszközökkel, politikailag vezényelt tulajdonszerzés időszaka lezárult, a verseny a fejlesztési források felosztásáért (EU-s és állami támogatások és projektek) folyik.

A gazdasági eliten belül a külföldi tulajdonban levő vállalatok menedzserei jutottak többségbe, és a korszak végén már jelentős a magántulajdont működtető vállalkozói csoport. Ez utóbbi dinamikusan növelte tulajdoni részesedését és vállalatai eredményességét. A gazdasági elit nem egységes, a tulajdon és az elitpozíció megszerzésének módja és ütemének jellegzetességei változatlanul markáns társadalmi különbségekkel járnak együtt. A sikeres nagyvállalkozói csoport egyre inkább versenyképes a multinacionális cégekkel. Az állami/önkormányzati vállatokat a hatékonyság szempontjából megelőzte, és az éves forgalom szempontjából pedig egyre jobban megközelíti. A külföldi tulajdonú vállalatok menedzserei a legfiatalabbak, és gyakorlatilag nincs tulajdonuk vállalataikban. A képzettségen és a kapcsolati tőkén kívül nincsenek tőketulajdonaik, ezért jelentős mértékben alárendeltek alkalmazóiknak, és ennek következtében kevéssé vannak jelen a közéletben. A „csendes" multi-menedzserek helyén és mellett a hazai beérkezett nagyvállalkozók a gazdasági elit leginkább „látható" csoportja, amely azonban életmódja, értékei tekintetében korántsem egységes, és változatlanul nem képes arra, hogy a példaadás erejével vagy más módon gazdasági funkcióján túlmutató társadalmi tényező legyen. A politikai életben aktívabb, mint valaha, de ez elsősorban elitpozíciójának a stabilitását és a tulajdon működtetésének a biztonságát szolgálja, ami a privatizáció lefutása után az elsődleges cél. A tulajdoni szerkezet és az elitcsoportok összetételének a változása az elittudat határozott erősödésével társult. A privatizációs le-

hetőségek és törekvések lecsendesülése, a tulajdon és pozícióstabilitás fokozódó igénye egyenes vonalban vezetett a gazdasági elit jellegadó csoportjainak a jobboldali fordulatához, amelynek stabilizációs hatása, politikai/hatalmi és társadalmi következményei egyelőre kiszámíthatatlanok.

IRODALOM

Csite András – Himesi Zsuzsa – Kovách Imre (2001): *A gazdasági elit szociológiai összetételének és jellemzőinek empirikus vizsgálata.* Kutatási zárójelentés.

Csite András – Kovách Imre (1998): Gazdasági elit: útban az osztályhatalomhoz. *Társadalmi Szemle,* 4: 16–33.

Csite András – Kovách Imre (2002): Vidéki történet. In Kovách Imre (szerk.): *Hatalom és társadalmi változás. A posztszocializmus vége.* Budapest: Napvilág Kiadó, 219–308.

Csite András (2001): Balliberálisok, jobboldaliak, függetlenek és extravagánsok. *Századvég*, új folyam, 22: 93–120.

Csurgó Bernadett – Himesi Zsuzsa – Kovách Imre (2002): Elitek és politikai preferenciák. In Kurtán Sándor et al. (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 2001-ről.* Budapest: Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 318–336.

Eyal, Gil – Iván Szelényi – Eleanor Townsley (1998): *Making Capitalism without Capitalist: The New Ruling Elites in Eastern-Europe.* London: Verso.

Kolosi Tamás – Sági Matild (1997): Rendszerváltás – elitváltás. *Századvég*, új folyam, 5: 3–21.

Kolosi Tamás – Szelényi Iván (2010): *Hogyan legyünk milliárdosok?* Budapest: Corvina Kiadó.

Kovách Imre – Csite András (1999): A posztszocializmus vége. A magyarországi nagyvállalatok tulajdonosi szerkezete és hatékonysága 1997-ben. *Közgazdasági Szemle,* 2: 121–144

Kovách Imre (2009): Hatalom és társadalom 1990 után. Szereplők és forrásfelosztás. In Bayer József – Boda Zsolt (szerk).: *A rendszerváltás húsz éve. Változások és válaszok.* Budapest: MTA PTI – L'Harmattan, 187–204.

Lengyel György – Bartha Attila (1997): Bankárok: a magyar gazdasági elit domináns csoportja? *Replika*, március: 67–86.

Lengyel György (2003): A magyar gazdasági elit cirkulációja a kilencvenes években: lassulás és bezáródás. *Politikatudományi Szemle*, 4: 125–141.

Lengyel György (2007): *A magyar gazdasági elit társadalmi összetétele a huszadik század végén.* Budapest: Akadémiai Kiadó.

Szalai Erzsébet (2001): *Gazdasági elit és társadalom a magyarországi újkapitalizmusban*. Budapest: Aula Kiadó.

Szalai Erzsébet (1999): *Oroszlánok és globalizáció.* Budapest: Új Mandátum.

Tóth István János (1998): Vállalkozások tulajdonosi kapcsolatai Magyarországon 1992–1996. *Közgazdasági Szemle,* 6: 591–615.

Vedres Balázs (1997): Bank és hatalom: A bankok helye a magyar nagyvállalatok kapcsolathálójában. *Szociológiai Szemle,* 2: 101–123.

A magyar kulturális elit és a reputációs elitcsoport

Kristóf Luca

Tanulmányomban a magyar kulturális elit egyik speciális csoportját, a reputációs elitcsoportot vizsgálom. Ennek tagjai alatt azokat a kiemelkedően tekintélyes kulturális elittagokat értjük, akik a többi elittag szerint a mai magyar kulturális élet legnagyobb alakjainak számítanak.[1]

A kulturális elittel jóval kevesebb kutatás foglalkozik, mint a politikai vagy akár a gazdasági elittel. Bizonyos szempontból ez érthető is, hiszen a legkiválóbb művészek, tudósok, illetve akár egy nagy egyetem vezetője vagy a Tudományos Akadémia elnöke is jóval kevesebb formális hatalommal rendelkeznek, mint a politikai és a gazdasági élet csúcsvezetői. A kulturális elit tagjai kevésbé hoznak olyan döntéseket, melyek látványosan befolyásolják az emberek mindennapi életét, de befolyása mégis többé-kevésbé mindenkit érint: azt a kultúrát formálja, amely mindenhol körülvesz bennünket.

A kulturális elitet a rendszerváltás elitcseréje a többi elitcsoportnál kevésbé érintette, hiszen kiválasztódása – ugyan a diktatúra adta keretek között – korábban is meritokratikus volt. Különösen igaz ez a reputációs elitcsoportra, mely nem valamely vezető pozíciójánál, hanem elismertségénél fogva tartozik az elitbe. Az, hogy az elittagok kiket szavaznak be a legtekintélyesebbek csoportjába, sokat elmond a kulturális elitről. A legtöbb szavazatot kapott elittagok listája lényegében a magas kulturális kánont reprezentálja:

1.	Esterházy Péter
2.	Kocsis Zoltán
3.	Nádas Péter
4.	Kertész Imre
5.	Kurtág György
6.	Fischer Iván
7.	Makovecz Imre
8.	Szabó István
9.	Törőcsik Mari
10.	Csoóri Sándor

[1] Az 500 fős kulturális elitmintából 100 fő alkotta a reputációs almintát. A reputációs elit névsorát az alábbi kérdésre adott válaszok alapján hoztuk létre: *„Az Ön véleménye szerint ki a mai magyar kulturális élet 5 legkiemelkedőbb, élő alakja?”*

Úgy vélem, a reputáció vizsgálata kulcsfontosságú a kulturális mező működésének megértése szempontjából. A reputáció termelődésének módja megmutatja, mennyire autonóm a kulturális mező: képesek-e a kulturális élet saját belső szempontjai érvényesülni benne, vagy ellenkezőleg: külső hatások erőltetődnek rá? Ez a kérdés a kultúra egésze szempontjából is igen lényeges. A 2009-es kulturális elitfelvétel adatainak elemzésével megpróbálom feltárni, hogy az egyéni tehetségen kívül mely strukturális tényezők járulnak hozzá a reputáció kialakulásához

1. A KULTURÁLIS MEZŐ ÉS A REPUTÁCIÓ

Elemzésem koncepcionális keretéül Pierre Bourdieu társadalmi mezőelméletét használom. Bourdieu definíciója szerint egy társadalmi mező a kapcsolatok totalitását foglalja magában az összes releváns szereplő között a társadalom egy-egy funkcionálisan elkülönült szegmensében (Bourdieu 1985, 1994). Felfogásában minden egyes mező szereplői a mezőbeli társadalmi pozíciókért harcolnak, ebből a harcból alakul ki a mező szerkezete. A mező egymáshoz viszonyított pozícióit a szereplők a rendelkezésre álló tőkéjük segítségével foglalhatják el. Nem csak a tőke mennyisége fontos, hanem az összetétele is, és az, hogy mennyire átváltható, ugyanis minden mezőre egy-egy specifikus tőke dominanciája jellemző (Bourdieu 1985, 1994).

Mint ismert, Bourdieu tőkefogalma a gazdasági tőke mellett más – kulturális és társadalmi – tőkefajtákat is számításba vesz. A kulturális tőke három formában létezhet. Az inkorporált (bensővé tett) tőke a szocializáció során elsajátított tudást, készségeket, diszpozíciókat jelenti, a tárgyiasult tőke a birtokolható kulturális javakat, az intézményesült állapotú kulturális tőke pedig az iskolai végzettségben, tudományos címekben-rangokban ölt testet (Bourdieu 1997). A társadalmi tőke azokat az erőforrásokat jelenti, amelyeket az egyén mozgósítani tud társadalmi kapcsolatai és intézményi tagságai segítségével.

Bourdieu feltételezése szerint a különféle tőkefajták birtoklásában mutatkozó különbség szignifikáns módon összekapcsolódik az egyes mezők társadalmi szerkezetével. Azok a szereplők, akiknek több mezőspecifikus tőkéjük van, jobb pozíciót foglalnak el az adott mezőben. A mezőelmélet ezért jó értelmezési keretet nyújt a különböző elitek státuselérésének vizsgálatához (Anheier et al. 1995).

Bourdieu szerint mindaz, amit kultúraként tartunk számon, a kulturális mező működésének manifesztációja: a mező hatalmi viszonyai, szerkezete és működése determinálják (Bourdieu 1983). A kulturális mező specifikus tőkéje a kulturális tőke, ez azonban nem jelenti azt, hogy a többi tőkefajta, mellyel a mező szereplői rendelkeznek, ne lenne hatással a mező működésére. Bourdieu a kulturális termelés két fő típusát különbözteti meg, attól függően, hogy melyik tőketípus a domináns (Bourdieu 2003). A *korlátozott* kulturális termelés relatíve független a piaci viszonyoktól, a kulturális tőke dominanciája jellemzi. Ez a sajátosság abban nyilvánul meg, hogy a gazdasági siker a mezőnek ebben a szegmensében másodlagos, a kulturális szereplők inkább az elismerés, a reputá-

ció és a legitimáció tőkéjéért küzdenek, semmint az anyagi javakért. A *tömeges* kulturális termelés szegmensében viszont a gazdasági aspektus, a piaci siker a domináns.

A kulturális mező szerkezetét tehát két dimenzió, a kulturális, illetve a gazdasági tőke határozza meg. Mindkét szempont szerint beszélhetünk a mező szereplőinek elit-, illetve perifériks csoportjáról. A korlátozott szegmensben elit és periféria viszonya az elismert, reputációval rendelkező művészek és az el nem ismert művészek ellentétében jelenik meg, a tömeges termelés szegmensében viszont az elit-periféria viszony is az anyagi siker dimenziójában értelmeződik.

A kulturális elit tagjainak nagy része a korlátozott kulturális termelés szegmensében tevékenykedik. [2] Ebben a szegmensben a reputáció a szimbolikus javakért folytatott küzdelem állásának mutatója, mely jelzi birtoklójának a mezőben elfoglalt pozícióját.

A mezőn belüli reputáció megmutatja, a mező szereplői mennyire sikeresen használták fel mezőspecifikus tőkéiket, hogy a többi szereplő által elismert teljesítményt nyújtsanak. A reputáció ugyanis annak az egyéni teljesítménynek a megtestesülése, amit a mező többi szereplője elismer a mező normái szerinti teljesítménynek. A múltbéli elismerések „összege" alkotja a jelenbeli reputációt, ami tehát a kulturális mező legfontosabb tőkemutatója.

A kutatási problémát megfogalmazó kérdésemre három hipotézis – a mezőspecifikus tőke, a külső tőkék és az elitidentitás – felvázolásával keresem a választ.

2. HIPOTÉZISEK

A mezőspecifikus tőke hipotézise

Amennyiben elfogadjuk Bourdieu megállapításait a kulturális tőke dominálta mezőkről, úgy fel kell tételeznünk, hogy a nagyobb reputáció, mint a kulturális mezőben elfoglalt kedvezőbb pozíció indikátora, magasabb kulturális tőkével jár együtt. Kérdés, hogy ez a különbség csak elit és nem-elit viszonyában, vagy magán a kulturális eliten belül a nagyobb reputációval bíró csoport vonatkozásában is érvényesül-e? Azaz tekinthető-e a reputációs elit az „elit elitjének"?

H1: *A reputációs elit helyzete az életút során szerzett* kulturális tőke *szempontjából kedvezőbb.* Az ezt mérő indikátorok a következők: iskolai végzettség, szakmai díj, nyelvtudás.

A külső tőkék hipotézise

A kulturális mezőben ugyanakkor a kulturális tőke dominanciája mellett más, a mező belső logikája szempontjából „külső" tőkék, a gazdasági és a társadalmi tőke is szerepet játszanak. Az elit státus-konstrukciójának általában igen fontos alkotóelemei a magas státusú családokból való származás és a csoporthoz tartozás. A reputációs elit szárma-

[2] A mintavételről részletesen lásd Csurgó – Megyesi (2010).

zási státusát és társadalmi tőkéjét ezért a minta egészénél magasabbnak várom. Mivel a mintabeli kulturális elittagok túlnyomó többsége a korlátozott kulturális termelési mód szegmensében tevékenykedik, a gazdasági tőke szempontja feltehetően kevésbé érvényesül. Így a reputációs elit jövedelmét, vagyonát nem várom magasabbnak a kulturális elit átlagánál.

H2a: *A reputációs elit helyzete a* születési családban felhalmozott tőkék *szempontjából a kulturális elit egészénél kedvezőbb.*

Az ezt mérő indikátorok: szülők végzettsége, foglalkozása, nagyapák foglalkozása, az elittag születési helye.

H2b: *A reputációs elit helyzete az életút során szerzett* társadalmi tőkék *szempontjából is kedvezőbb.*

A társadalmi tőke indikátorai: informális (baráti, rokoni) kapcsolatok, formális szervezeti tagságok, társadalmi és közéleti aktivitás.

H2c: *A reputációs elit helyzete az életút során szerzett* gazdasági tőke *szempontjából a kulturális elit egészénél nem kedvezőbb.*

A gazdasági tőke indikátorai: jövedelem, vagyon.

Az elitidentitás hipotézise

A jobb tőkeellátottság a reputációs elit önképére is hatással lehet: azt várom, hogy a mezőben elfoglalt magasabb pozíció a reputációs elittagok identitásában is megjelenik.

H3: *A reputációs elit erősebb* elitidentitással *rendelkezik, mint a kulturális elit egésze.* Az elitidentitást mérő indikátorok: elitbe tartozónak tartja-e magát, mióta tartozik az elithez.

3. AZ ELITCSOPORTOK FŐBB JELLEMZŐI

Nem és életkor szerinti összetétel

A nemzeti elitek általános jellemzői mindenütt a népesség átlagánál magasabbak iskolázottság, jövedelem és életkor szerint (Putnam 1976). Ezen kívül az elitek körében erősen felülreprezentáltak a férfiak. Az elitcsoportok általános kedvező helyzetét szemléltető alapvető változók eloszlása a magyar kulturális elitre is érvényes (1. táblázat).

1. táblázat:

A kulturális elit megoszlása nem és életkor szerint (%)

	Kulturális elit (N=501)	*Reputációs elit (N=100)*
Férfi	81	83
Nő	19	17
45 évesnél idősebb	83	90

A kulturális elit körében a férfiak túlsúlya igen nagy (81%). A reputációs elit nem tér el jelentősen az egész mintától (83%). Az elittagok életkorát tekintve viszont van különbség: a reputációs elitcsoport a kulturális elit egészénél jóval idősebb. Míg az egész kulturális elit 83%-a volt 45 év feletti, a reputációs elit körében 90% felett voltak a 45 évnél idősebbek. Egy átlagos elittag 58 éves, a legtekintélyesebbek csoportjának átlagos tagja 62.

A teljes kulturális elit és a reputációs elit életkori megoszlásának különbsége a reputáció kumulálódásához szükséges idő szerepét mutatja. Mindkét csoport derékhadát a hatvanas éveikben járók adják, a reputációs elitben azonban az ennél fiatalabb korcsoportok alacsonyabb arányban vannak jelen. Minél idősebb egy elittag, annál több ideje volt már tekintélyt gyűjteni, a mégoly tehetséges fiatalabbak egyelőre jóval kevesebb eséllyel indulnak a reputációs szavazási versenyben.

A származási család

Vizsgáljuk meg, mennyire érvényesül az az ismert törvényszerűség, hogy magasabb társadalmi státusú családból könnyebb bekerülni az elitbe. A kulturális elittagok szüleinek iskolai végzettsége magas, a diplomás apák aránya 53%. A reputációs elit körében a diplomás apák aránya még magasabb, 61%. A diplomás anyák aránya mind a reputációs, mind az egész kulturális elit körében egyharmad körüli volt (2. táblázat).

2. táblázat:

A kulturális és reputációs elit szülői iskolázottsága (%)

	Kulturális elit (N=501)	*Reputációs elit (N=100)*
Anya felsőfokú	35	34
Apa felsőfokú	53	61

Az apák foglalkozása iskolázottságukhoz hasonlóan magas társadalmi státust jelez: 75%-uk szellemi munkát végzett, ezen belül egyötödük vezető beosztásban is volt (3. táblázat).

Az elittagok nagyapáinak foglalkozása tovább erősíti az eddigi képet. Az apai nagyapák 44%-a, az anyai nagyapák 41%-a szellemi munkát végzett. A reputációs elit felmenői még magasabb arányban (54 és 48%) szellemi foglalkozásúak, de a különbség statisztikailag nem szignifikáns.

A kulturális elit közel fele (47%) budapesti születésű, további 35%-uk más városokból való. A fővárosi születésűek aránya a reputációs elit körében ennél is magasabb: szignifikánsan több tagja, 55%-uk született a fővárosban. A budapesti születés magasabb státussal jár együtt: a teljes mintában a pestiek között nagyobb a diplomás apával rendelkezők aránya (64%), mint a vidékiek között (46%). Ez az összefüggés még inkább igaz a reputációs elitre: a pestiek 73%-nak apja diplomás, míg a vidékieknek

csak 46%-a. Hasonló összefüggés mutatkozik az apák és nagyapák foglalkozásával is: a fővárosi születésű elittagok között több a szellemi foglalkozású felmenő.

3. táblázat:

Apa foglalkozása (az elittag 14 éves korában) (%)

	Kulturális elit (N=501)	*Reputációs elit (N=100)*
Szellemi	75	79
Vezető	24	24
Értelmiségi	41	49
Középszintű szellemi	10	6
Irodai	0	0
Fizikai	25	21
Szakképzett fizikai vagy szolgáltató	20	15
Szakképzetlen fizikai	1	0
Mezőgazdasági fizikai	4	6
Összes	100	100

Iskolai végzettség

A kulturális elit legfontosabb tőkefajtája, elitstátusának záloga a kulturális tőke. Kérdőíves módszerrel leginkább az intézményesült kulturális tőkét, azaz az iskolai végzettséget lehet mérni.[3] Az elit 90% feletti arányban felsőfokú végzettségű, körülbelül egyötödük több diplomával is rendelkezik. Ezektől az arányoktól a reputációs elit sem tér el. A kulturális elit körében tehát a diploma alapfeltétel, a másoddiploma viszont csak lehetséges plusz. A kulturális elit azon tagjai, akik tudományos területen dolgoznak (intézményvezetők, egyetemi vezetők, tudományos díjazottak) tudományos fokozattal is rendelkeznek, legtöbbször ez feltétele is annak, hogy pozíciójukat betölthessék. A reputációs elit a tudományos fokozattal rendelkezés arányában (28%) sem tér el az egész mintától. Elmondható tehát, hogy a formális iskolai végzettség nem kritériuma a kulturális elitből a reputációs elitbe kerülésnek, illetve nem jobban, mint magába a kulturális elitbe való bejutásnak.

A kulturális elit tagjait érdemes a diplomák típusa szerint is elkülöníteni, hiszen például a művészek egészen más jellegű csoportot alkotnak, mint a természettudósok. A kulturális elit legnagyobb csoportját, közel egyharmadát a bölcsész végzettségűek adják. A második legnépesebb csoport (18%) a műszaki végzettségűeké. Művészeti diplomások 17%-nyian vannak. A természettudományos végzettségűek aránya 14%, ugyanennyien vannak az egy csoportba sorolt jogászok és közgazdászok is. A reputációs elit

[3] A kulturális elit mintavételének elvét már eleve olyan szempontok képezték, amelyek szintén az intézményesült kulturális tőke bizonyos formáinak tekinthetők: szakmai pozíciók, díjak.

körében felülreprezentáltak a művészek (28%), és kevesebben vannak a természettudósok (9%) (4. táblázat).

Mivel az elitszociológia fontos kérdésként kezeli az elitek institucionális életútját, ezért vizsgáljuk meg alaposabban is a kulturális elit iskoláit. Az esetleges közös iskolák a közös szocializáció és a korai kapcsolatépítés terepei, melyek befolyással lehetnek az elit későbbi működésére és ethoszára (Bourdieu 1989, Kadushin 1995). Léteznek-e olyan intézmények, melyeket a magyar kulturális elit kibocsátóhelyeinek tekinthetünk?

4. táblázat:

Az elit megoszlása az első diploma típusa szerint (%)

Diploma típusa	*Kulturális elit (N=501)*	*Reputációs elit (N=100)*
Bölcsész	31	32
Jogi, közgazdasági	14	13
Műszaki	18	16
Művészeti	17	28
Természettudományos	14	9
Egyéb	5	2
Összes diplomás	100	100

Az 5. táblázatban azt láthatjuk, hogy kiemelkedő az olyan elittagok aránya, akik az ELTE-n szerezték meg első diplomájukat (34%). A három budapesti elitegyetem, az ELTE, a BME, és a Corvinus (illetve névelődei) együtt a kulturális elit több mint felének alma materei. A reputációs elit még a kulturális elit egészénél is inkább koncentrálódik az elitegyetemekre. A reputációs elittagok 43%-a az ELTE-re járt. Az ő körükben a jelentős kibocsátó intézmények közé tartozik két művészeti egyetem, a Színművészeti és a Zeneművészeti is. Az ELTE, a BME, a Zeneakadémia és a Színművészeti a reputációs elit 70%-ának kibocsátója.

5. táblázat:

A kulturális elit iskolai végzettsége (%)

	Kulturális elit (N=501)	*Reputációs elit (N=100)*
Diplomás	93	90
Kétdiplomás	20	23
ELTE-re járt	34	43
ELTE, BME, Corvinus együtt	52	56

Feltűnő, hogy az összes említett felsőoktatási intézmény Budapesten található. Ez nem meglepő, tekintve, hogy már tudjuk, az elittagok fele eleve budapesti születésű. Rajtuk kívül azonban a vidéken születettek legnagyobb része is a fővárosba jött tanulni. Megvizsgálva a szülői ház hatását arra, hogy elitegyetemre járt-e az elittag, azt találtuk, hogy

bár a diplomás és szellemi foglalkozású szülők gyermekei nagyobb arányban mentek az elitegyetemekre tanulni, ez a hatás a születési hely hatása mellett elenyészett. Mindez megerősíti intuitív tudásunkat a kulturális elit főváros-központúságáról.

Mit tudunk elmondani a kulturális elit házas-, illetve élettársainak iskolai végzettségéről? A kulturális elit tagjai jellemzően (80% felett) diplomás párt választanak. A diplomák megszerzésének helye tekintetében természetesen a házastársaknál nagyobb a szórás, mint maguknál az elittagoknál, ám az „elitegyetem-hatás" elég erősnek bizonyult ahhoz, hogy a házastársaknál (a férfitöbbségből adódóan főként feleségekről van szó) is tetten érhető legyen (6. táblázat).

6. táblázat:

A kulturális elittagok házastársainak iskolai végzettsége (%)

Házastárs	*Kulturális elit (N=501)*	*Reputációs elit (N=100)*
Diplomás	86	87
ELTE-re járt	19	23
ELTE, Corvinus, BME, Zeneakadémia, Színművészeti együtt	44	48

A legnagyobb kibocsátó intézmény itt is az ELTE (19%). A három elitegyetem (ELTE, BME, Corvinus) együtt a házas- illetve élettársak egyharmadának adott diplomát. A két művészeti egyetemet is hozzávéve ez az arány 44%-ra nő. A reputációs elitcsoport esetében is az ELTE vezet (23%), az ELTE, Corvinus, BME, Zeneakadémia, Színművészeti Egyetem együtt 48%-ot ad. Kis túlzással elmondható tehát, hogy a kulturális elit nem csak, hogy saját státuscsoportjához tartozó diplomásokkal, de olyanokkal házasodik, akik ugyanazokra az egyetemekre is jártak (feltehetően sok esetben konkrétan az iskola adta az ismeretséget is, bár ezt nem kérdeztük meg). Ennek megfelelően a házastársak foglalkozása dominánsan értelmiségi.

Vajon a kulturális elit gyermekei továbbviszik-e az elitegyetemi képzés tradícióját, újratermelik-e szüleik intézményes kulturális, és azon keresztül megszerezhető kapcsolati tőkéjét? Feltételezhetjük, hogy igen, hiszen származási családjuk szinte predesztinálja őket erre. Mivel ezeknek a gyermekeknek a kiinduló helyzete a szülői házból hozott kulturális tőke szempontjából kedvezőbb nem is lehetne, azt is feltételeztük, hogy ez a következő generáció még szüleinél is jobb iskoláztatást kap a családtól. Mivel a külföldi egyetemen való tanulásnak nagy a presztízse, és az ott megszerezhető kapcsolatok fontos erőforrást jelenthetnek, feltételezhető, hogy az elit igyekszik gyermekeit külföldön is taníttatni.

7. táblázat:

A kulturális elit gyermekeinek felsőfokú iskolái (%)

Gyermekek	*Kulturális elit (N=501)*	*Reputációs elit (N=100)*
ELTE-re járt	29	28
ELTE, Corvinus, BME együtt	35	34

Mióta a jelenlegi kulturális elit tagjai egyetemre jártak, jelentősen bővült a felsőoktatás, sok új intézmény – például egyházi és magánegyetem – is létrejött. Ennek ellenére azt tapasztalhatjuk, hogy az elittagok gyerekei gyakorlatilag pontosan ugyanazokra az egyetemekre járnak, mint a szüleik (7. táblázat). Kiemelkedő az ELTE látogatottsága (29%), az ELTE, Corvinus, BME együtt 35%-ot tesz ki. A reputációs elit gyermekei körében is magasan vezet az ELTE (28%). Az ő körükben egyébként az első öt leglátogatottabb egyetem közül három művészeti intézmény (Zeneakadémia, Színművészeti, Képzőművészeti). Kevés kivételtől eltekintve a kulturális elit gyerekei elsősorban Budapesten járnak egyetemre, ami nem meglepő, hiszen Budapesten laknak. Ugyanakkor az egyetemista korú vagy már diplomás gyermekek egyharmada külföldön szerzett vagy fog diplomát szerezni.

Az elittagok és családtagjaik iskolai végzettségéről kapott 2009-es adatok nagyban megerősítik a 2001-es kulturális elitfelvétel adatelemzésének (Csurgó – Kovách 2002) azt a megállapítását, mely szerint a reputációs elit, de az egész kulturális elit kiválasztódása szempontjából az elitegyetemek megkülönböztetett szereppel bírnak. Az újabb, a leszármazottakra vonatkozó adatok alapján továbbá azt is valószínűsíthetjük, hogy a kulturális elit maga is tudatában van annak a fontos szerepnek, melyet az egyetem az elitbe kerülésben játszik. Így az elittagok családjaiban az iskolaválasztás az elitstátus átörökítésének természetes szándékát jelzi.

Foglalkozás, szakmai életút

A kulturális elit túlnyomó többsége (76%) szakmai karrierjét értelmiségi munkakörben kezdte. A pályakezdés utáni második időmetszetre szinte teljesen eltűnnek az alacsonyabb presztízsű foglalkozások. A foglalkozástörténetből nyomon követhető a vezető pozíciók elérése is. Kiugró növekedés (13%) tapasztalható a vezetők arányában a rendszerváltás körüli években, ami minden valószínűség szerint az elitváltással hozható összefüggésbe: az újonnan vezetővé vált elittagok egy része a szocializmus lecserélődő elitjének helyére kerülhetett. Az adatfelvétel idejére a dolgozó elittagok több mint fele főállásában vezető beosztású volt (8. táblázat).

8. táblázat:

A kulturális elit foglalkozása 7 időmetszetben (%)

Kulturális elit (N=501)	*Első fogl.*	*1980*	*1988*	*1993*	*1997*	*2001*	*2009*
Vezető	2	18	28	41	44	51	52
Értelmiségi	76	75	69	57	54	47	46
Középszintű szellemi	10	4	2	2	2	2	2
Irodai	2	1					
Szakképzett fizikai vagy szolgáltató	6	2	1	1	1		
Szakképzetlen fizikai	5	1	1				
Összes	100	100	100	100	100	100	100

A reputációs elit a rendszerváltásig a teljes mintához arányaiban hasonló karrierutat jár be (9. táblázat). A kilencvenes évektől viszont alacsonyabb körükben a vezetők aránya. Ennek oka valószínűleg az lehet, hogy ennek az elitcsoportnak egy jó része olyan típusú munkát végző művész (pl. író, festő), ahol a karrier nem a vezetővé válással értelmeződik.

9. táblázat:

A reputációs elit foglalkozása 7 időmetszetben (%)

Reputációs elit (N=100)	*Első fogl.*	*1980*	*1988*	*1993*	*1997*	*2001*	*2009*
Vezető	1	17	28	39	35	41	43
Értelmiségi	77	81	69	60	64	57	56
Középszintű szellemi	10	2	1	1	1	2	2
Irodai	1						
Szakképzett fizikai vagy szolgáltató	3		1				
Szakképzetlen fizikai	8		1				
Összes	100	100	100	100	100	100	100

A kulturális elit tagjainak döntő többsége közintézményben dolgozik. Egyharmaduknak van egy vagy több másodállása, jellemzően az is közintézményben. Ha a másodállásokat is tekintetbe vesszük, a teljes kulturális elitminta 70%-a, a reputációs elitcsoport 64%-a dolgozik valahol vezetőként.

A szakmai pályafutás fontos presztízsmérő állomása a szakmai díj. A kulturális elit 89%-a, a reputációs elit 96%-a, azaz szinte minden tagja rendelkezik ilyennel.

A nyelvtudás területén nincs túl nagy különbség a reputációs elit és a minta egésze között. A legelterjedtebb nyelv az angol, az elittagok háromnegyede beszéli. Franciául és németül azonban a reputációs elittagok kissé nagyobb arányban tudnak (11. táblázat).

10. táblázat:

A kulturális elit nyelvtudása (%)

Nyelv	*Kulturális elit (N=501)*	*Reputációs elit (N=100)*
Angol	72	73
Német	37	46
Francia	15	19

Jövedelem

Az éves nettó kereset nagyságrendjét tekintve van némi különbség a minta egésze és a reputációs elit között (12. táblázat).

Ha külön megvizsgáljuk az éves szinten 15 millió forint felett keresőket, a különbség még szembetűnőbb: a kulturális elit 7%-a, míg a reputációs elit 16%-a esik ebbe a kategóriába.

Diplomatípusok szerint elkülönítve a megkérdezetteket kiderül, hogy a bölcsészek és művészek kevesebbet keresnek a többieknél, a 10 millió felett keresők között alulreprezentáltak. A művészek alacsonyabb jövedelme nem vonatkozik azonban a reputációs elitre. A leghíresebb művészek reputációja a jövedelmükben is megmutatkozik. Jövedelem szempontjából a kulturális elit számára a 60–69 éves életkor tűnik a legkedvezőbbnek, anyagilag is ekkorra érik el az elittagok karrierjük csúcsát. Hetven év felett a jövedelem értelemszerűen egy kissé visszaesik, ám nem számottevően: a kulturális elit legidősebbjei a második legmagasabb jövedelmű csoportot alkotják. Foglalkozás szerint a vezető beosztású elittagok keresnek jobban: az évi 10 millió felett keresőknek 83%-a vezető.

11. táblázat:

A kulturális elit éves nettó jövedelme (%)

	Kulturális elit (N=501)	*Reputációs elit (N=100)*
4 M alatt	37	33
4–10 M	39	34
10 M fölött	24	33
Összes	100	100

Az elittagok vagyoni viszonyait mérő változók (ingatlanok értéke, saját vállalkozás tulajdonlása, részvény, állampapír, műtárgy, egyéb megtakarítások) szerint nem volt különbség a reputációs elit és a kulturális elit egésze között.

Az elitbe kerülés

A kulturális elit körülbelül egyharmada (kulturális elit 32%, reputációs elit 36%) még a rendszerváltozás előtt került az elitbe (13. táblázat).

12. táblázat:

Az elitbe kerülés ideje[4] (%)

Az elit tagjává vált	*Kulturális elit (N=501)*	*Reputációs elit (N=100)*
1989 előtt	32	36
1989–2000 között	33	28
2001–2009 között	35	36
Összes	100	100

[4] Az elitbe kerülést a mintavétel kritériumaként is felhasznált változók (pozícióba kerülés, illetve díjak) alapján mértük. A kérdőív életutat feltáró részéből kiderülő elitbe kerülési kritériumok közül a legkorábban elértet vettük figyelembe, melynek alapján a kérdezett már bekerülhetett volna egy akkori elitmintába, még akkor is, ha később a mi kutatásunkba más feltétel alapján került be.
Megjegyzendő, hogy a reputációs elit almintájában, ahol a mintába kerülésnek formális kritériuma nem volt, mindössze egy olyan személy volt, aki életútja során nem ért el valamilyen formális elitbe kerülési kritériumot.

A kilencvenes években került az elitbe a megkérdezettek további egyharmada, a harmadik harmad pedig az ezredforduló után. Az elitbe kerülés időben tehát viszonylag egyenletesnek mondható. Az elitbe kerülés időszaka természetesen jórészt, bár korántsem determinisztikusan, az elittag életkorával függ össze. A 70 év felettiek több mint fele a rendszerváltás előtt került az elitbe, míg az 50 év alatti korcsoportok legnagyobb része az ezredforduló után. Az ötvenes és hatvanas kohorszok eloszlása már egyenletesebb, sokan 89 előtt, mások a kilencvenes években, de sokan csak 2001 után kerültek az elitbe. A reputációs elitnek a teljes elittől szignifikánsan különböző elitbe kerülési rátája részben az eltérő korstruktúrájából adódhat. Az idősek nagyobb aránya magyarázhatja ugyanis a rendszerváltás előtt bekerültek magasabb arányát.

A KULTURÁLIS ELIT TÁRSADALMI TŐKÉI[5]: KAPCSOLATHÁLÓ, SZERVEZETI POZÍCIÓK, TÁRSADALMI-KÖZÉLETI AKTIVITÁS

Informális kapcsolati tőke: a prominens barátok és ismerősök

Az elit tagjainak kapcsolati tőkéjét egy olyan kérdésblokkal mértük, melyben a válaszadóknak meg kellett jelölniük, hogy nyolc magas presztízsű kapcsolattípus[6] közül az adott vonatkozásban (szülők baráti köre, középiskolai osztálytárs, egyetemi/főiskolai évfolyamtárs, baráti kör, tanítványok) melyikkel rendelkeznek.

13. táblázat:

A kapcsolati index átlaga a kulturális és a reputációs elitben

Kapcsolati indexek átlagai	*Kulturális elit*	*Reputációs elit*
Szülők kapcsolatai	1,9	2,0
Középiskolai kapcsolatok	2,3	2,2
Főiskolai/egyetemi kapcsolatok	2,6	2,6
Jelenlegi baráti kapcsolatok	4,2	4,6
Teljes kapcsolatháló	12,8	13,0

[5] A társadalmi tőke gyűjtőfogalma alatt a szakirodalom több különböző meghatározást is ért. Elemzésemben, mivel az Bourdieu elméletére támaszkodik, alapvetően a társadalmi tőke elitkutatásokban használatos, szimbolikusnak nevezett megközelítését alkalmazom (Angelusz – Tardos 2001). E megközelítés nem annyira az interperszonális kapcsolatokra helyezi a hangsúlyt, mint inkább az egyénnek valamely csoporthoz való tartozásához kapcsolódó erőforrásaira (Bourdieu 1997). Ugyanakkor elemzésemben a kulturális elit tagjainak társadalmi aktivitását és közéleti szerepvállalását is társadalmi tőkeként értelmezem. Ez a megközelítés Angelusz és Tardos besorolásában inkább már a társadalom integrációját középpontba állító, elsősorban Putnam nevéhez köthető elméleti vonulatba tartozik, ahol a társadalmi tőke a közösségi aktivitások (mellék)termékeként keletkezik (Putnam 2000).

[6] Országosan neves politikus vagy ismert közéleti vezető; jómódú magánvállalkozó; nagyvállalat menedzsere; híres sportoló; híres művész, előadóművész; kiemelkedő tudós; sajtónál, a tévé-nél vagy a rádiónál dolgozik, országos intézmény vezetője.

Tehát minden egyes vonatkozásban egy megkérdezettnek legfeljebb 8 kapcsolata lehetett, hiszen azt nem kérdeztük, hogy az adott kapcsolattípus hány embert jelent a kérdezett networkjében. A lehetséges 40 kapcsolatból 32 a legtöbb, amivel egy elittag rendelkezett, a teljes átlag 12,8. A reputációs elit a kapcsolati index (vagyis a különböző típusú kapcsolatok számának) átlaga (14. táblázat) tekintetében nem különbözött szignifikánsan a teljes mintától.

A kulturális elit kapcsolati indexének magyarázatára lineáris regressziós modellt készítettünk (15. táblázat). A teljes kapcsolathálóra az alábbi változók voltak hatással:

14. táblázat:

Lineáris regresszió.
Függő változó: A teljes kapcsolati index. $R^2 = 0{,}12$

Magyarázó változók	*Hatás iránya*
Az elittag férfi	+
Apa szellemi foglalkozású	+
Műszaki típusú diploma	–
Természettudományos diploma	–
Elitegyetem	+
Vezető beosztás	+
Volt MSZMP-tagság	+

Láthatjuk, hogy az apa foglalkozásának, a nemnek, a természettudományos és műszaki diplomának, az egykori MSZMP-tagságnak, valamint az elitegyetemnek a hatása érvényesül a kapcsolatháló-indexre: a férfiaknak, a szellemi foglalkozású apák gyerekeinek, az elitegyetemet végzetteknek, a vezető beosztásúaknak és a volt párttagoknak több a prominens kapcsolatuk, a természettudományos vagy műszaki diplomásoknak viszont kevesebb.

A reputációs elit esetében egy ugyanezen magyarázó változók segítségével felépített regressziós modell esetében csak az apa foglalkozásának hatása bizonyult szignifikánsnak. Az apai foglalkozás a szülői kapcsolathálón keresztül hat: a szellemi foglalkozású apákkal rendelkezőknek több prominens baráti kapcsolata volt.

15. táblázat:

Lineáris regresszió.
Függő változó: Jelenlegi baráti kapcsolatok indexe. $R^2 = 0{,}24$

Magyarázó változók	*Hatás iránya*
Életkor 70 felett	–
Természettudományos diploma	–
Vezető beosztás	+
Szellemi foglalkozású apa	+
Szülők prominens baráti kapcsolatai	+

A teljes kapcsolati index együtt mutatja a származási és az életút egyes állomásain megszerzett kapcsolati tőkét. Ezzel szemben a jelenlegi barátokkal kapcsolatban feltett kérdés *(16. táblázat)* már az elitstátushoz kapcsolódó networköt méri (bár természetesen az egyes baráti kapcsolatok származhatnak az elitbe kerülés előtti időből).

A lineáris regressziós modellben az idős életkor és a természettudományos végzettség negatívan, a munkahelyi vezető pozíció pozitívan hat a prominens baráti kapcsolatok számára. Az elitegyetemi végzettségnek itt már nincs hatása. Ennek a változónak a teljes kapcsolathálóra tett hatása csupán a híressé vált egyetemi barátok számában mutatkozik. Erőteljes viszont a szülői hatás: nem csak az apa foglalkozása, de a szülők prominens baráti kapcsolatainak száma is befolyásolja az elittagok jelenlegi baráti kapcsolatait. Úgy tűnik tehát, a kulturális elitben a „veleszületett" tőkék hatnak a későbbi kapcsolati tőkére is.[7] A reputációs elit körében nincs kevesebb prominens baráti kapcsolata az időseknek, a természettudósoknak, a nem vezető beosztásban dolgozóknak. Az egyetlen hatás, ami érvényesül, a szülőké: szellemi foglalkozású és prominens barátokkal rendelkező szülők gyermekeinek a jelenben is több a prominens kapcsolata.

Formális kapcsolati tőke: szervezeti tagságok és pozíciók

A társadalmi tőke egy más, de a személyes baráti kapcsolatokhoz hasonlóan fontos aspektusa a különböző szervezetekben betöltött pozíció. A kulturális elit tagjaitól megkérdeztük, tagjai-e az alábbi szervezettípusoknak: hazai tudományos, ill. művészeti társaság; nemzetközi tudományos, ill. művészeti társaság; újságíró-szervezet; más érdekvédelmi, kamarai szervezet; önkéntes társadalmi egyesület, baráti kör, egyházi szervezet, non-profit kezdeményezés; szakértői, szaktanácsadói tevékenységet folytató szervezet; gazdasági tevékenységet folytató szervezet elnöksége, igazgatósága, felügyelő-bizottsága; magán- vagy köztámogatások odaítéléséről döntő alapítvány/alap kuratóriuma.

Az összesen nyolc szervezettípusból az elittagok átlagosan 2,3-nak tagjai. A reputációs elit tagjai nem töltenek be szignifikánsan több pozíciót, mint a teljes elitminta.

A lineáris regressziós modellben az életkor és a munkahelyi beosztás hatása érvényesül (17. táblázat).

16. táblázat:

Lineáris regresszió.
Függő változó: Elit szervezeti tagságok és pozíciók száma. $R^2 = 0{,}11$

Magyarázó változók	*Hatás iránya*
60 feletti életkor	+
Vezető beosztás	+
Prominens baráti kapcsolatok	+

A szervezeti tagságok, pozíciók társadalmi tőkéjének halmozói jellemzően a hatvan feletti, vezető beosztású elittagok. Az is elmondható, hogy a társadalmi tőke két altípusa,

[7] Csak ezt a hatást lehet kimutatni, mert a többi szempontból az elittagok kapcsolatai homogénebbek.

a szervezeti tagság és a baráti kapcsolatháló is összefügg: minél több szervezetben tag vagy tisztségviselő egy elittag, a kapcsolatháló-indexe is annál nagyobb. A reputációs elit körében azonban ezek az összefüggések nem érvényesülnek.

Az elittagok társadalmi tőkéjét néhány magas presztízsű társasági eseményen való részvétellel is megvizsgáltuk. Az Operabálba, mely inkább a gazdagok és a sztárvilág tagjainak részvételével zajlik, nem járnak a kulturális elit tagjai (4%). „Országos jelentőségű értelmiségi találkozón" a megkérdezés előtti egy év során 39%-uk vett részt, olyan fogadáson, ahol megjelent a miniszterelnök, 36%-uk. A reputációs elit az utóbbi két eseményen valamivel nagyobb arányban volt jelen, de a különbség statisztikailag nem jelentős.

Társadalmi és közéleti aktivitás

A társadalmi aktivitás skálája a mikroközösségek életében való részvételtől a politikai szerepvállalásig terjedően fogja át a kulturális elit közösségi részvételének különböző lehetséges formáit (18. táblázat).

17. táblázat:

A kulturális elit tagjainak társadalmi aktivitása (%)

	Kulturális elit (N=501)	*Reputációs elit (N=100)*
Tisztségvállalás társadalmi szervezetben, klubban	47	48
Részvétel iskolai vagy települési közösségi rendezvényen	35	31
Testületi tagság helyi szervezetben	16	13
Petíció aláírása	31	34
Részvétel politikai gyűlésen	15	18
Pártmunka, párttevékenység	3	1
Politikai tisztségvállalás vagy pályázás politikai tisztségre	1	1
Parlamenti képviselőség	1	0

A társadalmi aktivitást tekintve a teljes minta és a reputációs elit között szignifikáns különbség nem mutatkozik. A politikamentes társadalmi tevékenységekben, melyek civil szervezetekhez vagy a helyi közösséghez kapcsolódnak, az elittagok viszonylag magas arányban vesznek részt. A konkrét politikai részvétel – párttevékenység, politikai tisztségvállalás – viszont mind a minta egésze, mind a reputációs elit körében igen alacsony aktivitást mutat.

A nyilvánosságban való részvétel a kulturális elit mintaadó, véleményformáló szerepének kulcsa. A médiában való szereplés a kulturális elit számára a reputáció elérésének egyik legfőbb eszköze. A kulturális elit elitstátusához egyértelműen hozzátartozik a médiaszereplés. Az elittagok 83%-a szerepelt az országos sajtóban, tévében vagy rádióban

a kérdezés előtt eltelt egy évben. Kiváltképpen igaz ez a reputációs elitre, melynek gyakorlatilag az összes tagja (96%) szerepelt a médiában. Mivel itt „a magyar kulturális élet legnagyobb alakjairól" van szó, ez az arány nem is meglepő.

Nagy különbség mutatkozik a teljes kulturális elit és a reputációs elitcsoport között abban, hogy milyen arányban publikálnak, illetve nyilatkoznak a médiában jelentősebb társadalmi, kulturális vagy gazdasági kérdésekről. A teljes elitminta 46%-a, a legtekintélyesebbek körének mintegy kétharmada publikál a saját szakterületén kívül, közéleti kérdésekben is.

A teljes kulturális elit körében a közéleti publikálók jellemzően inkább férfiak, vezető beosztásúak, az életkor viszont nincs összefüggésben a közéleti értelmiségi szerep felvállalásával. Diplomájuk típusát tekintve a teljes mintában a művészek és a természettudósok a többieknél kevésbé publikálnak (38 és 28%). Viszont azok közül a természettudósok közül, akiket a kulturális elit tagjai beszavaztak a reputációs elitcsoportba, igen sokan (63%) publikálnak, nyilatkoznak saját szakterületükön kívül (a legtekintélyesebb művészeknek csak 42%-a). A természettudósok jó része valószínűleg éppen közéleti szerepvállalása által került a legtekintélyesebbek közé. A természettudományos eredmények ugyanis a szűkebb szakmai közegen kívül jóval kevésbé ismertek, mint a művészi teljesítmények, így szélesebb ismertségre, reputációra is nehezebb velük szert tenni. A közéleti szerepet vállaló, szakmájában korábban már sikeres természettudós viszont könnyen ismertté válhat.

Az elit önképe

Vizsgáljuk meg a kutatók által a kulturális elit tagjainak tételezett válaszadók reflexióját saját elitstátusukkal kapcsolatban (19. táblázat).

18. táblázat:

Ön a magyar kulturális elithez tartozónak érzi magát? (%)

	Kulturális elit (N=501)	*Reputációs elit (N=100)*
Igen	65	74
Nem	23	13
Nem tudja	12	13
Összes	100	100

Az elittagok kétharmad része saját szubjektív önbesorolása szerint is az elithez tartozott. Látható tehát, hogy az elit önképe koherens. Kevéssé volt jelen az a kérdőíves felmérésekben meglehetősen gyakori eredmény, mely szerint a megkérdezettek saját státusukat szubjektíve alacsonyabbnak érzékelik (vagy vallják be a kérdezőnek). Érzékelhető volt azonban némi különbség a kulturális elit különböző csoportjai között a tekintetben, hogy mennyire tartották magukat az elithez tartozónak. A reputációs elitcsoport a teljes mintánál még nagyobb mértékben (74%) sorolta magát az elitbe.

Az elithez tartozás érzésének kezdeti időpontja is erősíti a kulturális elit koherens

önképéről elmondottakat. A kutatók által megállapított elitbe kerülési évszámot érdemes egybevetni az elittagok szubjektív érzésével. Feltettük nekik ugyanis azt a kérdést, hogy mióta tartoznak a magyar kulturális elithez (amennyiben odatartozónak érzik magukat. A kulturális elit tagjainak „eredetnarratívája" nem egyezett a kutatói besorolással. Az elittagok szisztematikusan korábbra tették elitstátusuk elnyerésének időpontját: 48%-uk a rendszerváltás előttre, 40%-uk a kilencvenes, és csak 12%-uk a kétezres évekre (a kutatói besorolás szerint a három időszakban nagyjából azonos arányban kerültek az elitbe). A reputációs elit tagjai még „öntudatosabbak" voltak: 56%-uk tette 1989 előttre, és csak 6%-uk datálta 2000 utánra az elitbe való bekerülést.

4. KÖVETKEZTETÉSEK

A kulturális tőke a kulturális elit elitstátusának legfontosabb összetevője. A kulturális elitbe kerülésnek gyakorlatilag elengedhetetlen kritériuma a felsőfokú végzettség. A kulturális elit és a reputációs elit körében egyaránt a bölcsészdiploma a legjellemzőbb, a reputációs elit körében a művészeti diploma is az átlagosnál gyakoribb.

Különösen fontos szerepet játszanak a kulturális elit kitermelésében a budapesti elitegyetemek. E tekintetben érzékelhető a reputációs elit fővárosi születésének előnye: több mint kétharmaduk ilyen intézményben szerezte meg az első diplomáját. Az elitegyetem-hatás az elittagok házastársainak és gyermekeinek körében is érvényesül, szépen illusztrálva a homofíliának és a státusátörökítésnek az elitkutatásokban oly gyakran tapasztalt jelenségét.

A reputációs elit karriermintái némiképp eltérnek a kulturális elit egészétől. A foglalkozástörténetben láthatóvá válik, hogy a jelenleg vezető beosztású elittagok legnagyobb része a rendszerváltás idejére már eljutott első vezető pozíciójába. Markáns csoportot alkotnak viszont – és a kulturális elit egészénél nagyobb arányban vannak jelen – a reputációs elitben azok, akik sosem voltak vezetők, reputációjuk nem formális vezető pozíciójuk, hanem egyéni alkotómunkájuk eredménye.

Úgy tűnik tehát, a kérdőíves módszerrel mérhető kulturális tőkék közül a kiemelkedő felsőoktatási intézményekben szerzett diplomák nagyobb aránya az, ami a reputációs elitet igazán jellemzi, ebben a tekintetben a *HI* hipotézis *(a reputációs elit helyzete az életút során szerzett kulturális tőke szempontjából a teljes kulturális elitnél kedvezőbb)* igazolódott.

Az elittagok családjában felhalmozott kulturális és társadalmi tőke fontos erőforrásként szolgál az elitbekerüléshez. A kulturális elit tagjai igen nagy arányban származnak magas társadalmi presztízsű családokból. A szülők iskolázottsága, foglalkozása, a nagyapák foglalkozása, a városi és kiemelten fővárosi születés mind a kedvező társadalmi helyzetet tanúsítja. Elmondható tehát, hogy a kulturális elitek általános jellemzőjének megfelelően vizsgált elitünk a bekerülés szempontjából meglehetősen zárt csoportot alkot.

A reputációs elit azonban, bár ennek ellenkezőjét vártuk, a családi státus és családi

kapcsolati tőke – szülők, nagyszülők foglalkozása, szülők végzettsége, szülők prominens baráti kapcsolatai – tekintetében nem tér el jelentősen a kulturális elit egészétől. Az egyetlen különbség a reputációs elit markánsabban pesti karaktere. A *H2a* hipotézis (*a reputációs elit helyzete a születési családban felhalmozott tőkék szempontjából a teljes kulturális elitnél kedvezőbb)* tehát nem igazolódott. Valószínűsíthető, hogy a szülői ház megfelelő státusa eleve az elitbe kerüléshez szükséges szelekciós tényező, de az elitbekerülés után, a reputáció kialakulásában már kevésbé játszik szerepet. A származási család hatása legfeljebb közvetve, az életút során gyűjtött erőforrásokhoz való hozzáféréshez nyújtott segítségként érvényesülhet.

Az elitpozícióban lévő barátok számára erősen hatott az elittagok szüleinek társadalmi státusa: a végzettség, a foglalkozás és szülők prominens barátainak száma. Itt tetten érhető tehát a származási család erőforrásainak szerepe a társadalmi tőke megszerzésében. Ugyanakkor a kapcsolati tőkének sem az informális, sem a formális aspektusa – a különféle szervezeti tagságok és pozíciók – nincs erősebben jelen a reputációs elit körében, mint a kulturális elit egészében. A *H2b* hipotézis (*a reputációs elit helyzete az életút során szerzett társadalmi tőke szempontjából kedvezőbb*) tehát nem igazolódott. Úgy tűnik, a társadalmi tőke kiemelkedő birtoklása a származási család státusához hasonlóan inkább az elit/nem elit dichotómiához köthető, mint az eliten belüli reputációs/nem reputációs megkülönböztetéshez. Az egyetlen különbség, mely e téren a reputációs elitcsoport javára felfedezhető, a nyilvánosságban való szereplés nagyobb aránya.

A reputációs elitcsoport jövedelme a várttal ellentétben némileg magasabb volt a teljes kulturális eliténél. Ha kontrolláltuk a beosztást, vagyis azt, hogy általánosságban a vezető pozícióval magasabb jövedelem jár együtt, a reputációs elit jövedelmi előnye még nyilvánvalóbbá válik. Úgy tűnik tehát, hogy a kulturális mezőbeli elismertségnek anyagi hozadéka is van.

Az erősebb elitidentitás hipotézise igazolódott, hiszen a reputációs elitcsoport tagjai a teljes elitnél jelentősen nagyobb arányban tartották magukat az elithez tartozónak. A reputációs elittagok elitstátusuk elnyerésének időpontját is a kutatói besorolásnál, valamint a teljes elit szubjektív vélekedésénél is szignifikánsan korábbi időpontra tették.

Eredményeim szerint tehát a reputációs elit a kulturális elit egészénél több szempontból is magasabb tőkével rendelkező csoport. A mezőspecifikus kulturális tőke különbsége elsősorban az elitegyetemekhez kapcsolódó intézményes tőkében nyilvánul meg. A „külső" tőkék közül, a várttal ellentétben nem a társadalmi, hanem inkább a gazdasági tőke terén volt érezhető különbség a kulturális elit egésze és a reputációs elitcsoport közötti különbségben. Elképzelhetőnek tartom azonban, hogyha az adatok jellege lehetővé tette volna a társadalmi tőke kapcsolathálózati megközelítését, lett volna különbség a reputációs elit kapcsolati sűrűségében és a hálón belüli elhelyezkedésében. A reputációs elit jövedelmi előnye pedig a tőkék átválthatóságára hívja fel figyelmünket: a reputáció e téren is igen komoly erőforrás a kulturális mezőben.

Miután számba vettem a reputációs elit jellemzőit, megkísérlek választ találni arra,

hogy a kulturális elit tagjai milyen erőforrások segítségével kerülhetnek a legtekintélyesebb elittagok közé. A reputáció magyarázatára a többváltozós elemzés segítségével négy hatást sikerült elkülöníteni.

19. táblázat:

Logisztikus regressziós modell.
Függő változó: Reputációs elit tagja-e?
Nagelkerke R^2= 0,144

Magyarázó változók	*Hatás iránya*
Életkor	+
Művészeti diploma	+
Elitegyetem	+
Szakterületen kívüli publikálás	+

A hatások közül kettő nem igényel hosszabb magyarázatot. Nyilvánvaló, hogy a reputáció termelődéséhez idő kell, előnyben vannak hát az idősebb elittagok. Különösen igaz lehet ez egy olyan csoport esetében, mint a kulturális elit, mely maga is idősekből áll, így aztán kevésbé szavaz fiatalokra (a fiatalok hiánya egyébként minden elitpercepciót jellemez, ők az idősebbek felől nézve egyszerűen nem látszanak).

A második hatás a művészeti diplomáé: a kulturális elittagok azokat szavazták be a magyar kultúra nagyjai közé, akiknek tevékenységét ismerik, ezek pedig érthetően a művészek. Ez a hatás talán csak azért nem erősebb, mert az irodalmi élet nagyjai, akik szintén igen ismertek, és nagyon sok szavazatot is kaptak, végzettségük szerint a bölcsészek kategóriájába kerültek.

A művészeken kívül a hírnév elérésében előnyben vannak azok az elittagok is, akik a három budapesti elitegyetem egyikére jártak. Az elitegyetemek hatása a reputáció termelődésére elgondolkodtató. A kapcsolati indexek adatai nem támasztják alá azt, hogy az egyetemeken szerzett kapcsolati tőke szerepet játszana a reputációs elitbe kerülésben. Feltevésem szerint az elitegyetem bináris változója lehet az a változó a modellben, mely bármely elnagyoltan is, de összefügg az adataimmal kevéssé mérhető, de a reputáció megszerzésében nyilván kulcsszerepet játszó egyéni tehetséggel. Magyarán: a legjobb egyetemekre a legjobbak járnak[8]. Természetesen ez a megközelítés nem zárja ki, hogy maga az elitegyetem is erőforrásként működjön – például hozzásegítheti az elittagokat olyan jó állások elnyeréséhez, amelyek lehetőséget adnak a meglévő tehetségük kibontakoztatására.

A negyedik – erős – összefüggés a nyilvánosságban való szereplés és a reputáció között mutatkozik. Ebben az esetben azonban nehéz elkülöníteni, a tyúk volt-e előbb vagy a tojás: a (szakmai) hírnév, vagy a szakmán kívüli nyilvánosságbéli szerepvállalás? A két jellemző között nehéz éles határt vonni. A bourdieu-i elmélet érvelése szerint a kulturá-

[8] Ebben az esetben, mint azt az elemzés során láttuk is, kevésbé kell számolnunk az iskolarendszernek az alacsonyabb társadalmi státusú egyéneket sújtó szelekciós mechanizmusaival, hiszen az alacsonyabb státusú családok gyermekei eleve be sem jutnak a kulturális elitbe.

lis mezőben normál esetben először a szakmai reputáció gyűlik, ez átváltható médiaszereplésre, és ez az, ami hozzásegít a szélesebb körű hírnév és tekintély elnyeréséhez (Bourdieu 2001).

Adataink tanúsága szerint a magyar kulturális elit elsősorban saját belső normái szerint értékeli a teljesítményt: a reputáció elnyerésében a kulturális tőke a meghatározó. A kulturális mező azonban természetesen nem a társadalomtól elszigetelten működik. A mezőt érő külső hatások közül a reputáció termelődésében a média szerepe nem elhanyagolható.

A kulturális mező működésének relatív autonómiája akár jó hír is lehetne. Látnunk kell azonban, hogy az elittagok számára egyértelműen a magas kultúra a referenciális pont, melyben legnagyobb részt ők maguk is tevékenykednek, és egyértelműen ebből a szférából választották ki a magyar kulturális élet legnagyobb alakjait. Az elit kultúrája azonban maga is csak egy szubkultúra a kultúrán belül. A kulturális eliten kívül vajon hányan ismerik Kurtág Györgyöt, az egyik legtöbb szavazatot kapott reputációs elittagot, vagy akár Kertész Imrét, a magyar irodalmi Nobel-díjast? Óvatosnak kell lenni tehát, ha a kulturális mező egészére vonatkozó állításokat kívánunk tenni az elitkutatások alapján, hiszen lehetséges – sőt valószínű –, hogy a kultúra más szegmenseiben más reputáció-termelési mechanizmusok érvényesülnek, mint az elitben. Ugyanakkor azt is látnunk kell, hogy a kulturális elit, elsősorban éppen a médián, illetve, ami még fontosabb, az iskolarendszeren keresztül képes arra, hogy saját értékelési szempontjait kulturális mérceként szélesebb körben is érvényesítse. Azokból az elittagokból, akiket a kulturális elit ma a legtekintélyesebbként elismer, lesznek idővel a tankönyvekben szereplő klasszikusok, egyáltalán nem mindegy tehát, kik és milyen reputáció-termelődési hatások eredőjeként válnak a jövőbeli kulturális kánon részévé.

IRODALOM

Angelusz Róbert – Tardos Róbert (2001): Change and Stability in Social Network Resources: The Case of Hungary under Transformation. In Lin, N. – K.S. Cook – R.S. Burt (eds.): *Social Capital: Theory and Research*. New York: Aldine de Gruyter, 297–319.

Anheier, Helmut. K. – Jürgen Gerhards – Frank P. Romo (1995): Forms of Capital and Social Structure in Cultural Fields: Examining Bourdieu's Social Topography. *American Journal of Sociology*, 100 (4): 859–903.

Bourdieu, Pierre (1983): The Field of cultural production, or: the economic world reversed. *Poetics,* 12: 311–356.

Bourdieu, Pierre (1985): The Market of Symbolic Goods. *Poetics,* 14: 13–44.

Bourdieu, Pierre (1989): *La noblesse d'Etat*. Paris: Les Èditions de minuit.

Bourdieu, Pierre (1994): *Gyakorlati észjárások*. Budapest: Napvilág Kiadó.

Bourdieu, Pierre (1997) Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In Angelusz Róbert (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei*. Budapest: Új Mandátum, 156–178.

Bourdieu, Pierre (2001): *Előadások a televízióról*. Budapest: Osiris.

Bourdieu, Pierre (2003): Alapelvek a kulturális alkotások szociológiájához. In Wessely Anna (szerk.): *A kultúra szociológiája*. Budapest: Osiris – Láthatatlan Kollégium, 174–185.

Bourdieu, Pierre (2009): A tudomány társadalmi haszna. A tudományos mező klinikai szociológiája. *Replika,* 67: 37–64.

Csurgó Bernadett. – Kovách Imre (2003): A kulturális elit politikai preferenciái. In Bayer József. – Kiss Balázs (szerk.): *Trendváltozások: Tanulmányok.* Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete, 193–231.

Csurgó Bernadett – Megyesi Boldizsár (2010): *Elit-meghatározások és elitcsoportok – a 2009-es magyarországi elitfelvételek fogalmi-mintavételi háttere*. Lásd e kötetben.

Kadushin, Charles (1974): *The American Intellectual Elite*. Boston: Little, Brown and Company.

Putnam, Robert D. (1976): *The Comparative Study of Political Elites*. London: Prentice-Hall.

Putnam, Robert D. (2000): *Bowling alone: the collapse and revival of American community.* New York: Simon & Schuster.

A politikai elit: közéleti szerep és szerepvállalás

Csurgó Bernadett

Az elit összetétele és viselkedése a politikai és társadalmi integráció és mobilizáció kialakulásnak folyamatát, valamint a demokrácia állapotát is tükrözi. Az elitek szerepe, minősége meghatározó a politikai változásokban, a politikai rendszerek működésében. A különböző politikai rendszerek, a demokrácia eltérő állapota, minősége az elit eltérő viselkedésével és jellegzetességeivel hozhatók összefüggésbe. Diktatórikus rendszerekre az ideokratikus elit jellemző, a meg nem szilárdult demokráciákban az elitet a magasfokú differenciáltsága mellett az erőteljes fragmentálódás jellemzi, míg a szilárd demokráciákban az elitek differenciáltsága mellett az elit egysége jellemző a demokratikus szabályok betartásának vonatkozásában. (Higley 2008, Higley – Lengyel 2000)

A politikai elit társadalmi magatartásmódjának vizsgálatát a politikai rendszer mélyebb megértésének igénye mellett különösen indokolják azok a válságjelenségek is, amelyek jelenkori demokráciánkat jellemzik.

A tanulmány célja a politikai eliten belüli egyenlőtlenségek feltárása, a fragmentálódás és/vagy egységesedés elemeinek vizsgálata. Kiemelten foglalkozunk az elit magatartásmódjának vizsgálatával is, különös tekintettel társadalmi aktivitásának a mérésére, amely azt tárja fel, hogy a politikai elitre a közéleti szerepvállalás mely formái jellemzőek, melyek a politikai elit társadalmi-közéleti megjelenésének legfőbb fórumai és formái. A tanulmány a politikai elit jellegzetességeinek leírásával arra keresi a választ, hogy a demokrácia jelenlegi állapotában, amely a demokrácia válságával, a demokratikus intézmények iránti bizalom és a politikai közösség hiányával jellemezhető (Körösényi 2009, Lengyel – Ilonszki 2009, Kopp – Skrabski 2008), milyen jellegzetességeket mutat a politikai elit. Mindezeken keresztül arra keressük a választ, hogy megvan-e az a potenciál a politikai elit tagjaiban, hogy hozzájáruljanak a jelenlegi demokrácia válságának felszámolásához, azaz, hogy szociológiai jellegzetességeik (egység vs. fragmentáció, lásd Higley – Lengyel 2000) és társadalmi viselkedésük (társadalmi aktivitás, lásd Putnam 2000) képes-e és elegendő-e a demokrácia megszilárdításához, a válság és az anómia felszámolásához.

A tanulmány célja tehát a politikai elittagok társadalmi jellegzetességeinek, összetételének és társadalmi magatartásának, viselkedésének vizsgálata, annak leírása és elemzése, hogy a közélet és politika legfőbb intézményeinek vezetőire milyen közéleti szerepek és szerepvállalás jellemző.

A hazai politikatudományi irodalom egyik központi témája napjainkban a demok-

ratikus rendszer válsága, a politikai rendszer anomáliáinak feltárása, bemutatása, amely a rendszerváltás húsz évének áttekintése, mérlege vonatkozásában vált igazán központi elemévé mind a tudományos, mind a laikus, populáris diskurzusnak[1]. A demokrácia válságáról szóló irodalom rövid, témánk szempontjából releváns megközelítéseinek áttekintését azért tartjuk fontosnak, mert számos ponton tartalmaznak utalásokat a politikai elit összetételével, magatartásmódjával kapcsolatosan is. Körösényi András (2009) például egyenesen nem is válságról – amely megközelítésében magában rejti a fordulópontot, a megújulás lehetőségét –, hanem a politikai élet patologikus vonásairól beszél, úgy, mint a politikai felelőtlenség eluralkodása, a pártokrácia uralma, azaz az oligarchizálódás és az átpolitizáltság együttes jelensége, a korrupció erősödése és az uralkodó rezsim legitimitás-deficitje. Mindezek magyarázataként számos tényezőt jelöl meg, amelyek közül most kettőt emelnék ki, mert ezek témám, a politikai elit magatartása és személyi összetétele szempontjából is meghatározók. Az első a politikai közösség hiánya, melynek egyik okaként Körösényi az elitváltás részlegességét, az elit cirkulációja helyett az elit reprodukciójának bekövetkezését jelöli meg a rendszerváltást követően, a második pedig a politikai vezetők, valamint a tágabb értelemben vett közéleti-társadalmi elit erkölcsi hanyatlása, azaz az, hogy hiányzik az elhivatottság, a politikusi ethosz mintaadó szerepe a magyar politikai elit magatartásából.

Bihari Mihály (2005) szerint a rendszerváltást követően kialakult, majd stabilizálódott magyar demokrácia az ún. elitdemokrácia típusának feleltethető meg, amelynek lényege, hogy a professzionális politikai elit kizárja a társadalom széles rétegeit a politikai életből. A politikai életet tehát a hivatásos politikusok, politikai szakértők és a döntéshozók szűk csoportja uralja. A tömegek politikai részvétele csak a négyévente megrendezett választásokra korlátozódik. Bihari szerint az elitdemokrácia kialakulásnak hátterében a magyar társadalom politikai kultúrájának, magatartásának, a társadalom tagjainak mentalitásának, a politikáról való vélekedéseknek és igényeknek az évszázadok során kialakult jellegzetességei állnak. A magyar társadalmat a politikától való távolságtartás, a politika és a politikusok általánosan negatív megítélése jellemzi. A politikai kultúrát az alacsony fokú kompromisszumkészség, a konfliktusok kiélezésének maximalizálása jellemzi, ami mintaként jelenik meg a politikusok viselkedésében, és a társadadalom tagjainak egyéni politikai beállítódásait is meghatározza a politikai szocializáció során. Ebből következik, hogy a politikai rendszer és a politikai elit legitimációjának alapja nem a konfliktuskezelés, hanem a konfliktusok kiélezése és a politikai ellenfél legyőzése. Ez a politikai kultúra kedvez a váteszek és a hiperaktív politikusok kiválasztásának és a vezérelvű kormányfői hatalom kialakulásának a racionális és tárgyszerű politizálással és a participatorikus – a politika alanyainak tömeges részvételén alapuló – demokráciával szemben.

Ilonszki és Lengyel (2009) a demokrácia válságjelenségét a *színlelt demokrácia* fogalmának bevezetésével szemléltetik. Szerintük *„a válság a demokratikus intézmények működési mechanizmusának és az elitek magatartásmódjának zavarát hozta felszínre”*

[1] A gazdasági világválsághoz kapcsolódó diskurzus mellett, illetve azzal kiegészülve.

(Ilonszki – Lengyel 2009: 8). A színlelt demokrácia lényege az elit és a társadalom normaszegő magatartásában rejlik, amely hatástalanná teszi a demokratikus intézmények működését, miközben a demokratikus elitizmus intézménye fennmarad, de működésének minősége romlik, amely csökkenti a hétköznapi ember biztonságérzetét. A színlelt demokrácia a Körösényi által leírt patologikus vonásokhoz hasonló elemekkel ragadható meg, mint például az oligarchizálódás, a hétköznapi és szakmai élet átpolitizálódása, a politika perszonalizációja, a legitimációs válság, a populista tendenciák és a szimbolikus politizálás, valamint a normaszegés. Schumpeter demokrácia-megközelítésmódjából kiindulva Ilonszki és Lengyel a demokratikus politika működésének megértéséhez kiemelt helyen kezelik a vezetők személyiségének vizsgálatát. A politikai vezetői magatartástípusok három formáját különböztetik meg: a sportemberek, az üzletemberek és az államférfiak típusát, hazai analógiákra is építve. A három típus között a legfőbb különbség, hogy a sportember keményen edz és készül a megmérettetésre, az üzletember éberen figyel és a helyzetnek megfelelően reagál, míg az államférfi képes integrálni és szintetizálni az eltérő érdekeket, szilárdan és konzisztensen gondolkodik és viselkedik. Megállapítják, hogy az államférfiúi magatartás rendkívül ritka a mai magyar politikában. Hipotézisük értelmében a magyar politikai rendszer válsága részben vagy egészében arra vezethető vissza, hogy a magyar politika túlságosan perszonalizált, és kevéssé perszonifikált, azaz nem a követők érdekeinek és értekeinek megtestesítésén, hanem a vezető személyén van a hangsúly. A vezetők magatartása pedig túlzottan transzformatív és nem eléggé tranzaktív.

A politika perszonalizáltságára adott válaszként a hazai politikatudományi irodalom lényegesen nagyobb figyelmet szentel a politikai vezetők elemzésének, mint általában a politikai elit vagy elitcsoportok vizsgálatának. Erre épül a már idézett Ilonszki – Lengyel-féle politikai vezetői magatartásformák vizsgálata is. Csizmadia Ervin a politikai vezetők típusait mutatja be, és szerinte a politikai vezetők különlegesen fontos státusának hátterében az áll, hogy *„Magyarországon a politika – politikus – politikai környezet legfőbb szabályozója a politikai kisciklus”* (Csizmadia 2006: 36), amely gyors megújulóképességet kíván, és megakadályozza a mélyreható változásokat. A politika perszonalizáltságára, a politikai vezetők előtérbe kerülésére és következményeire mutat rá Körösényi vezérdemokrácia-elmélete, amely szerint a vezérdemokrácia fő jellemzője a miniszterelnöki hatalom „prezidencializálódása”, ahol a politikai cselekvés célja a támogatásszerzés, a demokrácia fő funkciója pedig a vezérek kiválasztása (Körösényi 2003).

A vezetők magatartásának megértése, bár sokat elárul a magyar politika és a politikai elit működéséről, mégsem tekinthető teljesnek. Ilonszki és Lengyel (2009) felhívja a figyelmet a demokratikuselitizmus-elmélet korlátaira, amely túlságosan egyneműen kezeli az eliteket. Higley megközelítéséből kiindulva, amely szerint az elit jellegzetességei és a demokrácia állapota között alapvető összefüggés van, tanulmányunkban a demokrácia állapotának megértéséhez a politikai elit jellegzetességeit vizsgáljuk.

A POLITIKAI ELIT: FOGALMAK, MEGKÖZELÍTÉSEK

Az elit értelmezésének számos formája létezik. A politikai elit fogalma egyfajta szegmentális megközelítést takar (Takács 1998), amely a politikai életben elfoglalt hatalmi-uralmi pozíciót jelenti, és ezen megközelítés alapján a politikai elit mellett van kulturális, gazdasági, művészeti stb. elit is, tehát a társadalom minden szegmense kitermeli a saját elitjét.

Az elit fogalma mögött a definíciók sokszínűsége mellett is egy strukturalista társadalomkép húzódik meg. Csak ott beszélhetünk elitről, ahol társadalmi hierarchia van, és az adott társadalmi struktúrában vannak magasabb és alacsonyabb pozíciók. Ezen megközelítés szerint elitnek tehát azokat tekinthetjük, akik a hierarchia csúcsán helyezkednek el. Takács Károly (1998) az elitmegközelítések egy típusának tekinti a társadalom tagoltsága alapján történő elitmeghatározást, és Aron klasszifikációjára hivatkozva különbséget tesz a stratifikációs elmélet és rétegződés-vizsgálatok elitfogalma, valamint az osztályelméletek elitképe között, mely utóbbi esetében az elit fogalmának önálló jelentése van, a társadalmi viselkedés egy külön típusát jelöli, míg a stratifikációs elmélet esetében az elitnek nincsenek a társadalom többi tagjától külön megkülönböztető jegyei, a csoporthatárok meghúzása pusztán statisztikai jelentőségű.

A 2009-es politikai elitfelvétel alapvetően egy pozicionális-strukturális elitmegközelítésen[2] nyugszik (részletesen lásd: Csurgó-Megyesi ebben a kötetben). A minta kiválasztásnak alapja a különböző, a politika és közélet szempontjából meghatározó intézményekben elfoglalt pozíció volt. A megközelítés a szervezeti elit fogalmához áll a legközelebb (Marger, idézi Takács 1998), amely az elitpozíciót az intézményekhez köti, a hatalomgyakorlás szervezeti struktúrája eszerint nem változik, csak a személyi összetétele.

A rendszerváltást követő időszak elitkutatásainak egyik központi kérdése volt az elitek cseréje, és ezen belül is a politikai elit átalakulása, ti. hogy a régi elit hogyan és milyen mértékben tudta átmenteni a hatalmát, illetve milyen mértékű elitcserék zajlottak le. Kolosi (2000) szerint a rendszerváltás az elitcsoportokat különbözőképpen érintette. A váltás a politikai elit esetében volt a legerősebb, hisz ez a csoport kompromittálódott leginkább, illetve az elöregedés mértéke is a körükben volt a legmagasabb. Szelényi (1993) szerint a posztszocialista társadalomban a politikai tőke elértéktelenedett, hatalmát a gazdasági elit tudta leginkább átmenteni, míg a politikai és kulturális elit megváltozott. Az elitváltás folyamatát Szelényi Iván és Szelényi Szonja (1996) az elitreprodukció és elitcirkuláció fogalmaival írják le, és vizsgálataik szerint a politikai elit esetében az elitcirkuláció folyamata valósult meg, míg a gazdasági elitre az elitreprodukció volt igaz a rendszerváltás időszakában. Ez lényegében egybecseng Szalai Erzsébet (1998) elméletével, aki szerint az első vonalbeli nómenklatúra-elit nem tudta a rendszerváltást követően hatalmát átmenteni, míg a hatalom másodvonalában elhelyezkedő ún. késő-kádári technokrácia a rendszerváltást követően elfoglalta az elitpoziciókat a politikai, a gazdasági és a kulturális életben egyaránt. Higley és Lengyel (2000) szerint klasszikus

[2] Ezt a fajta megközelítést nevezi Takács fogalmi orientáció alapú megközelítésnek

elitcirkuláció zajlott le a kilencvenes években, amely hatására az eliten belül mélyebb változások és cserék történtek.

Körösényi, Tóth és Török (Körösényi és társai 2003) azonban a magyar politikai rendszerről írott könyvükben már amellett érvelnek, hogy a kilencvenes évek közepétől a régi és új elit viszonyának vizsgálata már idejétmúlt. A kilencvenes évek közepétől egységesedés, a döntéshozásban résztvevők politikai osztállyá alakulása figyelhető meg, melynek legfőbb mutatói a professzionizálódás, a hivatásos politikusi életpályák kialakulása. A politikai osztály Körösényi és szerzőtársai szerint zárt társadalmi csoportot alkot, és tagjaik számos társadalmi jellegzetességükben hasonlítanak egymásra, amely sok szempontból felülírja a pártpolitikai ellentéteket is.

A politikatudományi irodalomban használatos politikai osztály fogalma azonban nem feleltethető meg egy az egyben a politikai elit terminusával. A politikai osztály a legfontosabb politikai döntések meghozóinak szűken vett csoportját jelenti, míg a politikai elit tágabban értelmezhető kategória, amely azokat tartalmazza, akik befolyással bírhatnak a politikai döntésekre.

A 2009-es politikaielit-vizsgálat mintája a politikai döntéshozókon túl más elitcsoportokra is kiterjedt, a politikai elit szélesebben értelmezett megközelítését alkalmazta. A kérdőíves felmérés sajátosságait figyelembe véve a politikai elit pozicionális megközelítését használtuk, és az elit fogalmához intézményi pozíciókat rendeltünk hozzá, amely intézmények a politika és közélet meghatározó, az ország ügyeiben jelentős és tartós befolyást[3] (Higley és társai 1976) gyakorló intézményei. A politikai elit mintájába így a közéleti intézmények vezető pozícióit betöltő személyek kerültek, úgy, mint a Magyar Köztársaság, a minisztériumok, a Miniszterelnöki Hivatal, az önálló állami szervezetek, Magyarország és az Európai Unió, az önkormányzatok, a pártok, társadalmi szervezetek, a nemzetiségi, etnikai, kisebbségi szervezetek, a sportszervezetek, a szakszervezetek, a gazdasági érdekvédelmi szervezetek, a pénzügyi szervek, a kamarák, az egyházak, felekezetek vezetői és az országgyűlési képviselők. A kutatás során ily módon alkalmazott elitfogalom illeszkedik számos klasszikus elitdefinícióhoz. Így például Mills (1972) elitfogalmához, aki elitként az országos kérdésekben döntési joggal rendelkezőket jelöli meg, akik szerinte az intézményi hierarchia csúcsát elfoglaló személyek. Egybecseng továbbá Guttsman (idézi Takács 1998) politikaielit-definíciójával is, aki a hatalmi pozíciók betöltőivel azonosítja a politikai elitet, és a politikai elitként a kormányzatot, a politikai hivatalnokokat, a törvényhozó és képviselői testületek tagjait jelöli meg. A politikai elitet tehát az ország ügyeire közvetlenül vagy közvetve befolyással bíró intézmények vezető pozícióit betöltő személyekkel azonosítottuk. Ez a fajta tágabb definíció pedig illeszkedik Pareto (1968) elitmegközelítéséhez, aki elitdefiníciójában két része bontja az elitet: a kormányzásban részt vevő kormányzó elitre és a nem kormányzó elitre. A megközelítés sajátosságaiból adódóan kutatási eredményeink nem vonatkoztathatóak el a 2010-ben a politikai életben lezajlott nagyfokú személycseréktől, amelyek a minta egy részét is érintették (parlamenti képviselők, kormányzati szervek vezetői), míg más részeiben

[3] Higley és társai (1976) szerint elitnek az a személy tekinthető, aki tartós befolyással rendelkezik az ország ügyeire.

a 2010-es választások vélhetően nem okoztak lényeges személycseréket (társadalmi- és érdekvédelmi szervezetek, egyházak stb.). Így eredményeink és következtetéseink csak a fenti sajátosságok figyelembevételével értelmezhetők.

EGYSÉG ÉS MEGOSZTOTTSÁG

Az egység és megosztottság problematikáját a kutatás alapján úgy ragadjuk meg, hogy megvizsgáljuk, az elittagok között vannak-e státusbeli különbségek, tevékenységszerkezetbeli eltérések, mennyiben tekinthető a politikai elit osztálynak, és hogy az értékek egysége vagy differenciáltsága jellemző-e rájuk.

A politikai elit mint társadalmi csoport egységét és megosztottságát a különböző társadalmi jelzőszámok segítségével úgy elemezzük, hogy a teljes minta adatait összehasonlítjuk két karakteresen megkülönböztethető alcsoportéval is. Az alminták kialakítása során figyelembe vettük a politikai elit eltérő definíciós hátterét. Pareto (1968) politikaielit-megközelítését alapul véve, amely szerint a politikai elitnek két típusa van: (1) a kormányzó elit és (2) a nem kormányzó elit, akik hatással vannak a politikai döntésekre és folyamatokra, két almintát hoztunk létre. Az első almintát a párt és kormányzó elit (121 fő a mintában) alkotja, azaz a mintánkban szereplő parlamenti képviselők, pártvezetők, kormányzati szervek vezetői, valamint a helyi önkormányzatok vezetői tartoznak ebbe az almintába. A nem kormányzó elitet pedig a kutatás során a közélet legfontosabb intézményeinek vezetőivel azonosítottuk, és az így létrehozott közéleti-intézményi elit-almintába (280 fő a mintában) a társadalmi és érdekvédelmi szervezetek vezetői, egyházi vezetők és az önálló állami szervezetek vezetői kerültek (a minta leírását részletesebben lásd: Csurgó-Megyesi ebben a kötetben). A különböző alminták összehasonlításával választ kaphatunk arra is, hogy az egységesedés, illetve az osztályosodás vagy fragmentáció a politikai elit mely csoportjait és milyen mértékben jellemzi, valamint a kutatás egyik központi kérdése, hogy milyen különbségek adódnak a politikai elit eltérő definíciós megközelítéseiből adódóan, ezért az elemzés során minden esetben kitérünk a politikai elit alcsoportjai közötti eltérések bemutatására.

Az egységesedés vizsgálatakor a politikai elit esetében kézenfekvőnek és szükségszerűnek tekinthető a politikai nézetek alapján történő elkülönülés, tehát annak a vizsgálata, hogy van-e különbség a politikai jobb- és baloldal között. A hazai szakirodalomban több vizsgálat is bizonyította már a jobboldali és baloldali megosztottság fontosságát (például Karácsony 2001, Fritz 2002, Balázs 2006, Csurgó – Himesi – Kovách 2002, Kuczi – Kovách – Kristóf 2006), így relevánsnak tűnik annak vizsgálata, hogy ez a fajta kétpólusúság a politikai elit esetében megjelenik-e? A jobb- és baloldal közötti elkülönülést a szubjektív önbesorolás alapján tudjuk mérni. A mintában a jobb-, illetve baloldalhoz tartozók aránya kiegyensúlyozottnak tekinthető, baloldalinak vallotta magát a minta 39,2%, míg a jobboldaliak aránya 31,7%.

Az elit egységének vizsgálatához elsőként a különböző elitképző mutatókat tekintjük át, arra keresve a választ, hogy van-e különbség a politikai eliten belül az elitpozí-

ciók birtoklásának mértékében, az elitstátus birtoklása, illetve a társadalmi jelzőszámok vonatkozásában az egységesedés vagy a fragmentálódás jellemzi-e inkább a politikai elitet?

Az elitpozíciók kialakulásának hagyományosan három forrását különíthetjük el: (1) rang és presztízs; (2) vagyon és jövedelem és (3) tevékenységszerkezet. (Kövér – Gyáni 1998).

Rang és presztízs

A rang és presztízs, azaz a kérdezettek státusa a származás, az iskolai végzettség és foglalkozás alapján mérhető. A politikai elit tagjai a hagyományos státuszmérő mutatók, mint a származás, iskolázottság, foglalkozási pozíció alapján alapvetően homogén, egységesen magas társadalmi státuszúnak tekinthetők (részletesebben lásd Csurgó – Megyesi ebben a kötetben).

1. táblázat:

Társadalmi jelzőszámok – Politikai elit 2009

Nem	
Férfi	83,7%
Nő	16,3%
Iskolai végzettség	
Legfeljebb alapfok	0,7%
Szakmunkás	0,7%
Középfok	6,0%
Felsőfok	78,3%
Tudományos fokozat	11,2%
Nincs adat	3,0%
Apa foglalkozása	
Vezető	25,4%
Beosztott értelmiségi	30,9%
Irodai és egyéb szakalkalmazott	7,5%
Szakképzett fizikai	24,4%
Szakképzetlen fizikai	2,7%
Nem tudja, nincs adat	9,0%
Apa iskolai végzettsége	
Legfeljebb alapfok	19,7%
Szakmunkás	14,7%
Középfok	20,4%
Felsőfok	36,4%
Tudományos fokozat	4,7%
Nincs adat	4,0%

A politikai elit tagjainak többsége férfi (83,7%), iskolai végzettségük döntően felsőfokú (78,3%) vagy magasabb, azaz rendelkeznek tudományos fokozattal (11,2%) is. A politikai elit tagjainak valamivel több mint felének (56,3%) vezető vagy beosztott értelmiségi foglalkozású volt az édesapja, és felsőfokú végzettségű volt az apák 36,4%, míg a középfokú végzettségű apák aránya 20,4%. A származási adatok azt jelzik, hogy a politikai elit relatív többsége alapvetően magas státusú apáktól származik, de azonosítható az eliten belül egy alacsonyabb társadalmi rétegből érkező, az intergenerációs mobilitás során felemelkedő csoport is. Ugyanakkor a származási mobilitás alapján nincs lényeges különbség a párt és kormányzó elit és a közéleti-intézményi elit között.

2. táblázat:

A párt és kormányzó elit és a közéleti-intézményi elit eltérő társadalmi karaktere

	Teljes minta N=401	*Párt- és kormányzó elit N=121*	*Közéleti-intézményi elit N=280*
Kor	*Van összefüggés (Chi2= 0,005)*		
30 év alatt	0,3%	–	0,4%
30–40 év között	9,3%	15,8%	6,6%
40–50 év között	17,6%	21,9%	15,8%
50–60 év között	36,8%	36,0%	37,1%
60–70 év között	29,0%	24,6%	30,9%
70 év felett	7,0%	1,8%	9,2%
Születési hely típusa	*Van összefüggés (Chi2=0,000)*		
1000 lakos alatti falu	6,0%	5,0%	6,4%
1000–3000 lakosú falu	12,7%	20,7%	9,3%
3000 lakos feletti falu	8,2%	10,7%	7,1%
10000 lakos alatti város	5,7%	9,9%	3,9%
10–100000 lakosú város	15,5%	13,2%	16,4%
Nagyváros	7,0%	8,3%	6,4%
Főváros	23,9%	10,7%	29,6%
Nincs adat	21.0%	21,5%	20,7%
Jelenlegi foglalkozása	*Van összefüggés (Chi2=0,006)*		
Vezető	78,8%	89,3%	74,3%
Beosztott értelmiségi	11,5%	5,0%	14,3%
Irodai és egyéb szakalkalmazott	0,2%	0,8%	–
Szakképzett fizikai	–	–	–
Szakképzetlen fizikai	–	–	–
Nincs adat	9,5%	5,0%	11,4%

A párt- és kormányzó elit, valamint a közéleti-intézményi elit almintái között a korcsoport, a születési hely típusa és a jelenlegi foglalkozás esetében figyelhető meg karakteres különbség. A párt- és kormányzó elit tagjai között több a fiatal, 30–40 év közötti, mint a teljes mintában (15,8% vs 9,3%), és kevesebb a nyugdíjkor feletti, 70 évnél idősebb (1,8%). A közéleti elit a minta egészével nagyjából megegyező korstruktúrát mutat, az idősebbek némileg magasabb hányadával. A párt- és kormányzó eliten belül a falusiak aránya jelentősnek tekinthető (20,7%), míg a közéleti-intézményi elitben magas a budapesti származásúak aránya (29,6%). Ami azt jelzi, hogy a származási hely alapján a párt- és kormányzó elit tekinthető az alacsonyabb származású, mobil rétegnek. Emellett a foglalkozás vonatkozásában valamivel több a vezető pozíciót betöltők aránya a párt- és kormányzó elitben, bár az is elmondható, hogy az elit egészére a magas státusú foglalkozási pozíció jellemző, vezető és beosztott értelmiségi a minta 90,1 százaléka, és ebben nincs különbség a közéleti-intézményi, valamint a párt és kormányzó elit tagjai között sem.

A rang és presztízs vonatkozásában nincs különbség a jobboldali és baloldali nézeteket valló elittagok között, a nézetek és az iskolai végzettség közötti összefüggések alapján az látszik, hogy az önmagukat középen elhelyezők között szignifikánsan magasabb a tudományos fokozattal rendelkező aránya (20,4%), mint a jobb- (8,1%) és a baloldaliak (11,7%) között.

Adataink azt mutatják, hogy a rang és presztízs, azaz a származási, iskolázottsági és foglalkozási pozíció tekintetében a politikai elit inkább egységesnek, homogénnek tekinthető, ami egybecseng a hazai szakirodalom által is leírt egységesedés tézisével (Kőrösényi és társai 2003). A politikai elit tagjai a rang és presztízs tekintetében jellemzően magas státusúnak tekinthetők (iskolázottság, foglakozási pozíció), azzal együtt, hogy a származás alapján azonosítható egy magas származási státusú és egy alacsonyabb, mobil csoport is. A megszerzett rang és presztízs vonatkozásában azonban az elit alapvetően hasonló szociológiai karaktere bontakozik ki, amit sem a politikai nézetek, sem a tevékenységszerkezetbeli különbségek nem befolyásolnak. A politikai elit tehát egy relatíve magas társadalmi státusú tagokból álló csoport, amely a kiválasztódás sajátosságaiból (politikai választás) adódóan mutat némi nyitottságot, például a párt és kormányzó elit tagjai között nagyobb arányban találunk falusi származásúakat. Ugyanakkor az elittagok magas iskolázottsági és foglalkozási pozícióbeli adatai és demográfiai karaktere az egységesedés irányába mutat és a politikai elit bezáródására is utal. Az egységesség a kemény mutatókon túl megragadható abban is, hogy a politikai elit tagjainak döntő többsége (60,8%) elégedett társadalmi presztízsével. Ez azt is jelzi, hogy nincsenek éles különbségek, nincs töredezettség a presztízs tekintetében a politikai elit tagjai között.

Vagyon és jövedelem

A vagyon és jövedelem, azaz az osztályhelyzet alapján elfoglalt elitpozíció mérésére a bevallott éves nettó jövedelmet, a vagyontárgyak birtoklását, a lakóingatlan értékét és nagyságát használtuk.

3. táblázat:

Vagyon és jövedelem

	Párt- és kormányzó elit	*Közéleti-intézményi elit*	*Teljes minta*
Nettó éves jövedelem	*Van összefüggés (Chi2 =0.000)*		
1 millió forint alatt	1,8%	3,9%	3,2%
1–2 millió forint között	1,8%	11,3%	8,4%
2–4 millió forint között	16,7%	34,8%	29,2%
4–7 millió forint közötti	40,4%	23,0%	28,4%
7–10 millió forint közötti	17,5%	9,8%	12,2%
10–15 millió forint fölötti	9,6%	5,1%	6,5%
15 millió forint fölött	4,4%	7,0%	6,2%
Nem tudja	7,9%	5,1%	5,9%
Összesen	100,0%	100,0%	100,0%
Saját lakás értéke	*Van összefüggés (Chi2 = 0,019)*		
30 millió alatt	67,0%	52,3%	57,0%
30–50 millió	15,5%	28,6%	24,5%
50–100 millió	16,5%	15,0%	15,5%
100 millió felett	1,0%	4,1%	3,1%
Összesen	100,0%	100,0%	100,0%
Lakás nagysága	**Nincs összefüggés (Chi2 =0,181)**		
100 m2 alatt	38,9%	45,7%	43,7%
100–200 m2	51,3%	41,2%	44,2%
200 m2 fölött	9,7%	13,1%	12,1%
Összesen	100,0%	100,0%	100,0%
Vagyontárgyak birtoklása	*Nincs összefüggés=(Chi2=0,074)*		
Nincs vagyontárgy	25,8%	35,4%	32,5%
Egyféle vagyontárgy	27,5%	28,2%	28,0%
2 féle vagyontárgy	15,0%	16,1%	15,8%
Három vagy többféle vagyontárgy	31,7%	20,4%	23,8%
Összesen	*100,0%*	*100,0%*	*100,0%*

Vagyoni-jövedelmi helyzetét tekintve a politikai elit tagjainak többsége nem a vagyoni-jövedelmi hierarchia csúcsán helyezkedik el. Vagyoni, jövedelmi-helyzetük alapján a többség felső-középosztályi vagy középosztályi státusú. A többség jövedelme 2–7 millió forint között van évente, túlnyomó többségük 30 millió forint alatti értékű, 100 négyzetméter alatti nagyságú lakásban él és egy-két, a vagyoni helyzet szempontjából jelentős vagyontárggyal (állampapír, részvény, értékpapír, befektetési jegy, bankbetét, mű-

tárgy, ingatlan, nyugdíjszámla, megtakarítású célú életbiztosítás) rendelkezik csupán. A vagyoni helyzet tekintetében nincs drasztikus különbség a párt- és kormányzó elit, valamint a közéleti-intézményi elit almintái között. Mindkét csoport döntően közepes, tisztes jövedelműnek tekinthető, bár a párt- és kormányzó elit tagjai között a többség (40,4%) a 4–7 millió forintos éves jövedelemkategóriát jelölte meg, míg a közéleti-intézményi elit tagjai jelentős hányadban a 2–4 millió forintos jövedelemkategóriába sorolták magukat (34,8%).

A vagyoni helyzet mérésére klaszterelemzés segítségével a vagyonra vonatkozó változókból létrehoztuk a vagyoni elit és a nem vagyoni elit-státussal bírók csoportját. Vagyoni elitstátusúnak azokat tekintjük, akik magas jövedelemmel rendelkeznek, nagy értékű, nagyméretű lakásban élnek és többféle vagyontárggyal rendelkeznek.

Az így vizsgált vagyoni helyzetre vonatkozóan a mintában 300 főre, azaz a minta 74,8 százalékára vonatkozóan vannak információink. Ez alapján az látszik, hogy a politikai eliten belül kimutatható egy magas vagyoni státussal rendelkező szűkebb csoport (33%), a többség azonban nem rendelkezik vagyoni elitstátussal (67%). A vagyoni státus és az eliten belüli alminták között nincs összefüggés, a vagyonosok előfordulása a párt- és kormányzati elitben ugyanolyan valószínű, mint a közéleti-intézményi elitben. Ugyancsak nincs kimutatható kapcsolat a vagyoni helyzet és a politikai nézetek között.

A vagyoni helyzet vizsgálata alapján az látszik, hogy a politikai elit döntően nem rendelkezik magas vagyoni státussal, vagyoni helyzetüket tekintve inkább a felső-középosztályhoz sorolhatóak, bár kimutatható közöttük a felső osztály jelenléte is, amely azonban nem köthető a politikai elit karakteresen elkülönülő csoportjaihoz. Vagyoni helyzetével az elit alapvetően elégedett, 60 százalék fejezte ki elégedettségét életszínvonalával kapcsolatosan, és konzisztens módon a vagyoni hierarchia csúcsán elhelyezkedők az elégedettebbek a helyzetükkel (elégedettek aránya 74,5%), ugyanakkor a vagyoni elithez nem sorolható kérdezettek többsége is elégedett életszínvonalával (55,2%). A vagyonra vonatkozó adatok a felső-középosztály és felső osztály közötti különbségek megléte ellenére is inkább a politikai elit egységét igazolják, hisz a vagyoni különbségek nem járnak együtt pozicionálás vagy nézetkülönbségekkel. A vagyoni eltérések hátterében valószínűleg más tényezők állnak.[4]

Tevékenységszerkezet

A tevékenységszerkezet mérésére a foglalkozási, képzettségi adatokat használtuk és az egységesedésen túl a politikai elit professzionalizálódásának mértékét is vizsgáltuk.

A politikai elit tagjainak döntő többsége (52,9%) egy diplomával rendelkezik, de jelentősnek tekinthető a két diplomával rendelkezők aránya is (25,9%), három diplo-

[4] Kimutatható kapcsolat van a mintavételi csoportok (részletesen lásd Csurgó – Megyesi ebben a kötetben) és a vagyoni helyzet között. A vagyonosok felülreprezentáltak a gazdasági kamarák vezető pozícióit betöltők között, ami feltételezhetően abból ered, hogy ők nem csak a közéleti elitnek, de a vagyoni státusát tekintve konzisztensen magasabb pozíciót betöltő gazdasági elitnek is tagjaik.

mája azonban csak az elittagok 11,2 százalékának van. A diplomák számát illetően nincs különbség a párt- és kormányzó elit, valamint a közéleti-intézményi elit tagjai között, és a politikai nézetek és a diplomák száma között sem találtunk szignifikáns kapcsolatot. Nem mondható tehát, hogy a képzettség tekintetében lényeges egyenlőtlenségek lennének a politikai eliten belül.

4. táblázat:

Diplomák száma

	N	*%*
Nincs diplomája	40	10,0
1	212	52,9
2	104	25,9
3	45	11,2
Összesen	401	100,0

5. táblázat:

Első diploma – szak (Chi2=0,000)

	Párt- és kormányzó elit	*Közéleti-intézményi elit*	*Teljes minta*
Jogász	25,7%	11,7%	15,9%
Közgazdász	13,3%	17,8%	16,5%
Mérnök	20,0%	26,3%	24,4%
Bölcsész, pedagógus	29,5%	19,8%	22,7%
Politológus	1,9%	1,6%	1,7%
Teológia	0,0%	6,9%	4,8%
Orvos	3,8%	1,6%	2,3%
Egyéb	5,7%	14,2%	11,6%

A szakképzettség típusát az első diploma alapján vizsgáltuk, amely azt mutatja, hogy milyen fő szak- és tudományterületen szereztek képzettséget az elit tagjai. A politikai elit tagjai között legnagyobb arányban mérnököket (24,4%), valamint bölcsészeket, pedagógusokat találunk (22,7%). A diploma típusát tekintve jelentős eltérések figyelhetőek meg a párt- és kormányzó elit, valamint a közéleti-intézményi elit tagjai között. Míg a közéleti-intézményi elitben a teljes mintához hasonlóan legnagyobb számban mérnököket (26,3%) és bölcsészeket, pedagógusokat (19,8%) találunk, addig a párt- és kormányzó elit tagjai között a pedagógusok (29,5%) mellett jelentős számban szerepelnek jogi végzettségűek is (25,7%). Ez utóbbi egybecseng a korábbi, a parlamenti képviselők körében végzett vizsgálatok eredményeivel, melyek kimutatták, hogy a parlamenti képviselők szakképzettség alapján homogén csoportként írhatók le, körükben felülreprezentáltak a jogász és bölcsész végzettségűek (Kristóf Luca: *Elitkutatások Magyarországon 1989–2010,* lásd ebben a kötetben). A teljes politikai elit esetében

azonban adatainak alapján heterogénebb kép rajzolódik ki, bár a minta közel felét mérnökök és bölcsészek, pedagógusok alkotják. Politológus végzettséggel csak nagyon kevesen rendelkeznek a mintában. Az összes diploma által szerzett szakképesítés alapján is csak a kérdezettek 2,2 százaléknak van politológus végzettsége.

A jelenlegi foglalkozásra vonatkozó adatok alapján azt vizsgáltuk, hogy a mintában szereplő politikai elit tagjai milyen arányban tekinthetők hivatásos politikusnak. Hivatásos politikusként azokat határoztuk meg, akik jelenlegi főfoglalkozásként a parlamenti képviselő, a miniszter, államtitkár vagy polgármester, alpolgármester, szakszervezeti vezető pozíciókat nevezték meg.

6. táblázat:

Hivatásos politikus (Chi2 szigf =0,000)

	Párt- és kormányzó elit	*Közéleti-intézményi elit*	*Teljes minta*
Nem hivatásos politikus	32,5%	88,6%	71,8%
Hivatásos politikus	67,5%	11,4%	28,3%

Adataink azt mutatják, hogy a főállású politikusok aránya a mintában 28,3 százalék. A párt- és kormányzó elit tagjai között felülreprezentáltak a hivatásos politikusok (67,5%), ami alátámasztja a professzionalizáció tézisét is, hisz a mintánkban szereplő szűkebb értelemben vett politikai elit többsége főállású politikusként tevékenykedik. A politikai eliten belül éles határvonalat jelenthet ez a tevékenységszerkezetbeli eltérés az intézményi pozíciók és a hivatásos politikusi pozíciók között. A párt- és kormányzó elit fő sajátossága tehát a professzionalizálódás, a szakmai tudás háttérbe szorulása és a politikusi hivatás térnyerése, míg a közéleti-intézményi elit esetében döntően a szakmai tudás alapján megszerzett pozíció dominál.

A tevékenységszerkezetre utal a jövedelem szerkezete is. A kérdőív egyik kérdésblokkja azt tudakolta, hogy a kérdezett milyen forrásból szerzi a jövedelmét.

7. táblázat:

Hány forrásból származik a jövedelem?

	Párt és kormányzó elit	*Közéleti-intézményi elit*	*Teljes minta*
A jövedelem hány forrásból származik	*Van összefüggés (Chi2 =0.020)*		
1 forrás	45,8%	50,7%	49,3%
2 forrás	20,8%	27,5%	25,5%
3 forrás	–	1,1%	0,8%
4–7 forrás	31,7%	17,5%	21,8%

A tevékenységszerkezet struktúráját jelzi, hogy az elit tagjai hány forrásból szerzik jövedelmüket. Az elittagok közel fele (49,3%) egy forrásból jut jövedelemhez, 25,5 szá-

zalékuk két forrást említett, és jelentős azok hányada, akik többféle (négy vagy többféle) forrásból jutnak jövedelemhez (21,8%). Mindez arra utal, hogy minden ötödik elittagra heterogén tevékenységszerkezet, a jövedelemszerzés komplex, négy vagy többforrásos formája jellemző, ugyanakkor az elittagok többségére az egydimenziós vagy a kétpólusú tevékenységszerkezet jellemző.

A párt- és kormányzó elit és a közéleti-intézményi elit között a jövedelemszerzés szerkezetében van némi eltérés. Az összetett jövedelemszerzési struktúra inkább jellemző a párt- és kormányzó elitre (31,7%), mint a közéleti-intézményi elitre (17,5%). A párt- és kormányzó elit tagjai tehát jellemzően több forrásból szerzik a jövedelmüket, ugyanakkor nem találtunk összefüggést a hivatásos politikus tevékenység és a jövedelemszerzés struktúrája között.

8. táblázat:

A jövedelem forrása

Döntő (50% feletti hányada) származik:	*%*
Állami, EU-s, önkormányzati forrás: munkabérből,	79,1%
Állami, EU-s, önkormányzati részvétellel finanszírozott projektből	4,0%
Saját vállalkozás bevételéből	20,3%
Multinacionális cégtől	5,1%
Nem állami ösztöndíjból	0,9%
Nyugdíjból	3,6%
Egyéb forrásból	28,6%

A jövedelemszerzés struktúrájának mennyiségi mutatóin túl a minőségi adatok azonban azt jelzik, hogy az elittagok túlnyomó többsége jövedelmének döntő hányadát (több, mint 50%-át) állami, EU-s vagy önkormányzati forrásból származó munkabérből szerzi. Az elittagok 79,1% jelölt meg 50%-nál nagyobb hányadot a munkabér esetében. Emellett még többen jutnak jelentős jövedelemhez a saját vállalkozásuk bevételéből (20,3%) valamint egyéb forrásból (28,6%). Míg állami projektből, multinacionális cégtől, nem állami ösztöndíjból vagy nyugdíjból csak nagyon kevesen szerzik jövedelmük jelentős hányadát. Ebben a vonatkozásban nincs eltérés a közéleti-intézményi elit és a párt- és kormányzó elit tagjai között.

A jövedelemszerzés struktúrája tehát azt mutatja, hogy az elit jövedelme döntő hányadát a közszférából származó munkabérből szerzi. Bár a jövedelemszerzés struktúrája összetett és heterogén képet mutat, a közszférából származó jövedelem dominál és teszi ki a politikai elit jövedelmének meghatározó hányadát.

A politikai elit társadalmi karakterét tekintve alapvetően egységesnek tekinthető, döntően magas társadalmi státusú felső-középosztályi helyzetű középkorú vagy idősebb férfiakból áll. A tevékenységszerkezet alapján azonban éles határvonal figyelhető meg a hivatásos politikusokból álló párt- és kormányzó elit, valamint a szakembereket tömörítő közéleti-intézményi elit között. Ez a fajta tevékenységszerkezeten belüli különbség

azonban nem okoz egyenlőtlenséget az elittagok státusa vonatkozásában. A mintánkban szereplő politikai elit tehát a társadalmi jelzőszámok tükrében inkább egységes csoportnak tekinthető, amely két jól elkülöníthető csoportra oszlik: a hivatásos politikusok és a nem hivatásos politikusok csoportjára, amely megfeleltethető Pareto (1968) definíciójának a politikai elitről.

Értékek, attitűdök

A társadalmi jelzőszámokon túl az elit egységének és karakterének másik fontos mutatója, hogy a különböző értékek, és attitűdök mentén hogyan tagolódik az elit. Kérdőívünk néhány általános attitűd mellett döntően az Európai Unióval kapcsolatos véleményekre, valamint a pártválasztásra vonatkozóan tartalmazott kérdéseket, ez utóbbiakkal a kötet egy másik tanulmánya részletesen is foglalkozik (lásd: Girst-Kiel ebben a kötetben), így jelen tanulmány keretei között csak az általános véleményeket vizsgáljuk.

Elsőként a politikai elitnek az állam, illetve a piac szerepével kapcsolatos véleményét vizsgáltuk, azaz az újraelosztással kapcsolatos preferenciáikat, arra keresve a választ, hogy a politikai elit tagjai állampártinak vagy inkább piacpártinak tekinthetőek-e, illetve, hogy az állam szerepével kapcsolatos vélemények tekintetében mennyire egységes vagy fragmentált az elit.

Az állam szerepével és az újraelosztással kapcsolatos kérdéssor olyan állításpárokat fogalmazott meg, amely egy adott kérdésben az állam, illetve a piac szerepét hangsúlyozták.

A kérdezetteket arra kértük, hogy válasszák ki két állítás közül azt, amelyik jobban megközelíti a véleményüket.

9. táblázat:

Vélemények az államról és piacról

Állam	*Piac*
Az államnak nagyobb felelősséget kell vállalnia az emberekről való gondoskodásban	Az embereknek saját maguknak kell vállalniuk a felelősséget sorsuk alakulásáért
21,9%	40,6%
Az állam kötelessége, hogy munkát biztosítson a munkanélküliek számára	A foglalkoztatással kapcsolatos problémák megoldását inkább a piacra kell bízni
29,4%	29,7
A jövedelmeknek egyenlőbbeknek kellene lenniük	Az egyéni teljesítményeket anyagilag jobban meg kellene becsülni
16,7	61,1
Az egyenlőséget fontosabbnak tartanám, tehát azt, hogy senki se legyen hátrányos helyzetű és a társadalmi különbségek ne legyenek nagyok.	Fontosabbnak tartanám a személyes szabadságot, tehát azt, hogy mindenki szabadon élhessen és korlátozások nélkül fejleszthesse képességeit
28,9	38,9%

Adataink azt jelzik, hogy az elit az újraelosztással kapcsolatos preferenciák tekintetében meglehetősen töredezett, sokan nem tudtak vagy nem akartak állást foglalni a kétféle értéket jelző vélemény között. Legtöbben azzal értettek egyet az elit tagjai közül, hogy az egyéni teljesítményeket jobban meg kellene becsülni (61,1%). Ugyanakkor az állami és piaci szerepvállalásra expliciten kérdező állításpár esetében szinte megegyezik az etatista (29,4%) és a piacpárti (29,7%) véleményt vallók aránya, és magas az állást foglalni nem szándékozók hányada (40,9%).

Tovább finomítva a képet, a fenti változók alapján létrehoztuk az újraelosztási preferencia változóját, amely alapján állampártinak azokat tekintettük, akik a fenti négy állításpár esetében legalább két esetben az állampárti véleményt választották. A többi esetben pedig nem foglaltak állást, piacpártinak pedig azokat definiáltuk, akik az állításpárok közül legalább két esetben a piacpárti véleményt választották, és a többi esetben nem választottak határozottan, a fenti két kategóriába be nem sorolt válaszolókat pedig a határozott preferencianélküliek csoportjába soroltuk.

10. táblázat:

Preferenciák (állam kontra piac)

	N	*%*
Piacpárti	156	38,9
Állampárti	81	20,2
Hátorozott preferencia nélküli	164	40,9
Összesen	401	100,0

Adataink azt jelzik, hogy a politikai elit legnagyobb hányada, 40,9 százalékuk nem foglalt állást sem a piac, sem az állam pártján. Piacpártinak a politikai elit 38,9 százaléka tekinthető, az állampárti véleményeket vallók aránya a mintában mindössze 20,2 százalék.

A fenti értékek, preferenciák vonatkozásában nincs különbség a párt- és kormányzó elit és a közéleti-intézményi elit között, valamint meglepő módon még a politikai nézetek (jobb-bal) sem befolyásolják a politikai elit újraelosztással kapcsolatos preferenciáit. Az újraelosztási preferenciák esetében a politikai elitre nem jellemző a határozott értékválasztás, nincsenek az értékek alapján kialakult markáns csoportok, és a többség nem tekinthető sem állam-, sem piacpártinak, ugyanakkor kiemelendő, hogy az etatista szemlélet a politikai eliten belül nagyon alacsony. Az állami és piaci szerepvállalással kapcsolatos attitűdök mentén a vizsgált politikai elit erőteljesen fragmentált képet mutat.

A vélemények más dimenzióját árnyaltan képes mérni az a kérdéssor, amely azt tudakolta, hogy milyen befolyással bírnak a különböző személyek, szereplők, illetve a különböző elitek a fontos országos ügyekre. A kérdezetteknek 0–100-ig kellett pontozniuk egy-egy szereplőtípus esetében a befolyás mértékét. A kérdéssor alapján azt vizsgáljuk, hogy az elittagok kiket, milyen társadalmi szereplőket tekintenek a hatalom birtokosainak, akik a legnagyobb hatást gyakorolják az ország ügyeire.

11. táblázat:

Befolyás mértéke

Befolyás mértéke (pontszám)	*0*	*1–10*	*10–50*	*50–70*	*70 felett*
Egy átlagos állampolgárnak	17,1%	56,0%	24,8%	1,0%	1,0%
Egy parlamenti képviselőnek	1,5%	8,5%	46,4%	20,3%	23,3%
Az ország egyik legnagyobb egyeteme rektorának	2,3%	11,7%	58,7%	19,7%	7,5%
Az ország egyik legnagyobb vállalata felső vezetőjének	1,6%	4,9%	42,6%	28,9%	22,0%
Az ország egyik legnagyobb bankja felső vezetőjének	1,0%	2,8%	27,9%	27,9%	40,3%
Az ország egyik legismertebb tévé-kommentátorának	3,1%	8,3%	52,5%	24,0%	12,1%
Egy miniszternek	0,8%	3,1%	28,5%	30,3%	37,3%
Egy országos kisebbségi önkormányzat vezetőjének	5,2%	22,3%	61,8%	8,4%	2,3%

Egy átlagos állampolgár az elittagok többsége (56%) szerint alacsony befolyással (1–10 pont) bír az ország ügyeire. Legnagyobb befolyással bírónak legtöbben az ország egyik legnagyobb bankjának vezetőjét gondolják, 40,3 százalék szerint 70 pontnál nagyobb a befolyása mértéke az ország ügyeire. A politikai szereplők közül a parlamenti képviselő, a miniszter és a kisebbségi önkormányzat vezetőjének befolyására kérdezett rá a kérdéssor. A többség (61,8%) átlagos (10–50 pont) befolyásúnak véli a kisebbségi önkormányzatok vezetőit, a parlamenti képviselők esetében meglehetősen heterogén a vélemények megoszlása, 46,4%-uk átlagos pontszámot adott a parlamenti képviselőknek, míg nagyobb vagy jelentős befolyásúnak 43,6%-uk gondolja a parlamenti képviselőket. A miniszterek esetében a többség nagyobb (30,3%), illetve jelentős befolyással rendelkezőnek számító pontokat (37,3%) adott a miniszereknek. A nem politikai szereplők közül a vállaltvezetők befolyásának megítélése a parlamenti képviselőkéhez hasonló. Az egyetemi rektor, illetve az ismert tévés személyiség esetében a többség átlagos befolyáspontszámokat adott. (58,7% és 52,5%). A politikai elittagok által legbefolyásosabbnak ítélt szereplő nem a közéletből kerül ki, hanem a gazdasági életből.

Ettől némileg ellentmondóbb képet kapunk, amikor kevésbé konkrét és személyekre vonatkozó kategóriák, hanem a különböző elitcsoportok befolyására kérdezünk rá.

12. táblázat:

A befolyás mértéke

Befolyás mértéke (pontszám)	*0*	*1–10*	*10–50*	*50–70*	*70 felett*
Politikai elit	0,8%	0,1%	16,1%	19,9%	63,0%
Gazdasági elit	0,3%	1,0%	12,5%	24,9%	61,3%
Kulturális elit	2,6%	7,4%	65,0%	17,1%	7,9%

A kérdezettek döntő többsége, mind a politikai, mind a gazdasági elit befolyását jelentősnek tekinti (63% és 61,3%), míg a kulturális elitnek mindössze átlagos befolyást tulajdonítanak, nagyobbat, mint egy átlagos állampolgárnak, de alacsonyabbat, mint egy parlamenti képviselőnek, és alacsonyabbat a televíziós személyiségénél is. Ugyanakkor megjelenik egyfajta elitista szemlélet, az elit mint fogalom, terminus, úgy tűnik, befolyással van a véleményekre. Amikor a gazdasági elit befolyását kérdeztük, lényegesen többen pontozták jelentősen nagy befolyásúnak a gazdasági elit absztrakt kategóriáját, mint a gazdasági elit tagjának tekinthető banki vezérigazgatót, és ez még inkább igaz a politikai elit és a különböző politikai szereplők esetében. Arra vonatkozóan azonban, hogy kit gondolnak gazdasági, politikai, illetve kulturális elittagnak, hogyan reprezentálódik az elit a fejekben, nincsenek információink. Adataink alapján azonban az feltételezhető, hogy az elit szűk értelemben vett definícióját alkalmazzák. A politikai elit tagjai szerint a legnagyobb, és közel azonosan nagy befolyása az ország ügyeire a politikai és gazdasági elitnek van, ők azok, akik valódi befolyással bírnak az ország ügyeire. Az attitűdökhöz hasonlóan a politikai elittagok nem foglalnak állást az állam, azaz a politikai elit és a piac, vagyis a gazdasági elit hatalmának tekintetében sem. A politikai és a gazdasági elitet nagyjából hasonló befolyásúnak tekintik, a hatalom szempontjából csak a kulturális elit marad el a másik két elitcsoporttól a kérdezettek véleménye alapján. A politikai elit tagjai az államhoz és piachoz kötődő attitűdjeik alapján nem alkotnak egységes csoportot vagy csoportokat, és ebben nincs különbség a párt- és kormányzó elit, valamint a közéleti-intézményi elit között sem.

KÖZÉLETI SZEREPVÁLLALÁS

A politikai elit hagyományos definíciójához szorosan hozzátartozik a közéleti szerepvállalás. Az elit mintaadó jellegéből adódóan eszméket közvetít a társadalom felé, aktívan hozzájárul a politikai közösség formálódásához. A közélet szereplőinek, a politikai elitnek a döntések befolyásolásán túl közvélemény-formáló szerepe van, amit a közélet különböző csatornáin keresztül ér el (médiaszereplés, szervezeti aktivitás stb.). A továbbiakban azt vizsgáljuk, hogy a politikai elit közéleti részvétel tekintetében mennyire tekinthető aktívnak és melyek a közéleti szerepvállalás jellegzetes típusai. A közéleti részvétel többrétegű fogalom, sokféle magatartást foglalhat magába a választásokon való állampolgári részvételtől, a döntések és a közvélemény befolyásolásának formális és informális fórumain való jelenléten át a civil társadalmi szervezetek munkájában való részvételig.

Adataink alapján a politikai elit társadalmi cselekvésének formáit, jellegzetességeit vizsgáljuk, és ezen keresztül ragadjuk meg az elit politikai-közéleti viselkedését. Egyetértve Kende Péter (1999) társadalmi tevékenységről alkotott nézetével, a különböző civil és közéleti tevékenységek együttesét politikai viselkedésként értelmezzük. Kende a közcselekvések láncolatáról beszél, amelyben a nem politikai (civil) és politikai tevékenységeket a demokratikus politika integrálja szerves egésszé (Kende 1999).

A politikai elit társadalmi és politikai aktivitásának méréséhez Robert Putnamnak (2000) a társadalmi tőke vizsgálatánál alkalmazott mutatóiból indultunk ki, és ezek segítségével alakítottuk ki a kérdéssorokat. Putnam a társadalmi tőke egyik alapjának a társadalmi aktivitást, a részvételi hajlandóságot tekinti, amit a politikai, a civil és a vallási aktivitással, valamint informális (családi, baráti, szomszédsági, munkahelyi) kapcsolatok sajátosságaival mér. Mindezeket felhasználva a politikai elit társadalmi magatartásmódjának mérésére a politikai részvételt, a civil részvételt, az informális kapcsolatok és az aktivitás mértékét használjuk.

A politikai részvételt és aktivitást a pártmunka és párttevékenység, a helyi szervezetben betöltött testületi tagság, a politikai gyűlésen való részvétel, a parlamenti képviselőség, a politikai tisztségvállalás és a petíció aláírása alapján mérjük. A civil szerepvállalás mutatói pedig a civil szervezeti tagság, a közösségi rendezvényeken való részvétel, beszéd tartása, olvasói levél írása és a médiában való szereplés, amit kiegészít még az informális társadalmi kapcsolatok gyakorisága.

Putnam (2000) normatív megközelítésében a társadalmi aktivitás és hajlandóság mint a társadalmi tőke alapja megkönnyíti a kollektív problémák megoldását és a közösség fejlődéséhez vezet. A politikai elit társadalmi aktivitása és viselkedésmódja, az elit mintaadó és közvélemény-formáló szerepéből adódóan, s a putnami megközelítésből kiindulva alapja lehet a politikai közösség fejlődésének, a demokráciába vetett bizalom növekedésének. Mindez egybecseng Bibó elittel kapcsolatos elvárásaival is, aki szerint *„Az elit feladata azonban több és szélesebb, mint a társadalom vállalkozásainak, akcióinak a vezetése. Az elit legfőbb szerepe az, hogy az élet élésére, az emberi helyzetekben való erkölcsi viselkedésre s az emberi szükségletek mélyítésére, finomítására és gazdagítására mintákat, példákat adjon…”* (Bibó 1990: 226.).

Politikai aktivitás

A politikai elit legjellemzőbb közéleti-politikai tevékenységének a helyi szervezetekben való testületi tagság látszik, a politikai elittagok 37,9 százaléka tagja valamilyen lokális politikai testületnek. Emellett 32,5 százalékuk az elmúlt egy év során írt alá petíciót, és 31,1 százalék a politikai gyűléseken résztvevők aránya. Pártmunkát, párttevékenységet a mintába került személyek 20,6 százaléka végez, parlamenti képviselő a minta 11,8 százaléka, és 11,6 százalék csupán a politikai tisztséget betöltők vagy arra pályázók aránya is. Összességében a politikai elitre mérsékelt politikai aktivitás jellemző, a politikai aktivitás közösségi formáiban (gyűlés, petíció aláírása) az elit aktívabb, míg az egyéni formák esetében (képviselő, politikai tisztség) ez az aktivitás alacsonyabb.

Jelentős különbség figyelhető meg a politikai tevékenységek egyes típusai esetében a párt- és kormányzó elit, valamint a közéleti-intézményi elit között. A legtöbb tevékenység esetében lényegesen magasabb aktivitás jellemző a párt- és kormányzó elitre, mint a közéleti-intézményi elitre. Az egyéni aktivitásformák esetében, mint a parlamenti képviselőség vagy a politikai tisztségvállalás, kiugróan nagyok az eltérések. Míg a párt- és kormányzó elit tagjainak 34,2 százaléka vállalt parlamenti képviselő pozíciót, ez

az arány a közéleti-intézményi elit esetében mindössze 2,2%. A politikai tisztségvállalás esetében is hasonló eltérés látszik, a párt- és kormányzó elit 30 százaléka, míg a közéleti-intézményi elit 3,6 százaléka pályázott meg vagy vállalt politikai tisztséget. A politikai aktivitás közösségi formái esetében is van különbség a két elitcsoport között, bár ez a különbség igazán csak a politikai gyűlésen való részvétel esetében kimagasló (párt- és kormányzó elit 58% vs. közéleti-intézményi elit 19,5%). Valamivel kisebb az eltérés, de van eltérés a testületi tagság esetében is (53,3% vs. 31,3%), míg a petíció aláírásában nincs különbség a két alminta aktivitása között, petíciót mindkét alminta esetében körülbelül minden harmadik elittag írt alá az elmúlt egy év során. Amiben még lényeges különbség van a párt- és kormányzó elit, valamint a közéleti-intézményi elit tagjai között, az a párttevékenység, a párt- és kormányzó elit 49,2%-a folytat valamilyen párttevékenységet, míg ez az arány a közéleti-intézményi elit esetében mindössze 8,2%. Ez a párt- és kormányzó elit esetében konzisztens jellegzetességnek tekinthető, ugyanakkor a közéleti-intézményi elitnek az ilyen magasfokú inaktivitása a párttevékenység esetében a pártoktól való távolságtartásra is utalhat.

13. táblázat:

Az előző évben az alábbi tevékenységek közül melyekben vett Ön részt, illetve mit végzett?

	Párt- és kormányzó elit	*Közéleti-intézményi elit*	*Teljes minta*
Pártmunka, párttevékenység	Van összefüggés (Chi2 szigf= 0,000)		
Igen (%)	49,2%	8,3%	20,6%
Testületi tagság helyi szervezetben	Van összefüggés (Chi2 szigf= 0,000)		
Igen (%)	53,3%	31,3%	37,9%
Részvétel politikai gyűlésen	Van összefüggés (Chi2 szigf= 0,000)		
Igen (%)	58,0%	19,5%	31,1%
Parlamenti képviselőség	Van összefüggés (Chi2 szigf= 0,000)		
Igen (%)	34,2%	2,2%	11,8%
Petíció aláírása	Nincs összefüggés (Chi2 szigf= 0,456)		
Igen (%)	31,7%	32,9%	32,5%
Politikai tisztségvállalás vagy pályázás politikai tisztségre (pl. államtitkár)	Van összefüggés (Chi2 szigf= 0,000)		
Igen (%)	30,0%	3,6%	11,6%

A politikai aktivitást jelzi a különféle aktivitási formák száma is. Az elittagok jelentős hányada (36,5%) semmilyen politikai tevékenységet nem végzett az elmúlt egy év során. 29,5 százalékuk egyféle, míg 13 százalékuk kétféle tevékenységet végzett csupán. A politikai aktivitás magas szintje, azaz a 3 vagy többféle aktivitási forma az elit 21 százalékát jellemzi. Ebben a tekintetben is jelentős különbség van a párt- és kormányzó elit, valamint a közéleti-intézményi elit között. Előbbi politikai aktivitása lényegesen

magasabb, 47,5 százalékuk három vagy többféle politikai aktivitásformát is megjelölt, míg ez az arány a közéleti-intézményi elit esetében mindössze 9,6%, melynek politikai szerepvállalásának alacsony fokát jelzi az is, hogy esetükben a politikailag inaktívak aránya 42,1%.

14. táblázat:

A politikai aktivitás különbsége
a párt- és kormányzati elit,
valamint a közéleti-intézményi elit között

	Párt- és kormányzó elit	*Közéleti-intézményi elit*	*Teljes minta*
0	23,3%	42,1%	36,5%
Egyféle	20,0%	33,6%	29,5%
Kétféle	9,2%	14,6%	13,0%
Három vagy többféle	47,5%	9,6%	21,0%
Van összefüggés Chi2 szigf= 0,000)			

Hasonló képet kapunk a hivatásos és nem hivatásos politikusok politikai aktivitásának összehasonlításával is.

15. táblázat:

A politikai aktivitás különbsége a hivatásos
és nem hivatásos politikusok között

	Nem hivatásos politikus	*Hivatásos politikus*
0	44,6%	15,8%
Egyféle	30,3%	27,2%
Kétféle	13,2%	12,3%
Három vagy többféle	11,8%	44,7%
Van összefüggés Chi2 szigf= 0,000)		

Az aktív politikai tevékenység döntően a hivatásos politikusokat jellemzi (44,7%), ők azok, akik többféle tevékenységformában is aktívnak bizonyulnak, míg a nem hivatásos politikusok csoportja leginkább inaktív (44,6%) vagy csak egyféle tevékenységben mutatott aktivitást (30,3%). A politikai aktivitás esetében a politikai elit két markánsan elkülönülő csoportra bomlik, a politikailag aktívak és inaktívak csoportjára, amely tagolódás egybeesik mind az eliten belüli szektoriális-pozicionális elkülönüléssel, mind a tevékenységszerkezetbeli elkülönüléssel. Aktív politikai magatartás a párt- és kormányzó elitre, illetve a tevékenység alapján a hivatásos politikusok csoportjára jellemző. Mindez összefüggésbe hozható a demokrácia állapotával, a politikai kultúra sajátosságaival, amely a versengő, hiperaktív politikusoknak kedvez (Bihari 2005) és adataink arra engednek következtetni, hogy az aktívan, sőt hiperkatívan szereplő politikusok kiszorítják a nem kormányzó elit tagjait a politizálás arénájából.

Civil aktivitás

A civil aktivitás mérésére a putnami mutatók közül a (1) tisztségviselés társadalmi szervezetben, klubban; (2) a részvétel iskolai vagy települési közösségi, rendezvényen; (3) a beszédtartás/szónoklat és (4) az olvasói levél írása egy újságnak típusú mutatókat használtuk, amit kiegészítettünk még a publikáció, nyilatkozat közéleti lapokban közéleti kérdésekről és az interjú adása a médiában típusú kérdésekkel. A politikai elittagokra általánosan jellemző a médiamegjelenés, 80,9 százalékuk adott interjút az elmúlt egy év során az írott sajtóban, illetve a rádióban vagy a televízióban. Ezzel szemben a médiamegjelenést magánemberként, azaz az olvasói levél írását egy újság számára csak kevesen választották (19,3%). Publikáció, nyilatkozat közéleti lapokban a minta közel felét jellemző tevékenység. (43,2%) A médiaaktivitás mint civil aktivitási forma esetében nincs különbség a párt- és kormányzó elit valamint, a közéleti-intézményi elit tagjai között.

16. táblázat:

Civil aktivitás – párt- és kormányzó elit és közéleti-intézményi elit

	Párt- és kormányzó elit	*Közéleti-intézményi elit*	*Teljes minta*
Tisztségvállalás társadalmi szervezetben, klubban	Van összefüggés (Chi2 szigf= 0,020)		
Igen (%)	62,5%	73,5%	70,2%
Részvétel iskolai vagy települési közösségi rendezvényen	Van összefüggés (Chi2 szigf= 0,000)		
Igen (%)	73,3%	55,2%	60,7%
Beszéd tartás/szónoklat	Van összefüggés (Chi2 szigf= 0,025)		
Igen (%)	73,3%	62,7%	65,9%
Olvasói levél írása egy újságnak	Nincs összefüggés (Chi2 szigf= 0,464)		
Igen (%)	20,0%	19,1%	19,3%
Publikáció, nyilatkozat közéleti lapokban közéleti kérdésekben	Nincs összefüggés (Chi2 szigf= 0,107)		
Igen (%)	48,3%	41,0%	43,2%
Interjú adása a médiában	Nincs összefüggés (Chi2 szigf= 0,247)		
Igen (%)	77,2%	82,9%	80,9%

A civil aktivitás más formái tekintetében azonban már számottevő eltérés van a két alminta között. Az iskolai vagy lokális közösségi rendezvényen való részvétel, valamint a szónoklat esetében a párt- és kormányzó elit tagjai mutatnak nagyobb aktivitást (73,3% vs. 55,2% és 73,3% vs. 62,7%), míg a civil szervezeti szerepvállalásban a közéleti-intézményi elit tűnik aktívabbnak, tagjainak 73,7 százaléka vállalt tisztséget az elmúlt egy év során társadalmi szervezetben vagy klubban, míg ez az arány a párt- és kormányzó elit esetében valamivel alacsonyabb (62,5%). Adataink azonban arra utal-

nak, hogy a civil aktivitás esetében nincs olyan éles különbség az alminták között, mint a politikai aktivitás esetében.

Tovább finomítva a képet megnéztük a civil aktivitási formák számában megmutatkozó aktivitást is:

17. táblázat:

A civil aktivitásformák mennyisége

	N	*%*
0 tevékenység	22	5,5
Egy-, kétféle	125	31,2
Három vagy többféle	254	63,3
Összesen	401	100,0

Adataink azt jelzik, hogy a politikai elit a hatféle civil tevékenységi forma alapján döntően magas civil aktivitásúnak tekinthető. 63,3 százalékuk három vagy több tevékenységi formát is megjelölt, és elenyésző (5,5%) azoknak a száma, akik semmiféle civil tevékenységet nem folytattak. Az aktivitási formák számát tekintve nincs különbség a párt- és kormányzó elit, valamint a közéleti-intézményi elit között. Különbség van ugyanakkor a civil aktivitás mennyiségi mutatói vonatkozásában a hivatásos és nem hivatásos politikusok között.

18. táblázat:

A hivatásos és nem hivatásosos politikusok civil aktivitásának különbsége

	Nem hivatásos politikus	*Hivatásos politikus*
0 tevékenység	7,0%	1,8%
Egy-, kétféle	35,5%	20,2%
Három vagy többféle	57,5%	78,1%

A hivatásos politikusként tevékenykedő elittagokra a civil aktivitás magasabb foka jellemző. 78,1 százalékuk három vagy többféle civil tevékenységet is végez, míg ez csak a nem hivatásos politikai szereplők 57,5 százalékára jellemző. A nem hivatásos politikusként tevékenykedő elittagok körében nagyobb azok aránya, akik egy-kétféle tevékenységet végeznek. A teljesen inaktívak aránya mindkét almintában meglehetősen csekély, kicsivel nagyobb a nem hivatásos politikusok között (7%), mint a hivatásos politikusok között (1,8%). Adataink tehát azt jelzik, hogy a politikai elit alapvetően aktív civil/közösségi életet él, és ezt az aktivitást csak a tevékenységszerkezet eltérése befolyásolja némileg, a hivatásos politikusok valamivel nagyobb aktivitást mutatnak. A politikai elit egészére és ezen belül a hivatásos politikusokra még inkább jellemző a magas civil aktivitás. A politikai elit tagjai számos formában vannak jelen a közéletben, fejtik ki véleményüket és közvetítik értékeiket, ezáltal befolyásolva a közvéleményt. Felmerül a kérdés azonban, hogy a fenti tevékenységek mennyiben segítik a politikai közösség fejlődését, a civil szereplést aktívan vállaló politikusok képesek-e aktivitásukon keresz-

tül a demokráciába vetett bizalmat növelni, vagy ez a fajta, számos szempontból formális és szimbolikus aktivitás (szónoklat, petíció stb.) az elitizmussal párosulva a politikai elitnek a civil élet feletti uralmára utal, amely kiszorítja és meggátolja az alulról építkező kezdeményezéseket. Mindezek megválaszolására azonban további kutatások szükségesek.

Informális aktivitás

Az informális kapcsolatok mérésére a Putnam által alkalmazott kérdéssort használtuk, amely 14 féle tevékenység esetében kérdez rá annak végzésének gyakoriságára, ezek között különböző kulturális, szórakozási és szabadidős tevékenységek szerepelnek. Ezek azok, amelyek alapján Putnam az egyének társadalmi aktivitását, a kollektivitás kontra individualizálódás mértékét vizsgálta (Putnam 2000). A politikai elit esetében az informális aktivitás mérésével a kollektivitás egyéni jellegzetességeire, az individualizálódás meglétére vagy hiányára vonatkozóan fogalmazunk meg hipotéziseket. Az individualizálódás vizsgálatát a politikai elit vonatkozásában azért tartjuk fontosnak, mert kutatások bizonyítják a magyar társadalom individualizálódásának magas fokát, amely összefüggésbe hozható a politikai közösség hiányával, amely pedig összefügg a demokrácia jelenlegi válságával is (Kopp – Skrabski 2008).

19. táblázat:

Milyen gyakran[5] végzi Ön az alábbi szabadidős, illetve társadalmi tevékenységeket?

	Soha	*Ritkán*	*Gyakran*
Vacsora étteremben	2,5%	35,4%	62,1%
Moziba járás	16,9%	52,5%	30,6%
Sportrendezvényre járás	27,7%	48,6%	23,7%
Színházba, koncertre járás	3,3%	52,9%	43,9%
Múzeumlátogatás	2,0%	73,0%	25,0%
Kártyaparti	66,7%	21,8%	11,5%
Kirándulás	8,3%	52,1%	39,6%
Wellness	31,7%	49,9%	18,4%
Csapatszintű sportolás	62,5%	17,7%	19,7%
Barát meglátogatása vagy a barát látogatása	2,3%	23,6%	74,1%
Közös iszogatás munka után	58,9%	25,3%	15,8%
Szórakozóhelyek látogatása	48,9%	39,7%	11,5%
Részvétel vitaklubban, értelmiségi szalonban	33,2%	43,0%	23,8%
Árverésen, aukción való részvétel	83,8%	14,4%	1,8%

[5] Gyakorinak azt tekintjük, amikor havonta egyszer vagy még gyakrabban végeznek egy-egy tevékenységet. Ritkán azt a tevékenységet végzik, amely az évi egyszeri gyakoriságtól az évi többszöri alkalomig terjed, és emellett a válaszadóknak lehetőségük volt megjelölni, hogy mely tevékenységeket nem végzik soha.

A politikai elit többsége esetében gyakran végzett informális tevékenységként csak a baráti látogatás és az éttermi vacsorázás jelenik meg, az elittagok 74,1 százaléka havonta többször vagy még gyakrabban látogatja meg barátait vagy fogad barátokat és 62,1 százalékuk gyakran vacsorázik étteremben. Az informális kapcsolati aktivitás struktúráját jól mutatja az elutasított tevékenységek csoportja. Az elittagok döntő többsége (83,8%) soha nem vesz részt árverésen, aukción. Szintén magas a kártyapartira (66,7%) nem járók aránya. Csapatszintű sportoláson se vesz részt az elittagok többsége (62,5%), és a közös iszogatás munka után szintén nem tartozik a többség esetében a szabadidős tevékenységek közé (58,9%). Emellett viszonylag magasnak tekinthető azoknak az aránya is, akik nem járnak soha szórakozóhelyekre (48,9%). A legjellegzetesebb informális kapcsolati aktivitás formáinak az éttermi vacsorán és a baráti látogatáson kívül a kulturális programokat tekinthetjük. Legalább havi rendszerességgel jár színházba, koncertre az elittagok 43,9 százaléka, 30,6 százalékuk pedig viszonylag gyakran jár moziba, és 25 százalék nyilatkozta azt, hogy havi rendszerességgel vagy azt meghaladó mértékben látogatja a múzeumokat, a múzeumba soha nem járók 2 százalékos aránya mellett. A kulturális programok mellett jellemző még a kirándulás, az elittagok 39,6 százaléka legalább havi rendszerességgel kirándulni jár.

20. táblázat:

Különbségek a párt- és kormányzó elit,
valamint a közéleti-intézményi elit között az informális tevékenységekben

	Párt- és kormányzó elit	*Közéleti-intézményi elit*	*Teljes minta*
Vacsora étteremben	Van összefüggés (Chi2 szigf= 0,009)		
Havonta egyszer vagy még gyakrabban(%)	71,7%	57,8%	62,1%
Szórakozóhelyek látogatása	Van összefüggés (Chi2 szigf= 0,000)		
Havonta egyszer vagy még gyakrabban(%)	18,3%	8,1%	11,5%
Sportrendezvényre járás	Van összefüggés (Chi2 szigf= 0,000)		
Havonta egyszer vagy még gyakrabban(%)	36,7%	17,8%	23,7%
Csapatszintű sportolás	Van összefüggés (Chi2 szigf= 0,012)		
Havonta egyszer vagy még gyakrabban(%)	28,3%	15,7%	19,7%
Közös iszogatás munka után	Van összefüggés (Chi2 szigf= 0,000)		
Havonta egyszer vagy még gyakrabban(%)	25,2%	11,4%	15,8%

A párt- és kormányzó elit, valamint a közéleti-intézményi elit tagjai között a legtöbb informális tevékenység esetében nincs lényeges eltérés. Eltérés csak az esti szabadidős tevékenységek, valamint a sporthoz való viszonyban található. A párt- és kormányzó elit nagyobb aktivitást mutat mind az esti szabadidő-eltöltés, mind a sport esetében, tagjainak 71,7%-a jár gyakran vacsorázni étterembe, míg ez az arány a közéleti-intézményi elit esetében csak 57,8%, munka után iszogatni a közéleti-intézményi elitnek mindössze 11,4% jár legalább havi rendszerességgel, míg ez az arány a párt- és kormányzó elit

esetében magasabb (25,2%). Szintén nagyobb a szórakozóhelyeket gyakran látogatók aránya a párt- és kormányzó elit (18,3%) tagjai között, mint a közéleti-intézményi elittagok esetében (8,1%). A sporthoz kötődő aktivitás esetében pedig, míg a párt- és kormányzó elit 36,7 százaléka gyakran látogatja a sportrendezvényeket, addig ez az arány a közéleti-intézményi elit tagjai között mindössze 17,8 %, a csapatszintű sportolást legalább havi rendszerességgel a párt- és kormányzó elit 28,3 százaléka végez szemben a közéleti-intézményi eliten belül a rendszeresen csapatszintű sportoláson résztvevők 15,7 százalékos arányával.

21. táblázat:

Inaktivitás mértéke

	Párt- és kormányzó elit	*Közéleti-intézményi elit*	*Teljes minta*
Aktív	29,2%	19,6%	22,5%
Átlagos	61,7%	59,3%	60,0%
Inaktív	9,2%	21,1%	17,5%
Van összefüggés (Chi2 szignf=0,006)			

Az informális aktivitás számszerű mérésére létrehoztuk az inaktivitás változóját, amely azt mutatja, hogy az egyes elittagok hány tevékenységforma esetében válaszolták azt, hogy soha nem végzik azt a tevékenységet. Aktívnak azokat tekintjük, akiknél ezen tevékenységek száma kettő vagy kevesebb, az átlagosan aktívak csoportjába azokat soroltuk, ahol az elutasított tevékenységek száma három és hat között van, míg inaktívnak azokat tekintjük, akik a lehetséges 14 tevékenység közül hét vagy több esetben mondták azt, hogy soha nem végzik.

A politikai elittagok többsége átlagos aktivitásúnak tekinthető (60,0%); az aktívak aránya, akik a 14 tevékenység közül maximum két esetben mondták azt, hogy soha nem végzik, 22,5%; míg az inaktívak aránya, akik hét vagy több informális aktivitási forma esetében is azt nyilatkozták, hogy soha nem végzik, 17,5%.

22. táblázat:

Inaktivitás korcsoportok szerint

	30–40	*41–50*	*51–60*	*61–70*	*70 felett*
Aktív	33,3%	40,6%	19,7%	13,4%	11,1%
Átlagos	61,1%	52,2%	66,9%	57,1%	48,1%
Inaktív	5,6%	7,2%	13,4%	29,5%	40,7%

Különbség van az informális aktivitás vonatkozásában a párt- és kormányzó elit, valamint a közéleti-intézményi elit tagjai között. A párt- és kormányzó eliten belül magasabb az aktívak aránya (29,2%), és meglehetően kevés közöttük az inaktív (9,2%). Ezzelszemben a közéleti-intézményi elit esetében magasnak tekinthető az inaktívak aránya (21,1%). Adataink azt jelzik tehát, hogy a politikai eliten belül jelentő eltérés figyel-

hető meg az individualizálódás mértékét tekintve a két alminta között. Az individualizálódás a közéleti-intézményi elit tagjai esetében lényegesen magasabb, mint a párt- és kormányzó elitben.

Az informális aktivitás esetében, amely számos szabadidős és szórakozási tevékenységet is jelent, relevánsnak tartottuk az életkorral való összevetést. A kor és informális aktivitás között lényegében egyenes arányú összefüggés van. Kimutatható, hogy a kor előrehaladtával az inaktívak aránya szignifikánsan nő.[6]

Az alapvetően átlagos informális aktivitású eliten belül az aktivitás tekintetében kiemelkedik a párt- és kormányzó elit csoportja. A tevékenységszerkezetbeli különbség, úgy tűnik, eltérő magatartást eredményez, és a hivatásos politizálás a kollektivitás magasabb fokával párosul. Kérdés, hogy ennek hatása hogyan érvényesül a társadalomban. A hivatásos politikusok ilyen típusú magatartása az elit mintaadó szerepéből adódóan leszivároghat-e a társadalom alsóbb rétegeibe, ezáltal járulva hozzá a kollektivitás erősödéséhez? Vagy éppen ellenkezőleg: ez a fajta magatartásmód csak tovább erősíti a meglévő politikai kultúrát és a hiperaktív politikusok (Bihari 2005) jelenlétét, amely a politikusok iránti bizalom csökkenését és ezzel a demokrácia válságát (Körösényi 2009) és a színlelt demokrácia (Ilonszki – Lengyel 2009) megmerevedését segíti elő?

A társadalmi aktivitás elemzése alapján az látszik, hogy a politikai elit két csoportja, a párt- és kormányzó elit, valamint a közéleti-intézményi elit között jelentős különbségek vannak. A politikai és informális aktivitás esetében előbbi alapvetően nagyobb aktivitást mutat, míg a civil aktivitás esetében nincs lényeges különbség a két csoport között, és mindkettőre magas civil aktivitás jellemző. A politikai és civil aktivitás esetében összefüggést találtunk az aktivitás és a tevékenységforma között, azaz a hivatalos politikusok körében szignifikánsan nagyobb mind a politikai, mind a civil életben aktívabbak aránya. Ezzel szemben az informális aktivitás nagysága az életkorral mutat összefüggést.

Adataink tehát azt jelzik, hogy van a politikai eliten belül egy, a közéleti szerepvállalásában aktív csoport, amely döntően a párt- és kormányzó elitből kerül ki. A politikai és informális aktivitás esetében a politikai elit egészét inkább közepes vagy alacsonyabb aktivitás jellemzi. A közéleti szerepvállalás esetében a vizsgált politikai elit a legnagyobb aktivitást a civil életben mutatja. A politikai cselevés csak az elit egy meghatározott szegmensét, a politikai elit szűkebben értelmezett csoportját jellemzi. A politikai elit tágabb csoportjai számára a közéleti cselevés legfőbb területét a civil tevékenységek jelentik, ezen keresztül fejtik ki közéleti hatásukat, formálják a közvéleményt, közvetítik nézeteiket és erősítik a civil életet, amely hatással lehet politikai közösség fejlődésére is. Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy a politikai elitre inkább a formális aktivitás jellemző, informális kapcsolatok tekintetében lényegesen alacsonyabb aktivitást mutatnak, pedig a kollektív cselekvés, a kollektivitás alapja és bázisa sokkal inkább az

[6] Felmerül a kérdés, hogy a párt- és kormányzó elit nagyobb aktivitására vajon milyen hatást gyakorol, hogy körükben valamivel magasabb a fiatalabb korcsoportokhoz tartozók aránya. Jelen tanulmány azonban az összefüggések mélyebb vizsgálatára nem, csupán a fő jellegzetességek leírására vállalkozott, a párt- és kormányzó elit közötti eltérések magyarázatához nem csupán az informális aktivitás, de az összes többi jellegzetesség vonatkozásában is további elemzések szükségesek.

informális tevékenység, amely megalapozza a formális tevékenységek iránti elkötelezettséget és aktivitást is.[7]

ÖSSZEGZÉS

A tanulmány a 2009-es politikai elit társadalmi jellegzetességeinek és társadalmi részvételének vizsgálatán keresztül mutatta be a politika és közélet legfőbb intézményei vezetőinek társadalmi és közéleti szerepét és szerepvállalását a jelenkori demokrácia válságának időszakában. Pareto (1968) megközelítéséből kiindulva a vizsgálat során külön figyelmet szenteltünk a politikai elit két típusának, a párt- és kormányzó elitnek és a nem kormányzó, azaz a közéleti-intézményi elitnek. Kutatásunk egyik központi kérdése volt a politikai elit eltérő definíciójából adódó különbségek vizsgálata.

Adataink azt mutatják, hogy a politikai elit tagjai alapvetően hasonló szocio-demográfiai karakterrel rendelkeznek. A párt- és kormányzó elit és a közéleti-intézményi elit között lényeges különbség csak a születési hely típusában van, előbbi tagjainak esetében lényegesen nagyobb a falusi származásúak aránya, míg utóbbiak esetében jelentős a budapesti születésűek hányada. A politikai elit tagjai jellemzően középkorú vagy idősebb, magasan iskolázott, és vezető vagy értelmiségi foglalkozású férfiak. A származás tekintetében azonosítható a politikai eliten belül egy alacsonyabb származási hátterű (apa foglalkozása, apa iskolai végzettsége), mobilabb csoport is, jelenlétük azonban nincs összefüggésben a politikai elit definíciós hátterével, tehát a mobil csoport ugyanolyan valószínűséggel van jelen a párt- és kormányzó elitben, mint a közéleti-intézményi elitben.

Vagyoni és jövedelmi helyzetét tekintve a politikai elit tagjainak többsége nem a vagyoni-jövedelmi hierarchia csúcsán helyezkedik el, vagyoni helyzetüket tekintve a felsőközéposztályhoz sorolhatóak, bár kimutatható közöttük a felső osztályban való jelenlét is, amely azonban nem köthető a politikai elit karakteresen elkülönülő csoportjaihoz, a vagyoni különbségek nem hozhatók összefüggésbe a politikai és közéleti szerepekkel, nézetekkel, státusokkal. A politikai elit egy alapvetően egységes, inkább zárt társadalmi csoportként írható le, ahol a bekerülés alapja valószínűleg a magas társadalmi rang és presztízs, azaz a magas iskolázottsági és foglalkozási pozíció, és kevésbé a származási pozíció és lényegesen kevésbé a vagyoni helyzet. Tevékenységszerkezete alapján azonban a politikai elit két markánsan elkülönülő csoportra osztható: a hivatásos politikusok, valamint a közintézmények vezető pozícióit betöltő nem hivatásos politikusok csoportjára. A politikai eliten belül éles határvonalat jelent a tevékenységszerkezetbeli eltérés az intézményi pozíciók és a hivatásos politikusi pozíciók között. A párt- és kormányzó elit fő sajátossága a professzionalizálódás, a szakmai tudás háttérbe szorulása és a politikusi hivatás térnyerése, míg a közéleti-intézményi elit esetében a szakmai tudás alapján megszerzett pozíció dominál.

[7] Felvetődhet a kérdés, hogy az alacsony informális aktivitás a politikai elit individualizációját jelzi-e, és hogy ez milyen hatással van az elit mindennapi viselkedésmódjára, a kollektivitás ethoszára, ennek vizsgálatához azonban további elemzések szükségesek.

A politikai elit újraelosztási preferenciáinak, az állam kontra piac szerepével kapcsolatos attitűdjeinek vizsgálata az elit értékek mentén történő töredezettségét jelzi, de nincsenek jól körülhatárolható értékcsoportok. A politikai elitre nem jellemző a határozott értékválasztás, és a többség nem tekinthető sem állam, sem piacpártinak. Ezt erősíti az is, hogy véleményük szerint az ország ügyeire a legnagyobb befolyással a gazdasági és politikai elit van, és befolyásuk mértékét azonosnak értékelik. Az értékek töredezettsége egyformán jellemzi a párt- és kormányzó elit, illetve a közéleti-intézményi elit tagjait.

A politikai elit definíciójához szorosan hozzátartozik a közéleti szerepvállalás. Az elit mintaadó szerepet tölt be a társadalomban, és így aktívan hozzájárul a politikai közösség formálódásához. A politikai aktivitás alapján a politikai elit két markánsan elkülönülő csoportra bomlik: a politikailag aktívak és inaktívak csoportjára, amely tagolódás egybeesik az eliten belüli szektoriális-pozicionális elkülönüléssel, és a hozzá kapcsolódó tevékenységszerkezetbeli eltéréssel. Aktív politikai magatartás a párt- és kormányzó elitre, illetve a hivatásos politikusok csoportjára jellemző. A civil aktivitás esetében a politikai elit egységesebb képet mutat, akikre aktív civil/közösségi életet jellemző, ami a civil szervezeti tisztségvállalástól a közösségi rendezvényeken való részvételen át a médiamegjelenésig terjed. A társadalmi aktivitás, azaz az informális társas tevékenységek vonatkozásában a politikai elit két csoportja a párt- és kormányzó elit, valamint a közéleti-intézményi elit között jelentős különbségek vannak, előbbi nagyobb aktivitást mutat. A politikusi szerephez, úgy tűnik, hozzátartozik az aktivitás magas foka. Kérdés azonban, hogy ez a jelenlegi a demokrácia válságát jellemző politikai kultúrával hozható-e összefüggésbe, amely a politikában az aktív szereplőknek és váteszeknek kedvez (Bihari 2005), vagy normatív módon a politikai elit tagjaiban és viselkedésében létezik az a fajta potenciál, amely képessé teszi a válság menedzselésére? Azaz a politikai elit viselkedésében rejlő kollektivitás lehet a kulcs, az elit mintaadó és közvéleményt befolyásoló szerepén keresztül, a demokrácia válságának felszámolásához?

Összességében azonban az is elmondható, hogy az informális tevékenységek esetében a politikai elitre lényegesen alacsonyabb aktivitás jellemző, mint a formális (főként civil, de a politikai elit esetében politikai is) tevékenységek esetében. A közéleti aktivitás magas foka a politikai elit egésze esetében inkább az individualizálódás elemeivel párosul. A közösségi cselekvés formális színterein való részvétel nem párosul a kollektivitás egyéni jellegzetességeivel. Mindezek pedig feltételezésünk szerint inkább az elitista demokráciát erősítik (Bihari 2005), melyben a közélet formális tereit a politikai elit uralja, anélkül, hogy a kollektivitás mintáját közvetítené a társadalom felé.

A demokrácia jelenlegi válsága, az ún. színlelt demokrácia (Ilonszki – Lengyel 2009) körülményei között a politikai elitre, a bezáródásra utaló szocio-demográfiai homogenitás, a tevékenységszerkezetbeli és szektoriális-pozicionális differenciálódás, valamint az értékek és a társadalmi viselkedés fragmentálódása jellemző. A politikai elitnek a párt- és kormányzó elitcsoportja uralja a politikai arénát, és a politikai elit egészére jellemző a civil aktivitás magas foka, ami egyfajta formális-szimbolikus aktivitást jelent, és feltételezhetően inkább a civil szféra politikai elit által történő kisajátítását,

semmint az aktív társadalmi együttműködést takarja. Annál is inkább, mert az informális aktivitás vizsgálatának eredményei a politikai elit individualizálódására utalnak.

Válaszul a tanulmány elején feltett kérdésre, hogy a politikai elit tagjaiban fellelhető-e az a potenciál, ami a demokrácia válságának felszámolásához szükséges, jelen vizsgálat eredményei alapján az a hipotézis fogalmazható meg, hogy a politikai elit jellegzetességei és viselkedésmódja, nem vagy csak részben felel meg a Bibó által is megfogalmazott elvárásoknak, miszerint az elitnek *„a társadalmi értékelésnek azokat az új szempontjait kell megkeresnie és elsősorban magára alkalmaznia, melyek megfelelnek a megváltozott társadalmi közmeggyőződésnek, és alkalmasak a közösség megzavart harmóniájának a helyreállítására"* (Bibó 1990: 241).

IRODALOM

Balázs Zoltán (2006): A politikai eszmék szerepe a pártok stratégiájában – különös tekintettel a 2006-os választásokra. *Politikatudományi Szemle*, 2-3: 73–88.

Bibó István (1990): Elit és szociális érzék. In (uő): *Válogatott tanulmányok I. 1935–1944.* Budapest: Magvető Kiadó, 221–241.

Bihari Mihály (2005): *Magyar Politika 1944–2004.* Budapest: Osiris Kiadó.

Csizmadia Ervin (2006): Politikai vezetők és politikai környezet II. *Politikatudományi szemle*, 4: 5-40.

Csurgó Bernadett – Himesi Zsuzsa – Kovách Imre (2002): Elitek és politikai preferenciák. In Kurtán Sándor – Sándor Péter – Vass László (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve. I. kötet.* Budapest: Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 318–337.

Fritz Tamás (2002): A bal- és a jobboldal az ezredfordulón. *Politikatudományi Szemle,* 3–4: 151–165.

Gyáni Gábor – Kövér György (1998): *Magyarország társadalomtörténete a reformkortól az első világháborúig.* Budapest: Osiris, 221–291.

Higley John (2008): Elite Theory. In *Political Sociology*, conference paper, http://montreal2008.ipsa.org/site/images/PAPERS/section1/RC%202%20–%20Higley–%201.3.pdf

Higley, John – Lengyel György (eds.) (2000): *Elites after State Socialism. Theories and Analysis.* Lanham: Rowman and Littlefield.

Higley, John – G. Lowel Field – Knut Groholt (1976): *Elite Structure and Ideology: A Theory with Applications to Norway.* Columbia: University Press.

Ilonszki Gabriella – Lengyel György (2009:) Válaszúton: konszolidált vagy színlelt demokrácia? *Politikatudományi Szemle,* 1: 7–25.

Karácsony Gergely (2001): Értékek és választások. *Educatio,* 3: 504–516.

Kende Péter (1999): Megjegyzések a civil társadalomról. *Comitatus*, 3: 12–19.

Kolosi Tamás (2000): *A terhes babapiskóta.* Budapest: Osiris Zsebkönyvtár.

Kopp Mária – Skrabski Árpád (2008): Hogyan teremthető politikai közösség egy individualista társadalomban? *Századvég*, 50: 143–151.

Körösényi András – Tóth Csaba – Török Gábor (2003): *A magyar politikai rendszer.* Budapest: Osiris Kiadó.

Körösényi András (2003): Politikai képviselet a vezérdemokráciában. *Politikatudományi Szemle*, 4: 5–22.

Körösényi András (2009): A magyar demokrácia patologikus vonásai. *Kommentár*, 5: 60–68.

Kuczi Tibor – Kristóf Luca – Kovách Imre (2006): A szociológia szerepváltozása és az értelmiség útja az osztályhatalomból. In Kovách Imre (Szerk.): *Társadalmi metszetek. Érdekek és hatalmi viszonyok, individualizáció és egyenlőtlenség a mai Magyarországon.* Budapest: Napvilág Kiadó, 79–158.

Mills, C. Wright (1972): *Az uralkodó elit.* Budapest: Gondolat.

Pareto, Vilfredo (1968): *The Rise and Fall of the Elites: An Application of Theoretical Sociology.* Totowa: Bedminster Press.

Putnam, Robert D. (2000): *Bowling Alone, the Collapse and Revival of American Community.* New York: Simon&Schuster.

Szalai Erzsébet (1998): *Az elitek átváltozása.* Budapest: Új Mandátum.

Szelényi Iván (1993): A magyar társadalom szerkezetének változásai a posztkommunizmusban. In. Miszlivetz Ferenc (Szerk.): *Kultúra és társadalom egy új korszakban*. Budapest–Szombathely: Pesti Szalon – Savaria, 61–80.

Szelényi Iván – Szelényi Szonja (1996): Elitcirkuláció vagy elitreprodukció. In Andorka Rudolf – Kolosi Tamás – Vukovich György (szerk.) *Társadalmi riport 1996.* Budapest: TÁRKI, Századvég, 475–500.

Takács Károly (1998): Az elit szociológiai fogalmáról. *Szociológiai Szemle*, 1: 139–148.

Politikusi életutak 1989 után

Bányai Borbála – Légmán Anna

Vajon milyen eszközök szükségesek a politikussá váláshoz a mai Magyarországon? Milyen út vezet a hatalomhoz, melyek azok a strukturális jellemzők, életútbeli mozzanatok, melyek a hatalomgyakorlás hivatalos szereplőivé tesznek valakit?

Ebben az írásban kísérletet teszünk arra, hogy bemutassuk, milyen különbségek és hasonlóságok vannak a magyar politikai élet meghatározó szereplőinek életútjaiban, életstratégiáiban és elbeszéléseiben. Ismertetjük, melyek a politikai elitté válás főbb állomásai, és az elit tagjaként azonosított egyének hogyan határozzák meg önmagukat, hogyan alakul politikusi identitásuk, s milyen jellemző elemei vannak ezeknek az identitásoknak.

KUTATÁSI KÉRDÉSEK, ALKALMAZOTT MÓDSZEREK

Vizsgálatunk tárgyai tehát a politikusi életutak, identitások, amit kétféle módszertani megközelítés segítségével mutatunk be. Egyrészt azt vizsgáljuk, hogy az élettörténetekben hogyan jelenítik meg magukat az elbeszélők, hogyan építik fel, milyen eszközökkel, elemekkel identitásukat, önmagukat mint politikust. Másrészt, hogy a statisztikai adatok alapján mik tűnnek a legfontosabbnak, a legmeghatározóbbnak az elitté válás folyamatában, illetve magában az elitlétben.[1]

2009–2010-ben kérdőíves adatfelvétel készült a politikai elit körében, amelynek során 401 fős mintán vizsgáltuk az elittagok életútjait[2]. A lekérdezéssel párhuzamosan négy közismert és régóta a politikai színtéren tevékenykedő személlyel készítettünk életútinterjút.

A két módszerrel más aspektusból, más eszközökkel vizsgáljuk a kiválasztott csoportot, hiszen míg az egyiknek a kiindulópontja az egyén, a másik módszer a politikai elit egészét tekinti vizsgálódása alapjának. Úgy véljük, hogy az így elért eredményeket együttesen értelmezve teljesebb képet kaphatunk a politikai elitről.

[1] A kvalitatív elemzésben politikusok, míg a kvantitatívban a politikai, közéleti szereplők szélesebb köre szerepel.

[2] E kötet egy másik tanulmánya részletesen ismerteti a mintavételi eljárást. Lásd Csurgó – Megyesi

AZ IDENTITÁS LEHETSÉGES FORMÁI A POLITIKAI ELIT VIZSGÁLATAKOR

Az életút mint identitásépítő elem „objektív", kérdőívvel mérhető részét a kvantitatív elemzés keretei között vizsgáljuk. Az adatelemzés során tipikusnak mondható életutakat próbálunk meg beazonosítani, olyan elemeket, fordulópontokat keresünk, amik az aktív politikai életúthoz vezettek. A kvalitatív elemzésben a fordulópontok miértjeire próbálunk meg választ találni, leírva, hogyan jeleníti meg önmagát egy, a politikai elit tagjaként felkeresett egyén.

Míg a kvantitatív, statisztikai adatfelvétellel készült elemzés elméleti hátterekor az eleve adott és a választott identitás megkülönböztetésére, illetve a szociális identitás elméletre támaszkodunk, addig az életútinterjúk elemzése a narratív identitás elméleteken alapul. Az alábbiakban röviden áttekintjük ezeknek az identitáselméleteknek a kutatásunk szempontjából fontos jellemzőit.

Az eleve adott, a választott és a szociális identitásról

A szociális identitás, ami a csoportokhoz való tartozásból ered, magába foglalja a személyes identitás egyes elemeit (életkor, nem, etnikum, vallás, nemzetiség) és a szociodemográfiai státust is.

A szociális identitás elméletében (Tajfel 1980) az identitás a személy meghatározása saját helyzetéről a szociális kategóriák rendszerében, melynek kifejeződései a megélt életesemények és az életeseményekben tapasztalható viselkedésmódok. Az identitás (a többiek rólunk alkotott képe) tudatosan kialakított jellemzőnk, a felkínált szereplehetőségekből kiválasztjuk a nekünk leginkább megfelelőt, és a kiválasztott szerep szerint cselekszünk, ehhez alakítjuk viselkedésünket, és ennek tükrében meséljük el élettörténetünket, válaszolunk az életutunkra irányuló kérdésekre is.

Egy személy természetesen egy időben több szerepben is megjelenik, egyszerre lehet valaki magyar, édesanya, politikus vagy lány is, ugyanakkor adott szituációban mindig van egy domináns szerep, ami meghatározza viselkedését és cselekedeteit. A szociális identitás elméletei nagy hangsúlyt helyeznek az interakciókban jelentkező elvárásokra, szerepelvárásokra való megfelelésként, szerepként értelmezik az identitást. Az általunk végzett kutatásban a megkérdezetteket, illetve az interjúalanyokat a politikai elit tagjaként kerestük meg, ugyanakkor például fontosak lehettek a válaszadáskor, illetve az interjúszituációban a politikusszerephez kapcsolódó egyéb szerepeik is (pl. nemi szerepek), amik nyilvánvalóan befolyásolták válaszaikat, élettörténetük elmesélését.

Az identitásnak számos megközelítése, definíciója létezik, a tudományos közegben nincs egységes fogalmi keret. Tanulmányunkban Hannum (2007: 12) megközelítését alkalmazzuk, aki az identitást három komponensre bontotta:

- *Eleve adott identitás (given identity)*: ezek azok az attribútumok és feltételek, amiket nem választhat meg a személy. Ezek egy része a születéstől adott, másrészt olyan körülmények, sajátosságok, amik a gyermekkor és a későbbi élet során sem megvál-

toztathatóak. Ilyenek például a születési hely, az életkor, a fizikai adottságok, a származás.

- Választott identitás *(chosen identity)*: ezek a személy azon jellegzetességei, ismertetőjelei, amit saját maga „választ" élete során. Ide sorolható a foglalkozás, hobbi, lakóhely, vallás stb.
- *Az identitás magja (core identity)*: ezek azok a jellemzők, amik miatt az ember azt gondolja magáról, hogy egyéni indivduum. Ezeknek egy része az élet során megváltozhat, de egy része állandó. Idetartoznak az emberi jellegzetességek, viselkedésmódok, hitek és értékek.

Hannum megállapítja, hogy az egyes kategóriák között lehetnek átfedések, hiszen az identitás elemei különböző egyéneknél különbözőképpen jelenhetnek meg (pl. a vallási hovatartozás vagy az iskolai végzettség is lehet adott és választott identitás is).

A kvantitatív elemzésben analitikus megközelítést alkalmazunk, melynek célja, hogy feltárjuk, melyek azok az adott (származási család, lakhely), illetve választott identitáselemek (iskolai végzettség és foglalkozási karrier), melyek közösek, esetleg tipizálhatók a politikai elit tagjainál. Az életutat tehát, mely a politkai elithez való tagságig vezetett, identitásként értelmezzük. Kutatásunk nem elhagyagolható kérdése az sem, hogy mennyire érzi magát azonosnak valaki a politkai elittel, mint csoporttal, vagyis az általa betöltött társadalmi szereppel mennyire képes azonosulni a megkérdezett egyén.

A NARRATÍV IDENTITÁSRÓL

A pszichológiában az 1980-as évek elején fogalmazták meg azt az állítást, hogy az én az elbeszélésekhez hasonlóan működik (Gergen – Gergen 2001). A narratív identitás elméletekben életesemény és identitás az életünk történéseiről tudósító elbeszéléseken keresztül kapcsolódnak egymáshoz. Tengelyi László világít rá az élettörténet fogalmának kétféle értelmezésére (Tengelyi 1998). Az egyik megközelítés szerint a velünk történt események önmagukban hordozzák értelmezésüket, a megélt élettörténet megegyezik a megfogalmazottal. Az élettörténetek az időben nem változnak, de a megélt események hatására folyamatosan kiegészülnek. A narratív identitás elmélete szerint azonban mi magunk értelmezzük a megélt történéseket, amikor megfogalmazzuk, szavakba öntjük őket. Ezek a szavak vezérlik önmagunkról lévő kusza gondolatainkat, amik a megfogalmazás által válnak koherens történetekké.

Az ember identitásának két fontos elemét hangsúlyozza Ricoeur (1999), egyrészt az önazonosságot, hogy az életünk során bekövetkező bármely változások ellenére önmagunkat azonosnak tartjuk azzal a személlyel, akin e változások lejátszódtak, másrészt az egyediséget, hogy identitásunk a többi embertől való különbözőségünk, másságunk záloga. Az élettörténet az identitásképződés mindkét feladatát ellátja, az az egyedi elbeszélés, amelynek során megfogalmazzuk a személyiségünkben bekövetkezett változásokat, és ami egyediségünk záloga, értelme által csak a miénk. A kérdés az ő számára is az, hogy azonosnak tekinthető-e az identitás és az identitás narratív hordozója, az

élettörténet. Ricoeur szerint élettörténetünk megfogalmazása során a történetmesélés szabályait alkalmazzuk, ezért hasonlít élettörténetünk más történetekre, és nem azért, mert az élet egy történet színrevitele lenne. Élettörténetünk megfogalmazásakor önazonosságunkat igyekszünk megközelíteni. Egy élet eseményeiből több hiteles, a valóságnak megfelelő élettörténet mesélhető el. Az élettörténet és a megélt életvalóság nem azonos. Az élettörténet az életeseményeinkhez kapcsolt értelemadásként konstruálódik. Felvetődik a kérdés, vajon miért változnak folyamatosan történeteink, miért kapcsolunk más-más magyarázatot megélt tapasztalatainkhoz? Tengelyi szerint élettörténetünk segítségével identitásunkat próbáljuk meg elérni, és ennek érdekében életünk során állandóan korábbi elbeszéléseink helyesbítésére kényszerülünk. Tengelyi sorseseményeknek nevezi azokat a drámai jelentőségű élethelyzeteket, amelyek következtében történeteink jelentősen átalakulnak, új élményeink hatására a régebbi elbeszélések kiigazításra szorulnak. Ez a pillanatnyi rádöbbenés katalizálja az értelemképződést, külső hatásra megjelenik az új értelem, amely szinte rákényszeríti magát az elbeszélőre. A tudatos értelemadás és a rajtunk kívül álló értelemképződés, amelyet narratívánkba beleszövünk, alakítják élettörténetünket.

Sorsesemény lehetett sokak számára a rendszerváltozás, amikor egy csapásra érvénytelenné váltak az addig meghatározó normák, szabályok, működésmódok, a társadalom által felkínált élettörténeti keretek, s többek között a Kádár-kor politikai elitjének egy része is megkísérelte átalakítani, átírni addigi élettörténetét.[3] Identitásunk alakítása egy életen át zajló folyamat. Életeseményeink hatására új értelmek képződnek, és a már meglévő értelmek az időben átalakulnak, így életünk minden pillanatában vannak egymásnak ellentmondó részei elbeszéléseinknek, identitásunknak.

Élettörténeti elbeszélésünket alapvetően az a vágy motiválja, hogy pozitív énképet teremtsünk önmagunknak, ami gyakran az emlékek torzulásával, bizonyos események elfelejtésével, elfojtásával, el nem mesélésével, illetve más emlékeinek átvételével jár. Saját bizonytalan identitásunk alakításakor ugyanakkor mindannyian segítségül hívunk különböző társadalmi, kulturális termékeket, az általuk megjelenített fiktív valóságot. A kulturális, társadalmi termékek fikciókként sémákat, mintázatokat, forgatókönyveket nyújtanak az egyéni élettörténetek felépítése számára. Ha azonban ezek a társadalmilag meghatározott forgatókönyvek érvényüket vesztik, s új társadalmi keretek születnek, az emberek tömegesen élettörténetük jelentős átalakítására kényszerülhetnek.

Míg a kvantitatív kutatás segítségével elsősorban a politikai elitekre jellemző szerepeket alkotó elemeket próbáljuk feltárni, bemutatni, addig az élettörténetekben azt vizsgáljuk, hogy interjúalanyaink milyen módon próbálnak meg önmaguk és a nyilvánosság számára is elfogadható politikusi identitást kialakítani: miért az adott elemek, szerepek szükségesek ahhoz, hogy sikeres és hiteles élettörténetet alkossanak, és hogyan igyekeznek ezeket egy koherens történetté fűzni.

[3] Bár a Kádár-korszak politikai elitjéről nem készült ilyen típusú kutatás, a *Tükörszilánkok – Kádár-korszakok a személyes emlékezetben* című könyv tanulmányaiban számtalan példát találunk erre a folyamatra.

A POLITIKAI ELITRŐL

A jelenlegi politikai elit vizsgálatakor nem tekinthetünk el a rendszerváltozás[4], illetve az azáltal előidézett új, széleskörű politikai színtér megemlítésétől. A rendszerváltozás óta eltelt húsz évben megváltozott a politikai elit összetétele, professzionalizmusa, kommunikációs stratégiája. A politikusi pályaív és identitás is átalakult, akárcsak a választópolgárokban a politikusokról kialakult kép.

Az alábbiakban áttekintjük azokat a Magyarországon készült kutatásokat, amik va lamilyen szempontból a politikai elit identitásával, reprezentációjával és nyilvános megjelenésével foglalkoznak, arra a kérdésre keresve a választ, hogy ezekben az írásokban mit tartanak a politikusi identitás fő elemeinek, jellemzőinek.

Pataki Ferenc (1993) és Kovács Éva (1994) a rendszerváltozás utáni első parlament képviselőinek életrajzait vizsgálták. Pataki szerint a rendszerváltozást követően új politikusi identitások kialakítására volt szükség, hiszen teljes mértékben átalakult a politika világa, új normák, szabályok, értékek váltak dominánssá, amelyek új viselkedésmódokat, új eszközöket igényeltek a politikusoktól. A politikus nyilvános képének újraalkotására és a politikusi magatartások és szerepek újbóli meghatározására volt szükség. Írásában azt vizsgálta, hogy mit tartanak közlésre érdemesnek addigi életükből a rendszerváltozást követően a politikusszerepbe kerülők. Hogyan jelenik meg életükben a politika? Vajon mi az, ami ebben az új politikusi identitásban hangsúlyossá válik számukra, ami megmutatható, és mi az, ami nem jelenik meg? Miben tér el a politikusi identitás más identitásoktól?

Kovács legfőbb kérdésfeltevése az volt: *„Hogy néz ki ma egy hitelesnek vélt politikusi karrier?"* (Kovács 1994: 65) Az életrajzoknak három fő összetevőjét különböztették meg: a családi hátteret, az iskolai és karriertörténetet, illetve a politikai tevékenységeket. Kovács szerint emellett vannak olyan életesemények is, amelyek nem illeszthetőek bele a politikusi élettörténetekbe (ilyen például a magánélet), amik a közéleti szerepekben nem jelenhetnek meg.

Összességében Pataki és Kovács is arra a megállapításra jutott, hogy a politikusok számára az új pártok, mozgalmak adják politikai identitásuk vázát. Pataki szerint a statisztikai adatok alapján az új parlament tagjai fiatal, értelmiségi, családcentrikus férfiak, akik sikeresek voltak szakmai pályájukon. Sok életrajzban szerepelnek a családi gyökerek, úgy tűnik, hogy a politikusok számára fontos identitáselem, hogy honnan jöttek; a helyhez és a magyarsághoz való kötődés hangsúlyozása; annak kifejezése, hogy milyen társadalmi osztályba tartoztak; a család, ősök történetének, értékeinek átvétele, továbbvitele. Pataki szerint két fő típusa van a származási családnak: a magasan kvalifikált értelmiségi, illetve a kisember. Hogy az életrajzokban gyakran megjelenik a családi múltra vagy a történelmi korokra, eseményekre való hivatkozás, az azt jelezheti, az új politikusok úgy érzékelték, hogy a nyilvánosság számára a származás meghatározó identitáselem

[4] A rendszerváltás-rendszerváltozás elnevezések körül kialakult vitában nem kívánnak a szerzők állást foglalni. Ebben a tanulmányban következetesen a rendszerváltozás kifejezést használják, mivel korukból eredően passzív szemlélői voltak csak az 1989-es eseményeknek.

(Kovács 1994). Emellett a múlt megerősítheti, igazolhatja az egyén jelenlegi értékeit, választásait, normáit, gyakran mintha az új képviselők saját életútjukat kevésnek éreznék elittagságuk legitimálásához, szükségük van a régi korok, neves ősök megidézésére, történeteik átvételére jelen pozíciójuk megerősítéséhez.

1956 és a személyes vagy családi üldöztetés is egyfajta legitimációs forrásként, a politikusi identitás egyik meghatározó részeként szerepel az életrajzok többségében. Ugyanakkor kevés életrajzban jelentek meg konkrét politikai tettek (jellemzően egy párt vagy szervezet alapító tagsága), mivel Pataki szerint az új parlament tagjainak többsége a rendszerváltozás előtt nem sokkal jelent meg a politikai életben.

Összességében Pataki és Kovács is arra a következtetésre jut, hogy a képviselők többsége egyenes vonalú vagy emelkedő életpályát futott be politikusi pályafutása kezdetéig, törések, traumák és jellemzően mindenféle mozgalmi vagy pártbeli múlt nélkül.

Kovács Melinda (2001) cikkében azt elemezte, hogyan jelennek meg a médiában a politikusok, *„mit jelent politikusnak lenni a kilencvenes évek második felében Magyarországon”.* Míg tehát Kovács Éva és Pataki Ferenc a politikusokról készült életrajzok alapján vizsgálták a politikusi létet, addig Kovács Melinda a politikusok médiareprezentációját tanulmányozta. Ő is azt találta, hogy a politikusokról szóló diskurzusok legfőbb eleme a pártidentitás, a politikusokat elsősorban a pártjuk alapján azonosítják a nyilvánosságban is. Fontos jellemzőjük még a foglalkozás, a szakértelem, és hogy elsődlegesen férfiak jelennek meg a médiában politikusként. Míg 1996-ban a politikusok még különleges, az átlagtól eltérő emberekként szerepeltek a médiában, 1999-ben Kovács szerint már erősödött az a kép róluk, hogy ők is emberek, olyanok, mint bármelyikünk.

Megállapíthatjuk, hogy az itt felsorolt vizsgálatok alapján a politikusi identitás legfontosabb eleme a párthoz való kötődés. Nemzetközi kutatásokban azt találták (Thomas 1993), hogy az egy-egy szervezetet képviselő elittagok gyakran úgy beszélnek az általuk képviselt szervezetről, mintha ők maguk lennének a szervezet, tehát a szervezet, a párt igen erős alapot adhat identitásunk alakítására.

A kutatások többsége szerint a magánélet, a hétköznapi emberként való megjelenés jellemzően nem domináns elem a politikus identitásában, amely így egy látható, a nyilvánosságban megjelenő, és egy többnyire láthatatlan, védett, magánéleti részre oszlik. Guennifey (2000) szerint a politikusoknak mindig politikusként kell megjelenniük a nyilvánosságban, ők a közéletben nem lehetnek magánemberek, ezért az ő esetükben nagyon élesen szétválik a magán- és a nyilvános élet. Ez a politikusi identitásban, az élettörténetekben a privát élet szinte teljes hiányát, láthatatlanságát, elmesélhetetlenségét eredményezheti. Mostanában ugyanakkor a politikusoknak egy új típusú ábrázolásmódja jelent meg a magyar médiában, ahol elsősorban nem felelős politikusként, hanem magánemberként, gyakran családi körben mutatkoznak. Ezek a megjelenések azonban, ahol a politikusok táncolnak, énekelnek, apaként vagy szerető férjként szerepelnek, élesen elkülönülnek politikai tevékenységüktől, politikusi identitásuktól, és megengedhetetlenné teszi „komoly, politikai kérdések” megvitatását.[5]

[5] A politikusok magánéletének médiábrázolásáról bővebben lásd Császi (2003)

Az általunk megkeresett politikai elittagoknál vizsgáljuk egyrészt, hogyan jelenik meg a magánélet az elbeszéléseikben, másrészt, hogy vajon továbbra is a párthoz való kötődés képezi-e politikusi önmeghatározásuk alapját. Vajon változtak-e a politikusi identitás legfőbb elemei az 1990-es években végzett vizsgálatok óta, jelentek-e meg új jellemzők, vagy tűntek-e el régiek?

Az alábbiakban először a politikai elit tagjaival készített kérdőívek, majd az életút-interjúk elemzésével próbáljuk megválaszolni ezt a kérdést.

A POLITIKAI ELITRŐL (KVANTITATÍV ELEMZÉS)

Tanulmányunkban az elit tagjának azt tekintjük, aki részt vesz az egész társadalom szempontjából meghatározó döntésekben. A politikai elit tagjai tehát azok, akik szélesebb értelemben befolyással bírnak a politikai döntésekre és a politikai-közéleti kérdésekre. Jelen tanulmányban a politikai elit pozicionális meghatározását alkalmazzuk.[6]

Az analatikus szemléletű identitásvizsgálatkor a kvantitatív elemzésben az adott és a választott identitás és részben a „magidentitás" megismerésére is lehetőségünk van. Adott identitáselemként kezeljük a politikusi életutakban a politikai elit származási családját, meghatározó társadalmi jellemzőit, választott identitáselemként a főbb foglalkozási változásokat, tipikus karrierutakat, az elitbe kerülés módjait. Az identitás magját attitűdkérdések segítségével vizsgáljuk. Vajon az általunk megkérdezettek saját magukat az elithez tartozónak érzik-e, kialakult-e bennük az úgynevezett elitidentitás?

A politikai elit demográfiai és származási hátterének jellemzői

A politikai elitcsoport esetében kiemelkedően fontosak az emberek, a választók előtti megjelenés szempontjából bizonyos tulajdonságok, kellékek. Ilyen tulajdonságok, jellemzők lehetnek a nyelvhasználat, kifejezésmód, ízlés, egységes beállítódások és gyakorlatok, melyeket Bourdieu összefoglalóan habitusnak nevez. (Bourdieu 2002). A politikai elit habitusának egyik meghatározó eleme az általuk birtokolt kulturális és szimbolikus tőke mennyisége.

A kulturális tőke három formában létezhet: a szocializáció során elsajátított tudást, készségeket, diszpozíciókat jelenti az inkorporált tőke, a tárgyiasult tőke a birtokolható kulturális javakban, míg az intézményesült állapotú kulturális tőke az iskolai végzettségben, tudományos címekben-rangokban ölt testet (Bourdieu 1997). A politikai elit habitusának bizonyos jellemzőiről csak az interjúelemzés segítségével tehetünk megállapításokat, míg a kvantitatív elemzésből az intézményesült kulturális tőkéről, az inkorporált és a tárgyiasult tőkéről is képet kaphatunk.

A mintába bekerült közéleti elit 80%-a férfi, az életkorukat felvállalók átlagosan 54 évesek (a legfiatalabb 24, a legidősebb 91 éves), 41 százalékuk Budapesten szüle-

[6] Az adatfelvétel 2009–2010-ben készült, a 2010-es parlamenti választások előtt.

tett, legkevesebben Vas és Csongrád (1,6–1,6%) megyéből, legtöbben Borsod-Abaúj-Zemplén (6,5%) és Pest (5,9) megyéből származnak, továbbá közel 4 százalékuk külföldön született. A születési hely mellett meghatározó lehet, hogy milyen jellegű településen töltötte valaki a gyermekkorát. A válaszadók közel négyötöde tudósított arról, hogy mekkora lélekszámú az a település, ahol a családja élt, amikor megszületett: 34%-uk falusi, 35%-uk városi és 30%-uk budapesti lakos volt. A politikai elit többsége férfi, ugyanakkor származási helyüket tekintve egyaránt vannak köztük falusiak, városiak és budapestiek is.

A mobilitási esélyek, valamint sok esetben a közéleti megjelenéshez szükséges „skill"-ek elsajátításában meghatározó szerepe van a származási család kulturális tőkéjének is. A mobilitásvizsgálatok státusmegszerzési modellje szerint a származási család legmeghatározóbb személye az édesapa (Blau – Duncan 1967). A politikai elitbe tartozók 42%-ának az édesapja magas iskolai végzettségű volt, legalább főiskolai diplomával rendelkezett. 34,2%-uk édesapja iskolázatlan volt, tehát a válaszadók ezen részét jelentős felfelé mobilitás jellemzi. Róluk azt feltételezzük, hogy ők elsősorban nem otthoni minták alapján alakították ki politikusi identitásukat, vagy eltérő politikusi identitással rendelkeznek, mint a másik csoport. Emellett megállapítható, hogy minél iskolázottabb valakinek az édesapja, annál valószínűbb, hogy nagyvárosi vagy budapesti származású, tehát valószínűsíthető, hogy egyéb kulturális javak (az elit iskolák közötti választási lehetőség, színház, mozi, könyvtár stb.) is könnyebben elérhetőek számukra.

Mivel a foglalkozások önmagukban nem sokat árulnak el az adott személy státusáról, ezért a foglalkozások hierarchizált rendszerében érdemes ezeket megvizsgálni. Mintánkban a legnépesebb csoport a szakképzett fizikai vagy szolgáltató szektorbeli dolgozó édesapával rendelkezőké (28%-uk), de majdnem ugyanilyen nagyságú a 25–25%-ot kitevő értelmiségi vagy vezető beosztású apákkal rendelkezők aránya. Az édesapák foglalkozási presztízse erős összefüggést mutat azzal a településmérettel, ahol a politikai elittag a gyermekkorát töltötte. Minél inkább falusias környezetből származik valaki, annál jellemzőbb, hogy édesapja mezőgazdasági vagy szakképzetlen fizikai dolgozó, esetleg szakképzett fizikai vagy szolgáltató. A városi származásúak édesapjának státusa heterogénebb, míg a budapestieké túlnyomórészt értelmiségi, másodsorban vezető beosztású.

Az édesanyák iskolai végzettsége kevésbé magas szintű, mint az édesapáké. Az édesanyák harmada vezető beosztású vagy szellemi munkát végez, és szintén harmada szakképzett fizikai dolgozó vagy a szolgáltató szektorban dolgozik. Bár az édesapa foglalkozási státusa meghatározóbb, mint az édesanyáé, érdemes megnéznünk a családok összetételét. Megállapíthatjuk, hogy a magasabb státusú édesanyák szignifikánsan magasabb státusú édesapákkal alkotnak egy családot. A politikai elit negyede viszonylag homogén, magas státusú családban nőtt fel, azaz vezető, értelmiségi vagy középszintű szellemi foglalkozási státusú szülei vannak. Ők már gyermekkoruktól kezdve elsajátíthatták a közéleti életben szükséges viselkedésmódokat. Vegyes családban (ahol az apa magas presztízsű, míg az anya alacsonyabb) nőtt fel a politikai elit harmada. Alacsonyabb foglalkozási presztízsű, azaz ahol az apa és az anya is legfeljebb szakkép-

zett fizikai dolgozó vagy szolgáltató, családban nőtt fel a politikai elit harmada. Az eddigiek után nem meglepő, hogy a magas státusú családok inkább Budapesten (44%) és városban (43%) éltek, míg az alacsonyabb státusúak 49%-a falun, 28%-uk városban, és 23%-uk Budapesten élt. A vegyes családból származóak 30%-a falusi, 40%-a városi és 30% budapesti.

1. táblázat:

A politikai elittípusok a származási család alapján

Politkai elit típusok	*Szülők státusa*	*Apa foglalkozási státusa*	*Apa foglalkozása*	*Származási hely*	
Előny-átörökítők	magas vagy vegyes	magas	értelmiségi vagy vezető	Budapest, város	196 fő
Mobilak, feltörekvők	alacsony	alacsony	szakképzett fizikai vagy szolgáltató	falu, város	119 fő

A politkai elit származási családját adott identitásként értelmezve tehát két domináns családtípus rajzolható fel mintánkban: a magas iskolai végzettségű (apa diplomás, anya legalább érettségizett) és magas foglalkozási státusú szülőkkel rendelkezők (anya leginkább középszintű szellemi munkát végez, apa értelmiségi vagy vezető beosztású), akik főképp budapesti vagy városi (48,2%) lakosok, és az alacsony iskolai végzettségű (mindkét szülő maximum 8 általánost végzett), alacsony foglalkozási presztízsű (anya és az apa szakképzett fizikai dolgozó vagy szolgáltató), főképp falusi (50%-uk) családban felnövők. A politikai elit közel fele családjában sajátíthatta el a közéleti élethez szükséges habitust, és vezető beosztású szülei révén megtapasztalhatta, mit jelent a felelősségvállalás, a döntési kényszer és a fővárosi-városi származásának köszönhetően könnyen hozzáférhetett a kulturális- tudományos kínálathoz.[7]

A politikai elit tagjainak egy meghatározó része nem a társadalom felső rétegéből származik, személyes mobilitás eredményeként vált a politikai elit tagjává és sajátította el az ehhez szükséges viselkedésmódokat és szerepeket, alakította politikus identitását. Az elitcsoportba való bekerülésnél tehát nem kizáró ok az esetleges kulturális különbségek léte, a szülők társadalmi helyzete, a vidéki származás. Ez a tendencia az interjúk elemzésekor is megfigyelhető lesz. Azonban az adatok alapján érzékelhető egy olyan folyamat is, hogy minél fiatalabb valaki, annál valószínűbb, hogy magas társadalmi státusú családból származik. Ez azt jelezheti, hogy a politikai elitbe kerülés lehetősége egyre kevésbé nyitott az alacsonyabb státusú családból származók számára. Ilonszki Gabriella vizsgálata szerint a magyar politikai elit jellemző csoportját alkotják a középosztálybeli, középkorú, diplomás, közalkalmazotti háttérrel rendelkező férfiak (Ilonszki 2009). Mindez azt mutathatja, hogy a politikai elit egyre homogénebbé válik, ami a csoport bezáródását eredményezi. Körösényi és szerzőtársai (2003) a magyar képviselői elitet

[7] A válaszadók 36%-ának szülei a rendelkezésünkre álló adatok alapján nem klasszifikálhatóak, feltehetően ők valamely szempont szerint nem tipikus családból, vagy státus szempontjából vegyes családban nőttek fel.

vizsgálva a kilencvenes évek kutatásainak összegzésekor megállapítják, hogy a képviselői elit egészét a professzionalizáció és a homogenizáció jellemzi.

Foglalkozási karrier

A kérdőíves felvétel adataiból megtudhatjuk a politikai elit iskolai végzettségét, és foglalkozástörténetét is. Vajon milyen út vezetett a közéleti szerepvállaláshoz? Mikor kezdődött politikusi pályájuk? Szakmai vagy inkább politikusi orientációról beszélhetünk esetükben? Ezekre a kérdésekre próbálunk válaszolni a következőkben.

A szakmai karrier általában szorosan összefügg az iskolai végzettséggel. Az elittagokról azt feltételezzük, hogy magas iskolai végzettséggel rendelkeznek, és ezt a várakozásunkat a minta alá is támasztja, válaszadóink közül mindössze 1,5%-nak nincs érettségije, 6%-nak van csak érettségije és 92,5%-nak van diplomája.[8] Ugyanakkor Ilonszki (2009) szerint a diplomások aránya európai összehasonlításban is igen magasnak számít. Részletesebben megvizsgáltuk azt, hogy valaki főiskolát vagy egyetemet végzett, illetve van-e tudományos fokozata. Emellett jelentős különbségeket jelezhet az is, nemcsak a karriertörténetben, hanem a közéleti szerepvállalásban is, hogy milyen szakon végzett valaki. A szakirodalmon túl a közvélemény is megkülönbözteti a politikai eliten belül a pártpolitikust a professzionális szakpolitikustól, amit a végzettség jelentősen befolyásolhat. A leggyakoribb a politikai elit tagjai között a bölcsész (22% – népművelés, magyar, történelem, tanító szakok zömmel), a műszaki (20%) és a közgazdaságtudományi diploma (18%). Némileg meglepő, hogy mindössze 16%-nak van jogász végzettsége, természettudományos 9%-nak, és agrárdiplomája mindössze 5%-nak. A válaszadók negyede rendelkezik tudományos vagy szakmaspecifikus fokozattal (legtöbben a jog és a közgazdaságtan területén szerezték), és négyen tagjai az MTA-nak. Mindez azt jelezheti, hogy a közéleti elit tagjainak legalább fele szakpolitikus is lehet, azonban csupán a végzettségből a közéleti-politikai feladatvállalásokról, az intézményen, párton belüli és a nyilvánosság előtti szerepekről nem tudunk megállapításokat tenni. Összességében kijelenthetjük, hogy a politikai elit végzettség alapján heterogén csoportot alkot.

A politikai pálya mint mobilitási csatorna, illetve mint küldetéstudatból fakadó karrierút vizsgálatakor a származási család meghatározó. A válaszadók 41%-a elsőgenerációs értelmiségi, amennyiben az apa iskolai végzettségét vesszük figyelembe, míg 52%-a nem elsőgenerációs értelmiségi. A származási családok vizsgálatakor felvázolt két típus (magas és alacsony státusúak) és a válaszadók iskolai végzettsége összefügg. A nem diplomás elit 2,9%-a magas státusú családból, míg 3,5%-a alacsony státusú családból származik. Jelentős különbség a főiskolát és az egyetemet végzettek körében van, ugyanis a főiskolát végzettek 56%-a származásilag alacsony státusú, míg az egyetemet végzettek 66%-a, továbbá a tudományos fokozattal rendelkezők 83%-a magas státusú családból származik. A státuskülönbségek tehát nem csak a legmagasabb iskolai végzettségben, hanem a főiskolai, illetve az egyetemi végzettségben is jelentkeznek. Ez lehet a magya-

[8] A legtöbben 1981-ben végeztek, azonban a diplomások ötöde 1970–75, illetve 1980–85 között diplomázott.

rázata annak, hogy a nyugat-európai politikai elit körében alacsonyabb a diplomások aránya, mint a magyar politikai elit esetében. A válaszadók 37%-ának van második és 11%-ának harmadik diplomája, itt azonban nincs összefüggés a származási családdal, azaz nem számít, hogy valaki alacsony vagy magas státusú családból jön, ugyanakkora valószínűséggel szerez még egy, esetleg két diplomát. Ennek egyik oka lehet, hogy a rendszerváltozás előtt ingyen vagy legalábbis alacsonyabb önköltséggel lehetett diplomát szerezni.

Magyarországnak a nemzetközi gazdasági, kulturális, politikai élethez való aktívabb kapcsolódása következtében a rendszerváltozást követően a nyelvtudás jelentősége megnőtt. A politikai elit 47%-a beszél valamilyen idegen nyelven saját bevallása szerint, ami jellemzően az angol (42%). A második leggyakrabban beszélt nyelv a német (30%), majd az orosz (16%) következik. Két nyelven a válaszadók 20%-a beszél, három nyelven viszont már csak 7%. A nyelvtudás és a származási család kapcsolata egyértelmű, az alacsony státusú családból származók 30%-a nem beszél egy nyelven sem, míg a magas státusból származóknál ez az arány csak 14%. Emellett minél több nyelven beszél valaki a politikai elit tagjai közül, annál valószínűbb, hogy magas társadalmi státusú családban nőtt fel.

Összességében elmondható, hogy a politikai elit tagjai magasan képzettek, harmadának több diplomája is van, a fele beszél nyelveket, tehát a professzionális tudásnak ugyanúgy birtokában vannak, mint a politikusi képességeknek. A politikai elitről, mint csoportról megállapíthatjuk, hogy nem zárt a különböző társadalmi státusból származók irányába. Rétegzett, azaz alacsony státusból származó elsőgenerációs értelmiségiek is tagjai lehetnek, azonban úgy tűnik, hogy ők kevesebb tőkével rendelkeznek, mint a magasabb társadalmi státusból származó társaik.

A foglalkozási karrier legfőbb jellemzője az iskolai végzettség. A kérdőív alapján szinte teljes karrierívet vázolhatunk fel, hiszen rákérdezünk az iskola elvégzése utáni első, majd az 1980-as, 1988-as, 1993-as, 1997-es és a 2008-as munkaerő-piaci pozíciójukra is. A legtöbben, a válaszadók negyede 1970–75 között lépett a munkaerőpiacra. Jellemzően az egyes lekérdezett időszakok között a válaszadók közel háromnegyedének változott a foglalkozása, munkahelye, beosztása, ami természetesnek tekinthető egy felfelé ívelő pályán. Az első állások esetében az értelmiségi, míg jelenleg a vezető beosztás a jellemző, ezért most csak ezt a két típust tekintjük át, majd a státuskülönbségeket is érzékeltető munkajelleg-kategóriákat elemezzük részletesen.

A politikai elit tagjainak pályájuk kezdetén leggyakrabban valamilyen értelmiségi (tanár, jogász, újságíró) állása volt (47%), ám ez a foglalkozás körükben folyamatosan csökkent, míg jelenleg már csak 10%-uk végez értelmiségi munkát. Marelyin Kiss József és szerzőtársai hasonló eredményre jutottak parlamenti képviselők korábbi foglalkozását vizsgálva. Eredményeik szerint a képviselők többsége jogász és bölcsész végzettségű, és politikussá válásuk előtt értelmiségiként dolgoztak (Marelyin Kiss et al. 2001). A vezető beosztásúak aránya az idő múlásával párhuzamosan folyamatosan nőtt, első foglalkozáskor 6%-uk, 1993-ban már 60%-uk, jelenleg 87%-uk van vezető beosztásban. A származási családtípusokat figyelembe véve gyakorlatilag nincs különbség a politikai elit

foglalkozástípusait tekintve, tehát a politikai elitbe tartozáshoz vezető út – legalábbis a vizsgált csoportban, ahol a válaszadók zöme 50-60 év közötti – társadalmi státus szempontjából nyitottnak mondható.

A foglalkozási kategóriákról pontosabb képet kaphatunk az állások munkajelleg szerinti besorolásának figyelembe vételével (2. táblázat).[9] A táblázat számait megfigyelve felvázolható a jelenlegi politikai elit karrieríve: míg a vezető beosztásúak aránya folyamatosan nőtt, az értelmiségi, középszintű szellemi-irodai dolgozók aránya csökkent, és szinte megszűntek az egyéb csoportba sorolható munkahelyek. A pozíciók megerősödését jelzi, hogy míg az első foglalkozások esetében 23%-nak voltak beosztottjai, addig jelenleg mindössze 12%-nak nincs egy beosztottja sem.[10]

2. táblázat:

A politikai elit munkajelleg-besorolása
az első foglalkozástól a jelenlegi foglalkozásig

	Vezető	*Értelmiségi*	*Középszintű szellemi/ irodai*	*Egyéb*	*Beosztottakat irányítók aránya*
Első foglalkozás	6%	47%	27%	19%	23%
1980	38%	41%	16%	5%	62%
1988	50%	36%	10%	4%	72%
1993	61%	30%	8%	1%	76%
1997	68%	25%	5%	1%	78%
Jelenlegi foglalkozása	87%	12%	1%	0%	87%

Az első foglalkozás esetében, ami a mobilitáskutatások szerint a karrier egészére nézve meghatározó, jellemzően az alacsony státusú családokból kerülnek ki inkább a vezető beosztásúak (3%-kal több, mint a magas státusú családokból), míg a magas státusú családokból inkább az értelmiségiek (9%-kal több, mint az alacsony státusú családból) származnak, illetve a középszintű szellemi dolgozók. Az 1980-as, azaz a kérdőív szerint a második foglalkozásnál, a vezetők és az értelmiségiek körében még jobban felerősödött a családi státus különbsége (12, illetve 15%-kal), míg a középszintű szellemi dolgozók esetében kiegyenlítődik ez az eltérés. 1988-ra a vezető és az értelmiségi foglalkozásoknál tapasztalható a családi státusbeli különbségek megszűnése. A rendszerváltás hozta átrendeződésekkel magyarázható, hogy 1993-ra a vezető beosztásúak között újra az alacsony státusú családból származók vannak többen. Esetükben az alacsony és a magas státusú családból származók között egyre kevésbé jelentős a pozíció betöltésének eltérésében található különbség.

[9] A 2. táblázatban nem tüntettük fel az összes munkajelleg-csoportot, csak a legjellemzőbbeket, úgy mint vezető, **értelmiségi, középszintű szellemi (összevonva az irodaival), míg minden mást az egyéb kategóriába** soroltunk.

[10] A beosztottak száma nagyon eltérő, 1 és 25 000 között mozognak, ezért ebben a tanulmányban nem térünk ki erre részletesebben.

Az értelmiségi foglalkozásúaknál nem változnak a státusbeli eltérések 1988–1993 között, tehát felvetődik a kérdés, hogy a rendszerváltozás mennyire érintette az értelmiségi foglalkozásúak munkaerő-piaci helyzetét. A rendszerváltozást megelőzően a magas státusú családokból származók foglalhattak el olyan értelmiségi pozíciókat, amelyekhez magas kulturális tőke volt szükséges. A rendszerváltozás viszont, úgy tűnik, nem érintette ezt a csoportot, és a vezető pozícióban lévők munkaerőpiacon elfoglalt helyét is csak kis mértékben rendezte át. Összességében tehát két tanulság vonható le: egyrészt az alacsony státusú foglalkozások eltűnnek a politikai elit foglalkozástörténetéből, másrészt egy lineáris, felfelé ívelő karrierpálya rajzolódik ki, amit a rendszerváltozás sem tör meg igazán. Lengyel György a gazdasági elitet vizsgálva megállapította., hogy az elit átalakulása már a rendszerváltozás előtt megkezdődött (Lengyel 2003: 126), továbbá a foglalkozási pályaíveket az egyenes vonalú emelkedés, és nem a nagy váltások jellemezték. A gazdasági elit jellemző meghatározói a végzettségen kívül továbbra is az MSZMP-tagság és a vállalkozói családi háttér hatása. A politikai elit kapcsán szintén hasonló megállapításokat tehetünk a töretlen pályaívvel, végzettséggel, és később látni fogjuk, a pártpolitikai múlttal kapcsolatban is.

A rendszerváltozás kevésbé jelentős szerepének megértését segítheti a foglalkozások ágazati besorolásának vizsgálata. A magyarázóérték alacsony voltát az indokolhatja, hogy az 1980-as, 1988-as, 1993-as, 1997-es foglalkozások megkérdezésekor 50%-os volt a válaszmegtagadás aránya, míg az első és a jelenlegi munkahelyét a legtöbb válaszadó megadta.[11]

3. táblázat:

A politikai elit foglalkozásainak ágazati besorolása

	Első foglalkozás	*1980*	*1988*	*1993*	*1997*	*Jelenlegi*
Közintézmény	40%	47%	49%	43%	48%	49%
Állami többségi tulajdonú állami vállalat, cég	29%	32%	22%	8%	7%	5%
Magánalapítású vállalat, cég, vállalkozás, amely sohasem volt állami vagy külföldi tulajdonban	7%	1%	5%	16%	12%	12%
Egyéb	24%	21%	23%	33%	33%	33%

A jelenlegi közéleti elit közel 70%-ának első foglalkozása vagy közintézményben, vagy állami vállalatnál volt.[12] A politikai elit karrierútjára jellemző, hogy többségük (80%) legalább egyszer dolgozott valamilyen közintézményben vagy állami vállalatnál. A karrierívet vizsgálva kiderül, hogy a rendszerváltozásig nőtt a közintézményben, illetve az állami vállatoknál dolgozók aránya (77% 1988-ban). Ez a rendszerváltozást követően

[11] A megkérdezettek 5%-a nem válaszolt egyik kérdésre sem, és 8%-a mindegyikre.
[12] Az első foglalkozás esetében csak a megkérdezettek harmada nem válaszolt.

csökkent, jelenleg körülbelül az elittagok fele dolgozik ilyen típusú munkahelyeken. A rendszerváltozás után folyamatosan emelkedett a politikai elit aránya a magánalapítású és egyéb vállalatoknál (pl. korábban állami, később privatizált, külföldi tulajdonban lévő vállalat stb.). Feltehetően a politikai elit tagjai cirkuláltak az állami-félállami és a magánszféra között (a kérdezett időpontok között átlagosan 75%-nak változott meg a beosztása vagy az állása). Ezt a fajta mozgást a rendszerváltozás csak kis mértékben befolyásolta, annyiban, hogy megszűntek, illetve átalakultak az állami többségi tulajdonú vállalatok. Feltételezzük, hogy a korábban megszerzett kapcsolatok, munkatapasztalat nem számolódott fel a rendszerváltozást követően, hiszen egyre többen kerültek vezető beosztásba akár az átalakult közintézményeknél, akár magánvállalatoknál. Ezt igazolja a politikai elit azon csoportjának (válaszadók 37%-a) karrieríve is, akik jelenleg közintézményben, önkormányzatnál vagy állami vállalatnál dolgoznak. A politikai elit tagjainak foglalkozása mint mobilitási csatorna és mint olyan intézmény, melyen keresztül a közügyekre történő befolyásukat növelhetik az elit tagjai, inkább a közintézményeken és az állami vállalatokon keresztül működik, de jelen van a magánszférában és az egyéb vállalatoknál is (Higley – Lengyel 2000).

A jelenlegi közéleti-politikai elit karrierívét megvizsgálva két típus azonosítható: az első munkahelytől kezdve egy dominánsan közintézményi-állami vállalati, felfelé ívelő karrierút (interjúalanyaink közül a IV.), valamint egy inkább magánszférához vagy egyéb szervezethez kapcsolódó, de a közintézményeket és az állami vállalatokat is érintő karrierpálya, mely szintén felfelé ível (interjúalanyaink közül az I. tipikus példája ennek az életútnak). A professzionalizáció fontos eleme a közintézmények ismerete, ami egyben az apparátus, a bürokrácia, a közügyek artikulálásának, megoldásának, működésének ismeretét is jelenti.

Közéleti szerepvállalás

A korábbiakban az általunk a politikai elit csoportjába sorolt emberek származási családját, illetve a közéleti-politikai pálya csúcsára vezető szakmai pályájukat vizsgáltuk. A politikussá, közéleti személyiséggé válásról, annak motivációiról az interjúelemzésben foglalkozunk részletesebben, a kérdőív segítségével a korábbi és a jelenlegi aktív politikai részvételről, illetve a politikusi identitásról próbálunk meg további információkat gyűjteni.

Az aktív politikai részvétel egyrészt jelenthet olyan szervezetben való tagságot, melynek kifejezetten politikai célja van, illetve a közügyek bármilyen szintű befolyásolására jött létre, másrészt a közügyekben való véleménynyilvánítást.

A legizgalmasabb kérdés a jelenlegi elit közéleti pályafutásában, hogy a rendszerváltozás Tengelyi (1998) kifejezésével élve vajon sorsfordító eseménynek számít-e életút-jukban. Az 1989 előtti politikai részvételről az MSZMP, illetve a KISZ-tagság léte nyújthat információt. A jelenlegi politikai-közéleti elit 31%-a tagja volt a rendszerváltozás előtt az MSZMP-nek, azonban ezt nem tekinthetjük egyértelműen az aktív politizálás hiteles mérőeszközének. Emellett azonban a válaszadók 7%-a helyi, megyei vagy orszá-

gos szinten vezető pozíciót töltött be. Főképp helyi szintű vezetők voltak, akik falusi és alacsony státusú családból származnak.

A válaszadók közel negyede tagja volt a KISZ-nek, sőt, vezető pozíciójuk volt a szervezetben. Mindössze 4%-uk töltött be megyei vagy országos szintű vezető pozíciót, tehát jelentős részük helyi szinten működött. A KISZ-vezetők is jellemzően alacsony státusú családból származnak, és az ezekben a szervezetekben való részvétel egyfajta mobilitási csatornát jelenthetett számukra. Esetükben a rendszerváltozás nem törést, hanem inkább ugródeszkát jelentett további politikai pályafutásukban. Jelenleg mindössze 18%-a a politikai elitnek tagja valamely politikai pártnak, és 12%-uk az, aki helyi, megyei vagy országos szinten vezető pozícióban van. Önkormányzati vagy parlamenti választáson 28%-uk indult, és 13%-uk szerzett mandátumot. Többen helyi és országos, vagy helyi és megyei szinten is politizálnak. Ezek alapján úgy tűnik, nem változott jelentősen a politikai szervezetekben való részvételük a rendszerváltozás előtt és után.

A politikai élet fontos eleme a véleménynyilvánítás, a közéleti szerepvállalás is. Válaszadóink 9%-a egyáltalán nem végez ilyen tevékenységet. A legtöbben társadalmi szervezetekben, klubokban vállalnak valamilyen tisztséget, 43%-uk rendszeresen publikál, illetve közszereplőként beszédeket tart. Mindebből arra következtethetünk, hogy többségük megjelenik bizonyos társadalmi kérdések kapcsán a nyilvánosságban, ami alapvető eleme politikusi szerepüknek.

A politikai elithez való tartozás egyik fontos mutatója, illetve bizonyos munkahelyi, szervezeti pozíciók betöltésének következménye is lehet az elithez tartozó barátok, ismerősök léte, ami a társasági kapcsolatháló homogenitását eredményezheti. A politikusokkal készült interjúkban láthatjuk, hogy hangsúlyos szerepet kapnak a neves ismerősök, barátok a politikai karrier kezdetén, a politikai identitás létrehozásakor. Míg a származási család 38%-ának nem volt neves politikus, jómódú magánvállalkozó, menedzser, híres sportoló, művész, kiemelkedő tudós, médiaszereplő vagy országos intézmény vezetője a baráti körében, addig a jelenlegi politikai elit mindössze 10%-ának nincs híres ismerőse.

Thomas megállapításaihoz képest elemzésünkben azt tapasztaltuk, hogy az elit tagjai kevésbé kötődnek közvetlenül valamely párthoz, azonban aktív szereplői a közéletnek, elsősorban szakmai, közéleti szerepekben jelennek meg.

Önmeghatározások

Az identitás meghatározó eleme a csoporthoz való tartozás, a csoport jellemzőinek, habitusának elfogadása, önmagunkra projektálása. Az általunk politikai elitként azonosított megkérdezettek mindössze 36%-a mondta magáról, hogy a politikai elithez tartozónak érzi magát, s mint fentebb bemutattuk, a párthoz való kötődésük is gyenge, annak ellenére, hogy véleményüket gyakran artikulálják nyilvánosan, és ismerőseik között sok kiemelkedő, híres ember van.

Vajon kik azok az emberek, akik magukat a politikai elithez sorolják? Van-e érdemi különbség a magukat elittagoknak tekintők és azok között, akiket pozíciójuk alapján

elitként kerestünk meg, ám ők maguk elhatárolódtak ettől a meghatározástól? Minek tudható be esetükben a politikai elithez tartozás fel nem vállalása? A pozíciójukat, a közéletben betöltött szerepüket inkább szakmainak, mintsem politikainak tekintik? Esetleg az elithez, mint csoporthoz való tartozástól idegenkednek? Előbbi kérdésekre inkább a kvantitatív, míg utóbbiakra inkább a kvalitatív elemzésből kaphatunk választ.

A politikai elithez tartozást három dimenzió mentén vizsgáltuk: származási háttér, szakmaiság (szakmai karrier és professzionalizáció), párttevékenység és a magánéleti és közéleti aktivitás.

4. táblázat:

A politikai identitást befolyásoló tényezők

Dimenzió	*Befolyásoló tényezők*
Származási háttér	Nem
Szakmai karrier	Igen
Szakmaiság	Részben
Párttevékenység	Részben
Kapcsolatok	Igen
Szereplés	Igen

Az önmagukat politikai elittagoknak vallók és a politikai elittől távolságot tartók között a származási háttér tekintetében nem találtunk lényegi különbséget, azaz az, hogy milyen státusú családból származnak, milyen munkajelleg-csoporthoz tartozott az édesapjuk, illetve, hogy falusi vagy budapesti környezetben nőttek-e fel, nem befolyásolják őket abban, hogy a politikai elithez tartozónak vallják-e magukat.

Az iskolázottság esetén az elitegyetemekre járók inkább a politikai elit tagjaként azonosították magukat. Az interjúalanyok egy részénél is a politikusi identitás egyik fontos eleme volt az elitiskola. A szakmai karrier esetén úgy tűnik, hogy a közintézménynél való munkavállalásnak van identitásképző ereje: valaki minél többet dolgozott közintézménynél, annál valószínűbb, hogy a politikai elit tagjaként tekint önmagára, illetve akik jelenleg közintézménynél dolgoznak, azok inkább (45–58%) a politikai elithez tartozónak érzik magukat.

A párttevékenységet két időpontban vizsgáltuk, a rendszerváltozás előtt és a jelenben. A politikai elit önmeghatározásakor az időbeli folytonosságnak fontos szerepe van, ugyanis akik már a rendszerváltás előtt is politizáltak az MSZMP (12%, 4,7%) és a KISZ (34%–20%) vezető pozícióiban, azok többnyire jelenleg is a politikai elit tagjának gondolják magukat.

A jelenlegi politikai aktivitás ambivalens képet mutat: a parlamenti képviselőség és a politikai gyűlésen való részvétel egyértelműen a politikai elit velejárója, de a párttevékenység, a párttagság, a politikai tisztségvállalások meglepő módon már nem meghatározóak.

A véleménynyilvánítás, a közéleti szereplés, illetve a prominens baráti kör viszont, úgy tűnik, hogy szinte elengedhetetlen kelléke a politikai elitbe tartozásnak, mintha ez lenne az alapja a politikusi identitásnak, ettől válnának az elit tagjává. A magukat politikai elitnek vallók jellemzően gyakrabban publikálnak, elsősorban a *Népszabadság*ban vagy a *Magyar Nemzet*ben, és gyakrabban jelennek meg a nyilvánosságban közszereplőkként. Az interjúk elemzésekor látni fogjuk, hogy mekkora szerepe van a kapcsolati tőkének a politikusi identitásban. Ezt támasztja alá a kérdőíves kutatás is: minél több prominens ismerőse van valakinek, annál inkább a politikai elithez tartozónak érzi magát.

ÖSSZEFOGLALÁS

Az analitkus identitáselemzés eredményeként a politkai elitről megtudhattuk, hogy adott identitásuk (származási családjuk státusa) szempontjából két típust különböztethetünk meg. Az egyik típus magas státusú családból származik, és főleg a fővárosban élt gyerekkorában. A másik típusba alacsony vagy vegyes státusú családból származók sorolhatóak, akik főként faluban vagy kisvárosban nőttek fel.

A választott identitás elemeként a foglalkozási karrierutak jellemzője, hogy a jelenlegi politkai elitnek van munkatapasztalata (sőt, sok esetben jelentős) az állami vagy államközeli vállalatoknál. Tehát karrierjük felépítésében feltörekvők, és főként a közszférához kötődtek, ennek a logikáját ismerték meg, és kamatoztatták később ezeket az ismereteiket,.

Az identitás magjaként értelmezett politikaielit-identitás legfőbb jellemzője a rendszerváltás előtti MSZMP- és KISZ-tagság és a nyilvánosság előtti szerepvállalás. A megkérdezettek mindössze harmada tekinti magát jelenleg is a politikai elit tagjának, erről az inkonzisztenciáról a kvalitatív elemzés során mélyebb ismereteket szerezhetünk.

POLITIKUSI ÉLETTÖRTÉNETEK (ÉLETÚTINTERJÚK ELEMZÉSE)

A biográfiai kutatás keretei között kialakult narratív interjús technika nem a kutatott téma szempontjából „fontos adatokat" kívánja elérni, hanem az elbeszélő történetszerkesztési, elbeszélési technikáját igyekszik értelmezni. A módszer tehát nem alkalmas múltbeli élettörténeti helyzetek rekonstruálására, a valóság feltárására; célja az elbeszélőnek a mában elmondott történetének, „narratív identitásának" megragadása, a szövegben a társadalmi hatások, befolyások tettenérése. A szöveg az elbeszélő és a hallgató „közös terméke". Az elbeszélő értelmezi a helyzetet, amelyben éppen mesél, és ennek megfelelően beszéli el történetét. Az interjús helyzetben született szöveg a mesélés lezárásának pillanatától többé már nem része az elbeszélőnek, elszakad tőle és önálló életre kel. Az elemzések az interjúalanyok által rendelkezésünkre bocsátott narratívák alapján megalkotott "önálló elbeszélések". Interjúalanyainknak elmondtuk, hogy egy kutatás

keretében a politikai elit tagjaival készítünk életútinterjúkat, és szeretnénk, ha ennek kapcsán elmesélnék élettörténetüket. Ez nem egy „hagyományos értelemben vett interjú", ők (az elbeszélők) azok, akik irányítják, meghatározzák az interjú menetét, mi (a kérdezők) a „viselkedésünkkel" (szemkontaktus, arcjáték stb.) és kérdéseinkkel (ami az általuk elmondottakra való visszakérdezés) történetük elmondását segítjük elő.

Az elemzésben azt próbáljuk megérteni, hogy a mesélő hogyan alkotja meg, szerkeszti történetét, hogyan jeleníti meg önmagát benne, vajon az egyén identitásának megjelenítése a történetekben milyen társadalmilag meghatározott keretekre támaszkodik. Az elbeszélők többnyire kulturálisan meghatározott életpálya-szekvenciákban mesélik el életeseményeiket, élményeiket. Ilyenek például a gyermekkor, iskola, munkahely, család stb. Vajon ezek a szekvenciák megtalálhatóak-e a politikai elitek elbeszéléseiben, és van-e rájuk jellemző szekvencia (pl. képviselőség stb.)? Az interjúalanyok anonimek, mivel célunk nem egy személyes életút rekonstrukciója volt, hanem annak vizsgálata, hogy milyen politikusi életutak, identitások vannak, illetve mik a legfontosabb elemei a politikus énképnek a mai Magyarországon. Az anonimitás következtében az elemzések nem követik teljes mértékben a narratív életútinterjúk elemzésének módszertanát.[13]

Több kutatás is kimutatta, hogy az elitek jellemzően uralják az interjúszituációt. Ez egyrészt az egyenlőtlen hatalmi pozícióból (Ostrander 1993, McDowell 1998), másrészt abból eredhet, hogy az elitek gyakran hivatásos kommunikátorként jelennek meg a közéletben (Fitz-Halpin 1995). Interjúalanyaink arra a kérésre, hogy meséljék el élettörténetüket, jellemzően egy teljesnek tűnő, mindenféle kérdezés nélkül összeálló, hosszú, önálló szöveget alkottak. Ez azt jelezheti, hogy közszereplőként, politikusként már kidolgozott, kész narratíváik vannak, akár a saját életükre vonatkozóan is.

Az alábbi elemzések a 2010-ben a politikai elit tagjaival készült négy életútinterjún[14] alapulnak. Interjúalanyaink közül hárman közvetlenül a rendszerváltás után kerültek a politikai életbe, s csak egy olyan elbeszélőnk volt, aki a 2000-es évek elején vált politikussá. Közülük ketten voltak korábban miniszterek, egy pedig államtitkár, míg egy interjúalanyunk a gazdasági és a politikai elit határán mozogva sokáig volt egy, az állam számára kulcsfontosságú pénzügyi intézmény vezetője. Ketten már nem politizálnak aktívan, az egyikük pár évvel ezelőtt visszatért a gazdasági életbe, a másiknak viszont a közelmúltban ért véget politikai pályafutása, a 2010-es választások után szűnt meg képviselősége. Ők tehát már egy lezárt, befejezett történetként tudósítottak politikusi pályafutásukról, élettörténetükről. A másik két interjúalanyunk egyike mind a mai napig aktívan politizál, a másik, bár még mindig részt vesz a politikai életben, már nem kizárólag és elsősorban politikusként tevékenykedik.

Az itt bemutatott politikusi élettörténetek nem a hagyományos értelemben vett élettörténeti elbeszélések, hiszen nem azzal kezdődnek, hogy mikor és hol születtek az elbeszélők, jellemzően hiányzik narratívájukból a gyermekkoruk és a magánéletük is. A legfontosabb motívumnak politikusi szerepük, politikusi önmeghatározásuk legitimálása,

[13] A narratív életútinterjúk elemzésének módszertanáról ld. pl. Fernezely – Légmán (2003). Jelen elemzésben interjúalanyaink anonimitásának megőrzése érdekében a biográfiai elemzést elhagytuk.

[14] Az életútinterjúkat Csurgó Bernadett, Megyesi Boldizsár és Légmán Anna készítette.

elfogadtatása tűnik, az, hogy koherens, hiteles történetbe foglalják, miért váltak politikussá.

I.

Interjúalanyunk édesapja a rendszerváltozás előtt meghatározó ellenzéki értelmiségi volt, a rendszerváltást követően pedig politikai, közéleti szereplő. Interjúalanyunk sokáig a rendszerváltást követően a szakmájában dolgozott, és csak jó pár évvel a rendszerváltozást követően jelent meg a politikai életben.

Politikusi identitásának két meghatározó eleme az apja, illetve apja mint ellenzéki szereplő, és a saját szakmai pályafutása, karrierje. A párthoz, szervezethez való kötődés, a pártidentitás elbeszélésében egyáltalán nem jelent meg.

Az interjú kezdetekor, mikor arra kértük, hogy mesélje el az élettörténetét mint a politikai elit tagja, megállapította, hogy sokféle életútja van az embernek, és az általunk meghatározott kontextusba, a politikai életútba nem tartozik bele a magánélet. A közéletet szétválasztja tehát a magánélettől, politikusi identitásában nem jelenik meg a magánszféra.

Mindennek ellenére élettörténetének elbeszélése édesapjával kezdődik. Úgy tűnik, innen eredezteti saját politikusi identitását, apja meghatározó, biztos pont, aki jelentős hatással van világlátására, és egyfajta politikusi mintaként, példaként szolgálhat. Emellett legitimációs alapot jelenthet számára, saját politikusi identitásának megalkotásához, megerősítéséhez szüksége lehet egy mindenki által elismert emberre, egy erős férfira, az apjára. Egyfajta kalandtörténetként mesél édesapja ellenzéki szerepéről, ahol az apja a főhős, aki a demokratikus Magyarországért harcol. Nem egy hagyományos politikusi pályafutás ez. Gyermekkora és fiatal felnőtt kora kizárólag apján keresztül jelenítődik meg, az apja tettei és döntései határozták meg családja és az ő életét, az egyetem- és a szakmaválasztását is. Saját gyermekkora helyett tehát apja ellenzéki tevékenységét ismerhetjük meg. Azonban az egyetem befejezésekor egy csapásra véget ér apja története, és belekezd saját karriertörténetének elmesélésébe. Innentől apja egyáltalán nem szerepel az élettörténetében (későbbi politikai, közéleti szerepvállalásáról említést sem tesz), ő a főszereplő, mint felnőtt, önálló, sikeres szakember, majd politikus.

Bár apja múltjának, értékeinek, világnézetének átvétele adhatja politikusi identitása alapját, hirtelen eltűnése élettörténetéből azt jelezheti, hogy az apja árnyékából kilépve, tőle független, önálló politikusként szeretne megjelenni a politikai életben. Valószínűleg ennek köszönhető, hogy elbeszélésében apja egyáltalán nem jelenik meg felnőtt politikusi pályafutásában. Politikussá válását saját szakmai teljesítményével indokolja, azzal, hogy a civil szféra egyik ismert közszereplője volt.

Történetében nagyon fontos elem az emberi dimenzió, az embereken való segítés vágya, illetve szakmailag elismert emberek megnevezése, akik apjához hasonlóan egyfajta mintaként szolgálhattak számára. Politikusi filozófiájában is fontos szerepe van a szakmai meggyőződésének. Mintha a szakmai pályafutását folytatná politikusként is, nem beszél konkrét politikai tevékenységéről, politikai döntéseiről. Hiányzik életútjá-

ból a tényleges politikusi pályafutás leírása, a pozíciók, a pártokhoz való viszony elmesélése, ami szintén azt erősítheti, hogy ő nem politikusnak, hanem szakembernek tekinti magát. Bár párttag, élettörténetében egyszer sem említi meg, nevesíti pártját.

Élettörténetében saját megítélése szerint jelentős változást, váltást nem a politikusi karrier kezdete és nem is a rendszerváltozás hozott (nála ez a kettő nem egy időpontra esik), hanem amikor egy nemzetközi civil szervezetnél kezdett el dolgozni. A rendszerváltozás szinte egyáltalán nem jelenik meg élettörténetében, mintha nem jelentett volna fordulópontot számára, hiszen már előtte elkezdődött sikeres szakmai pályafutása, ami a rendszerváltozás után is töretlenül folytatódott, ami végül a politikai életben való részvételhez vezetett.

Mindez azt jelzi, hogy ő elsősorban szakmai szerepként tekint a politikusi létre, és nem érzi azt, hogy politikusként különleges emberré, az elit tagjává vált volna. Egy új szakmai szerep változtatta meg az életét, ami sok utazással, elfoglaltsággal járt, és ez folytatódott politikusként is. Ő azonban emellett szülő is, sőt időközben nagyszülővé lett, tehát különböző szerepei vannak, akárcsak más embereknek, ahol a politikus is csak egy szerep a többi között.

A magánélete – ahogyan azt már az interjú elején leszögezte – nem a politikusi élettörténete része. Édesapja is kizárólag mint közéleti szereplő, az ország sorsát alakító figura jelenik meg elbeszélésében, nem mint családapa vagy férj, és a családra történő visszakérdezéskor is csak édesanyja és gyermekei szakmájáról tudósít.

II.

Interjúalanyunk mind a gazdasági, mind a politikai elit tagjának tekinthető. Közgazdászként végzett. A rendszerváltozást követően egy állami pénzintézet vezetője volt.

Politikai és gazdasági elitidentitását egyrészt szakmai karriertörténetére, másrészt a kapcsolataira, az elbeszélésében folyamatosan megjelenő híres és szakmailag elismert emberekre támaszkodva alkotja meg. A kiválóbbnál-kiválóbb kollégák, barátok, tanárok felsorolása és bemutatása adja élettörténeti elbeszélésének nagy részét, a társaság, az őt körülvevő emberek révén válik ő maga is a gazdasági és politikai elit tagjává. Általuk próbálja megerősíteni, megalkotni identitását, általuk teremti meg önmagát. Nincs híres családtagja, őse. Egyedül a saját szakmai karrierje, illetve azok az emberek legitimálhatják, akik hiteles, elismert emberek, kollégái, barátai, tanárai. Például, bár ő maga sem volt ellenzéki, és a családtagjai között sem voltak ellenzékiek, hosszan mesél azokról a tanárairól, akik a rendszerváltozás előtt ellenzékiek voltak, sőt börtönbe is kerültek.

Az interjú kezdetekor röviden tudósít szülei végzettségéről és foglalkozásáról, testvéréről, majd hosszan mesél saját tanulmányairól. Úgy tűnik, a családi, társadalmi háttér fontos számára, de mintha a legmeghatározóbb ebben saját mobilitástörténete lenne. Szüleivel ellentétben ő egyetemet végez, s a későbbiekben az elit tagjává válik. Elbeszélésében többször is hangsúlyozza, hogy a szüleinek még csak érettségije volt, ő viszont tudományos cikkeket, könyveket ír és az egyetemen tanít.

Részletesen ismerteti mind a gimnáziumi, mind az egyetemi éveit. Élettörténete első meghatározó szereplője is ehhez az időszakhoz köthető, a középiskolai történelemtanára.

Egyfajta intézményes élettörténet az övé, életútja főbb állomásait a mindenki számára meghatározó intézmények segítségével építi fel. Az egyetemen már igazi elittársaságba került, és ez folytatódott a munkahelyein is. Sikeres, töretlen, folyamatosan felfelé ívelő karrier- és mobilitástörténet ez.

Részletesen tudósít felfelé ívelő tudományos, szakmai karrierje minden állomásáról is, szakmai feladatairól, társadalmi és szakmai szervezetekben betöltött tagságairól, illetve a szakmában dolgozó más emberekről, azokról, akik befogadták őt maguk közé, segítették és tanították.

Élettörténetében fontosabb szerepet játszik a rendszerváltozás, bár nem volt aktív, ellenzéki szereplője maguknak az eseményeknek, sőt, akkoriban közhivatalnokként dolgozott. Elbeszélése szerint azonban ez a hivatal akkor már demokratikus intézményként működött, ő pedig nem volt párttag, politikus, hanem szakember volt, aki a gazdaság javításán munkálkodott. A rendszerváltozást is gazdasági szemszögből élte meg és próbálta leírni. Ekkor nagyon élesen elhatárolódik a politikától, a politikusságtól, s ez az elhatárolódás az egész későbbi elbeszélésére hatással van.

Közvetlenül a rendszerváltozás után fontos szerepet kapott az új gazdaságpolitika kialakításában, egy, az állam által irányított pénzügyi intézmény élére került. Szakmailag sikeresnek értékeli ezt az időszakot, amiről már az ismert módon tudósít, sorolva a neveket maga körül, hogy ki mit alkotott, csinált, beleszőve ebbe önmagát is, mindennek ő is része volt, neki is komoly szerep jutott. Fontosnak tartja annak hangsúlyozását, hogy itt sem párt-, hanem szakmai alapon tevékenykedett, bár posztja révén elkerülhetetlen volt a politikai életben való részvétele, a politikusokkal való együttműködés. Minderről azonban úgy beszél, mintha ő csak az elszenvedője lett volna a politikai csatározásoknak, akit ártatlanul belekevertek a politikai vitákba.

Élettörténetének jellemzője, hogy rengeteg ismert emberről mesél, ugyanakkor a családjáról, a szakmán kívüli barátairól semmit nem tudunk meg. Egyfajta rejtőzködés jellemzi, ő maga szinte kizárólag más embereken keresztül jelenik meg saját élettörténetében.

Csak az interjúkészítő visszakérdezésekor tudósít a szakmájához kapcsolódóan a magánéletéről, családtagjairól. Sikeres szakmai munkájának hátterét családja biztosítja, a rendezett családi élet az, ami biztonságot ad neki. Akárcsak a szüleit, családtagjait is a végzettségük és a foglalkozásuk alapján mutatja be. Őket is szakemberként határozza meg, akárcsak magát és az élettörténetében megjelenő más embereket. Úgy tűnik, számára a szakmaiság az emberek legfontosabb jellemzője, meghatározója, mintha az adna igazi biztonságot, ha folyamatosan szakemberek veszik körül.

III.

A rendszerváltozás előtt a szakmájában dolgozik egy kisvárosban. Politikai pályafutása is itt kezdődik, közvetlenül a rendszerváltozást követően belép az egyik rendszerváltó párt helyi tagozatába, később országgyűlési képviselő lesz és Budapestre költözik.

Politikai identitásában fontos szerepe van a párthoz való kötődésnek és a képviselői létnek a szakmaiságon túl. Neki sincsen politikai múltja, nem volt ellenzéki, és nincsenek neves ősei sem, politikusi identitása a pártba való belépéshez és a képviselővé váláshoz kapcsolódik.

Az interjú kezdetén ő is szétválasztja a magánéletét a közéletitől, kijelölve ezzel elbeszélésének keretét és határait. Az első információ, amit elárul magáról, az a szakmája, úgy tűnik, az eddigi interjúalanyokhoz hasonlóan számára is a szakmai lét az egyik legfontosabb eleme politikusi identitásának. Ez azonban nála nem ennyire egyértelmű. Bár hosszan mesél a rendszerváltozás előtti életéről, amikor még a szakmájában dolgozik, ez azonban számára nem összeegyeztethető a politikusi pályafutással, a politikusi léttel. Ő az egyetlen interjúalanyaink közül, akinek az elbeszélésében megjelenik, hogy a rendszerváltozást követően választania kell a szakmája és a politikusság között, a politikusságnak van alternatívája. A politikusi pályát választja, ami aztán az egész életét átalakítja. A többi elbeszélésben, élettörténetben a politikusi identitás természetesen, egyértelműen következik interjúalanyaink addigi élettörténetéből, elbeszélésükben egyfajta egyenes vonalú folyamatként ábrázolják politikai elitté válásukat. Azt, hogy politikussá válik, egyáltalán nem jelzik előre addigi életeseményei, óriási váltás, változás ez az életében, ami az ő aktív, cselekvő attitűdje nélkül nem valósulna meg. Fontos szerepet játszik politikussá válásában az, hogy úgy döntött, politizálni akar. Mintha számára a politikusság egy különleges, kitüntetett státus lenne, míg a többiek számára ez egyfajta természetes folyománya addigi életüknek, pályafutásuknak. A politikai pálya mellett való döntését azzal indokolja, hogy neki a politikusság a hazájáért vállalt kötelezettsége. A politikusi lét elemeként nála tehát megjelenik egyfajta morális, erkölcsi megközelítés, hozzáállás.

Ő gyermekkorától kezdve a szakmájában akar dolgozni, és a munkájában kezdik el foglalkoztatni a társadalmi kérdések. Aktívan részt vesz a helyi közösségi életben, majd megkeresi az egyik rendszerváltó pártot, hogy szeretne csatlakozni hozzájuk. Ez a tevékeny magatartás végigkíséri politikai pályafutását, képviselősége alatt sokat szólal fel a parlamentben, ellenzékben is rendkívül aktív, és amikor már nem képviselő, akkor is megpróbálja folytatni ezt a fajta aktív politikusi viselkedésmódot.

Elbeszélésében az országgyűlési képviselőséghez köti az elittagságát, ami új identitása alapját adja. Fontosak számára a mindenki által látható és elfogadott pozíciók, tisztségek, a politikusi karrier különböző intézményes állomásai, mint amilyen a képviselőség és a szakbizottsági tagság, ahol ugyan egy megváltozott formában, de visszatérhetett eredeti szakmájához is. Hangsúlyozza, hogy a politikai szerep mindenki számára (a többi interjúalanynál ez nem jelent meg) új volt a rendszerváltozást követően, az új szerep elsajátítása, a tanulási folyamat fontos eleme elbeszélésének, aminek elen-

gedhetetlen része többek között a nyilvános médiamegjelenés, a közszereplővé válás. Mindezzel azonban mintha csak csökkenteni próbálná saját „múltnélküliségéből" eredő bizonytalanságát.

Az első választási ciklust követően felmerült benne, hogy visszatér a szakmájába, de a párton belül egyre fontosabb pozíciókba került, egyre sikeresebb politikussá vált. Majd váratlanul, minden előzmény nélkül arról tudósít, hogy egy másik, parlamenten kívüli párt vezető szerepébe került. Nem tudunk meg semmit arról, hogy miért hagyta el eredeti pártját, vagy hogy ez mekkora törést jelenthetett politikai pályafutásában. Talán már megbánta, hogy feladta sikeres szakmai karrierjét a bizonytalan, kiszámíthatatlan, veszélyes politika világáért, vagy talán úgy érezte, hogy nem a megfelelő pártot választotta. Innentől kezdve többé már nem főállású politikus, dolgozni kezd. Egykori politikus életútjáról röviden, tárgyilagosan, értékelések nélkül tudósít, talán már nem tud teljesen azonosulni akkori önmagával. Ugyanakkor hosszan elemzi a politikai rendszer problémáit, úgy tűnik, mostanra kiábrándult a politikai életből.

Az interjúkészítő visszakérdezésére jelenik csak meg a család az ő elbeszélésében is, ő azonban olyan nyíltan beszél a magánéletéről, magánéleti problémáiról, a magánélet és a politikusi pályafutás összehangolásának nehézségeiről, mint egyetlen másik interjúalanyunk sem. Elbeszélése szerint a politikusság, a közszereplés teljesen megváltoztatta, átalakította a magánéletét. Mintha ez is azt jelezné, hogy bizonytalan politikusi identitásában, vagy talán kevésbé érzi már magát a politikai elit tagjának, mint a többi megkérdezett.

IV.

Interjúalanyunk a rendszerváltozás előtt aktívan részt vesz az ellenzéki életben, majd az egyik rendszerváltó párt alapítójaként egészen a legutolsó választásokig parlamenti képviselő. Jelenleg nem politizál, visszatért a tudományos életbe, ahonnan a rendszerváltás előtt a politika világába érkezett.

Politikusi identitásának legfontosabb alapja, hogy ősei közül többen is közismert politikusok voltak. A politikusság egyfajta családi hagyományként jelenik meg elbeszélésében, az, hogy politikus lett, természetes dolog, a régóta meglévő családi tradíció továbbvitele. Emellett az ellenzékisége és a párthoz való szoros viszonya is meghatározó elemei politikusi identitásának. Az ellenzékiség is tekinthető egyfajta családi tradíciónak a szemében, hiszen több családtagja is ellenálló szerepben jelenik meg a II. világháború alatt. Úgy tűnik, a család az, ami biztonságot, magabiztosságot és a politikussághoz szükséges mintákat nyújt számára. A párttal, amelynek alapító tagja és sokáig meghatározó szereplője, ambivalens a viszonya: van, amikor mintha szülőként tekintene rá (büszke rá, vagy próbál irányt mutatni neki, esetleg megnevelni), és van, amikor azonosul vele. Politikusi élettörténete nagyrészt a párt története is, politikusi pályafutása óhatatlanul összefonódik a párttal.

Elbeszélésének jellegzetessége, hogy kizárólag csak azokat az elemeit mondja el élettörténetének, amik megítélése szerint saját politikusi identitásának kialakítására hatással voltak. Jól szerkesztett, átgondolt, felépített és bizonyos szempontból lezárt élet-

történet ez, igazi politikusi narratíva, amiben minden életesemény a politikusság felé mutat. Mesél fiatalkori újságírói tevékenységéről, az „elit"-iskolákról, az elitképzésről, az iskolai szervezetekben való részvételéről, de például az első szerelemről vagy az édesanyja személyiségéről nem tudunk meg semmit.

Az interjú kezdetekor politikus őseiről, családtagjairól tudósít. A család, a családi értékek, világnézet meghatározó számára. Legfőbb gyermekkori emléke a politikus ősére történő nyilvános megemlékezés. Édesapja világszemlélete, élettörténete szintén nagy hatással van rá.

Mindemellett azonban több magyarázatot is ad arra, hogy miért lett politikus. Az első meghatározó élménye az, amikor az apját kirúgják az állásából. Ekkor azt érzi, hogy igazságtalan a rendszer, amiben élnek. A politikus egyik fontos feladata szerinte egy jó, igazságos rendszer kialakítása.

Lázongó gyerek volt, szerinte annak a jeleként, hogy politikus lesz belőle. A lázadás, a harc az igazságtalanság és az elnyomó rendszer elleni küzdelem is alapvető elemei politikus identitásának. Számára a politika, a többi interjúalannyal ellentétben sokszor – főleg az ellenzéki és közvetlenül a rendszerváltozás utáni időkben, politikai pályafutása kezdetekor – nem a kompromisszumok keresését, hanem a konfliktusok felvállalását jelenti.

Felmenőihez hasonlóan ő is elitiskolákba jár, és már általános iskolában külön nyelvórákat vesz, majd a középiskolában, a KISZ-ben megkezdi „politikai" szerepvállalását. Mintha már gyermekkorában is a politikusszerepre készülne.

A katonaság a következő fontos állomása elbeszélésének. Az erről az időszakról való elbeszélésében későbbi ellenzéki élettörténetének minden jellemzője megtalálható már. Míg a rendszer kijátszása kalandtörténetként jelenik meg narratívájában, a katonaság rendszeréről tudományos elemzést ad. Többes számban beszél a katonaságnál történtekről, a bajtársakkal együtt, közösen cselekedtek, mint később ellenzékiként és gyakran a pártban, politikusként is.

A katonaságot követően az egyetem megkezdéséhez köthető tudományos karrierjének kezdete, és az értelmiségi ellenzékiekkel való kapcsolata. Elbeszélésében részletesen bemutatja az értelmiségi ellenzéki világot, ami egy baráti társaság, ahol a tudományos tevékenység mellett kirándulni, szórakozni járnak. A tudományos és ellenzéki élet szorosan összekapcsolódik elbeszélésében, az egyetemen kívüli szemináriumok, összejövetelek keretei közt, tudományos vitákban és írásokban körvonalazódnak az ellenzéki nézőpontok és emberek. Tudományos karriertörténete és ellenzéki szerepe párhuzamosan van jelen élettörténetében, és bár ő megkísérli olykor szétválasztani azokat elbeszélésében, újra és újra összekapcsolódnak.

Az ellenzékiség elbeszélésének legfőbb jellemzői narratívájában a tudományos, intellektuális színezet mellett a kalandtörténeti megjelenítés: az összeesküvések, a titkos szervezkedések, a veszély, a kémkedések, a besúgók, a titkos szerepek és feladatok, a konspirációk, a lehallgatások, a házkutatások, a szamizdat-irodalmak nyomtatása és terjesztése, a titkosszolgálat, a szolidaritás, a börtön, a tudományos cikkek és szemináriumok, barátok, a rendszer hibáit elemző tanulmányok és viták, a tiltások és kihallgatások. Az

ellenzékiség elbeszélésében fontosak számára a nevek, az emberek és a hozzájuk tartozó ellenálló életutak, közéleti szereplések. Legális és illegális ellenzéki szerepet is vállal, részt vesz tiltakozó akciókban, szamizdatok terjesztésében, de saját értékelése szerint nincs főszerepe az illegális ellenzéki tevékenységben.

Az egyetem után az ellenzék sok tagjához hasonlóan tudományos kutatóintézetben helyezkedik el. Hosszan mesél a szakmai munkájáról, és arról, hogy a kutatóintézetekben folyó tudományos tevékenységek egy része is ellenzéki aktivitásként volt értelmezhető.

A nyolcvanas évek második felében megindul az ellenzékiek intézményesülése, aminek eredményeként végül ő maga is politikussá válik. Elbeszélése szerint a tudományos-ellenzéki világból kerül a politikai életbe közvetlenül a rendszerváltozás előtt. Az ellenzék belső körével baráti kapcsolata van, családjaik is gyakran összejárnak. Az informális beszélgetésekből születik meg az ellenzéki párt, aminek ő is alapító tagja.

A rendszerváltozásnak először egyfajta tudományos elemzését adja, amiben ismerteti az alternatív, lehetséges forgatókönyveket is. Majd megpróbálja belülről érzékeltetni mindezt. Különleges számára ez az időszak, amikor megváltozik, felgyorsul az idő, máshogy, kiszámíthatatlanul, gyorsan peregnek az események, melyeket senki sem tud teljes mértékben uralni, irányítani.

A pártja születéséről többes számban tudósít, elbeszélésében a párt sokáig egy olyan közösségként jelenik meg, aminek ő is tagja. A megalakulásról, a névadásról, a tagság kialakításáról és az intézményesülés nehézségeiről is részletesen mesél. Egy igazi „mi" történetként indul, amit az ellenzéki baráti közösség hoz létre. A párt születésétől kezdve saját egyéni politikai történetét és a párt történetét párhuzamosan meséli, a kettő szétbogozhatatlanul összefonódik, az egyik a másik nélkül nem elmesélhető számára. Gyakorivá válnak az elbeszélésében a politikai helyzetelemzések, értékelések, de ezek elsődlegesen már a párt szemszögéből történnek. Így elemzi, hogy a többi párt hogyan tevékenykedik, így mesél a fontos és meghatározó párton belüli és kívüli politikusokról és a különböző politikai eseményekről is.

ÖSSZEFOGLALÁS

A fentebb ismertetett kutatásokkal összhangban interjúalanyainknak is jellemzően egyenes, illetve emelkedő vonalú, egységes életútjai voltak. Ezeknek az életutaknak a politikusság természetes és szerves része volt. Csak egy olyan interjúalanyunk volt, akinek történetében több törés, váratlan fordulat volt, s politikussá válásának sem volt igazán előzménye addigi élettörténetében.

Az itt bemutatott politikus-élettörténetek legfőbb jellemzője, hogy az elbeszélők élesen elválasztják a politikusi létüket, vagyis közéletüket a magánéletüktől. Egyik interjúalanyunk sem tartotta a magánéletet a politikai, közéleti élettörténet részének, sőt, két elbeszélő az interjú elején külön jelezte, hogy politikusi identitásukban nincs helye a privát szférájuknak.

Kizárólag akkor jelennek csak meg magánéleti elemek élettörténeteikben, amikor azok politikussá válásukban fontos szerepet játszanak (pl. politikus ősök, elitiskola) vagy más módon támogatják, erősítik politikus identitásukat (politikus, szakember barátok, kapcsolatok). Az elbeszélések legfontosabb eleme politikus-önmeghatározásuk megalkotása és legitimálása. Az iskola például rendkívül fontos eleme az élettörténeteknek, hiszen az elitiskola volt az első lépések egyike a politikussá válásuk útján. A másik jellegzetessége elbeszéléseiknek az ismert, közéleti (politikus, tudós, szakember stb.) emberekkel való kapcsolatok hangsúlyozása, önmaguk elhelyezése egy elit nevekből álló társaságban.

Két interjúalanyunknál a családtagok, ősök politikai tevékenysége, elismertsége adta politikusi identitásuk alapját. Mindkettőjük elbeszélésében azonban megjelent a felmenőktől való elszakadás igénye is, míg egyikük saját ellenzéki múltjával, tudományos pályafutásával és pártkötődésével, a másik interjúalanyunk sikeres szakmai élettörténetével próbálta megteremteni saját, önálló politikusi énképét. A másik két interjúalanyunk családjában nem voltak neves felmenők, s ellenzéki múltjuk sincs, így nekik más alapot kellett keresniük politikusi identitásuk megalkotásához. Az egyik elbeszélésben a szakmaiság és a párt, míg a másikban a szakmai történet mellett más elittagok bevonására alapozódott énképük.

Összességében úgy tűnik, hogy a szakmaiság nagyon erősen jelen van interjúalanyaink politikusi identitásban, és mintha ezzel párhuzamosan a párton keresztül történő önmeghatározások háttérbe szorultak volna. Az interjúalanyok többnyire próbálnak elhatárolódni a politikusságtól, és a párthoz, a politikához kevésbé kötődő szakemberként megjelenni az elbeszélésekben. Talán ez azzal magyarázható, hogy közvetlenül a rendszerváltást követően, amikor a politikusság minden résztvevő számára új szerepkör volt, amihez még nem kapcsolódtak egyértelmű szerepelvárások, szabályok és normák, a párthoz való tartozás biztonságot, útmutatást adhatott az újdonsült politikusok számára, hogyan váljanak politikussá. Most már nincs szükség erre, így a pártok elvesztették a politikusi identitás kialakításában, meghatározásában játszott alapvető szerepüket. A pártok jelentőségének csökkenéséhez hozzájárulhat az embereknek a politikából, pártokból való kiábrándulása is. Mintha kevésbé hiteles lenne ma egy pártember, mint egy független szakértő. Talán ezzel indokolható az is, hogy az interjúalanyaink által képviselt politikai ideológiák szinte egyáltalán nem jelentek meg politikusi identitásukban, nem a jobb vagy baloldaliság, konzervativizmus-liberalizmus tengelyen határozták meg magukat, s a politikus pálya morális, erkölcsi megközelítései is alig-alig szerepeltek elbeszéléseikben.

Többségük élettörténetében mintha egyfajta harmonikus világként ábrázolódna a politikai színtér, ahol a politikai ellenfelek nem jelennek meg, és ahol megfelelő viselkedéssel, kommunikációval és kompromisszumokkal sikereket lehet elérni. Egy olyan interjúalany volt csak, akinél nagyobb szerepet játszott a konfliktusok felvállalása a kompromisszumok helyett, és aki nyíltan beszélt a politikai oldalakról, ellentétekről.

De vajon lehet-e politizálni konfliktusok felvállalása és ellenfélkép nélkül? Mi az oka annak, hogy az elbeszélésekben a konfliktusok, a politikai csatározások csak alig-alig

jelennek meg? Talán ez nem illik bele a pozitív politikusi énképbe? Vagy valójában ilyen harmonikus lenne a politika világa, és a csak a nyilvánosság, a média nagyítja fel az ellentéteket? Ezeknek a kérdéseknek a megválaszolása további vizsgálatot igényel.

Mindenesetre minden elbeszélés jellemzője a saját politikai tevékenységre való büszkeség, a politikusi pályafutások sikertörténetként való elmesélése, és egyfajta küldetéstudat is, ahol arról tudósítanak, hogy ők valamit tenni akarnak a közösségért. A kiábrándultság, a politika negatív oldala azonban szinte egyáltalán nem része elbeszélésüknek. A pozitív énkép, jelen esetben a pozitív politikusi identitás megalkotásának szándéka minden elbeszélésben tetten érhető.

ÖSSZEGZÉS

A politikussá válás folyamatának kétféle, kvantitatív és kvalitatív elemzési metodikája három ponton kapcsolható össze:

1. a származási család szerepe és jelentősége;
2. a szakmai karrier sajátosságai, különös tekintettel a rendszerváltozás okozta változásokra;
3. a politikusi identitás főbb elemei.

A származási családról megtudhattuk a kvantitatív elemzésből, hogy válaszadóink harmada alacsony társadalmi státusú családból származik, tehát a politikai szféra nem csak a magas társadalmi státusúak, a többgenerációs értelmiségiek, a politikusdinasztiák számára elérhető. A kvalitatív elemzés is ezt igazolja: bár két interjúalanyunknál a családtagok, ősök politikai tevékenysége, elismertsége adja politikusi identitásuk alapját, a másik két interjúalanyunk családjában nem voltak neves felmenők.

A szakmai karriere vonatkozóan a felmérésből kiderült, hogy a politikai elit tagjai magas iskolai végzettségűek, és többségüknek egyenes vonalú vagy felfelé ívelő pályafutása van. Ezt tükrözik interjúalanyaink elbeszélései is.

A megkérdezettek harmada elsősorban állami intézményekben építette karrierjét, de rajtuk kívül is sokan megfordultak állami intézményekben, vállalatokban, cirkuláltak az állami és a piaci szféra között, egyre magasabb pozíciókba kerülve. A rendszerváltozás nem törte meg sem a kifejezetten állami-közigazgatási múlttal, sem a vegyes profilú múlttal rendelkezők pályáját. Interjúalanyaink egy része is közintézményekben dolgozott a rendszerváltozás előtt.

A politikai identitás meghatározó eleme a kvantitatív elemzés alapján a múltbéli politikai tevékenység, a nyilvános szereplések és a prominens személyekből álló kapcsolatháló léte. Ezek közül a legfontosabb a kapcsolatháló volt a politikusi élettörténetekben. Bár interjúalanyaink egy részének elbeszélésében is alapvető szerepe volt a múltbéli politikai tevékenységnek, ez azonban a kérdőívvel ellentétben nem a párttagságot jelentette, hanem egyrészt a saját személyes, másrészt a család ellenzéki múltján alapult.

Míg a korábbi kutatások (Pataki 1993, Kovács 1994) azt mutatták, hogy a pártidentitás az egyik legfontosabb eleme a politikusi identitásnak, a párton keresztül történő

önmeghatározás, a párthoz való kötődés mintha mostanra teljesen háttérbe szorult volna a politikusi énképben. Ezzel szemben mind a kvantitatív, mind a kvalitatív elemzésben azt találtuk, hogy az emberi kapcsolatoknak igen jelentős szerepük van a politikusi identitásokban, mintha ez vette volna át a pártok szerepét az önmeghatározások alakításában.

A politikusi életút, identitás elemei

Dimenziók/elemzés típusa	*Kvantitatív elemzés*	*Kvalitatív elemzés*
Származás	részben alacsony státusú családból falusiak, vidékiek, részben magas státusú családból, főként budapestiek	részben politikus felmenők, részben neves ősök hiánya
Foglalkozási pálya	részben közszféra	részben közszféra
Politikussá válás időpontja	harmaduknál már 1989 előtt is jellemző	jellemzően közvetlenül 1989 után
Kapcsolatok	sok ismert közéleti, kulturális elit szereplővel való kapcsolat	sok ismert közéleti szereplővel való kapcsolat
Párttagság/párthoz való kötődés	1989 után nem jelentős	nem jelentős
Életpálya	töretlen, felfelé ívelő	jellemzően egyenes vonalú vagy felfelé ívelő
Önmeghatározás	részben politikai elithez tartozó	inkább szakember, mint politikus

A politikai elit identitásvizsgálatának egyik legfőbb tanulsága az identitásokban fellépő inkonzisztencia. Míg a megkérdezett, megszólaltatott embereket a politikai elit tagjaként kerestük meg, ők maguk – legalábbis többségük – elhatárolódik ettől a csoporttól, és inkább szakemberként definiálják magukat. Emellett a párthoz való kötődéseik is jelentősen háttérbe szorultak. Mindez a politikusi szerepek átalakulását jelzi.

IRODALOM

Blau, Peter Michael – Duncan, Otis Dudley (1967): A rétegződés folyamata. In Róbert Péter (szerk.): *Társadalmi mobilitás: hagyományos és új megközelítések: válogatott tanulmányok*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó, 141–152.

Bourdieu Pierre (1997): Gazdasági tőke, kulturális tőke, társadalmi tőke. In Angelusz Róbert (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei: válogatott tanulmányok.* Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó, 156–178.

Bourdieu: Pierre (2002): Társadalmi tér és szimbolikus tér. In (uő): *A gyakorlati észjárás*, Budapest: Nagyvilág Kiadó, 11–30.

Csurgó Bernadett – Megyesi Boldizsár (2010): *Elitmeghatározások és elitcsoportok – a 2009-es magyarországi elitfelvételek fogalmi-mintavételi háttere.* Lásd e kötetben.

Ferge Zsuzsa (1969): *Társadalmunk rétegződése: Elvek és tények*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.

Fernezely Bori – Légmán Anna (2003): A skizofrénia társadalmi narratívái. *Esély*, 6: 39–57.

Fitz John et al. (1995): "Brief encounters": researching education policy-making in elite settings. In Salisbury and Delamont (eds.): *Qualitative studies in education*. Aldershot: Avebury, 65–86.

Gergen, Kenneth – Gergen, Mary (2001): A narratívumok és az én mint viszonyrendszer. In László János – Thomka Beáta (szerk.): *Narratívák 5. Narratív pszichológia*. Budapest: Kijárat Kiadó, 77–121.

Guennifey, Patrice (2000): A biográfia a megújuló politikatörténetben. *Aetas*, 3: http://www.aetas.hu/2000_3/2000_3-09.htm

Hannum, Kelly. M. (2007): *Social identity.* Greensboro: Center for Creative Leadership.

Higley, John – Lengyel György (eds.) (2000): *Elites After State Socialism*. Oxford: Rowman & Littlefield.

Ilonszki Gabriella (2009): *Képviselők és képviselet Magyarországon a 19. és 20. században.* Budapest: Akadémiai Kiadó.

Kovács Éva (1994): A rendszerváltók almanachja. Képviselői /ön/életrajzok. *Világosság*, 4: 64–79.

Kovács Melinda (2001): A rendkívüli megismerése. A politikus diszkurzív konstrukciója a magyar sajtóban. *Médiakutató,* 1: http://www.mediakutato.hu/cikk/2001_01_tavasz/03_a_rendkivuli_megismerese/

Körösényi András – Tóth Csaba – Török Gábor (2003): *A magyar politikai rendszer.* Budapest: Osiris.

Kristóf Luca (2010): *Elitkutatások Magyarországon 1989-2009.* Lásd e kötetben.

Lengyel György (2003): A magyar gazdasági elit cirkulációja a kilencvenes években: lassulás és bezáródás. *Politikatudományi Szemle*, 4: 125–141

Marelyin Kiss József – Horváth Zsolt – Hubai László (szerk.) (2001): *Az 1998-ban megválasztott országgyűlés almanachja.* Budapest: Magyar Országgyűlés.

McDowell, Linda (1998): Elites in the city of London: some methodological considerations. *Environment and Planning,* A 30 – 12: 2133–2146.

Ostrander, Susan. (1993): "Surely you're not in this just to be helpful": access, rapport, and interviews in three studies of elites. *Journal of Contemporary Ethnography*, 22. 1: 7–27.

Pataki Ferenc (1993): *Rendszerváltás után: társadalomlélektani terepszemle.* Scientia Humana.

Ricoeur, Paul (1999): Mi a szöveg? In (uő.): *Válogatott irodalomelméleti tanulmányok.* Budapest: Osiris Kiadó, 9-33.

Szalai Erzsébet (1998): *Az elitek áváltozása. Tanulmányok és publicisztikai írások 1994–1996.* Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó.

Tajfel, Henri (1980): Csoportközi viselkedés, társadalmi összehasonlítás és társadalmi változás. In (uő.) *Előítéletek és csoportközi viszonyok*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 25-39.

Tengelyi László (1998): *Élettörténet és sorsesemény.* Budapest: Atlantisz Könyvkiadó.

Zavar a fejekben? – A magyarországi elitek és a politika 2009-ben

Girst Noémi – Keil András

BEVEZETÉS

Jelen írás[1] célja, hogy a Magyar Tudományos Akadémia Politikai Tudományok Intézete által készített kutatás adatsora segítségével rávilágítson a hazai politikai, gazdasági, illetve kulturális elit számos jellemző vonására, attitűdjére, a gondolkodásmódjában rejlő „disszonanciákra", s mindenekelőtt az elitek politikához való viszonyára.

Ahogy az Ilonszki – Lengyel szerzőpáros a közelmúltban megjelent tanulmányában rávilágít, a magyar politika válságjelenségei nagymértékben a magyar demokrácia *„színlelt működésének"* köszönhetőek, az egyes elitcsoportok egymással szembeni bizalmatlanságának. Az eliteken belül is tapasztalható csalódottság, a korábban kialkudott szabályok áthágása mind-mind a *„demokratikus működés puszta szimulációját"* teszik lehetővé. Ahogy a szerzőpáros fogalmaz: *„a szereplők mintha elfeledték volna a saját maguk által felállított értékeket és szabályokat"* (Ilonszki – Lengyel 2009: 11).

Egyesek késleltetett válságjelenségként aposztrofálják, mások a túl gyors konszolidáció miatt elmaradt demokratikus stabilizálódást jelölik meg a fentiek okaként. Korábban nem történtek meg azok a szükséges korrekciók, amelyek egy konszenzuális demokrácia működéséhez szükséges feltételeket képesek lettek volna megteremteni. A rendszerváltást követően a legfőbb cél (elhanyagolva a demokratikus játékszabályok megtanulását) a politikai biztonság és stabilitás elérése volt (Ilonszki – Lengyel 2009: 10). Egy másik tanulmány – némiképp más aspektusból vizsgálva a kérdéskört – az elitek nyitottságának vagy zártságának fontos kérdésére irányítja a figyelmet (Kovács 2010). Eszerint ha az elitek nyitottak, sokkal hatékonyabbak a válságjelenségek kezelésére és korrigálásra – ha viszont zártabb típusúak, a siker elmarad. A válság pedig felerősíti és kiélezi a hiányosságokat, zavart okoz nemcsak az elitek magatartásmódjában, hanem a politikáról való gondolkodásában is.

Fontosnak tűnik feltárni, miként gondolkozik nemcsak a politikai, hanem a gazdasági, kulturális elit is az egyes alapkérdésekről. Vizsgálódásunk kiterjed az egyes elitek 1) bal-jobb skálán történő önbesorolására csakúgy, mint a 2) liberális-konzervatív tengelyen való elhelyezkedés leírására. Megnézzük, 3) miként viszonyulnak az elitek az államhoz – ehhez két indikátort hívunk segítségül: az állam munkaerő-piaci szerepvál-

[1] Jelen írás elkészítői ezúton szeretnének köszönetet mondani Ágoston Andrea szociológusnak a módszertani segítségért, illetve számos jó tanácsért, továbbá Simon Jánosnak a kritikai észrevételekért.

lalásával, illetve az állami beavatkozás vs. öngondoskodás dimenziójában értelmezhető attitűdöket.

Elemzésünk kiterjed továbbá a 4) pártpreferenciák, illetve a pártokkal kapcsolatos szimpátia – elutasítás kérdéskörére is. Ez abból a szempontból is komoly relevanciával bírhat, hogy láthassuk: milyen típusú tendenciák indultak be (ha beindultak egyáltalán) a hazai elitcsoportokban, mennyire csalódottak a saját eddigi munkájukat illetően. Megvizsgáljuk mindemellett a stabil pártválasztás jelenségét a hazai elitcsoportokon belül, valamint azt is: 5) kit tart az elit elitnek? Végezetül megkíséreljük feltárni azokat 6) az alapvető értékeket, amelyek a magyar eliteket jellemzik az Európai Unióval, illetve az integrációs folyamatokkal kapcsolatban.

Egy ilyen típusú és szerkezetű „tényfeltáráshoz" kíván némi adalékkal szolgálni írásunk, feltérképezve a hazai gazdasági, kulturális és politikai elit politikáról alkotott képét a fentebb említett indikátoron keresztül.

BAL VAGY JOBB?

Ami az egyes nagy politikai oldalakhoz való tartozás kérdését illeti: a politikai elit mintájában az érvényes válaszadók kicsit több mint egyharmada tartja magát jobboldalinak a politikai nézetei alapján[2]. Közel egyötödnyien sorolják magukat centrumpozícióba, míg a válaszadók 43 százaléka definiálja politikai nézeteit baloldalinak (1. táblázat). Érdemesnek tűnik rávilágítani a tényre, miszerint a politikai elitben még az adatfelvétel idején, 2009 őszén is többségben voltak a magukat baloldalinak vallók, annak ellenére, hogy a Fideszt egy rokonszenv-skálán jóval pozitívabban értékelték az elitbe tartozók, mint az akkor kormányzó MSZP-t[3].

A gazdasági elit mutatja az egyes kategóriák alapján a leginkább kiegyensúlyozott képet: a magukat jobboldalra besorolók arányaiban nincsenek jelentősen többen, mint a politikai elitben. A viszonylag kiegyenlített erőviszonyokat, a legmagasabb centrista arányt magyarázhatja a gazdasági elit igazodó képessége, a gazdasági döntéshozók mindkét politikai oldallal jó viszonyt ápoló attitűdje. A gazdasági elit „kétkulacsos jellege" nyomán közel egyharmados minden ideológiai csoport részesedése.

[2] Egy egytől kilencig terjedő skálán az 1–4 közötti értéket megjelölők számítanak jobboldalinak, a 6–9 közötti értéket megnevezők pedig baloldalinak. Centrumpozícióba az 5-ös értéket adókat helyeztük.

[3] Egy 1-től 7-ig terjedő skálán (ahol az „egyáltalán nem rokonszenves" végpontot 1-gyel, a „nagyon rokonszenves" végpontot 7-tel jelöljük) osztályozva a pártokat a Fidesz 3,4-es átlagot kapott, a második legnépszerűbb MSZP pedig 2,8-at (bővebben lásd alább!).

1. táblázat:

Az elitek önbesorolása a bal-jobb dimenzióban az előfordulás arányában (%)[4]

Elitcsoport	*Baloldali*	*Centrista*	*Jobboldali*
Politikai elit	43	22	35
Gazdasági elit	33	32	35
Kulturális elit	47	24	29

A kulturális elitben elsöprő a baloldali önazonosítás: a válaszadók 47 százaléka vallja magát baloldalinak. A centrista pozíciót csaknem minden negyedik kulturális elithez tartozó jelölte meg, míg a jobboldalhoz csak tízből minden harmadik megkérdezett tartozik szívesen.

A politikai oldalhoz való tartozást némiképp árnyalja, ha megvizsgáljuk: az egyes elitcsoportok tagjai mennyire, milyen mértékben tartják magukat baloldalinak, illetve jobboldalinak. A magyar politikai elit enyhén baloldali túlsúlyú az öndefiníciót illetően: az 1-től 9-ig terjedő skálán 5,2-es átlagot mérhetünk. Emellett fontosnak tűnik kiemelni, hogy a skála két végpontján 18, illetve 29 fő helyezkedik el (2. táblázat). Ez a válaszadók 13 százalékát teszi ki[5] – ekkora támogatottsággal azonban nem rendelkezik a bal-jobb skála végpontjain elhelyezkedő pártok egyike sem.

2. táblázat:

A politikai elit bal-jobb önbesorolása kategóriák szerint (N=407)

Jobboldal		*Baloldal*								
1	2	3	4	5	6	7	8	9	NT	NV
4,4%	6,4%	10,8%	9,6%	19,2%	10,8%	14,5%	6,1%	7,1%	3,2%	7,9%

Kiemelendő továbbá, hogy a magukat „abszolút baloldaliként" (9-es érték) definiálók lényegesen többen, 29-en vannak, mint a skála jobboldali végpontján helyet foglalók (18 fő). Leginkább e tényezőnek köszönhető, hogy a válaszadók átlaga a baloldali beállítottság irányába tolódott el.

Ha összevetjük a bal-jobb skála két végpontján helyet foglaló relatíve sok válaszadót, illetve a hazai szélsőséges pártok explicit elutasítottságát, akkor némi disszonanciára lehetünk figyelmesek: a magyar politikai elit sorolja magát egy bal-jobb skála végpontjára, ugyanakkor jól láthatóan elutasítja a szélsőséges politikai formációkat. Ezen összefüggés mélyebb feltárása azonban jelentősen túlmutat jelen írás keretein – egy másik dolgozatnak azonban a jövőben témáját képezheti.

A kulturális elit szintén 5,2-es átlagot produkált a fentebb említett skálán (3. táblá-

[4] Kérdés: *„Kérem helyezze el a saját politikai nézeteit egy jobboldaltól baloldalig terjedő kilencfokú skálán?"*

[5] A mintában szereplő 407 kérdezettből 32 esetében nem volt értékelhető válasz, 13 pedig a „nem tudja" választ adta.

zat). Emellett fontos, hogy a politikai elithez képest többen adtak meg egyértelmű baloldali (mérsékelt) besorolást, mint centristát, és a jobboldaliak határozottabban nyilatkoznak politikai oldalhoz tartozásukról – az arányokat illetően alapvetően baloldali kulturális elit ezért tudott az átlagértékek szempontjából a politikai elithez hasonló mutatókat hozni.

A gazdasági elit 5,43-os átlagértéke azt mutatja: az átlagpontszámokat illetően ez az elitcsoport a leginkább baloldali. Mindez annak fényében tűnik különösen érdekesnek, hogy az egyes értékek alapvetően itt szóródnak a legkevésbé, leginkább a centrum körül csoportosulnak. Mindez azt is jelenti, hogy aki a gazdasági elitben a jobb- vagy a baloldalhoz tartozónak vallja magát, az sem jelöl meg a szélsőhöz közeli értékeket, inkább a centrumpozíciót tekinti igazodási pontnak. A mintában szereplő egy-egy válaszadó markáns önbesorolása azonban módosítja az értéket.

3. táblázat:

Az elitek önbesorolásának átlagos pontszáma egy 1-től 9-ig terjedő skálán

Elitcsoport	*Átlagpontszám*
Politikai elit	5,20
Gazdasági elit	5,43
Kulturális elit	5,20

Ami tehát az elitek átlagos önbesorolását illeti: alapvetően a centrum köré csoportosulnak, nincs tehát radikális mértékű eltolódás egyik irányba sem. Az apró „kilengések" is ennek fényében értékelendők: mindhárom elitcsoport az átlagpontszámokat illetően az „inkább baloldali" kategóriába sorolható, ám ez semmiképpen sem jelent markáns önidentifikációt.

LIBERÁLIS? KONZERVATÍV?

A liberális-konzervatív tengely értelmezése[6] során azt tapasztalhatjuk, hogy amíg a politikai elitben mindössze három százalékkal nőtt a magukat centrumpozícióba helyezők aránya a bal-jobb dimenzióhoz képest, s ezzel a válaszadók egynegyedét teszi ki e kategória, addig a konzervatív öndefinícióval rendelkezők többségbe kerültek a liberálisokkal szemben. Tízből minden negyedik válaszadó inkább konzervatívként határozza meg magát, s közel egyharmadnyian gondolkoznak a politikai elitben szabadelvűen (4. táblázat).

[6] Az elemzésünk során a *„Hol helyezné el nézeteit egy konzervatívtól liberálisig terjedő kilencfokú skálán?"* kérdésre adott válaszokat vettük alapul. Az 1-es érték a „konzervatív" végpont, a 9-es a „liberális". Konzervatívnak tekintettünk minden 1-4 közötti választ adót, liberálisnak pedig a 6-9 közötti értéket megjelölőket. Centrumpozícióba azokat helyeztük, akik válaszként az ötöst adták.

4. táblázat:

Az egyes elitcsoportok megoszlása
a konzervatív-liberális tengely mentén

Elitcsoport	*Liberális*	*Centrista*	*Konzervatív*
Politikai elit	35%	25%	40%
Gazdasági elit	41%	28%	31%
Kulturális elit	47%	23%	30%

A gazdasági elitben már magasabb a liberálisok aránya, itt tízből csaknem minden negyedik válaszoló vallja magát szabadelvűnek. E helyütt is igazolódik a „középre húzó gazdasági elit" hipotézise: ebben az elitcsoportban a legmagasabb azok aránya, akik a konzervatív-liberális tengelyen a centrumban helyezik el magukat. Konzervatívnak csaknem minden harmadik válaszadó tekinthető a gazdasági elitből, ezzel szinte megegyezik az ebbe a szegmensbe esők aránya a kulturális elitével. Ez utóbbi elitcsoportban ugyanis 30 százalékos a magukat konzervatívnak vallók aránya. A kulturális elit sajátossága továbbá, hogy a legelkötelezettebb válaszadókkal rendelkezik a konzervatív-liberális önidentifikáció dimenziójában: ehelyütt a legkisebb a centristák aránya, és itt legnagyobb a szórás az egyes megjelölt pozíciók elhelyezkedése között. A hazai kultúra fő alakítóinak 47 százaléka vallja magát liberálisnak egy konzervatív-liberális összevetésben, ezzel a legmagasabb arányt érve el az egyes elitcsoportokat tekintve.

Mindent egybevetve: a politikai elitben a legkiegyensúlyozottabb a liberálisok és a konzervatívok aránya, némi konzervatív fölény mellett. A gazdasági elitben oszlanak el legegyenletesebben a válaszolók, némi liberális túlsúlyt viszont érzékelhető. A kulturális elitről egyértelműen megállapítható, hogy markánsan liberális karakterrel rendelkezik.

Ha teszünk egy kis kitekintést a politikai elitre abból a szempontból, hogy miként függ össze a bal-jobb tengely és a konzervatív-liberális önbesorolás, akkor érdekes tanulságokkal szembesülhetünk[7]. Az összevetést elvégezve a következő eredményeket láthatjuk: a magukat konzervatívnak nevezők 72,9 százaléka sorolja magát jobboldalra, 9,3 százaléka középre és 17,9 százaléka baloldalra. A magukat liberálisnak definiálók 70,2 százaléka jelöli meg magát baloldalinak, 20,2 százalékuk foglal el centrumpozíciót, 9,7 százalékuk pedig jobboldalit egy bal-jobb skálán. Egy liberális-konzervatív tengelyen a magukat középre helyezők 14,4 százaléka tartozik saját bevallása szerint a jobboldalhoz, 42,2 százalékuk baloldali, és még ennél is többen, 43,3 százaléknyian találhatóak a centrumban.

Megfordítva a viszonyítási alapot: a magukat jobboldalinak vallók 80,3 százaléka konzervatívként tekint magára, 10,2 százaléka sorolja magát középre, 9,4 százaléka pedig a liberális térfélre egy konzervatív-liberális megosztásban. A magukat baloldalinak megjelölők 16,7 százaléka konzervatív, 25,3 százaléka centrum-, és mindössze 58 százaléka vett fel liberális pozíciót. Akik középre helyezték magukat a politikai táborok

[7] Mindez azért is fontos, mert vélhetően ez az elitcsoport lehet leginkább tisztában azzal, mit takar pontosabban a „jobboldal" vagy „baloldal" mint kifejezés.

skáláján, azok közül 16,9 százaléknyian vannak konzervatívok, 32,5 százaléknyian pedig liberálisok. 50,6 százalék az itt is középre helyezkedők aránya.

A fenti adatokat vizsgálva levonható tanulságként, hogy a politikai eliten belül a baloldali értékek számára jóval nagyobb tartalék volt mozgósítható a centrumpozícióban lévők közül. Ezen túl a magukat egyidejűleg jobboldalinak és konzervatívnak vallók tábora a legnagyobb: az összes válaszadó 28,8 százaléka. A magukat egyszerre liberálisnak és baloldalinak vallók 24,6 százaléknyian vannak úgy, hogy az egész politikai elit magát inkább baloldalinak vallja, mint jobboldalinak. Tehát a politikai elit esetében is igaz, hogy a jobboldalhoz tartozók sokkal elkötelezettebbek saját táboruk és értékeik iránt, mint a baloldaliak.

ALAPKÉRDÉSEK: AZ ÁLLAMHOZ FŰZŐDŐ VISZONY, AZ ÖNGONDOSKODÁS

Amennyiben a bal-jobb, liberális-konzervatív összevetésen túlmutatva, nemcsak az explicit öndefiníció szintjét szeretnénk vizsgálni, érdemes olyan értékrendre vonatkozó válaszokat is bevonni az elemzés körébe, amelyek alapkérdésekre kívánnak felelni. Ilyenre példa az államhoz fűződő viszonytól kezdve az öngondoskodásig számos kérdés és válasz.

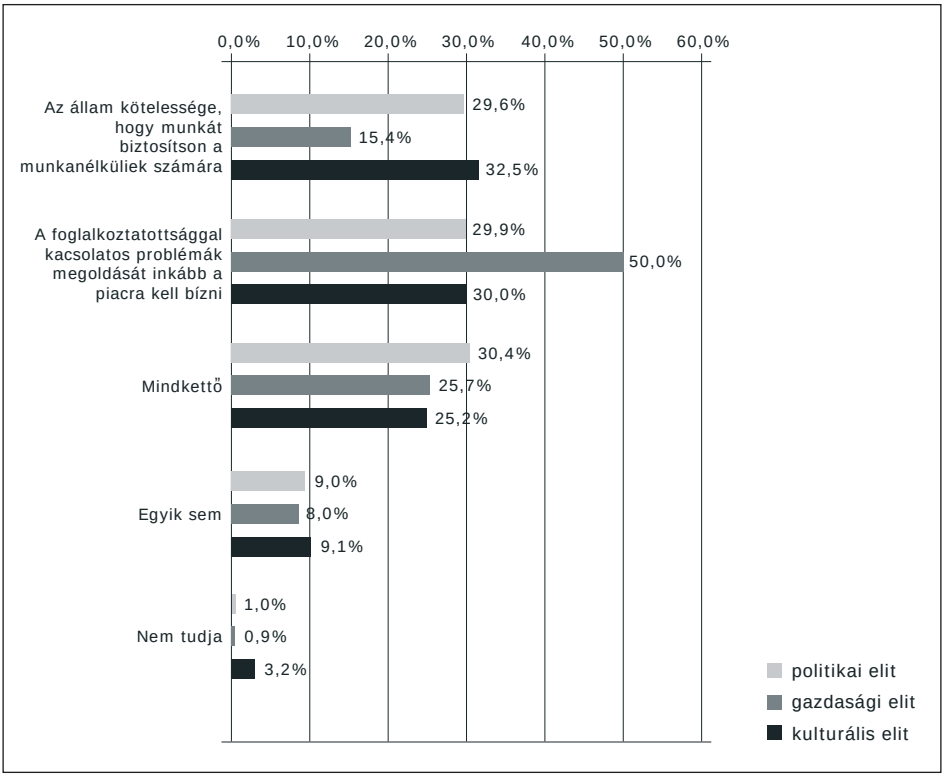

1. ábra: Az elitcsoportok államhoz fűződő viszonya a munkaerő-piac dimenziójában

A politikai elitre vonatkozóan nem fogalmazható meg sarkos állítás az államhoz fűződő viszony munkaerő-piaci relációját illetően. A kérdés a kérdőív készítése során is súlyos problémaként keletkező munkanélküliség „szűrőjén keresztül" vizsgálta az államba vetett hit mértékét. Az eredményeket vizsgálva azt tapasztalhatjuk, hogy egyaránt közel 30 százalékos támogatással rendelkezik mind az etatista attitűd, mind a laissez faire típusú megoldás, mind pedig a kettő kombinációja (1. ábra). E kérdés nyomán tehát nem dönthető el egyértelműen, milyen percepciói vannak a hazai politikai elitnek az állammal kapcsolatban.

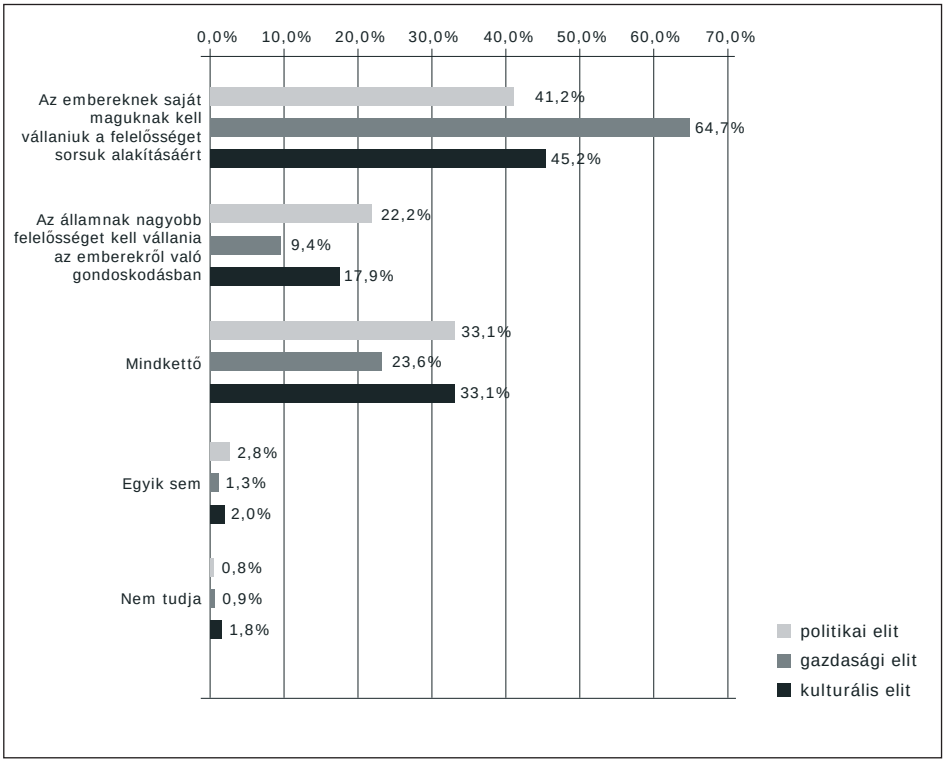

2. ábra: Az elitcsoportok államhoz fűződő viszonya az öngondoskodás dimenziójában

Hasonlóan kiegyenlített értékek szerepelnek a kulturális elit esetében is. Bár ez az elitcsoport alig érzékelhető különbséggel ugyan, de etatistábbnak tekinthető a politikával foglalkozó vezető rétegnél: 32,5 százalékuk gondolja úgy, hogy az államnak kötelessége munkát biztosítania a munkanélküliek számára. Ezzel az értékkel a három vizsgált elitcsoport közül a leginkább államorientált szereplő.

Ami a gazdasági elitet illeti: ez a szegmens különül el leginkább a másik kettőtől az államhoz fűződő viszonyt illetően. A hazai gazdaság meghatározó szereplőinek mindössze 15 százaléka vár el az államtól maximális segítséget a munkanélküliek foglalkozta-

tását illetően. Ezzel közel feleakkora értékeket mutat ezen a területen, mint a kulturális vagy a politikai elit. A válaszadók pontosan fele gondolja úgy, hogy a probléma megoldását a piacra kell bízni – a gazdasági elit ezen mérőszáma jelentősen meghaladja a 30–30 százalékos politikai és kulturális elitre jellemző mutatókat.

Érdekesnek tekinthető, hogy a mindkét sarkos állítással egyetértők aránya egynegyednyi mind a gazdasági, mind a kulturális eliten belül, azonban a politikára komoly befolyással rendelkezők körében több mint 30 százalékos a „kompromisszum" tábora.

A fentieket összegezve: egyértelműen a gazdasági elit a leginkább piacpártibb (nem meglepő módon), a kulturális és a politikai elit preferenciái pedig számos helyen egybeesnek. Jelentős, közel 25 százalékos táborral bírnak azok, akik a munkaerőpiac relációjában mind az „állampárti", mind a „piacpárti" állítással egyet tudnak érteni.

Amíg ilyen „szoros eredmény" született a munkanélküliség és állam kérdéskörében, addig a politikai elitet illetően meglehetősen egy irányba húznak a válaszok az öngondoskodást vizsgálva (2. ábra). A hazai politikai elit közel dupla akkora része gondolja, hogy az embereknek saját maguknak kell a felelősséget vállalniuk sorsuk alakításáért. Az államnak csak a válaszadók egyötöde szán nagyobb szerepet az emberekről való gondoskodásban. Itt is viszonylag együtt mozog a kulturális és a politikai elit: amíg a közélet irányítói közül az állammal inkább rokonszenvezők aránya az egyötödöt felülről súrolja, addig a hazai kulturális élet meghatározó szereplői körében az egyötödös küszöböt alulról. A mindkét megfogalmazott állítással egyetértők százalékos aránya pedig teljesen megegyezik[8].

Az államhoz fűződő viszonyt illetően ismét külön utakon jár a gazdasági elit. Az öngondoskodást igenlők tábora ebben az elitcsoportban a legnagyobb, egyszersmind közel kétharmados. Kevesebb mint egytizednyi azok aránya, akik szerint az öngondoskodás dimenziójában nagyobb teret kellene kapnia az államnak, és a mindkét „szélsőséges" álláspontal egyetértők aránya is szignifikánsan kisebb a másik elitcsoporthoz képest.

Mindezek alapján valószínűsíthető: az államhoz fűződő viszonyban meghatározó szerepe van annak, mennyire kerül közeli kapcsolatba egy-egy elitcsoport és a gazdaság. Minél jobban távolodik egy-egy szféra (politikai, kulturális, gazdasági) működése a piaci logikától, annál kisebb arányban találhatóak meg a „láthatatlan kézzel rokonszenvezők" az elitcsoportokon belül.

Az alapkérdések kapcsán zárva a sort, érdemes egy rövid pillantást vetni a hazai közéleti-politikai elit véleményére a nemzeti elkötelezettség vs. egyetemes értékek mellett való kiállás dimenziójában. E téren szintén osztályozniuk kellett magukat a válaszadóknak, itt a mintában szereplők átlagosan 4,14-os ponttal írhatóak le. Mindez azt jelenti, hogy a magyar politikai elit saját bevallása szerint inkább az egyetemes értékek iránt nyitottabb a nemzeti elkötelezettséggel egybevetve. Mindez azonban nem jelent „szélsőséges" álláspontot, hiszen a 4,14-os érték egy centrumpozícióhoz igen közeli állapotot jelöl.

[8] Mindemellett fontos látni, hogy mindkét elitcsoporton belül a válaszadók egyharmada szerint az embereknek komolyabban kellene venniük az öngondoskodást, s *ezzel egyidejűleg* az államnak is nagyobb mértékben lenne érdemes kivennie részét a polgárairól való gondoskodásból. Ez meglátásunk szerint jelez „némi zavart" a kérdéskörről való gondolkodást illetően.

A POLITIKAI PIAC

A rendszerváltást követő első szabad választások kiváló alkalmat biztosítottak a pártok, tömörülések sokaságának a politikai piacra való beáramlására. A szavazók stabil pártpreferenciával nem rendelkeztek, hiszen csupán rövid idő állt rendelkezésükre a pártok kiismerésére, így döntésük rövid távú tényezők hatására alakult. A kilencvenes évek első felében, már igen hamar stabilizálódott a magyar pártrendszer, s ezzel párhuzamosan a preferenciák is rögzültek. Ahogy többen kiemelik (Körösényi – Tóth – Török 2005: 211), a szavazóknak sikerült a megfelelő politikai oldalt, valamint a számukra elfogadható pártot megtalálniuk.

Pártpreferencia

Az elitek tekintetében[9] a rendszerváltás és az azt követő időszakban hasonló folyamatok zajlottak le (5. táblázat). A politikai elitben még mindig magas volt a MSZMP-utód szocialisták támogatottsága (24,5 százalék), habár nem sokkal maradt le a kilencvenes választások győztes pártja, az MDF (20,2 százalék).

5. táblázat:

Áttekintő táblázat az elitek preferenciáit illetően,
% (1990–2006)[10]

Párt	*MDF*			*SZDSZ*			*MSZP*			*Fidesz*		
Elit-csoport	P	G	K	P	G	K	P	G	K	P	G	K
1990	21,8	20,2	20,8	16,3	18,7	30,9	24,5	11,1	9,7	8,7	12,1	11,8
1994	11,5	8,2	12,6	12,3	18,0	29,6	33,0	21,4	14,4	14,5	18,6	18,9
1998	4,5	3,4	1,2	11,3	19,3	28,0	31,1	20,0	16,5	28,2	25,9	30,8
2002	2,9	3,0	4,3	10,6	18,9	26,4	33,6	21,9	16,7	29,1	23,2	29,5
2006	4,0	7,5	5,1	10,3	17,8	27,7	31,4	20,3	14,4	27,2	22,8	29,6

A rendszerváltást követő elitcserével kapcsolatos tanulmányok két feltételezést fogalmaztak meg: egyrészt az elitcirkulációt (elitkörforgást), amely során a nómenklatúra-elitet egy új elit váltja fel, új alapelvek alapján új emberek helyezkednek el vezető pozíciókban. Másrészről az elitreprodukció (elit-újratermelés*)* tézisét, mely abból indul ki, hogy a nómenklatúra képes megőrizni pozícióit (Szelényi – Szelényi 1996). Szalai Erzsébet tanulmányában fel is hívja a figyelmet arra, hogy a politikai elit cseréje csak részleges volt, képes volt hatalmát átmenteni és konvertálni (Szalai 1997). Ennek köszönhetően az MSZP továbbra is meghatározó párt maradt, és a politikai elit körében mindvégig megtartotta domináns szerepét. Az MDF-ről ez azonban nem mondható el.

[9] A következő adatsorok és megállapítások a 2009-es mintában szereplő elitekre vonatkoznak, azok preferenciáit dolgozza fel.

[10] A rövidítések a következők: P = politikai elit, G = gazdasági elit, K = kulturális elit

A demokrata fórum 1994-re hasonló helyzetbe került, mint az MSZP 1990-ben. A belső konfliktusok, a sorozatos kilépések, melyek a politikai tapasztalatok által kiváltott csalódások eredményei, Antall József halála, mely által a párt elvesztette személyes szimbólumát, a Demokratikus Charta megszületése, a gazdasági gondok a párt gyors felaprózódásához, szétfeszüléséhez vezettek. Ehhez hozzájárult az a csekély siker, mely befolyásövezetének kiépítésében koronázta. A politikai, gazdasági és kulturális elitben való támogatottsága is óriási zuhanást mutatott. Helyét az MSZP vette át a politikai és a gazdasági elit berkein belül is. A kulturális elitet az ellenzéki múlt, az antikommunista szemlélet vezette az SZDSZ és a Fidesz irányába. A liberális szemlélet a következő választások alkalmával is meghatározónak bizonyult.

6. táblázat:

Pártpreferenciák 1998-ban az egyes elitcsoportok szerint (%)[11]

1998	*Politikai elit*	*Gazdasági elit*	*Kulturális elit*
MDF	4,5	3,4	1,2
SZDSZ	11,3	19,3	28,0
MSZP	31,1	20	16,5
Fidesz	28,2	25,9	30,8
KDNP	Nincs adat	0,2	0,4
FKgP	0,8	0,5	0,2

Az 1998-as választások a pártpreferenciák további változását mutatják (*6. táblázat*). Korábban a gazdasági elit többsége az MDF-re, valamint az MSZP-re szavazott, de 1998-ban változás figyelhető meg. A Fidesz 1998-ra kispártból néppárttá nőtte ki magát, az ideológiai mezőben pedig konzervatív irányba mozdult el. Innentől kezdve beszélhetünk a gazdasági és kulturális elit preferenciáinak stabilizálódásáról is. A gazdasági eliten belül megerősödött ugyan a jobboldal, de a domináns még mindig a baloldalt tömörítő MSZP-SZDSZ együttműködés maradt. Ez megfigyelhető 2002-ben és 2006-ban is (7. táblázat).

7. táblázat:

Pártszimpátiák a gazdasági elitet illetően 2002-ben és 2006-ban (%)[12]

2002	*Gazdasági elit*	*2006*	*Gazdasági elit*
SZDSZ	18,9	SZDSZ	17,8
MSZP	21,9	MSZP	20,3
Fidesz	23,2	Fidesz	22,8

A politikai eliten belül domináló baloldal az MSZP 1994-es kormányra jutását köve-

[11] *„Szavazott-e, és ha igen, melyik pártra 1998-ban az országos parlamenti választásokon?"*

[12] *„Szavazott-e, és ha igen, melyik pártra 2002-ben az országos parlamenti választásokon?"* és *„Szavazott-e, és ha igen, melyik pártra 2006-ban az országos parlamenti választásokon?"*

tően megkérdőjelezhetetlen maradt. Ezzel párhuzamosan tanúi lehetünk a Fidesz fokozatos erősödésének. A Fidesz 2002-es választási veresége dacára meg tudta őrizni támogatottságát a politikai eliten belül: továbbra is 27–29 százalékuknak volt első számú pártja.

A kulturális elit esetében igen magas mind a liberális, mind a konzervatív preferencia (8. táblázat). Az SZDSZ-re 2006-ban a megkérdezettek 27,7 százaléka szavazott (ez 1990-ben 30,9 százalék volt, 1994-ben 29,6 százalék), a Fideszre 2006-ban a kulturális elit 29,6 százaléka (ez 1990-ben 11,8 százalék, 1994-ben 18,9 százalék). A Fidesz támogatottsága 1990-hez képest majd háromszorosára nőtt, míg a liberális szimpatizánsok száma csökkenő tendenciát mutat. A Fideszre szavazók körében (hasonlóan a gazdasági elithez) 1998-ban történt meg a preferenciastabilizálódás: a kulturális elit enyhén jobbra mozdult el ebben az évben. A korábban szabaddemokrata dominanciájú elitcsoport pártpreferenciáit elemző Csurgó Bernadett és Kovách Imre kimutatták (2003), hogy az egyes pártok támogatottságát illetően a jobboldal szimpatizánsi köre nagyobb. 1998-ban már a válaszolók 30,8 százaléka, 2002-ben, pedig 29,5 százaléka találta meg kedvelt pártját a Fideszben.

8. táblázat:

Pártpreferenciák az egyes elitcsoportokban, százalékban kifejezve (2006)[13]

2006	*Politikai elit*	*Gazdasági elit*	*Kulturális elit*
MDF	4	7,5	5,1
SZDSZ	10,3	17,8	27,7
MSZP	31,4	20,3	14,4
Fidesz	27,2	22,8	29,6
Más	1,1	0,2	

Az elitek politikai karakterének fontos jellemzője továbbá, hogy a következő választáson kire adnák le szavazatukat (9. táblázat). A politikai elit 27,3, a gazdasági elit 25,2, a kulturális elit 28,7 százaléka a Fideszre, a politikai elit 23,2, a gazdasági elit 10,5, a kulturális elit 13,4 százaléka az MSZP-re, a politikai elit 2,4, a gazdasági elit 7,6, a kulturális elit 10,1 százaléka a szabaddemokratákra adná szavazatát. Tehát 2009-re a Fidesz támogatottsága meghaladja mindhárom elit tekintetében az MSZP és SZDSZ együttes támogatottságát. A kulturális eliten belüli markáns szabad demokrata jelenlét 1990 óta 30,9 százalékról visszaesett 10,1 százalékra. Az MSZP támogatottsága a gazdasági elit körében 2006-hoz képest a felére csökkent: amíg 2006-ban 20,3 százalékuk szavazott a szocialistákra, addig 2009-ben csupán 10,5 százalékuk. A politikai elit tekintetében hasonló, markáns preferenciaváltozás nem érzékelhető.

Sokat mondó a „nem mondja meg" kategória, főleg a gazdasági és politikai elit körében tekinthető magasnak a rejtőzködők aránya: a politikai elit mintájában közel 16 szá-

[13] *„Szavazott-e, és ha igen, akkor melyik pártra 2006-ban az országos parlamenti választásokon?"*

zaléknyian, a gazdasági elit esetében pedig majd egyötödnyien tagadták meg a válaszadást erre a kérdésre.

9. táblázat:

Az egyes elitcsoportok következő választásra vonatkozó preferenciái százalékban kifejezve (2009)[14]

Párt	*Politikai elit*	*Gazdasági elit*	*Kulturális elit*
MDF	4,9	8,9	7,3
SZDSZ	2,4	7,6	10,1
MSZP	23,2	10,5	13,4
Fidesz	27,3	25,2	28,7
KDNP	1,1	0,5	0,2
Egyéb	8,6	5,5	6,7
Nem megy el	1,1	4,1	4,3
Nem mondja meg	15,9	19,2	9,9

Ha a választási részvételre tekintünk, egy alapvetően participatív hozzáállást tapasztalhatunk. Arra a kérdésre ugyanis, hogy egy soron következő vasárnapi választáson részt vennének-e az elitcsoportok tagjai, nagy arányban válaszoltak igennel. A politikai elit 85 százaléka biztosra mondta szavazási részvételét, és csupán 3,7 százalék jelezte távolmaradási szándékát. A részvételi arány a gazdasági eliten belül 69,2 százalék, a kulturális elitben pedig 75,7 százalék lett volna az adatfelvétel idején.

Pártokkal kapcsolatos szimpátia a politikai elitben

A következőkben röviden arra térünk ki, miként vélekedik a politikai elit a hozzá meglehetősen közel álló szervezetekről, csoportokról, a pártokról. Ezen a ponton kívánjuk megjegyezni, hogy jelen írás terminológiájában a pártokkal kapcsolatos szimpátia nem esik egybe a pártpreferenciák vizsgálatával. A pártszimpátia ehelyütt arra utal, hogy mennyire tartják rokonszenvesnek az egyes pártokat a politikai elit tagjai. Nincs konkrét kérdés egy következő vasárnapi választásra, a cél az egyes pártok elutasítottságának, illetve rokonszenvességének vizsgálata egy meghatározott elitcsoporton belül.

Az egyes pártok szimpátiaindexeit vizsgálva a következőben összegezhetjük tapasztalatainkat: a legnépszerűbb párt a Fidesz, másodiknak a szocialisták futnak be. A jobboldal vezető ereje egy 1-től 7-ig terjedő skálán osztályozva átlagosan 3,4 pontot ért el, míg a legnagyobb baloldali párt 2,8-es eredményt. További figyelemre méltó tény, hogy a közvélemény-kutatók által alig, vagy egyáltalán nem mért támogatással rendelkező KDNP a politikai elitben a harmadik legnépszerűbb párt (10. táblázat). A kevésbé elutasított pártok közé sorolható még a Magyar Demokrata Fórum: a maga 2,37-os értékével a TOP3-hoz hasonló szimpátiával szemlélt pártnak tekinthető.

[14] *„Melyik pártra szavazna, ha jövő vasárnap parlamenti választások lennének?"*

10. táblázat:

Az egyes pártok rokonszenvindexe egy 1-től 7-ig terjedő skálán[15]

Párt	*Átlagpontszám (1–7)*
Fidesz	3,40
MSZP	2,80
KDNP	2,58
MDF	2,37
SZDSZ	1,58
Jobbik	1,42
Munkáspárt	1,40
MIÉP	1,26

A 10. táblázatból is jól látszik, hogy két egymástól markánsan elkülöníthető csoportra osztható a vizsgált pártok köre. Léteznek egyrészt az „elfogadott pártokként" definiálható csoportosulások, illetve az „elutasított politikai erők". Ebből a szempontból figyelemreméltó a tény, miszerint a Szabad Demokraták Szövetsége egy platformra került a magyarországi szélsőséges pártokkal. A liberálisok rokonszenvindexe hasonló tartományban található a hazai bal- és jobboldali szélsőséges pártokkal. A legelutasítottabb pártnak a MIÉP számít a politikai eliten belül – ez különösen annak fényében meglepő valamelyest, hogy a szélsőjobboldali párt lényegében eltűnt az országos politikából, ám ezek szerint a politikai elitben mély nyomokat hagyott.

Mindemellett fontos hozzátenni: még a legnépszerűbb Fidesz átlagpontszáma is az inkább negatívan megítélt kategóriába esik, nem éri el ugyanis a 4-es értéket. Mindez azt jelenti, hogy a politikai elit részben saját teljesítményével sem volt elégedett, amennyiben a pártok iránti rokonszenvet kellett értékelni. A dobogós pártok ebből az aspektusból vizsgálva csak relatíve rokonszenvesek a politikai eliten belül, az alacsony osztályzatok legalábbis ezt mutatják.

Ha az egyes pártokra adott leggyakoribb pontszámokat nézzük, akkor is szembeötlő az a magas fokú elégedetlenség, amely a politikai elitet jellemzi. Egyedül a Fidesznek nem adtak leggyakrabban 1-es osztályzatot a fenti pártok közül: a 2010 óta ismét kormányzó párt legtöbb alkalommal 2 pontot kapott az 1-től 7-ig terjedő skálán. Bármely másik pártnak a leggyakrabban 1-es osztályzatot adtak a politikai elitbe tartozó válaszadók.

Mindent egybevetve: a politikai elit tagjai alapvetően negatív véleménnyel vannak a hazai pártokról, negatív megítélésük nehezen megkérdőjelezhető. A legnépszerűbb erőket is messze a „közömbös" kategória alá, a „népszerűtlen" csoportba sorolhatjuk be.

[15] Az 1–7-ig terjedő skálán a válaszadó 1-est adott annak a pártnak, amelyet egyáltalán nem tartott rokonszenvesnek, és 7-est, ha nagyon rokonszenvesnek találta.

Stabil pártválasztás

A pártok iránti elkötelezettséget sokkal árnyaltabban képes megmutatni a stabil pártválasztás. Stabil pártválasztónak tekintjük írásunkban azt a válaszadót minden egyes elitcsoportban, aki legalább három választás alkalmával ugyanarra a pártra adta le voksát.

11. táblázat:

Stabil pártválasztók az egyes elitcsoportokon belül

Stabil pártválasztók[1]	*Politikai N%*		*Gazdasági N%*		*Kulturális %*	
Konzervatív	107	38,91%	96	35,04%	144	39,78%
Liberális	39	14,18%	72	26,28%	124	34,25%
Szocialista	107	38,91%	71	25,91%	65	17,96%
Szélsőjobb	1	0,36%	0	0,00%	0	0,00%
Nem stabil	21	7,64%	35	12,77%	29	8,01%
Összesen	275	100,00%	274	100,00%	362	100,00%

[1] Az „összesen" itt azokat jelenti, akik válaszoltak a kérdésre. A teljes minta elemszáma a politikai elitnél 407, a gazdaságinál 457, a kulturálisnál pedig 501 fő.

Tehát stabil szocialista szavazó az, aki háromszor legalább az MSZP-re szavazott. Stabil liberális az, aki szintén minimum háromszor például az SZDSZ-re adta voksát. Stabil konzervatívok azok, akik háromszor az MDF-re, vagy a Fideszre[16], vagy a KDNP-re, vagy az FKgP-re szavaztak. A nem stabil választók közé pedig azokat gyűjtöttük össze, akikről információt nem kaptunk.

A politikai eliten belül a konzervatív pártokat preferálók, valamint a szocialista stabil pártválasztók egyenlő arányban, 38,91 százalékban jelennek meg (11. táblázat). A gazdasági elit köreiben szintén a fenti tendenciához hasonlóan 35,04 százalék konzervatív pártokra, 26,28 százalék liberális, 25,91 százalék szocialista pártra szavazott az elmúlt választásokon. A kulturális elit tekintetében a válaszolók 39,78 százaléka valamely konzervatív párt egyikének stabil szavazója, 34,25 százalékban liberális, 17, 96 százalékban szocialista.

A fenti adatok alapján megállapíthatjuk, hogy a stabil pártválasztók többsége valamely konzervatív párt szavazójának tekinthető. Ez ismét azt a már egyébként ismert tényt támasztja alá, hogy a jobboldali pártok szavazótábora elkötelezettebb. Mindez így, ilyen formában igaznak bizonyult az egyes elitcsoportokra is.

AZ ELIT ELITJE

Ki az „elit krémje"? A szociológia meghatározása szerint azokat a személyeket soroljuk ebbe a csoportba, akik az elit más tagjaihoz képest az adott területen nagyobb befolyás-

[16] A Fideszt 1990-es illetve 1994-es választások figyelembe vételénél még a „liberális" kategóriába soroltuk.

sal, hatalommal bírnak. Ők az elit elitje. Szavuk, cselekedeteik meghatározói a társadalmi felfogásnak, alakítják, változtatják a közvéleményt vagy a politikai döntéseket.

A felmérés során mind a politikai, gazdasági és kulturális elit nyilatkozott, hogy kit tart Magyarország politikai életnek öt legkiemelkedőbb, élő alakjának[17]. Az esedékes választások előtt nem meglepetésszerűek a válaszok. A megjelölt nevek mindegyike gyakorló politikus, alig akad köztük olyan személy, akinek a neve ne jelenne meg a napisajtóban. A legtöbbet megnevezett személyekből készítettünk egy 10-es toplistát (12. táblázat). Szembetűnő a hasonlóság a lista első három-négy helyét tekintve. A megkérdezettek legnagyobb számban Orbán Viktort nevezték meg a politikai élet legbefolyásosabb személyének, őt kissé lemaradva követi Gyurcsány Ferenc volt miniszterelnök. A politikai mintában a harmadik helyet Bajnai Gordon akkor regnáló miniszterelnök foglalja el, a negyediket Sólyom László volt köztársasági elnök, az ötödiket Dávid Ibolya, az MDF volt elnöke. Debrecen polgármesterének, Kósa Lajosnak a politikai életben betöltött stabil szerepe kitűnik a politikai listán ötödik, a gazdasági, illetve a kulturális listán megszerzett hatodik pozícióval, jóval maga mögé utasítva a szintén népszerű fideszes Varga Mihályt és Navracsics Tibort. Utóbbi két politikus ugyanakkor meghatározó szereplője, személyisége mind a Fidesznek, mind a hazai közéletnek. Ezt mind a politikai, a gazdasági, illetve a kulturális elit válaszai is megerősítik. Navracsics a politikai elit listáján tizenegyedik, a kulturálisén nyolcadik, Varga a politikai elit listáján tizenkettedik, a gazdaságin tizenegyedik.

12. táblázat:

A TOP 10 legbefolyásosabb politikus
a három vizsgált elitcsoportban

	Politikai elit	*Gazdasági elit*	*Kulturális elit*
1.	Orbán Viktor	Orbán Viktor	Orbán Viktor
2.	Gyurcsány Ferenc	Gyurcsány Ferenc	Gyurcsány Ferenc
3.	Bajnai Gordon	Sólyom László	Sólyom László
4.	Sólyom László	Dávid Ibolya	Dávid Ibolya
5.	Dávid Ibolya	Göncz Árpád	Göncz Árpád
6.	Göncz Árpád	Kósa Lajos	Kósa Lajos
7.	Kósa Lajos	Bajnai Gordon	Bajnai Gordon
8.	Kuncze Gábor	Kuncze Gábor	Navracsics Tibor
9.	Bokros Lajos	Boros Péter	Kuncze Gábor
10.	Horn Gyula	Bokros Lajos	Fodor Gábor

Kuncze Gábor befolyását pártelnöki lemondása sem törte meg. A másik népszerű SZDSZ-es politikus, Fodor Gábor nemcsak a kulturális elit számára jelenti a politikusi krém egyik tagját, hanem a gazdasági elitnek is. Fodor Gábornak sikerült megtartania

[17] A lista nyitott kérdés alapján készült, tehát maguk a megkérdezettek nevezték meg, hogy kit tartanak az elitek legbefolyásosabb alakjainak

az „emberarcú politikus imázsát", habár a politikai elit listáján nem sikerült előkelő helyet elfoglalnia.

Gyakran került említésre Lendvai Ildikó, az MSZP volt pártelnöke, Szili Katalin, az Országgyűlés volt elnöke, az MSZP legnépszerűbb politikusa, illetve Horn Gyula exminiszterelnök is.

A politikai osztály szereplőin kívül felmerültek a gazdasági, tudományos élet szereplői is: Csányi Sándor, Simonyi András, Tamás Gáspár Miklós, Heller Ágnes, Kádár Béla, Vizi E. Szilveszter, Lányi András, Pokol Béla. Egykor befolyásos MSZMP-sek nevével is találkozhatunk, mint Nyers Rezsőével, Apró Piroskáéval vagy Pozsgay Imréével.

Érdekes betekintenünk a kutatással párhuzamosan megjelent Szonda Ipsos-felmérésekbe, amelyek a magyar politikai elit népszerűségét, illetve ismertségét elemzik[18]. A politikai elit renoméja a felmérések szerint ebben az időszakban ugyan negatív megítélésű, de kiemelkedik Sólyom László államfő, valamint Orbán Viktor pozitív rokonszenvmutatója. Őket követi Navracsics Tibor, a Fidesz frakcióvezetője, illetve Szili Katalin, aki a legkedvezőbben megítélt szocialista politikusnak tekinthető. Őt követi Gráf József volt földművelésügyi miniszter, aki mögött további MSZP-s politikusok találhatóak jóval lemaradva (mint például Bajnai Gordon, illetve Gyurcsány Ferenc). Ebben a kutatásban a Jobbik vezéregyéniségének, Vona Gábornak a népszerűsége magasabb, mint Dávid Ibolyának.

A novemberi felmérések sem mutatnak pozitív változást a megítélésben. A Szonda szerint a legtöbb negatív osztályzatot továbbra is Gyurcsány Ferenc, valamint Bajnai Gordon volt kormányfők gyűjtötték be, a legtöbb pozitívat pedig a Fidesz elnöke és Navracsics Tibor.

A negatív megítélés viszont nem jelenti azt, hogy valaki ne lehetne meghatározó szereplője a politikai diskurzusoknak. Ezzel csupán arra szerettünk volna rámutatni, hogy a közvélemény, valamint az elit véleménye között óriási eltérés nem észlelhető.

AZ EURÓPAI UNIÓHOZ ÉS AZ INTEGRÁCIÓS FOLYAMATOKHOZ FŰZŐDŐ VISZONY

Magyarországnak az Európai Unióhoz való csatlakozása meghatározó politikai lépés. Tagságunk hat évét ki pozitívan, ki negatívan ítéli meg aszerint, milyen tapasztalatokat szerzett, milyen előnyök vagy hátrányok érték. A kutatás során az elitek véleményét is megkérdeztük az Európai Unióval kapcsolatban. A hozzáállás feltérképezéséhez többek között a *„Mit jelent Önnek személyesen az Európai Unió?"* kérdését választottuk. Az erre adott válaszok negatív és pozitív tartalmú üzeneteket hordoztak, öt lehetséges választ adhattak a megkérdezettek. Az alábbiakban elsősorban a politikai elitre vonatkozó adatsorok ismertetésére szorítkozunk.

A politikai eliten belül a legtöbben az EU abszolút pozitívumának a kulturáltabb,

[18] A Szonda Ipsos 2009. októberi, valamint novemberi felmérései: *Orbán és a Sólyom a legnépszerűbbek,* illetve *Lehangoló bizonyítvány* címmel jelentek meg.

civilizáltabb emberi viszonyokat tartották (13. táblázat). Az utazás, tanulás és munkavállalás szintén kiemelt értékként jelent meg a válaszokban. Többen megemlítették a demokrácia, valamint az ország katonai biztonságának növekedését is.

13. táblázat:

Az Európai Unió legfontosabb pozitív hozadékai Magyarországra nézve

1.	Kulturáltabb, civilizáltabb emberi viszonyok
2.	Utazás, tanulás, munkavállalás
3.	Demokrácia
4.	Ország nagyobb katonai biztonsága
5.	Szociális biztonság
6.	Gazdasági jólét
7.	Bűnözés csökkenése

A tagsággal járó negatívumokat, hiányosságokat a következőkben foglalhatjuk össze: sokan tekintik az európai integráció negatív hozadékának a túlburjánzó bürokráciát, a közpénzek pazarlását, illetve a függetlenség elvesztését is. Számos említést kapott a nemzeti sajátosságok elvesztésének ténye, valamint a munkanélküliség (14. táblázat).

14. táblázat:

Az Európai Unió legnegatívabb következményei

1.	Túl sok bürokrácia
2.	Közpénzek pazarlása
3.	Függetlenség elvesztése
4.	Nemzeti sajátosságok elvesztése
5.	Munkanélküliség
6.	Idegenek beáramlása

Összességében mégis elmondható, hogy a válaszok többsége pozitív tapasztalatokról és véleményekről árulkodik. A politikai elit inkább látja az integráció előnyeit, inkább a tagság haszonélvezőjének tekinthető. Ezt erősíti meg az integráció folytatásának magas fokú támogatása, hiszen közel 71 százalékuk helyesli az Európai Unió további egységesítését, s csupán 12,9 százalékuk megy ezzel szembe. A gazdasági elit véleménye hasonlóan megerősítő a pozitív szemlélettel kapcsolatban: a megkérdezettek 71,3 százaléka integrációpárti, csupán 15,5 százalékuk állítaná meg a folyamatokat. A kulturális elit esetében is hasonlóak az arányok, a válaszolók 69 százaléka integrációpárti, 15,5 százalékuk elutasító.

A különböző integrációs elméletek, mint a föderalizmus, a funkcionalizmus és a kormányközi elméletek az EU működésének különböző szemléleteit és azok alapfogalmait kívánják összefoglalóan leírni. A föderalizmus a politikai integráción, a funkcionalista

megközelítés a gazdasági és szociális tényezőkön alapuló szemlélet. Arra a kérdésre, hogy mi az Európai Unió fő célja, a megkérdezettek szerint (mind a politikai, mind a gazdasági elitben) az európai gazdaság világpiacon való versenyképesebbé válása nevezhető meg. A közéleti elit 44,6 százaléka, a gazdasági elit 59,8 százaléka adott ilyen típusú választ. A szociális Európa megközelítése (miszerint az EU fő célja a nagyobb szociális biztonság megteremtése állampolgárai számára) a politikai elit körében 16,6 százalékos támogatottsággal rendelkezik, a gazdasági eliten belül 11,7 százalék, a kulturális elitben – a többiekhez viszonyítva nagyobb jelentőséget tulajdonítva neki – a megkérdezettek 25,8 százaléka támogatná az EU szociális irányba való fordulását. Emellett a kulturális elit 37,3 százaléka fontosnak tartaná, hogy mind a gazdasági versenyképesség, mind a szociális biztonság megjelenne az EU céljai között. Ennek fontosságát a közéleti elit 36 százaléka, a gazdasági elit 24,3 százaléka tartja fontosnak.

A megkérdezettek tisztában vannak azzal, hogy Magyarországnak még nem sikerült a teljes felzárkózása Nyugat-Európához, viszont elutasítják azt a sokat hangoztatott, negatív állítást, miszerint a csatlakozással hazánk jelentősen csorbította volna függetlenségét. Hasonló módon kerül megcáfolásra Magyarország „EU-s másodrendűségének" kérdése is. Az Európai Unióhoz fűződő pozitív tapasztalatok pedig nem csak ebben merülnek ki: a válaszadók közel 47 százaléka ért egyet azzal, hogy Magyarországot igenis felértékelte a tagsága. Az EU sikerességébe vetett hit jelenik meg az Egyesült Államokkal való katonai és külpolitikai verseny felvételének támogatásában (15. táblázat).

15. táblázat:

Az Európai Unióhoz fűződő viszony a válaszok százalékos arányában

Állítás	*Nem ért egyet*	*Egyet is ért, meg nem is*	*Egyetért*	*NT/NV*
Az EU-hoz való csatlakozás után Mo. gyors ütemben zárkózott fel Európa fejlett részéhez	49,9	32,2	14,5	3,5
Az EU-ba való belépés az ország függetlenségét jelentősen csorbította	62,2	20,9	14,0	2,9
Magyarország csak másodrendű tagja az EU-nak	45,7	23,0	28,0	3,3
A magyar árucikkek nem versenyképesek a nyugat-európai termékekkel	32,9	38,8	24,3	4,0
A csatlakozás felértékelte Magyarországot a világban	21,1	28,0	46,9	4,0
Jó lenne, ha az EU katonai és külpolitikai értelemben az USA ellensúlyává válna a világban	31,7	18,7	42,3	7,3
A nemzeti értékeink védelme fontosabb, mint az EU-s tagság	15,9	42,0	37,6	4,5

A képet árnyalandó fontos kiemelni: a magyar árucikkek minőségét és versenyképességét illetően nem ennyire egyértelműek a válaszok. A megkérdezettek közel 33 százaléka elutasítja termékeink negatív megítélését, alig lemaradva azon véleményektől, miszerint ez nem olyan egyértelmű.

Nemzeti értékeink védelme, valamint az Európai Uniós tagság kapcsán megfogalmazott vélemények szerint mind nemzeti értékeink, mind az EU-s tagság fontosak a megkérdezettek 42 százaléka szerint. Mindezt megerősítik az értékrenddel kapcsolatos eredmények is.

ÖSSZEGZÉS

Írásunk alapvető célkitűzése az volt, hogy megkíséreljen olyan új, az egyes hazai elitcsoportokkal kapcsolatos ismeretekkel szolgálni, amelyek segítségégével egyrészt könnyebben feltérképezhető a hazai elitek gondolkodásmódja napjainkban, másrészt olyan tendenciákra, az eddigiekben talán kevéssé hangsúlyos jelenségekre mutasson rá, amelyek fontosak lehetnek a hazai, ún. „színlelt demokrácia" működésének leírásához.

Összegezve vizsgálódásunk tapasztalatait, kijelenthető: a hazai elitcsoportok politikai értékrendje nem tekinthető tisztázottnak, számos egymásnak ellentmondó állítás fogalmazódott meg a kutatás kapcsán. Némileg disszonánsnak tűnik a szélsőséges pártok egyidejű elutasítása és a politikai értékrendbeli skálán elfoglalt szélső álláspontok relatíve magas aránya. Több elitcsoporton belül is jellemző: az adott elitbe tartozók egyharmada gondolja úgy, hogy az öngondoskodásnak és az állami szerepvállalásnak egyaránt nagyobb szerepet kell kapnia az egyes emberek életében.

A magyar politikai elit egy bal-jobb skálán inkább a baloldalra helyezte el magát 2009 őszén. Az elköteleződés szintje azonban eltérő: amíg a magukat egyidejűleg jobboldalinak és konzervatívnak vallók az elitcsoporton belül majd 29 százaléknyian vannak, addig a magukat baloldaliként és liberálisként is definiálók alig több, mint 24 százaléknyian. A gazdasági elit tekinthető a válaszadók arányát illetően a legkiegyenlítettebbnek, egyharmad-egyharmad minden szegmens (baloldal – centristák – jobboldal) részesedése ebben az elitcsoportban. A kulturális elit egyértelműen baloldalra sorolja magát, ebben az elitcsoportban a legnagyobb ugyanakkor a szórás a vélemények között. A konzervatív-liberális tengelyen való elhelyezkedést illetően megállapítható: a politikai elit inkább konzervatív, míg a gazdasági inkább liberális pozíciót foglal el. A kulturális elit ebben a dimenzióban is markáns karakterrel rendelkezik: egyértelműen liberális attitűdjével némileg elkülönül a másik két csoporttól.

Ami az államhoz fűződő viszonyt illeti: itt a politikai és kulturális elit került egy platformra – e két elitcsoportban nem fogalmazható meg sarkos állítás az egyértelmű preferenciákat illetően, nagyjából azonos arányban szerepelnek a csoportokon belül az egyes véleményeket megfogalmazók. A gazdasági elit ehelyütt a „kakukktojás": egyértelműen piacpárti jelleget mutat több vizsgált kérdés (indikátor) alapján is.

Az elitek (hasonlóan a magyar társadalom egészéhez) a rendszerváltást követően hosszan keresték preferenciáikat, míg 1998 körül tisztán körvonalazódtak a pártválasz-

tási attitűdök. A korábban baloldaliként definiált politikai és gazdasági elit pártpreferenciái közvetlenül a 2010-es országgyűlési választások előtt a jobbratolódás jeleit mutatják. Az elitek viszont bizalmatlanok a pártokkal szemben, ezt bizonyítják az alacsony rokonszenvmutatók is. A tendencia mindhárom elitet egyformán jellemzi. A bizalmatlanságot talán némiképp oldja a választásokon való tervezetten magas részvételi arány. Mindezek ellenére különösen figyelemre méltó a politikai elit saját magával szembeni elégedetlensége, amely akár egészséges önkritikára is utalhat.

Magyarország politikai életének kiemelkedő alakjait mind a politikai, gazdasági és kulturális elit a napi politika jól ismert arcai közül meríti. Nem szerepelnek tehát „meglepetésemberek", „szürke eminenciások" a listán, a megnevezett személyek a sajtó mindennapos szereplői, kedvelt avagy kevésbé kedvelt személyiségei; pártpolitikusok, akik pártjuk élvonalába tartoznak. Főként volt és jelenlegi állam- és kormányfők, kedvelt kormánytagok állnak a listák elején. Említésre kerülnek olyan nevek is, mint Horn Gyula, Kuncze Gábor, akik aktív politikai pályafutásukat már befejezték – listába kerülésük mégis jól mutatja személyiségük mély hatását. Az eliteken belül ezek alapján konszenzus uralkodik a meghatározó politikai vezető személyiségeket illetően.

Az Európai Unióval kapcsolatban megállapítható, hogy viszonylag egységes támogató álláspontot foglal el a hazai politikai elit. Egyes részletkérdésekben van komoly szóródás a vélemények között, ám összességében pozitívnak, folytatandónak ítélik meg az integrációt.

Mindent egybevetve: a magyar elitcsoportok fejében mintha egy kis zavar uralkodna az egyes politikai értékeket illetően, számos ellentmondás tarkítja a hazánk közéletét közelebbről-távolabbról befolyásolni hivatottak gondolkodását. A sok esetben „disszonanciába" torkolló megfogalmazások, az egyébként önbizalom-hiányos attitűd jelzi: sokakban még nem tudatosult kellőképp, hogy Magyarország vezető rétegébe tartoznak ennek minden felelősségével, súlyával együtt.

IRODALOM

Balázs János (1999): A magyar politikai elit értékvizsgálata. In Kurtán Sándor et al. (szerk).: *Magyarország politikai évkönyve 1999.* Budapest: Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány.

Bozóki András (2003): Az MSZP második visszatérése és a rendszerváltás értelmezései. In *Magyarország politikai évkönyve 2003.* II. köt.: 1146–1158.

Bőhm Antal (1994): Cserélődnek vagy maradnak? *Társadalmi Szemle*, 11: 12–20.

Csurgó Bernadett – Himesi Zsuzsa – Kovách Imre (2002): Elitek és politikai preferenciák, In Kurtán Sándor et al. (szerk.): *Magyarország politikai évkönyve 2002.* Budapest: Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, I. kötet: 318–336.

Csurgó Bernadett – Kovách Imre (2003): A kulturális elit politikai preferenciái, In Bayer József–Kiss Balázs (szerk.): *Trendváltozások*. Budapest: MTA Politikai Tudományok Intézete, 193–231.

Enyedi Zsolt – Körösényi András (2004): *Pártok és pártrendszerek.* Budapest: Osiris Kiadó, 213–242.

Hüvely István (1994): A politikai elit és az „anarchizált" társadalom. *Valóság*, 2: 12–26.

Ilonszki Gabriella (2009): *Képviselők és képviselet a 19. és 20. században.* Budapest: Akadémiai Kiadó.

Ilonszki Gabriella (2006): Konszolidáció vagy bezárkózás? A 2006-ban megválasztott parlamenti képviselők jellemzői. In Karácsony Gergely (szerk.): *Parlamenti választás 2006.* Budapest: Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány – Budapesti Corvinus Egyetem Politikatudományi Intézete, 299–252.

Ilonszki Gabriella – Lengyel György (2009): Válaszúton: konszolidált vagy színlelt demokrácia? *Politikatudományi Szemle*, 1: 7–25.

Ilonszki Gabriella – Punnet, R. Malcolm (1993): Négy hazai párt vezető(ki)választási gyakorlata. *Társadalmi Szemle*, 10: 20–30.

Kolosi Tamás – Sági Matild (1997): Rendszerváltás – elitváltás. *Századvég*, 5: 3–21.

Kovách Imre (2009): Hatalom és társadalom 1990 után. Szereplők és forrásfelosztás In Bayer József-Boda Zsolt (szerk.): *A rendszerváltás húsz éve.* Budapest: L'Harmattan-MTA PTI, 187–205.

Kovách Imre – Kristóf Luca – Lengyel György (2006): Elit és társadalom a kilencvenes években. In Kovách Imre et al. (szerk): *Társadalmi metszetek. Érdekek és hatalmi viszonyok individualizáció és egyenlőtlenség a mai Magyarországon.* Budapest: Napvilág Kiadó, 431–448.

Körösényi András – Tóth Csaba – Török Gábor (2005): *A magyar politikai rendszer.* Budapest: Osiris Kiadó, 211–221.

Machos Csilla (2000): *A magyar parlamenti pártok szervezeti felépítése (1990–1999).* Budapest: Rejtjel Kiadó. Marián Béla (2000): Bal-jobb és egyéb politikai orientációk. In Kurtán Sándor et al. (szerk): *Magyarország politikai évkönyve 2000.* Budapest: Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 750–766.

Romsics Ignác (2004): Rendszerváltás és az elitek. *Rubicon*, 5–6: 101–105.

Szalai Erzsébet (1998): *Az elitek átváltozása.* Budapest: Új Mandátum.

Szalai Erzsébet (1997): Rendszerváltás és a hatalom konvertálása. *Szociológiai Szemle,* 2: 75–99.

Szelényi Iván – Szelényi Szonja (1996): Elitcirkuláció vagy elitreprodukció. In Andorka Rudolf –Kolosi Tamás – Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport 1996.* Budapest: TÁRKI-Századvég, 475–500.

Nők a kulturális, gazdasági és politikai elit tagjai között

Czibere Ibolya

BEVEZETÉS

Az elitszociológia egyik kiemelt fontosságú kérdése a legfelső osztály homogenitásának és heterogenitásának vizsgálata. Ezek elemzése nem csupán a személyes képességekre, a hatalmi viszonyokra és a pozicionális-strukturális orientációkra irányulóan történhet, hanem gender-szempontokra alapozva, a nemek közötti eltérő jelentéstartalmak figyelembevételével is. Jelen tanulmány ezen szempontok alapján, elsősorban az elithez tartozó nők helyzetének leírásán keresztül értelmezi a fenti összefüggéseket.

Nemzetközi statisztikák szerint az Európai Unió összes felsőoktatási végzettséggel rendelkező polgárának 60 százaléka nő. Ennek ellenére továbbra is jelentős akadályokba ütközik, hogy – lehetőségeiket maradéktalanul kihasználva – képzettségüknek megfelelő állásokhoz és pozíciókhoz juthassanak. Az egyik legfőbb megnehezítő tényező a munkaerő-piaci és a családi feladatok egyensúlyának kialakítása, amely szorosan kapcsolódik a tartósan meglévő nemi sztereotípiák problémájához is. A nemi sztereotípiák súlyosan korlátozzák a nők és férfiak tanulmányi és szakmai pályafutását, jelentősen hozzájárulnak a munkaerőpiac nemek szerinti szegmentáltságához, és a nők és férfiak családi feladatainak, munkaidejének és jövedelmének egyenlőtlen elosztását eredményezik. Ugyanakkor jelentős akadályokat gördítenek a nők szakmai előmenetele és döntéshozói pozíciókba kerülésének az útjába is.

Tanulmányi pályafutásuk tekintetében a nők statisztikái az elmúlt időszakra vonatkozóan jelentős javulást mutatnak[1], hiszen az EU-ban az egyetemi diplomák kb. 60 százalékát (2004-ben 56,7%-át, 2006-ban 58,9 %-át) a nők kapják. Az egyes tanulmányi területek között viszont továbbra is jelen vannak a hosszú évek óta fennálló nemek szerinti különbségek. Kiemelést érdemelnek a műszaki és a számítástechnikai tanulmányok, amelyekben rendkívül alacsony, kb. 18 és 20 százalékos a diplomát kapó nők aránya. Ugyanakkor uniós szinten az üzleti, közigazgatási és jogi területeken diplomát szerző nők nagyságrendje meghaladja a férfiakét, kb. 60 százalékos. A korábban már említett tartós nemi sztereotípiák következtében viszont – függetlenül attól, hogy a nők iskolai végzettségüket tekintve többen szereznek magasabb képzettséget, mint a férfiak – ez

[1] Az Európai Közösségek Bizottsága – A Bizottság jelentése a Tanácsnak, az Európai Parlamentnek, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának: A nők és férfiak közötti egyenlőség – 2009. Brüsszel, 2009.2.27. COM (2009), 77.

jelentősebb közvetlen hatással nincs az általuk betöltött munkaerő-piaci pozíciókra. A munkaerőpiac nemek szerinti elkülönülésének egyik következményeként a nők továbbra is a feminizálódott ágazatokban és szakmákban jelennek meg, és továbbra is alacsonyabb kategóriájú munkakörökben és kevesebb előrejutási lehetőséggel dolgoznak. E torzult megosztottság egyik jelentős következménye a nemek közötti tartós bérszakadék is. Az EUROSTAT 2007[2]-es kimutatásai alapján az Unióban ennek aránya 17,4 százalékos.

Annak ellenére, hogy a diplomaszerzést tekintve a nők jelentős iskolai előnye figyelhető meg, ez szinte semmilyen változást nem indukál a felelősségteljesebb és jelentős társadalmi presztízzsel is együtt járó üzleti és politikai munkakörök nemek szerinti arányaiban, különösen a *felsővezetők* körében. Az EU-ban a kisebb vállalatok igazgatói és ügyvezetői pozícióiban kb. 30%-os a nők aránya (bár a konkrét arányok a legtöbb tagállamban ettől alacsonyabbak), a magasan jegyzett vállalatok vezetői testületeiben viszont kb. 3%-ban találunk női igazgatókat, a vállalati testületi tagok közül pedig csupán minden tizedik nő. Mindez jelentős ellentmondásban van azzal a ténnyel, hogy ma már az üzleti, közigazgatási és jogi területeken szerzett diplomák számát tekintve felülreprezentáltak a nők. *A politikai hatalomból* való részesedés terén is jelentős a lemaradás, bár a statisztikák pozitív elmozdulást jeleznek[3]. Ettől függetlenül a nők politikai szerepvállalása rendkívül alacsony, bár az egyes országok parlamentjeinek női képviselői arányukat tekintve 2008-ra elérték a 24%-ot. Ugyanakkor az országonkénti számadatok 9 és 46% között mozognak. Ahhoz, hogy egy-egy tagállamban a nők érdemi hatást tudjanak gyakorolni a politikai életre, arányuknak meg kellene haladnia a 30%-ot[4], de a női képviselők ilyen aránya csupán 11 tagállamra jellemző. Mindezeken túl a nők hatalomból való kiszorítottságát jelzi az is, hogy a nemzeti kormányokban csupán minden negyedik miniszter nő, de ez az arány is jelentős eltéréseket mutat tagállamonként, hiszen arányuk 0 és 60% között mozog[5]. (A 0%-os értéket Magyarország képviseli.) Vagyis a látható és láthatatlan megkülönböztető gyakorlatok és struktúrák, a nemi sztereotípiák, a szakmai és családi élet közötti egyensúly megtalálásának nehézségeiből fakadó tényezők ma is jelentősen akadályozzák a nőket a magas presztízsű vezetői pozíciók betöltésében.

Jelen tanulmány a legutóbbi magyarországi elitvizsgálatok női populációinak csoportjellemzőit mutatja be gender-tematikus felfogásban. Ez esetünkben női-férfi viszonylatokra, nemek szerinti jellegzetes sajátosságokra irányuló szemléletet jelent. Vizsgálatunk elsősorban leíró jellegű, melyben az eredmények bemutatása egy 1365 fős, nemre, korra és elittípusra reprezentatív mintára alapozva történik. A teljes minta nemek szerinti megoszlása jelentős férfi túlsúlyt mutat, 83 százalék a férfiak és 17 százalék a nők aránya; a női alminta 224 esetet tartalmaz. A korcsoportos megoszlás szerint a teljes minta közel 70 százaléka jellemzően 50 évnél idősebb. A mintán belüli egyes elittípu-

[2] SEC (2009) statisztikai melléklete
[3] EUROSTAT 2007
[4] Uo.
[5] Uo.

sok belső arányai kiegyensúlyozottságot mutatnak, 33 százalékuk a gazdasági elithez, 37 százalékuk a kulturális elithez és 30 százalékuk a politikai elithez tartozik. A vizsgálati téma feltáratlanságából adódóan az elemzés az elitbe tartozó nők helyzetét elsősorban a belső arányok és aránytalanságok leírásával mutatja be, amelyet a változókból adódó módszertani lehetőségekhez mérten, egyszerűbb, többváltozós elemzések eredményeivel egészítünk ki. A leírást – az esetek jelentős részében – statisztikailag is igazolható összefüggések alkotják, ezek hiányát az eredmények értékelése során minden esetben jelezzük.

A bevezető részben az elitekbe tartozó nők és férfiak társadalmi-demográfiai jellemzőit mutatjuk be. Hangsúlyosan elsősorban korcsoportok szerinti megoszlásaikat és a származási (szülői, lakóhelyi) hátterüket meghatározó tényezőket írjuk le, de kitérünk iskolai végzettségükre és kapcsolati tőkéik mennyiségi és minőségi jellemzőinek összefoglalására is. Ebben a demográfiai alfejezetben az elitekbe tartozó nőkről nyert információk egyszerű leírása a célunk, a következő fejezetek eredményeinek bemutatása során viszont már egyéb kutatási eredményekhez is visszacsatolva tárjuk fel az elitekbe tartozó nők és férfiak családi viszonyait, elsősorban partnerkapcsolati jellemzőit és gyermekvállalási szokásait. Ugyancsak kitérünk a foglalkoztatási jellemzőikre, elsősorban munkahelyi státusaik elemzésén keresztül. Mindezt jövedelmi és vagyoni körülményeik részletes leírása követi, majd egzisztenciális helyzetük ismeretében bemutatjuk elitidentitásuk és osztálytudatuk sajátosságait is. A dolgozatot a társadalmi értékekről vallott nézeteik és meggyőződéseik összegzésével zárjuk.

TÁRSADALMI-DEMOGRÁFIAI JELLEMZŐK, SZÁRMAZÁSI HÁTTÉR, ISKOLAI VÉGZETTSÉG

Életkori sajátosságok

Az elitekbe tartozó nők életkori megoszlása sajátos összefüggéseket mutat – meghatározó hányadukat, több mint kétharmados arányban az ötven éven felüliek alkotják, körükben a fiatal generációk jellemzően nem képviseltetik magukat. Ezek az arányok, az elit férfiak életkori mutatóihoz viszonyítva nem jeleznek jelentős nemek közötti eltérést, bár a nők körében a férfiakhoz képest egyenletesebb a koreloszlás. Ezzel szemben a fiatal, negyven év alatti generációk esetében viszonylag látványos nemek közötti különbség írható le a nők javára, a férfiak alacsonyabb (9,5%), a nők magasabb (15,7%) belső arányt képviselnek. A középgenerációk (40–59 évesek) életkori megoszlásai kiegyenlítettek, e korcsoportban nagyságrendjüket tekintve körülbelül ugyanolyan arányban képviselik magukat a nők és a férfiak is. Jelentősebb különbségek tehát a szélsőértékekben figyelhetők meg, ahol a nők inkább a fiatalabb (40 év alatti), a férfiak inkább az idősebb (59 év feletti) generációkat alkotják nagyobb arányban.

Elittípusonként vizsgálva, a nők korcsoportok szerinti aránya már korántsem egyenletes eloszlású. A fiatal nők aránya (40 év alatt) a gazdasági elitben a legmagasabb (18,2%),

bár a politikai elithez tartozók nagyságrendje is megközelíti ezt az értéket. A legidősebb nőket viszont a kulturális elit tagjai körében találjuk, ahol a csoport ötven százaléka 59 évesnél idősebb, illetve 73,3%-uk ötven éven felüli. A legidősebb korcsoporton belül (59 év felett) a gazdasági elitben figyelhető meg a legkisebb szintű női aktivitás, itt a nők csupán egytizednyi arányt képviselnek. A politikai női elit jelentős hányada is ötven éven felüli, fiatal középgenerációjának alacsony aránya pedig inkább a kulturális elithez közelít.

1. táblázat:

Életkori csoportok nemek szerinti bontásban

%	*Nem*	
Korcsoportok	*Nők*	*Férfiak*
40 év alatt	15,7	9,5
40–49 év	21,1	19,5
50–59 év	31,4	31,8
59 év felett	31,8	39,3
Összesen	100,0	100,0

A politikai és kulturális női elitcsoport fiatal középgenerációihoz viszonyítva, a női gazdasági elit zártsága egyáltalán nem jellemző. Ebben a kategóriában a 40–49 évesek aránya meghaladja a 36%-ot, a teljes női gazdasági elitcsoport több mint kétharmadát (71,2%) pedig a 40–59 éves generáció alkotja. Ez szerves következménye lehet annak a – gazdasági elit körében a kilencvenes években lezajló – nagyfokú fiatalodási folyamatnak, amelynek eredményeként körükben a negyven éven aluliak kerültek túlsúlyba (Lengyel 2003), és amelynek egyik pozitív hozadékaként – elsősorban a bankszektorban – jelentősen megemelkedett a nők aránya.

A gazdasági elit tehát jóval nyitottabb és befogadóbb a fiatalabb női generációkkal szemben (az ehhez az elitcsoporthoz sorolt fiatal nők vélhetően már rendelkeznek a pozícióhoz szükséges képességekkel és tudásmennyiséggel, míg a politikai és kulturális két elitcsoport sikerkritériumai mások), mint a másik két elitcsoport, ugyanakkor ebben az elittípusban az idősebb (59 év feletti) női korosztály hiánya figyelhető meg. A fiatalabb női generációk számára a kulturális és a politikai elitbe jutás tűnik a legnehezebben elérhető célnak, amelynek egyik gyakorlati következménye a korábban már említett középgenerációs hiány is. Ez többek között a politikai és a tudományos intézmények tradicionális zártságával magyarázható, egyrészt a fiatalokkal szembeni életkori diszkriminációkon, másrészt a nőkkel szembeni nemi diszkriminációs mechanizmusokon keresztül. E két elitcsoportban láthatóan lassabban megy végbe a női elitek cserélődése, mert az idősebb generációknak nem áll érdekükben az alulról jövő, fiatalabb korosztályok rugalmas befogadása. Ugyanakkor jelentős hatást gyakorol a nők alacsony részvételi lehetőségeire mind a politikai, mind a tudományos intézményrendszer férfidominanciája is, amely nemcsak életkor, hanem nemi kategóriák mentén is megvalósítja a kizárást.

Kutatói kérdésként fogalmazzuk meg (bár adataink ennek megválaszolásához nem

elegendőek), hogy vajon a magyarországi női elitcsoportok utánpótlási mechanizmusai az elitstruktúra szempontjából hatékonyan működnek-e? A bourdieu-i kategóriák szerint értelmezve e kérdést, annyi bizonyos, hogy a női elitek körében zajló versengésnek – pozíciókért, presztízsért, gazdasági erőforrásokért, a gazdasági, politikai, kulturális tőkefajtákért és ezek konvertálhatóságának pozícionális lehetőségeiért, vagy az értékmintaadás jogának birtoklásáért stb. – létezik egy nagyon erős korosztályi vetülete is. Ugyanakkor a nemi szempontok is rendkívül erősen érvényesülnek. A gender studies szakirodalma „méhkirálynő szindrómának" nevezi (Staines – Travis Jayaratne 1974, Mavin 2006) azt a jelenséget, amely szerint a legmagasabb pozíciókba kerülő nők egyáltalán nem segítik újabb nők bekerülését a felső vezetésbe, sőt, leginkább akadályozzák azt. A nők nőkkel szembeni előítéletei olykor még erősebbek is, mint a férfiaké, így nem is tekinthető rendkívüli jelenségnek, ha maguk a nők fordulnak saját nemük tagjai ellen. Ebből a megközelítésből kiindulva, az elit nők hozzáállása leginkább a politikai és a kulturális elitben hasonlatos a „méhkirálynő" viselkedéséhez. Más megközelítésben viszont ez a jelenség azzal is magyarázható, hogy mindez nem a női nem jellemzője, hanem a szervezetek belső világát átható többségi kultúrával azonosuló kisebbségi csoportok sajátossága, egyfajta kisebbségi-létbeli viselkedés eredménye.

2. táblázat:

Az elitekbe tartozó nők életkori csoportjainak elittípusonkénti megoszlása

%	*Elittípusok*		
Korcsoportok	*Gazdasági elit*	*Kulturális elit*	*Politikai elit*
40 év alatt	18,2	12,8	17,5
40–49 év	36,4	13,8	15,9
50–59 év	34,8	23,4	39,7
59 év felett	10,6	50,0	27,0
Összesen	100,0	100,0	100,0

Összegezve az életkori sajátosságokat, az elit nők leginkább az ötven éven felüli generációkhoz tartoznak. A legfiatalabbakat a gazdasági elitben, a legidősebbeket legnagyobb arányban a kulturális elitben találjuk. Ez vélelmezhetően a különböző karrierpályák és karrierlehetőségek szektoronként eltérő dinamikájából és intézményi sajátosságaiból fakad. A politikai és a kulturális női elitcsoportok körében nem csak a fiatal (40 éven aluli) generációk jelenléte nem jellemző, hanem tipikusan hiányzik az általunk fiatal középgenerációnak nevezett 40–49 éves korosztály is, amely jelentős életkor szerinti és nemi alapú diszkriminációs folyamatokat is feltételez az egyes intézményrendszerek működési gyakorlataiban. Vagyis, míg a gazdasági elitek világából elsősorban az idős női generáció, addig a kulturális és politikai elitek köreiből a fiatalabb női generációk hiányoznak. E korosztályi (és nemi) szempontból kiegyenlítetlen elitstruktúra erősen megkérdőjelezi a női elitcsoportok utánpótlási mechanizmusainak hatékonyságát.

A SZÜLŐK ISKOLÁZOTTSÁGA ÉS AZ APÁK FOGLALKOZÁSI JELLEMZŐI

A szociológiai gondolkodás egyik legáltalánosabb alapelve, hogy az egyén iskolázottsági szintje jelentősen függ származási körülményeitől. Az iskolázottabb, magasabb státusú szülők gyermekei nagyobb eséllyel szereznek maguk is magasabb iskolai végzettséget, és jutnak ezen keresztül magasabb presztízsű állásokba (Blaskó 2002). Az előnyátörökítő mechanizmusok értelmezése kapcsán a legtöbbet hivatkozott szerző Bourdieu, aki ismert elméleti összefüggéseiben kifejtette, hogy a szülői háttér elsősorban a megszerzett kulturális tőkén keresztül befolyásolja az elért társadalmi pozíciót. A bourdieu-i szemlélet szerint az iskola, a tudás és az ismeretek átadásának funkciója helyett, leginkább az egyenlőtlenségi rendszerek újratermelődésének színtere. Némileg hasonló alapokra építve, de más következtetésekre jutva fogalmazta meg DiMaggio (1998) elméletében a kulturális mobilitás modelljét. Ennek lényegi mondanivalója szerint, bár a kulturális tőke valóban fontos szerepet játszik az egyenlőtlenségi rendszerek kialakításában, de az iskola nem az előnyös pozíciók átörökítésével, hanem az alacsony státusú társadalmi osztályok gyermekei esélyeinek javítása révén éri ezt el. Ez azt jelenti, hogy az ilyen státusú gyerekek – az iskola hátránykompenzáló mechanizmusain keresztül – az általuk örökölt kulturális erőforrásokat nagyobb haszonnal tudják felhasználni másoknál a társadalmi státus megszerzése során. DiMaggio a kulturális mobilitás elméletének teszteléséhez (idézi Blaskó 2002) nemek szerinti bontásban vizsgálta az apák iskolai végzettségeinek hatásait. Eredményei szerint a kulturális tőke szerepe jelentős különbségeket mutat a két nem életében. A lányokra a hagyományos reprodukciós modell feltételei érvényesültek, ugyanis a kulturális tőkének az érdemjegyekre gyakorolt hatása az apa iskolai végzettségének emelkedésével nőtt. A kulturális tőke hozama tehát ebben az összefüggésben a magasabb státusú családokból származó lányok számára nagyobb, mint az alacsonyabb státusú családokból származók számára. A fiúk státuselérését viszont a kulturális mobilitás modelljével lehet leírni, vagyis minél alacsonyabb státusú apától származnak, annál nagyobb nyereségre számíthatnak, ha megnövelik kulturális tőkéjüket. Magyarországon Blaskó Zsuzsa (2002) eredményei elsősorban azt mutatják, hogy *„a kulturális tőke hatásmechanizmusa (...) kiemelkedően erős mobilizáló potenciált jelent a társadalom legalsó szférájában, ám ugyanakkor nem elhanyagolható mértékű reprodukciós funkciót is betölt a származási háttér magasabb szintjein”* (Blaskó 2002: 18).

A kutatásban szereplő női elit származási hátterének és örökölt erőforráskészletének összetevői között is jelentős szerepet játszik a szülők iskolai végzettsége és foglalkozása. Mint láttuk a DiMaggio-féle vizsgálatban, az apák végzettségei jelentős hatással vannak a lányaik megszerzett kulturálistőke-hozamára, amely különösen fontossá teszi a női elitek körében is e tényező elemzését.

Az apák iskolai végzettsége a nők körében viszonylag arányos eloszlást mutat a diplomások és a diplomával nem rendelkezők szerint. A teljes női mintában az egyetemi diplomával rendelkező apák aránya a legmagasabb (34,6% a tudományos fokozattal rendelkezőkkel együtt). A diplomások kategóriáján belül is kiugróan magas az egye-

temi szintű diplomával rendelkezők köre, a tudományos fokozatokkal együtt 79%, és látványosan alacsony a főiskolai diplomával bíróké (21%). A képzettségi szint alacsony szegmensében az apák 12,5%-ának 8 általános vagy annál is alacsonyabb az iskolai végzettsége, a szakmunkás-végzettségűek nagyságrendje pedig ezt is meghaladja, 21,7%, vagyis az apák egyharmada (34,2%) nem rendelkezik érettségivel sem.

3. táblázat:

Az apák iskolai végzettségei a női eliten belül

Végzettség szintje	*Arány (%)*	*Kumulált arány (%)*
Maximum 4 polgári	6,5	6,5
8 általánosnál kevesebb	0,9	7,4
8 általános	5,1	12,4
Tanoncság, szakmunkás, szakiskola	21,7	34,1
Érettségi	22,1	56,2
Főiskolai diploma	9,2	65,4
Egyetemi diploma	30,9	96,3
Tudományos fokozat	3,7	100,0
Összesen	100,0	

Női elittípusonként vizsgálva az apák iskolai végzettségeit, a legjelentősebb különbséget a főiskolai és egyetemi diplomák eltérő arányában találtuk (4. táblázat). A kulturális elitben szereplő nők családjaiban a diplomás apák aránya nagyon jelentősen meghaladja a gazdasági és politikai elit nőtagjaiét, függetlenül attól, hogy körükben sem alacsony a felsőfokú végzettségű apák aránya. A gazdasági elit nőtagjai körében 37,9%, a politikai elitben 37%, a kulturális elitben viszont 52,9% a diplomás apák aránya.

4. táblázat:

Diplomás apák arányának megoszlása női elittípusonként

%	*Elittípus*		
	Gazdasági elit	*Kulturális elit*	*Politikai elit*
Főiskolai diploma	9,1	25,8	3,0
Egyetemi diploma	12,4	36,0	4,5
Tudományos fokozat	4,8	29,0	3,2

Az apák iskolai végzettségeinek nemenkénti eltérései azt mutatják (5. táblázat), hogy az alacsony státusú, szakmunkás-végzettségű apák leginkább a női elitet jellemzik (21,7%), a férfiakat kevésbé (12,3%). A főiskolai diplomával rendelkező apák aránya viszont a férficsoportban magasabb, meghaladja a 14%-ot, míg a nőknél 9,1%. Ugyanakkor, rendkívülvül hasonló módon kiugróan magas mindkét nem tagjai körében az egyete-

mi diplomával rendelkező apák aránya, 35% körüli a nők és a férfiak mintájában is: a nem kategóriája és az apák iskolai végzettsége szignifikáns kapcsolatot mutat.

5. táblázat:

Az apák iskolai végzettsége nemenként

%	*Nem*	
	Nő	*Férfi*
Maximum 4 elemi	0,0	1,1
Maximum 4 polgári	6,5	9,5
8 általánosnál kevesebb	0,9	0,3
8 általános	5,1	4,9
Tanoncság, szakmunkás, szakiskola	21,7	12,3
Érettségi	22,1	22,1
Főiskolai diploma	9,2	14,1
Egyetemi diploma	30,9	31,2
Tudományos fokozat	3,7	4,7
Összesen	100,0	100,0

6. táblázat:

Az anya iskolai végzettsége

Végzettség szintje	*Arány (%)*	*Kumulált arány (%)*
Maximum 4 elemi	2,3	2,3
Maximum 4 polgári	7,7	10,0
8 általánosnál kevesebb	0,5	10,4
8 általános	14,0	24,4
Tanoncság, szakmunkás, szakiskola	17,2	41,6
Érettségi	29,9	71,5
Főiskolai diploma	13,6	85,1
Egyetemi diploma	13,6	98,6
Tudományos fokozat	1,4	100,0
Összesen	100,0	

A női elitcsoportok származási hátterének leírásához az apák iskolai végzettségén túl az anyák iskolai végzettségeit is elemeztük. A nők édesanyjainak iskolai végzettségei jelentős eltérést mutatnak az apákétól. Viszonylag magas, 24,5% azoknak az anyáknak az aránya, akik végzettségüket tekintve a legalsó kategóriába sorolódnak, azaz maximum 8 általánossal rendelkeznek. (Ez az apák esetében csupán 12,8% volt.) A középiskolai végzettségek arányaikat tekintve hasonlóan alakulnak az anyák és az apák között

(47,1% és 43,8%), a diplomával rendelkezők körében viszont rendkívüli különbségek mutatkoznak – az apák javára. A diplomás anyák aránya nem éri el a harminc százalékot sem, míg ugyanez az érték az apák körében 43,8%. Ebből következően az elit nők családjaiban az anyák jelentős iskolai hátránya figyelhető meg a legalacsonyabb és a legmagasabb szintű végzettségek körében egyaránt.

7. táblázat:

Az anya iskolai végzettsége

Végzettség szintje	*Arány (%)*	*Kumulált arány (%)*
Maximum 4 elemi	2,3	2,3
Maximum 4 polgári	7,7	10,0
8 általánosnál kevesebb	0,5	10,4
8 általános	14,0	24,4
Tanoncság, szakmunkás, szakiskola	17,2	41,6
Érettségi	29,9	71,5
Főiskolai diploma	13,6	85,1
Egyetemi diploma	13,6	98,6
Tudományos fokozat	1,4	100,0
Összesen	100,0	

8. táblázat:

A diplomás apák feleségeinek/élettársainak iskolai végzettsége

Végzettség szintje	*Arány (%)*	*Kumulált arány (%)*
Maximum 4 elemi	0,0	0,0
Maximum 4 polgári	0,0	0,0
8 általánosnál kevesebb	0,0	0,0
8 általános	2,1	2,1
Tanoncság, szakiskola, szakmunkás	11,7	13,8
Érettségi	28,7	42,6
Főiskolai diploma	25,5	68,1
Egyetemi diploma	28,7	96,8
Tudományos fokozat	3,2	100,0
Összesen	100,0	

Mivel a diplomás apák aránya jelentősen meghaladja a diplomával rendelkező anyákét a női elit körében, elemeztük, hogyan alakul a felsőfokú végzettségű apák társainak (feleségeinek/élettársainak = anyák) iskolai végzettsége. A diplomás apák családjainak 57,5%-ában az anyák maguk is diplomásak, 42,5%-uk viszont az apától alacsonyabb végzettségű. A diplomás apák nem diplomás társai jellemzően érettségivel rendelkeznek

(28,7%), vagyis a szülői generációhoz tartozó magasan kvalifikált férfiak (apák) az elit nők családjaiban ugyan jelentős arányban választottak tőlük alacsonyabb státuzú (iskolai végzettségű), elsősorban érettségizett társakat (anyák), de az ettől alacsonyabb végzettségűeket már (szakiskola, szakmunkásképző) jellemzően nem preferálták.

9. táblázat:

Az apa foglalkozása

Foglalkozás	*Arány (%)*	*Kumulált arány (%)*
Vezető	18,7	18,7
Beosztott értelmiségi	32,5	51,2
Irodai és egyéb szakalkalmazott	11,3	62,6
Szakképzett fizikai	22,2	84,7
Szakképzetlen fizikai	15,3	100,0
Összesen	100,0	

Az elit nők származási hátterének vizsgálata során utolsó kategóriaként az apák foglalkozási presztízsét elemeztük[6]. A foglalkozási státusok hierarchiájának alsó szintjén jelentős arányban mutatható ki a munkásszármazás az elit nők körében, hiszen az apák több mint egyharmada szakképzett vagy szakképzetlen fizikai munkásként dolgozott. Ugyancsak magas arányával (32,5%) kiemelkedik a státuseloszlásból a beosztott értelmiségiként dolgozó apák csoportja is, vagyis jelentős az értelmiségi származás is. A vezető pozíciót betöltő apák aránya viszonylag alacsony körükben, nem éri el a 20%-ot sem, de együtt értékelve a beosztott értelmiségi kategóriával, már jelentős, 51,2%-os arányt képviselnek. Ezzel pontosítva a korábbi információkat, az elit nők csoportjának jelentős részét értelmiségi származásúnak tekinthetjük.

10. táblázat:

Az apa foglalkozása női elitenként

%	*Elittípusok*		
	Gazdasági elit	*Kulturális elit*	*Politikai elit*
Vezető	26,2	11,8	21,1
Beosztott értelmiségi	16,4	51,8	21,1
Irodai és egyéb szakalkalmazott	6,6	10,6	17,5
Szakképzett fizikai	34,4	12,9	22,8
Szakképzetlen fizikai	16,4	12,9	17,5
Összesen	100,0	100,0	100,0

Az apák foglalkozását elemezve, az egyes elitformákba tartozó nők származási sajátosságaira vonatkozóan jellegzetes különbségek mutathatók ki. A gazdasági elitbe sorolt

[6] A megkérdezettek arra a kérdésre válaszoltak, hogy „Mit csinált az apja, amikor Ön 14 éves volt?"; „Milyen munkát végzett?; Kérem, mondja meg, hogy mi volt a beosztása és a munkaköre!"

nőket elsősorban a fizikaimunkás-származás jellemzi (50,8%), bár ebben a csoportban a legmagasabb a vezető státusú apák aránya is (26,2%). A kulturális elitbe tartozó nők leginkább értelmiségi származásúak, hiszen az apák többsége (51,8%) beosztott értelmiségiként, kisebb arányuk pedig (11,8%) vezető státusban dolgozott. A női politikai elit tagjait pedig leginkább két kategória mentén tudjuk leírni: egyrészt közöttük is jelentős munkásszármazás mutatható ki (40,3%), másrészt viszont hasonló arányban reprezentálják magukat az értelmiségi származásúak is (42,2%).

Összegezve, az elit nők származási háttere elsősorban kistelepülési dominanciával írható le, többségük falvakban, községekben és kisvárosokban született, vagyis tipikusan nem „nagyvárosi nők". Ez alól kivételt a politikai női elit képezett, körükben a két települési kategória között egyenlően oszlanak meg a származási arányok. Az örökölt erőforráskészletek körében e helyütt kiemeltük a szülők iskolázottságát és az apák foglalkozási hátterét, a következő pontban pedig összefoglaljuk a szülői kapcsolati tőkék sajátosságait is. Az apák iskolai végzettsége a nők körében két jellemzően nagy kategóriába sorolható, a diplomával rendelkezők és a diplomával nem rendelkezők kategóriájába. A teljes női mintában és a diplomás apák körében is az egyetemi végzettségűek aránya a meghatározó, vagyis a nők egy jelentős része magasan kvalifikált szülők gyermeke. Ugyanakkor meghatározó azoknak a nőknek is az aránya, akiknek az apja maximum szakmunkás végzettségű. Ez egyben a nemek közötti legnagyobb eltérést is mutatja, hiszen a férfiak körében szinte nem jellemző az apák ilyen alacsony státusa. A nők ilyen irányú hátrányai a férfiakkal szemben azt is sejtetik, hogy számukra az iskolai rendszerben rejlő kulturális mobilitási lehetőségek és az egyéb, itt nem vizsgált hátránykompenzáló tőketényezők komolyabb befolyást gyakoroltak a karrierpályájukra és jelenlegi sikereikre, mint a férfiaknak. Az anyák irányából érkező tőkeforrások vizsgálata szerint a nők esetében az édesanyák iskolai végzettsége jelentősen elmarad az apákétól. Körükben még a nyolc általános iskolai végzettséggel rendelkezés is tipikusnak mondható, a diplomás végzettségűek aránya viszont jelentősen elmarad az apák körében tapasztaltaktól. Az eredmények azt mutatják, hogy ahol csak az egyik szülő rendelkezik felsőfokú iskolai végzettséggel, ott az anyák jellemzően érettségizettek. Az alacsonyabb iskolai végzettségű anyák leginkább az alacsonyabb iskolai végzettségű apák feleségei. Ez a későbbiekben olyan összefüggésekben fog újra felszínre kerülni, hogy a szakirodalmi említések szerint a posztmodern társadalmakban a nők iskolai végzettségének emelkedő szintje következtében erősen növekszik a házassági vagy párkapcsolati homogámia, vagyis amíg a szülők generációjában még viszonylag magas arányban találkozunk lefelé-felfelé házasodással, addig a jelenkori fiatalabb generációk életében ez egyre kevésbe fog előfordulni, vagyis a heterogén összetételű párkapcsolatok számának visszaesése prognosztizálható. Látni fogjuk a későbbiekben, hogy ez némileg az elit nők párválasztására is igaz, függetlenül attól, hogy mint bemutattuk, ők leginkább az idősebb generációkat képviselik. Az apák foglalkozási presztízsének vizsgálata során a nők két származási kategóriáját tudtuk erőteljesen elkülöníteni, a munkás- és az értelmiségi származást. A munkásszármazás leginkább a gazdasági elit nőtagjaira jellemző, az értelmiségi származás pedig főleg a kulturális elit sajátja. Ahhoz képest, hogy a nők magas

arányban töltenek be jelenleg vezetői pozíciókat, az apák körében ez nem volt jellemző. A legtöbb vezető pozíciót a gazdasági elit apai hátterében találtuk, és tipikusan ebben az elitcsoportban találjuk a legtöbb női vezetőt is.

AZ ELIT NŐK ISKOLAI VÉGZETTSÉGE

A humántőke-befektetések megtérülésére irányuló magyarországi vizsgálatok eredményei azt mutatják, hogy a felsőfokú végzettség megszerzése jelentősen növeli az esélyét a különösen magas munkaerő-piaci, elsősorban „bér-jutalmak" megszerzésének (ettől függetlenül Magyarországon a bérrés a nemek között folyamatosan növekszik). Ugyancsak jelentős előnyt jelent az egyetemi diploma a foglalkozási mobilitás szempontjából is. Ezzel a végzettséggel a felfelé mobilitás jelenleg is sokkal gyakoribb, mint a többi, alacsonyabb szintűvel, beleértve a főiskolai diplomát is, amelynek hozama ettől sokkal kisebb (Róbert 2008).

A nők által betölthető munkaerő-piaci pozíciók szintjét és minőségét is jelentősen meghatározza tudástőkéjük, amelynek felhalmozásában iskolai végzettségüknek kiemelkedő szerepe van. A megszerzett iskolai végzettség befolyásolja életminőségüket, érdekérvényesítő képességüket, foglalkoztatási és karrierigényeiket, valamint ezek esélyeit. Az iskolázott nők nagyobb arányban fogalmaznak meg igényt a döntéshozatali folyamatokban történő jelenlétre, valamint az egyenjogúság érvényesítésére – a családban és a társadalomban egyaránt (Koncz 2009).

11. táblázat:

Az elit nők iskolai végzettsége

Végzettség	*Arány (%)*	*Kumulált arány (%)*
Maximum 4 elemi	0,0	0,0
Maximum 4 polgári	0,4	0,4
8 általánosnál kevesebb	0,0	0,4
8 általános	0,0	0,4
Tanoncság, szakiskola, szakmunkás	0,4	0,9
Érettségi	4,9	5,8
Főiskolai diploma	29,0	34,8
Egyetemi diploma	58,9	93,8
Tudományos fokozat	6,3	100,0
Összesen	100,0	

Kutatásunkban az elitbe sorolt nők iskolázottságát jellemzően a diplomás végzettség írja le (94,2%). Ettől alacsonyabb szinttel csupán 5,7%-uk rendelkezik, többségük érettségizett. A diplomások közel egyharmadát a főiskolai szintű, kétharmadát pedig az egyetemi szintű végzettség jellemzi.

A nők iskolázottságának elittípusonkénti vizsgálata (12. táblázat) viszont már mutat eltéréseket a végzettségi szintek között (bár a kapcsolat, amiatt, hogy kevesen sorolhatók az alacsony végzettségi kategóriákba, nem szignifikáns). Az egyetemi diplomák arányát tekintve a gazdasági elit jelentős lemaradása látszik – a női elit körében leginkább a kulturális (68,4%) és a politikai elitet (68,3%) jellemzi a legmagasabb szintű végzettség.

12. táblázat:

A nők és férfiak iskolai végzettsége elittípusonként

%	*Elittípusok*					
	Gazdasági elit		*Kulturális elit*		*Politikai elit*	
	Férfiak	*Nők*	*Férfiak*	*Nők*	*Férfiak*	*Nők*
Maximum 4 elemi	0,0	0,0	0,2	0,0	0,0	0,0
Maximum 4 polgári	0,3	0,0	0,0	0,0	0,0	1,6
8 általánosnál kevesebb	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0	0,0
8 általános		0,0	0,5	0,0	0,0	0,0
Tanoncság, szakiskola, szakmunkás	1,0	1,5	0,0	0,0	0,9	0,0
Érettségi	2,3	4,5	6,4	5,3	6,5	4,8
Főiskolai diploma	21,2	36,4	12,1	26,3	16,4	25,4
Egyetemi diploma	66,2	51,5	54,2	60,0	63,0	65,1
Tudományos fokozat	9,0	6,1	26,4	8,4	13,1	3,2
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Korábban említettük, hogy a felsőfokú végzettségek körében az egyetemi diploma jelenti a legnagyobb előnyt, mind a foglalkozási mobilitás, mind a megszerezhető bérek nagyságát tekintve. Ugyanakkor a társadalmi trendek a nők karrierpályájában is érvényesülnek, ill. hatást gyakorolnak azokra, hiszen ismeretes, hogy a rendszerváltást követően (elsősorban a kilencvenes évek közepéig) a felfelé mobilitás elsősorban a főiskolai szintű diplomákhoz kapcsolódott. (Róbert 2008). Ennek egyik legfőbb oka az üzleti, pénzügyi, számítástechnikai végzettségek felértékelődése volt, a nők pedig felülreprezentáltan szereztek a gazdaságtudományi főiskolákon diplomát. A későbbiekben már ezeken a területeken is jobban lehetett érvényesülni az egyetemi diplomával. Adataink szerint ez a fajta társadalmi tendencia a női gazdasági elit helyzetét befolyásolta és érintetteeginkább, tehát arról van szó, hogy az elit nők jelentős része vélhetően abban az időszakban kezdte karrierpályáját építeni, amikor a speciális felsőfokú szaktudások megszerzésének lehetősége elsősorban a főiskolákhoz kapcsolódóan történhetett.

A tudományos fokozatok aránya az elvártaknak megfelelően a kulturális elit körében a legnagyobb, bár arányait tekintve meglepően alacsony (8,4%). A férfiak körében a nőkéhez képest minden elittípusban magasabb értékekkel találkozunk, minősítésük szintje jelentősen magasabb a női szintnél. Különösen nagy az előnyük a kulturális eli-

ten belül, ahol – a női elitek körében a legmagasabb értéket képviselő 8,4%-os aránnyal szemben 26,4%-os nagyságrendet képviselnek. Ugyancsak jelentős, csaknem tíz százalékos eltérés figyelhető meg a férfiak javára a politikai elit tagjai körében is.

Az elit nők kvalifikációs szintjének további elemzése eltéréseket mutat az egyes elittípusokon belüli, egyénenként megszerzett diplomák számában is, bár az alacsony elemszám miatt a kapcsolat nem szignifikáns. A *többdiplomás* nőket legmagasabb arányban a politikai elitben találjuk (44,4%), ezen a területen a legnagyobb lemaradást a kulturális elit produkálja (28,4%). A rangsort láthatóan nem a második, hanem a harmadik diplomát szerzők aránya dönti el (13. táblázat). Háromdiplomás nőkkel leginkább a politikai elit körében találkozhatunk, legkevésbé pedig szintén a kulturális elitben.

13. táblázat:

A többdiplomás nők aránya elitenként (%)

	1 diploma	*2 diploma*	*3 diploma*	*Kettő vagy több diploma együtt*
Gazdasági elit	92,4	21,2	10,6	31,8
Kulturális elit	94,7	22,1	6,3	28,4
Politikai elit	85,7	23,8	14,2	44,4

Az idegennyelvtudás elemzéséhez az angol nyelv társalgási szintű használatát emeltük ki, a többi nyelv alacsony számú említése miatt. A kapott eredmények azt mutatják, hogy az angolnyelvtudás elsősorban a gazdasági elit jellemzője, körükben szinte teljes körű a nyelv használata (98%), a legnagyobb lemaradást pedig a női politikai elit produkálja, közöttük csupán 61,3%-os a nyelvet ismerők aránya. Az elit férfiak nyelvismerete hasonló tendenciákat mutat, azzal a minimális különbséggel, hogy a férfi politikai elit lemaradása még erőteljesebb, mint a nőké, a nyelvet beszélők aránya körükben 59%-os.

Összességében az elit nők, mint ahogyan azt vártuk, diplomával, azon belül pedig leginkább egyetemi szintű oklevéllel rendelkeznek. A főiskolai végzettségekkel leginkább a gazdasági elit nőtagjai körében találkozunk, amely azt mutatja, hogy ezekkel a szintekkel leginkább az egyes gazdasági ágazatokban lehet érvényesülni. A tudományos fokozatok aránya a női elit körében a férfiakhoz képest meglepően alacsony, bár, ha figyelembe vesszük a társadalmi tendenciákat, vagyis a tudományos világ férfidominanciáját (ti. függetlenül attól, hogy az egyetemeken több nő tanul, mint férfi, tudományos fokozatig csak néhány százalékuk jut el, a fokozatot szerzők nagyon jelentős része férfi) ez némiképp várható és érthető eredmény is. A nemek közötti különbségek mellett az elittípusok közötti különbségek is jelentősek e téren, hiszen a nők körében leginkább (bár kevesen) a kulturális elit tagjai rendelkeznek tudományos minősítéssel, a férfiak körében viszont a kulturális és a politikai elit egy meghatározó része is. A *d)* pont bevezetőjében említettekhez kapcsolódva azt mondhatjuk, hogy az elit nők megszerzett tudástőkéinek (iskolai és egyéb végzettségeik) magas szintje vélhetően valóban komoly

hatást fog gyakorolni a későbbiekben bemutatásra kerülő életminőségükre, érdekérvényesítő képességeikre, karrieraspirációikra, valamint a nemek közötti egyenjogúság igényére a magánéletük és társadalmi életük szegmenseiben egyaránt.

A KAPCSOLATI TŐKÉK MENNYISÉGE ÉS MINŐSÉGE

A nők munkaerő-piaci pozícióját is jelentősen meghatározzák a rendelkezésükre álló társadalmi tőkefajták. Ismeretes, hogy e téren, az egyes tőketípusokon belül, elsősorban nem a tudástőke, hanem a kapcsolati tőke jelentősége növekedett meg napjainkban. Ugyanakkor a gender-tematikájú kutatási eredmények azt mutatják, hogy a nők a férfiakhoz képest sokkal kevesebb energiát fordítanak kapcsolati rendszerük kiépítésére és szinten tartására, többségük ennek a tőkefajtának nem tulajdonít nagy jelentőséget. Mindez jelenleg már nem-specifikus tényezőként hat.

14. táblázat:

A szülői kapcsolatok – nemek szerinti bontásban
„Országosan neves politikus vagy ismert közéleti vezető”

%	*Nem*	
	Nő	*Férfi*
A szülők „országosan neves politikus vagy ismert közéleti vezető” barátai	35,5	34,7

Az elit nők kapcsolati tőkéjének kiterjedtségét a szülői (hozott) és a saját (szerzett) tőkék jellemzőinek feltárásával vizsgáltuk. A szülői tőkék (szülők barátai) körében elsősorban azok a kapcsolatok jellemzőek, amelyek közszereplőkhöz kötődnek. Az elit nők szüleinek kapcsolati hálóját leginkább országosan neves politikusok, ismert közéleti vezetők, híres művészek és előadóművészek alkotják, ezek a kapcsolatok minden harmadik nő származási családjára jellemzőek voltak.

15. táblázat:

Saját kapcsolatok: egyetemi ismeretségek – nemek szerinti bontásban
„Jómódú nagyvállalkozók,
kiemelkedő tudósok, országos intézmények vezetői” (%)

	Nem	
Egyetemi ismeretségek	*Nő*	*Férfi*
„Jómódú nagyvállalkozó”	51,4	58,7
„Kiemelkedő tudós”	27,7	46,2
„Országos intézmény vezetője”	29,7	46,6

Nem ennyire jellemzőek viszont a nagyvállalati, pénzintézeti menedzser-kapcsolatokkal bíró szülői családok, körülbelül minden ötödik női elittag tett erről említést.

A saját (szerzett) kapcsolati tőkék között a nők körében leginkább az egyetemi évek alatt kialakult kapcsolatokat vizsgáltuk. Viszonylag széles, kiterjedt, homofil jellegű kapcsolatokkal rendelkeznek. Legjellemzőbben, minden vagy csaknem minden második női elittag kapcsolati hálójában megjelennek a jómódú magánvállalkozók (51,4%) és az országosan ismert politikusok vagy közéleti vezetők (40,4%). Egyetemi kapcsolataiból ugyanakkor minden harmadik nő tudott említeni híres művészt, előadóművészt, csaknem minden harmadik országos intézmény vezetőjét és minden negyedik kiemelkedő tudóst is.

Nemek szerinti összehasonlításban viszont – szinte minden kapcsolati típusban – a nők jelentős lemaradását tapasztaljuk a férfiakhoz képest. A legszembetűnőbb eltérések a kiemelkedő tudósok (minden második férfi és csupán minden negyedik nő említette) és az országos hatókörű intézmények vezetőinek (minden második férfi és csaknem minden harmadik nő említette) ismertsége terén vannak közöttük.

Az egyes női elitcsoportokon belül a női politikai elit csaknem minden második tagja ismer egyetemi kapcsolatai révén országosan neves politikust vagy közéleti vezetőt, illetve jómódú magánvállalkozót, ettől kevesebben, minden harmadik elittag nagyvállalati vagy pénzintézeti menedzsert és csupán minden negyedik kiemelkedő tudóst.

A gazdasági elit nőtagjai, sokkal nagyobb arányban, mint a politikai női elit, szintén az országosan neves politikusok vagy közéleti vezetők ismertségét jelezték legtöbben (80%), de csaknem ugyanennyien (78,9%) a „médiamunkásokat" és az országos intézmények vezetőit is (78,6%) megjelölték. Hasonlóan a politikai elithez, a gazdasági elitbe tartozó nők közel fele is rendelkezik egyetemi éveiből jómódú magánvállalkozó ismerőssel. Mindezekhez képest jóval alacsonyabb körükben a kiemelkedő tudósok ismertsége, minden harmadik elittag említett ilyen kapcsolatot, de ismeretségeik száma még így is meghaladja a női politikai elitét. Végezetül, a kulturális elit egyetemi ismeretségi kapcsolatait értékelve úgy tűnik, hogy a női elitcsoporton belül jellemzően ők rendelkeznek a legszerényebb „ismerősi tőkével". Körükben csak minden harmadik ismer egyetemi éveiből neves politikust vagy közéleti vezetőt, csaknem ugyanennyien jómódú magánvállalkozót, csupán minden ötödik nagyvállalati, pénzintézeti menedzsert és minden negyedik országos intézmény vezetőjét. Körükben leginkább a híres művészek és előadóművészek, valamint a médiamunkások ismertsége a jellemző. Mindezekből úgy tűnik, hogy a nők körében leginkább a politikai és a gazdasági női elit rendelkezik tőkévé konvertálható ismerősi körrel.

Vizsgáltuk az egyes elitcsoportok nemek szerinti különbségeit is. Minden elittípusban és minden ismeretségi kategóriában a férfiak előnye körvonalazódik, ezért csupán a kiugró eltéréseket elemezzük. A gazdasági elitek körében a férfiak fölénye leginkább a kiemelkedő tudósok ismertségében figyelhető meg. Míg a férfiak 82,4%-a, vagyis csaknem mindnyájan, addig a nők csupán 37,5%-a, vagyis csak bő harmaduk tart számon egyetemi ismeretségi körében szakmájában sikeressé váló tudóst. A politikai elithez tartozók között határozott nemek szerinti eltérések kevésbé írhatók le, mint a gazdasági elit körében. Egyetlen jelentősebb eltérés az országos intézmények vezetőinek ismert-

ségében figyelhető meg, csupán minden negyedik nő, míg a férfiak csaknem fele rendelkezik egyetemi éveiből ilyen típusú ismerőssel. A kulturális eliten belül is egyetlen, bár a legkevésbé várt ismerősi típusban találjuk a legnagyobb nemek közötti különbséget: a kiemelkedő tudósok kategóriájában. Az adatok szerint csupán minden negyedik nő tart számon a kapcsolati hálójában ilyen ismerőst, a férfiak között viszont minden második.

A tőketípusok számbavétele során – a származási és az iskolai kapcsolati tőkék mellett – kiemelt jelentőséggel bírnak az elit nők aktuális baráti kapcsolatai is. E kapcsolatok vizsgálata azt igazolta, hogy nem csupán szüleik és saját távoli ismerőseik státusai rendkívül magasak, hanem közvetlen barátaiké is az.

A szociológiában a barátság terminusának többféle értelmezése is ismert, szempontunkból leginkább az osztálytagozódás szerinti megközelítés a legelfogadhatóbb. E szerint az alsóbb osztályból származók elsősorban instrumentális kapcsolatokat látnak ezekben a viszonyokban, és azt tekintik barátnak, akire nehezebb időszakokban is számítani lehet, anyagi és egyéb értelemben egyaránt. A felsőbb osztálybeliek viszont leginkább az érzelmekre helyezik a hangsúlyt, és az olyan személyeket tekintik barátnak, akikkel megoszthatják titkaikat és érzelmi, intellektuális támogatást nyújthatnak egymásnak (Walker 1995).

Ebből következően az elit tagjainak baráti kapcsolatait leginkább kölcsönös viszonosságú érzelmekre épülő viszonyként értelmezzük. Női elitcsoportonként vizsgálva, e – státusaikat tekintve – homogén baráti kör is polarizálódik, és tipikus szegmenseket alkot.

A kulturális eliten belül pl. minden második nő barátként említ neves politikust vagy közéleti vezetőt, jómódú magánvállalkozót, kiemelkedő tudóst és országos intézmény vezetőjét is. A tipikus baráti kör mégis leginkább azokból a csoportokból verbuválódik, amelyekből, mint korábban láttuk, ismeretségi körük jelentős része is származik, vagyis a médiamunkások és a híres művészek, előadóművészek köréből. Hiányoznak viszont a női kulturális elit baráti köréből a nagyvállalati és banki menedzserek, csupán minden hatodik nőnek van ilyen státusú baráti kapcsolata.

A politikai elitbe tartozó nők baráti kapcsolatai más összetételben írhatók le. Szemben a kulturális elittel, körükben már jellemzőnek tekinthető a nagyvállalati és banki menedzserek barátsága, hiszen minden második politikai elithez tartozó nőnek van ilyen státusú ismerőse, de ugyancsak ilyen arányban találjuk körükben a neves politikusokat és közéleti vezetőket, a híres művészeket és előadóművészeket, a médiamunkásokat és az országos intézmények vezetőit is. A női politikai elit körében kiemelkedő tipikus baráti szegmens a jómódú vállalkozók szegmense is, több mint kétharmaduk bírja az e státuszban lévők barátságát. A korábbiakban már bemutattuk, hogy a női politikai elit ismeretségi köréhez a kiemelkedő tudósok kategóriájából tartoznak a legkevesebben. Ennek további megerősítését látjuk abban, hogy e szegmensből kerül ki a legkevesebb barát is (a csoport kétharmadának nincs ilyen barátja).

Az előző két elittípushoz képest jelentősebb eltéréseket találunk a női gazdasági elit baráti körének összetételében. Mint ahogyan a korábbiakban is láttuk, rendkívül ki-

terjedt ismeretségi rendszert működtetnek. Baráti társaságaik is e szerint alakulnak, hiszen gyakorlatilag mindnyájuknak van jómódú magánvállalkozó, nagyvállalati vagy banki menedzser, médiamunkás, országosan neves politikus vagy közéleti vezető, valamint híres előadóművész barátja is. „Legkevésbé" a kiemelkedő tudósokkal barátkoznak, bár esetükben ez is igen nagy létszámban történik, szinte háromból kettő gazdasági elittagnak (64,7%) van tudós barátja.

Jellemző *nemek szerinti eltérésekről* a baráti kapcsolatok sajátosságai mentén nem tudunk beszámolni, arányaikat és típusaikat tekintve ugyanolyan nagyságrendű és összetételű baráti kört mondhat magáénak a férfi elit is, mint a női, két kivétellel. Az egyik viszonylag jelentős különbséget a kulturális eliten belül találjuk, ahol csak minden hatodik nőnek van nagyvállalati vagy banki menedzser barátja. A férfiak körében viszont ez az arány jelentősen magasabb, nem egészen minden harmadiknak van. A másik különbség a gazdasági eliten belül mutatható ki. Míg a nők körében legalább minden második elittagnak van tudós barátja, addig a férfiak szinte mindegyike elmondhatja ezt magáról.

Azt mondhatjuk tehát, hogy a nők és a férfiak kapcsolati hálói közötti legjelentősebb eltéréseket gyenge kötéseikben, vagyis a távolabbi ismeretségek mennyiségében és összetételében találjuk. Ezek egyértelműen a férfiak előnyét jelzik, hiszen kapcsolatgazdagságuk nem csak a szorosan vett baráti körükben jellemző, hanem az olyan típusú összekötöttetéseikben is, amelyek nem annyira érzelmi, mint inkább funkcionális jelentőséggel bírnak. A nők számára éppen ez a funkcionális kapcsolati kör hiányzik leginkább, amely munkaerő-piaci pozícióikra vélhetően jelentős negatív hatást gyakorol. Ugyanakkor azt is hangsúlyoztuk, hogy közvetlen baráti társaságaik kapcsolatai terén nők és férfiak között jellemző nemi szintű eltéréseket nem tudunk kimutatni.

Összességében tehát azt mondhatjuk, hogy a kapcsolati tőkék mennyisége és minősége rendkívül magas szintű az elit nők körében. Örökölt és szerzett kapcsolati tőkéik közül elsősorban a szerzett tőkékre koncentráltunk. Ezen belül külön vizsgáltuk a gyenge (távoli ismerősi) és az erős (baráti) kapcsolataikat, amelynek eredményeként megállapítottuk, hogy az *e)* pont bevezetőjében megfogalmazottakhoz képest – „a nők a férfiakhoz képest sokkal kevesebb energiát fordítanak kapcsolati rendszerük kiépítésére és szinten tartására" – az elit nőkre ez a szakirodalmi összefüggés csak némi finomítással igaz. Mint láttuk, a két nem közötti legnagyobb különbségek elsősorban a távoli kapcsolataik (gyenge kötéseik) terén szembetűnők, itt jelentős férfielőnyt mutatnak. Amint írtuk, ez sajátos hátrányokat generálhat a női karrierpályákban a férfiakéhoz képest, hiszen éppen azt a funkcionális kapcsolati kört nem építették ki maguk köré, amely a posztmodern társadalmakban a sikeressé válás egyik legerősebb hatású tényezője. Annyiban viszont árnyaljuk korábbi kijelentésünket, hogy mindezekkel szemben a szoros baráti kapcsolatok (erős kötések) terén nem tudtunk kimutatni nemek közötti eltéréseket, úgy tűnik, hogy a nők az érzelmi alapokra épített kapcsolataikat hasonló arányban tartják fontosnak, mint a férfiak.

CSALÁDI ÉS PÁRKAPCSOLATI JELLEMZŐK

Az elit nők családi állapotát leginkább párkapcsolatuk léte vagy hiánya határozza meg. Tipikusnak mondható, hogy jellemzően párkapcsolatban (házasság, élettársi kapcsolat) élnek (70,9%), de rendkívül figyelemfelkeltő majdnem egyharmaduk egyedülálló státusa is. Az egyedülálló státusúak körében elsősorban az „elváltak és különélők" aránya dominál, amely a mintában együttesen 15,6%.

16. táblázat:

Az elit nők családi állapota

Családi állapot	*Arány (%)*	*Kumulált arány (%)*
Házas	58,8	58,8
Élettárssal él	12,1	70,5
Özvegy	4,0	74,6
Elvált	13,4	87,9
Külön él házastársától	2,2	90,2
Egyedül él, nőtlen/hajadon	9,8	100,0
Összes:	100,0	

Figyelmet érdemel ugyanakkor az a 10%-nyi női csoport is, akik státusukat hajadonként kategorizálták, jelezvén, hogy életük folyamán eddig még nem létesítettek házastársi vagy élettársi viszonyt, egyedülállóságuk pedig nem különélés, válás vagy megözvegyülés következménye. A politikai elitben nem jelenik meg ez az életforma, úgy tűnik, a hajadonság elsősorban a minta kulturális elitének sajátja. Életkori jellemzőiket tekintve az idősebb nők, elsősorban az 59 éves kor fölöttiek kategóriájába tartoznak, vagyis az egyedül élő nőket leginkább a kulturális elit idősebb tagjai körében találjuk.

A női és férfi elit családi állapotának jellemzőit összevetve (18. táblázat) rendkívül jelentős nemek közötti különbségeket írhatunk le. Egyrészt az elit férfiak nagyobb arányban élnek párkapcsolatban (88,2%), mint az elit nők (70,6), bár a legfontosabb különbségek mégsem itt, hanem az együttélés formájában figyelhetők meg. A párkapcsolatban élő férfiak szinte kizárólag a házasságra épülő együttélést preferálják, arányuk 82,1%, ezzel szemben a nőké csupán 58,5%. Ebből következően a női elitben sokszínűbbek az életformák, körükben a modern alternatív együttélési formák szinte mindegyike előfordul. Ugyancsak jelentős nemek szerinti eltérésnek tűnik, hogy jóval több az elvált nő (13,4%), mint az elvált férfi (5,5%) és élettársi kapcsolatban is kétszer annyian élnek az elit nők körében (12,1%), mint a férfiak között (6,1%).

A családi állapot jellemzőinek nemek szerinti eltérései a férfiak határozottan konzervatívabb, tradicionális szemléletét és életformáját, a nők modernebb, az alternatív együttélési formákat is elfogadó értékrendjének különbségeit mutatják. Ugyanakkor az adatok arra is következtetni engednek, hogy az elit nők párkapcsolatai sokkal instabilabbak, mint a férfiaké. Ebben fontos szerepet játszhat a tradicionálistól jelentősen

eltérő karrierpályájuk, amely, azáltal, hogy nem illeszkedik a mélyen beágyazódott, sztereotip hagyományokra építő társadalmi elvárásokhoz, jelentős magánéleti konfliktusokat eredményez körükben. Eredményeink megerősítik, ill. alátámasztják azt az általánosan is elfogadott véleményt (Koncz 2008), hogy a női vezetők, női politikusok családi viszonyai kevésbé kiegyensúlyozottak, mint a férfiaké – elemzések szerint a női vezetők körében kevesebben házasok, többen gyermektelenek vagy kevesebb gyermekük van, mint férfitársaiknak és az egyedülállók aránya is magasabb közöttük.

17. táblázat:

Családi állapot női-férfi elitenként

%	*Nem*	
	Nő (%)	*Férfi (%)*
Házas	58,8	82,1
Élettárssal él	12,1	6,1
Özvegy	4,0	1,3
Elvált	13,4	5,5
Külön él házastársától	2,2	0,7
Egyedül él, nőtlen/hajadon	9,8	4,1
Összes:	100,0	100,0

Női elittípusonkénti bontásban pedig az is látszik, hogy a válás legnagyobb arányban a gazdasági elit nőtagjai körében jellemző, a házastársuktól különélőkkel együtt eléri a csaknem húsz százalékot (19,7%). Élettársi kapcsolatban viszont a politikai elit nőtagjai élnek legnagyobb arányban (14,3%), legkevésbé pedig a kulturális elit tagjai preferálják (10,5%) ezt az életformát.

18. táblázat:

Az elitekbe tartozó nők családi állapota elittípusonként

%	*Elittípusok*		
	Gazdasági elit	*Kulturális elit*	*Politikai elit*
Házas	59,1	50,5	69,8
Élettárssal él	12,1	10,5	14,3
Özvegy	1,5	6,3	3,2
Elvált	18,2	11,6	11,1
Külön él házastársától	1,5	3,2	1,6
Egyedül él, nőtlen/hajadon	7,6	17,9	0,0
Összes:	100,0	100,0	100,0

PARTNERKAPCSOLATI (HÁZASTÁRSI–ÉLETTÁRSI) JELLEMZŐK

A kilencvenes évek közepén a családi értékek empirikus vizsgálatára irányuló kutatások egyik eredményeként került publikálásra (Pongráczné – S. Molnár 2000), hogy a házastársi homogámia rendkívül erősen érvényesül a magyar társadalomban, ezért a párválasztás szempontjai között is jelentős szerepet játszik a hasonló iskolázottság, a hasonló szülői háttér és a hasonló foglalkozási kategória. Új eredmény, hogy az élettársi kapcsolatok körében is egyre inkább a házastársválasztás e hagyományos kritériumai a jellemzők, vagyis úgy tűnik, hogy az azonos társadalmi háttér normatívája ebben az együttélési formában is szinte spontán módon érvényesül, mert *„(...) az emberek többnyire saját társadalmi környezetükben kötnek ismeretségeket, vagyis a párválasztás 'piaca' társadalmilag eleve behatárolt"* (Pongráczné – S. Molnár 2000: 59).

A házasságban élő elit nők háromnegyede első házasságában él, de nincs ez másként az elit férfiak körében sem. Ugyancsak teljes egyezést találunk a nem első házasságukban élők arányait tekintve is, mindkét nem elitének egynegyede már a második vagy sokadik házastársával él. Úgy tűnik, az újraházasodási hajlandóság a két nem között sokkal kiegyenlítettebb, mint az élettársi kapcsolatban élés választása, amelyet, mint korábban láttuk, elsősorban a nők preferálnak.

19. táblázat:

Házastárs/élettárs legmagasabb iskolai végzettsége

%	*Nemek*	
	Férfi elit házastársa/élettársa	*Nő elit házastársa/élettársa*
Maximum 4 elemi	0,1	0,0
Maximum 4 polgári	0,2	0,0
8 általánosnál kevesebb	0,2	0,9
8 általános	0,6	0,5
Tanoncság, szakiskola, szakmunkás	1,3	1,0
Érettségi	20,0	16,8
Főiskolai diploma	29,5	24,8
Egyetemi diploma	44,1	51,0
Tudományos fokozat	4,0	5,0
Összesen	100,0	100,0

Az elitek családi helyzetét leginkább jellemző tényezők elemzése során különösen hangsúlyos kérdés, hogy a párkapcsolatban élő nők és férfiak milyen mértékben preferálták párválasztásuk során a velük hasonló szintű *iskolai végzettséggel* rendelkező társat, vagy fogadtak el alacsonyabb státusú személyt is (19. táblázat). Úgy tűnik, hogy mindkét nem tagjai, rendkívül magas arányban, kvalifikált, diplomás végzettségű partnert válasz-

tottak: körükben a feleségek/élettársak 77,5%-ának, a férjek/élettársak 80,8%-ának felsőfokú végzettsége van. Társadalmi pozícióikat tekintve tehát rendkívül erős házassági homogámia, ezen belül is iskolai homogámia jellemzi az elit tagjait, amely nem mutat nemek szerinti eltéréseket sem. Jelentősebbnek tűnik a különbség abban az esetben, ha csak az egyetemi diplomával rendelkező házastársak/élettársak arányait elemezzük, hiszen az elit férfiak feleségei/élettársai kevesebben (48%), az elit nők férjei/élettársai többen (56%) birtokolják ezt a végzettséget, de erre vonatkozóan szignifikáns kapcsolatot nem tudtunk kimutatni.

A házastársak/élettársak gazdasági aktivitásának szintje (20. táblázat) nem mutat jelentősebb eltérést a két nem között, társaik jellemzően foglalkoztatásban állnak, bár az elit nők férfipartnerei kissé magasabb (72,3%), az elit férfiak nőpartnerei kissé alacsonyabb (65%) szinten. Az eltérés egyértelműen a tradicionális női szerepekhez kapcsolódó feladatok ellátásával indokolható: a nőpartnerek foglalkoztatásának kissé alacsonyabb szintje a háztartásbeliség (6,0%) és a gyermekgondozás (6,2%) tevékenységeiben gyökerezik.

20. táblázat:

A házastársak/élettársak gazdasági aktivitása

%	*Nemek*	
	Férfi elit házastársa/ élettársa	*Női elit házastársa/ élettársa*
Dolgozik bármilyen formában	65,0	72,3
Munkanélküli, vagy éppen munkát keres	1,6	2,0
Iskolába jár, tanul	0,4	0,0
Háztartásbeli	6,0	2,0
Anyasági segély (GYES, GYED, vagy más formában)	6,2	0,0
Nyugdíjas	18,6	17,3
Nem képes dolgozni	0,0	1,0
Nem dolgozik és más tevékenységet sem folytat az előbbiekből	0,5	0,5
Az előbbiektől eltérő tevékenységet folytat	1,7	4,9
Összesen	100,0	100,0

Az elit nők partnereinek gazdasági aktivitását *elittípusonként* vizsgálva viszont már körvonalazódnak sajátos eltérések. A legnagyobb különbség a foglalkoztatottak körében látszik, a gazdasági elithez tartozó nők férfitársai jóval magasabb arányban dolgoznak (86,7%), mint a másik két elitcsoportban (65,4%, 68,3%), bár az alacsony elemszám miatt erre vonatkozóan statisztikai kapcsolat nem igazolható. A legtöbb nyugdíjas házastárssal/élettárssal a politikai női elit rendelkezik (28,6%), a gazdasági elit partnerei között viszont egyáltalán nem jellemző az ilyen státusú társ. Ez teljes mértékben megfelel a korábbiakban bemutatott korcsoportok szerinti megoszlásuknak.

21. táblázat:

Az elit nők házastársainak/élettársainak gazdasági aktivitása elitenként

%		*Elittípusok*	
	Gazdasági elit	*Kulturális elit*	*Politikai elit*
Dolgozik bármilyen formában	86,7	65,4	68,3
Munkanélküli vagy éppen munkát keres	5,0	1,3	0,0
Iskolába jár, tanul	0,0	0,0	0,0
Háztartásbeli	0,0	5,1	0,0
Anyasági segély (GYES, GYED vagy más formában)	0,0	0,0	0,0
Nyugdíjas	5,0	17,9	28,6
Nem képes dolgozni	0,0	2,6	0,0
Nem dolgozik és más tevékenységet sem folytat az előbbiekből	0,0	1,3	0,0
Az előbbiektől eltérő tevékenységet folytat	3,3	6,4	3,1
Összesen	100,0	100,0	100,0

A házastársak/élettársak bemutatása során kitértünk az önálló tevékenységet végző partnerekről szóló információk elemzésére is. Nemek szerinti kiegyensúlyozott értékekkel találkozunk, nagyságrendjüket tekintve ugyanolyan arányban végeznek önálló tevékenységet az elit nők férfipartnerei (26,6%), mint az elit férfiak női partnerei (23%). Ez azt is jelenti, hogy az elit nők férjei/élettársai semmivel sem aktívabbak vagy vállalkozóbb kedvűek, mint az elit férfiak feleségei/élettársai.

Az irányítói, vezetői státusok betöltése terén viszont már jelentősebb különbségek mutatkoznak a férfi-női elittagok partnerei körében. Jellemzőbb a férjek/élettársak vezetői pozíciója (48,9%), hiszen a női elit partnereinek csaknem fele rendelkezik beosztottakkal, míg a férfi elit feleségei/élettársai körében ez az arány inkább az egyharmadhoz közelít (35,1%).

22. táblázat:

A vezetők aránya az elitek házastársainak/élettársainak körében

%	*Nemek*	
	Férfi	*Nő*
Rendelkezik beosztottal	35,1	48,9
Nem rendelkezik beosztottal	64,9	51,1
Összesen	100,0	100,0

Összegezve családi jellemzőiket, az elit nők leginkább párkapcsolatokban, ezen belül elsősorban (bár kevésbé jellemzően, mint a férfiak) házasságban élnek. Ugyanakkor az egyedülálló státusúak aránya sem elhanyagolható körükben, amelynek nagyságrendje leginkább akkor kirívó, ha a férfiak hasonló kategóriáihoz viszonyítunk. Ugyancsak jelentős nemek közötti különbségeket tudtunk kimutatni a párkapcsolatban élők együttélési formáit tekintve is. A férfiak szinte kizárólagosan házasságalapú párkapcsolatokban élnek, míg a nőkről ezt közel sem mondhatjuk el. A nők körében jelentős arányt képviselnek az élettársi kapcsolatban élők, és közülük kerül ki a legtöbb elvált státusú elittag is. A válások száma leginkább a gazdasági elit nőtagjai körében jellemző, amely sajátos, elitspecifikus magánéleti problémákat sejtet. Azt mondhatjuk tehát, hogy a nők párkapcsolati (magánéleti) jellemzői jelentős mértékben eltérnek a férfiakétól, kevésbé tradicionálisak és hagyományokat követők. Ennek egyik magyarázataként vélelmezhetjük, hogy a nők sokkal inkább hajlandóak a modernebb, alternatív együttélési formákat is elfogadni, sőt preferálni, mint a férfiak, de ezzel párhuzamosan jogosan feltételezhető a családjaikon belüli párkapcsolati instabilitás is, amely a tradicionális női társadalmi szerepektől való elfordulás egyik következményeként is felfogható. Mindenesetre, visszautalva az iskolai végzettségük bemutatása során taglaltakra, vélelmezhető, hogy kvalifikációjuk és pozícióik magas szintje jelentősen hozzájárul ahhoz, hogy ne fogadják el a hagyományosan rájuk rótt női szerepeket, amely viszont jelentős magánéleti konfliktusokat indukálhat a továbbra is tradicionálisabb értékeket követő férfitársak körében. Ebben a fejezetben mutattuk be a partnerekkel (házastárs, élettárs) kapcsolatban megismert információkat is. Már korábban is jeleztük, most is megjegyezzük, hogy a nők házasságait rendkívül erős iskolai homogámia jellemzi, de ugyanez igaz a férfiakra is. Azt is kifejtettük, hogy mindennek az egyik legfőbb kiváltó oka, a szakirodalmi utalások ismeretében, a nők iskolázottsági szintjének folyamatos növekedése, amely a lefelé és felfelé irányuló párválasztások ellen hat. Mindenesetre sem az elit nők, sem az elit férfiak körében nem jellemző az alacsonyabb státusú társ választása, amely azt is eredményezi, hogy – a házastársi tőkék bevonása révén – emberi tőkéik köre és az azokból származó hasznok és előnyök is kölcsönösen növekedhettek.

GYERMEKVÁLLALÁSI JELLEMZŐK

A nők növekvő gazdasági potenciálja és a gyermekvállalási hajlandóság között a nemzetközi vizsgálatok eredményei szerint szoros összefüggés mutatható ki. A magasabb iskolai végzettséggel és kedvezőbb munkaerőpiaci-kereseti kilátásokkal rendelkező nők a nyugati társadalmakban alacsonyabb gyermekvállalási hajlandósággal rendelkeznek, mint a kevésbé kvalifikáltak (Blossfeld, idézi Bukodi 2004). A gyermekvállalási szándékok realizálásában a két nem között Magyarországon is rendkívül tipikus viselkedésbeli különbségek írhatók le: míg a nők körében jelentős szerepet játszik a munkaerőpiaci pozíció, addig a férfiak körében ennek minimális a befolyása (Spéder – Kapitány 2007). A szerzők kutatási eredményei azt mutatják, hogy a működő munkapiacnak és

családtámogatási rendszernek olyan szelektív hatásai is vannak, amelyek családtípusonként, társadalmi rétegenként eltérő mértékben befolyásolják a gyermekvállalási szándékok realizálódását. E differenciáló hatás következményeként az alacsony jövedelmű nők (átlagos vagy az átlagosnál valamivel alacsonyabb iskolai végzettségűek) nagyobb arányban valósítják meg gyermekvállalási terveiket, hiszen számukra jó helyettesítő értékkel bírnak a családtámogatási ellátások. A magas jövedelműek körében viszont, a munkaerőpiacról való kiválás miatt keletkező haszonáldozati költségeket nem képes kompenzálni az ellátórendszer. Mindezek jelentősen hozzájárulnak ahhoz, hogy a magyar társadalomban, a közép-pozíciókban lévő nők körében vállalt gyermekek átlagos száma már közelít az egyhez, a felsőbb társadalmi rétegekben viszont egyfajta polarizációs tendenciák mutatkoznak: nő a gyermektelenek és a többgyermekesek aránya is, az egygyermekeseké viszont csökken.

23. táblázat:

Az elit nők gyermekvállalása elittípusonként

%	*Elittípus*		
	Gazdasági elit	*Kulturális elit*	*Politikai elit*
Vannak gyermekei	77,3	66,3	77,8
Nincsenek gyermekei	22,7	33,7	22,2
Összesen	100,0	100,0	100,0

Kutatásunkban a nők gyermekvállalási hajlandósága a gazdasági és a politikai elit körében közel azonos szinten alakul: a gyermeket vállalók aránya (függetlenül a gyermekek számától) mindkét kategóriában 77% körül mozog. Jelentős különbségeket mutat viszont a kulturális elit viselkedése. Kategóriájukban jóval alacsonyabbnak tűnik a gyermekvállalási hajlandóság, mert körükben a nők egyharmadának nincs gyermeke (33,7%). Bár ez a különbség statisztikailag nem igazolható, ennek ellenére mindenképpen figyelmet érdemel, annál is inkább, mert a férfi elittípusokon belül kapott hasonló eredmények már szignifikáns összefüggést mutatnak: a kulturális elit férfitagjai körében szignifikánsan ritkább a gyermekvállalás, mint a másik két elittípusban.

24. táblázat:

Az elit férfiak gyermekvállalása elittípusonként

%	*Elittípus*		
	Gazdasági elit	*Kulturális elit*	*Politikai elit*
Vannak gyermekei	93,4	86,7	92,2
Nincsenek gyermekei	6,6	13,3	7,8
Összesen	100,0	100,0	100,0

Nemek szerinti összehasonlításban értelmezve a gyermekvállalási hajlandóságot, a férfi elit jelentős fölényét, vagyis a nőkhöz képest magasabb hajlandóságát mutathatjuk ki.

A gazdasági és a politikai elit férfitagjai több mint 90%-ának van gyermeke, amely jelentősen meghaladja a nők hasonló értékeit. Kivételt körükben is csupán a kulturális elit képez, amelynek tagjai, hasonlóan a női mintához, alacsonyabb gyermekvállalási hajlandósággal bírnak. Mint ahogyan már korábban jeleztük, a kulturális férfi elit alacsonyabb gyermekvállalási hajlandósága statisztikailag is igazolható.

Az elit nők és férfiak által nevelt gyermekek átlagos számának elemzése további nemek szerinti szignifikáns különbségeket bizonyít. Láthatóan jelentős eltérés van a két nem által vállalt gyermekek átlagos számát tekintve. A gyermekes férfiak több mint kettő, átlagban 2,28 fő, a gyermekes nők kevesebb, mint kettő, átlagban 1,81 fő gyermeket nevelnek. A különbség igen magas, csaknem 0,5 gyermek. Mindez, ahogyan az előzőekben jeleztük, statisztikailag igazolható különbség.

25. táblázat:

Átlagos gyermekszám nemenként (fő)

	Átlagos gyermekszám	*Szórás*
Férfi	2,28	1,14
Nő	1,81	0,698

Elittípusonként értelmezve az átlagos gyermekszámot, azt mondhatjuk, hogy a férfi elitek mindhárom kategóriájában kiegyensúlyozottan magas, 2,2–2,3 fős átlag a jellemző. A nők körében viszont jelentős eltéréseket találunk az egyes elitcsoportokon belül. A legalacsonyabb átlagos gyermekszám a politikai eliteket jellemzi, ők a női átlagtól csaknem 0,2 fővel maradnak el. A leginkább figyelemre méltó viszont több szempontból is a kulturális elit viselkedése. Az elitcsoportok közötti átlagos gyerekszám statisztikailag igazolható eltérése azt mutatja, hogy a kulturális elitbe tartozó gyermeket nevelő nők átlagosan több gyermeket vállaltak, mint a gazdasági vagy politikai elitbe tartozó társaik. A női elitmintában ők az egyetlen csoport, amely megközelíti a férfiak átlagosan vállalt gyermekszámát, eléri, sőt kis mértékben meg is haladja a két főt (2,03). Mindez azért tűnik rendkívülinek, mert a női kulturális elit mutatói alacsony gyermekvállalási hajlandóságra engedtek következtetni (bár hangsúlyoztuk, hogy a női elitcsoportban a viszonylag alacsony elemszám miatt nincs szignifikáns kapcsolat – csak a férfiak körében). Az átlagos gyermekszám magas értéke viszont azt mutatja, hogy bár körükben valószínűleg kevesebben hajlandók gyermeket vállalni, mint a másik két elitcsoportban, de akik vállalnak, azok magasan a női csoportátlag fölött teszik. (A csoportátlag 1,81 fő, a kulturális elit átlaga 2,03 fő.) Bár az egyes elittípusok nemek szerinti összehasonlításának eredménye szerint a legnagyobb, 0,6 fős eltérést (ez meghaladja az átlagos nemek közötti különbséget is, amely 0,5 fő) a politikai elit körében mérjük, de a nemek közötti eltérések minden elitcsoport esetében szignifikánsak.

26. táblázat:

Átlagos gyermekszám elitenként,
női – férfi bontásban (fő)

	Elittípusok		
	Gazdasági elit	*Kulturális elit*	*Politikai elit*
Férfi	2,22	2,3	2,32
Nő	1,73	2,0	1,63
Elitcsoportban	2,16	2,226	2,23

A gyermekek tényleges száma szerinti bontásban kapott eredmények a női elitek körében igazolják a korábban leírtakat. A gazdasági és a kulturális női elitcsoportok családjaiban leginkább a kétgyermekes családmodell jellemző, míg a politikai elitek körében az egy- és kétgyermekes családok is viszonylag magas arányt képviselnek. A három- és többgyermekes családok aránya rendkívül alacsony, leginkább a kulturális női elit köreiben fordulnak elő, arányuk a mintában csaknem egyötöd.

Összegezve a gyermekvállalással kapcsolatos jellemzőket, a nőknek a férfiakhoz képest alacsonyabb a gyermekvállalási hajlandósága. Azt is bemutattuk, hogy ez leginkább a kulturális elit sajátja. A férfiak gyermekvállalási hajlandósága jelentősen nagyobb, mint a nőké, bár a férfi kulturális elitben is jelentős lemaradást tapasztaltunk. A vállalt gyermekek átlagos száma a teljes elit körében magasan a társadalmi átlag fölött van, hiszen eléri a 2,3 főt is, nemek szerint viszont itt is jelentős eltéréseket tapasztaltunk. A nők körében a vállalt gyermekek száma jóval alacsonyabb, mint a férfiak körében, 1,81 fő (bár ez az érték is meghaladja a társadalmi átlagot). Azt mondhatjuk tehát, hogy az elitstátusban lévő férfiak, mind a gyermekvállalási hajlandóság terén, mind pedig a konkrétan vállalt gyermekek számában jelentősen meghaladják a nők értékeit. Ezek az eredmények megerősíteni látszanak azokat a véleményeket, amelyek szerint, ha a nők családon belüli feladataikat nem vagy csak nehezen tudják összeegyeztetni a munkaerő-piaci feladataikkal, illetve ha a több gyermek vállalása révén többször kell a karrierpályájukat megszakítani, az negatív hatással van gyermekvállalási hajlandóságukra is. Ugyanakkor azt is meg kell jegyeznünk, hogy körükben a vállalt gyermekek száma még így is jelentősen meghaladja a társadalmi átlagot, amely vélelmezhetően egyrészt az elitéletforma hagyományaira, másrészt az elit-életforma anyagi-kulturális lehetőségeire vezethető vissza. A későbbiekben bemutatjuk, hogy háztartásuk vezetéséhez, gyermekeik neveléséhez nagyon jelentős arányban tudnak segítséget vásárolni, amely azért rendkívül lényeges tényező, mert számukra nem jelent gondot a gyermekek felügyelete, míg velük ellentétben a társadalom tagjainak jelentős része az államtól kénytelen várni a hasonló irányú segítséget. A bölcsődei és az óvodai férőhelyek rendkívül alacsony száma viszont láthatóan ellentétesen ösztönzi a magyar nők és férfiak gyermekvállalási hajlandóságát.

FOGLALKOZÁS, KARRIER

A női foglalkoztatás a magasan kvalifikált elit nők körében is piramisszerkezetű, függetlenül attól, hogy a versenyszférát, a politikát, az oktatást vagy az akadémiai életet vizsgáljuk. Míg a piramis alján tömegesen találkozunk a nőkkel, a piramis csúcsán csak elvétve (Koncz 2009). E sajátos struktúrát magyarázó tényezők körében napjainkra rendkívül népszerűvé váltak, mind a tudományos, mind a hétköznapi kommunikációban, a nők vezetővé válását nehezítő tényezők magyarázataként szolgáló metaforák. Nagy (2009) a nemzetközi gender-szakirodalomból elsősorban az „üvegplafon", az „üvegfal" és a „labirintus" kategóriáit emeli át a magyar tudományos gondolkodás szótárába. Az üvegplafon, mint a legrégebben használatos fogalom, a vertikális szegregációt szimbolizálva jeleníti meg azt a folyamatot, amely során az ambiciózus női vezetők láthatatlan akadályokba ütköznek a karrierépítésük során, és tömegesen megrekednek a középvezetői szinteken. Ezzel szemben az üvegfal- metafora a horizontális szegregációra irányítja a figyelmet. Ennek hatásaként a nemek szerint szegmentálódó szakterületek közötti átjárhatóság is rendkívül korlátozott, amely a nők számára lehetetlenné teszi, hogy bizonyos „nőiesnek" tekintett pályákról (pl. HR, számvitel, stb.) olyanokra térjenek át, amelyek nagyobb előrejutási lehetőséget biztosítanak számukra. A legújabb nemzetközi kutatási eredmények viszont már azt hangsúlyozzák, hogy nem elég a nők karrierépítése során az üvegplafonnal szimbolizált akadályokra figyelni, mert előrejutásuk nem lineáris, sokkal inkább egy állandó útvesztő, amelyben újabb és újabb akadályok kivédésére van szükségük az érvényesüléshez. Erre használható a labirintus metaforája, amelyet Nagy Beáta az alábbiak szerint strukturál: „*1. A labirintus az előítéletekkel kezdődik, amelyek előnyben részesítik a férfiakat és büntetik a nőket: a férfiakat gyorsabban léptetik elő, még ha ugyanaz is a szakképzettségük, mint a nőknek. Így történik ez akkor is, ha hagyományosan nőies környezetről van szó: oktatás, gondozás. 2. Az akadályok a női vezetőkkel szembeni ellenállással folytatódnak: az emberek a sikeres női menedzsereket kevésbé fogadják el, mert nyomulósnak, önzőnek, kellemetlennek tartják őket. 3. Az útvesztő magában foglalja a vezetési stílust és hitelességet is, mivel a nőknek egyszerre kell 'nőiesnek' lenniük, megértőnek mutatkozni mások iránt, de határozott, asszertív, ellenőrző vezetőnek is. 4. Noha sokat változtak a női vezetők életében a háztartási munka végzésével kapcsolatos elvárások, a munka és magánélet kombinálása örök feladatot fog jelenteni számukra, különösen, ha a férfiakhoz viszonyítjuk a helyzetüket*" (Eagly – Carli 2007, idézi Nagy 2009: 61). Mindezeket figyelembe véve elemzők azt is bizonyították, hogy Magyarországon a diplomás nők karrierépítése lassúbb, mint a férfiaké. Ezt támasztja alá az az adatsor is, amely szerint pl. az 1990-es évek legelején jelentős mértékben megemelkedett a női kutatók aránya, majd 1995 óta gyakorlatilag változatlan szinten áll: körükben a feminizációs arány 51,9, vagyis 100 férfi kutatóra 51,9 női kutató jut. A felsőoktatási szektorban 57,64, a költségvetési intézményekben 61,71 és a vállalkozási szektorban 29,22 ez a mutató (Palasik 2007). Mindezek ellenére a tendenciák azt fejezik ki, hogy a nők tudományos szerepvállalása a vezetői pozíciók betöltésére irányuló igényekkel együtt folyamatosan nő, erősödik. A nemzetközi sta-

tisztikák tanúsága szerint[7] 1990 óta a nők esélyei szinte semmilyen mértékben nem nőttek a vezető tudományos pozíciókba kerülésre, a férfiak karrieresélyei viszont minden területen töretlenül megmaradtak. A nők karrierépítése többnyire megreked a középvezetői szinten, vagyis azonos szakmai felkészültség esetén jelentősen kisebb ívű munkahelyi karriert futnak be, mint a férfiak, és mindehhez több időre is van szükségük, mint a másik nemhez tartozóknak. A nemek szerint eltérő pályaívek közötti legalapvetőbb különbség azok dinamikájában van, a férfiak karrierpályája gyorsan magasba törő, majd stagnáló, a nőké viszont egy stagnáló szakaszon túljutva egyenletesen, kiegyensúlyozottan emelkedő. Mindezek ellenére azt látjuk, hogy a magasan kvalifikált nők már képviseltetik magukat a tudományos életben, a hátrányok elsősorban nem itt keletkeznek, hanem a pályájukon való elakadás során, amelyek a gyermekvállalás szakaszában jelennek meg és a pályán töltött évek számának növekedésével hatványozódnak (Csépe 2008). Ezt a hatást erősítik a női döntési preferenciákban és attitűdökben megnyilvánuló jelenségek is: elsősorban az üvegplafon-hatás, amely elzárja a nőket a nagyobb presztízsű, társadalmilag megbecsültebb és magasabb jövedelmet biztosító státusoktól, másodsorban pedig az esélytudatosság hiánya. Elemzők arra mutatnak rá, hogy e téren az egyik legfőbb célnak kellene lennie, hogy a nők, önbizalmuk növelésén keresztül, nagyobb eséllyel legyenek hajlandók részt venni a férfias közegekben. Mindehhez viszont el kellene érni körükben a „kritikus tömeget" annak érdekében, hogy a szervezeti és munkakultúrában ne a többséghez való alkalmazkodás legyen számukra az elsődleges. Nagy Beáta (2009) ehhez kapcsolódóan arra hívta fel a figyelmet, hogy a nemzetközi adatok szerint, ha a nők vezetővé válásának üteme továbbra is a jelenlegi szinten marad, további 73 évre lesz szükség, mire a 100 legnagyobb cég élén ugyanannyi női igazgató lesz, mint férfi. A politikában viszont további 200 év is eltelhet, mire a parlamentben a nemek aránya kiegyenlítődik.

27. táblázat:

Foglalkozási besorolás az iskola befejezését követően az elit nők körében (%)

	Arány (%)	*Kumulált arány (%)*
Vezető	0,9	0,9
Beosztott értelmiségi	58,7	56,6
Irodai és egyéb alkalmazott	33,5	93,1
Szakképzett fizikai	5,5	98,6
Szakképzetlen fizikai	1,4	100,0
Összesen:	100,0	

Mindezeket alapul véve térünk ki az elit nők karrierpályájának elemzésére is. A kutatásban résztvevő elit nők, iskolai tanulmányaik befejezését követően jellemzően beosztott értelmiségiként kezdtek dolgozni (58,7%), bár tipikusnak mondható az irodai és egyéb szakalkalmazotti területeken történő elhelyezkedés is (33,5%). Ez teljes mér-

[7] Mapping the Maze (2008): Getting More Women to the Top in Research

tékben megfelel iskolai végzettségeiknek: a nők jelentős többsége (94,2%) diplomával rendelkezik, mindössze 5,7%-uk alacsonyabb iskolai státusú. Ennek ellenére pályakezdésüket nem jellemezte a vezetői pozícióba kerülés, az elit nők pályája kizárólag beosztotti munkakörökben indult (27. táblázat).

Jelenleg a női elit 80%-a vezető pozíciót tölt be, amely önmagában igen magas érték, a nemek szerinti összehasonlítás viszont az elitben is a férfiak előnyét jelzi (85,2%).

28. táblázat:

A női és férfi vezetők aránya (%)

	Férfiak	*Nők*
Bármelyik beosztásában vezető	85,2	80,0
Nincs vezető beosztásban	14,8	20,0
Összesen	100,0	100,0

Elitenkénti bontásban a vezető nők belső aránya jelentős eltéréseket mutat. A női gazdasági elit gyakorlatilag minden tagja vezető, a kulturális elitben ehhez képest 20–30%-kal, a politikai elitben pedig 60–65%-kal kevesebb az ilyen pozíciót betöltők aránya. Korábban jeleztük, hogy a fiatalabb női generációkkal szemben a gazdasági elit nyitottabb, mint a kulturális és a politikai, utóbbiakban az életkori és a nemi alapú kiszorítási mechanizmusok jelentősen gátolják a női fiatal középgenerációk jelenlétét. A vezetői státusok vizsgálata ennek további következményét is jelzi, ebben a két szegmensben a nőknek kevesebb esélyük van a „piramis" felsőbb szintjeire jutni, mint a gazdasági elitben.

29. táblázat:

Vezető beosztású nők elittípusonként (%)

	Elittípusok		
	Gazdasági elit	*Kulturális elit*	*Politikai elit*
Bármelyik beosztásában vezető	96,9	70,5	23,0
Nincs vezető beosztásban	3,1	29,5	77,0
Összesen	100,0	100,0	100,0

Ezt az összefüggést erősíti a női vezetők státusainak életkori és elittípusonkénti dimenziókban történő vizsgálata is. A legtöbb fiatal (40 éven aluli) vezetőnő a gazdasági elit köreiben található (15,2%), a másik két csoportban arányuk nem éri el a tíz százalékot sem. Nagyon jelentős, csaknem harminc százalékos a gazdasági elitbe sorolt vezetők fiatal középgenerációjának (40–49 év között) jelenléte is, ebben az elittípusban az ötven éven aluli vezető nők igen magas, 44,0%-os arányt képviselnek. Az ötven éven felüliek körében viszont az idősebb középgenerációhoz tartoznak a legtöbben (50–59 év között), arányuk kissé meghaladja a 36%-ot. Az idős, 59 év feletti vezetői generáció ará-

nya alacsony, nem éri el a húsz százalékot sem, vagyis, a korábbiakban jelzett tendencia, mely szerint a gazdasági elit a fiatalabb generációk irányában nyitott, az idősebb, 60 éven felüli generációkkal szemben viszont zárt, a vezetői státust betöltőkre is jellemző. A gazdasági elit nővezetőihez képest rendkívül jelentős eltérések mutatkoznak a *kulturális és a politikai elit* vezető pozícióban lévő tagjainak életkori megoszlásában. A legaránytalanabb vezetői koreloszlást a kulturális elit produkálja, ahol a vezetői státusokban lévők 50,4%-a a legidősebb, 59 év feletti generációhoz tartozik. Egyben legkevésbé körükben jellemző a fiatalabb, 50 év alatti generációk beengedése, arányuk mindösszesen 21,6%. A politikai elit kormegoszlása is az idősebb korosztályú vezetőnők túlhatalmát jelzi. Ebben a kategóriában a vezetők 71,8%-a az ötven éven felüliek korosztályába sorolható.

30. táblázat:

A női vezetők elittípusonként, életkori bontásban

%	*Elittípusok*		
	Gazdasági elit	*Kulturális elit*	*Politikai elit*
40 év alatt	15,2	6,6	9,7
40–49 év között	28,8	15,0	18,5
50–59 év között	36,4	28,0	38,3
59 év felett	19,6	50,4	33,5
Összesen	100,0	100,0	100,0

A nők karrierpályáját külföldi tanulmányutak kevésbé segítették (38,8%), mint férfitársaikét (50,9%), bár a nemek közötti eltérésekben szignifikáns kapcsolatot nem tudtunk kimutatni. A női elitek belső arányai szerint leginkább a kulturális elit tagjainak pályáját jellemzik a hosszabb külföldi tartózkodások, amely ebből a szempontból rendszerspecifikumnak tűnik.

31. táblázat:

Részvétel külföldi tanulmányúton a nők körében, elittípusonként

%	*Elittípusok*		
	Gazdasági elit	*Kulturális elit*	*Politikai elit*
Igen	25,8	56,8	25,4
Nem	74,2	43,2	74,6
Összesen	100,0	100,0	100,0

A nők sikerességét a kitüntetések arányával megítélve, a szakmai munkát elismerő magas presztízsű díjak és kitüntetések száma a férfi elit csupán minimális előnyét mutatja. Úgy tűnik, hogy az elit nők és az elit férfiak teljesítményének megítélése a társadalomban a nemek szempontjából viszonylag kiegyenlített. A kitüntetettek között a női elitcsoporton belül szignifikánsan magasabb az idős generáció (59 év felett) aránya (47%),

és ugyancsak szignifikánsan, a díjak legnagyobb részét (57,8%) a kulturális elit tagjai kapták.

Ugyanakkor a sikeresség e szimbolikus elismeréséből a gazdasági női elit tagjai kizáródnak, körükben az ilyen típusú jutalmazás a másik két elitcsoporthoz képest nem jellemző (18,2%). A kulturális és a politikai elit ebből a szempontból sikeresebbnek tűnik (legalábbis a közösségi értékek mentén megítélve a tevékenységüket), a kulturális elit több mint 80%-a, a politikai elit több mint 70%-a részesült már effajta jutalomban.

32. táblázat:

Szakmai díjak, kitüntetések a nők körében, elittípusonként

%	*Elittípusok*		
	Gazdasági elit	*Kulturális elit*	*Politikai elit*
Igen	18,5	82,1	28,6
Nem	81,5	17,9	71,4
Összesen	100,0	100,0	100,0

Az elitpozícióba tartozással sajátos napi munkaidő-mennyiség jár együtt, amely a nemek szerinti és az elitcsoportok szerinti bontásban is tipikus eltéréseket mutat. A teljes elitmintában az elit tagjai átlagosan napi 9,87 órát töltenek munkahelyi elfoglaltságaikkal, vagyis mindhárom elitkategóriában a nyolc órát jóval meghaladó időt fordítanak munkavégzésükre. Az elitkategóriák különbségein belül, statisztikailag is igazolható módon, a kulturális elit ledolgozott napi óraszáma a legalacsonyabb, ők átlagban 9,55 órát dolgoznak, a politikai elité pedig a legmagasabb, ők napi 10,15 órát töltenek munkavégzéssel. A gazdasági elit ledolgozott napi munkaórája is magas értékeket mutat, megközelíti a napi 10 órát (9,96).

33. táblázat:

Napi átlagos munkaidő hossza a teljes mintában, elitcsoportonként

	Átlagos napi munkaidő	*Szórás*
Gazdasági elit	9,96	1,727
Kulturális elit	9,55	2,723
Politikai elit	10,15	2,481

Nemek szerinti bontásban a ledolgozott napi átlagos munkaóra a nők körében 9,54 óra, míg a férfiak körében 9,91 óra. A csaknem 0,4 órás napi különbség szignifikáns kapcsolatot jelent, amely arra enged következtetni, hogy a férfi elit tagjai karrierépítésük során jellemzően több időt töltenek/tölthetnek munkavégzéssel, mint a női elit tagjai.

A nemek helyzetének *elittípusok* szerinti elemzése további csoporton belüli különbségeket tár fel. Bár a női elitkategóriák és a ledolgozott órák száma között nem tudunk statisztikai kapcsolatot igazolni, az egyes elitcsoportok közötti eltéréseket le tudjuk

írni: a legalacsonyabb ledolgozott átlagos napi óraszám a kulturális elit körében figyelhető meg (9,34 óra), amely a teljes kulturális elitmintára vonatkozó átlagos óraszámot sem éri el (9,55 óra). A női gazdasági és politikai elit tagjai közel azonos napi időmennyiséget fordítanak munkájukra (9,68 és 9,67 óra). A férfiak elittípusonkénti munkaóráinak átlagos száma már jelentősebb különbségeket is mutat, mint a nőké. Mivel közöttük statisztikailag is igazolhatók a meglévő eltérések, jellemzőnek mondható, hogy a férfiak körében a kulturális elit dolgozik átlagban a „legkevesebbet" (9,59 óra), és a politikai elit a legtöbbet (10,19 óra).

34. táblázat:

A nők és a férfiak napi ledolgozott átlagos munkaórája elittípusonkénti bontásban

	Férfiak		*Nők*	
	Átlagos napi munkaóra	*Szórás*	*Átlagos napi munkaóra*	*Szórás*
Gazdasági elit	10,01	1,739	9,68	1,638
Kulturális elit	9,59	2,599	9,34	3,234
Politikai elit	10,19	2,485	9,67	2,256
Összes	9,91	2,305	9,54	2,550

A napi főmunkaidőn túl az elitek egy jelentős része másodállásokban is tevékenységet végez. A nők legnagyobb arányban a politikai eliten belül dolgoznak különböző mellékállásokban (24,6%), de a kulturális elit tagjai sem maradnak el jelentősen ezektől az értékektől (21,1%). Legkevésbé a gazdasági elit nőtagjai preferálják a másodállásokat, körükben a részvételi arány nem éri el a tíz százalékot sem.

35. táblázat:

Másodállások nemek szerinti bontásban, elittípusonként

%	*Elittípusok*					
	Gazdasági elit		*Kulturális elit*		*Politikai elit*	
	Férfi	*Nő*	*Férfi*	*Nő*	*Férfi*	*Nő*
Nincs másodállása	89,5	89,4	66,6	73,6	61,1	72,1
Egy másodállás	6,9	9,1	22,7	21,1	27,1	24,6
Több másodállás	3,3	1,5	10,7	5,3	11,8	3,3
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Ebben a kategóriában jelentős nemek közötti eltérések nem figyelhetők meg, bár a férfiak csaknem minden elitkategóriában kissé többen dolgoznak másodlagos tevékenységekben, mint a nők, de ezek az értékek nem számottevőek. Az elitek körében legkisebb arányban a gazdasági elit férfi és nőtagjai dolgoznak főtevékenységen kívüli állásokban.

A kulturális és a politikai elit férfitagjainak kb. tíz százaléka pedig több másodállással is rendelkezik, amely a nők körében már nem jellemző.

Az elithez tartozó nők életmódbeli jellemzői között, a ledolgozott napi munkaórák számának elemzésén túl, kiemelt jelentőségű a háztartási tevékenységekkel összefüggő feladatszervezések megoldása is. A kutatás e témában elsősorban arra fókuszált, hogy otthoni feladataik ellátásához milyen mértékben áll rendelkezésükre háztartásbeli alkalmazott. Az elitcsoportok mindegyikének jelentős része igénybe veszi háztartási alkalmazottak munkáját, ugyanakkor ennek belső aránya eltérő. A legnagyobb arányban (59,1%) a női gazdasági elit alkalmaz segítőket a háztartási tevékenységek végzésére, legkevésbé pedig (36,5%) a politikai elit, de a köztük lévő eltérés nem szignifikáns. Az igénybe vett szolgáltatások gyakorisága szerint a gazdasági elit tagjai inkább heti, a kulturális elit tagjai ettől ritkábban, inkább havi és heti, míg a politikai elit heti és hetente többszöri gyakorisággal foglalkoztat háztartási alkalmazottat. E téren figyelmet érdemel a politikai elit magatartása, mert bár közöttük veszik a legkevesebben igénybe ezt a típusú tevékenységet, de sokkal intenzívebben teszik, mint a többi elitben.

Nemek szerinti eltérések csupán minimális arányban figyelhetők meg. Míg a nők körében a gazdasági elit (59,1%), addig a férfiak körében a kulturális elit (50,6%) veszi nagyobb arányban igénybe a háztartási alkalmazottak munkáját, és hasonlóan a női mintához, legkevésbé a politikai elit köreiben jellemző (34,9%). Ugyanakkor a nemek közötti eltérések szignifikáns kapcsolatot jeleznek.

36. táblázat:

Fizetett háztartási alkalmazottak a teljes mintában elittípusok szerint, férfi-női bontásban

%	*Elittípusok*					
	Gazdasági elit		*Kulturális elit*		*Politikai elit*	
	Férfi	*Nő*	*Férfi*	*Nő*	*Férfi*	*Nő*
Nincs	53,4	40,9	49,4	48,4	64,8	63,5
Van	46,6	59,1	50,6	51,6	35,2	36,5
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Összegezve az eddig leírtakat, ebben a fejezetben a női elitek karrierpályáinak jellemzői közül elsősorban a vezetői státusok nagyságrendjét elemeztük. A vezető nők zöme a gazdasági elithez tartozik, úgy tűnik, a nők számára a vezetői státusok betöltésére ebben a kategóriában nyílik leginkább lehetőség. Vezetővé válni a legkisebb esélyekkel a női politikai elit tud, közöttük a legminimálisabb a vezetők aránya. Ennek következményeként megállapítottuk, hogy a szakirodalom által csak hierarchiapiramisnak nevezett karrierstruktúrában az elit nők számára leginkább a piaci-gazdasági szervezetek világában van esély a piramis magasabb szintjein, esetleg a csúcsán is pozíciókat betölteni. Sem a politika intézményrendszere, sem a kulturális, tudományos, felsőoktatási

közeg nem elég befogadó az általunk bemutatott rendkívül magas kvalifikációjú nőkkel szemben. Mindez komoly diszkriminációs hatások összegződésének eredménye, amely a társadalom felső szegmenseiben is jelentős női hátrányokat indukál. Vélhetően erre még ráerősítenek (bár nem mértük) a „női akaratok" is, vagyis az e fejezet bevezetőjében említett önbizalmi (pontosabban önbizalom-hiányi) és motivációs tényezők sokaságának is jelentős hatása lehet.

Ugyancsak ebben a fejezetben tértünk ki az elit nők szakmai munkájának egyik sikerkritériumaként is számon tartott *kitüntetési tendenciák* vizsgálatára. Azt találtuk, hogy általában az idősebb női generáció részesül az ilyesfajta elismerésekből, és erre leginkább a kulturális elit tagjainak van esélyük. Mindez azt is jelenti, hogy a gazdasági elit produktumai állami-közösségi szinten nem díjazódnak, számukra vélhetően egyéb társadalmi előnyök jelentenek kompenzációs tényezőket.

Szintén itt elemeztük azt a kérdést is, hogy a nők napi időstruktúrájukban mekkora időmennyiséget fordítanak a munkavégzésükre. Úgy tűnik, hogy az időmérleg-vizsgálatok eredményeinek megfelelően, az elit nők napi átlagos munkaidejének hossza, hasonlóan az össztársadalmi átlaghoz, rövidebb, mint a férfiaké. Az általunk mért különbség ebben a társadalmi csoportban napi 0,4 óra. Az ilyen típusú eltéréseket az elemzők több irányból is magyarázzák. Az egyik magyarázat szerint a nők napi munkaideje azért rövidebb, mint a férfiaké, mert jelentősen többet dolgoznak saját háztartásaikban, a két tevékenységre fordított idő összevonása pedig már a nők jelentős leterheltségét mutatja a férfiakhoz képest. A másik típusú magyarázat viszont arra helyezi a hangsúlyt, hogy a nők azért nem tudnak több időt (de legalább annyit, mint a férfiak) karrierépítésükre fordítani, mert kénytelenek az otthoni tevékenységekre is időt áldozni, amely hátrányos helyzetbe hozza őket a munkaerőpiaci versenyben a férfiakkal szemben.

Az átlagon felüli napi munkaidőn túl az elit nők és férfiak (elsősorban a politikai és a kulturális) egy meghatározó csoportja másodállásokban is dolgozik. Szembetűnő a gazdasági elit „passzivitása" ebből a szempontból, hiszen sem a nők, sem a férfiak körében nem jellemző, hogy ilyen tevékenységekbe kapcsolódnának be. Ennek számos oka lehet, a mi adatainkból elsősorban arra tudunk következtetni, hogy körükben szinte mindnyájan vezető pozíciókban vannak, ill. vállalkozók, amely feladatok nem engedik a további tevékenységek vállalását.

Végezetül ebben a fejezetben tértünk ki arra is, hogy az elit nők milyen arányban veszik igénybe fizetett háztartási alkalmazottak munkáját. Eredményeink szerint mind a nők, mind a férfiak jelentős arányban vásárolnak ilyen típusú szolgáltatásokat, a nők körében leggyakrabban a gazdasági elit tagjai, a férfiak körében pedig a kulturális elit tagjai. Az igénybevétel gyakorisága azt mutatja, hogy ezekben a háztartásokban a nők egy jelentős része mentesül a háztartási tevékenységek végzése alól (és természetesen az elit férfiak partnerei is). Ugyanakkor ez korántsem hat a női emancipáció irányába, sőt, továbbra is fenntartja a családokon belüli tradicionális szereposztást. Csupán egy harmadik személy (általában egy másik nő) munkája váltja ki a nők napi tevékenységét, de ez semmilyen módon nem növeli az elit férfiak otthoni aktivitását.

EGZISZTENCIÁLIS HÁTTÉR (JÖVEDELEM, VAGYON)

Magyarországon a nemek közötti bérszakadék 17,7 %-os, amely megfelel az európai átlagnak (Rigler – Vanicsek é.n.). Modellezett, tisztán diszkriminációmentes helyzetben viszont, kizárólag a strukturális tényezők (életkor, lakóhely, iskolai végzettség, gyermekek száma, munkahely ágazata, munkahelyi státus stb.) figyelembevételével, a férfiak átlagos jövedelme alacsonyabb lenne, mint a nőké[8]. Ezt a strukturális hatást rendkívüli módon ellensúlyozza, sőt jelentősen át is fordítja a diszkriminációs hatások összessége, amely ténylegesen eredményezi a már említett 17,7%-os jövedelemkülönbséget a férfiak javára (Rigler – Vanicsek é.n.). Ezen diszkriminációs hatást magyarázó tényezők közül témánk szempontjából kettő bír rendkívüli jelentőséggel, az iskolai végzettség és a munkatapasztalat. Az iskolai végzettség hatása szerint: minél magasabb a nők iskolai végzettsége, annál erőteljesebb diszkriminációt kénytelenek megélni. A munkatapasztalat nagyságával, vagyis a munkában töltött évek számának növekedésével párhuzamosan pedig Magyarországon a férfiaknak sokkal jelentősebb ütemben emelkedik a jövedelmük, mint a nőknek. Ezt látszik alátámasztani az a műegyetemi diplomás pályakövetői vizsgálat is, amelynek eredményei szerint a 2004-ben végzett nők jövedelme csupán 72,2 %-a volt az ugyanebben az évben végzett férfiaknak a munkába állásuk idején és időben közeledve a jelen felé, romló tendenciát mutat (Szabó 2009).

Ennek az állandósult jövedelmi hátránynak a fennmaradását – az ismert strukturális hatásokon túl (vertikális és horizontális szegregációs mechanizmusok) – a nők körében bizonyos szociális kategorizációs aktusok is fenntartják, mint pl. a foglalkozási és nemi szerepek megélt belső konfliktusai, többek között az önértékelés szintje is (Váriné 2010).

Ezt Nagy Beáta (1996) elsősorban a nemekre (gender specific), a szervezetekre (organization-structure-specific) és a nemekre és szervezetekre együttesesen összpontosító (gender-organization-system) elméleti összefüggések felhasználásával magyarázza. Az első megközelítésben a nők azért nem juthatnak be a férfiakéhoz hasonló eséllyel nagy felelősségű, presztízsű és jövedelmezőségű állásokba, mert belső, személyes adottságaik ebben megakadályozzák őket. Az adottságok terén a leginkább meghatározó tényezőt az eltérő nemi szocializációs mechanizmusok és a két nem egymástól különböző iskolázottsági ismérvei jelentik. A szervezetre vonatkozó magyarázó elméletek viszont elsősorban azt hangsúlyozzák, hogy a belső strukturális viszonyok, a mobilitási, előrelépési lehetőségek segítik elő a nemek szerinti szegmentálódás kialakulását és tartós fennmaradását. E két álláspont ötvözéseként, az egyénre és a szervezetre egyaránt összpontosító megközelítésmódok váltak népszerűvé, amelyek a bemutatott tényezők interakcióinak hatásait hangsúlyozzák. Ugyancsak ezt erősíti az az összefüggés is, amely szerint a nők *„másképpen konstruálják meg önképüket, életüket és környezetüket, mint a férfiak, ezért előmeneteli igényük és lehetőségük is különbözik."* (Gallost idézi Koncz 2008: 15) Ennek

[8] Az Oaxaca-Blinder féle dekompozíciós módszert alkalmazva (Rigler – Vanicsek é.n.)

következményeit mutatják annak a 2009-es adatfelvételnek az eredményei is[9], amely nyolcezer felsőoktatásban tanuló fiatalt kérdezett meg jövőképéről, a képzéshez kapcsolódó, munkaerő-piaci terveiről, vagyis a diploma „hasznáról". Eszerint a nők jelentősen kedvezőtlenebbül ítélik meg a saját helyzetüket, mint a férfiak, ezért a diploma megszerzésében elsősorban nem a magasabb fizetés motiválja őket. Megfogalmazott jövedelemigényük szerint munkájukért átlagosan 25.000 Ft-tal alacsonyabb munkabért kérnének leendő munkáltatóiktól, mint az azonos területen elhelyezkedő férfiak. A kutatás eredményei szerint a nők a diplomájukkal leginkább a munkanélküliséget kívánják elkerülni – biztonságot, függetlenséget, az öneltartó képességük növelését és közösségi megbecsülést keresnek általa. A férfiak diplomaszerzését viszont határozottan a magasabb fizetések és a vezetői pozíciók megszerzése motiválja. Ez további jelentős eltéréseket feltételez a nők és a férfiak karrieraspirációi és karrieresélyei között a jövőre vonatkoztatva is.

A kutatásunkban szereplő elit nők egzisztenciális hátterének elemzését az előző éves nettó átlagjövedelmeik bemutatásával kezdjük. A jövedelmek nagysága terén jelentős, bár statisztikailag nem igazolható nemek közötti különbségek mutathatók ki. A mintában szereplő nők közül legtöbben (29 %) a 2–4 millió Ft-os jövedelemsávba sorolhatók, bár viszonylag magas (21,5%) a 4–7 millió Ft-ot keresők aránya is. A férfiak körében viszont az egy jövedelemsávval följebb lévők, vagyis a 4–7 millió Ft közötti keresetűek jelentik a legnagyobb arányú csoportot (23,9 %). További különbségnek tűnik, hogy minden, ettől a jövedelmi sávtól feljebb lévő kategóriában nagyobb arányban találunk férfiakat, mint nőket, a legmagasabb, 15 millió Ft fölötti jövedelemmel rendelkezők körében pedig a férfiak aránya tíz százalékkal meghaladja a nőkét.

37. táblázat:

Az elit nők és férfiak jövedelme (Ft)

	Nemek	
	Férfiak	*Nők*
1 millió forint alatt	1,7	3,2
1–2 millió forint között	5,4	12,9
2–4 millió forint közötti	19,8	29,0
4–7 millió forint közötti	23,9	21,5
7–10 millió forint közötti	16,4	13,5
10–15 millió forint fölötti	13,8	11,3
15 millió forint fölött	19,0	8,6
Összesen	100,0	100,0

Az előző éves nettó átlagjövedelem az egyes női elittípusokban is sajátosan alakult. Mivel az összefüggések az alacsony elemszám miatt statisztikailag nem igazolhatók, csupán a mintára vonatkozó tendenciákat tudunk bemutatni. Eszerint a női gazdasági elit éves

[9] Az Educatio Társadalmi Szolgáltató Nonprofit Kft. által vezetett, *Diplomás pályakövetés 2009*. c. kutatási program

nettó jövedelmei a legmagasabb jövedelmi sávokban szórnak (a hét fokozatú jövedelemskálán[10] a negyediktől a hetedikig). Leginkább a 15 millió Ft fölötti (legmagasabb) jövedelmek a jellemzőek (23,1%), de hasonló nagyságrendet képviselnek a 10–15 millió Ft-os jövedelmek is (21,2%). A kulturális elit jövedelmei inkább a második, harmadik, negyedik sávban tömegesek, ezen belül is a harmadik, a 2–4 millió Ft közötti jövedelmek a leggyakoribbak (39,7%). A politikai női elit jövedelmei a második (17,9%), de még inkább a harmadik (30,4%) és negyedik sávban (32,1%) sűrűsödnek, vagyis bevételeik elsősorban a 2–4 millió Ft és a 4–7 millió Ft közötti sávokban szóródnak.

Összességében a nők jövedelmi helyzetének elittípusok szerinti elemzése azt mutatja, hogy a legtöbb alacsony jövedelem a kulturális elitek körében fordul elő, a gazdasági elittagok jövedelmei pedig leginkább ott kezdődnek, ahol a politikai és a kulturális elitek jövedelmei véget érnek.

A nemek szerinti jövedelemszintek elemzése klasszikus jövedelemegyenlőtlenségeket mutat. A rendelkezésre álló adatok szerint a férfi gazdasági elitek körében, hasonlóan a nőkéhez, az éves nettó jövedelmek a legmagasabb sávokban szóródnak, ugyanakkor a nemek szerinti egyenlőtlenségek zöme is itt keletkezik. Míg a nők tipikus jövedelmei a negyedik sávtól (4–7 millió Ft) a hetedikig terjednek, addig a férfiak hasonló jövedelmei egy sávval feljebb kezdődnek és az ötödiktől (7–10 millió Ft) a hetedikig szórnak.

Ebből következően, bár a gazdasági elitbe sorolt nők nemükön belül jelentős jövedelemelőnyt élveznek a többi elittípussal szemben, saját elitcsoportjukon belül inkább a lemaradásuk jellemző. E lemaradást bizonyítja az is, hogy a férfiak, arányaikat tekintve jelentősen többen tartoznak (35,9%) a legfelső, 15 millió Ft fölötti jövedelmi kategóriába, mint a nők (23,1%).

A kulturális eliten belül megjelenő jövedelemegyenlőtlenségek is a férfiak előnyeit mutatják. Míg az elit nők jelentős többségének jövedelmei (39,7%) a harmadik sávba tartoznak (2–4 millió Ft között) és a második és negyedik sáv között szórnak, addig a kulturális elit férfitagjai többségének jövedelmei leginkább a negyedik sávban jelennek meg, és a harmadik és negyedik sáv között szórnak. További jelentős jövedelmi különbség, hogy míg az évi 7 millió Ft fölötti nettó jövedelemmel rendelkezők aránya a nők körében csupán 25,6%, addig a férfiak körében ez az arány 40,1%. A női hátrányok a legfelső jövedelmi sávban (15 millió Ft fölött) is szembetűnők, az így kereső nők aránya nem éri el a négy százalékot sem, míg a férfiak aránya meghaladja a tizenkettőt is.

A politikai eliten belül leírható nemek közötti jövedelmi különbségek sajátosságai nem térnek el a gazdasági és kulturális elittől. Míg az elit nők jövedelmei leginkább a második (1–2 millió Ft) és a negyedik (4–7 millió Ft) sávok között mozognak, a férfiak jövedelmei egy sávval feljebb, a harmadik (2–4 millió Ft) és ötödik (7–10 millió Ft) sáv között szórnak. Ugyanakkor a nők és a férfiak körében is a legtöbben 2–4 millió Ft

[10] A következő jövedelemsávokat alkalmazva: a) 1 millió Ft alatt, b) 1–2 millió Ft között, c) 2–4 millió Ft között, d) 4–7 millió Ft között, e) 7–10 millió Ft között, f) 10–15 millió Ft között, g) 15 millió Ft fölött.

és 4–7 millió Ft közötti évi nettó jövedelemmel rendelkeznek. A politikai elit körében tapasztalható nemek közötti jövedelemkülönbségek nagyrészt abból keletkeznek, hogy az említett kategóriákba nem sorolt nők leginkább alacsonyabb jövedelműek, 21,5%-uk csupán 1 és 2 millió Ft közötti jövedelemmel rendelkezik, míg a férfiak körében hasonlóan be nem soroltak többsége a magasabb jövedelműek körébe tartozik, 28,4%-uk 7 millió Ft fölötti jövedelemmel rendelkezik.

Az életszínvonalat jelentősen meghatározó jövedelmi helyzeten túl elemeztük az elit nők lakáshelyzetét is. Lakásaik minőségében leginkább elittípusonként tudunk különbségeket leírni. A *politikai elit nőtagjai* elsősorban a társasházi lakástípusokat és a (bel)városi körülményeket preferálják. Ennek megfelelően modern társasházak és régi polgári bérházak lakásaiban élnek. Körükben egyáltalán nem jellemző sem a városi családi házas, sem a falusias/kertes lakhatási forma. A kulturális elit nőtagjainak egy jelentős része is – hasonlóan a politikai elithez – preferálja a városi társasházi létformát (39,6%), de körükben ugyanilyen nagyságrendben (37,4%) élnek vidéki, falusias/kertes lakásokban is. A kulturális elit nőtagjai körében tehát a politikai elithez képest jelentősebb meg osztottság figyelhető meg a nagyvárosi és a falusias/kertes életformák között. A gazdasági elit nőtagjainak többsége viszont jellemzően kertes családi házas övezetekben él, ezen belül csaknem egyformán elfogadva a nagyvárosi és a falusias környezet is.

38. táblázat:

Az elit nők lakástípusai elittípusok szerint

%	*Elittípusok*		
	Gazdasági elit	*Kulturális elit*	*Politikai elit*
Falusias, kertes családi ház	25,8	16,5	15,1
Többlakásos, városias jellegű ház (falu)	6,5	17,6	3,4
Többszintes modern ház (falu)	4,8	3,3	1,7
Más falusi ház	0,0	0,0	11,9
Régi polgári bérházban lévő lakás	6,5	19,8	23,8
1930 után épült modern társasházi bérház	12,9	19,8	39,0
Lakótelepi panellakás	3,2	6,6	1,7
Modern kertes társasház, sorház, városi kertes családi ház	32,3	12,1	3,4
Kertes villa	4,8	1,1	0,0
Egyéb városi építmény	3,2	3,2	0,0
Összesen	100,0	100,0	100,0

Nemek szerinti jellemző különbségekről az elitek lakáskörülményeit tekintve nem tudunk beszámolni, az elit férfiakat és az elit nőket ebből a szempontból rendkívül hasonló életforma jellemzi. A gazdasági elit férfi tagjai is leginkább a falusi és nagyvárosi

környezetben lévő kertes/családi házas otthonokban élnek, a férfi politikai elit tagjai pedig, még markánsabban, mint a nők, a városi/modern társasházi lakásokat preferálják (44,7%). A kulturális elit férfitagjai a nőkéhez hasonló arányban választják a falusias/kertes és a városi/társasházi életformát is. Úgy tűnik, hogy az elithez tartozók körében az „elitéletforma" rendkívül hasonló lakásigényeket generál, amelyeket tehát nem a nemek közötti különbségek, hanem az egyes elittípusokhoz tartozás befolyásol leginkább.

A lakások jellemzőit tekintve (szobák száma, alapterület, érték) viszont az elittípusokon belüli két nem közötti eltérések több esetben is szignifikáns kapcsolatot mutatnak. A gazdasági elit körében – a lakásviszonyokban rejlő nemi szintű különbségek sorában – az egyik jellemző eltérés a lakásban található szobák száma szerint írható le. A férfiak 4,26 db, míg a nők 3,72 db szobával rendelkeznek, vagyis a férfiak jellemzően átlagosan 0,5 szobával többet birtokolnak, mint a nők. Ugyancsak jelentős eltérést figyelhetünk meg a lakások alapterületével kapcsolatban is, amelyben szintén a férfiak előnye írható le. A statisztikailag is igazolható különbség szerint a férfiak átlagosan 32,4 m^2-rel nagyobb lakásokban (ill. elsősorban házakban) élnek, mint a nők (a férfiak 165,5 m^2, a nők 133,1 m^2). Otthonaik átlagos értékeinek eltérése között viszont nincs szignifikáns kapcsolat, ezért csak azt tudjuk mondani, hogy a mintában szereplő gazdasági elithez tartozó férfiak átlagosan 12 millió Ft-tal értékesebb házakban élnek, mint a nők: a férfiak átlagosan 61,9 millió Ft-os, a nők 49,5 millió Ft-os otthonokat mondhatnak magukénak.

A kulturális elit tagjai körében a nemek között tapasztalható eltérések röviden úgy foglalhatók össze, hogy az elit nők kisebb szobaszámú, kisebb alapterületű és jelentősen olcsóbb lakásokban élnek, mint a férfiak. Ennek megfelelően a férfiak átlagosan 0,3 db szobával többen élnek, mint a nők (férfiak 3,81 db, nők 3,50 db), lakásuk alapterületének nagysága jellemzően 22,6 m^2-rel nagyobb, mint a nőké (férfiak 133,78 m^2, nők 111,18 m^2). És, bár jeleztük, hogy a kulturális eliten belül a férfiak és a nők lakásértékeinek átlagos eltérései között nincs szignifikáns kapcsolat, a mintára vonatkoztatva a férfiak nagyon jelentős előnyét tudjuk leírni. A kulturális elit férfitagjai ugyanolyan értékű (61 millió Ft körüli) lakásokban élnek, mint a gazdasági elit tagjai, a kulturális elit nőtagjai viszont több mint tíz millió Ft-tal lemaradnak saját nemük gazdasági elithez sorolt tagjaitól. A két nem egymás közötti különbsége az összes elittípuson belül itt a legnagyobb, 24,69 millió Ft-os női lemaradást jelez (férfiak 61,76 millió Ft, nők 37,07 millió Ft).

A politikai elit körében a férfiak és nők közötti lakásjellemzőkbeli különbségek szintén a férfiak előnyösebb helyzetét mutatják, de körükben az eltérések közötti kapcsolatok a szobák számában és a lakások értékében mutatnak szignifikáns összefüggéseket, a lakások alapterületében nem. Úgy tűnik, hogy a három elitkategórián belül a politikai elithez tartozók élnek a legkevesebb szobaszámú és legolcsóbb lakásokban. Ezt kiegészítendő, a nők pedig még a legkisebb alapterű lakásokat is magukénak mondhatják. A politikai elit férfitagjai szignifikánsan 0,5 szobaszámmal többen élhetnek, mint a nők (férfiak 3,61 db, nők 3,16 db), lakásuk értéke pedig ugyancsak szignifikánsan

8,08 millió Ft-tal értékesebb a nőkénél (férfiak 34,39 millió Ft, nők 26,31 millió Ft). A lakások alapterületének nagysága is a férfiak előnyét jelzi, de az erre vonatkozó eltérések statisztikailag nem igazolhatók. A mintára vonatkoztatva azt lehet mondani, hogy a férfiak átlagosan 161,45 m^2-es, a nők pedig 97,62 m^2 lakásokban élnek. Ez a nemek közötti legjelentősebb eltérés (63,83 m^2), bármelyik elittípust is vizsgáljuk.

39. táblázat:

A lakásnagyság, a szobák száma és a lakások átlagos értéke nemenkénti és elitcsoportonkénti bontásban

		Gazdasági elit	*Kulturális elit*	*Politikai elit*
Szobák száma átlagosan (db)	férfiak	4,26	3,81	3,61
	nők	3,72	5,69	3,16
Lakás átlagos négyzetmétere (m^2)	férfiak	165,53	133,78	161,45
	nők	133,16	111,18	97,62
Lakás értéke átlagosan (Ft)	férfiak	61,93	61,76	34,39
	nők	49,49	37,07	26,31

További, a nők életszínvonalát meghatározó tényezőként elemeztük az általuk birtokolt vállalkozásokat, üzletrészeket. Az adatok azt mutatják (40. táblázat), hogy az elit nők minden csoportjában viszonylag jelentős mértékben fordulnak elő vállalkozások. Közülük is kiemelkedik a kulturális elitcsoport, ahol a nők csaknem fele (47,1%) vállalkozó. Információink nem elégségesek ahhoz, hogy eldönthessük, valójában milyen arányban vannak közöttük azok, akik nem a munkájukhoz kapcsolódó számlaadási kötelezettségeik miatt tartanak fenn vállalkozást, hanem ténylegesen üzleti tevékenységet folytatnak.

Nemek közötti eltéréseket ebben a kategóriában sem találunk, a férfiak körében minden elitcsoporton belül a nőkéhez hasonlóan alakulnak a megoszlások.

40. táblázat:

Saját tulajdonban lévő vállalkozások, üzletrészek az elit nők körében, elittípusonként

%	*Elittípusok*		
	Gazdasági elit	*Kulturális elit*	*Politikai elit*
Igen	35,5	47,1	37,1
Nem	64,5	52,9	68,3
Összesen	100,0	100,0	100,0

A befektetési hajlandóság a teljes elitminta minden elitcsoportjában rendkívül alacsonynak tűnik. Nem jellemző sem az értékpapírokba, sem a részvényekbe, ingatla-

nokba vagy műtárgyakba való befektetés sem. Ugyanakkor tendenciaként figyelhető meg, hogy a politikai elit kisebb-nagyobb mértékben, de minden befektetési formában jelen van.

Nemek szerinti különbségtétel és az egyes elittípusok közötti jellemző eltérések feltárása viszont a rendkívül alacsony válaszadási hajlandóság miatt nem lehetséges.

Összegezve az eddigieket, a nők egzisztenciális hátterét jövedelmi és lakáshelyzetük, valamint vállalkozási és befektetési hajlandóságaik jellemzőivel mértük. Jövedelmeiket elsősorban a férfiak helyzetéhez viszonyítva mutattuk be, melynek kapcsán megállapítottuk, hogy bár statisztikailag igazolható különbségeket nem tudtunk kimutatni a két nem között, a mintára vonatkoztatva jelentős nemek közötti egyenlőtlenségek figyelhetők meg. A nők jövedelmei elsősorban a 2–4 és a 4–7 millió Ft-os éves nettó jövedelmi sávokba sorolhatók, a férfiaké pedig leginkább a 4–7 millió Ft-osba, de minden, ettől magasabb kategóriában is nagyobb arányban képviseltetik magukat, mint a nők. Bár a rendelkezésre álló adatokból átlagjövedelmet nem tudunk meghatározni, annyi bizonyosan látszik, hogy a 4. pont bevezetőjében említett bérszakadék a mintában szereplő elitek körében is jelen van. Ezt erősítik azok a hivatkozott kutatási eredmények is, amelyek lineáris összefüggéseket mutattak az iskolai végzettség szintje és a diszkrimináció foka között. Mivel az elitek korosztálya leginkább a közép- és idősgeneráció köréből kerül ki, hatással lehet a jövedelmek alakulására a munkaerőpiacon eltöltött idő is, amely, mint ahogyan láttuk, leginkább a férfiak jövedelemelőnyeit növeli. A női elitcsoportok közötti legjelentősebb különbségek a kulturális és a gazdasági elit tagjai körében figyelhetők meg. Mint írtuk, a kulturális elit tagjai körében találtuk a legtöbb alacsony jövedelmet, a gazdasági elit tagjai körében pedig a legtöbb magasat. Elittípusonként vizsgálva férfiak és nők jövedelmeit, azt mondhatjuk, hogy jelentős férfielőny figyelhető meg minden kategóriában.

Mint ahogyan a bevezetőnkben írtuk, a női jövedelmi hátrányoknak számos oka ismert. Mivel a kutatásnak nem volt célja ezen okok vizsgálata, leginkább csak vélelmezzük, hogy a jövedelmi különbségek az elit tagjai körében is több tényező együttes hatásaként keletkeznek. Szerepet játszhatnak az egyéni tényezők, elsősorban az eltérő nemi szocializációs mechanizmusok és a nők foglalkozási és nemi szerepeinek megélt belső konfliktusai. Hasonlóan fontos szerepet játszhatnak a szervezeti tényezők, a nemek közötti egyenlőtlen mobilitási lehetőségek, a nemek szerint szegmentálódó munkaerőpiac, a sztereotip vélekedések és a belső intézményi diszkriminációs folyamatok is.

Mindezek nem csak a megszerezhető jövedelmek nagyságát befolyásolják, de további életszínvonalbeli különbségeket is eredményeznek a két nem között. A vagyoni helyzet leírására elsősorban a lakáskörülményeket – mint egyfajta státusszimbólumot – értékeltük. Bemutattuk, hogy az elit nők és férfiak által birtokolt lakások és házak lakókörnyezeti karaktere elsősorban nem nemenként, hanem elittípusonként különíthető el. A politikai elit tagjai jellemzően a városi társasházi életformát, a kulturális elit a vidéki falusias/kertes és a városi társasházi, míg a gazdasági elit a nagyvárosi vagy falusias kertes családi házas lakhatást preferálja. A lakáshelyzet további elemzése viszont már jelentős nemek közötti vagyoni egyenlőtlenségeket mutat. A gazdasági elitben a fér-

fiak szignifikánsan nagyobb alapterületű lakásokban élnek, a mintában szereplők otthonainak értéke pedig átlagosan 12 millió Ft-tal magasabb, mint a nőké. A kulturális elitben a nők szignifikánsan nagyobb szobaszámú, de kisebb alapterületű lakásokkal rendelkeznek, mint a férfiak. A minta nőtagjai viszont jelentősen olcsóbb lakásokat mondhatnak magukénak, körükben csaknem 25 millió Ft-os az átlagos nemek közötti eltérés. A politikai elit rendelkezik a legszerényebb lakáskörülményekkel, ők birtokolják a legkevesebb szobaszámú és legolcsóbb lakásokat. A legjellemzőbb nemek közötti különbségek szerint körükben a férfiak szignifikánsan nagyobb szobaszámú és ugyancsak szignifikánsan drágább lakásokban élnek, a különbség kb. nyolc millió forint.

ELITIDENTITÁS ÉS OSZTÁLYTUDAT

Mindezeket követően a magyarországi női elit elittudatát és társadalmi osztály szerinti önbesorolását elemeztük. Azt mondhatjuk, hogy a nők saját társadalmi státusukkal kapcsolatos értékítéletei erősen leértékelők önmagukra nézve – önbesorolásuk alapján csak nagyon gyenge, alacsony szintű elittudattal bírnak. Ez az elittudat elittípusonként jelentős különbségeket mutat. A gazdasági és a politikai elit kétharmada nem tekinti magát ehhez az elithez tartozónak (mindkét kategóriában csak minden harmadik nő tekinti magát annak). A legkritikusabb értékek a kulturális elitben születtek, e csoport tagjai olyannyira távol érzik magukat az elittől, hogy körükben gyakorlatilag senki nem sorolta magát ebbe a kategóriába.

41. táblázat:

Az osztálytudat jellemzői elittípusonként, nemek szerinti bontásban[11]

%	*Férfiak*			*Nők*		
	Gazdasági elit	*Kulturális elit*	*Politikai elit*	*Gazdasági elit*	*Kulturális elit*	*Politikai elit*
Felső osztály	11,3	6,2	5,9	4,5	4,2	4,8
Felső-közép osztály	56,5	42,4	34,3	48,5	27,4	22,2
Középosztály	26,6	41,1	50,5	42,5	56,8	61,9
Alsó-közép osztály	4,3	7,4	7,5	3,0	5,3	11,1
Munkásosztály	0,5	0,2	0,3	1,5	0,0	0,0
Alsó osztály	0,0	0,0	0,3	0,0	0,0	0,0

[11] Az oszlopszázalékok néhány esetben nem 100%-ot adnak összesen, ami a „nem tudja" válaszokkal magyarázható. A táblázat mondanivalójához nem járulnak hozzá az ehhez kapcsolódó értékek, ezért nem került a táblázatban jelzésre.

Az elittípusok között jelentős nemek szerinti eltérés írható le abban, hogy a gazdasági eliten belül a férfiakat erősebb elittudat jellemzi, mint a nőket, 50,9%-uk ehhez az elithez tartozónak érzi magát. A kulturális elit férfitagjai viszont, hasonlóan a nőkhöz, nem fogadják el az elitbesorolást, ebben a kategóriában ők sem tekintik magukat elittagnak. A politikai eliteken belül a férfiak elittudatossága szignifikánsan meghaladja a nőkét, csaknem kétszer annyian (40,1%) értékelik a saját helyzetüket elithelyzetnek, mint a nők között.

A nők körében az osztálytudat vizsgálata során is leértékelő eredmények születtek. Az elit nők között gyakorlatilag senki sem érzi a legfelső osztályba tartozónak magát, státusukat inkább felső-középosztályi (32,1%), de még inkább középosztályi (54%) státusként értékelik. A férfiak ebben a kategóriában is kissé feljebb sorolták magukat, 45,0%-uk felső-középosztályinak és 38,8%-uk középosztályinak értékelte a helyzetét.

42. táblázat:

A kulcsaktorok befolyásának mértéke az ország fontos ügyeire az elittagok véleménye szerint, nemenkénti bontásban (%)

	Férfiak	*Nők*
Mennyi befolyása van Ön szerint az ország ügyeire...		
... egy átlagos állampolgárnak?	10,12	12,21
... egy parlamenti képviselőnek?	47,63	56,01
... az ország egyik legnagyobb egyeteme rektorának?	37,23	42,27
... az ország egyik legnagyobb vállalata felső vezetőjének?	52,49	57,35
... az ország egyik legnagyobb bankja felsővezetőjének?	61,48	67,19
... az ország egyik legismertebb tv-kommentátorának?	40,44	45,57
... egy miniszternek?	61,66	66,61
... egy olyan embernek, aki Önhöz hasonló pozícióban van?	23,94	23,16
... a politikai elitnek?	75,06	77,61
... a gazdasági elitnek?	71,99	76,81
... a kulturális elitnek?	36,98	40,65

Mindezek következményeként fontos kérdésnek tartjuk, hogyan ítélik meg a nők saját társadalmi presztízsüket. Nem tűnik elégedettnek egyik csoport sem. Egytől ötig terjedő skálán a gazdasági elit helyezi a legmagasabbra (3,80) és a kulturális elit a legalacsonyabbra (3,59) saját presztízsét. Az elittípusok és az egyes elégedettségi típusok közötti kapcsolatok statisztikailag is igazolhatók. E szerint minden területen (életszínvonal, társadalmi presztízs, az ország ügyeire gyakorolt befolyás) a gazdasági elithez tartozó nők a legelégedettebbek. A negatív értékelések sorában az életszínvonalukkal leginkább a politikai elithez tartozó nők nincsenek megelégedve, a társadalmi presztízsükkel és az ország ügyeire gyakorolt befolyásukkal pedig a kulturális elit tagjai.

Az elit nők és férfiak által felállított rangsor (0 és 100 közötti skála), amely az ország

ügyeire legnagyobb befolyással bíró személyeket és elitkategóriákat nevesítette, egyfajta hierarchiába is rendezte az elitek preferenciái szerinti legnagyobb hatalommal és legnagyobb befolyással bírókat. A nők és a férfiak egyaránt úgy gondolják, hogy az ország ügyeire legerősebb befolyással a politikai elit bír. Második helyre a gazdasági elitet sorolták, a kulturális elitet viszont nem tekintik ebbe a kategóriába tartozónak. A személyhez köthető pozíciókban lévők körében az első helyre csaknem egyenlő arányban a miniszteri pozícióban lévőket és az ország legnagyobb bankjának felsővezetőjét sorolták. Megerősítve a korábbiakban önmaguk státusát leértékelő pozíciójukat, ebben a rangsorban is a hierarchia legaljára helyezték magukat, illetve a kérdőív szerinti kategóriában a „hozzájuk hasonló pozícióban lévő személyeket", közvetlenül megelőzve a legutolsó helyre rangsorolt „átlagos állampolgár" kategóriáját.

Összegezve az elmondottakat, úgy tűnik, hogy a magyarországi női elit nem tud/képes megfelelni azoknak a fogalmi kritériumoknak (Huszár 1981), amelyek szerint az elit olyan személyek csoportjait jelenti, amelyeknek a tagjai – formálisan meghatározott uralmi pozícióik birtokában – össztársadalmi következményekkel járó döntéseket hozhatnak. Mindezeket alátámasztandó, azt mondhatjuk, hogy a státuskikristályosodás vagy státuskonzisztencia foka a női elitcsoportok körében rendkívül alacsony, de leginkább nem jellemző. Sőt, a különböző státusdimenziókban (vagyon, jövedelem, iskolai végzettség, fogyasztás, hatalom stb.) összekapcsolódó előnyök és hátrányok az elit körében olyan nemek szerinti eltérő egyenlőtlenségi rendszert alakítottak ki, amelyben a bizonyos ismérvek szerint elfoglalt jó pozíció(k) nem egyformán eredményez(nek) a két nem számára további előnyöket a többi dimenzió mentén is.

Úgy tűnik, hogy a női elit jelen társadalmi helyzetében nem tölti be „elit-hivatását", hiszen a klasszikust idézve, ehhez az kellene, hogy *„az elit tagjai a társadalom szervezetében olyan helyeket foglaljanak el, ahonnan valóban képesek is a társadalmat irányítani, reá hatni, s vezetői tevékenységük mögött a követés nagyfokú valószínűségét kiváltani."* (Bibó 1994: 8)

TÁRSADALMI ÉRTÉKEK ÉS MEGGYŐZŐDÉSEK – AZ ÁLLAMI SZEREPVÁLLALÁSSAL KAPCSOLATOS ATTITŰDÖK JELLEMZŐI

A politikai bal- és jobboldal hagyományosan eltérő nézetei az állam lehetséges feladatainak köréről a 19–20. században még jelentős mértékben megosztó tényezők voltak az európai politikában. A baloldal hagyományosan – az emberek közötti egyenlőségre és igazságosságra törekedve – az állam szerepének kiterjesztését célozta mind gazdasági, mind szociális téren. Ezzel szemben a jobboldal – a szabadságra hivatkozva – igyekezett az állam szerepvállalását visszaszorítani, és az egyéni felelősséget és kezdeményezést erősíteni a társadalomban. Ugyanakkor a baloldal-jobboldal kategóriák – az állami szerepvállalásról vallott nézeteiken keresztül – már az 1960-as évektől kezdődően eltértek a hagyományos sémáktól (Fábián – Tóth 2008). A keresztény demokraták által kidolgozott osztrák és nyugat-német szociális piacgazdaság vagy a szociáldemokraták „har-

madik útja" mindezt alátámasztja. Jelenleg a politikai kommunikációban folyamatosan alakul, hogy tartalmilag mi a hiteles baloldali vagy jobboldali politika (Fábián – Tóth 2008). Ezt több tényező együttesen befolyásolja, pl. a választók társadalmi, gazdasági tagoltsága – de maguk a politikusok is jelentős hatással vannak rá. Mindezek eredményeként, ugyanazt a gazdaságpolitikai intézkedést lehet jobboldalinak tekinteni, ha jobboldali kormány valósítja meg és a szabadságra és a piacgazdaságra hivatkozik, de lehet baloldalinak is, ha egy baloldali kormány a társadalmi igazságosság nevében hajtja azt végre. Fábián – Tóth (2008) az állam szerepével kapcsolatos attitűdök vizsgálatának[12] szempontunkból is figyelemre méltó kutatási eredményei szerint a megkérdezettek elvárásai az állami szerepvállalással kapcsolatban a munka (munkanélküliség) és a tanulás terén a legerősebbek. A bal- és jobboldali azonosulást mérő skálával pedig az is kimutathatóvá vált, hogy a nagyobb állami szerepvállalást szorgalmazók inkább jobboldali azonosulással rendelkeznek. *„Az mindenesetre kijelenthető, hogy a hagyományos baloldaliság, amely a nagyobb fokú állami szerepvállaláshoz kapcsolódik, Magyarországon megszűnt a tömegattitűdök szintjén is."* (Fábián – Tóth 2008: 396) Ugyanakkor eredményeik szerint a liberális-konzervatív azonosulást vizsgáló attitűdök már illeszkednek „az elvárásokhoz", vagyis a liberálisok inkább kisebb államot szeretnének.

Mindezt a kutatásban résztvevő elit nők körében is vizsgáltuk. Elsősorban az állam és a piac szerepvállalásának szükséges mértékeiről vallott nézeteiken keresztül közelítettük meg a témát. Négy kiemelt kategória mentén – a foglalkoztatás, a jövedelemelosztás, az egyéni sorsokért vállalt felelősség, valamint a szabadság vs. egyenlőség témái kapcsán – értékeltük attitűdjeiket. A foglalkoztatással összefüggő felelősségi kérdésekre adott válaszok tanúsága szerint az elit nők rendkívül megosztottak a munkanélküli emberek munkaerő-piaci helyzetét javító beavatkozó intézkedésekkel kapcsolatban[13]. Egyharmaduk határozottan az állam felelősségi körébe sorolja ezen feladatot, ugyanekkora arányban viszont a piacra bíznák e probléma megoldását. Ugyancsak hasonló nagyságrendben vannak azok is, akik mindkét szektor feladat- és felelősségi körébe utalnák a foglalkoztatási nehézségek kezelését. Vagyis ha a hagyományos értékrendek mentén értékelünk (értsd: az állami szerepvállalást inkább a baloldali értékeket vallók, a piaci szerepvállalást inkább a jobboldali értékeket vallók szorgalmazzák), nem tudunk jelentős aránytalanságokat kimutatni a bal- és jobboldali értékrendű elit nők körében, mindezt annyival finomítva, hogy a nők egy jelentős csoportja semmilyen irányban nem elkötelezett e témában, mindkét szektor felelősségét hangsúlyozva a probléma megoldásában. Ugyanakkor Fábián és Tóth (2008) eredményei azt is bizonyították, hogy jelenleg ezek a kategóriák nem egyértelműen értelmezendők így, hiszen kutatási eredményeik szerint a jelentősebb állami szerepvállalást a jobboldali értékekkel bírók szorgalmazzák leginkább.

[12] Kutatásukban a TÁRKI Háztartás Monitor vizsgálat (2003-2007. évi hullámok), valamint a DKMKKA 2003. évi választáskutatási vizsgálat adatbázisait használták fel.

[13] A válaszadóknak a következő kérdésre kellett válaszolniuk: „Kérem, mondja meg, hogy melyik közelíti meg inkább az Ön véleményét? 1) Az állam kötelessége, hogy munkát biztosítson a munkanélküliek számára. 2) A foglalkoztatással kapcsolatos problémák megoldását inkább a piacra kell bízni. 3) Mindkettő. 4) Egyik sem."

Ismert, hogy – a jóléti újraelosztás elveit is figyelembe véve – az állam és a piac közötti felelősség-megosztást az uralkodó társadalmi preferenciák mindig attól függően alakítják, hogy mekkora a szolidaritás mértéke a társadalomban. E téren az elit nők körének csaknem egyharmada semmilyen szolidaritást nem mutat a nehéz élethelyzetbe került (munkanélküli) egyénekkel, családokkal kapcsolatban, kétharmaduk viszont többé-kevésbé támogatja a méltányosabb elosztásra épülő, a társadalom kohézióját elősegítő állami intézkedéseket.

43. táblázat:

A foglalkoztatással összefüggő felelősség megítélése női-férfi elittípusonként – Melyik közelíti meg leginkább az Ön véleményét?

%	*Nők*			*Férfiak*		
	Gazdasági elit	*Kulturális elit*	*Politikai elit*	*Gazdasági elit*	*Kulturális elit*	*Politikai elit*
Az állam kötelessége, hogy munkát biztosítson munkanélküliek számára	28,3	20,4	37,1	13,1	35,5	29,1
A foglalkoztatással kapcsolatos problémák megoldását inkább a piacra kell bízni	37,9	26,9	22,6	50,9	30,8	30,3
Egyik sem	22,9	17,9	24,2	8,7	23,8	8,7
Mindkettő	10,9	34,8	16,1	27,3	9,9	31,9
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Női elittípusonként értékelve a foglalkoztatással összefüggő piaci vagy egyéni felelősségeket, a kapott eredmények az egyes elitcsoportok és az értékválasztás típusa között szignifikáns kapcsolatot mutatnak. E szerint a leginkább „állam-párti" a politikai elit, vagyis azok között, akik úgy gondolják, hogy az *„állam kötelessége, hogy munkát biztosítson a munkanélküliek számára"*, a legnagyobb arányt (38,3%) a politikai elit tagjai képviselik. A foglalkoztatással kapcsolatos problémák megoldását inkább a piacra bízók („piac-pártiak") között – egyenlő arányban – a gazdasági és a kulturális elit tagjait találjuk (mindkét esetben 39,1%). Kiugróan magas értéket képviselve, a kulturális elithez tartozó nők körében a legmagasabb azoknak az aránya is, akik a foglalkoztatási nehézségek kezelését az állam és a piac közös felelősségébe utalnák (53,7%).

A foglalkoztatási kérdések megítélésének nemek szerinti eltéréseit vizsgálva, nem csak a nők körében igazolható az elittípusok és az értékválasztás közötti szignifikáns kapcsolat, hanem a férfiak körében is. Jelentős különbségnek tűnik, hogy míg a nők körében – azok között, akik úgy vélték, hogy az állam feladata a munka biztosítása a munkanélküliek számára –, a politikai elit túlsúlya figyelhető meg, addig a férfiak körében a kulturális elit gondolkodik hasonlóan (49,5%). A foglalkoztatási problémák megoldását a piacra bízók körében viszont nemek közötti szembetűnő eltérések nem

tapasztalhatók. Ugyancsak hasonlóan viselkedik a férfi kulturális elit a nőkhöz képest abból a szempontból is, hogy a férfiak között is körükben a legmagasabb azoknak az aránya, akik a munkanélküliségből fakadó foglalkoztatási problémák megoldását az állam és a piac közös felelősségébe utalnák (51,0%).

A nők körében a jövedelmek egyenlőségének megítélése terén már nincs a foglalkoztatási kérdésekhez hasonló megosztottság[14]. Az elit nők jelentős többsége (67,4%) szerint, a jövedelmek egyenlőbb elosztására irányuló törekvésekkel szemben az egyéni teljesítmények anyagi megbecsültsége kell, hogy prioritást élvezzen. Ez az általuk elsődlegesnek tartott „érdem szerinti" elosztási séma leginkább az állami beavatkozások hiányát, a szabad piaci elosztás elsődlegességét preferálja. Az előzőekben írtakhoz viszszautalva tehát az elit nők jelentős többségének nézetei szerint az állam ugyan nyújtson támogatást abban, hogy a munka nélkül lévő emberek is hozzájuthassanak munkajövedelemhez, de abba már ne avatkozzék be, hogy ezeknek a munkajövedelmeknek hogyan alakul a színvonala. Ezt többségük teljes mértékben az egyéni teljesítményektől és a piacon történő helytállástól tenné függővé.

44. táblázat:

A jövedelmek elosztásával kapcsolatos attitűdök női-férfi elittípusonként – Melyik közelíti meg leginkább az Ön véleményét?

%	*Nők*			*Férfiak*		
	Gazdasági elit	*Kulturális elit*	*Politikai elit*	*Gazdasági elit*	*Kulturális elit*	*Politikai elit*
A jövedelmeknek egyenlőbbeknek kellene lenniük	6,1	8,4	9,5	7,4	17,2	17,6
Az egyéni teljesítményeket anyagilag jobban meg kellene becsülni	74,2	65,3	57,1	77,0	60,8	62,5
Egyik sem	19,7	7,5	6,9	15,6	6,0	1,9
Mindkettő		18,8	26,5		16,0	18,1
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

A jövedelmiegyenlőség-elv és a teljesítményelv elittípusonkénti különbségei között nem tudunk szignifikáns eltéréseket leírni. A mintára vonatkozó belső arányok azt mutatják, hogy a gazdasági elit körében találjuk a jövedelmeket leginkább „érdem szerint" elosztókat (74,2%), vagyis ők képviselik *„az egyéni teljesítményeket anyagilag jobban meg kellene becsülni"* típusú hozzáállást. Legkevésbé a politikai női elit osztja ezt a véleményt, bár a körükben mért arányok is magas értéket képviselnek (57,1%). Mindhárom

[14] A válaszadóknak a következő kérdésre kellett válaszolniuk: „Kérem, mondja meg, hogy melyik közelíti meg inkább az Ön véleményét? 1) A jövedelmeknek egyenlőbbeknek kellene lenniük. 2) Az egyéni teljesítményeket egyénileg jobban meg kellene becsülni. 3) Mindkettő. 4) Egyik sem."

női elittípus leginkább abban egységes, hogy meggyőződésesen tagadja a jövedelmek egyenlőbbé tételének igazságos voltát.

Más összefüggések látszanak a nemek közötti eltérések elemzése során. A férfiak körében az elittípusok és a jövedelmekkel összefüggő attitűdök közötti kapcsolat statisztikailag is igazolható. E szerint mindhárom férfi elitcsoport körében leginkább a teljesítményelv dominál, vagyis mindnyájan elutasítják a jövedelmek egyenlősítésének gondolatát. Leghatározottabban, hasonlóan a nőkhöz, a férfi gazdasági elit teszi ezt, arányuk eléri a 77,0%-ot is, de a kulturális és a politikai elit tagjainak is több mint 60,0%-a preferálja az egyéni teljesítményekre építő, „érdem szerinti" díjazást.

A női elitek körében kiegyensúlyozottak a vélemények annak megítélése terén is, hogy az állam mekkora felelősséget vállaljon az emberekről való gondoskodásban[15]. A nők csaknem ötven százaléka (48,4%) elutasítja az állam felelősségvállalását az egyének sorsának alakításában, és teljes mértékben egyéni felelősségként kezelné azt. Ebből következően pedig, mivel az állami beavatkozás a jóléti államok keretei között többnyire a társadalmi igazságosság és a méltányosság védelme érdekében zajlik, körükben egyúttal ezen értékek teljes elutasításával is szembesülünk. Az egyénre hárított felelősséget csupán az elit nők egytizede nem támogatja (11,4%), egynegyedük pedig az állam és az egyén közös problematikájaként gondolkodik e kérdésről.

Mindezeket az eredményeket részben megerősíteni látszanak Albert – Dávid (2009) kutatási eredményei is, akik EU-tagországok közötti összehasonlítást végeztek az egyes országok állampolgárai által elvárt állami beavatkozásokról és felelősségvállalásokról. Összegzett eredményeik szerint, bár az EU-s tagországokban a nők több felelősségvállalást várnak el az államtól, mint a férfiak, ez az eredmény Magyarországra statisztikailag nem volt igazolható. Jelentősebb összefüggéseket mutatott viszont az iskolai végzettségek vizsgálata, amely szerint az alacsonyabb iskolázottságú emberek magasabb szintű állami felelősségvállalást várnak el az államtól, mint a magasabban kvalifikáltak. Ez az összefüggés Magyarországra vonatkoztatva is szignifikáns kapcsolatot mutatott. Még inkább figyelemre méltó összefüggés, hogy *„minél inkább a saját kezükben érzik a sorsukat az emberek, annál inkább hajlamosak úgy érezni, hogy az embereknek több felelősséget kell vállalniuk a saját megélhetésük biztosításában."* (Albert – Dávid 2009: 43). Úgy tűnik tehát, hogy az állami felelősségvállalásról történő gondolkodást nem elsősorban a nemek közötti különbségek, mint inkább az egyéb társadalmi-gazdasági mutatók, pl. az iskolai végzettség szintje és a munkaerőpiaci-jövedelmi státus befolyásolják. Ferge Zsuzsa szerint *„ahogy haladunk a rosszabbtól a jobb helyzetű társadalmi-foglalkozási csoportok, a kisebbtől a nagyobb jövedelműek, az iskolázottabb csoportok vagy a rendszerváltás nyertesei felé, növekszik a szabadságot a biztonságnál többre értékelők száma, és csökken azok aránya, akik a biztonságot értékelik többre a szabadságnál. (...) a biztonságigény nem a szabadság leértékelése. Csak – úgy tűnik – elemibb szükséglet, amikor ve-*

[15] A válaszadóknak a következő kérdésre kellett válaszolniuk: „Kérem, mondja meg, hogy melyik közelíti meg inkább az Ön véleményét? 1) Az embereknek saját maguknak kell vállalniuk a felelősséget sorsuk alakulásáért. 2) Az államnak nagyobb felelősséget kellene vállalnia az emberekről való gondoskodásban. 3) Mindkettő. 4) Egyik sem."

szélyben van, mint a szabadság. Vagy másként: biztonságban szabadabb lehet az ember" (Ferge 2000: 429–431).

Női elittípusonként értékelve az egyénekről való gondoskodás állami felelősségvállalásának szintjét, azt mondhatjuk, hogy mindhárom csoport túlnyomó többsége egyértelműen az egyéni öngondoskodást preferálja. A politikai elit a leginkább „állampárti" meggyőződésű, vagyis az egyéni sorsokért vállalt felelősség terén is körükben szánnak legnagyobb arányban feladatot az államnak, hangsúlyozva, hogy a kapcsolat nem szignifikáns, és a belső arányok is alacsonyak (16,1%). Ugyanakkor az is igaz, hogy az egyéni felelősséget hangsúlyozó válaszadók aránya a gazdasági elitet követően a politikai elit körében a legmagasabb, csaknem eléri az ötven százalékot.

45. táblázat:

Az egyénekről való gondoskodás felelősségének megítélése
női-férfi elittípusonként
– Melyik közelíti meg leginkább az Ön véleményét?

%	*Nők*			*Férfiak*		
	Gazdasági elit	*Kulturális elit*	*Politikai elit*	*Gazdasági elit*	*Kulturális elit*	*Politikai elit*
Az embereknek saját maguknak kell vállalniuk a felelősséget sorsuk alakulásáért	50,0	45,3	48,4	65,2	44,5	38,9
Az államnak nagyobb felelősséget kellene vállalnia az emberekről való gondoskodásban	4,5	12,6	16,1	10,0	19,0	23,9
Egyik sem	3,1	3,6	1,6	1,0	1,7	2,8
Mindkettő	42,4	38,5	33,9	23,8	34,8	34,4
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

A személyes szabadságot az egyenlőséggel szemben leginkább a gazdasági elit preferálja, körükben az arány kissé meghaladja az ötven százalékot, míg a másik két elitcsoport körében néhány százalékkal elmarad attól. Elittípusonként tehát nem tudunk csoporton belüli jelentős különbségekről beszámolni, mint ahogyan korábban is jeleztük, e téren leginkább a magas iskolai végzettség és az átlaghoz képest magas jövedelmek gyakorolnak jelentős hatást arra, hogy a nők az egyenlőséggel, illetve a biztonsággal szemben inkább a szabadságot preferálják kiemelt értékként. Ugyanakkor a női elit tagjainak egy viszonylag markáns csoportja megosztaná a felelősséget e kérdésben az egyén és az állam között, amely a gazdasági és a kulturális elit körében jelenti a legmagasabb értékeket (45,5%, 42,1%). A politikai elit tagjainak körében is csaknem egyharmados a kettős felelősséget preferálók aránya, de, mint ahogyan korábban azt jeleztük, ebben az elittípusban az állami felelősségvállalás szükségességét is többen támogatják.

Nemek szerinti véleménykülönbségek ebben a kérdésben nem jellemzik az elitet, a férfiak, statisztikailag is igazolhatóan, minden elitcsoportban az öngondoskodást preferálják, és hasonlóan a nőkhöz (bár arányaikat tekintve a férfiak jelentősen többen), ez a hozzáállás a gazdasági elit tagjainak értékválasztására jellemző leginkább (65,5%). Az elittípusok között a férfiak körében is a politikai elitben a legmagasabb az állam nagyobb felelősségvállalását szorgalmazók aránya (23,9%). Ugyanakkor a kulturális és politikai férfi elit csaknem egyharmada (szignifikánsan) leginkább az egyén és az állam közös felelősségeként értelmezi a társadalom tagjairól való gondoskodást.

Összegezve az elmondottakat, e fejezetben az elit nők értékpreferenciáit elemeztük. Ennek kapcsán a foglalkoztatással, a jövedelemeloszlással és az emberek sorsáért vállalt felelősséggel összefüggő attitűdök bemutatására került sor, a szabadság és az egyenlőség ideológiai háttértényezőinek figyelembevételével. A kutatás a foglalkoztatási kérdések kapcsán elsősorban a munkanélküliek munkaerő-piaci esélyeit javító beavatkozó intézkedések állami és piaci szintű felelősségeit vizsgálta. Azt mondhatjuk, hogy e tekintetben az elit nők viszonylag megosztottak. Hangsúlyosan is kiemeljük azt az egyharmados arányt képviselő csoportot, amely a szolidaritás minimális mértékével sem bír a társadalom munkanélküli tagjaival szemben. Ebben a kategóriában szignifikánsan a legszolidárisabb csoport a női politikai elit, melynek tagjai leginkább az állam felelősségébe utalják ezt a feladatot, a másik két elitcsoport tagjai viszont kb. 40 százalékban a piacra bíznák a helyzet megoldását. Ugyancsak szignifikáns kapcsolatot mutattunk ki a férfi elitcsoportok véleménye mentén is. Jelentős a nemek közötti eltérés: míg a nők körében a politikai elit a leginkább szolidáris a munkanélküliekkel szemben, addig a férfiak körében a kulturális elit az. A jövedelmek egyenlőségének igazságos vagy igazságtalan volta kapcsán a női elit már kevésbé megosztott, mint az előző kérdésben. Szinte egységes szemléletben a jövedelemegyenlőtlenségek igazságos voltát hangsúlyozzák, elsődlegesnek pedig az egyéni teljesítményeket és a piaci helytállást tekintik. A harmadik kategóriában, amely arra kérdezett rá, hogy az állam mekkora felelősséget vállaljon az emberek sorsáért, a női elit nagyon jelentős hányada, csaknem a fele határozottan „piac-pártinak" mutatkozott, vagyis teljes mértékben elutasítja az állami felelősségvállalás bármilyen szintjét. Mint kifejtettük, ezzel együtt a társadalmi igazságosság és méltányosság alapelveit sem tekintik követendő értéknek, így azt mondhatjuk, hogy a női elitek egy jelentős része sem nem szolidáris a társadalom gyenge státusú tagjaival szemben, sem nem kívánna velük szemben méltányos és/vagy igazságos elbánást tanúsítani. Nemzetközi kutatások eredményei is azt támasztják alá, hogy az iskolai végzettség és a birtokolt jövedelmek nagysága az effajta vélekedéseket jelentősen befolyásolják, hiszen, mint láttuk, minél magasabb (elsősorban iskolai, jövedelmi) az egyén státusz, annál nagyobb valószínűséggel utasítja el ezen értékeket. E téren a nemek között jelentős különbségeket nem tudtunk kimutatni, férfiak és nők egyaránt hasonló kontextusokban gondolkodnak ezekben a kérdésekben.

A tanulmány megírása során arra vállalkoztunk, hogy bemutatjuk egy olyan társadalmi csoport demográfiai és társadalmi hátterét, amelyről eleddig még egyetlen elitkutatásban sem készült komplex elemzés[16]. Posztmodern társadalmunk számtalan új helyzetet teremtett a tradicionális berendezkedések átformálása során. Megkérdőjelezhetetlennek hitt normák és értékek kérdőjeleződtek meg az évek folyamán, és ezek között az egyik legnagyobb hatású kétségkívül a női léthez kapcsolódó gondolat- és értékvilágok átalakulása volt. Ma már nemzetközi és nemzeti szintű deklarációk sokasága közvetíti azokat az információkat, amelyek a nők társadalmi státusának kívánatos formáit foglalják össze, megteremtve ezzel számukra az esélyek egyenlőségének kereteit a magánélet és a társadalmi lét minden területén. Ennek ellenére még számtalan szakmai „fehér folt" jelzi a jövőbeli tennivalók sokaságát e téren.

Jelen tanulmány is egy ilyen „fehér folt" részbeni „átszínezésére" tett kísérletet, amely önmagában is úttörő vállalkozás. Nem lehetett más a cél, mint egy olyan átfogó, leíró munkának az elkészítése, amely felszínre hozza a rendelkezésre álló adatokból nyerhető információkat, és kérdéseket fogalmaz meg a jövőbeni kutatások számára. Számos dimenzió mentén elemeztük az elit nők társadalmi helyzetét, ennek kapcsán számtalan nyitott kérdés maradt megválaszolatlan. Reményeink szerint az elit nőkről szóló jövőbeli kutatások és azok eredményei segítenek a válaszok megfogalmazásában, és bízunk benne, hogy e női csoport még hosszú időn keresztül a tudományos érdeklődés homlokterében marad.

IRODALOM

Albert Fruzsina – Dávid Beáta (2009): *Állami szerepvállalás – egyéni felelősség*. Budapest: TÁRKI Európai Társadalmi Jelentés.

Az Európai Közösségek Bizottsága – A Bizottság jelentése a Tanácsnak, az Európai Parlamentnek, az Európai Gazdasági és Szociális Bizottságnak és a Régiók Bizottságának (2009): *A nők és férfiak közötti egyenlőség* – Brüsszel, 2009. 2. 27. COM (2009), 77.

Bibó István (1994): Elit és szociális érzék. In *Demokratikus Magyarország. Válogatás Bibó István tanulmányaiból.* Budapest: Magvető Könyvkiadó, 5–22.

Blaskó Zsuzsa (2002): Kulturális reprodukció vagy kulturális mobilitás? *Szociológiai Szemle*, 2: 3–27.

Blau, Peter (1999): Egyenlőtlenség és heterogenitás. In Angelusz Róbert (szerk.): *A társadalmi rétegződés komponensei*. Budapest: Új Mandátum Könyvkiadó, 359–383.

Bukodi Erzsébet (2004): *Ki, mikor kivel (nem) házasodik? Párválasztás Magyarországon.* Budapest: Századvég Kiadó.

Csépe Valéria (2008): „Édes teher" – Szerepválságban vannak-e a kutatónők? *Magyar Tudomány*, 11: 1396–1403.

DiMaggio, Paul (1998): Kulturális tőke és iskolai siker. In Róbert Péter (szerk.): *Társadalmi mobilitás.* Budapest: Új Mandátum Kiadó, 198–220.

[16] A gazdasági menedzserekre vonatkozóan készült önállóan kutatási elemzés, lásd Nagy (2001)

Fábián Zoltán (1994): A középrétegek: adalékok a posztkommunista átmenet társadalmi és társadalomlélektani hatásaihoz. In Andorka Rudolf – Kolosi Tamás – Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport.* Budapest: TÁRKI Zrt., 351–377.

Fábián Zoltán – Tóth István György (2008): Pártpreferencia-csoportok politikai azonosulása és redisztribúciós attitűdjei. In Kolosi Tamás – Tóth István György: *Társadalmi Riport 2008.* Budapest: TÁRKI Zrt., 387–414.

Ferge Zsuzsa (2000): *Elszabaduló egyenlőtlenségek. Állam, kormányok, civilek.* Budapest: Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület.

Huszár Tibor (1975): Az értelmiség fogalmának történeti alakváltozásai. In Huszár Tibor (szerk.): *Korunk értelmisége.* Budapest: Gondolat Kiadó, 7–37.

Huszár Tibor (1981): *„Nem középiskolás fokon". Műveltség, közművelődés, értelmiség.* Budapest: Magvető Könyvkiadó.

Koncz Katalin (2008*)*: *Nők a munkaerőpiacon. Számvetés a rendszerváltástól napjainkig az Európai Unióban érvényesülő tendenciák és követelmények fényében.* Budapest: Budapesti Corvinus Egyetem Women's Studies Központ.

Koncz Katalin (2009): Diplomás nők a magyarországi munkaerőpiacon. In *Diplomás nők esélyei a munkaerőpiacon.* Budapest: Műegyetemi Ifjúsági Egyesület,

Lengyel György (2003): A magyar gazdasági elit cirkulációja a '90-es években: lassulás és bezáródás. *Politikatudományi Szemle*, 4: 125–141.

Mavin, Sharon (2006): Venus Envy: Problematizing Solidarity Behaviour and Queen Bees. *Women in Management Review,* 4: 264–276.

Nagy Beáta (1996): Üzleti karrier és képzettség. *Educatio,* 3: 390–403.

Nagy Beáta (2001): *Női menedzserek*. Budapest: Aula Kiadó.

Nagy Beáta (2009): Nők és férfiak a vezetésben. In Nagy Ildikó – Pongrácz Tiborné (szerk.): *Szerepváltozások 2009. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről.* Budapest: TÁRKI Zrt., Szociális és Munkaügyi Minisztérium, 52–64.

Palasik Mária (szerk.) (2007): *Az élettudományok és a műszaki tudományok területén alkotó női tudósok egyetemi karrierje.* Budapest: a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem jelentése, 2007. október.

Pongrácz Tiborné – S. Molnár Edit (2000): Kísérlet a „tradícióőrző" és az attól elszakadó, „modernizálódó" családi értékek empirikus vizsgálatára. In Spéder Zsolt – Tóth Pál Péter (szerk.): *Emberi viszonyok. Cseh-Szombathy László tiszteletére*. Budapest: Századvég Kiadó., 52–79.

Rigler András – Vanicsek Mária (é.n.): Nemi egyenlőtlenségek a munkaerőpiacon. Nemek közötti fizetési különbségek szétválasztása Magyarországon. In *BérBarométer-EQUAL H 005 program.*

Róbert Péter (1997): Foglalkozási osztályszerkezet: elméleti és módszertani problémák. *Szociológiai Szemle*, 2: 5–48.

Sapir, André (2005): Globalisation and the Reform of European Social Models. *Bruegel Policy Brief,* 1: 1–20.

Scharle Ágota (2008): *A jóléti rendszer: mennyit, mire és hogyan költsünk?* Budapest: DEMOS Magyarország.

Sen, Amartya (2003): *A fejlődés mint szabadság.* Budapest: Európa Könyvkiadó.

Spéder Zsolt – Kapitány Balázs (2007): *Gyermekek: vágyak és tények. Dinamikus termékenységi elemzések. Életünk fordulópontjai sorozat – Műhelytanulmányok 6.* Budapest: KSH Népességtudományi Kutatóintézet.

Staines, Graham – Travis Carol – Jayaratne, Toby E. (1974): The Queen Bee Syndrome. *Psychology Today,* 7(8): 55–60.

Szabó Imre (2009): A BME Diákközpont utókövetéses nőügyi vizsgálatai, valamint az állásbörze felmérések tapasztalatai. In Szabó Imre: *Diplomás nők esélyei a munkaerőpiacon.* Budapest: Műegyetemi Ifjúsági Egyesület.

Váriné Szilágyi Ibolya (2010): *Jogtudatról – alulnézetben. Tizenévesek jogtudata és jogi érzékenysége.* Budapest: L'Harmattan Kiadó.

Walker, Karen teljes utónév (1995): „Always There for Me": Friendship Patterns and Expectations Among Middle- and Working-Class Men and Women. *Sociological Forum*, Vol. 10 (2): 273–296.

A KISEBBSÉGI ELIT

A kisebbségi elit és az önkormányzatok

Tóth Ágnes – Vékás János

1. A VIZSGÁLAT CÉLJA

2009 végén a Magyar Tudományos Akadémia Kisebbségkutató Intézete a Politikatudományi Intézettel közösen az *Elit és innováció* című projekt keretében kérdőíves felmérést végzett a magyarországi, a romániai és a szlovákiai kisebbségi elit körében.

A két intézet munkatársai által kialakított kérdőív az interjúalanyok alapvető demográfiai jellemzőinek felvétele után tudakozódott felmenőinek társadalmi-gazdasági helyzetéről, háztartásának összetételéről és házastársának társadalmi státusáról. Ezt követően kérdéseket fogalmazott meg az interjúalany iskolai végzettségéről, tevékenységtörténetéről, életmódjáról és társasági életéről, értékeiről és attitűdjeiről, a politikához való viszonyáról és vagyoni helyzetéről. Egy kérdéssor azt tudakolta, hogy a kérdezett kit tart a gazdasági, politikai vagy kulturális elit státusába tartozó legkiemelkedőbb személyeknek a magyarországi társadalom egésze, illetve saját kisebbségi közössége perspektívájából (reputációs elit).

Romániában és Szlovákiában a vizsgálat a magyar kisebbség elitjét célozta meg. Magyarországon a célcsoportot a cigány, a német, a román és a szlovák kisebbségi önkormányzatok képviselői képezték. Esetükben alapvetően három kérdésre kerestük a választ. Egyrészt arról igyekeztünk többet megtudni, hogy a magyarországi kisebbségek elitjei milyen mértékben és módon integrálódtak a magyarországi társadalom egészének vertikumába néhány objektivizálható mutató (képzettség, foglalkozás, gazdasági aktivitás, vagyoni helyzet stb.) alapján, valamint önértékelésük, illetve az adott kisebbség más tagjainak értékelése szerint (reputációs elit). Másrészt az érdekelt bennünket, hogy a kisebbségi elitek rendelkeznek-e saját kisebbségükön belül azzal a modernizációs potenciállal, amely az egész kisebbségi közösség külső integrációját elősegítheti. Harmadrészt – pontosabban: mindenekelőtt – pedig azt vizsgáltuk, hogy a magyarországi kisebbségi önkormányzati rendszer betölti-e, betöltheti-e egyáltalán azt a szerepet, hogy az adott kisebbségi közösség érdekérvényesítési és emancipációs folyamatainak élére álljon, tekinthetők-e, illetve milyen mértékben tekinthetők a kisebbségi önkormányzatok tagjai és vezetői az adott kisebbség elitjének, ilyen értelemben tehát tekinthetjük-e őket a kutatás mintavételi alapjának. Itt közölt elemzésünkben most csak erre a harmadik kérdésre összpontosítunk.

2. A MINTAVÉTELI ELJÁRÁS

Elemzésünk során kisebbségi elitnek azon személyek összességét tekintettük, akik az adott kisebbséghez tartozókként, képzettségi, foglalkozási és gazdasági aktivitási jellemzőik, illetve a társadalmi rétegsémában[1] elfoglalt helyük alapján az átlagosnál nagyobb érdekérvényesítési képességgel rendelkeznek az adott kisebbség, illetve az egész társadalom viszonyainak befolyásolására.

1. táblázat:

A települési kisebbségi önkormányzati választásokon megszerzett mandátumok száma

Kisebbség	*1994*	*1998*	*2002*	*2006*
Bolgár	5	70	150	190
Cigány	1896	3 348	4 252	5 590
Görög	5	88	148	170
Horvát	173	272	432	575
Lengyel	5	148	236	235
Német	463	1053	1330	1890
Örmény	40	125	150	155
Román	47	150	201	230
Ruszin	5	43	145	260
Szerb	86	166	209	200
Szlovák	133	303	458	580
Szlovén	11	35	50	55
Ukrán	0	20	60	95
Összesen	2 869	5 821	7 821	10 225

Az elit fogalmának ennél részletesebb definícióját itt még nem tartjuk szükségesnek, többek között azért sem, mert a későbbi elemzések egyes aspektusainál– életmód, értékrend, reputáció, politikai preferenciák, tulajdon, kapcsolati háló – az egyes almintákat folyamatosan meg kell majd feleltetni a különböző elitdefinícóknak. Már itt is le kívánjuk azonban szögezni, hogy a „természetes elit" felfogása távol áll tőlünk, tehát esetünkben sem tartjuk alkalmazhatónak Vilfredo Pareto módszerét, hogy a „személyes kiválóságot" a betöltött tisztségek oldaláról lehetne értékelni. A hatalom oldaláról sem tartjuk célszerűnek a meghatározást, mint azt Charles Wright Mills teszi az amerikai társadalom vonatkozásában, nem is elsősorban azért, mert már az elithez tartozást is országos szintű döntési kompetenciákhoz köti, hanem még inkább azért, mert a gazdasági, politikai és katonai elit mellett a kulturális elit kategóriáját nem is alkalmazza. Természetesen

[1] Vizsgálatunk során a Központi Statisztikai Hivatalban kialakított társadalmi rétegsémát alkalmaztuk, a módszertani részleteket a 6. 1. fejezetben ismertetjük. Itt jegyezzük meg, hogy az elemzésben található 2001. évi népszámlálási adatok a KSH elektronikus adatbázisából származnak.

a szervezeti megközelítés kizárólagosságát sem tartjuk elfogadhatónak. Nem gondoljuk tehát, hogy automatikusan az elitbe sorolhatók azok a személyek, akik fontos intézményi pozíciókat töltenek be, tehát hogy esetünkben a kisebbségi önkormányzati pozíció magában elegendő lehet az elitbe való besoroláshoz. Úgy véljük, hogy a kisebbségi közösségek vonatkozásában különösen alkalmas Bibó István meghatározása. Szerinte az elit legfőbb szerepe az, hogy *„az emberi szükségletek mélyítésére, finomítására és gazdagítására mintákat, példákat adjon"*, de azt is szükségesnek tartja, hogy *„a társadalom szervezetében olyan helyeket foglaljanak el, ahonnan valóban képesek is a társadalmat irányítani".*[2]

A magyarországi kutatás esetében a kisebbségi elit elsődleges mintájául azokat a személyeket vettük, akik a kisebbségi önkormányzati választások valamelyikén az adott kisebbség települési, kerületi, fővárosi vagy országos kisebbségi önkormányzatának képviselőjévé megválasztották.[3]

A kisebbségi önkormányzatok intézményének jogalapját megteremtő kisebbségi törvény 1993. évi meghozatala óta Magyarországon négy alkalommal[4] tartottak kisebbségi önkormányzati választásokat: 1994-ben (pótválasztások 1995-ben), 1998-ban, 2002-ben és 2006-ban. Mint az alábbi táblázatból látható, a települési kisebbségi önkormányzati választások során ciklusonként folyamatosan nőtt a megszerzett mandátumok száma.

Az 1994., 1998., 2002. és 2006. évi kisebbségi önkormányzati választások legalább egyikén összesen 18 495 személy szerzett mandátumot.

Mindössze 11 személy esetében történt meg, hogy a különböző választásokon különböző kisebbségek képviseletében szereztek mandátumot – öt esetben cigány és román, három esetben cigány és horvát, egy-egy esetben cigány és szerb, illetve szlovák, valamint egy esetben horvát és német . Őket kizártuk a mintavételi eljárásból. A továbbiakban elsődleges mintának nevezett 18 484 személy kétharmada mindössze egy választás során szerzett mandátumot, egyharmadukat pedig két vagy több alkalommal is kisebbségi önkormányzati képviselővé választották.

[2] Bibó István (1986): Elit és szociális érzék. In *Válogatott tanulmányok 1935–1944. I. kötet.* Budapest: Magvető Kiadó, ., 226.

[3] A mintavételi eljárás kérdését azért is alaposabban meg kell vizsgálni, mert a kisebbségi önkormányzati rendszer létjogosultságát – lényegében a kisebbségi törvény meghozatala óta – elsősorban elitképző szerepének oldaláról támadva igyekeztek kétségbe vonni, azt állítván, hogy tagjait és vezetőit a listán elfoglalt betűrendi felsorolás szerint választották meg, vagy eltúlzott mértéket tulajdonítva az etnobiznisz jelenségének. Bár sok indulatos megnyilvánulás mögött általában kimondatlanul – de a szerzők érvrendszeréből kikövetkeztethetően – ideológiai megfontolások húzódtak meg. A motivációktól függetlenül e bírálatokat is figyelembe véve, igyekeztünk adatokat biztosítani az érveléshez. Ez azzal járt, hogy a szöveget jelentősen megterhelik a kereszttáblák és a diagramok, viszont kevesebb tér maradt a magyarázatokra. Azt gondoltuk azonban, hogy a dolgokat ez esetben is nehezebb megérteni, mint megmagyarázni. Az adatközlést nemcsak az e témában később közzéteendő elemzéseink hivatkozási helyének szánjuk, érvelésünk alapjának ellenőrzését biztosítva, hanem azt sem zárjuk ki, hogy az adatokból a miénktől eltérő következtetésekig is el lehet jutni.

[4] A 2010. évi kisebbségi önkormányzati választások adatbázisban feldolgozott eredményei elemzésünk pillanatában még nem álltak rendelkezésünkre.

2. táblázat:

A települési kisebbségi önkormányzati képviselők
kisebbségenkénti megoszlása aszerint,
hogy hány alkalommal szereztek mandátumot

Kisebbség	*1-szer*	*2-szer*	*3-szor*	*4-szer*	*Mind*	*1-szer%*	*2-szer%*	*3-szor%*	*4-szer%*
Bolgár	172	72	33		277	62,1	26,0	11,9	0,0
Cigány	8122	1922	757	209	11 010	73,8	17,5	6,9	1,9
Görög	180	84	21		285	63,2	29,5	7,4	0,0
Horvát	532	211	91	55	889	59,8	23,7	10,2	6,2
Lengyel	293	95	47		435	67,4	21,8	10,8	0,0
Német	1884	693	347	107	3031	62,2	22,9	11,4	3,5
Örmény	174	71	42	7	294	59,2	24,1	14,3	2,4
Román	283	86	38	13	420	67,4	20,5	9,0	3,1
Ruszin	243	78	18		339	71,7	23,0	5,3	0,0
Szerb	149	86	78	26	339	44,0	25,4	23,0	7,7
Szlovák	606	225	103	27	961	63,1	23,4	10,7	2,8
Szlovén	54	16	19	2	91	59,3	17,6	20,9	2,2
Ukrán	64	36	13		113	56,6	31,9	11,5	0,0
Összesen	12 756	3675	1607	446	18 484	69,0	19,9	8,7	2,4

A fenti táblázatból látjuk, hogy a fluktuáció a cigány kisebbségi önkormányzati képviselők esetében a legnagyobb: majd háromnegyedük csak egy választás során szerzett mandátumot, míg a szerbek esetében ez az arány mindössze 44%.

A reprezentatív minta kialakítása előtt arra törekedtünk, hogy először az elsődleges mintából válogassuk ki azokat a személyeket, akik a kisebbségi önkormányzati rendszeren belül betöltött pozíciójukból ítélve szorosabb, tartósabb kapcsolatban állnak az adott kisebbséggel, tehát több ciklusban is megválasztották őket, illetve az országos kisebbségi önkormányzatnak is tagjai voltak. Egyrészt tehát azokat válogattuk be a mintába, akik legalább egy ciklusban az országos önkormányzat tagjai voltak, és legalább két ciklusban szereztek települési mandátumot, másrészt pedig azokat, akik nem voltak ugyan országos önkormányzati tagok, de legalább három ciklusban voltak a települési kisebbségi önkormányzat képviselői. Ezen személyek összességét nevezzük másodlagos mintának. Körükből alakítottuk ki a nemek aránya, a korösszetétel és a lakott település típusa szerint reprezentatív mintát.

A korösszetétel tekintetében a következő csoportosítást alkalmaztuk: 18–39 évesek; 40–59 évesek; 60 és több évesek.

A lakott település típusa tekintetében alkalmazott felosztás: 1: főváros; 2: megyei jogú város; 3: egyéb város; 4: község.

A kutatás anyagi és szervezési korlátai ez alkalommal a négy legnagyobb létszámú magyarországi kisebbség, a cigányok, a németek, a szlovákok és a románok esetében tették lehetővé a lekérdezést. Esetükben a reprezentativitás három kritériuma szerint összesen 24 csoportba soroltuk a lehetséges interjúalanyokat véletlenszerű sorrendben, és a kérdezőbiztosok a csoporton belüli adott sorrend szerint pótolták a kieső címeket.

3. táblázat:

A minták reprezentativitási kategóriái

Kategória	*Nem*	*Korcsoport*	*Településtípus*
1	F	15–39	1
2	F	15–39	2
3	F	15–39	3
4	F	15–39	4
5	F	40–59	1
6	F	40–59	2
7	F	40–59	3
8	F	40–59	4
9	F	60–x	1
10	F	60–x	2
11	F	60–x	3
12	F	60–x	4
13	N	15–39	1
14	N	15–39	2
15	N	15–39	3
16	N	15–39	4
17	N	40–59	1
18	N	40–59	2
19	N	40–59	3
20	N	40–59	4
21	N	60–x	1
22	N	60–x	2
23	N	60–x	3
24	N	60–x	4

Mint ismeretes, a magyarországi kisebbségek létszáma rendkívül eltérő. Ezeket az arányokat valamelyest tükrözi a kisebbségi önkormányzati képviselők száma, de már nem állt módunkban annyi személyt lekérdezni, hogy a lekérdezettek kisebbségek szerinti reprezentativitását is biztosítsuk, és eközben a legkisebb létszámú kisebbség esetében is a statisztikai elemzéshez elegendő esetszám álljon rendelkezésünkre.

4. táblázat:

Az elsődleges minta, a másodlagos minta
és a lekérdezettek létszáma kisebbségenként

Kisebbség	*Elsődleges minta*	*Másodlagos minta*	*Másodlagos minta %*	*Lekérdezett*	*Lekérdezett %*
Cigány	11 010	994	57,9	219	42,0
Német	3031	475	27,6	128	24,5
Szlovák	961	161	9,4	122	23,4
Román	420	88	5,1	53	10,2
Összesen	15 422	1718	100,0	522	100,0

Mint látjuk, a lekérdezettek összlétszámában a kisebbségi önkormányzati képviselők összlétszámához viszonyítva több mint kétszeres arányban vannak képviselve a szlovákok és a románok, amit elsősorban a cigány lekérdezettek kisebb száma ellentételez. A románok és a szlovákok esetében azonban csak ezzel a korrekcióval juthattunk olyan esetszámhoz, amelyet még valamelyest megbízható módon statisztikailag elemezni lehet. A számos más tartalmi szempont mellett ez a mintavételi eljárás is arra figyelmeztet bennünket, hogy az arányszámítások csak az egyes kisebbségi almintákon belül relevánsak.

3. A REPREZENTATIVITÁS

3. 1. A nemek aránya

A kisebbségi önkormányzati képviselők összességét képező, 18484 fős elsődleges minta 62,3%-a volt férfi. Azok között, akiket legalább két, illetve három alkalommal választottak meg képviselőnek (ezek összlétszáma 2170 fő), a férfiak aránya már 69,9%-ra növekedett. A lekérdezettek körében a férfiak aránya 67%-ot tett ki.

Kisebbségi almintánként azonban – mint az az alábbi táblázatból kitűnik – jelentős különbség tapasztalható.

Láthatjuk, hogy a férfiak aránya a cigányok esetében volt a legmagasabb mind az elsődleges, mind a másodlagos mintában, mind a lekérdezettek körében. Ugyancsak mindhárom kategóriában a szlovákok esetében volt a férfiak aránya a legalacsonyabb, és esetükben csak a kérdezettek körében volt valamivel több a férfi, mint a nő. Érdekes ugyanakkor megfigyelni, hogy a másodlagos mintához képest a cigányok és a németek körében a nők, míg a románok és a szlovákok körében a férfiak mutattak nagyobb válaszadási hajlandóságot. Ennél árnyaltabb megállapítást erre a jelenségre vonatkozóan

a viszonylag kis esetszámok miatt és a lekérdezés egyéb módszertani részleteinek ismerete nélkül e helyütt nem tehetünk.[5]

5. táblázat:

A férfiak aránya az elsődleges mintában,
a másodlagos mintában
és a lekérdezettek között kisebbségenként

Alminta	*Minta 1*	*Minta 2*	*Lekérdezettek*
Cigány	70,6	83,5	80,8
Német	50,1	61,5	57,0
Román	52,9	64,8	66,0
Szlovák	40,3	41,6	53,3
Összesen	62,3	69,9	67,0

A nők emancipálódását szemléletesen mutatja az is, hogy az egyes kisebbségi önkormányzati választások során mind jobban nőtt a megválasztott nők aránya. Mint az alábbi táblázatból kitűnik, az 1994. évi német kisebbségi önkormányzati választásokon a megválasztottak alig több mint egyharmada volt nő, és arányuk folyamatos növekedése mellett 2006-ban már ők voltak többségben.

6. táblázat:

A megválasztott férfiak és nők aránya a német kisebbségi
önkormányzati választásokon

Választás éve	*Férfi*	*Nő*	*Összesen*	*Férfi %*	*Nő %*
1994	304	164	468	65,0	35,0
1998	615	438	1 053	58,4	41,6
2002	694	636	1 330	52,2	47,8
2006	849	1 041	1 890	44,9	55,1

A nők aránya a cigány kisebbségi önkormányzati képviselők körében volt a legalacsonyabb, de a választási ciklusok során folyamatosan nőtt. Nagyjából 2006-ban jutottak el oda, ahonnan például a románok 1994-ben indultak.

[5] A lekérdezést a Medián Közvélemény- és Piackutató Intézet végezte. A szerzőknek a kérdőív összeállításán túl sem a kérdezőbiztosok megválasztására és előkészítésére, sem a lekérdezés lebonyolításának folyamatára nem volt sem rálátása, sem befolyása, így az ilyen vonatkozású témákban nem fogunk feltételezésekbe bocsátkozni. Ezzel együtt meg kell állapítani, hogy az eddig Magyarországon elvégzett, kimondottan a kisebbségi elitekre összpontosító kérdőíves felmérések közül a jelenlegi tekinthető a legátfogóbbnak és legkomplexebbnek.

7. táblázat:

A megválasztott férfiak és nők aránya
a cigány kisebbségi önkormányzati választásokon

Választás éve	*Férfi*	*Nő*	*Összesen*	*F%*	*N%*
1994	1 553	343	1 896	81,9	18,1
1998	2 618	730	3 348	78,2	21,8
2002	3 098	1 154	4 252	72,9	27,1
2006	3 813	1 777	5 590	68,2	31,8

Ugyanakkor a románok esetében mutatkozik a legkisebb mértékű változás a nemek közötti arányban, de a nők térnyerése itt is érzékelhető.

8. táblázat:

A megválasztott férfiak és nők aránya
a román kisebbségi önkormányzati választásokon

Választás éve	*Férfi*	*Nő*	*Összesen*	*F%*	*N%*
1994	32	15	47	68,1	31,9
1998	83	67	150	55,3	44,7
2002	111	90	201	55,2	44,8
2006	125	105	230	54,3	45,7

Külön vizsgálatot igényelne annak kiderítése, mivel magyarázható a nők domináns jelenléte a szlovák kisebbségi önkormányzati képviselők soraiban. Az alábbi táblázatból láthatjuk, hogy 2006-ban a szlovák kisebbségi önkormányzati képviselőknek már majd kétharmada nő volt, és arányuk a korábbi választások mindegyike során is jelenősen meghaladta a többi kisebbségben tapasztalt arányt.

9. táblázat:

A megválasztott férfiak és nők aránya
a szlovák kisebbségi önkormányzati választásokon

Választás éve	*Férfi*	*Nő*	*Összesen*	*F%*	*N%*
1994	76	57	133	57,1	42,9
1998	135	168	303	44,6	55,4
2002	190	268	458	41,5	58,5
2006	203	377	580	35,0	65,0

Egészében véve azonban a lekérdezés a nemek aránya tekintetében reprezentatívnak mondható, a kisebbségek sorrendje mindhárom minta-kategóriában megegyezik.

3. 2. A korösszetétel

Az elsődleges minta esetében a kisebbségi önkormányzati képviselők több mint a fele 40 és 59 év közötti. A másik felük esetében nagyjából kétszer annyian vannak a 40 év alattiak, mint a 60 éven felüliek.

A „fiatalok" csoportjának aránya a cigányok esetében a legnagyobb (36,3%), és alapvetően az ő részesedésük határozza meg az összes kisebbségi képviselő esetében tapasztalható 30,9%-os átlagot is. Az összes kisebbség képviselőinek átlagértékét még csak a bolgárok, illetve kisebb mértékben az örmények és az ukránok haladják meg. A fiatal képviselők aránya a románok és a szlovákok esetében a legalacsonyabb: 17% körüli.

Ugyanakkor a 60 év felettiek aránya a cigányok esetében egyedülállóan alacsony, mindössze 8,5%. Ismerve a cigány kötődésűek[6] összességének életkori jellemzőit, ez nem meglepő, hiszen a magukat cigánynak vallók átlagéletkora is igen alacsony. Az e korcsoporthoz tartozók aránya például a szlovákok esetében megközelíti a 38%-ot.

10. táblázat:

A kisebbségi önkormányzati képviselők összlétszámának (elsődleges minta) megoszlása korcsoportok szerint

Kisebbség	*18–39*	*40–59*	*60–x*	*Együtt*	*18–39 %*	*40–59 %*	*60–x %*
Bolgár	97	119	61	277	35,0	43,0	22,0
Cigány	3 999	6 073	938	11 010	36,3	55,2	8,5
Görög	82	133	70	285	28,8	46,7	24,6
Horvát	206	470	213	889	23,2	52,9	24,0
Lengyel	119	199	117	435	27,4	45,7	26,9
Német	653	1555	823	3 031	21,5	51,3	27,2
Örmény	93	96	105	294	31,6	32,7	35,7
Román	74	214	132	420	17,6	51,0	31,4
Ruszin	69	157	113	339	20,4	46,3	33,3
Szerb	95	153	91	339	28,0	45,1	26,8
Szlovák	165	432	364	961	17,2	45,0	37,9
Szlovén	20	52	19	91	22,0	57,1	20,9
Ukrán	36	60	17	113	31,9	53,1	15,0
Összesen	5 708	9 713	3 063	18 484	30,9	52,5	16,6

[6] Elemzésünk során azt a személyt nevezzük kisebbségi kötődésűnek, aki a 2001. évi népszámlálás nemzeti-etnikai identitásra vonatkozó négy kérdése (nemzetiség, kulturális kötődés, anyanyelv, családi-baráti körben használt nyelv) közül legalább az egyik esetében egy adott nemzeti-etnikai közösséghez tartozónak vallotta magát.

Az egyes választások során megválasztott képviselők korösszetétele nem változott olyan mértékben, mint amilyenben az egyes kisebbségek képviselőinek korösszetétele egymástól különbözik.

11. táblázat:

A 18–39 éves képviselők százalékaránya
a választás évében betöltött koruk szerint

Év	*Cigány*	*Német*	*Román*	*Szlovák*
1994	64,7	31,0	26,1	30,9
1998	59,3	35,0	37,4	31,7
2002	54,5	28,5	33,3	26,4
2006	57,0	30,0	22,2	22,3

A másodlagos mintában szereplők korösszetétele természetesen az elsődleges mintáénál jóval magasabb, mivel oda azokat válogattuk be, akiket legalább két, illetve három alkalommal választottak meg, tehát már 2002-ben, illetve 1998-ban is nagykorúaknak kellett lenniük.

12. táblázat:

A másodlagos minta korcsoportok szerinti megoszlása
kisebbségenként

Kisebbség	*18–39*	*40–59*	*60–x*	*Együtt*	*18–39%*	*40–59%*	*60–x%*
Bolgár	4	17	12	33	12,1	51,5	36,4
Cigány	130	716	148	994	13,1	72,0	14,9
Görög	1	14	6	21	4,8	66,7	28,6
Horvát	15	80	51	146	10,3	54,8	34,9
Lengyel	3	23	21	47	6,4	48,9	44,7
Német	36	287	152	475	7,6	60,4	32,0
Örmény	6	26	17	49	12,2	53,1	34,7
Román	3	46	39	88	3,4	52,3	44,3
Ruszin	2	6	10	18	11,1	33,3	55,6
Szerb	21	53	30	104	20,2	51,0	28,8
Szlovák	12	81	68	161	7,5	50,3	42,2
Szlovén	1	17	3	21	4,8	81,0	14,3
Ukrán	1	11	1	13	7,7	84,6	7,7
Összesen	235	1 377	558	2 170	10,8	63,5	25,7

A másodlagos minta arányait összességében viszonylag jól tükrözi a lekérdezettek megoszlása (két személy életkora ismeretlen).

13. táblázat:

A lekérdezettek aránya korcsoportonként

Kisebbség	*18–39*	*40–59*	*60–x*	*Együtt*	*18–39%*	*40–59%*	*60–x%*
Cigány	38	153	28	219	17,4	69,9	12,8
Német	11	83	33	127	8,7	65,4	26,0
Román	1	31	21	53	1,9	58,5	39,6
Szlovák	7	65	49	121	5,8	53,7	40,5
Összesen	57	332	131	520	11,0	63,8	25,2

Ha most a 18–39 évesek arányát összevetjük az elsődleges mintában, a másodlagos mintában és a lekérdezettek körében, akkor megállapíthatjuk, hogy arányuk mindhárom minta-kategória tekintetében a cigányságnál a legmagasabb. Érdekes megfigyelni, hogy miközben az elsődleges mintában a 18–39 évesek aránya a románoknál és szlovákoknál nagyjából megegyezik, a másodlagos mintába – tehát azok közé, akik nagyobb és tartósabb befolyással bírtak az önkormányzati rendszerben – a románoknál feleannyian kerültek be, mint a szlovákoknál. Ez az aránytorzulás még kifejezettebb a lekérdezettek számát illetően. Mielőtt mélyebb következtetéseket vonnánk le a kisebbségi társadalom szerkezetéről, emlékeztetnünk kell az esetszámok csekély voltára, ám akkor sem lehet véletlen, hogy az 53 román lekérdezett közül egyetlen egy volt 40 évnél fiatalabb.

14. táblázat:

A 18-39 évesek aránya az elsődleges mintában,
a másodlagos mintában és a lekérdezettek körében

Alminta	*Minta1*	*Minta2*	*Lekérdezettek*
Cigány	36,3	13,1	17,4
Német	21,5	7,6	8,7
Román	17,6	3,4	1,9
Szlovák	17,2	7,5	5,8
Összesen	30,9	10,8	11,0

3. 3. A lakott település típusa

A másodlagos mintába tartozó kisebbségi önkormányzati képviselőknek az általuk lakott település típusát vizsgálva láthatjuk, hogy több mint felük községekben élt, és alig egyötödük lakott Budapesten vagy megyei jogú városban.

Fokozottan érvényes ez arra a négy legnagyobb lélekszámú kisebbségre, amelyek képviselőinek körében a lekérdezést végeztük.

15. táblázat:

A másodlagos minta megoszlása a lakott település típusa szerint

Kisebbség	*Budapest*	*Megyei jogú város*	*Egyéb város*	*Község*	*Összesen*	*Budapest %*	*Megyei jogú város %*	*Egyéb város %*	*Község %*
Bolgár	16	12	3	2	33	48,5	36,4	9,1	6,1
Cigány	35	45	247	667	994	3,5	4,5	24,8	67,1
Görög	16	4	1		21	76,2	19,0	4,8	0,0
Horvát	45	10	29	62	146	30,8	6,8	19,9	42,5
Lengyel	18	12	11	6	47	38,3	25,5	23,4	12,8
Német	43	35	123	274	475	9,1	7,4	25,9	57,7
Örmény	28	13	3	5	49	57,1	26,5	6,1	10,2
Román	17	6	21	44	88	19,3	6,8	23,9	50,0
Ruszin	7		5	6	18	38,9	0,0	27,8	33,3
Szerb	40	9	25	30	104	38,5	8,7	24,0	28,8
Szlovák	26	22	28	85	161	16,1	13,7	17,4	52,8
Szlovén	4	4	6	7	21	19,0	19,0	28,6	33,3
Ukrán	6	3	4		13	46,2	23,1	30,8	0,0
Összesen	301	175	506	1188	2170	13,9	8,1	23,3	54,7

16. táblázat:

A lekérdezettek megoszlása a lakott település típusa szerint

Kisebbség	*Budapest*	*Megyei jogú város*	*Egyéb város*	*Község*	*Összesen*	*Budapest %*	*Megyei jogú város %*	*Egyéb város %*	*Község %*
Cigány	5	15	58	140	218	2,3	6,9	26,6	64,2
Német	5	12	34	61	112	4,5	10,7	30,4	54,5
Román	4	2	13	30	49	8,2	4,1	26,5	61,2
Szlovák	18	24	20	55	117	15,4	20,5	17,1	47,0
Összesen	32	53	125	286	496	6,5	10,7	25,2	57,7

A másodlagos minta és a lekérdezettek településtípus szerinti megoszlását összehasonlítva láthatjuk, hogy a lekérdezettek aránya elsősorban Budapesten kisebb, mint azt a reprezentativitás megkövetelné, méghozzá minden kisebbség esetében. Mind a német, mind a román almintában kevesebb, mint feleannyi budapesti lekérdezett van, mint amekkora a budapestiek aránya a német, illetve román kisebbségi önkormányzati kép-

viselők összlétszámán belül. A megyei jogú városok a szlovákok, az egyéb városok a németek, a községek pedig a románok esetében vannak jelentősen felülreprezentálva. Ahhoz azonban, hogy mindebből a válaszadási hajlandóságra nézve megbízható megállapításokat tehessünk, részletesebb elemzésekre lenne szükség.

17. táblázat:

A másodlagos minta és a lekérdezettek megoszlásának összehasonlítása a lakott település típusa szerint

Kisebbség	*Budapest*		*Megyei jogú város*		*Egyéb város*		*Község*	
	Minta 1	*Lekérdezettek*	*Minta 1*	*Lekérdezettek*	*Minta 1*	*Lekérdezettek*	*Minta 1*	*Lekérdezettek*
Cigány	3,5	2,3	4,5	6,9	24,8	26,6	67,1	64,2
Német	9,1	4,5	7,4	10,7	25,9	30,4	57,7	54,5
Román	19,3	8,2	6,8	4,1	23,9	26,5	50,0	61,2
Szlovák	16,1	15,4	13,7	20,5	17,4	17,1	52,8	47,0
Összesen	13,9	6,5	8,1	10,7	23,3	25,2	54,7	57,7

4. A TÁRSADALMI-GAZDASÁGI HELYZET

Mielőtt az elitkutatás részleteiben elmélyednénk, vizsgáljuk meg először, hogy a kisebbségi önkormányzati képviselők, a lekérdezett minta jellemzői alapján, tekinthetők-e egyáltalán az adott kisebbségi közösség elitjének, s ha igen, miben és mennyiben tekinthetők annak, milyenek e tekintetben az egyes kisebbségek közötti különbségek.

A vizsgálatot három szempont alapján végeztük el. Megvizsgáltuk az adott kisebbség önkormányzati képviselőinek iskolai végzettségét, foglalkozását és gazdasági aktivitását, majd elhelyeztük őket a KSH által kidolgozott társadalmi rétegsémába, amely az előző három kategória értékeinek felhasználásával kialakított szintetikus mutató. Az eredményeket összevetettük a lakónépesség összességének értékeivel, az adott kisebbségi kötődésűek összlétszámának jellemzőivel, és egymás között is összehasonlítjuk az egyes kisebbségek jellemzőit. Az is ismeretes, hogy az össznépesség szóbanforgó jellemzői között jelentős területi különbségek mutatkoznak, ezért azt is fontosnak tartjuk megvizsgálni, hogy az adott kisebbségi önkormányzati képviselőinek esetében letükröződnek-e ezek a területi különbségek.

4. 1. Iskolai végzettség

Mint már több elemzésünkben kimutattuk, a magyarországi kisebbségek képzettségi jellemzői – a cigányság kivételével – nem térnek el jelentősen az országos átlagtól, s az eltérés is legnagyobbrészt a korösszetételben mutatkozó különbségekből ered. Ezért, ha azt akarjuk megvizsgálni, hogy a felmérés során megkérdezetteknek (áttételesen persze a kisebbségi önkormányzatok tagjainak) a képzettségi jellemzői hogyan viszonyulnak az általuk képviselt csoport adott jellemzőihez, akkor az azonos korösszetételűeket kell összehasonlítanunk.

A kérdőívnek a kérdezettek iskolai végzettségét tudakoló kérdése 14 válaszlehetőséget adott. A válaszok almintánként a következőképp oszlottak meg:

A kisebbségi közösségek tagjainak végzettségi adatait a 2001. évi népszámlálás KSH általi adatközlésének 24. kötetéből vettük. Miután a KSH táblázata 10 kategóriát, a kérdőív kérdése pedig 14 kategóriát tartalmaz, az összehasonlíthatóság érdekében mindkét adatállományt aggregáltuk négy kategóriába:

1. Az általános iskola 8 osztályát sem végezte el;
2. Általános iskola;
3. Középiskola;
4. Egyetem, főiskola.

18. táblázat:

Mi az Ön legmagasabb iskolai végzettsége?

	Cigány	*Német*	*Román*	*Szlovák*	*Összesen*
Kevesebb, mint négy elemi	1	0	0	0	1
	0,5%	0,0%	0,0%	0,0%	0,2%
4 elemi	3	0	0	0	3
	1,4%	0,0%	0,0%	0,0%	0,6%
6 elemi	2	1	0	0	3
	0,9%	0,8%	0,0%	0,0%	0,6%
4 polgári	0	1	1	0	2
	0,0%	0,8%	1,9%	0,0%	0,4%
8 általánosnál kevesebb	12	0	0	1	13
	5,5%	0,0%	0,0%	0,8%	2,5%
8 általános	68	0	3	1	72
	31,1%	0,0%	5,7%	0,8%	13,8%
Szakmunkás, tanoncképző	71	19	7	13	110
	32,4%	14,8%	13,2%	10,7%	21,1%

A táblázat folytatását lásd a következő oldalon!

	Cigány	*Német*	*Román*	*Szlovák*	*Összesen*
Kereskedelmi, szakiskola	3	1	2	2	8
	1,4%	0,8%	3,8%	1,6%	1,5%
Szakközépiskola, technikum	30	19	5	10	64
	13,7%	14,8%	9,4%	8,2%	12,3%
Gimnáziumi érettségi	8	20	6	15	49
	3,7%	15,6%	11,3%	12,3%	9,4%
Főiskolai diploma	17	32	14	38	101
	7,8%	25,0%	26,4%	31,1%	19,3%
Egyetemi diploma	4	33	12	41	90
	1,8%	25,8%	22,6%	33,6%	17,2%
Tudományos fokozat	0	2	3	1	6
	0,0%	1,6%	5,7%	0,8%	1,1%
Összesen	219	128	53	122	522
	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Cigányok

19. táblázat:

A cigány kötődésűek adott korcsoportjának végzettség szerinti megoszlása

Cigány	*Általános iskola nélkül*	*Általános iskola 8 osztály*	*Kozépiskola*	*Egyetem*	*Mind*	*Általános iskola nélkül %*	*Általános iskola 8 osztály %*	*Kozépiskola %*	*Egyetem %*
20–24	5 163	10 631	3 530	217	19 541	26,4	54,4	18,1	1,1
25–29	5 063	10 900	2 786	205	18 954	26,7	57,5	14,7	1,1
30–34	4 501	9 636	2 139	134	16 410	27,4	58,7	13,0	0,8
35–39	4 780	8 077	1 986	120	14 963	31,9	54,0	13,3	0,8
40–44	5 944	6 492	1 340	118	13 894	42,8	46,7	9,6	0,8
45–49	4 539	4 642	898	124	10 203	44,5	45,5	8,8	1,2
50–54	3 932	2 509	594	81	7 116	55,3	35,3	8,3	1,1
55–59	3 160	1093	183	48	4 484	70,5	24,4	4,1	1,1
60–64	2 998	749	52	28	3 827	78,3	19,6	1,4	0,7
65–69	2 242	367	36	25	2 670	84,0	13,7	1,3	0,9
70–74	1 567	157	17	15	1 756	89,2	8,9	1,0	0,9

A táblázat folytatását lásd a következő oldalon!

Cigány	*Általános iskola nélkül*	*Általános iskola 8 osztály*	*Középiskola*	*Egyetem*	*Mind*	*Általános iskola nélkül %*	*Általános iskola 8 osztály %*	*Középiskola %*	*Egyetem %*
75–79	766	75	10	12	863	88,8	8,7	1,2	1,4
80–84	279	22	8	2	311	89,7	7,1	2,6	0,6
Mind	44 934	55 350	13 579	1 129	114 992	39,1	48,1	11,8	1,0

20. táblázat:

A cigány alminta lekérdezettjeinek iskolai végzettség szerinti megoszlása korcsoportonként

Cigány	*Általános iskola nélkül*	*Általános iskola 8 osztály*	*Középiskola*	*Egyetem*	*Mind*	*Általános iskola nélkül %*	*Általános iskola 8 osztály %*	*Középiskola %*	*Egyetem %*
20–24			1		1	0,0	0,0	100,0	0,0
25–29	1	2	1		4	25,0	50,0	25,0	0,0
30–34		4	7	1	12	0,0	33,3	58,3	8,3
35–39	1	4	13	3	21	4,8	19,0	61,9	14,3
40–44	1	10	18	2	31	3,2	32,3	58,1	6,5
45–49	3	14	17	6	40	7,5	35,0	42,5	15,0
50–54	3	8	27	8	46	6,5	17,4	58,7	17,4
55–59	4	16	16		36	11,1	44,4	44,4	0,0
60–64	1	8	8		17	5,9	47,1	47,1	0,0
65–69	1	2	2		5	20,0	40,0	40,0	0,0
70–74	2		1		3	66,7	0,0	33,3	0,0
75–79			1	1	2	0,0	0,0	50,0	50,0
80–84	1				1	100,0	0,0	0,0	0,0
Mind	18	68	112	21	219	8,2	31,1	51,1	9,6

Németek

21. táblázat:

A német kötődésűek adott korcsoportjának végzettség szerinti megoszlása

Német	*Általános iskola nélkül*	*Általános iskola 8 osztály*	*Középiskola*	*Egyetem*	*Mind*	*Általános iskola nélkül %*	*Általános iskola 8 osztály %*	*Középiskola %*	*Egyetem %*
20–24	–	–	–	–	–	–	–	–	–
25–29	22	513	4 100	2 655	7 290	0,3	7,0	56,2	36,4
30–34	17	474	4 393	2 419	7 303	0,2	6,5	60,2	33,1
35–39	20	528	4 501	2 321	7 370	0,3	7,2	61,1	31,5
40–44	38	1 124	5 908	2 530	9 600	0,4	11,7	61,5	26,4
45–49	58	1 807	7 127	2 790	11 782	0,5	15,3	60,5	23,7
50–54	64	1 628	5 441	2 396	9 529	0,7	17,1	57,1	25,1
55–59	166	3 224	3 160	2 072	8 622	1,9	37,4	36,7	24,0
60–64	567	4 418	1 785	1 191	7 961	7,1	55,5	22,4	15,0
65–69	1 744	3 893	1 053	976	7 666	22,7	50,8	13,7	12,7
70–74	2 977	2 899	976	809	7 661	38,9	37,8	12,7	10,6
75–79	3 763	1 153	615	550	6 081	61,9	19,0	10,1	9,0
80–84	1 941	555	302	235	3 033	64,0	18,3	10,0	7,7
Mind	11 377	22 216	39 361	20 944	93 898	12,1	23,7	41,9	22,3

22. táblázat:

A német alminta lekérdezettjeinek iskolai végzettség szerinti megoszlása korcsoportonként

Német	*Általános iskola nélkül*	*Általános iskola 8 osztály*	*Középiskola*	*Egyetem*	*Mind*	*Általános iskola nélkül %*	*Általános iskola 8 osztály %*	*Középiskola %*	*Egyetem %*
20–24	–	–	–	–	–	–	–	–	–
25–29			1		1	0,0	0,0	100,0	0,0
30–34			2	2	4	0,0	0,0	50,0	50,0
35–39			3	3	6	0,0	0,0	50,0	50,0
40–44			1	6	7	0,0	0,0	14,3	85,7

A táblázat folytatását lásd a következő oldalon!

Német	*Általános iskola nélkül*	*Általános iskola 8 osztály*	*Középiskola*	*Egyetem*	*Mind*	*Általános iskola nélkül %*	*Általános iskola 8 osztály %*	*Középiskola %*	*Egyetem %*
45–49			5	15	20	0,0	0,0	25,0	75,0
50–54			14	15	29	0,0	0,0	48,3	51,7
55–59			13	14	27	0,0	0,0	48,1	51,9
60–64			6	6	12	0,0	0,0	50,0	50,0
65–69			8	3	11	0,0	0,0	72,7	27,3
70–74			4	2	6	0,0	0,0	66,7	33,3
75–79	2			1	3	66,7	0,0	0,0	33,3
80–84			1		1	0,0	0,0	100,0	0,0
Mind	2	0	58	67	127	1,6	0,0	45,7	52,8

Románok

23. táblázat:

A román kötődésűek adott korcsoportjának végzettség szerinti megoszlása

Román	*Általános iskola nélkül*	*Általános iskola 8 osztály*	*Középiskola*	*Egyetem*	*Mind*	*Általános iskola nélkül %*	*Általános iskola 8 osztály %*	*Középiskola %*	*Egyetem %*
20–24	–	–	–	–	–	–	–	–	–
25–29	30	323	1095	246	1694	1,8	19,1	64,6	14,5
40–44	40	274	678	239	1231	3,2	22,3	55,1	19,4
45–49	40	321	565	232	1158	3,5	27,7	48,8	20,0
50–54	73	276	448	195	992	7,4	27,8	45,2	19,7
55–59	88	304	194	150	736	12,0	41,3	26,4	20,4
60–64	219	330	129	106	784	27,9	42,1	16,5	13,5
65–69	307	212	85	89	693	44,3	30,6	12,3	12,8
70–74	333	176	55	60	624	53,4	28,2	8,8	9,6
75–79	330	97	47	40	514	64,2	18,9	9,1	7,8
Mind	1460	2313	3296	1357	8426	17,3	27,5	39,1	16,1

24. táblázat:

A román alminta lekérdezettjeinek iskolai végzettség szerinti megoszlása korcsoportonként

Román	*Általános iskola nélkül*	*Általános iskola 8 osztály*	*Kozépiskola*	*Egyetem*	*Mind*	*Általános iskola nélkül %*	*Általános iskola 8 osztály %*	*Kozépiskola %*	*Egyetem %*
20–24	–	–	–	–	–	–	–	–	–
25–29				1	1	0,0	0,0	0,0	100,0
40–44			1	4	5	0,0	0,0	20,0	80,0
45–49		1	2	4	7	0,0	14,3	28,6	57,1
50–54			3	6	9	0,0	0,0	33,3	66,7
55–59		2	4	4	10	0,0	20,0	40,0	40,0
60–64			5	2	7	0,0	0,0	71,4	28,6
65–69			3	5	8	0,0	0,0	37,5	62,5
70–74			1	3	4	0,0	0,0	25,0	75,0
75–79	1		1		2	50,0	0,0	50,0	0,0
Mind	1	3	20	29	53	1,9	5,7	37,7	54,7

Szlovákok

25. táblázat:

A szlovák kötődésűek adott korcsoportjának végzettség szerinti megoszlása

Szlovák	*Általános iskola nélkül*	*Általános iskola 8 osztály*	*Kozépiskola*	*Egyetem*	*Mind*	*Általános iskola nélkül %*	*Általános iskola 8 osztály %*	*Kozépiskola %*	*Egyetem %*
20–24	–	–	–	–	–	–	–	–	–
25–29	–	–	–	–	–	–	–	–	–
30–34	14	274	1 301	555	2 144	0,7	12,8	60,7	25,9
35–39	19	296	1 250	450	2 015	0,9	14,7	62,0	22,3
40–44	26	549	1 586	585	2 746	0,9	20,0	57,8	21,3
45–49	34	838	1 833	571	3 276	1,0	25,6	56,0	17,4
50–54	38	1 023	1 784	541	3 386	1,1	30,2	52,7	16,0
55–59	140	1 550	944	398	3 032	4,6	51,1	31,1	13,1

A táblázat folytatását lásd a következő oldalon!

Szlovák	*Általános iskola nélkül*	*Általános iskola 8 osztály*	*Középiskola*	*Egyetem*	*Mind*	*Általános iskola nélkül %*	*Általános iskola 8 osztály %*	*Középiskola %*	*Egyetem %*
60–64	269	1 848	515	316	2 948	9,1	62,7	17,5	10,7
65–69	812	1 596	339	210	2 957	27,5	54,0	11,5	7,1
70–74	1 312	1 166	255	207	2 940	44,6	39,7	8,7	7,0
75–79	1 766	495	156	116	2 533	69,7	19,5	6,2	4,6
80–84	910	204	78	45	1237	73,6	16,5	6,3	3,6
Mind	5 340	9 839	10 041	3 994	29 214	18,3	33,7	34,4	13,7

26. táblázat:

A szlovák alminta lekérdezettjeinek iskolai végzettség szerinti megoszlása korcsoportonként

Szlovák	*Általános iskola nélkül*	*Általános iskola 8 osztály*	*Középiskola*	*Egyetem*	*Mind*	*Általános iskola nélkül %*	*Általános iskola 8 osztály %*	*Középiskola %*	*Egyetem %*
20–24	–	–	–	–	–	–	–	–	–
25–29	–	–	–	–	–	–	–	–	–
30–34			1	2	3	0,0	0,0	33,3	66,7
35–39			2	2	4	0,0	0,0	50,0	50,0
40–44			1	4	5	0,0	0,0	20,0	80,0
45–49			3	11	14	0,0	0,0	21,4	78,6
50–54			6	15	21	0,0	0,0	28,6	71,4
55–59			9	16	25	0,0	0,0	36,0	64,0
60–64	1		7	12	20	5,0	0,0	35,0	60,0
65–69			1	10	11	0,0	0,0	9,1	90,9
70–74		1	3	5	9	0,0	11,1	33,3	55,6
75–79			3	3	6	0,0	0,0	50,0	50,0
80–84			3		3	0,0	0,0	100,0	0,0
Mind	1	1	39	80	121	0,8	0,8	32,2	66,1

Összehasonlítás

Végül álljon itt a 2001. évi népszámlálás során magyar kötődést vallók iskolai végzettség szerinti megoszlását bemutató táblázat a vonatkozó ötéves korcsoportok adataival.

Ha most az iménti táblázatok adatait összevonjuk, láthatjuk, hogy az alminták min-

degyikében a felsőfokú képzettségűek jelentősen felülreprezentáltak a kisebbségi közösség egészének arányaihoz viszonyítva. A cigányok esetében ez az aránykülönbség majdnem tízszeres. Esetükben azonban legalább ennyire fontos a legalább középiskolát végzettek majdnem ötszörös aránya.

27. táblázat:

A magyar kötődésűek adott korcsoportjának végzettség szerinti megoszlása

Magyar	*Általános iskola nélkül*	*Általános iskola 8 osztály*	*Középiskola*	*Egyetem*	*Mind*	*Általános iskola nélkül %*	*Általános iskola 8 osztály %*	*Középiskola %*	*Egyetem %*
20–24	14 096	115 688	461 266	166 930	757 980	1,9	15,3	60,9	22,0
25–29	13 206	131 111	456 153	136 903	737 373	1,8	17,8	61,9	18,6
30–34	12 159	122 961	410 616	110 453	656 189	1,9	18,7	62,6	16,8
35–39	12 544	109 812	351 587	96 668	570 611	2,2	19,2	61,6	16,9
40–44	17 812	159 734	386 387	102 943	666 876	2,7	24,0	57,9	15,4
45–49	18 783	215 826	429 012	114 893	778 514	2,4	27,7	55,1	14,8
50–54	20 906	202 697	348 148	97 132	668 883	3,1	30,3	52,0	14,5
55–59	35 617	267 361	197 098	83 170	583 246	6,1	45,8	33,8	14,3
60–64	67 446	291 896	105 741	51 265	516 348	13,1	56,5	20,5	9,9
65–69	124 028	235 795	71 624	42 990	474 437	26,1	49,7	15,1	9,1
70–74	165 757	167 562	55 335	34 981	423 635	39,1	39,6	13,1	8,3
75–79	187 177	85 142	35 600	20 181	328 100	57,0	26,0	10,9	6,2
80–84	89 364	35 813	15 232	8 582	148 991	60,0	24,0	10,2	5,8
Mind	778 895	21 41 398	3 323 799	1 067 091	7 311 183	10,7	29,3	45,5	14,6

28. táblázat:

A lekérdezettek és a velük azonos ötéves korcsoportokba tartozó kisebbségi kötődésűek megoszlása legmagasabb iskolai végzettség szerint

	Befejezett általános iskola nélkül		*Általános iskola*		*Középiskola*		*Főiskola, egyetem*	
	Kötődés	*Lekérdezett*	*Kötődés*	*Lekérdezett*	*Kötődés*	*Lekérdezett*	*Kötődés*	*Lekérdezett*
Cigány	39,1	8,2	48,1	31,1	11,8	51,1	1,0	9,6
Német	12,1	1,6	23,7	0,0	41,9	45,7	22,3	52,8
Román	17,3	1,9	27,5	5,7	39,1	37,7	16,1	54,7
Szlovák	18,3	0,8	33,7	0,8	34,4	32,2	13,7	66,1
Magyar	10,7		29,3		45,5		14,6	

4. 2. Gazdasági aktivitás

A kérdezettek gazdasági aktivitását a kérdőív 82. kérdése tudakolta *(„Jelenleg mivel foglalkozik? Dolgozik vagy valami mást csinál?”)*. A válaszok az alábbi táblázat szerint oszlottak meg.

29. táblázat:

A kérdőív 82. kérdésére adott válaszok megoszlása
(abszolút számok)

	Cigány	*Német*	*Román*	*Szlovák*	*Összesen*
Dolgozik bármilyen formában	86	65	19	54	224
Munkanélküli, vagy éppen munkát keres	33	2			35
Háztartásbeli		2			2
Anyasági segélyen van (GYES, GYED, vagy más)	4		1	1	6
Nyugdíjas	53	33	19	42	147
Nem képes dolgozni	3				3
Nem dolgozik és más tevékenységet sem folytat	3	2	1	1	7
Más tevékenységet folytat, mint az előbbiek	2	1		1	4
Nincs válasz	35	23	13	23	94
Összesen	219	128	53	122	522

A fenti táblázatra pillantva nem lehet nem észrevenni a rendkívül magas adathiányt. Megvizsgáltuk, hogy ezekben az esetekben a kérdezett hogyan nyilatkozott iskolai végzettségéről. Adataikat az alábbi táblázat tartalmazza.

A későbbi elemzések során majd még részletesebben meg kell vizsgálni, mely esetekben vannak az adathiánynak strukturális okai, vizsgálatunk jelenlegi szempontja tekintetében azonban megkockáztathatjuk a megállapítást, hogy a magas adathiány mögött e kérdés esetében elsősorban lekérdezés-technikai okokat feltételezhetünk.

Az elemzés folytatásában a gazdasági aktivitás szerinti megoszlás százalékait az érvényes válaszokra számítottuk ki.

30. táblázat:

A kérdőív 82. kérdésére adott válaszok megoszlása
(százalék)

	Cigány	*Német*	*Román*	*Szlovák*	*Összesen*
Dolgozik bármilyen formában	39,3	50,8	35,8	44,3	42,9
Munkanélküli, vagy éppen munkát keres	15,1	1,6	0,0	0,0	6,7
Háztartásbeli	0,0	1,6	0,0	0,0	0,4
Anyasági segélyen van (GYES, GYED, vagy más)	1,8	0,0	1,9	0,8	1,1
Nyugdíjas	24,2	25,8	35,8	34,4	28,2
Nem képes dolgozni	1,4	0,0	0,0	0,0	0,6
Nem dolgozik és más tevékenységet sem folytat	1,4	1,6	1,9	0,8	1,3
Más tevékenységet folytat, mint az előbbiek	0,9	0,8	0,0	0,8	0,8
Nincs válasz	16,0	18,0	24,5	18,9	18,0
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

31. táblázat:

Azon kérdezettek iskolai végzettség szerinti megoszlása,
akik a gazdasági aktivitásra vonatkozó kérdésre nem válaszoltak

Iskolai végzettség	*Interjú*	*Cigány*	*Német*	*Román*	*Szlovák*	*Összesen*	*Összesen %*
4 elemi	Személyes	2				2	2,1
8 általános	Személyes	9		1		10	10,6
8 általános	Sebes	1				1	1,1
8 általánosnál kevesebb	Személyes	4				4	4,3
Egyetemi diploma	Személyes		5	2	3	10	10,6
Főiskolai diploma	Személyes	4	7	6	12	29	30,9
Főiskolai diploma	Sebes		2			2	2,1
Gimnáziumi érettségi	Személyes		2		2	4	4,3
Gimnáziumi érettségi	Sebes			1		1	1,1
Kereskedelmi, szakiskola	Személyes	1		1		2	2,1
Szakközépiskola, technikum	Személyes	3	4		3	10	10,6
Szakmunkás-, tanoncképző	Személyes	11	3	2	3	19	20,2
Összesen	Mind	35	23	13	23	94	100,0

Annak érdekében, hogy az adatokat összehasonlíthassuk a kisebbségi kötődésűek összlétszámára vonatkozó, a KSH által közzétett[7] gazdasági aktivitási arányokkal, a válaszokat négy kategóriába vontuk össze: foglalkoztatott, munkanélküli, inaktív kereső, eltartott. Az összehasonlításnál a kisebbségi kötődésűek azon ötéves korcsoportjait vettük figyelembe, amelyek esetében a kérdőíves lekérdezés keretében volt érvényes válasz.

Cigányok

32. táblázat:

A cigány kötődésűek adott korcsoportjainak gazdasági aktivitás szerinti megoszlása

Cigány	*Foglalkoztatott*	*Munkanélküli*	*Inaktív kereső*	*Eltartott*	*Mind*	*Foglalkoztatott%*	*Munkanélküli %*	*Inaktív kereső %*	*Eltartott %*
20–24	3799	4357	7611	3774	19541	19,4	22,3	38,9	19,3
25–29	4009	4199	8061	2685	18954	21,2	22,2	42,5	14,2
30–34	3621	3733	6896	2160	16410	22,1	22,7	42,0	13,2
35–39	3373	3529	6011	2050	14963	22,5	23,6	40,2	13,7
40–44	2872	3011	6041	1970	13894	20,7	21,7	43,5	14,2
45–49	1938	1768	5086	1411	10203	19,0	17,3	49,8	13,8
50–54	1024	765	4362	965	7116	14,4	10,8	61,3	13,6
55-59	268	164	3537	515	4484	6,0	3,7	78,9	11,5
60-64	40	29	3333	425	3827	1,0	0,8	87,1	11,1
65–69	17	14	2384	255	2670	0,6	0,5	89,3	9,6
70–74	4	6	1568	178	1756	0,2	0,3	89,3	10,1
75–X	16	18	1149	234	1417	1,1	1,3	81,1	16,5
Mind	20981	21593	56039	16622	115235	18,2	18,7	48,6	14,4

[7] 2001. évi népszámlálás. 24. kötet. A Magyarországon bejegyzett kisebbségek adatai / [összeáll. Bojer Anasztázia et al.]. KSH, Budapest, 2004.

33. táblázat:

A cigány alminta lekérdezettjeinek gazdasági aktivitás szerinti megoszlása korcsoportonként

Cigány	*Foglalkoztatott*	*Munkanélküli*	*Inaktív kereső*	*Eltartott*	*Mind*	*Foglalkoztatott%*	*Munkanélküli %*	*Inaktív kereső %*	*Eltartott %*
20–24	1				1	100,0	0,0	0,0	0,0
25–29	4				4	100,0	0,0	0,0	0,0
30–34	4	3	2		9	44,4	33,3	22,2	0,0
35–39	18	2	1		21	85,7	9,5	4,8	0,0
40–44	17	6	3	2	28	60,7	21,4	10,7	7,1
45–49	19	7	4		30	63,3	23,3	13,3	0,0
50–54	12	10	14	2	38	31,6	26,3	36,8	5,3
55–59	13	4	13	1	31	41,9	12,9	41,9	3,2
60–64		1	14		15	0,0	6,7	93,3	0,0
65–69			4		4	0,0	0,0	100,0	0,0
70–74			1		1	0,0	0,0	100,0	0,0
75–79			1	1	2	0,0	0,0	50,0	50,0
Mind	88	33	57	6	184	47,8	17,9	31,0	3,3

Németek

34. táblázat:

A német kötődésűek adott korcsoportjainak gazdasági aktivitás szerinti megoszlása

Német	*Foglalkoztatott*	*Munkanélküli*	*Inaktív kereső*	*Eltartott*	*Mind*	*Foglalkoztatott %*	*Munkanélküli %*	*Inaktív kereső %*	*Eltartott %*
20–24	–	–	–	–	–	–	–	–	–
25–29	5 151	361	1 080	698	7 290	70,7	5,0	14,8	9,6
30–34	5 501	360	1 031	411	7 303	75,3	4,9	14,1	5,6
35–39	5 942	347	717	364	7 370	80,6	4,7	9,7	4,9
40–44	7 806	417	929	448	9 600	81,3	4,3	9,7	4,7
45–49	9 071	480	1 688	543	11 782	77,0	4,1	14,3	4,6

A táblázat folytatását lásd a következő oldalon!

Német	*Foglalkoztatott*	*Munkanélküli*	*Inaktív kereső*	*Eltartott*	*Mind*	*Foglalkoztatott%*	*Munkanélküli %*	*Inaktív kereső %*	*Eltartott %*
50–54	6 555	327	2 265	382	9 529	68,8	3,4	23,8	4,0
55–59	3 129	154	5 096	243	8 622	36,3	1,8	59,1	2,8
60–64	703	29	7 094	135	7 961	8,8	0,4	89,1	1,7
65–69	290	8	7 231	137	7 666	3,8	0,1	94,3	1,8
70–74	131	2	7 374	154	7 661	1,7	0,0	96,3	2,0
75–X	108	5	10 845	242	11 200	1,0	0,0	96,8	2,2
Mind	44 387	2 490	45 350	3 757	95 984	46,2	2,6	47,2	3,9

35. táblázat:

A német alminta lekérdezettjeinek gazdasági aktivitás szerinti megoszlása korcsoportonként

Német	*Foglalkoztatott*	*Munkanélküli*	*Inaktív kereső*	*Eltartott*	*Mind*	*Foglalkoztatott%*	*Munkanélküli %*	*Inaktív kereső %*	*Eltartott %*
20–24									
25–29	1				1	100,0	0,0	0,0	0,0
30–34	3			1	4	75,0	0,0	0,0	25,0
35–39	4			1	5	80,0	0,0	0,0	20,0
40–44	5				5	100,0	0,0	0,0	0,0
45–49	12		1		13	92,3	0,0	7,7	0,0
50–54	21	2	1		24	87,5	8,3	4,2	0,0
55–59	16		6		22	72,7	0,0	27,3	0,0
60–64	3		7	2	12	25,0	0,0	58,3	16,7
65–69	1		9		10	10,0	0,0	90,0	0,0
70–74			5		5	0,0	0,0	100,0	0,0
75–79			3		3	0,0	0,0	100,0	0,0
Mind	66	2	32	4	104	63,5	1,9	30,8	3,8

Románok

36. táblázat:

A román kötődésűek adott korcsoportjainak gazdasági aktivitás szerinti megoszlása

Román	*Foglalkoztatott*	*Munkanélküli*	*Inaktív kereső*	*Eltartott*	*Mind*	*Foglalkoztatott %*	*Munkanélküli %*	*Inaktív kereső %*	*Eltartott %*
20–24	–	–	–	–	–	–	–	–	–
25–29	1 022	118	261	293	1 694	60,3	7,0	15,4	17,3
40–44	835	94	204	98	1 231	67,8	7,6	16,6	8,0
45–49	728	75	276	79	1 158	62,9	6,5	23,8	6,8
50–54	504	62	367	59	992	50,8	6,3	37,0	5,9
55–59	191	15	493	37	736	26,0	2,0	67,0	5,0
60–64	73	2	674	35	784	9,3	0,3	86,0	4,5
65–69	31	2	639	21	693	4,5	0,3	92,2	3,0
70–74	20		563	41	624	3,2	0,0	90,2	6,6
75–X	16	1	882	41	940	1,7	0,1	93,8	4,4
Mind	3 420	369	4 359	704	8 852	38,6	4,2	49,2	8,0

37. táblázat:

A román alminta lekérdezettjeinek gazdasági aktivitás szerinti megoszlása korcsoportonként

Román	*Foglalkoztatott*	*Munkanélküli*	*Inaktív kereső*	*Eltartott*	*Mind*	*Foglalkoztatott%*	*Munkanélküli %*	*Inaktív kereső %*	*Eltartott %*
20–24	–	–	–	–	–	–	–	–	–
25–29	1				1	100,0	0,0	0,0	0,0
40–44	4				4	100,0	0,0	0,0	0,0
45–49	5				5	100,0	0,0	0,0	0,0
50–54	3	2			5	60,0	40,0	0,0	0,0
55–59	3	3			6	50,0	50,0	0,0	0,0
60–64	1	5			6	16,7	83,3	0,0	0,0
65–69	2	5	1		8	25,0	62,5	12,5	0,0

A táblázat folytatását lásd a következő oldalon!

Román	*Foglalkoztatott*	*Munkanélküli*	*Inaktív kereső*	*Eltartott*	*Mind*	*Foglalkoztatott%*	*Munkanélküli %*	*Inaktív kereső %*	*Eltartott %*
70–74		4			4	0,0	100,0	0,0	0,0
75–79		1			1	0,0	100,0	0,0	0,0
Mind	19	20	1	0	40	47,5	50,0	2,5	0,0

Szlovákok

38. táblázat:

A szlovák kötődésűek adott korcsoportjainak gazdasági aktivitás szerinti megoszlása

Szlovák	*Foglalkoztatott*	*Munkanélküli*	*Inaktív kereső*	*Eltartott*	*Mind*	*Foglalkoztatott%*	*Munkanélküli %*	*Inaktív kereső %*	*Eltartott %*
20–24	–	–	–	–	–	–	–	–	–
25–29	–	–	–	–	–	–	–	–	–
30–34	1 595	116	326	107	2 144	74,4	5,4	15,2	5,0
35–39	1 529	125	255	106	2 015	75,9	6,2	12,7	5,3
40–44	2 100	160	370	116	2 746	76,5	5,8	13,5	4,2
45–49	2 397	155	606	118	3 276	73,2	4,7	18,5	3,6
50–54	2 104	134	1 022	126	3 386	62,1	4,0	30,2	3,7
55–59	807	47	2103	75	3 032	26,6	1,6	69,4	2,5
60–64	207	10	2685	46	2 948	7,0	0,3	91,1	1,6
65–69	64	2	2 844	47	2 957	2,2	0,1	96,2	1,6
70–74	27	4	2 845	64	2 940	0,9	0,1	96,8	2,2
75–X	33	2	4 634	113	4 782	0,7	0,0	96,9	2,4
Mind	10 863	755	17 690	918	30 226	35,9	2,5	58,5	3,0

39. táblázat:

A szlovák alminta lekérdezettjeinek
gazdasági aktivitás szerinti megoszlása korcsoportonként

Szlovák	*Foglalkoztatott*	*Munkanélküli*	*Inaktív kereső*	*Eltartott*	*Mind*	*Foglalkoztatott%*	*Munkanélküli %*	*Inaktív kereső %*	*Eltartott %*
20–24	–	–	–	–	–	–	–	–	–
25–29	–	–	–	–	–	–	–	–	–
30–34	1		1		2	50,0	0,0	50,0	0,0
35–39	4				4	100,0	0,0	0,0	0,0
40–44	5				5	100,0	0,0	0,0	0,0
45–49	8		1		9	88,9	0,0	11,1	0,0
50–54	13				13	100,0	0,0	0,0	0,0
55–59	12		8	1	21	57,1	0,0	38,1	4,8
60–64	11		6		17	64,7	0,0	35,3	0,0
65–69			11		11	0,0	0,0	100,0	0,0
70–74			9		9	0,0	0,0	100,0	0,0
75–79			6		6	0,0	0,0	100,0	0,0
80–84			1		1	0,0	0,0	100,0	0,0
Mind	54	0	43	1	98	55,1	0,0	43,9	1,0

Összehasonlítás

Az adott kisebbséghez kötődők és az adott kisebbség önkormányzatához tartozó lekérdezettek gazdasági aktivitási mutatóinak összehasonlítása során viszonyításként vonjuk be az elemzésbe azok gazdasági aktivitási mutatóit is, akik a népszámlálás során magyar kötődést (vagy azt is) jeleztek.

Az alábbi összegző táblázatból látjuk, hogy a foglalkoztatottsági arány tekintetében csak a német kötődésűek érik el a magyar kötődésűek arányát, miközben a cigány kötődésűek lemaradása drámai. Viszont a munkanélküliek aránya csak a cigányok esetében magasabb a magyarokénál, ami azt mutatja, hogy a németek, románok, szlovákok esetében az alacsonyabb foglalkoztatottsági arányszámokat az inaktív keresők, jórészt a nyugdíjasok magasabb aránya ellentételezi. Az eltartottak aránya is csak a cigány kötődésűeknél magasabb jelentősebb mértékben, mint a magyar kötődésűeknél.

Ha most a lekérdezettek gazdasági aktivitás szerinti megoszlását vesszük szemügyre, akkor látjuk, hogy a foglalkoztatottak aránya körükben jóval magasabb, mint az adott kisebbséghez kötődőek összlétszámának körében, és ez az érték minden kisebbség ese-

tében meghaladja a magyar kötődésűeknél jelzett arányt is. A különbség különösen a cigány önkormányzati képviselők esetében tetemes. Aggasztó viszont, hogy a cigány lekérdezettek körében nemcsak a foglalkoztatottak aránya viszonylag magas, hanem ezzel egy időben a munkanélküliek aránya is: majdnem akkora, mint a cigány kötődésűek összlétszámában. A lekérdezettek esetében a foglalkoztatottak és a munkanélküliek viszonylag magas arányát az eltartottak alacsony aránya ellentételezi. Emlékeztetünk: ebben az esetben eltartottakon nem a gyerekkorúakat kell érteni, mert itt az azonos korcsoportokba tartozókat hasonlítjuk össze.

40. táblázat:

A magyar kötődésűek adott korcsoportjainak gazdasági aktivitás szerinti megoszlása

Magyar	*Foglalkoztatott*	*Munkanélküli*	*Inaktív kereső*	*Eltartott*	*Mind*	*Foglalkoztatott %*	*Munkanélküli %*	*Inaktív kereső %*	*Eltartott %*
20–24	391 499	71 329	85 632	209 520	757 980	51,7	9,4	11,3	27,6
25–29	487 811	59 920	138 332	51 310	737 373	66,2	8,1	18,8	7,0
30–34	455 863	50 540	116 759	33 027	656 189	69,5	7,7	17,8	5,0
35–39	415 072	44 803	82868	27 868	570 611	72,7	7,9	14,5	4,9
40–44	486 135	49 037	99 070	32 634	666 876	72,9	7,4	14,9	4,9
45–49	548 107	47 712	148 037	34 658	778 514	70,4	6,1	19,0	4,5
50–54	412 939	30 360	197 814	27 770	668 883	61,7	4,5	29,6	4,2
55–59	178 497	11 410	376 747	16 592	583 246	30,6	2,0	64,6	2,8
60–64	33 906	1 719	470 562	10 161	516 348	6,6	0,3	91,1	2,0
65–69	12 366	514	451 280	10 277	474 437	2,6	0,1	95,1	2,2
70–74	5 383	173	406 773	11 306	423 635	1,3	0,0	96,0	2,7
75–X	4 913	274	577 440	15 061	597 688	0,8	0,0	96,6	2,5
Összesen	3432491	367 791	3 151 314	480184	7 431780	46,2	4,9	42,4	6,5

A lekérdezettek esetében az aktív kategóriák – foglalkoztatottak és munkanélküliek – viszonylag magas arányának ellentételezésében bizonyos szerepük az inaktív keresők kategóriájába soroltaknak is van, de ebben az esetben más tendencia érvényesül egyrészt a németek és szlovákok, másrészt a cigányok esetében. A románoknál az inaktív keresők aránya nagyjából ugyanakkora a kisebbségi kötődésűek összlétszámában, mint a lekérdezettek körében. A németek és szlovákok összlétszámának esetében az inaktív keresőknek az országos átlagnál magasabb arányát a korösszetétel befolyásolja, tehát nagyobb a saját jogú nyugellátásban, nyugdíjszerű ellátásban, járadékban részesülők; a hozzátartozói jogon folyósított nyugdíjban vagy egyéb ellátásban részesülők aránya. A cigányok esetében viszont e kategóriát a gyermekgondozás (nevelés) címen ellátásban részesülők és azon munkanélküli-ellátásban részesülők magasabb száma befolyásolja, akik nem minősülnek munkanélkülinek (pl. nem keresnek munkát).

41. táblázat:

A lekérdezettek és a velük azonos ötéves korcsoportokba tartozó kisebbségi kötődésűek megoszlása gazdasági aktivitás szerint

	Foglalkoztatott		*Munkanélküli*		*Inaktív kereső*		*Eltartott*	
	Kötődés	*Lekérdezett*	*Kötődés*	*Lekérdezett*	*Kötődés*	*Lekérdezett*	*Kötődés*	*Lekérdezett*
Cigány	18,2	47,8	18,7	17,9	48,6	31,0	14,4	3,3
Német	46,2	62,9	2,6	1,9	47,2	31,4	3,9	3,8
Román	38,6	47,5	4,2	0,0	49,2	50,0	8,0	2,5
Szlovák	35,9	55,6	2,5	0,0	58,5	43,4	3,0	1,0
Magyar	46,2		4,9		42,4		6,5	

5. TERÜLETI KÜLÖNBSÉGEK

A kisebbségkutatás egyik legizgalmasabb kérdése, hogy az adott kisebbségi közösség együtt mozog-e környezetével, képes-e követni annak változásait, elbír-e a modernizáció kihívásaival. Eközben ennél is érdekesebb téma, hogy a kisebbség elitje, amellett, vagy aközben, hogy integrálja a közösségét, élenjáró szerepet tud-e játszani e modernizációs impulzusok felvételében és az egész közössége számára való átadásában. E kérdés egyik lehetséges megközelítése, ha a területi különbségekből indulunk ki, az egyes karakteres jellemzőkkel rendelkező területeken figyeljük meg és hasonlítjuk össze a folyamatokat.

E kérdés további elitkutatásaink egyik jelentős témáját képezi, ám a most elemzett kismintás lekérdezés csekély esetszáma nem teszi lehetővé megbízhatóan a következtetések levonását és a trendelemzést. Az itt közölteket inkább csak bevezetőnek, egy jövendőbeli makroelemzés módszertani kísérletének lehet tekinteni.

A magyarországi területszervezésben a kistérség mutatkozik olyan méretű területi egységnek, amelyben a környezet társadalmi-gazdasági fejlettségének átlagértéke még érzékelhető az egyéni élethelyzet tekintetében. Ezért most azt vizsgáljuk meg, hogy tapasztalható-e korreláció a kistérségek fejlettsége és az alminta általuk lakott tagjainak társadalmi-gazdasági jellemzői között. A népszámlálási adatokkal való összevethetőség érdekében a 2001. évi népszámlálás időpontjában érvényes területi felosztást alkalmazzuk, amely 150 kistérséget tartalmazott.[8]

A KSH a kilenc indikátorból kialakított komplex mutató alapján a kistérségeket öt fejlettségi kategóriába sorolta: 5. Dinamikusan fejlődő; 4. Fejlődő; 3. Felzárkózó; 2. Stagnáló; 1. Lemaradó.

A hétéves és idősebb lakónépesség legmagasabb iskolai végzettség szerinti megosz-

[8] A kistérségek számát 2004-től 168-ra növelték.

lását tekintve láthatjuk, hogy a lakott kistérség fejlettségével párhuzamosan nő az össznépesség iskolai végzettsége.

42. táblázat:

A 7 éves és idősebb népesség iskolai végzettség szerinti megoszlása az adott fejlettségi kategóriába tartozó kistérségekben

Fejlettség	*Befejezett általános iskola nélkül*		*Általános iskola 8 osztálya*		*Középiskola*		*Főiskola, egyetem*	
	Fő	*%*	*Fő*	*%*	*Fő*	*%*	*Fő*	*%*
1	273 712	28,6	297 753	31,1	337 759	35,3	47 913	5,0
2	231 656	24,9	282 580	30,4	356 606	38,3	59 207	6,4
3	401 369	23,0	519 733	29,7	701 252	40,1	125 474	7,2
4	411 926	20,0	547 190	26,5	880 813	42,7	224 530	10,9
5	578 808	15,3	847 540	22,4	1 671 016	44,1	690 350	18,2
Mind	1 897 471	20,0	2 494 796	26,3	3 947 446	41,6	1 147 474	12,1

Megfigyelhetjük, hogy a főiskolai, egyetemi végzettséggel rendelkezők aránya csak a dinamikusan fejlődő kistérségek (5.) összességében haladja meg az országos átlagot, míg a középiskolát végzettek átlagon felüli aránya két kategóriában (4. és 5.) terül szét. Ugyanakkor a különbséget nem annyira az általános iskolát végzettek, hanem nagyobbrészt a befejezett általános iskola nélküliek aránya ellentételezi. Ez akkor is figyelmeztető adat, ha tudjuk, hogy a táblázat torzít annyiban, hogy a fejletlenebb kistérségekben nagyobb az általános iskolás korú gyerekek száma, de e torzítás nem akkora, hogy alapvetően megváltoztatná az arányokat. Márpedig a lekérdezettek körében nem jut kifejezésre egy ilyen szoros korreláció.

43. táblázat:

A cigány almintához tartozók iskolai végzettség szerinti megoszlása a lakott kistérség fejlettségi kategóriája szerint

Fejlettség	*Befejezett általános iskola nélkül*		*Általános iskola 8 osztálya*		*Középiskola*		*Főiskola, egyetem*	
	Fő	*%*	*Fő*	*%*	*Fő*	*%*	*Fő*	*%*
1	4	5,9	21	30,9	38	55,9	5	7,4
2	3	6,0	19	38,0	25	50,0	3	6,0
3	6	15,8	8	21,1	18	47,4	6	15,8
4	5	11,6	16	37,2	20	46,5	2	4,7
5		0,0	2	14,3	9	64,3	3	21,4
Mind	18	8,5	66	31,0	110	51,6	19	8,9

44. táblázat:

A német almintához tartozók iskolai végzettség szerinti megoszlása
a lakott kistérség fejlettségi kategóriája szerint

Fejlettség	*Befejezett általános iskola nélkül*		*Általános iskola 8 osztálya*		*Középiskola*		*Főiskola, egyetem*	
	Fő	*%*	*Fő*	*%*	*Fő*	*%*	*Fő*	*%*
1		0,0		0,0	7	63,6	4	36,4
2		0,0		0,0	10	83,3	2	16,7
3	2	5,4		0,0	19	51,4	16	43,2
4		0,0		0,0	13	56,5	10	43,5
5		0,0		0,0	5	20,8	19	79,2
Összesen	2	1,9	0	0,0	54	50,5	51	47,7

45. táblázat:

A román almintához tartozók iskolai végzettség szerinti megoszlása
a lakott kistérség fejlettségi kategóriája szerint

Fejlettség	*Befejezett általános iskola nélkül*		*Általános iskola 8 osztálya*		*Középiskola*		*Főiskola, egyetem*	
	Fő	*%*	*Fő*	*%*	*Fő*	*%*	*Fő*	*%*
1	1	4,3	2	8,7	10	43,5	10	43,5
2	–	–	–	–	–	–	–	–
3		0,0		0,0	1	16,7	5	83,3
4		0,0	1	6,3	6	37,5	9	56,3
5	–	–	–	–	–	–	–	–
Mind	1	2,2	3	6,7	17	37,8	24	53,3

46. táblázat:

A szlovák almintához tartozók iskolai végzettség szerinti megoszlása
a lakott kistérség fejlettségi kategóriája szerint

Fejlettség	*Befejezett általános iskola nélkül*		*Általános iskola 8 osztálya*		*Középiskola*		*Főiskola, egyetem*	
	Fő	*%*	*Fő*	*%*	*Fő*	*%*	*Fő*	*%*
1		0,0		0,0	4	40,0	6	60,0
2	1	6,7		0,0	7	46,7	7	46,7
3		0,0	1	5,6	9	50,0	8	44,4
4		0,0		0,0	12	33,3	24	66,7
5		0,0		0,0	4	20,0	16	80,0
Mind	1	1,0	1	1,0	36	36,4	61	61,6

6. A TÁRSADALMI HELYZET DETERMINÁNSAI

A továbbiakban azt vizsgáljuk, hogy mely tényezők milyen mértékben befolyásolták a kérdezettek társadalmi státusát, pontosabban mondva, hogy milyen korreláció mutatkozik a családi háttér, a kapcsolati tőke, az értékvállalás, a pártpreferenciák stb. és a társadalmi státus között. Ennek érdekében azonban először a társadalmi státus fogalmát kell értelmezni, és ami még összetettebb, meghatározni a társadalmi státus jelzőszámát.

6. 1. A társadalmi rétegséma

Elemzésünk során erre a célra a társadalmi rétegsémának a Központi Statisztikai Hivatal által kidolgozott modelljét használjuk, amely a népszámlálási lakónépességet az iskolai végzettségi, foglalkozási és gazdasági aktivitási jellemzők kombinálásával első lépésben 36 kategóriába sorolja be, majd összevonja 15, 11 és 7 kategóriába. Pontosabb lenne tehát foglalkozási rétegsémának nevezni, hiszen az egyén társadalmi státusát számos más tényező is befolyásolja, de az elemzésnek ebben a szakaszában elfogadhatjuk, hogy az egyén társadalmi helyzetét – különösen a kvantitatív makroelemzés szempontjából – ez a három tényező befolyásolja a legnagyobb mértékben.

47. táblázat:
A kérdezettek besorolása a foglalkozási rétegséma 36 kategóriájába almintánként (abszolút szám)

Kat.	*Kategória leírása*	*Cigány*	*Német*	*Román*	*Szlovák*	*Mind*
1	Nem mezőgazdasági foglalkoztatók – nagy- és középvállalkozók		2			2
3	Felső és középszintű vezetők	4	8		4	16
4	Magasan képzett értelmiségiek, magas beosztású hivatalnokok, szakértők	7	39	20	51	117
5	Szabadfoglalkozású magasan képzett értelmiségiek, szakértők		2	1	4	7
6	Alsó szintű vezetők	23	13	5	12	53
7	Alsó szintű értelmiségiek, beosztott hivatalnokok	13	8	5	6	32
8	Szabadfoglalkozású alsó szintű értelmiségiek	2	2		2	6
9	Magasan képzett technikusi foglalkozásúak	5	3		1	9
11	Magasan képzett munkairányítók	2	2		1	5
12	Egyéb technikusi jellegű foglalkozásúak	2	2	1		5
13	Irodai foglalkozásúak	3	6	1	5	15

A táblázat folytatását lásd a következő oldalon!

Kat.	*Kategória leírása*	*Cigány*	*Német*	*Román*	*Szlovák*	*Mind*
14	Szakképzett kereskedelmi foglalkozásúak	5	3	1	5	14
15	Szakképzett szolgáltatási foglalkozásúak	22	17	5	13	57
16	Nem mezőgazdasági kisfoglalkoztatók	3	3	1	1	8
17	Nem mezőgazdasági egyéni vállalkozók, önfoglalkoztatók	5	3		1	9
18	Mezőgazdasági kisfoglalkoztatók	1				1
19	Mezőgazdasági egyéni vállalkozók		3			3
20	Közvetlen termelésirányítók	5	2	1	1	9
21	Könnyűipari szakképzett foglalkozásúak	1	3			4
22	Egyéb szakképzett ipari foglalkozásúak	13	2		2	17
23	Betanított ipari foglalkozásúak	28	3	5	4	40
24	Betanított gépkezelők, összeszerelők				1	1
25	Betanított irodai foglalkozásúak	2				2
26	Betanított kereskedelmi, szolgáltatási foglalkozásúak	13		2	1	16
27	Betanított mezőgazdasági foglalkozásúak	4	1			5
28	Egyszerű ipari foglalkozásúak	41		2	2	45
29	Egyszerű irodai, kereskedelmi, szolgáltatási foglalkozásúak	5			1	6
30	Egyszerű mezőgazdasági foglalkozásúak	7	1	3	3	14
31	Tartósan munka nélkül lévők	3			1	4
	Összesen	219	128	53	122	522

A minta egészét tekintve látjuk, hogy a kérdezettek majd egynegyede a 4. kategóriába – magasan képzett értelmiségiek, magas beosztású hivatalnokok, szakértők – tartozik. A német, román és szlovák almintában arányuk 30–40% körüli, a cigányok esetében azonban mindössze 3,2%.

Két kategória van még a minta egészében 10% fölött képviselve, a 6. – alsó szintű veze-tők – és a 15. – szakképzett szolgáltatási foglalkozásúak –, ezek részesedése mind a négy almintában megegyezik. A negyedik legnagyobb arányban képviselt kategória a 28. – egyszerű ipari foglalkozásúak –, ebben viszont a cigányok 18,7%-a van beso-rolva.

48. táblázat:

A kérdezettek besorolása a foglalkozási rétegséma 36 kategóriájába almintánként (%)

Kat.	*Kategória leírása*	*Cigány*	*Német*	*Román*	*Szlovák*	*Mind*
1	Nem mezőgazdasági foglalkoztatók – nagy- és középvállalkozók	0,0	1,6	0,0	0,0	0,4
3	Felső és középszintű vezetők	1,8	6,3	0,0	3,3	3,1
4	Magasan képzett értelmiségiek, ma-gas beosztású hivatalnokok, szakértők	3,2	30,5	37,7	41,8	22,4
5	Szabadfoglalkozású magasan képzett értelmiségiek, szakértők	0,0	1,6	1,9	3,3	1,3
6	Alsó szintű vezetők	10,5	10,2	9,4	9,8	10,2
7	Alsó szintű értelmiségiek, beosztott hivatalnokok	5,9	6,3	9,4	4,9	6,1
8	Szabadfoglalkozású alsó szintű értelmiségiek	0,9	1,6	0,0	1,6	1,1
9	Magasan képzett technikusi foglalkozásúak	2,3	2,3	0,0	0,8	1,7
11	Magasan képzett munkairányítók	0,9	1,6	0,0	0,8	1,0
12	Egyéb technikusi jellegű foglalkozásúak	0,9	1,6	1,9	0,0	1,0
13	Irodai foglalkozásúak	1,4	4,7	1,9	4,1	2,9
14	Szakképzett kereskedelmi foglalkozásúak	2,3	2,3	1,9	4,1	2,7
15	Szakképzett szolgáltatási foglalkozásúak	10,0	13,3	9,4	10,7	10,9
16	Nem mezőgazdasági kisfoglalkoztatók	1,4	2,3	1,9	0,8	1,5
17	Nem mezőgazdasági egyéni vállalkozók, önfoglalkoztatók	2,3	2,3	0,0	0,8	1,7
18	Mezőgazdasági kisfoglalkoztatók	0,5	0,0	0,0	0,0	0,2
19	Mezőgazdasági egyéni vállalkozók	0,0	2,3	0,0	0,0	0,6
20	Közvetlen termelésirányítók	2,3	1,6	1,9	0,8	1,7
21	Könnyűipari szakképzett foglalkozásúak	0,5	2,3	0,0	0,0	0,8
22	Egyéb szakképzett ipari foglalkozásúak	5,9	1,6	0,0	1,6	3,3

A táblázat folytatását lásd a következő oldalon!

Kat.	*Kategória leírása*	*Cigány*	*Német*	*Román*	*Szlovák*	*Mind*
23	Betanított ipari foglalkozásúak	12,8	2,3	9,4	3,3	7,7
24	Betanított gépkezelők, összeszerelők	0,0	0,0	0,0	0,8	0,2
25	Betanított irodai foglalkozásúak	0,9	0,0	0,0	0,0	0,4
26	Betanított kereskedelmi, szolgáltatási foglalkozásúak	5,9	0,0	3,8	0,8	3,1
27	Betanított mezőgazdasági foglalkozásúak	1,8	0,8	0,0	0,0	1,0
28	Egyszerű ipari foglalkozásúak	18,7	0,0	3,8	1,6	8,6
29	Egyszerű irodai, kereskedelmi, szolgáltatási foglalkozásúak	2,3	0,0	0,0	0,8	1,1
30	Egyszerű mezőgazdasági foglalkozásúak	3,2	0,8	5,7	2,5	2,7
31	Tartósan munka nélkül lévők	1,4	0,0	0,0	0,8	0,8
	Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Ha kiszámítjuk, hogy az adott almintához tartozó kérdezettek a foglalkoztatási rétegséma átlagosan milyen kategóriájába vannak besorolva, akkor a legkedvezőbb arányt a németek és a szlovákok mutatják, míg a legkedvezőtlenebb átlagbesorolás a cigányoké. Ebben nincs semmi meglepő eddigi tudásunkhoz képest, de a besorolás nélkül nem tudjuk a későbbi arányosításokhoz szükséges átlagértékeket kiszámítani, amelyek az alábbi táblázatban láthatók.

49. táblázat:

Az egyes almintákhoz tartozó kérdezettek
foglalkozási rétegséma szerinti besorolásának átlaga

Alminta	*Átlagkategória 36*
Cigány	18,8
Német	9,5
Román	11,6
Szlovák	9,5
Összesen	13,6

Mivel a cigányság esetében a legnagyobb az eltérés mind az össznépesség és a cigány kötődésűek, mind pedig a cigány kötődésűek és a lekérdezés cigány almintájának arányai között, vessünk egy pillantást ennek a három kategóriának az egymáshoz való viszonyára is. A könnyebb áttekinthetőség érdekében a rétegséma 11 kategóriás beosztását alkalmaztuk.

50. táblázat:

A társadalmi rétegséma 11 kategóriája

Kód	*Társadalmi réteg*
1	Felső és középszintű vezetők, nagy- és középvállalkozók
2	Magasan képzett értelmiségiek, magas beosztású hivatalnokok, szakértők
3	Alsó vezetők, alsó szintű értelmiségiek, beosztott hivatalnokok, magasan képzett technikusi, irányítói foglalkozásúak
4	Egyéb technikusi, irodai, szakképzett kereskedelmi, szolgáltatási foglalkozásúak
5	Nem mezőgazdasági kisfoglalkoztatók, önálló vállalkozók
6	Mezőgazdasági kisfoglalkoztatók, önálló vállalkozók
7	Közvetlen termelésirányítók és szakképzett ipari foglalkozásúak
8	Betanított munkát végzők
9	Egyszerű – szakképzetlen – munkát végzők
10	A munkaerőpiacról kiszakadók
11	Inaktívak, akik soha nem dolgoztak

Megfigyelhetjük, hogy a lekérdezés cigány almintájában az 1. és 2. kategória aránya nagyjából azonos e kategóriáknak az össznépességben betöltött arányával, miközben a cigány kötődésűek körében e kategóriák részesedése rendkívül alacsony. A 3. kategóriának – alsó vezetők – az almintában való részesedése pedig az össznépességhez képest is kétszeresen, a cigány kötődésűekhez képest pedig majdnem harmincszorosan felülreprezentált. Nagyon szembetűnő a középkategóriák (4–7.) hiánya: szakképzett nem-manuális foglalkozásúak, kisvállalkozók, közvetlen termelésirányítók még a lekérdezettek között sincsenek akkora arányban, mint amekkorát ezek a kategóriák az össznépességben betöltenek. A 8–9. kategória együttesen mind a cigány kötődésűeknek, mind a lekérdezés cigány almintájának nagyjából a felét képezi, és az ennél alacsonyabb kategóriáknak az almintában való alulreprezentáltsága ellentételezi az első négy kategória aránytalanságát.

6. 2. Intergenerációs vertikális mobilitás

A kérdőív 7–13. kérdése rákérdezett az interjúalany apjának legmagasabb iskolai végzettségére, gazdasági aktivitására, foglalkozására, az ágazatra, amelyben dolgozott, valamint esetleges beosztottainak számára is. Ezen adatok alapján ugyancsak be lehetett őket sorolni a foglalkozási rétegséma kategóriáiba. Az 522 kérdezett közül 484-en adtak kiértékelhető választ, amelyek szerint a megoszlásuk almintánként a következő.

51. táblázat:

A kérdezettek apjának besorolása a foglalkozási rétegséma 36 kategóriájába almintánként

Kód	*Kategória leírása*	*Cigány*	*Német*	*Román*	*Szlovák*	*Összesen*
3	Felső és középszintű vezetők	1		1	4	6
4	Magasan képzett értelmiségiek, magas beosztású hivatalnokok, szakértők	1	3	1	1	6
6	Alsó szintű vezetők	1	9	1	8	19
7	Alsó szintű értelmiségiek, beosztott hivatalnokok	1	3		2	6
9	Magasan képzett technikusi foglalkozásúak	1	1		6	8
10	Magasan képzett technikusi foglalkozású önállók				1	1
11	Magasan képzett munkairányítók	1	1			2
12	Egyéb technikusi jellegű foglalkozásúak	2	4		4	10
13	Irodai foglalkozásúak		1	2	1	4
14	Szakképzett kereskedelmi foglalkozásúak		2		3	5
15	Szakképzett szolgáltatási foglalkozásúak	12	4	1	2	19
16	Nem mezőgazdasági kisfoglalkoztatók	6			3	9
17	Nem mezőgazdasági egyéni vállalkozók, önfoglalkoztatók	18	10	1	5	34
18	Mezőgazdasági kisfoglalkoztatók		2		2	4
19	Mezőgazdasági egyéni vállalkozók	6	4	7	7	24
20	Közvetlen termelésirányítók	7	10		7	24
21	Könnyűipari szakképzett foglalkozásúak	1	1	2		4
22	Egyéb szakképzett ipari foglalkozásúak	11	10	6	13	40
23	Betanított ipari foglalkozásúak	19	16	1	13	49
24	Betanított gépkezelők, összeszerelők	3	2		4	9
25	Betanított irodai foglalkozásúak		1		1	2
26	Betanított kereskedelmi, szolgáltatási foglalkozásúak	4	6	1	5	16
27	Betanított mezőgazdasági foglalkozásúak	6	8	3	4	21

A táblázat folytatását lásd a következő oldalon!

Kód	*Kategória leírása*	*Cigány*	*Német*	*Román*	*Szlovák*	*Összesen*
28	Egyszerű ipari foglalkozásúak	41	5		4	50
29	Egyszerű irodai, kereskedelmi, szolgáltatási foglalkozásúak	15		1		16
30	Egyszerű mezőgazdasági foglalkozásúak	34	16	21	11	82
31	Tartósan munka nélkül lévők	2	2	1	2	7
34	Nyugdíjasok, akik sohasem dolgoztak	3	2		1	6
35	Rokkantak, tartós betegek, akik sohasem dolgoztak	1				1
	Összesen	197	123	50	114	484

Első pillantásra is látszik, hogy a rétegséma alsóbb kategóriái minden alminta esetében az apánál sokkal nagyobb arányban vannak képviselve, mint a kérdezettnél.

52. táblázat:

Az apa besorolása a foglalkozási rétegséma 36 kategóriájába almintánként (%)

Kód	*Kategória leírása*	*Cigány*	*Német*	*Román*	*Szlovák*	*Mind*
3	Felső és középszintű vezetők	0,5	0,0	2,0	3,5	1,2
4	Magasan képzett értelmiségiek, magas beosztású hivatalnokok, szakértők	0,5	2,4	2,0	0,9	1,2
6	Alsó szintű vezetők	0,5	7,3	2,0	7,0	3,9
7	Alsó szintű értelmiségiek, beosztott hivatalnokok	0,5	2,4	0,0	1,8	1,2
9	Magasan képzett technikusi foglalkozásúak	0,5	0,8	0,0	5,3	1,7
10	Magasan képzett technikusi foglalkozású önállók	0,0	0,0	0,0	0,9	0,2
11	Magasan képzett munkairányítók	0,5	0,8	0,0	0,0	0,4
12	Egyéb technikusi jellegű foglalkozásúak	1,0	3,3	0,0	3,5	2,1
13	Irodai foglalkozásúak	0,0	0,8	4,0	0,9	0,8
14	Szakképzett kereskedelmi foglalkozásúak	0,0	1,6	0,0	2,6	1,0
15	Szakképzett szolgáltatási foglalkozásúak	6,1	3,3	2,0	1,8	3,9
16	Nem mezőgazdasági kisfoglalkoztatók	3,0	0,0	0,0	2,6	1,9
17	Nem mezőgazdasági egyéni vállalkozók, önfoglalkoztatók	9,1	8,1	2,0	4,4	7,0

A táblázat folytatását lásd a következő oldalon!

Kód	*Kategória leírása*	*Cigány*	*Német*	*Román*	*Szlovák*	*Mind*
18	Mezőgazdasági kisfoglalkoztatók	0,0	1,6	0,0	1,8	0,8
19	Mezőgazdasági egyéni vállalkozók	3,0	3,3	14,0	6,1	5,0
20	Közvetlen termelésirányítók	3,6	8,1	0,0	6,1	5,0
21	Könnyűipari szakképzett foglalkozásúak	0,5	0,8	4,0	0,0	0,8
22	Egyéb szakképzett ipari foglalkozásúak	5,6	8,1	12,0	11,4	8,3
23	Betanított ipari foglalkozásúak	9,6	13,0	2,0	11,4	10,1
24	Betanított gépkezelők, összeszerelők	1,5	1,6	0,0	3,5	1,9
25	Betanított irodai foglalkozásúak	0,0	0,8	0,0	0,9	0,4
26	Betanított kereskedelmi, szolgáltatási foglalkozásúak	2,0	4,9	2,0	4,4	3,3
27	Betanított mezőgazdasági foglalkozásúak	3,0	6,5	6,0	3,5	4,3
28	Egyszerű ipari foglalkozásúak	20,8	4,1	0,0	3,5	10,3
29	Egyszerű irodai, kereskedelmi, szolgáltatási foglalkozásúak	7,6	0,0	2,0	0,0	3,3
30	Egyszerű mezőgazdasági foglalkozásúak	17,3	13,0	42,0	9,6	16,9
31	Tartósan munka nélkül lévők	1,0	1,6	2,0	1,8	1,4
34	Nyugdíjasok, akik sohasem dolgoztak	1,5	1,6	0,0	0,9	1,2
35	Rokkantak, tartós betegek, akik sohasem dolgoztak	0,5	0,0	0,0	0,0	0,2
	Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

A vertikális mobilitás aránya közötti kisebbségenkénti különbséget úgy érzékelhetjük, ha összehasonlítjuk a kérdezettek és apáik kisebbségenkénti besorolási átlagát. Látjuk, hogy a kérdezettek besorolási átlaga minden alminta esetében kisebb, mint az apáké, márpedig a kisebb szám magasabb besorolást jelent. A különbség mértékében azonban jelentős az eltérés. A legnagyobb a németek esetében, 217%-os, ami azt jelenti, hogy átlagban a német alminta kérdezettjei jutottak a legnagyobb mértékben magasabbra apjukhoz képest. Az intergenerációs vertikális mobilitás a románok és szlovákok esetében nagyjából azonos mértékű, míg a cigányok esetében rendkívül alacsony.

53. táblázat:

Az egyes almintákhoz tartozó kérdezettek és apák foglalkozási rétegséma szerinti besorolásának átlaga közötti arány

Alminta	*Kérdezett*	*Apa*	*Apa%*
Cigány	18,8	24,1	128,2
Német	9,5	20,7	217,0
Román	11,6	24,0	207,2
Szlovák	9,5	19,3	202,7
Összesen	13,6	22,1	162,2

Az átlagoknál persze mindig fennáll a veszély, hogy az ellentétes értékek kioltják egymást. Bár ez esetben a trendek rendkívül egyértelműek, megvizsgáltuk a kérdést a részletek oldaláról is, egyénenként is összehasonlítottuk az intergenerációs vertikális mobilitás mértékét.

A cigányok esetében láttuk, hogy a kérdezettek száma viszonylag egyenletesen oszlik meg az egyes kategóriák között, ami ugyanakkor – a cigány kötődésűek összlétszámának arányaihoz viszonyítva – a felsőbb kategóriák jelentős felülreprezentáltságát jelenti. Azt is megfigyeltük, hogy ahol az apa besorolása a 15. kategória fölé emelkedik, ott – egyetlen kivétellel – a kérdezett is eléri, de általában meg is haladja ezt a szintet. Meglepő viszont, hogy a rétegséma alacsonyabb kategóriáiba sorolt kérdezettek közül viszonylag sokan adtak apjukról olyan válaszokat, amelyek alapján azokat a kérdezettnél jóval magasabb kategóriába kellett sorolni. Mindemellett a két adatsor közötti korreláció alacsony (0,26), és az apák esetében a szórás jóval kisebb (6,2) mint a kérdezettek esetében (8,9).

A németeknél elvétve akadt példa arra, hogy az apa besorolása magasabb lenne, mint a kérdezetté. Ugyanakkor esetükben a legerősebb a korreláció az apa és a kérdezett státusa között (0,36), bár ez a mérték sem mondható jelentékenynek, tehát még esetükben sem mondható el, hogy a származás a kérdezett státusának döntő meghatározója. A kérdezettek esetében viszonylag kicsi a 15. kategória alá soroltak aránya, és az ő esetükben az apa besorolása se magasabb. Esetükben a szórás az apák esetében a magasabb (6,5 : 7,7), ami a kérdezetteknek az alacsonyabb kategóriák felé zárását tükrözi.

A román kérdezettek besorolása ellentmondásos. Egy markánsan elkülönülő részük magas kategóriákba tartozik, ezek státusa jelentősen meghaladja az apjukét, míg másik részük, alacsony kategóriákba sorolva, sokszor jelentősen lemarad az apa státusától. A két adatsor között nincs korreláció, viszont a szórás a kérdezettek esetében szemmel láthatóan nagyobb (9,1), mint az apáknál (7,3). E kettősség a román kisebbségen belül más vizsgálataink esetében – területi megoszlás, külső és belső vándorlás – is megnyilvánult, a jelenlegi elemzés ezekhez annyit tesz hozzá, hogy a kisebbségi önkormányzati vezetők társadalmi státusában is tükröződik. Azt azonban majd csak a későbbi vizsgálatok mutathatják meg, hogy ez a román kisebbség keretében markánsan elkülönülő két csoport – a Közép-Magyarországon élő, jelentős arányban külföldön szü-

letett, valamint a hagyományos településterületen született és jórészt ott is élő román kötődésűek – arányos képviseletét jelenti-e.

A szlovákok esetében nincs korreláció a kérdezett és apja besorolása között (0,06), és a két adatsor szórása is nagyjából megegyezik (7,8 : 7,9). A szóráson belül azonban jelentősek a hangsúlyeltolódások. A kérdezettek majd kétharmada (65%) tartozik az 1–11. kategóriába, tehát legalább magasan képzett munkairányító, és státusa jelentősen meghaladja az apjáét. Ugyanakkor a 15. kategóriánál alacsonyabb besorolásúak (16%) rendre „rosszabbul teljesítettek", mint az apjuk. Ez a töréspont is külön vizsgálatot igényel.

Végezetül vessünk még egy-egy pillantást az alábbi két összesítő táblázatra. Ezekből egyrészt kitetszik, hogy a kérdezett és apja társadalmi rétegséma szerinti besorolása közötti korreláció mértéke a németek esetében a legmagasabb, de minden alminta esetében alacsonynak mondható. Másrészt a szórás mértéke a cigányok és a románok esetében a kérdezetteknél, míg a németek esetében az apáknál a magasabb.

54. táblázat:

A kérdezett és apja társadalmi rétegséma szerinti besorolása közötti korreláció mértéke almintánként

Alminta	*Korreláció*
Cigány	0,26
Német	0,36
Román	-0,08
Szlovák	0,06

55. táblázat:

A kérdezettek, illetve az apák társadalmi rétegséma szerinti besorolásán belüli szórás mértéke almintánként

Alminta	*Kérdezett*	*Apa*
Cigány	8,9	6,2
Német	6,5	7,7
Román	9,1	7,3
Szlovák	7,8	7,9

7. KÖVETKEZTETÉSEK

1. A magyarországi kisebbségi önkormányzatokhoz tartósan kötődő személyekre a statisztikai elemzés szempontjából indokolt volt az adott kisebbségi közösség elitjének mintájaként tekinteni. Ugyanakkor döntésünket jelentős mértékben befolyásolta az is,

hogy Magyarországon egyedül a kisebbségi önkormányzati képviselők esetében rendelkezünk az államigazgatás keretében kezelt, hiteles és nyilvános adatbázissal a személyek egy körének névhez köthető identitásdeklarációjával.

2. A kisebbségi önkormányzati képviselők társadalmi-gazdasági jellemzői átlagban kedvezőbbek az adott kisebbségi közösség egészének jellemzőinél, de viszonylag jól képviselik a kisebbségi közösség vertikumának minden szegmensét. Ez lehetővé teszi annak vizsgálatát, hogy az elit tagjai milyen sajátosságokat tanúsítanak az alminta egyéb tagjaihoz viszonyítva.

3. A társadalmi-gazdasági helyzet tekintetében az adott kisebbségi közösség és a vonatkozó alminta közötti különbség a cigányság esetében mutatkozik a legnagyobbnak. Azonban azt is meg kell figyelni, hogy esetükben a legnagyobb az almintában azoknak az aránya, akik éppen érdekvédelmi tevékenységük révén kerültek magasabb besorolásba.

4. Feltűnő, hogy a kérdezettek társadalmi-gazdasági státusa az egyik almintában se mutat szoros korrelációt apja státusával. Ez még egy figyelmeztetés arra nézve, hogy a kisebbségi önkormányzati minta által a kisebbségi elitnek csak egyik részét sikerült elemzés alá vonni. A kiegészítés úgy végezhető el, ha egyrészt a jelen kutatás eredményeinek felhasználásával is feltárjuk a reputációs elit jellemzőit, valamint külön kutatást igényel annak tisztázása, hogy az egyes kisebbségek igényeinek kielégítését szolgáló intézmények vezetőinek milyenek az identitásjellemzői, és milyen az adott kisebbséghez való viszonyuk. E hármas tagolás viszonyrendszeréből vonható le mélyrehatóbb következtetés a kisebbségi önkormányzatok beágyazottságának, hatásfokának és jövendőbeli optimális hatáskörének kérdését illetően.

A szlovákiai magyar kulturális és gazdasági elit szociológiai portréja

Lampl Zsuzsanna

BEVEZETÉS

Szlovákiában egészen 2009-ig nem készült kimondottan a szlovákiai magyar kulturális és gazdasági elitről szóló felmérés. Létezik azonban két olyan szociológiai kutatás, amely nem elitkutatásnak indult, de ha a célcsoportját összehasonlítjuk a 2009-es elitkutatás mintájával, akkor részben mégis annak tekinthető. Az első az 1995-ös szlovákiai magyar értelmiségkutatás (Lampl 1999a). A másodikra 1997-ben került sor, amely a szlovákiai kis- és középvállalkozói szféra kialakulását vizsgálva a szlovákiai magyar vállalkozókkal is foglalkozott (Lampl 1999b).

Az említett munkák és az elitkutatás között tehát vannak bizonyos átfedések, amelyek egész egyszerűen abból származnak, hogy a kulturális és gazdasági elit az értelmiségiek és a vállalkozók közül kerül ki. Az értelmiségkutatás célcsoportját felsőfokú végzettséggel rendelkező személyek alkották, ugyanakkor a jelenleg vizsgált kulturális elit 86 százaléka, illetve a gazdasági elit kétharmada is diplomás. Ezenkívül a szlovákiai magyar vállalkozói réteg részben épp a pályát módosító értelmiségiekből rekrutálódott, s az 1997-ben megkérdezett vállalkozók közül ma már többen a gazdasági elithez tartoznak. Ugyanakkor sokan „mellesleg" ma is értelmiséginek érzik, tartják magukat, s a kulturális elit tagjaival és egyéb értelmiségiekkel együtt gyakori meghívott és aktív vendégei különböző értelmiségi fórumoknak (Szlovákiai Magyarok Kerekasztala, Kék Szalon stb.). A kulturális elit, a gazdasági elit, az értelmiség és a vállalkozók körei részben összefonódnak, részben összemosódnak. S épp ezeknek az átfedéseknek köszönhetően nyílik rá lehetőség, hogy jelen írásban, amelyben a 2009-es elitkutatás eredményeinek egy részét ismertetem, összehasonlíthatom a legfrissebb kutatási eredményeket a két korábbi kutatás eredményeivel.

További összehasonlítási alapul szolgálnak az elmúlt három évben reprezentatív szlovákiai magyar felnőtt lakossági mintán végzett felmérések a Fórum Kisebbségkutató Intézetben és a nyitrai Konstantin Egyetem Közép-európai Tanulmányok Karán. Általuk jobban érzékelhető a kulturális és gazdasági elit társadalmi beágyazottsága a szlovákiai magyar valóságba.

A SZLOVÁKIAI MAGYAR ÉRTELMISÉG, AZ ELIT SZEREPE

A II. világháborút követő időszak diszkriminatív intézkedései következtében nemcsak anyagi javaiktól fosztották meg a szlovákiai magyarokat, hanem szellemi intézményeiktől is. A deportálások, a kitelepítések, a reszlovakizáció, a mindennapi megaláztatás légkörében élő magyarok és az őket képviselő elit közül sokan külföldre menekültek.

A jelenlegi szlovákiai magyar értelmiséget három csoport alkotja: az akkor otthon maradt, ma már idős értelmiségiek és leszármazottaik, azok az elsőgenerációs értelmiségiek, akiknek szülei más társadalmi csoportokból kerültek ki, valamint az elsőgenerációs értelmiségiek utódai, akik már többgenerációs értelmiséginek számítanak. Ők alkotják a szlovákiai magyarság azon báziscsoportját, amelyből az elit rekrutálódik.

Az 1997-es értelmiségkutatásból kiderült, hogy az érintettekben él egy önmagukkal szemben kialakult elvárás, amely az értelmiségi létet semmiképp sem redukálja a szűk szakmai létre, hanem a közösség, esetünkben a szlovákiai magyarok érdekében vállalt többletként értelmezi. Ezt a többletet a gyakorlati életben úgy képzelték el, hogy az értelmiségi szakmai tudását valamilyen módon visszagyűrűzteti a szlovákiai magyar valóságba (a megkérdezettek fele válaszolta ezt), emberileg és szakmailag is példaképként szolgál a többieknek (30%) és ennek mintegy következményeként formális vagy informális közvéleményalakító tényezővé, a közösség szellemi vezetőjévé válik (20%). Bár ezt akkor nem kérdeztük meg, s a mostani elitkutatásban nem szerepeltek ilyen és hasonló kérdések, feltételezhető, hogy az akkori interjúalanyok azokat az értelmiségieket tekintették volna elitnek, akik az említett három többletfeladat valamelyikében (vagy akár egyszerre mindháromban) kiemelkednek.

Azóta évek teltek el, s míg az értelmiség szerepe, küldetése, feladata nem túl gyakori, de azért vissza-visszatérő beszédtéma – persze értelmiségi körökben –, az elit kérdéskörre mint olyan jóval ritkábban kerül a figyelem középpontjába[1]. S bár a felmerülő kérdések az értelmiség szerepét hivatottak tisztázni, úgy gondolom, egyben az elitről is szólnak. Akkor hát milyen „típust" testesítsen meg az elit: a Sartre-féle, mindig mindenhez hozzászóló, véleményét mindig nyilvánosságra hozó elkötelezett értelmiségit? Vagy inkább a Bourdieu-féle autonóm, senkinek (semmilyen „mezőnek") sem elkötelezett, de szakmai tudását és ebből eredő tekintélyét szakmáján kívül is széleskörűen, még a politikában is kamatoztató értelmiségit, akinek az a küldetése, hogy a többi értelmiségivel összefogva értékteremtő és értékvédő, progresszív erőt képviseljen? Esetleg Foucault szakember-értelmiségijét, aki megmarad a saját „kaptafájánál"? Esetleg legyen mindez együtt? Vagy valami más?

1989 után több kísérlet is történt arra, hogy az értelmiség közéleti tényezővé váljon. Csak néhányat említek közülük: a lévai értelmiségi találkozók, amelyek a Szlovákiai Magyar Értelmiségi Fórum előzményei voltak, a Fórum Alapítvány szlovák-magyar párbeszédet szorgalmazó programja, a Márai Sándor Alapítvány konferenciái, a Millenniumi Fórum, s legújabban a Szlovákiai Magyarok Kerekasztala (Tóth 2009: 8).

[1] http://parkanyer.blogspot.com/2009/01/mi-fn-terem-szlovkiai-magyar-elit.html

Úgy tűnik, hogy a Szlovákiai Magyarok Kerekasztala 2009-es létrejötte az elitszerep megfogalmazása terén is új korszakot nyitott. Maga a Kerekasztal a kulturális és társadalmi, s részben gazdasági elitet tömörítő kezdeményezés, amelynek a szlovákiai magyar civil szervezeteket képviselő személyek, továbbá elismert tudósok és vállalkozók a tagjai. A Kerekasztalnak köszönhetően a szlovákiai magyar elit jelenleg abba az irányba fejlődik, hogy a korábbi időszakoknál sokkal erőteljesebben vállalja a véleményvezér és az értékvédő szerepet, miközben a korábbi időszakoknál jóval erőteljesebben támaszkodik az értelmiség szakmai tudására. Teszi ezt egyetlen cél érdekében: *„a szlovákiai magyar elit stratégiai célja, amely egyezik a szlovákiai magyar társadalom túlnyomó részének óhajával, nyilván az, hogy a szlovákiai magyarság megőrizze önazonosságát"* (Petőcz 2009).

Ahhoz, hogy a szlovákiai magyar értelmiség és elitje sikeresen teljesíthesse vállalt szerepkörét, nagyon fontos, hogy önismeretét is fejlessze. Ehhez járulhat hozzá az aktuális elitkutatás, s az eredmények eddig feldolgozott részére épülő tanulmány.

Írásomban a szlovákiai magyar kulturális és gazdasági elit alapvető demográfiai jellemzőin, a családi viszonyokon és a családon belüli nyelvhasználaton, valamint az anyagi helyzeten túl a következő kérdéskörökkel foglalkozok: származás és életút, pályakép, az elit státus, az elit hatalma, az elit médiafogyasztása.

I. A minta jellemzése

Nem, kor, iskolai végzettség

Mivel a kulturális és gazdasági elit tagjai részben azonosak az értelmiséggel és a vállalkozói réteggel, részben pedig közülük kerülnek ki, az értelmiség és a vállalkozók nem, kor, iskolai végzettség szerinti összetétele valamelyest magyarázatul szolgálhat az elit említett szempontok szerinti struktúrájához.

A kilencvenes évek vége felé a felsőfokú végzettséggel rendelkező szlovákiai magyar értelmiségiek között 60:40 százalék volt a férfiak és nők részaránya. Ennek elsődleges oka, hogy a megelőző években kevesebb nő jelentkezett főiskolára, egyetemre, s kevesebben is végezték el, aminek következtében kevesebb volt a diplomás nő, mint a diplomás férfi[2]. Ugyanúgy a vállalkozók kétharmadát is férfiak alkották, s csak az 50 év feletti korcsoportokban növekedett a vállalkozónők részaránya (Harmadyová 1997, Lieskovský – Papaj 2000, Lampl 1999b, Mészárosová – Lamplová 2007). Azóta a diplomás férfiak és nők részaránya nemcsak, hogy kiegyenlítődött[3], hanem bizonyos szakterületeken a diplomás nők aránya meghaladja a diplomás férfiakét. Ebből következőleg az értel-

[2] A magyar férfiak 4,6 százalékának, a magyar nők 2,76 százalékának volt felsőfokú végzettsége.

[3] 2001-ben a 15 évnél idősebb lakosság 9,7 százalékának volt felsőfokú végzettsége, a férfiak 8,6 és a nők 10,9 százalékának. Az ennél frissebb adatok – több is létezik, de eléggé nagy és megmagyarázhatatlan eltérések vannak közöttük, ezért nem közlöm őket – megegyeznek abban, hogy manapság több nőnek van felsőfokú végzettsége, mint ahány férfinak. Viszont a doktorandusz-képzésben már újra férfifölény tapasztalható, nem beszélve a habilitációkról és inaugurációkról, ahol egyértelműen a férfiak vezetnek. Szlovákiai magyar vetületben mindez fokozottan érvényes. Egészében véve kevés a magyar nemzetiségű docens és professzor, nő pedig alig akad közöttük.

miség nemek szerinti struktúrája is megváltozott. A vállalkozók között azonban még mindig a férfiak vannak többségben.

A korcsoportos megoszlás tekintetében a szlovákiai magyar értelmiség derékhadát (61%) a 30–50 évesek alkották[4] A vállalkozók között is ez volt a „legnépesebb" korcsoport. Ami pedig az iskolai végzettséget illeti, az említett kutatás módszertani megfontolásokból eleve a felsőfokú végzettséggel definiálta az értelmiségit[5]. A vállalkozóknál ellenben nem volt ilyen megkötés, mégis beigazolódott, hogy a magyar vállalkozókra is érvényes az idevágó szakirodalomból ismert tény, mely szerint a vállalkozók többsége legalább érettségivel rendelkezik, de a fiatalabb korcsoportok között inkább a felsőfokú végzettségűek vannak többségben.

Most pedig vegyük szemügyre, milyen a kulturális és gazdasági elit nem, kor és iskolai végzettség szerinti összetétele. A kulturális elit 51 százaléka férfi, 49 százaléka nő, a gazdasági elit többségét viszont férfiak alkotják (78% férfi, 23% nő).

Kor tekintetében mindkét mintában, de a gazdasági elitben még inkább a 40–60 évesek korcsoportja dominál (1. táblázat).

1. táblázat:

Kor szerinti összetétel (%)

	Kulturális elit	*Gazdasági elit*
40 év alatt	18	21
40–50 éves	25	31
51–60 éves	34	34
61–70 éves	15	12
70 év felett	8	2

A kulturális és gazdasági elit iskolai végzettség szerinti összetételét a 2. táblázat szemlélteti. Jól látható, hogy mindkét elitben a diplomások vannak többségben: a kulturális elit háromnegyede, a gazdasági elit kétharmada felsőfokú végzettséggel rendelkezik.

2. táblázat:

Iskolai végzettség szerinti megoszlás (%)

	Kulturális elit	*Gazdasági elit*
Szakiskola érettségi nélkül	3	10
Szakközépiskola	8	17
Gimnázium	12	8
Főiskola	21	17
Egyetem	47	45
Tudományos fokozat	9	3

[4] Közülük úgy a férfiak, mint a nők esetében a 41-50 évesek korcsoportja dominált – ők alkották az értelmiségi férfiak 57, az értelmiségi nők 66 százalékát.

[5] Erről bővebben: Lampl (1999a), 36, és Lampl (2008: 57)

A kulturális elitben több a diplomás férfi (83%), mint a diplomás nő (68%), mégpedig mindhárom mutató tekintetében: főiskolai végzettséggel a férfiak 23, a nők 17 százaléka rendelkezik, egyetemi diplomával a férfiak 49, a nők 45 százaléka, tudományos fokozata pedig a férfiak 11, a nők 6 százalékának van. Valamennyi korcsoport esetében több a diplomás férfi, mint a diplomás nő, az egyedüli kivételt a 40-es és 50-es korosztály képezi. Az előbbiben a nők és férfiak részaránya gyakorlatilag azonos (51 és 49%), az utóbbiban a nők vannak fölényben (62% nő, 38% férfi).

A gazdasági elitben kiegyensúlyozottabb a diplomás férfiak és nők részaránya (férfiak 64%-a, nők 62%-a), és korcsoportos bontásban sincsenek eltérések a diplomás férfiak és nők között.

Tudományos, illetve szakmaspecifikus fokozatot a kulturális elit nagyjából minden tizedik tagja említett. Öt személy az MTA tagja, 15 személy az MTA külső köztestületi tagja, 10 személy a tudomány doktora, 26 személy a tudomány kandidátusa, 35 személynek van pedagógiai kisdoktori fokozata. A gazdasági elitben ennél jóval ritkább a tudományos, illetve szakmaspecifikus fokozat: 2 személy az MTA tagja, hárman köztestületi tagok, 5–5 személy a tudomány doktora, illetve a tudomány kandidátusa, és 5 személy rendelkezik kisdoktori címmel. A fokozattal rendelkező személyek nem és kor szerinti megoszlását a kis elemszám miatt nem lehet értelmezni.

Iskolai végzettség tekintetében tehát elmondható, hogy bár a kulturális és gazdasági elitet elsősorban felsőfokú végzettséggel rendelkező személyek alkotják, a kulturális elit még iskolázottabb, még több tagja diplomás, s ez ugyanúgy vonatkozik a férfiakra, mint a nőkre, de a férfiakra még inkább. A legiskolázottabbak a kulturális elitbe tartozó férfiak, akiknek 83 százaléka rendelkezik felsőfokú végzettséggel.

II. A KUTATÁS EREDMÉNYEI

Családi viszonyok, otthoni nyelvhasználat

A kulturális elit 93, a gazdasági elit 96 százaléka partnerkapcsolatban él, döntő többségük (85–87%) házasságban. Legtöbbjük háztartása 3–4 főből áll. A kulturális elit háromnegyedének, a gazdasági elit 85 százalékának van gyermeke, az átlagos gyermekszám 2 – vagyis az elit a háztartásban élők és a gyermekek száma tekintetében megfelel a szlovákiai és a szlovákiai magyar átlagnak.

A házasságban élő szlovákiai magyarok megközelítőleg 85 százalékának van magyar partnere, a többiek vegyes magyar-szlovák házasságban élnek. A kulturális elitben hasonló a homogén házasságban élők aránya, a gazdasági elitben viszont magasabb (92%). Mindkét elit esetében az otthoni nyelvhasználatban a magyar nyelv dominál (94–96%).

Hasonlítsuk össze a szlovákiai magyar népesség és az elit otthoni nyelvhasználatát. A homogén magyar házasságban élő szlovákiai magyarok 96 százaléka valamennyi családtagjával magyarul beszél. Ezekben a családokban tehát többnyire a magyar nyelvű

kommunikáció a jellemző, de nem mindig, ugyanis a magyar nyelv használatának mértékét további tényezők (elsősorban a házaspár által elvégzett alapiskola tanítási nyelve) is befolyásolják. A vegyes házasságokban a magyar nyelv használatának mértéke 40 és 62% között mozog, attól függően, hogy melyik családtagról van szó. Legkevésbé a házastársak, leginkább a gyermekek beszélnek egymással magyarul.

A jelenlegi elitmintában kevés a vegyes házasság, de azért kimutatható, hogy mindkét elit vegyes házasságban élő tagjainak 44 százaléka beszél otthon inkább magyarul. A vegyes házasságban tehát többségük a szlovák nyelvet részesíti előnyben, akárcsak a vegyes házasságban élő szlovákiai magyarok többsége. Ez azért is érdekes információ, mert épp az elit szokta „ostorozni" a vegyes házasságban élő magyarokat amiatt, hogy a magyar nyelv családból való kiszorulásával veszni hagyják a magyar identitást. Márpedig a fenti adatokból következtetve az elit egy része is ugyanezt teszi[6].

VALLÁSI HOVATARTOZÁS

A szlovákiai magyarok vallási hovatartozásában és a vallással kapcsolatos attitűdjeiben már hosszabb ideje nincs lényeges változás. Ez abban nyilvánul meg, hogy az elmúlt tizenöt évben végzett valamennyi felmérés szerint a felekezeti tagok dominálnak, közülük is elsősorban a római katolikusok. Bár nem minden felekezeti tag vallásos, többségük annak tartja magát. A magukat vallásosnak tartók közül az egyház tanítása szerint vallásosakkal szemben (ők egyben rendszeres templomba járók) a maguk módján vallásosak vannak többségben[7].

Mindezt a legfrissebb empirikus adatok is alátámasztják (Lampl 2010). A szlovákiai magyarok 91 százaléka tagja valamelyik vallási felekezetnek, s 9 százalékuk vallotta magát felekezet nélkülinek, illetve ateistának. Ehhez képest az elitben magasabb a felekezeti tagok részaránya (94–96%). Felekezeti megoszlását tekintve viszont nincsenek számottevő különbségek az összlakosság és az elit között. A szlovákiai magyarok 69 százaléka katolikusnak, 17 százalékuk reformátusnak, 2–2 százalékuk görög

[6] A házasságtípus (homogén magyar, illetve szlovák-magyar vegyes házasság) az esetek többségében asszimilációs tényező. Egyrészt azért, mert a vegyes házasságokban született gyermekek általában szlovák nemzetiségűek lesznek, másrészt azért, mert többnyire a magyar fél is inkább szlovákul beszél a gyermekével, mint magyarul. A partnerválasztást ma már senki sem rója fel (legalábbis az utóbbi években mintha elcsitultak volna az ilyen jellegű „kritikák"), de az asszimilációval kapcsolatos értelmiségi közbeszédben (főleg azokéban, akik a nemzeti identitás kritériumaként a deklarált nemzetiség helyett az anyanyelvre helyezik a hangsúlyt) gyakran fogalmazódik meg, hogy ha már a nemzetiségét nem „örökíti át" a gyermekére a magyar szülő, legalább megtaníthatná őt magyarul.

[7] A vallás elsősorban a keresztény-konzervatív általános értékrendűek számára fontos. A kilencvenes évek végén a szlovákiai magyar felnőtt népesség 26 százalékára volt jellemző ez az értékrendtípus, amely szoros összefüggésben állt a szilárd nemzeti értékrendtípussal, ami jelzi, hogy a vallásosak számára fontosabb volt a nemzeti identitás megőrzése, mint a nem vallásosak számára. Az értelmiségre más általános értékrendtípusok jellemzők, ezek közül a hagyományos-közösségi értékrendben kapott fontos helyet a vallás. Ez az értékrendtípus az értelmiség 37 százalékára volt jellemző, és szorosan kapcsolódott a közösségi szerepvállaláshoz (Lampl 1999a: 55).

katolikusnak és evangélikusnak vallja magát. Az elitben is legtöbben római katolikusok (kulturális elit 68%, gazdasági elit 76%) és reformátusok (kulturális elit 22%, gazdasági elit 17%).

Amennyiben rendszeres templomba járásnak a legalább havonta többszöri templomlátogatást tekintjük, akkor a szlovákiai magyar felnőtt lakossághoz képest a kulturális elit gyakrabban, a gazdasági elit ritkábban jár templomba. Az összlakosság 42 százaléka, ezzel szemben a kulturális elit fele, a gazdasági elit 31 százaléka rendszeres templomlátogató[8]. Évente többször az előbbiek 16, az utóbbiak 26 százaléka látogat templomot. Nagy ünnepek, családi események alkalmából 20, illetve 28 százalékuk.

A kulturális elit 12, a gazdasági elit 9 százaléka egyáltalán nem jár templomba. Bár az elittől nem kérdeztük meg, hogy vallásosnak tartja-e magát, s ha igen, akkor azt milyen módon gyakorolja, az ismertetett adatokból annyi következtetés mindenképpen levonható, hogy a kulturális elit fele, a gazdasági elit nagyjából egyharmada az egyház tanítása szerint vallásos[9].

SZÁRMAZÁS ÉS ÉLETÚT

Mindkét elit döntő többsége falun, illetve 50 ezer alatti lélekszámú városban született, beleértve a 10 ezer lakos alatti kisvárosokat is (3. táblázat). Ezen belül a kulturális elit inkább falusi származású, a gazdasági elit tagjai között pedig csaknem azonos a legfeljebb 50 ezer lakosú város, valamint a falun szülöttek aránya.

3. táblázat:

Szülőhelyének településtípusa (%)

	Kulturális elit (N=385)	*Gazdasági elit (N=309)*
Falu	59	47
Város 50 ezer lakosig	36	42
Nagyváros	3	4
Főváros	2	7

Milyen a társadalmi hátterük, milyen társadalmi státusú családokból származnak? Összehasonlítva a megkérdezettek és szüleik iskolai végzettségét (4. és 5. táblázat) megállapítható, hogy ma is érvényes az 1997-ben tapasztalt állapot, mely szerint a szlovákiai magyar értelmiség zöme elsőgenerációs értelmiségi, s ennek következtében mindkét elit nagymértékben intergenerációsan mobil.

1997-ben az értelmiség egyötödének volt értelmiségi legalább az egyik szülője, a töb-

[8] Hetente többször jár templomba – kulturális elit 18%, gazdasági elit 5%; hetente egyszer – kulturális elit 20%, gazdasági elit 15%; havonta többször – mindkét elit 11%.

[9] 2010-ben a szlovákiai magyarok 83 százaléka tartotta magát vallásos embernek – 29 százalékuk az egyház tanítása szerint, 54 százalékuk pedig a maga módján vallásosnak.

biek leginkább háztartásbeli (34%), munkás (12%) és földműves anyák (11%), valamint munkás (37%) és földműves apák (20%) gyermekei voltak.

A jelenlegi mintában a kulturális elit 30 százalékának apja földműves volt, 14 százalékuk az építőiparban dolgozott, 10–10 százalékuk a hadseregben vagy a rendőrségen, illetve a kereskedelemben. Ezen kívül minden tizedik apa az oktatás, a tudomány és a tömegkommunikáció területén működött, minden huszadik közszolgálati munkakörben tevékenykedett. Az apák fennmaradó 20 százaléka különböző, elsősorban ipari ágazatokban és a szolgáltatások területén dolgozott.

Bár a vizsgált kérdéskörben a kulturális és gazdasági elit között vannak minimális eltérések, az apák foglalkoztatottsági ágazatainak arányait tekintve a gazdasági elitnél hasonló a helyzet. A gazdasági elit 27 százalékának volt földműves apja, 17 százalékuk az építőiparban, 9 százalékuk a hadseregben vagy a rendőrségen, 5 százalékuk a szállítás és raktározás területén, 9 százalékuk különböző iparágazatokban működött. Összesen 12 százalékuk az oktatás, tudomány és tömegkommunikáció területén dolgozott, s minden huszadik közszolgálati munkakörben tevékenykedett.

4. táblázat:

A szülők és a megkérdezett iskolai végzettsége
részletes bontásban (%)

	Kulturális elit – apa	*Kulturális elit – anya*	*Kulturális elit tagja*	*Gazdasági elit – apa*	*Gazdasági elit – anya*	*Gazdasági elit tagja*
Kevesebb, mint 6 elemi és mint alapiskolai	4	10	1	4	8	0
6 elemi	9	14	0	5	8	0
4 polgári	5	9	0	5	7	0
Alapiskolai	9	19	0	11	18	0
Szakiskola érettségi nélkül	30	17	3	33	23	10
Szakközépiskola	19	10	8	13	8	17
Gimnázium	9	14	12	8	15	8
Főiskola	6	4	20	9	5	17
Egyetem	8	3	47	11	7	45
Tudományos fokozat	1	0	9	1	1	3

Mivel nem ismerjük az apák munkahelyi beosztását, a feltüntetett adatok alapján az apa foglalkozása szerint a kulturális elit nagyjából egynegyedét, a gazdasági elit egyharmadát becsüljük többgenerációs értelmiséginek. Amennyiben a felsőfokú végzettségű apákat vesszük alapul, akkor a kulturális elit 15 százaléka, amennyiben a legalább érettségivel rendelkező apákat, akkor a kulturális elit 44 százaléka tekinthető többge-

nerációs értelmiséginek. A gazdasági elitnél a diplomás apákat véve alapul 21 százalék tekinthető többgenerációs értelmiséginek, amennyiben pedig a legalább érettségivel rendelkező apákból indulunk ki, akkor a gazdasági elit 42 százaléka többgenerációs értelmiségi.

Tekintve, hogy az elmúlt 15 év alatt a szlovák lakossághoz képest ugyan lassabban, de nőtt a szlovákiai magyarok iskolázottsága, s a fiatalabb kategóriákban az értelmiség egyre inkább újratermeli önmagát, feltételezhető, hogy 1997-hez képest a többgenerációs értelmiségiek aránya is növekedett. Ugyanakkor az érettségizettek (főleg a fiatalabb korcsoportokban) nem tekinthetők maradéktalanul értelmiséginek[10]. Mindent összevetve úgy a kulturális, mint a gazdasági elitben az elsőgenerációs értelmiségiek arányát 65–75, a többgenerációs értelmiségiekét 25–35 százaléknyira becsülném. Tehát akárhonnan nézzük, mindkét elit döntő többsége elsőgenerációs értelmiségi.

5. táblázat:

A szülők és a megkérdezettek legalább érettségivel rendelkező csoportjai (%)

	Kulturális elit – apa	*Kulturális elit – anya*	*Kulturális elit tagja*	*Gazdasági elit – apa*	*Gazdasági elit – anya*	*Gazdasági elit tagja*
Szakközépiskola	19	10	8	13	8	17
Gimnázium	9	14	12	8	15	8
Főiskola	6	4	20	9	5	17
Egyetem	8	3	47	11	7	45
Tudományos fokozat	1	0	9	1	1	3

Az intergenerációs mobilitás további megnyilvánulása az önálló megkérdezettek részarányának növekedése az önálló apákhoz képest.

A kulturális elit esetében az apák 12, a gazdasági elitnél az apák 10 százaléka volt önálló. Az előbbiek 20, az utóbbiak 22 százalékának volt alkalmazottja. Az önálló apák részaránya mindkét elit esetében korcsoportfüggő: a negyvenes és ötvenes éveikben járókra a legkevésbé jellemző, ami érthető, hiszen ők a szocializmus idején voltak kamaszkorúak, s az ő szüleik akkoriban nem vállalkozhattak[11]. Ellenkezőleg, az önálló apák részaránya 40 százalék körül mozog a hetven év felettieknél (az ő apjuk még vállalkozhatott), s 45 százaléknyi a huszonéveseknél (az ő apjuk már vállalkozhatott).

Tehát nagyjából minden tizedik apa volt önálló. Többségüknek (78–80%) nem volt beosztottja, vagyis feltehetőleg kisiparosok, kiskereskedők, önfoglalkoztatók voltak. Mi a helyzet a gyermekeiknél? A kutatás időpontjában a kulturális elit 22, a gazdasági

[10] Kit tart értelmiséginek a jelenlegi és a jövendő magyar értelmiség? Vö: Lampl (1999a: 40), Lampl (2008: 28)

[11] A kérdés a válaszadók 14 éves korára vonatkozott, tehát, hogy mit csinált az apjuk, amikor ők ennyi idősek voltak.

elit 71 százaléka volt önálló. A kulturális elit egyharmada rendelkezik beosztottakkal, a gazdasági elit pedig csakis alkalmazottakat foglalkoztató vállalkozásokat működtet.

JELENLEGI PÁLYAKÉP

Az elit többsége közintézményben vagy magáncégben dolgozik (6. táblázat), illetve önálló[12]. A kulturális elit gyakrabban dolgozik közintézményben, a gazdasági elit tagjainak jellemzőbb munkahelye a magáncég, vagy pedig maguk vállalkoznak (amint említettem, a kulturális elit egyötöde, a gazdasági 71 százaléka vállalkozik). Részletesebb képet a 6. táblázat által kapunk.

6. táblázat:

Milyen típusú cégnél dolgozik? (%)

	Jelenlegi kulturális elit	*Jelenlegi gazdasági elit*
Közintézmény	58	31
Állami többségi tulajdonú vállalat	3	4
Korábban állami, most privatizált vállalat	0	4
Magánalapítású vállalat, cég, vállalkozás	23	44
Vegyesvállalat (magánalapítású, amelyben lehet külföldi tőke)	2	4
Külföldi tulajdonban levő vállalat, cég	2	3
Más vállalat, cég	2	4
Egyéb	10	6

Jelenlegi elsődleges munkahelyén a kulturális elit 59, a gazdasági elit 86 százaléka vezető pozíciót tölt be. Az elsődleges munkahelyen kívül a kulturális elit háromnegyedének, a gazdasági elit 83 százalékának van további állása. A kulturális elit esetében ez többnyire egy másik közintézményt jelent, ezen kívül egyötödük magáncégben dolgozik, 39 százalékuk pedig vállalkozik. A gazdasági elit többsége (64%) „másodállásban" vállalkozik, ami annyit jelent, hogy vannak, akik a főállásuk mellett vállalkoznak, s vannak, akiknek az első mellett további vállalkozásuk is van. A gazdasági elitben aránylag ritkán fordul elő, hogy valaki az elsődleges munkahelye mellett közintézményben vagy magáncégben alkalmazottként tevékenykedik.

A kulturális elit 81, a gazdasági elit 94 százaléka tanít vagy tanított egyetemen.

A kulturális elit naponta átlagosan 9,37 (+/–2,56) órát, a gazdasági elit naponta átlagosan 10,13 (+/–1,59) órát dolgozik.

[12] A kulturális elit esetében a nők 77, a férfiak 64 százaléka dolgozik közintézményben, magáncégben pedig kétszer annyi férfi, ahány nő. Az önálló férfiak aránya 30%, az önálló nőké 16%.

ANYAGI HELYZET

A szlovákiai magyarok lakásviszonyaira és anyagi helyzetére vonatkozó legfrissebb empirikus adatok 2007-ből származnak (Lampl 2007b). Abban az időben az egy főre eső havi teljes nettó jövedelem 328 euró volt, ami évi jövedelemre átszámítva 3 936 euró, vagyis az elitkutatásban legalacsonyabbként kezelt 8 000 euró alatti sávba tartozik.

Az elit ennél többet keres (7. táblázat), hiszen 8 000 euró alatti jövedelme csupán a kulturális elit minden harmadik és a gazdasági elit minden tizedik tagjának van (azzal együtt is, hogy erre a kérdésre sokan megtagadták a válaszadást). A többiek bevétele ennél magasabb. A két elit közül, amint az várható volt, a gazdasági elit jövedelme a magasabb: a kulturális elit 60 százalékának jövedelme 12 000 euró alatt mozog, ami a gazdasági elit csupán egyötödére jellemző. Ugyanakkor a gazdasági elit 44 százalékának 12 000 eurón felüli a jövedelme, ami a kulturális elit csupán 10 százalékáról mondható el.

7. táblázat:

Nagyságrendjét tekintve mekkora volt a tavalyi évben az Ön személyes nettó (adózás utáni) éves jövedelme? (%)

	Kulturális elit	*Gazdasági elit*
8 000 euró alatti	35	9
8 000–12 000 euró között	26	11
12 000–16 000 euró közötti	6	8
16 000–20 000 euró közötti	2	6
20 000–25 000 euró közötti	1	9
25 000 euró fölötti	2	23
Nem tudja	5	8
Nem válaszol	23	26

Saját vállalkozással a kulturális elit 15 százaléka, a gazdasági elit 75 százaléka rendelkezik. A gazdasági elit úgyszintén háromnegyedének és a kulturális elit valamivel több mint felének (56%) van megtakarított pénze, befektetése.

Ami a lakásviszonyokat illeti, a szlovákiai magyarok 86 százaléka saját tulajdonú házban/lakásban él, a legtöbben három- és négyszobás lakásban. Az átlagos lakásterület 92,7 $m^{2.}$ A megjelölt lakástípusokból ítélve, tulajdonlás szempontjából az elit tagjai nem állnak rosszabbul a szlovákiai magyar átlagnál, ráadásul nagyobb lakásokban élnek. A falusiak többsége kertes családi házban, a városiak többsége lakótelepi panellakásban (kulturális elit 28%, gazdasági elit 20%) és kertes családi házban (kulturális elit 16%, gazdasági elit 20%). Átlagosan 4 szobájuk van (4,17 és 4,33 szoba). A kulturális elit lakásának átlagos területe 119,36 m^2, a gazdasági elit lakásai valamivel – egy jó szobányival – nagyobbak: 132,87 m^2 az átlagos területük.

A szlovákiai magyarok 9 százalékának van nyaralója. Az elit ebből a szempontból is

tehetősebb: a kulturális elit minden ötödik tagjának, a gazdasági elit 36 százalékának van belföldi nyaralója, s az utóbbiak közül csaknem minden tizediket külföldön is várja egy nyári lak. Az ingatlanok becsült értéke alapján (8. táblázat) a kulturális elitre leginkább a 100 000 euró és ennél kisebb értékű ingatlan jellemző, a gazdasági elit többsége viszont minimum 200 000 euró értékű ingatlant birtokol.

8. táblázat:

Mennyire becsüli Ön ingatlanainak teljes értékét? (%)

	Kulturális elit	*Gazdasági elit*
Kevesebb mint 40 000 euró	19	4
40 000–1 000 000 euró között	37	20
100 000–200 000 euró között	18	35
200 000–400 000 euró között	10	22
400 000–500 000 euró között	1	2
500 000 euró felett	1	4
Nem tudja	14	12
Nem válaszol	–	1

Az, hogy valakinek fizetett háztartási alkalmazottja van, Szlovákiában az anyagi helyzet egyik megbízható mutatója. Ez az elit esetében is működik. A gazdasági elit 25 százaléka alkalmaz háztartási kisegítőt a kulturális elit 5 százalékával szemben. Mindkét elit esetében általában egy alkalmazottról van szó, akit a kulturális elit leginkább hetente egyszer foglalkoztat. A gazdasági elitnél nemcsak gyakoribb a háztartási alkalmazott, hanem a szolgáltatásait is gyakrabban veszik igénybe: a megkérdezettek fele hetente egyszer, 40 százalékuk hetente többször vagy naponta, s minden tizedik ritkábban, mint hetente.

Az anyagi helyzet az életszínvonal egyik fontos tényezője és mutatója is egyben. 2007-ben a szlovákiai magyarok 37 százaléka érezte úgy, hogy az elmúlt 10 évben javult az emberek életszínvonala, és 45 százalékuk a jövőben is javulást várt. 2010 márciusában 42 százalékuk volt elégedett az akkori életszínvonalával.

Az elit elégedettségét is vizsgáltuk, s leszögezhető, hogy a kulturális elit a szlovákiai magyarokhoz képest elégedetlenebb az életszínvonalával (csak 33% elégedett), a gazdasági elit pedig elégedettebb (53% elégedett). Tekintve, hogy a gazdasági elit tagjainak anyagi helyzete felülmúlja nemcsak a szlovákiai magyar átlagpolgár, hanem a kulturális elit anyagi helyzetét is, logikusnak tűnhet, hogy életszínvonalukkal ők a legelégedettebbek. Viszont egy ilyen logika alapján a kulturális elitnek is elégedettebbnek kellene lennie, hiszen anyagi helyzete jobb a szlovákiai magyar átlagpolgár helyzeténél. Márpedig nem elégedettebb. Ennek több oka is lehet. Elvonatkoztatva attól, hogy az anyagi helyzet valóban csak az egyik életszínvonal-indikátor, az egyik ok minden bizonnyal az, hogy a kulturális elit, amely gyakorlatilag azonos az értelmiséggel, többnyire a végzett feladat eszmei értékéhez képest anyagilag és erkölcsileg is nagyon alulértékelt terüle-

teken dolgozik (közismert példa a pedagógusok és az orvosok). Továbbá valószínűleg még ma is gyakran szembesülnek azzal, hogy az általuk elvégzett „különmunkákat" szokás „elfelejteni" honorálni, mintha az értelmiségnek kötelessége lenne ingyen osztogatni a tudását. Feltehetőleg a gazdasági elitnél ilyesmi nem igazán fordul elő, de az igen, hogy a fentebb ismertetett módon ki-kihasználja a kulturális elit tagjait.

AZ ELIT STÁTUS

Az 1997-es értelmiségkutatás egyik érdekes tapasztalata az volt, hogy a válaszadók többsége nagy csodálkozással vette tudomásul, amikor őket mint az értelmiség képviselőit kerestük fel kérdőívünkkel. Történt ez annak ellenére, hogy a megszólítottak az értelmiségi alapvető ismertetőjegyének a szellemi munkát tekintették (ezen belül a műszakiak, mezőgazdászok és a vállalkozók az iskolai végzettségtől független szellemi munkát, a többiek pedig a felsőfokú végzettséggel párosuló szellemi munkát tekintették annak), s mivel maguk is kivétel nélkül mind szellemi munkát végeztek, ráadásul valamenynyien felsőfokú végzettséggel rendelkeztek, megfeleltek a saját maguk által felállított kritériumoknak. Mindebből arra következtettünk, hogy a szlovákiai magyar diplomások zöme nem tartja magát értelmiséginek, s azt tekinti értelmiséginek, akit mások tartanak annak. Ez egyebek mellett az értelmiség önbizalomhiányáról is árulkodott. Ugyanakkor a megkérdezettek csaknem fele úgy vélekedett, hogy szlovákiai magyar értelmiség nem is létezik.

9. táblázat:

Mennyire érzi magát közel vagy távol az alábbi csoportoktól (átlag)

	Kulturális elit	*Gazdasági elit*
Gazdasági elit	6,04	3,50
Kulturális elit	3,33	4,72
Szakmai/szakértői/szakértelmiségi elit	3,35	3,37
Tudományos elit	4,85	5,26
Igazgatási/menedzsment elit	5,09	3,86
Avantgarde értelmiség/művészi elit	5,39	6,19
Nemzeti elitértelmiség	3,93	4,47
Globális elkötelezettségű (európai értékelvű) értelmiség	4,66	4,66
Médiaelit/véleményformáló elit	4,81	5,35

Tíz évvel később, 2007-ben a nyitrai Konstantin Egyetem Közép-európai Tanulmányok Karán és a komáromi Selye János Egyetemen tanuló diákok körében végeztem egy felmérést (Lampl 2008), amely többek között az értelmiségi léttel is foglalkozott.

Az eredmények épp a specifikus minta miatt nem hasonlíthatók össze teljes egészében az értelmiségkutatás eredményeivel, de mindenképpen tanulságosak, mert teljesen ellenkező magatartásról tanúskodnak. A fiatalok nagyjából kétharmada ugyanis már diákként értelmiséginek tartotta magát, annak ellenére, hogy csak részben, vagy egyáltalán nem felelt meg a saját maga által megfogalmazott értelmiségképnek. S csupán 14 százalékuk mondta, hogy szerintük nem létezik szlovákiai magyar értelmiség. Többségük szerint van ilyen réteg, s amint említettem, ők odatartozónak érzik magukat.

Úgy tűnik, a jelenlegi kutatás tárgyát képező kulturális és gazdasági elit valahol félúton van a két álláspont között, legalábbis az önbesorolás tekintetében. A kulturális elit 38 százaléka, a gazdasági elit 42 százaléka sorolja magát a kulturális, illetve gazdasági elitbe. Vagyis azok vannak többen, akik nem tartják magukat az adott elit tagjának, illetve nem tudnak válaszolni az ilyen irányú kérdésre, nem pedig azok, akik felvállalják az elithez tartozásukat.

Más megközelítésben is ugyanezeket a tanulságokat vonhatjuk le. A kérdőívben felsoroltunk 9 csoportot, s a válaszadóknak meg kellett jelölniük, hogy mennyire azonosulnak ezekkel. Aki nagyon közel érezte magát az adott csoporthoz, az 1-sel, aki nagyon távol, az a 7-sel „osztályozott". A kapott átlagértékek (9. táblázat) újfent jelzik az elit – mégpedig mindkét elit – bizonytalanságát, csekély önbecsülését. Mert az igaz, hogy a kulturális elit leginkább a kulturális elittel azonosult, s a gazdasági elit is másodsorban a gazdasági elittel, de ez nem egyértelmű, biztos identitás, hanem az azonosulás és az elutasítás közt, nagyjából félúton történő tétovázás.

A kulturális elit leginkább önmagával, a szakmai elittel és a nemzeti elitértelmiséggel azonosul, legkevésbé a gazdasági elittel. A gazdasági elit első számú referenciacsoportja a szakmai elit, majd a gazdasági elit és az igazgatási elit. Legtávolabbinak a művészi elitet érzi.

Ebben a kutatásban nem firtattuk az elithez tartozás kritériumait, így mivel nem ismerjük, azt sem tudjuk megmondani, hogy a megkérdezettek megfelelnek-e a saját maguk által alkotott elitképnek, az elittel szemben támasztott követelmények, szempontok rendszerének. Azonban visszatérve az 1997-es értelmiségkutatáshoz, amelyben a megkérdezettek az értelmiség küldetését abban látták, hogy szakmájának és érdeklődési területének megfelelően gazdagítja a közösség életét, továbbá a közösség példaképévé válik és az élet különböző területein, beleértve a közéletet, vezető szerepet vállal, joggal feltételezzük, hogy efféle elvárások az elithez is kötődhetnek. S vajon az elit mennyire felel meg ezeknek?

A közösségi munka egyik ismérve a különböző szervezetekben való tagság (10. táblázat).

A szervezeti tagságot illetően a kulturális elit aktívabb a gazdasági elitnél. A felsorolt szakmai szervezetek közül az újságírószervezet a legnépszerűbb. A legtöbben (kulturális elit 44%, gazdasági elit 25%) hazai újságírószervezetet jelöltek meg, vagyis feltehetőleg a *Slovenský syndikát novinárov* (az *Újságírók Szlovákiai Szindikátusa*) tagjai, de nagyjából minden hatodik-hetedik válaszadó magyarországi újságírószervezetnek is tagja, s ritkán, de előfordul nemzetközi újságírószervezeti tagság is. A második leggyak-

rabban említett szervezettípus a tudományos/művészeti társaság, melynek munkájában a kulturális elit 31, a gazdasági elit 16 százaléka vesz részt. Elsősorban hazai, majd nemzetközi szervezetekről van szó. Önkéntes szervezetben a kulturális elit 21, a gazdasági elit 10 százaléka tevékenykedik. A többi szervezet munkájában ennél is kevesebben vesznek részt. Ahhoz képest, hogy mindkét elit számára fontos a szakmaiság (emlékezzünk a szakmai elittel való azonosulásukra), érthető, hogy fontosnak tartják a tudományos és művészeti szervezetbeli tagságot, viszont elvárható lenne, hogy épp szakmaiságukból kifolyólag többen legyenek szakértői, szaktanácsadói tevékenységet folytató szervezet tagjai vagy külső szakértői. Igaz, ez általában nem rajtuk múlik.

10. táblázat:
A felsorolt szakmai szervezetek munkájában résztvevők (%)

	Szlovákiában		*Magyarországon*		*Nemzetközi szinten*	
	KE	*GE*	*KE*	*GE*	*KE*	*GE*
Tudományos, ill. művészeti társaság tagja	31	16	11	5	17	13
Újságírószervezet tagja	44	25	16	14	4	8
Más érdekvédelmi, kamarai szervezet tagja	14	14	9	3	2	1
Önkéntes társadalmi egyesület, baráti kör, egyházi szervezet, nonprofit kezdeményezés tagja	21	20	10	3	4	1
Szakértői, szaktanácsadói tevékenységet folytató szervezet tagja vagy külső szakértője	7	13	2	4	4	2
Gazdasági tevékenységet folytató szervezet elnökségének, igazgatóságának, felügyelőbizottságának tagja	2	14	1	2	3	1
Magán- vagy köztámogatások odaítéléséről döntő alapítvány/alap kuratóriumának tagja	4	7	1	0	1	0

Az értelmiségi és elitszerep további fontos kritériuma a közéleti szerepvállalás (11. táblázat). Valamennyi tevékenység jellemzőbb a kulturális elit tagjaira, tehát a kulturális elit e tekintetben is aktívabb a gazdasági elitnél. Mindkét elitre ugyanaz a három tevékenység jellemző leginkább, bár mindkettőre eltérő mértékben. Az első az iskolai vagy települési közösségi rendezvényen való részvétel. Iskolai rendezvényeket a szlovákiai magyarok egynegyede szokott látogatni, elsősorban nők – anyák, nagymamák, tanítónők

(Lampl 2008: 162). Az elit esetében nincs nemek szerinti különbség, férfiak és nők egyaránt és hasonló arányban látogatják az iskolai rendezvényeket.

A kulturális elit harmadik, a gazdasági elit második leggyakoribb tevékenysége a társadalmi szervezetben való tisztségvállalás.

A kulturális elit második, a gazdasági elit harmadik leggyakoribb tevékenysége petíciók aláírása. Ezt persze nem úgy kell elképzelni, hogy futószalagon gyártják a petíciókat. Feltehetőleg azért oly gyakori ez a tevékenység, mert a társadalmi periódus, amelyben a kutatás zajlott, bővelkedett a szlovákiai magyarságra nézve hátrányos eseményekkel. Ezekre való reagálásként több petíció is született, amelyeket elsősorban az értelmiség kezdeményezett, s írt alá, bár ez természetesen a petíció tárgyától is függött.

A felsoroltakon kívül a kulturális elitből aránylag sokan tagjai különböző szervezetek helyi csoportjainak (feltételezem, hogy elsősorban a Csemadokról van szó), elég gyakran tartanak beszédet, és elég gyakran vesznek részt politikai gyűléseken. Mindez a gazdasági elitre kevésbé jellemző, de azért nem teljesen kizárt tevékenység.

11. táblázat:

Most közéleti szerepvállalásáról szeretném kérdezni.
Az előző évben az alábbi tevékenységek közül melyekben vett Ön részt,
illetve mit végzett (%):

	Kulturális elit	*Gazdasági elit*
Tisztségvállalás társadalmi szervezetben, klubban	52	46
Pártmunka, párttevékenység	19	15
Testületi tagság helyi szervezetben	44	28
Részvétel iskolai vagy települési közösségi rendezvényen	75	44
Részvétel politikai gyűlésen	41	28
Beszéd tartás/szónoklat	48	20
Parlamenti képviselőség	4	2
Petíció aláírása	62	36
Politikai tisztségvállalás vagy pályázás politikai tisztségre (pl. államtitkár)	5	3
Olvasói levél írása egy újságnak	28	11

A szervezeti tagságon és a közéleti szerepvállalás felsorolt formáin kívül az elit egyfajta kollektív véleményvezér is, amely közvélemény-formáló erővel bír. Ennek egyik megnyilvánulása a médiában való aktív és passzív jelenlét, azaz a publikálás és a nyilatkozás. A kulturális elit 31 százaléka szokott közéleti lapban publikálni, nyilatkozni nem szűk szakterületét érintő kérdésekről, ebből 28% Szlovákiában magyarul, 9 személy (3%) pedig szlovákul. 45 százalékuk adott az elmúlt évben interjút, ebből 35% Szlovákiában magyarul, 6% szlovákul, a többiek (10 személy) pedig Magyarországon.

A gazdasági elit 15 százaléka szokott publikálni, valamennyien Szlovákiában, kétharmaduk magyarul, egyharmaduk szlovákul. Interjút egynegyedük adott, Szlovákiában magyarul 15 százalékuk, szlovákul 9 százalékuk, s néhányan (4 személy) Magyarországon.

A felsorolt tevékenységek alapján leszögezhetjük, hogy a kulturális elit jobban megfelel az ismertetett értelmiségi-képnek, mint a gazdasági elit, de mindkét elitnek valójában csak egy részére jellemzők ezek az aktivitások. Érvényes tehát, hogy amiképpen nem mindenki értelmiségi, akinek diplomája van, ugyanúgy az elitnek sem tagja mindenki, aki bekerült a mintába. Ez egy újabb adalék az elit önbesorolás körüli ingadozásának magyarázatához.

AZ ELIT HATALMA

Milyen befolyása van az elitnek? Felsoroltunk konkrét személyeket, akik hozzájárulhatnak az ország fontos ügyeinek alakulásához. A befolyás mértékét a megkérdezetteknek 0–100 fokozatú skálán kellett értékelniük, miközben a legnagyobb befolyás 100 pontot ért. Ugyanezt a kérdést, ugyanilyen módon az elit három különböző típusával kapcsolatban is feltettük. Az eredmények a 12. táblázatban láthatók.

12. táblázat:

Milyen befolyással bírnak
az alábbi személyek fontos országos ügyekre?
S milyen befolyása van az elitnek? (átlagok)

	Kulturális elit	*Gazdasági elit*
Egy miniszternek	74,16	72,11
Az ország egyik legnagyobb bankja felső vezetőjének	69,55	67,07
Az ország egyik legnagyobb vállalata felső vezetőjének	62,78	65,92
Egy parlamenti képviselőnek	62,25	61,60
Az ország egyik legismertebb tv-kommentátorának	48,43	44,67
Az ország egyik legnagyobb egyeteme rektorának	43,32	42,54
Egy olyan embernek, mint aki Önhöz hasonló pozícióban van	19,93	20,78
Egy átlagos állampolgárnak	13,97	12,58
A gazdasági elitnek	79,83	78,78
A politikai elitnek	73,49	77,92
A kulturális elitnek	45,59	41,86

Mindkét elit egyetért abban, hogy a gazdasági elit bír a legnagyobb hatalommal. A politikai elitet a gazdasági elitminta tagjai a második helyre, a kulturális elitminta tagjai a harmadik helyre sorolták (az utóbbiak a miniszter és a politikai elit befolyása között

minimális különbséget látnak). A kulturális elit hatalom tekintetében bizony alaposan lemarad a másik két elittől.

A megkérdezettek elsősorban a gazdasági és politikai csoportosulásokat tartják a hatalom hordozóinak, s úgy látják, hogy az egyes csoportosulásokhoz tartozó személyek befolyása nem ér fel ezeknek a csoportoknak a hatalmával (leszámítva a már említett minisztert a kulturális elitmintánál).

A felsorolt személyeket illetően mindkét elit ugyanazt a sorrendet alakította ki, bár a gazdasági elit mindegyik személynek kisebb befolyást tulajdonított, mint a kulturális elit, kivéve az ország egyik legnagyobb vállalata felsővezetőjét, akinek nagyobb hatalmat tulajdonított, mint a kulturális elit (vagyis a gazdasági elit kicsit „hazabeszélt").

13. táblázat:

Az elmúlt egy évben részt vett
az alábbi események valamelyikén (%)

	Kulturális elit	*Gazdasági elit*
1. Országos jelentőségű, nem magyar nyelvű értelmiségi találkozón	20	20
2. Országos jelentőségű, a szlovákiai magyar értelmiség (egy részét) tömörítő eseményen	55	33
3. Neves szakmai szervezet (pl. iparkamarák) által rendezett szlovák nyelvű társasági eseményen	14	33
4. Neves szakmai szervezet (pl. iparkamarák) által rendezett magyar nyelvű társasági eseményen	23	21
5. Olyan fogadáson, ahol megjelent a szlovák miniszterelnök	14	15
6. Olyan fogadáson, ahol megjelent a magyar miniszterelnök	8	6
7. Olyan fogadáson, ahol megjelent a szlovák köztársasági elnök	13	15
8. Olyan fogadáson, ahol megjelent a magyar köztársasági elnök	17	12
9. Olyan fogadáson, ahol jelen volt Csáky Pál	56	41
10. Olyan fogadáson, ahol jelen volt Bugár Béla	33	31

A legbefolyásosabb személyek tehát a miniszterek, majd a pénzügyi és a gazdasági szféra fő képviselői. Utánuk következnek a parlamenti képviselők, azaz a politikusok. A kulturális elit képviselői – az ország legismertebb televíziós kommentátora, az ország legnagyobb egyetemének, azaz a pozsonyi Comenius Egyetemnek a rektora – az elit szerint az előbbieknél sokkal kisebb befolyással bírnak. S a megkérdezettek ugyancsak alacsonyan értékelik a saját, az elitstátusból eredő befolyásukat is, amelytől kisebb befolyása már csak az átlagpolgárnak van. Még a gazdasági elitre is jellemző ez, hiába, hogy a legnagyobb gazdasági vezetőknek akkora hatalmat tulajdonítanak (persze a szlovákiai magyar gazdasági elitből nagyon kevesen tartoznak ebbe a rétegbe). S az is nagyon érdekes, hogy míg a gazdasági elitet az ország legbefolyásosabb csoportosulásának tartják,

önmagukat, mint e csoport tagját sokkal kevésbé tartják befolyásosnak. Ugyanez a kulturális elitre is érvényes. Igaz, a gazdasági és a politikai elithez képest lényegesen kisebb hatalmat tulajdonít a saját rétegének (ez nagyjából a kommentátor és a rektor hatalma között mozog, s az sem véletlen, hogy a média emberét befolyásosabbnak látja, mint a tudomány emberét), de önmagához, mint a csoport tagjához ennél is sokkal kisebb befolyást társít.

Ezekre az értékelésekre nagyon sok tényező hat. A már említett értelmiségi bizonytalanságon, önbizalomhiányon, a rétegidentitás hiányán, s azon kívül, hogy az elit egyes tagjai hiányos tevékenységüket, közösségi passzivitásukat tekintve igazából tényleg nem tartoznak az elithez, de még az értelmiséghez sem, csak szimplán diplomások, az is magyarázat, hogy a szlovákiai magyar és a szlovák elit társadalmi befolyás szempontjából két különböző súlycsoportot képez (aminek természetesen ugyancsak több oka van). Nem mintha a szlovák értelmiségnek olyan hatalmas befolyása lenne az ország ügyeire. További tényező, hogy a mintában szereplő akár kulturális, akár gazdasági elittagok nagyrészt inkább a helyi elit tagjai, akik országos szinten nem igazán tényked(het)nek. Ezt részben a 13. táblázat adatai is bizonyítják. S azt is alátámasztják ezek az adatok, hogy a szlovákiai magyar elit inkább szlovákiai magyar vagy a magyarsághoz kötődő eseményeken vesz részt (az egyetlen kivétel a gazdasági elit egyharmadának szlovák nyelvű szakmai rendezvényeken való részvétele). Vagyis nem járunk túl messze az igazságtól, ha azt mondjuk, hogy a szlovákiai magyar elit szeret önmagába zárkózni[13].

Az, hogy az elit alacsonynak ítéli a befolyását, még nem jelenti azt, hogy a helyzetével okvetlenül elégedetlen. Hiszen az is elképzelhető, hogy nem vágyik többre. A 14. táblázatban feltüntetett adatok viszont cáfolják ezt a feltételezést.

Az életszínvonalról a korábbiakban már szóltam. Életszínvonalával és társadalmi presztízsével a kulturális elit lényegesen elégedetlenebb, mint a gazdasági elit – bár a gazdasági elitnek is csak alig több mint a fele elégedett mindkét területtel. Sokkal nagyobb azonban az ország ügyeire gyakorolt befolyásolással kapcsolatos hiányérzet – ennek

[13] Ennek a jelenségnek sok összetevője van. Csak néhányat említek. Már az egyetemi évek alatt megfigyelhető, hogy a magyar nemzetiségű diákok elkülönülnek a szlovák diákoktól. Ennek bizonyára több oka van, például az a természetes attitűd, hogy mindenki a saját csoportjához húz, de az is közrejátszhat, hogy a magyar környezetből, magyar iskolákból érkezett elsősök még bizonytalanok a szlovák nyelvben, szégyellik magukat stb. Akármi is ennek az oka, a magyar diákok szociális hálójából hiányoznak a szlovák „láncszemek", s később már nehezebb bekerülni a szlovákok kapcsolatrendszerébe. További lehetséges ok, hogy azok a problémakörök, amelyekkel a szlovákiai magyar elit – főleg a kulturális elit – foglalkozik, többnyire a szlovákiai magyarsággal kapcsolatosak, és ezek iránt a szlovákok körében kisebb a tolerancia és a befogadókészség. Az elit körében gyakran felmerül a kérdés: lehet, hogy a szlovákok sem zárkóznának el, csak nyitni kell feléjük? Igen, de ki kezdeményezzen? Mert arra is van sok példa, hogy a magyarok kezdeményeznek, de a szlovákok részéről nincs érdeklődés, vagy ha van, akkor a szlovákiai magyarokat csupán egyfajta „hídnak" tekintik Magyarország és a magyarországiak felé, vagyis nem együttműködni akarnak velük, hanem ki akarják őket használni. A „szlovákok felé nyitás" témakör egyik aktuális kicsúcsosodása a szlovákiai magyar politikai elit kettéosztódása (persze ez csak az egyik oka a pártszakadásnak), amikor a Most-Híd a szlovákokkal való együttműködés pártjává válik, az MKP pedig „az egyetlen magyar", értsd: csakis magyarokból álló és magyarokhoz szóló párt. De ez sem a pártszakadással kezdődött, hiszen a magyar elit egy részében (a későbbi Magyar Polgári Párt) már 1989 novemberében megfogalmazódott az igény és a remény, hogy a magyarok problémáit a szlovákokkal szövetségre lépve kell megoldani.

megítélésében egységes a két elit. Nagyjából egyhatoduk elégedett csupán, ami jelzi, hogy a többség nagyobb hatalmat szeretne.

14. táblázat:

Mennyire elégedett Ön az alábbiakkal?
(%)

	Kulturális elit	*Gazdasági elit*
Jelenlegi életszínvonalával	33	53
Társadalmi presztízsével	39	54
Az ország ügyeire gyakorolt befolyásával?	16	18

Mikor lennének a legelégedettebbek? Az elégedettség mércéje mindkét elitnél Nyugat-Európa (15. táblázat). Akkor lenne igazán elégedett az életszínvonalával, presztízsével és befolyásával, ha a nyugat-európai kulturális és gazdasági elithez hasonló helyzetben leledzene. A kulturális elithez képest a gazdasági elit tagjai közül azonban azzal is többen megelégednének, ha a hasonló pozíciójú szlovákiai és közép-európai emberek életszínvonalával, presztízsével és befolyásával rendelkeznének.

15. táblázat:

Akkor lenne a legelégedettebb saját életszínvonalával,
presztízsével, befolyásával,
ha a helyzete hasonlítana az... (%)

	Kulturális elit	*Gazdasági elit*
Önhöz hasonló pozícióban lévő emberekéhez Nyugat-Európában	50	43
Önhöz hasonló pozícióban lévő emberekéhez Szlovákiában	9	17
Önhöz hasonló pozícióban lévő emberekéhez Közép-Európában	9	16
Önhöz hasonló pozícióban lévő emberekéhez Magyarországon	5	1
Önhöz hasonló pozícióban lévő emberekéhez Észak-Amerikában	3	2
Nem tudja	12	9
Nem válaszol	12	12

MÉDIAFOGYASZTÁS

A médiafogyasztás a kulturális fogyasztás azon tevékenysége, amely nemzetiségtől, nemtől és kortól függetlenül nemcsak a legtöbb emberre jellemző, hanem egyben a leggyakrabban végzett tevékenység is. A szlovákiai magyarok médiapreferenciáinak alakulásáról a kilencvenes évek közepétől vannak adataink. 99 százalékuk, vagyis szinte mindenki néz tévét, 96 százalékuk olvas újságot és 90 százalékuk hallgat rádiót. A televíziózás és rádiózás többségük számára napi szórakozást jelent. A napi újságolvasás valamivel ritkább[14].

Az elektronikus média (televízió, rádió) tekintetében a kilencvenes évekből az új évezredbe való átmenet a kereskedelmi médiáknak kedvezett, s a televíziózásnál ez a tendencia a mai napig érvényes. A magyar kereskedelmi tévécsatornák a legkedveltebbek, de a szlovák kereskedelmi televíziók is egyre nagyobb teret hódítanak, főleg a Markíza.

A médiafogyasztás második leggyakoribb formája a rádióhallgatás. 2007-ben a legtöbben a magyarországi kereskedelmi rádiókat (Sláger Rádió, Danubius) hallgatták. A 2010-es adatok viszont arról tanúskodnak, hogy a kereskedelmi adók mellé felzárkózott a hazai Pátria Rádió, valamint a magyarországi közszolgálati MR1-Kossuth és MR2-Petőfi Rádiók is.

Ami a sajtót illeti, a magyar nyelvű hazai sajtó az elmúlt tizenöt évben megőrizte vezető szerepét – még abban az időszakban is, amikor nagymértékben visszaesett a rendszeres újságolvasók részaránya. 2007-es adatok szerint a szlovákiai magyarok 26 százaléka olvas naponta újságot, leggyakrabban az *Új Szó*t, a szlovák lapok közül a *Sme* és *Nový čas* napilapokat. Minél iskolázottabb magyarokról van szó, annál inkább jellemző rájuk, hogy szlovák lapot is olvasnak.

Az elit médiafogyasztása mindhárom médiatípus tekintetében eltérő képet mutat. A televíziózás terén (16. táblázat) a szlovákiai magyarokhoz képest az elit gyakrabban néz hírorientált és/vagy a hírek szempontjából hitelesebbnek tartott, „komolyabb", nem bulvár jellegű televíziókat, amit a korábbi kutatások is igazolnak abban az értelemben, hogy ugyanez mondható el a felsőfokú végzettséggel rendelkező szlovákiai magyarokról, akik eleve jobban szeretik a publicisztikai és hírműsorokat a többi műsortípusnál. Valószínűleg az elit is ezért részesíti előnyben a szlovák közszolgálati tévé szlovák és magyar nyelvű műsorait[15], a szlovák nyelvű kereskedelmi televíziókat[16], s feltehetőleg a magyarországi politikai tévéket is[17]. Ugyancsak gyakrabban tájékozódik,

[14] 2007-es adatok szerint a tévénézés napi átlagos időtartama 112 perc, rádiót átlagosan naponta 124 percet hallgatnak. A tévét maximum egy órát a válaszadók 36 százaléka, két órát 32 százalékuk, ennél többet 27 százalékuk nézi, a rádiót maximum egy órát 46 százalékuk, két órát 16 százalékuk, több mint két órát 27 százalékuk hallgatja.

[15] Az elitkutatásból nem derül ki, de más kutatásokból tudjuk, hogy ezeknél is elsősorban a hír- és publicisztikai műsorokról van szó.

[16] A Markíza és a Joj egy kérdésben való összevonása a TA3-vel nem volt túl szerencsés, ugyanis az első kettő klasszikus kereskedelmi televízió az RTL Klub stílusában, a TA3 viszont hírtelevízió, egyfajta szlovák CNN.

[17] Ezekre nem szoktunk rákérdezni.

főleg a Duna TV-ből, a kulturális elit, amit részben az említett televízió hangsúlyozottan nemzeti jellege is magyarázhat.

16. táblázat:

Az alábbi televíziók műsoraiból gyakran tájékozódók (%)

	Kulturális elit	*Gazdasági elit*	*Szlovákiai magyarok*
Magyarországi közszolgálati tévé (m1, m2)	66	64	76
Szlovák nyelvű kereskedelmi televízió (Markíza, TA3, Joj stb.)	61	63	53
Duna TV	54	46	30
Magyarországi kereskedelmi tévé (RTL Kklub, tv2)	51	51	67
Szlovák nyelvű közszolgálati tévé (STV 1, STV 2)	49	48	27
Szlovák közszolgálati televízió magyar nyelvű műsora	34	25	21
Magyarországi politikai tévé (Hír TV, ATV)	31	26	–

Ami a rádióhallgatást illeti (17. táblázat), úgy tűnik, az elit gyakrabban hallgat rádiót, mint a szlovákiai magyar átlagpolgár, s valamennyi felsorolt rádiót gyakrabban hallgatja. Némely csatornákat inkább a kulturális elit, másokat inkább a gazdasági elit preferálja.

17. táblázat:

Az alábbi rádiók műsoraiból gyakran tájékozódók (%)

	Kulturális elit	*Gazdasági elit*	*Szlovákiai magyarok*
Magyarországi közszolgálati rádió (MR1-Kossuth Rádió, MR2-Petőfi Rádió)	46	43	23
Pátira közszolgálati magyar nyelvű rádióműsor	40	36	26
Magyarországi kereskedelmi rádió (Sláger, Danubius)	32	43	24
Szlovák nyelvű közszolgálati rádió	22	30	16
Szlovák nyelvű kereskedelmi rádió	22	36	16
Magyar nyelvű szlovákiai kereskedelmi rádió	19	15	–

A korábbi felmérésekből azt is tudjuk, hogy az újságolvasás gyakoriságát nagymértékben befolyásolja az iskolai végzettség: minél iskolázottabb valaki, annál jellemzőbb rá a napi újságolvasás. Ez is összefügg az értelmiségiek egy részének fokozottabb „információéhségével". Ez az elit esetében is bebizonyosodik (18. táblázat). Bár a szlovákiai magyarok sajtófogyasztásáról szóló adatok a kissé eltérő kérdésfeltevés miatt nem vethetők össze egy az egyben a jelenlegi kutatás eredményeivel, mégis egyértelmű, hogy

az elit gyakrabban olvas újságot, mint a szlovákiai magyar átlagpolgár. Bár mindkét elit olvas magyar és szlovák sajtótermékeket is, a magyar nyelvű sajtót inkább a kulturális elit preferálja, a szlovák nyelvűt pedig a gazdasági elit olvassa gyakrabban. A legolvasottabb sajtótermék az *Új Szó*, az egyetlen szlovákiai magyar napilap.

18. táblázat:

Az alábbi típusú sajtótermékeket gyakran olvasók (%)

	Kulturális elit	*Gazdasági elit*	*Szlovákiai magyarok**
Új Szó	71	69	34
Szlovák nyelvű országos napilapok	39	57	21*
Magyar nyelvű helyi (városi) lapok	38	21	24
Magyar nyelvű szlovákiai irodalmi, kulturális lapok	31	18	–
Szabad Újság	31	27	7
Magyar nyelvű regionális hetilapok	33	22	–
Szlovák nyelvű országos hetilapok	24	37	–
Magyarországi irodalmi, kulturális lapok	21	11	–
Szlovák nyelvű helyi (megyei) lapok	23	24	9
Magyarországi országos napilapok	15	10	14*
Szlovák nyelvű irodalmi, kulturális lapok	15	10	–

* Az adatok a csillaggal jelölt sajtótípusnál hozzávetőlegesek, mivel a sajtótermékek más kategorizációját szoktuk használni

ÖSSZEGZÉS

Foglaljuk össze röviden, miről árulkodik a szlovákiai magyar elit fentebb vázolt részleges portréja. Ugyanis részleges portréról van szó, amelyből még hiányzik néhány „szín". Például a társadalmi kapcsolatháló, a kulturális fogyasztás és szabadidő eltöltésének módja, az általános és a nemzeti értékrend néhány vetülete, valamint a politikai értékrend és a választási hajlandóság. Ezek a témakörök is részét képezték a 2010-es elitkutatásnak, de elemzésük már nem fért bele a megadott terjedelmi keretbe. [18]

Tehát: a szlovákiai magyar elit derékhadát a középkorúak alkotják. Az elitnek „férfiklub" jellege van, ugyanis a gazdasági elitben, s tegyük hozzá, a politikai elitben is a férfiak dominálnak. Igaz, a kulturális elitben az adatok szerint nagyjából kiegyensúlyozott a nő-férfi arány, de saját résztvevő megfigyeléseimből arra következtetek, hogy ez regionális, illetve helyi szinten talán érvényes, de országos szinten a kulturális elit is inkább férfiakból áll.

[18] Az elemzés folyamatban van, és a szlovákiai magyarokról készülő átfogó kötet részeként fog megjelenni.

A kulturális elit háromnegyede, a gazdasági elit kétharmada felsőfokú végzettséggel rendelkezik. A férfiak iskolázottabbak, mint a nők, s minél fiatalabb korcsoportról van szó, annál magasabb a diplomások részaránya.

Mindkét elit többségét (65–75%) elsőgenerációs értelmiségiek képezik, akik különböző társadalmi csoportokba tartozó szülők gyermekei. Részben falusi származásúak, részben vidéki kisebb-nagyobb városok szülöttei. Vagyis társadalmi eredetét tekintve a szlovákiai magyar elit heterogén népesség, ennek minden pozitív és negatív következményével együtt. Az életszínvonal vizsgált mutatói szerint úgy a kulturális, mint a gazdasági elit jobban él a szlovákiai magyar átlagnál. Ehhez minden bizonnyal az is hozzájárul, hogy az elit zöme több lábon áll: a kulturális elit háromnegyedének, a gazdasági elit 83 százalékának az elsődleges munkahelyén/vállalkozásán kívül „másodállása" is van. Fő tevékenységi területén a gazdasági elit 86 százaléka vezető posztot tölt be. A kulturális elitre ez kevésbé jellemző, bár többségük (59%) szintén vezető pozícióban van.

Az elit identitása ambivalens, s bár a kulturális elit leginkább a kulturális elittel, a gazdasági elit is másodsorban a gazdasági elittel azonosul, többségük inkább szakmai alapon sorolja be önmagát. Úgy tűnik, ez alátámasztja az 1997-es értelmiségkutatás egyik eredményét, mégpedig azt, hogy a szakmai identitás erősebb a rétegidentitásnál.

Mindkét elit egyetért abban, hogy az ország legbefolyásosabb rétege a gazdasági elit, a legbefolyásosabb személyek pedig a miniszterek, valamint a pénzügyi és gazdasági vezetők. A megkérdezettek – függetlenül attól, hogy melyik elithez tartoznak – a saját befolyásukat nagyon alulértékelik, úgy látják, csak az átlagpolgárnak van tőlük kisebb befolyása. Többségüket ez elégedetlenséggel tölti el, főleg ami az országos ügyekre gyakorolt befolyás lehetőségét illeti. A minta a nyugat-európai kulturális és gazdasági elit, de sokan már azzal is megelégednének, ha a szlovák vagy egyéb közép-európai elit életszínvonalával, presztízsével és befolyásával rendelkeznének. Tehát a szlovákiai magyar elit az adott területeken különbséget érzékel önmaga és a szlovák elit között, mégpedig az utóbbi javára. Ugyanakkor az adatokból az is kiderül, hogy a szlovákiai magyar elit elsősorban hazai magyar és magyarországi vonalon kommunikál, a szlovákok felé kevésbé nyitott – ami azonban nem egyértelműen a szlovákiai magyar elit bűne.

Mennyire felel meg az elit azoknak az értelmiséggel szemben támasztott kritériumoknak, amelyeket a korábbi kutatások során fogalmaztak meg a megkérdezettek? A jelenleg vizsgált dimenziók fényében elmondható, hogy a szervezeti tagság, amely a közösségi munka egyik mutatója, a kulturális elit cca. kétharmadára, a gazdasági elit cca. egyharmadára jellemző. Viszont ezek inkább szakmai szervezetek, amelyekben elsődlegesen szakmai munka folyik, nem pedig kimondottan a közösségért folyó munka testületei (bár a kettő, vagyis a szakmai és a közösségi-közéleti tevékenység ezeken a szervezeteken belül gyakran összefonódik, nehezen választható el egymástól, főleg bizonyos szakmák esetében). A közéleti szerepvállalás három leggyakoribb formája a közösségi rendezvényen való részvétel, a társadalmi szervezetben való tisztségvállalás és petíciók írása. Mindhárom jellemzőbb a kulturális elitre, mint a gazdaságira. Emellett a kulturális elit gyakrabban szerepel nyilvánosan, például gyakrabban ír és nyilatkozik a médiának.

A tanulmány első részében említettem, hogy a szlovákiai magyar elit jelenleg legreprezentatívabb tömörülése, a Szlovákiai Magyarok Kerekasztala alakuló konferenciáján, 2009. január 29-én elhangzott, hogy az elit legfontosabb feladata a szlovákiai magyarok nemzeti identitásának fejlesztése és védelme. Ezzel minden jelenlevő egyetértett. S az elitkutatás eredményei is tanúsítják, hogy a szlovákiai magyar elit érzékeli és tudatosítja a feladat fontosságát, amint azt az alábbi adatok dokumentálják:

– a kulturális elit háromnegyede, a gazdasági elit kétharmada egyetért azzal, hogy a kisebbségi elitnek *történelmi küldetése*, hogy a szlovákiai magyarok helyzetének jobbításán tevékenykedjen;
– a kulturális elit 85 százaléka, a gazdasági elit 78 százaléka, tehát még többen egyetértenek azzal, hogy a kisebbségi elitnek *kötelessége* a szlovákiai magyarok helyzetének javításán dolgoznia.

Mi mást is mondhatnánk? Úgy legyen.

IRODALOM:

Harmadyová, Valentína (1997): Zamestnanecká mobilita v procese transformácie slovenskej a českej spoločnosti. *Sociológia,* 29 (5): 505–537.

Lampl Zsuzsanna (1999a): *A saját útját járó gyermek - Három szociológiai tanulmány a szlovákiai magyarokról*. Pozsony: Madách-Posonium.

Lampl Zsuzsanna (1999b): *Vállalkozások és vállalkozók 1989 után.* Dunaszerdahely: Lilium Aurum.

Lampl Zsuzsanna (2007a): *Magyarnak lenni – a szlovákiai magyarok értékrendje.* Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet.

Lampl Zsuzsanna (2007b): Kárpát Panel 2007. In Papp Z. Attila – Veres Valér (szerk.): Kárpát *Panel 2007 – A Kárpát-medencei magyarok társadalmi helyzete és perspektívái. Gyorsjelentés.* Budapest: MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 69–129.

Lampl Zsuzsanna (2008): *Magyarok és szlovákok – szociológiai tanulmányok nemcsak az együttélésről.* Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet.

Lampl Zsuzsanna (2010): *A szlovákiai magyarok politikai orientációja.* Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2010. március, zárójelentés.

Lieskovský, Ivan – Papaj, Karol (2000): Vývoj podnikateľských subjektov v Slovenskej republike a v krajinách strednej a východnej Európy v rokoch 1995–1998. *Slovenská štatistika a demografia*, 4: 46–73.

Mészárosová-Lamplová, Zuzana (2007): „Vstúpili sme na neznámy chodník" alebo sociálna mobilita a pôvod malých a stredných podnikateľov v SR po roku 1989. *Etnologické rozpravy*, 2: 44–63.

Petőcz Kálmán (2009): Status quót vagy státust? In Tóth Károly (szerk.): *Hatékony érdekérvényesítést.* Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet , 11–17.

Tóth Károly (2009): Bevezető. In Tóth Károly (szerk.): *Hatékony érdekérvényesítést*. Somorja: Fórum Kisebbségkutató Intézet, 7–11.

http://parkanyer.blogspot.com/2009/01/mi-fn-terem-szlovkiai-magyar-elit.html

Párhuzamos világok? Az erdélyi magyar gazdasági és kulturális elit szocio-demográfiai jellemzői

Márton János – Papp Z. Attila*

I. BEVEZETŐ

A romániai magyar gazdasági és kulturális elit kutatására egy nagyobb, három országra kiterjedő kutatás részeként került sor.[1] Ebből adódóan a kutatás elméleti alapkoncepcióját,[2] az ehhez kapcsolódó módszertant, illetve a kérdőívet is a romániai kutatócsapat, mondhatni, készen kapta. Ugyanakkor fontos kihívás volt a kutatásban valamilyen módon megragadni a kisebbségi elit sajátosságait is, hiszen a kézenfekvő szocio-demográfiai adatok körül- és leírásán túl arra is kíváncsiak voltunk, hogyan szerveződnek kisebbségi-többségi feltételek mellett az elitcsoportok.

A közép-kelet-európai rendszerváltások után az önálló vagy a tranzitológiába ágyazott elitkutatások meglehetősen elterjedtek,[3] ugyanakkor a kisebbségi elit többségi elithez való viszonyulása, saját „kisebbségi" pályájának szociológiai elemzése meglehetősen ritka.[4] És ez érvényes nem csak romániai magyar, hanem általában kisebbségi vonatkozásban is. Éppen ezért gondoljuk bizonyos értelemben úttörő jellegűnek a jelen kutatás keretét, hiszen a magyarországi nemzeti kisebbségek mellett a szlovákiai és romániai magyar kisebbségi elitek empirikus megragadását is célul tűzte ki.

Tanulmányunk a romániai magyar elitcsoportok körében végzett adatfelvétel első elemzésének tekinthető (és ezért természetesen további elemzések célja lesz a részletesebb feldolgozás), és ebben elsősorban a két csoport szocio-demográfiai leírására vállalkoztunk. Ugyanakkor arra is törekedtünk, hogy a két alminta jellegzetességeit összevessük egymással, helyenként a romániai magyar népességre vonatkozó népszámlálási vagy más reperezentatív felmérés hasonló adatsoraival is.

A kutatás központi kérdését röviden úgy fogalmazhatnánk meg, hogy mitől elit a kisebbségi elit? Magyarán, milyen szociológiai látleletet lehet adni a szélesebb értelemben vett kultúra kisebbségi termelőiről és továbbítóiról, illetve a sikeres romániai ma-

* Papp Z. Attila a tanulmány megírása alatt Bolyai János Kutatói Ösztöndíjban részesült.

[1] A kutatás vezetője Kovách Imre (MTAPTI), a kutatást támogatta INOTÁRS Alapítvány. A romániai lekérdezést a csíkszeredai Soros Oktatási Központ bonyolította le.

[2] Ld. ezzel kapcsolatosan: Csurgó– Himesi– Kovách (2002)

[3] E kutatások áttekintéséről ad átfogó képet Bozóki (2003)

[4] E téma vonatkozó áttekintését egy másik tanulmányban tesszük meg.

gyar közép- és felsőosztályról.[5] Tesszük ezt annak tudatában is, hogy feltételezzük, a gazdasági és kulturális elitek valószínűleg nem egységesek csoportok, lényeges belső tagolódásokat is mutathatnak.

Az adatok több szempontú összesítése által arra is választ szerettünk volna kapni, hogy mennyire kompaktak, egységesek a kisebbségi elitcsoportok, illetve mit gondolnak saját elitstátusukkal kapcsolatos szerepeikről. Az is kutatási kérdéseink között szerepelt, a kisebbségi elitcsoportoknak milyen reális hatásuk van akár a tételezett kisebbségi közösség, akár az ország, azaz Románia életét befolyásoló döntésekre. Fontos kérdés lehet e vonatkozásban az is, hogy az elitcsoportok hogyan viszonyulnak az állami redisztribúciós rendszerhez, milyen mértékben részesei az állami apparátusnak, egyszersmind a kisebbségi elit milyen mértékben „őrlődik fel" vagy akár egyensúlyoz saját országa és az anyaországi humán, kapcsolati és anyagi tőkeforrások között. Elemzésünk során ezért röviden az elitek kapcsolati hálójára, illetve rekrutációjára is ki fogunk térni. Ebben az összefüggésben fontosnak tartjuk, és elemzésünkben ki is tértünk az elittagoknak az egykori RKP-hoz vagy az RMDSZ-hez való viszonyára is, hiszen azt gondoljuk, ezen viszonyulások az elitbekerülés tőkekonverziós forrásait is képezik.

A kisebbségi elitszerepek között lényegesnek tartottuk megvizsgálni a nemzeti/nemzetiségi vagy kisebbségi identitás olyan aspektusait is, amelyeknek egyre nagyobb hagyománya van az erdélyi társadalomtudományi kutatásokban. Ezt azért is tartottuk fontosnak, mert a kisebbségi közösségek jövőképét az elittagok fogalmazzák meg vagy képviselik, ezért lényeges tudni, hogy kisebbségi kontextusban a nemzeti identitás másképpen strukturálódik-e az elitcsoportokon belül, mint az erdélyi magyarság körében általában.

II. A MINTA

A kutatás eredeti tervei szerint az erdélyi lekérdezés egy ezerfős mintán zajlott volna. A kulturális almintát 500 fősre terveztük, ebből 400 címlistás személy lett volna, amelyet kiegészítettünk volna további 100, a reputációs elithez tartozó személlyel. A reputációs listát a címlistás személyek által megnevezett személyekből terveztük összeállítani.[6] A gazdasági almintát szintén 500 fősre terveztük, ebből 400 romániai magyar címlistás személy lett volna, akiket kiegészítettünk volna 100 román nemzetiségű címlistás személlyel. Noha a román nyelvű kérdőívet elkészítettük, a román alminta lekérdezésére végül sajnos nem került sor, mert a magyar gazdasági elitminta lekérdezése

[5] Mint később látni fogjuk, a gazdasági elitmintánk az eredeti elképzelésekhez képest valamivel bizonytalanabb, ám azt az adatok is alátámasztják, hogy a kisebbségi magyar közép- és felsőosztály tagjai kerültek lekérdezésre.

[6] A kérdőív egyik kérdésblokkja a reputációs elitre vonatkozóan tartalmazott 4 kérdést, amelyekben arra kértük a megkérdezetteket, hogy nevezzék meg azt az 5–5 személyt, akik szerintük a romániai magyar kulturális, gazdasági, politikai élet legkiemelkedőbb alakjai, továbbá azt az 5 értelmiségit, akik a romániai magyarok körében a legnagyobb befolyással bírnak a közvélemény formálásában. A kulturális elit reputációs listáját a megkérdezettek által megnevezett személyekből állítottuk össze.

során is meglehetősen magas volt a válaszmegtagadások aránya, ami miatt a magyar minta lekérdezésekor is időhiánnyal küszködtek. A román címlistát végül egy 100 fős magyar gazdasági reputációs lista váltotta fel, amelynek összeállítási módja a kulturális elit reputációs listájához hasonló módon történt.

II. 1. A kulturális elit

A kulturális alminta a Magyarországon az elmúlt években lebonyolított elitkutatások mintájához hasonlóan a romániai magyar viszonyokra alkalmazva épült fel. A minta 15 alcsoportot foglalt magába, amelyek többsége tartalmazott egy főcímlistát és egy pótcímlistát. Ez utóbbira azért volt szükség, hogy a kérdőív kitöltését visszautasító személyeket lehetőleg szintén az illető alcsoportba tartozó személyekkel lehessen pótolni.

A minta összeállításához, aktualizált romániai magyar kulturális kataszter hiányában, a különböző intézmények internetes honlapjain szereplő adatokat, különböző tematikus vagy szakterületekre vonatkozó adatbázisokat használtunk (színházi, egyházi, képzőművészeti stb.), amelyeket – a pontatlan adatok kiküszöbölése céljából – sok esetben a sajtóból vagy más forrásokból ellenőriztünk. A rendelkezésünkre álló adatok alapján a mintánk feltehetően nem volt és nem is lehetett teljes, azonban összeállítása során törekedtünk arra, hogy átfogjuk azokat a legfontosabb intézményeket és személyeket, amelyek és akik a romániai magyar kulturális élet, illetve közvélemény alakításában meghatározó szerepet játszanak. Néhány alcsoportot (képzőművészek, írók/költők, díjazottak, valamint komolyzenészek és a populáris kultúra egy része) leszámítva, a legtöbb esetben a mintába való kerülés a betöltött tisztség alapján történt.

Az alábbi felsorolás a minta 15 alcsoportját és szerkezetét ismerteti, és kitérünk arra is, hogy adott alcsoporton belül kik kerültek a főcímlistákra és kik a pótcímlistákra.[7] Az alcsoportok jellegétől függően előfordult, hogy a mintába a teljes populáció bekerült, így nem volt lehetőségünk pótcímlistát összeállítani.

Akadémiai szféra, egyetemi oktatók: a főcímlistára kerültek a magyar tannyelven is oktató romániai egyetemek különböző szintjein vezetői tisztségeket betöltő személyek (rektor, rektorhelyettes, egyetemi kancellár, dékán, dékánhelyettes, tanszékvezető, tanszékvezető-helyettes, kihelyezett tagozatok vezetői), valamint az egyetemi professzorok. A pótcímlistára ugyanezen intézmények docenseit is felvettük.

Sajtó: a főcímlistán a fontosabb (elsősorban országos és megyei) napi- és hetilapok, internetes hírportálok főszerkesztői, valamint a román országos televízió és rádió magyar nyelvű stúdióinak vezetői szerepeltek. A pótcímlistára ugyanezen sajtóorgánumok ügyvezetői vagy kiadójának igazgatói kerültek fel, valamint több helyi hatókörű újság, internetes hírportál, kereskedelmi rádió és televízió vezetői.

Egyházak: a négy nagy erdélyi magyar felekezet püspökei, püspökhelyettesei/se-

[7] A pótcímlistán szereplő személyek megkeresésére csak abban az esetben került sor, hogyha a főcímlistába soroltak közül valaki visszautasította a kérdőív kitöltését, vagy valamely más okból nem sikerült lekérdezni vele a kérdőívet. Törekedtünk arra – még hogyha nem is minden esetben sikerült –, hogy a pótcímlistás személyek lehetőleg ugyanabból az alcsoportból kerüljenek ki, ahonnan kiestek a főcímlistás személyek.

gédpüspökei, püspöki helynökei kerültek a főcímlistára, a pótcímlistára pedig a nyugalmazott püspökök, főesperesek és esperesek.

Iskolaigazgatók: a főcímlistán a fontosabb magyar tannyelvű romániai elméleti középiskolák, főgimnáziumok vezetői szerepeltek, a pótcímlistán pedig a többi magyar tannyelvű elméleti líceum igazgatói.

Könyvkiadók: a főcímlistán a legnagyobb romániai magyar könyvkiadók vezetői, a pótcímlistán a kisebb kiadók vezetői szerepeltek.

Tudományos és szakmai szervezetek, folyóiratok: az erdélyi humán- és műszaki tudományos és szakmai élet legjelentősebb szervezeteinek (EME, EMKE, EKE, EMT, MÚRE, RMPSZ stb.)[8] vezetőit, valamint – a többnyire a mintába került szervezetek égisze alatt megjelenő – tudományos és szakmai élet legfontosabb folyóiratainak, szaklapjainak főszerkesztőit soroltuk a főcímlistára, a pótcímlistán pedig a szóban forgó szervezetek szakosztályainak, valamint területi szervezeteinek vezetői kaptak helyet.

Kulturális intézmények: a főcímlistára az erdélyi hatókörű, a megyei vagy nagyszámú magyar lakossággal rendelkező városokban működő helyi kulturális intézmények (elsősorban könyvtárak, múzeumok, kulturális központok) vezetői kerültek, a pótcímlistára kevésbé jelentős városi kulturális intézmények vezetői.

Színházak: az Erdélyben működő fontosabb magyar színházak vagy társulatok igazgatói, művészeti igazgatói, társulatvezetői kerültek a főcímlistára, pótcímlistát nem tudtunk összeállítani.

Főtanfelügyelők és helyetteseik: a főcímlistára az összes magyar főtanfelügyelő és főtanfelügyelő-helyettes felkerült, pótcímlistát itt sem tudtunk összeállítani.

Képzőművészek: mind a főcímlistára, mind a pótcímlistára az erdélyi magyar képzőművészeti élet fontosabb szereplőit válogattuk be. Lévén, hogy ez az alcsoport kevésbé volt funkcióhoz köthető, próbáltuk mellőzni a rangsorolást, a cél a kvótáknak megfelelő számú személy lekérdezése volt.

Komolyzenészek: az előző alcsoporthoz hasonlóan mind a főcímlistára, mind a pótcímlistára az erdélyi magyar komolyzenei élet kiemelkedő szereplőit válogattuk be, annyi különbséggel, hogy a főcímlistára a fontosabb romániai magyar állami néptáncegyüttesek, valamint filharmóniák magyar nemzetiségű vezetői is felkerültek.

Populáris kultúra: a mintába az erdélyi magyar populáris kultúra képviselőit, azaz a romániai magyar pop- és rockzenei élet fontosabb zenekarainak vezetőit, illetve néhány szólóénekest soroltunk. Pótlistát nem állítottunk össze.

Írók, költők: ennek az alcsoportnak is mind a főcímlistáját, mind az alcímlistáját a romániai magyar irodalmi élet fontosabb szereplőiből állítottuk össze, kiemelt fontosságot szentelve a Forrás-nemzedék képviselőinek, de nem elhanyagolva a fiatalabb nemzedék kiemelkedő tagjait, valamint a főbb romániai magyar irodalmi lapok és műhelyek körül csoportosuló írókat, költőket sem.

[8] A zárójelben szereplő rövidítések jelentése: EME – Erdélyi Múzeum Egyesület, EMKE – Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület, EKE – Erdélyi Kárpát Egyesület, EMT – Erdélyi Magyar Műszaki Tudományos Társaság, MÚRE – Magyar Újságírók Romániai Egyesülete, RMPSZ – Romániai Magyar Pedagógusok Szövetsége.

Díjazottak: ebbe az alcsoportba olyan romániai magyar közéleti (de nem politikai) személyiségeket soroltunk, akik magas rangú magyar (Kossuth-díj, Széchenyi-díj, Déry Tibor-díj, József Attila-díj, Jászai Mari-díj, Munkácsy-díj, Magyar Köztársasági Érdemrend különböző fokozatai stb.), vagy román (Románia Csillaga, Román Kulturális Érdemrend és Román Nemzeti Érdemrend különböző fokozatai, Romániai Köztársasági Érdemkereszt stb.) állami kitüntetésben, díjban részesültek. Mivel nem állt rendelkezésünkre sem magyarországi, sem romániai vonatkozásban olyan lista, amely az összes díjazottat tartalmazta volna (legalább az utóbbi 20 évre vonatkozóan), ennek az alcsoportnak az összeállítása a teljesség igénye nélkül történt.

Akadémikusok: ebbe az alcsoportba a Magyar Tudományos Akadémia romániai külső tagjait soroltuk. Itt is csak főcímlista összeállítására volt lehetőségünk.

I.1. táblázat:

A kulturális alminta és a lekérdezett kérdőívek eloszlása alcsoportok szerint[9]

Alcsoport	*Minta*		*Lekérdezett kérdőívek*		*Lekérdezett kérdőívek megoszlása (%)**
	Fő-címlista	*Pót-címlista*	*Fő-címlista*	*Pót-címlista*	
1. Akadémiai szféra, egyetemi oktatók/vezetők	141	94	93	13	25,5%
2. Sajtó	30	60	24	2	6,3%
3. Egyházak	12	55	5	8	3,1%
4. Iskolaigazgatók	14	23	12	2	3,9%
5. Könyvkiadók	13	25	12	1	3,1%
6. Tudományos és szakmai képviseleti szervezetek	60	20	40	13	12,8%
7. Kulturális intézmények (könyvtárak, múzeumok, kulturális központok)	28	49	23	–	5,5%
8. Színházak	19	–	16	–	3,9%
9. Főtanfelügyelők és helyettesek	8	–	7	–	1,7%
10. Képzőművészek	15	10	8	–	1,9%
11. Komolyzenészek	20	15	17	3	4,8%
12. Populáris kultúra	23	0	13	–	3,1%
13. Írók	30	15	22	9	7,5%
14. Díjazottak	60	54	61	–	14,7%
15. MTA külső tagjai (KAB)	16	–	9	–	2,1%
Összesen	489	420	362	51	100%
	909		413		

* A lekérdezett kérdőívek százalékában.

[9] A táblázat adatai a duplikált mintára vonatkoznak.

A kulturális alminta összeállításában alkalmaztuk a duplikálás módszerét, vagyis amennyiben valamely elittag az általa betöltött tisztségéből fakadóan két vagy több alcsoportba is besorolható volt, ezek mindegyikébe bekerült. A szóban forgó személyek kérdőívünket nyilván csak egyszer töltötték ki, viszont a kérdőívekből összeállított adatbázisban válaszaik duplikálásra kerültek annak megfelelően, hogy hány alcsoportban voltak jelen. A duplikálás tehát elsősorban az elittagok körében tapasztalható funkcióhalmozás következménye, továbbá jelentkezett egy másik formában is: azokat a személyeket is érintette, akik különböző funkcióik miatt bekerültek mintánk valamely alcsoportjába, ugyanakkor magas rangú állami kitüntetésben is részesültek, ami alapján a díjazottak nevű alcsoportba is besoroltuk őket. Szükségesnek tartjuk pontosítani, hogy az elemzés során a duplikált adatbázisokat dolgoztuk fel, adataink minden egyes esetben ebben a formában szerepelnek.[10]

A fenti (I.1. számú) táblázatban ismertetjük a kulturális minta egyes alcsoportjainak összetételét, valamint a sikeresen lekérdezett kérdőívek számát: Amint a táblázatból láthatjuk, a szükséges 400 címlistás személy helyett végül 413 került lekérdezésre. Ezzel szemben az általuk megnevezett személyekből összeállított reputációs listáról mindössze 93 fő töltötte ki a kérdőívet – a szükséges 100 helyett –, ezek jelentős része már a címlistás mintában is szerepelt, mindössze 19 olyan személy volt, aki csak reputációs elittagként került lekérdezésre.[11]

II. 2. A gazdasági elit

A gazdasági almintát a legnagyobb romániai céges adatbázis, a Lista Firme alapján állítottuk össze. A minta összeállításához csak a 16 erdélyi megyében bejegyzett és működő cégeket vettük figyelembe. A minta elkészítésekor a Lista Firme akkori legfrissebb (2009. februári) adatbázisát használtuk, így a cégek esetében rendelkezésünkre álló legfrissebb pénzügyi adatok a 2007-es évre vonatkoztak.[12] Fontos kiemelni, hogy gazdasági elit alatt nem a tulajdonosi elitet, hanem az ún. menedzseri elitet értjük, tehát azokat a vezérigazgatókat, ügyvezető igazgatókat, esetleg gazdasági igazgatókat, akik a cég operatív vezetését látják el.

A mintába kerülés elsődleges feltétele a cégvezető magyar nemzetisége, másik feltétele pedig a cégek 2007-ben lebonyolított éves forgalma volt. Mivel azonban a nemzetiségre vonatkozóan sem a rendelkezésünkre álló céges adatbázis, sem más források nem tartalmaztak információkat, egyetlen lehetőségünk a névelemzés alapján történő

[10] Azokban az esetekben, amikor valamely adatot a duplikálást figyelmen kívül hagyva, a ténylegesen megkérdezettek válaszai alapján ismertetünk, erre külön felhívjuk a figyelmet.

[11] A reputációs elit fontosabb szocio-demográfiai jellemzőit a *IV.1.1. alfejezet*ben ismertetjük, a teljes kulturális és gazdasági alminta jellemzőivel párhuzamosan. Tekintettel arra, hogy a gazdasági reputációs elit keretében mindössze 8 személyt sikerült lekérdezni, ennek a csoportnak a jellemzésétől eltekintünk, elemzésünkben csupán a kulturális reputációs elit jellemzőit tárgyaljuk. Emellett pedig a tanulmány *IV.1.3. alfejezet*e a különböző reputációs elitcsoportok kiemelkedő személyiségeinek listáit összegzi.

[12] Az adatbázist a cégek által az adóhatósághoz és kereskedelmi kamarához leadott éves mérlegek alapján állították össze. Mivel a 2008-as évre vonatkozó mérlegek leadási határideje 2009. május 25. volt, az adatbázis összeállításához csak a 2007-es mérlegekben szereplő adatokat tudták felhasználni.

kiválasztás volt. Annak érdekében, hogy a lehető legkisebbre csökkentsük a kimaradó cégvezetők számát, nem csupán az egyértelműen magyar nevű cégvezetőket válogattuk be, hanem azokat is, akiknek neve csak részben (családnév vagy keresztnév) volt magyar hangzású, esetleg teljesen román/románosított nevet viseltek, magyar névre utaló jellemzőkkel.

A két fenti kritériumnak megfelelően a (feltételezhetően) magyar nemzetiségű vezetővel rendelkező összes erdélyi céget 2007-es éves forgalmuk alapján csökkenő sorrendbe tettük és két címlistát állítottunk össze: az első 400 cég alkotta a főcímlistás mintánkat, a következő 800 cég pedig a pótcímlistás mintánkat.[13] A főcímlistán szereplő utolsó, azaz 400. cég éves forgalma 12 581 368 lej volt 2007-ben,[14] a pótcímlistán szereplő 800. cég éves forgalma pedig 3 717 823 lej.[15]

A lekérdezés során az 1200-as listát további 413 céggel kellett kiegészítenünk, annak érdekében, hogy a szükséges számú céget le tudjuk kérdezni. A kiegészítésnek több oka is volt: egyrészt nagyon magas volt a válaszadást megtagadó cégvezetők aránya, másrészt a gazdasági válság következtében sok cég megszűnt, ezáltal pedig kiesett a listáról, harmadrészt pedig több cégvezetőről is a megkeresés során kiderült, hogy feltételezésünk ellenére mégsem magyar nemzetiségű vagy nem beszél magyarul, illetve több cégnél is vezetőváltásra került sor, amelynek következtében a cég élére már nem magyar nemzetiségű személyt neveztek ki.

II. 1. táblázat:

A gazdasági alminta és a lekérdezett kérdőívek eloszlása[16]

Elit	*Minta*		*Lekérdezett kérdőívek*	
	Főcímlista	*Pótcímlista*	*Főcímlista*	*Pótcímlista*
Gazdasági alminta	400	1213	118	281
Összesen	1613		399	

A kiegészítő lista 413, azaz a teljes minta 1613 cége 2007-ben 2 641 904 lej forgalmat bonyolított,[17] ami megfelel a gazdasági alminta összeállítása során meghatározott kritériumnak, miszerint a mintába a 200 millió forintnak megfelelő összeg feletti éves forgalmat bonyolító cégeknek kell kerülniük.

A gazdasági alminta esetében is alkalmaztuk a duplikálás módszerét, azaz amennyiben egy elittag két olyan cég vezetését is ellátta, amely forgalma szerint bekerült mintánkba, az általa kitöltött kérdőív is kétszeresen vagy többszörösen került beszámításra.

[13] A pótlistás cégek lekérdezésére a főcímlistás cégek visszautasítása vagy más okból történő kiesése után került sor. Nyilván a gyakorlatban nem volt megvalósítható, hogy mindig csak annyi pótlistás céget keressünk meg felkérésünkkel, ahány főcímlistás cég kiesett a listáról, továbbá arra sem volt lehetőség, hogy a pótlistás cégeket mindig sorrendben kérdezzük le, hiszen a szükségesnél jóval több felkérést kellett szétküldeni ahhoz, hogy a megfelelő számú kitöltött kérdőív összegyűljön.

[14] Ez a 2007. évi, román nemzeti banki középárfolyam (1Ft = 0,0132 lej, 1 euro = 3,33 lej) szerint 953 133 539 forintnak, azaz 3 778 188 eurónak felelt meg.

[15] 281 653 257 forint (1 116 463 euró).

[16] A táblázat adatai ebben az esetben is a duplikált mintára vonatkoznak.

[17] 200 144 242 forint (793 364 euró).

A gazdasági elit körében összesen 342 címlistás személy lekérdezésére került sor – ebből 112-en a főcímlistán, 230-an a pótcímlistán találhatók –, számuk a duplikálást követően 399-re nőtt. A megkérdezett elittagok összesen 49 személyt neveztek meg a gazdasági reputációs elit keretében, közülük 8 személy töltötte ki a kérdőívet, hatan a mintában szereplő személyként, ketten új személyként. Így a tervezett 100 fős gazdasági reputációs listát csak töredékében sikerült megvalósítani.

III. A LEKÉRDEZÉS MEGVALÓSULÁSA

A kérdőívek lekérdezésére 2009 augusztusa és 2010 februárja között került sor. A lekérdezésben több mint 50 kérdezőbiztos vett részt. A kérdezőbiztosok magas száma egyrészt az elittagok magas területi szóródásának (a megkérdezett személyek összesen 15 megyében, plusz Bukarestben élnek), másrészt a magas visszautasítási arány miatt bekövetkező visszalépések által okozott fluktuációnak köszönhető.

A lekérdezés a két elitcsoport körében eltérően zajlott:

– A kulturális elit megkeresése valamivel később, 2009 szeptemberében kezdődött, és a viszonylag pozitív hozzáállásnak, valamint a nem túl magas válaszmegtagadási aránynak köszönhetően december közepén lezárult. A kérdőívek több mint 95 százalékát személyesen kérdezték le a kérdezőbiztosok, a fennmaradó közel 5 százalék lekérdezése elektronikusan (e-mailben elküldött és visszakapott kérdőív formájában) történt.

A gazdasági elit lekérdezése sokkal nehézkesebben ment, kérdezőbiztosaink nagyon magas visszautasítási aránnyal vagy nem kellőképpen komoly hozzáállással[18] szembesültek, emiatt a 2009. augusztusi–decemberi időszakban a szükséges kérdőívek kb. 60 százalékát sikerült mindössze kitöltetni. Mivel a konkrét visszautasítások elsődleges oka az volt, hogy a gazdasági elit szereplői nem tudtak/akartak időt szakítani a kb. egyórás kérdőív kitöltésére, az a döntés született, hogy a lekérdezést online módon is megtámogatjuk. Ennek megfelelően 2009. december közepén a Lime Survey nevű kérdőívszerkesztő programmal elkészült a kérdőív internetes változata, és ezzel a lekérdezés szinte teljes egészében áttevődött online módra. A kérdezőbiztosok szerepe átértékelődött, immár csupán a cégvezetőkkel történő telefonos kapcsolattartásra szorítkozott, amelynek során megfelelő tájékoztatást nyújtva ösztönözték – szükség esetén többször is megkeresve – őket a kérdőív kitöltésére. A módszer sikerrel járt, és kb. két hónap alatt összegyűlt a fennmaradó 40 százaléknyi, kitöltött kérdőív.

A két elitcsoport körében kitöltésre került kérdőívekből két adatbázist állítottunk össze:

– Az ún. *kulturális adatbázis* összesen 506 esetet tartalmaz, és a következőképpen

[18] Elsősorban azokra az esetekre gondolunk, amikor az elittagokat megkereső kérdezőbiztosunkat nem utasították vissza elsőre, hanem együttműködési szándékot fejeztek ki, de pillanatnyi időhiányra hivatkozva későbbi visszahívást kértek, majd a sorozatos visszahívások után végül mégsem vállalták a kérdőív kitöltését. Ez a fajta magatartás sajnos a megkeresett gazdasági elittagok körében igen nagy számban fordult elő, ami nem csupán a lekérdezést nehezítette, hanem a kérdezőbiztosok lelkesedésére is negatív hatással volt.

áll össze: 315 személy ténylegesen kitöltötte a kérdőívet (az adatbázis 62,3 százaléka), a fennmaradó 191 eset duplikálás révén került az adatbázisba.

– A *gazdasági adatbázis* 407 esetet tartalmaz, ebből 344 ténylegesen kitöltött kérdőívet jelent (84,5 százalék), a fennmaradó 63 eset pedig duplikált kérdőív.

III. 1. táblázat:

A kulturális és gazdasági adatbázisok szerkezete

Elit típusa	*Esetszám az adatbázisban*	*Megkérdezés módja*	*Gyakoriság*	*Arány*	*Minta típusa*	*Gyakoriság*	*Arány*
Kulturális	506	Ténylegesen megkérdezett	315	62,3%	Főcímlistás	258	81,9%
					Pótcímlistás	38	12,1%
					Reputációs	19	6,0%
		Duplikált	191	37,7%	Főcímlistás	104	54,5%
					Pótcímlistás	13	6,8%
					Reputációs	74	38,7%
Gazdasági	407	Ténylegesen megkérdezett	344	84,5%	Főcímlistás	112	32,5%
					Pótcímlistás	230	66,9%
					Reputációs	2	0,6%
		Duplikált	63	15,5%	Főcímlistás	6	9,5%
					Pótcímlistás	51	81,0%
					Reputációs	6	9,5%

IV. A GAZDASÁGI ÉS KULTURÁLIS ELIT JELLEMZŐINEK ÖSSZEHASONLÍTÓ ELEMZÉSE

IV. 1. Szocio-demográfiai jellemzők

IV. 1.1. Az elit jellemzése a főbb szocio-demográfiai változók mentén

Mindkét elitcsoportban túlsúlyban vannak a férfiak, a gazdasági elit körében arányuk 87,9, a kulturális elit körében pedig 83,6 százalék. Ez lényegesen nagyobb arányt jelent, mint a legutóbbi, 2002-es népszámlálás során a romániai magyar népesség körében regisztrált férfiak aránya (48,1%).[19] A kulturális reputációs elitcsoport nemi összetétele nem különbözik jelentősen a teljes elitcsoport nemi összetételétől. A romániai magyar kisebbségi elitek tehát erőteljesen férfitöbbségű csoportoknak tekinthetők.

[19] A 2002-es népszámlálás adatainak forrása a bukaresti Országos Statisztikai Hivatal (www.insse.ro) szereplő hivatalos adatok. A romániai magyar nemzetiségű lakosság nemek szerinti eloszlásának pontos forrása: http://www.insse.ro/cms/files/RPL2002INS/vol1/tabele/t41.pdf. A honlap letöltésének időpontja: 2010. aug. 25.

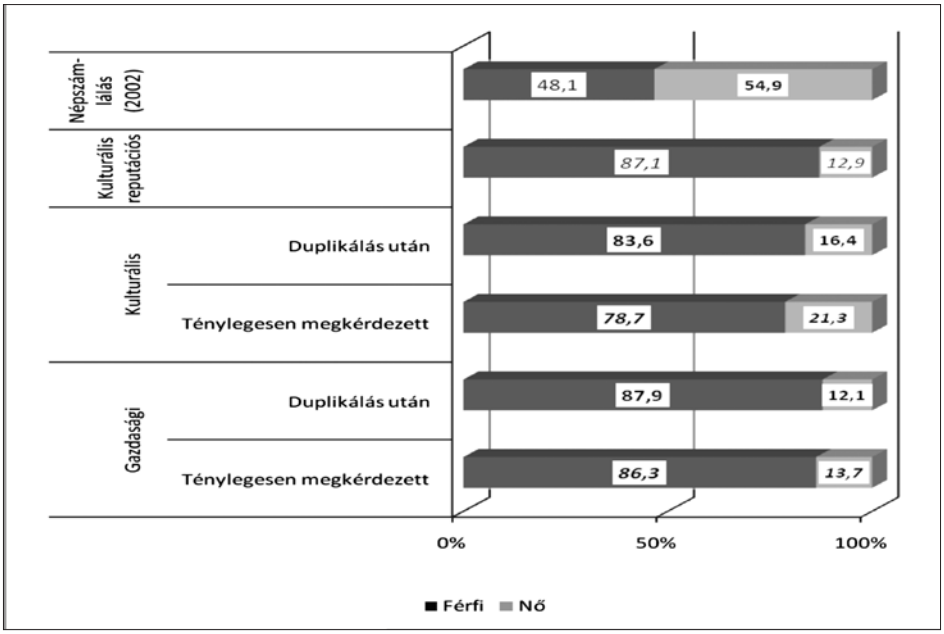

IV. 1. ábra: Az elitcsoportok nemi bontásban *(%-ban)*

Az alábbi (IV. 1. számú) ábrán szerepel a két elitcsoport keretében ténylegesen megkérdezett személyek nemi eloszlása is. A két adatsort összehasonlítva levonható a következtetés, hogy amíg a gazdasági elitcsoport esetében a duplikálás következtében a nemi arányok nem változtak jelentősen (mindössze 1,6 százalékpontos növekedés tapasztalható a férfiak javára), addig a kulturális elitcsoport esetében ez a különbség már 4,9 szá-zalékpontos. E két adatsor jelzi tehát azt is, hogy a duplikálás által tetten érhető funkcióhalmozás mindkét elitcsoport esetében szintén a férfiakra jellemzőbb.
A megkérdezettek életkorát vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a gazdasági elit 25 és 81 év, míg a kulturális elit 18 és 85 év közötti szóródást mutat.[20] A gazdasági elit átlagos életkora 45,6 év, a kulturális elité pedig ennél több mint tíz évvel magasabb, azaz 56 év. A kulturális reputációs elit átlagéletkora enyhén magasabb, 57,9 év.

Korcsoport szerinti bontásban vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a gazdasági elit körében a legtöbben (39,2%) a középkorosztályba (40–49 év közötti) tartoznak, az idősek (60 év és afölöttiek) pedig közel négyszer annyian vannak, mint a fiatalok (30 év alattiak); a kulturális elit körében az idősek aránya (41%) a legmagasabb, míg a 30 év alattiak aránya mindössze 2,2 százalék. A kulturális reputációs elitcsoportot hasonló eloszlású korösszetétel jellemzi, mint a teljes kulturális almintát, egyedüli jelentősebb eltérés a legidősebb korosztály vonatkozásában tapasztalható (5,2 százalékpont).

[20] A kulturális almintában két igen fiatal – 18, valamint 19 éves – személy is szerepelt, mindketten a populáris kultúra alcsoportban, a mintába bekerülő zenekar vezetőjeként.

A korcsoportonkénti eloszlást a ténylegesen megkérdezett személyek vonatkozásában is megvizsgálva azt tapasztaljuk, a gazdasági elit esetében a duplikálás során sem változott számottevően a korcsoportok összetétele, a kulturális elit esetében azonban a 60 év felettiek aránya a ténylegesen megkérdezettek körében 7,9 százalékponttal alacsonyabb, mint a duplikálás után. Ez a különbség elsősorban a középkorosztály (40–49 év közöttiek) „rovására" jelentkezik (itt 4,3 százalékpontos a csökkenés), de kisebb mértékben jelen van az összes többi korosztály esetében. Értelemszerűen a duplikálás az átlagéletkorban is változásokat eredményezett: a gazdasági elit esetében ez nem számottevő, itt a ténylegesen megkérdezettek átlagéletkora 45,51 év, míg a kulturális elit esetében 53,07 év, ami azt jelenti, hogy a duplikálás közel három évvel növelte meg az átlagéletkort.

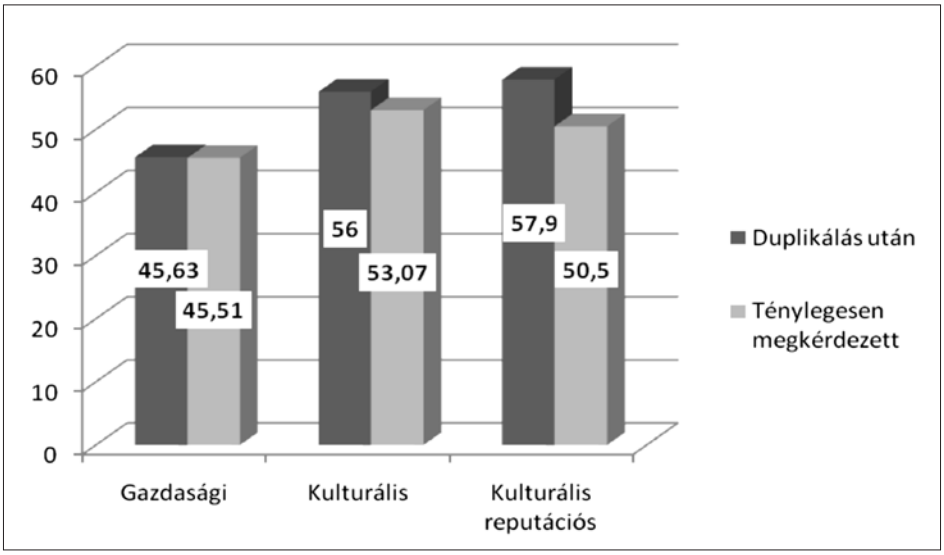

IV. 2. ábra: Az elitcsoportok átlagéletkora (év)

A 2002-es népszámlálás hasonló adataival összehasonlítva[21] a két elitcsoport korösszetételét, láthatjuk, hogy a 30 év alatti generáció – érthető módon – lényegesen alulreprezentált mindkét elitcsoport körében, a három közbeeső korcsoport – 30 és 60 év közöttiek – viszont jelentősen túlreprezentált a gazdasági elit körében.[22] A kulturális elitcsoport esetében a 30–39 év és 40–49 év közötti korcsoport enyhén túlreprezentált, az 50–59 év közötti pedig jelentősen.[23] A 60 éves és annál idősebb személyeket

[21] Forrás: http://www.insse.ro/cms/files/RPL2002INS/vol4/tabele/t2.pdf

[22] A 30–39 év közöttiek 11,54 százalékkal, a 40–49 év közöttiek 25,33 százalékkal, az 50–59 közöttiek pedig 10,5 százalékkal vannak magasabb arányban a gazdasági elit körében, mint a romániai magyar populáció körében.

[23] A 30–39 év közöttiek 0,74 százalékkal, a 40–49 év közöttiek 3,13 százalékkal, az 50–59 közöttiek pedig 12,1 százalékkal vannak magasabb arányban a kulturális elit körében, mint a romániai magyar populáció körében.

összesítő korosztály tekintetében a két elitcsoport között lényeges a különbség: míg a gazdasági elitnél 13,02 százalékpontos alulreprezentáltságról beszélhetünk, addig a kulturális elitnél 18,58 százalékpontos túlreprezentáltság tapasztalható.

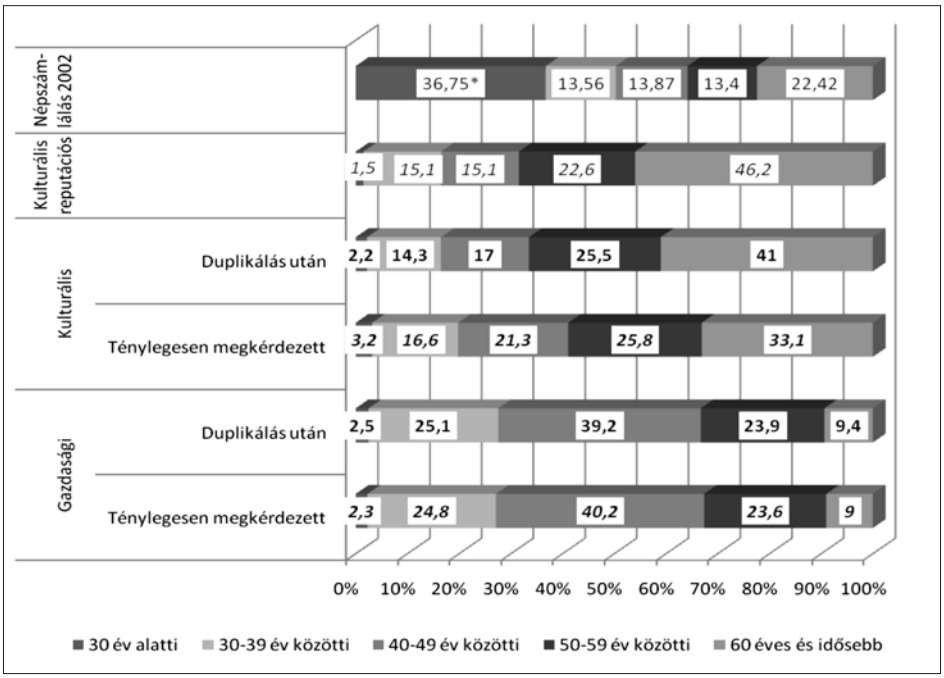

IV. 3. ábra: Az elitcsoportok korcsoport szerinti eloszlása (%-ban)

* A megjelölt adat a 0–29 év közötti korosztályra vonatkozik, míg a kutatás során az elitek között megkérdezett személyek legkevesebb 18 évesek voltak. A hivatalos népszámlálási adatok korstruktúrájának felépítése nem teszi lehetővé a 18–29 év közötti korosztály arányának kiszámítását, a 20–29 év közöttiek aránya azonban rendelkezésünkre áll: 15,19 százalék.

Ezek az adatok egyrészt azt jelzik, a funkcióhalmozás jobbára a kulturális elit idősebb tagjai körében jellemző, másrészt pedig azt is megállapíthatjuk, hogy az elitrekrutáció másképpen alakul a kétfajta csoportnál. A kulturális elitbe való tényleges bekerülés hosszabb idő (feltételezhetően kitartóbb szakmai munka és hosszabb tanulmányi útvonal) után lehetséges, míg a gazdasági elitbe fiatalabban, feltételezhetően konjunkturális alapon is be lehet kerülni.

Mivel kutatásunk célcsoportja a kisebbségi magyar elitcsoport volt, nem meglepő, hogy mindkét elitcsoport tagjai magas arányban – a kulturális elit tagjai 98,4, a gazdasági elit tagjai pedig 95,8 százalékban – vallották magukat magyar nemzetiségűnek. Emellett azonban, a több válaszlehetőséget is megengedő kérdőíveken, kis százalékban a román, német és egyéb nemzetiségek is bejelölésre kerültek.

Anyanyelv tekintetében szintén magas arányokat kaptunk: a gazdasági elitnek 98,

a kulturális elitnek pedig 99,6 százaléka jelölte meg anyanyelveként a magyart. Érdekes azonban, hogy mindkét elitcsoport esetében magasabb a magukat román anyanyelvűként (is) megjelölők aránya, mint a román nemzetiséget bejelölők aránya. A német anyanyelvet nagyobb arányban jelölték meg a gazdasági elit tagjai, mint a kulturális elit tagjai, és az egyéb anyanyelvet is szintén az előbbi csoport adott meg. Mindez azt jelzi, az elittagok körében létezik egy szűkebb csoport, amely gyakorlatilag anyanyelvi szinten beszél több nyelvet, ugyanakkor láthatjuk azt is, hogy anyanyelvi szempontból a gazdasági elit valamivel heterogénebb, mint a kulturális elit.

A kulturális reputációs elit mind nemzetiségét, mind anyanyelvét tekintve „magyarabbnak" mondható, mint a teljes kulturális alminta, hiszen 98,9 százalékuk magyar nemzetiségűnek vallotta magát, anyanyelvének pedig mindenki a magyart jelölte meg.

IV. 1. táblázat:

Az elitcsoportok nemzetiség és anyanyelv szerinti eloszlása
(%-ban, több válaszlehetőség)

	Nemzetiség			*Anyanyelv*		
	Gazdasági	*Kulturális*	*Kulturális reputációs*	*Gazdasági*	*Kulturális*	*Kulturális reputációs*
Magyar	95,8	98,4	98,9	98	99,6	100
Román	2,7	0,2	–	2,9	0,6	–
Német	2,9	0,4	–	1	0,2	–
Egyéb	1,2	1,6	1,1	0,2	–	–

Annak ellenére, hogy mindkét elitcsoport tagjai nagyon magas arányban magyarnak vallották magukat, a felmenőik származását vizsgálva a képet árnyalhatjuk. A gazdasági elit esetében 27,7, míg a kulturális elit esetében 41,7 százalékuk jelölt meg magyartól eltérő származású felmenőket. Mindkét elitcsoport közel negyedében a német/sváb származás a legjellemzőbb, és emellett kb. minden tizedik személy felmenői között román származású is volt. Mindkét elit esetében továbbá az örmény, zsidó és szlovák felmenők jelennek meg markánsabban.

Az iskolai végzettség egyik fokmérője lehet az elitcsoport sajátosságának. Adataink alapján ez visszaigazolódott, hiszen mindkét csoportban magas a felsőfokú végzettségűek aránya (a kulturális elit 96,4, a gazdasági elit 74,3 százaléka rendelkezik legalább főiskolai diplomával), és ez lényegesen magasabb, mint a romániai magyar populáció körében a legutóbbi népszámláláskor mért 4,9 százalék.[24] A két elitcsoport egyik legszembetűnőbb különbsége tehát az, hogy míg a kulturális elit körében mondhatni kötelező a felsőfokú végzettség, a gazdasági elit mintegy negyede nem rendelkezik főiskolai/egyetemi diplomával. A kulturális elit különbözőségét továbbá a tekintetben is meg-

[24] A 10 év feletti romániai magyar lakosság iskolai végzettségére (befejezett oktatási szint) vonatkozó adataink forrása: http://www.insse.ro/cms/files/RPL2002INS/vol1/tabele/t54.pdf.

ragadhatjuk, hogy esetükben jóval magasabb a fokozattal rendelkezők (PhD/posztgraduális képzésben részt vevők) aránya, mint a gazdasági elit körében. Kijelenthetjük tehát, hogy a kulturális elit képviselői képzettebbek, mint a gazdasági elit tagjai, és ezt továbbá alátámasztják a diplomák számára vonatkozó adataink is. A kulturális elit körében a kétdiplomások aránya 28,1, a háromdiplomásoké pedig 6,5 százalék, míg a gazdasági elit körében ezek az arányok lényegesen alacsonyabbak (9,1, illetve 1,2 százalék). A kulturális reputációs elitcsoport enyhén képzettebb, mint a teljes kulturális alminta, hiszen 97,8 százaléka felsőfokú végzettséggel rendelkezik.

IV. 2. táblázat:

A megkérdezett felmenőinek származása
– más, mint magyar (igen válaszok %-ában)

	Gazdasági	*Kulturális*
Német (sváb)	23,1	23,8
Román	11,5	9,6
Örmény	6,3	9
Zsidó	4,3	4,1
Szlovák	3,2	5,4
Cigány	0,6	0,5
Szerb	0,3	0,5
Horvát	0,3	0,2
Egyéb	6,2	12,1

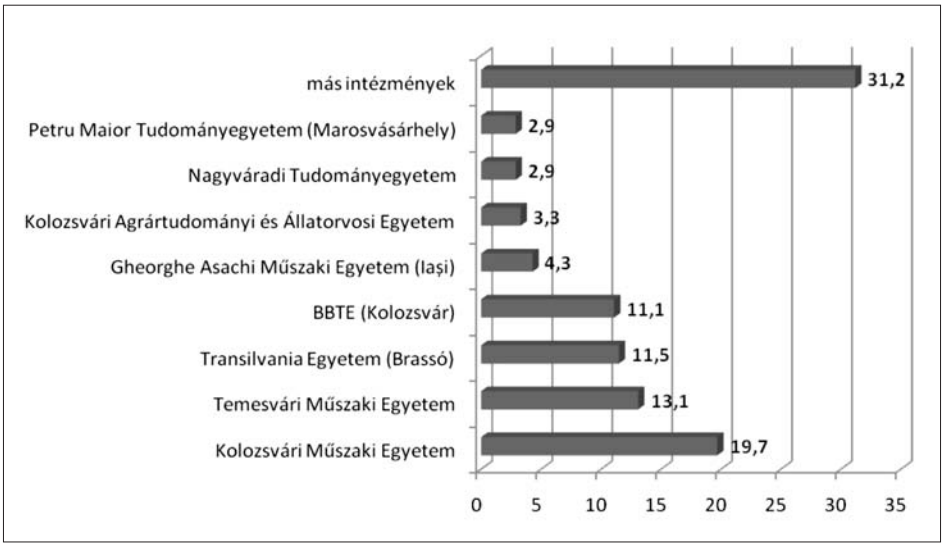

IV. 4. ábra: A gazdasági elit első diplomájának megszerzési helye
(a felsőfokú végzettséggel rendelkezők százalékában)

IV. 3. táblázat:

A megkérdezett és házastársa legmagasabb iskolai végzettsége (%-ban)

	Megkérdezett			*Házastársa*		*2002-es népszámlálás**
	Gazdasági	*Kulturális*	*Kulturális reputációs*	*Gazdasági*	*Kulturális*	
Nincs végzettsége	0,2	0,4	–	0,3	–	3,6
Kevesebb, mint négy elemi	0,7	–	–	–	–	
4 elemi	–	–	–	–	–	17,6
8 általánosnál kevesebb	–	–	–	–	–	
8 általános (7 általános)	0,2	0,2	–	0,8	0,2	31,6
Szakiskola, inasiskola	0,7	–	–	1,1	–	17,7
Szakközépiskola	2,2	–	–	3,5	0,2	21,6
Gimnáziumi érettségi, középfokú tanítóképző	10,9	2,2	1,1	21,9	6,8	
Technikum, posztlíceum	10,6	0,8	1,1	14,3	7,0	2,9
Főiskolai diploma	6,2	7,4	7,6	10,5	9,4	0,4
Egyetemi diploma	57,7	41,4	46,2	43,5	62,9	4,5
Magiszteri képzés	6,4	6,0	5,5	3	4,6	
PhD, egyéb posztgraduális képzés vagy tudományos fokozat	4,0	41,6	38,5	1,1	8,1	
Összesen	100	100	100	100	100	100

* A 2002. évi román népszámlálás az iskolai végzettséget kérdőívünktől eltérően módon csoportosította, ám itt igyekeztünk összhangba hozni a két felosztást.

Az elitrekrutáció fontos indikátora lehet a diplomák megszerzésének helye is. Az első diploma megszerzésének helyét megvizsgálva a két elitcsoport között ismét markáns különbségek mutatkoznak. Míg a gazdasági elit jelentős része műszaki egyetemen szerezte első diplomáját (19,7%-uk a Kolozsvári Műszaki Egyetemen, 13,1%-uk a Temesvári Műszaki Egyetemen, 11,5%-uk a brassói Transilvania Egyetem műszaki karain, 4,3%-uk

pedig a jászvárosi Gheorghe Asachi Műszaki Egyetemen), és mindössze 11,1 százalékuk a kolozsvári Babes-Bolyai Tudományegyetemen (BBTE),[25] addig a kulturális elit több mint fele (51,6%) a BBTE végzettjeiből verbuválódik, és kisebb részben a kolozsvári Gheorghe Dima Zeneakadémia (6,6%), a Temesvári Műszaki Egyetem (5,4%), a Marosvásárhelyi Színművészeti Egyetem (5,2%), illetve a Kolozsvári Műszaki Egyetem (4,8%) egykori növendéke volt. Megállapíthatjuk azt is, a gazdasági elit kétharmada, illetve a kulturális elit közel háromnegyede szerezte első diplomáját a felsorolt öt-öt egyetem valamelyikén. A második és harmadik diplomák megszerzésének intézményét illetően már mindkét csoportban a kolozsvári BBTE áll az első helyen: a gazdasági elit 18,9 százaléka végezte itt második egyetemét, a kulturális elitnek pedig 41,5 százaléka a második, 18,1 százaléka pedig a harmadik diplomáját szerezte itt. A kulturális elit 6,4 százaléka külföldön szerezte első diplomáját (többségük Magyarországon, néhányan pedig az egykori Szovjetunióban), a második diplomát már 16,2, a harmadik diplomát 36,4 százalékuk szerezte külföldön, többnyire Magyarországon. A gazdasági elit körében a külföldi diplomák megszerzési helye kizárólag Magyarország volt, az első diplomát az elit 4,6, a másodikat 13,5, a harmadikat pedig 60 százaléka szerezte magyarországi egyetemen.

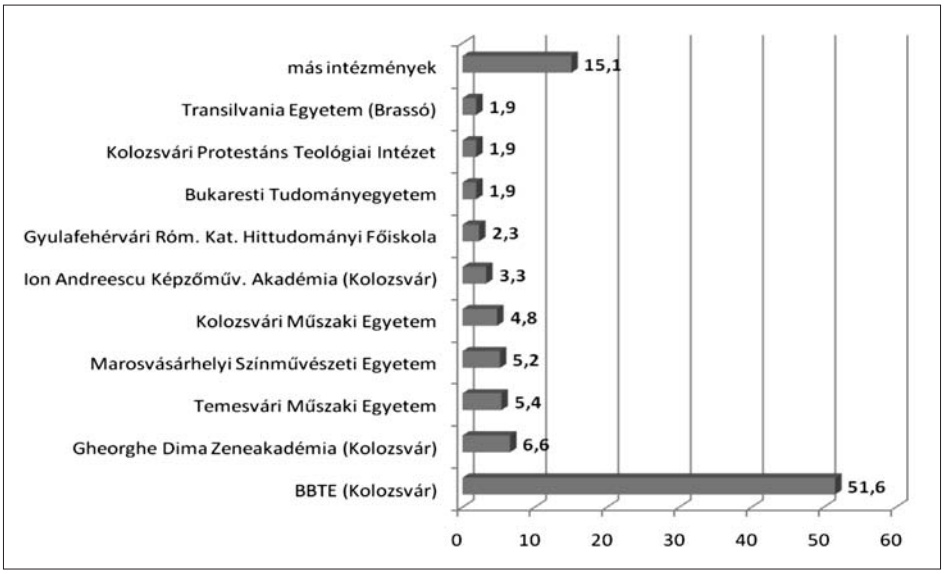

IV. 5. ábra: A kulturális elit első diplomájának megszerzési helye (a felsőfokú végzettséggel rendelkezők százalékában)

[25] Az egyetemekre történő hivatkozásainkban az intézmények mai, esetleg közismertebb megnevezését használjuk, intézmény-összevonások vagy megszűnések esetén pedig a jogutód intézmény nevét.

IV. 1. 2. Az gazdasági elit által vezetett cégek fontosabb jellemzői

A gazdasági elittagok által vezetett cégek többsége értelemszerűen a rendszerváltás után alakult. Ötéves korszakokra bontva a rendszerváltás óta eltelt 20 évet láthatjuk, hogy az első korszakban (1990 és 1994 között) alakult a legtöbb cég (40 százalékuk), a két legtermékenyebb év egyébként cégalapítás szempontjából 1991 és 1994 volt, amikor 45–45 cég létrehozására került sor, ez pedig a cégek egyenként 11,1 százalékát

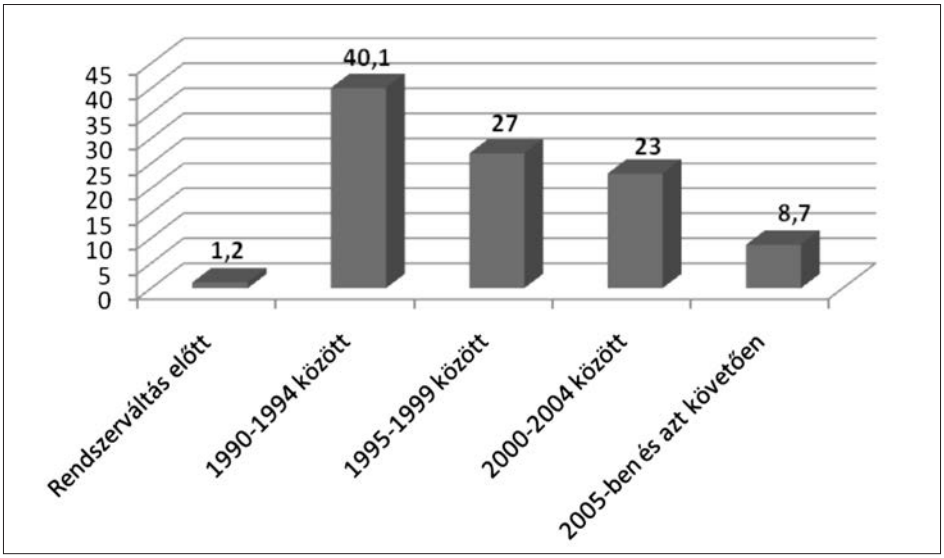

IV. 6. ábra: A cégek eloszlása alapításuk ideje szerint (%-ban)

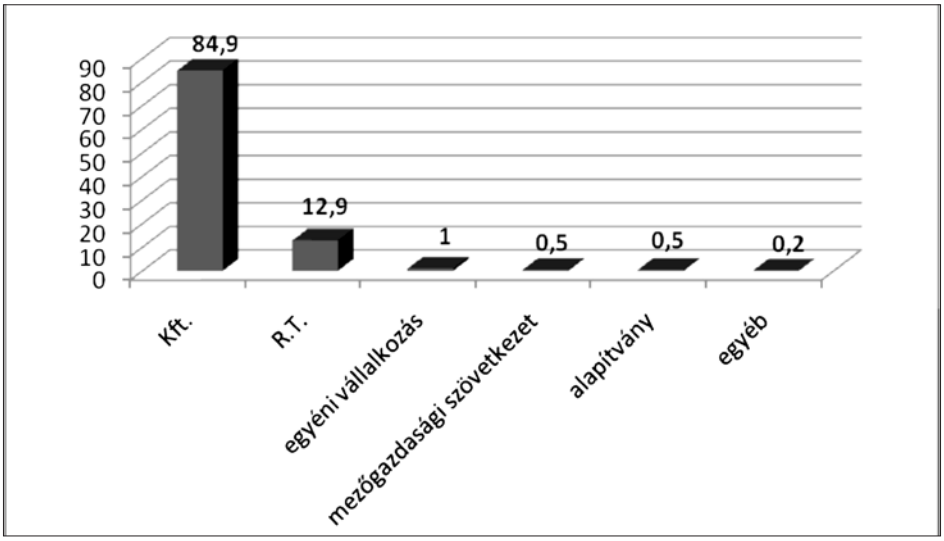

IV. 7. ábra: A cégek eloszlása működési formájuk szerint (%-ban)

jelenti. Ezen adatok alapján megkockáztatható, a mintánkba került gazdasági elit közel fele a rendszerváltás nyertese, hiszen cége közvetlenül az 1989 utáni években alakult és „futott" fel, egy másik része pedig már az ezredforduló után alakult ki.

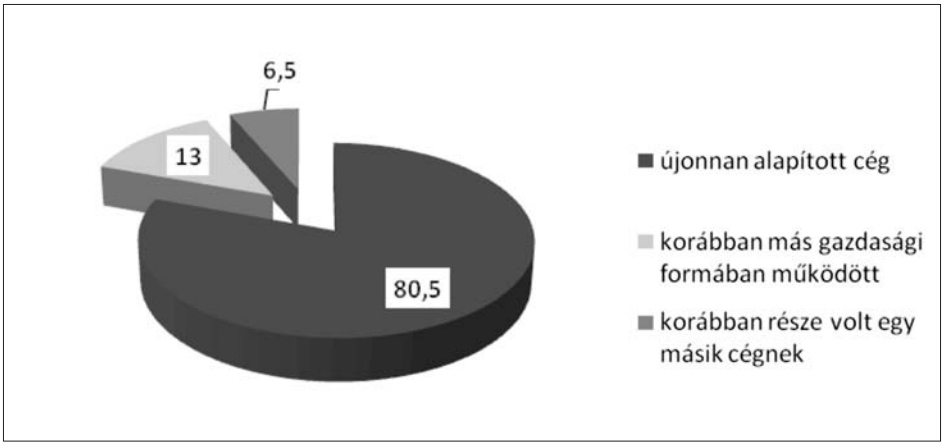

IV. 8. ábra: A cégek eloszlása létezésük ideje szerint (%-ban)

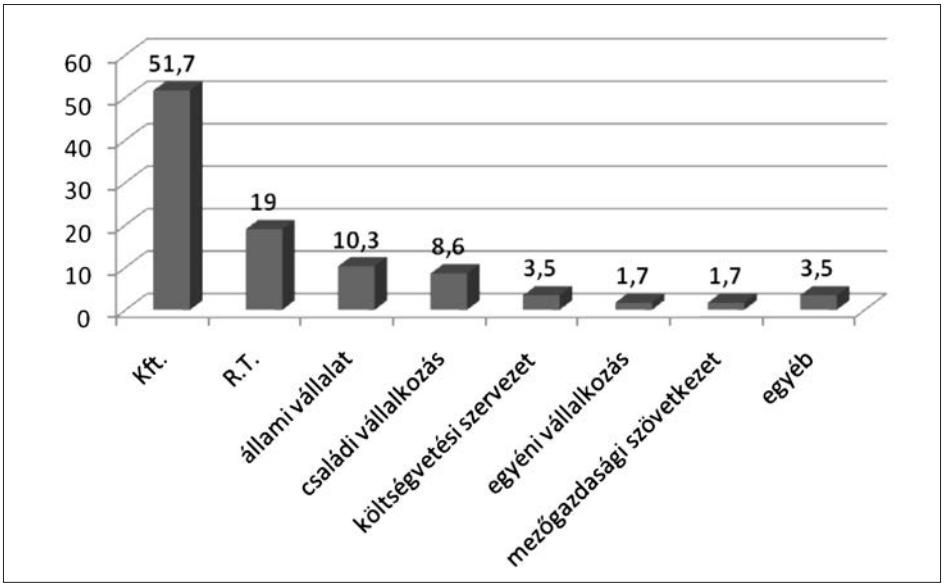

IV. 9. ábra: A korábban már működő cégek eloszlása működési formájuk szerint (%-ban)

A cégek többsége (84,9%) kft.-ként működik, további 12,9 százalékuk pedig részvénytársaságként. Nagyon alacsony a más formában (alapítvány, egyéni vállalkozás, mezőgazdasági szövetkezet és egyéb) működő cégek aránya (2,2%).

A cégek négyötöde újonnan alapított cég, további közel 20 százalékuk vagy más gazdasági formában működött korábban, vagy része volt egy másik cégnek. A korábban más formában működő cégek több mint fele kft. volt, közel egyötödük részvénytársaság, minden tízedik cég pedig állami vállalat.

A cégek közel fele két tevékenységi területen működik: 33,6 százalékuk kereskedelemben, 16,2 százalékuk építőiparban. A kereskedelem a cégek további 42 százaléka esetében megjelenik második vagy harmadik profilként, hasonlóképpen az építőipar is 24,7 százalékban, így ez a két tevékenységi terület magasan kiemelkedik a többi közül.

IV. 4. táblázat:

A cégek csoportosítása tevékenységi területük (profil) szerint (%-ban)

	Fő profil	*2. profil*	*3. profil*
Kereskedelem	33,6	22,2	19,1
Építőipar	16,2	15,0	9,7
Más ipari ágazat	8,8	4,6	1,4
Más szolgáltatások	6,9	14,4	19,4
Élelmiszeripar	5,4	2,0	4,2
Gépipar	5,1	7,2	2,8
Szállítás, raktározás és hírközlés	4,1	10,5	16,7
Vendéglátóipar (szálloda, étterem, stb.)	3,3	5,2	8,3
Textilipar	3,1	2,6	1,4
Elektromos-, gáz- és vízszolgáltatás	3,1	1,3	1,4
Mezőgazdaság, vadászat, erdőgazdaság, halászat	2,8	7,8	5,6
Papíripar, nyomdászat	2,3	1,3	–
Vegy- és gyógyszeripar	1,5	2,6	–
Oktatás, tudomány és tömegkommunikáció (TV, rádió, újságok)	1,3	0,7	2,8
Egészségügy	1,0	0,7	1,4
Bányászat	0,5	–	–
Pénzügyi szolgáltatások	0,5	1,3	2,8
Olajipar	0,3	–	–
Közszolgálat, tömegszervezetek	0,3	0,4	–
Fegyveres erők, rendőrség	0,3	–	–
Háztartás	–	–	2,8
Összesen	100,0	100,0	100,0

A tulajdonviszony vonatkozásában elmondhatjuk, hogy a cégek 62 százalékának jegyzett tőkéje legalább 50 százalékban az általunk megkérdezett és kérdőívünket kitöltő gazdasági elittag tulajdonában van. Tehát a menedzseri elit közel kétharmada a tulaj-

donosi elitnek is tagja. Egyébként 22,8 százalék azon gazdasági elittagok aránya, akik egyetlen százalékot sem birtokolnak az általuk vezetett cég jegyzett tőkéjéből. A cégek további 11,7 százaléka magyar állampolgárságú magánszemély vagy magyarországi vállalat többségi tulajdonában van, 9,7 százaléka pedig olyan vállalkozás, amely legalább 50 százalékban a cég más (mint az általunk megkérdezett személy) menedzsere/vezetője tulajdonát képezi.

IV. 1. 3. A reputációs elitcsoportok kiemelkedő alakjai

Amint arról korábban már szó esett, a reputációs elit listáinak összeállítására a kutatás során megkérdezett elittagok válaszai alapján került sor. Ebben a részben arra térünk ki röviden, hogy a megkérdezett elittagok kiket tartanak a romániai magyar kulturális, gazdasági, politikai és közvélemény-formáló elit legkiemelkedőbb alakjainak. Az alábbi két táblázatban (IV. 5. és IV. 6. táblázat) a négy reputációs elitcsoport tíz-tíz legkiemelkedőbb alakjának a nevét tüntettük fel.[26]

A kulturális reputációs elit első két helyét illetően a gazdasági és kulturális elit tagjai között egyetértés van: Kányádi Sándor és Tompa Gábor a két listavezető. Más-más pozícióban ugyan, de az első tízben két további közös név is van: Kovács András Ferenc és Markó Béla. A felsoroltakon kívül a gazdasági elit preferenciái között a színházi személyiségek dominálnak, a kulturális elit preferenciái között emellett azonban az irodalmi, tudományos és komolyzenei élet kiemelkedő alakjait is megtaláljuk.

A gazdasági reputációs elit tekintetében a két alminta tagjai sokkal nagyobb egyetértést mutatnak: egy-egy személy kivételével (Kurkó Árpád, illetve Böszörményi Zoltán) ugyanazok a személyek alkotják mindkét tízes listát,[27] csupán a sorrend más. Az első helyen mindkét elitcsoport válaszai alapján Verestóy Attila vállalkozó, politikus áll.

Hasonló egyetértés tapasztalható a két alminta között a politikai reputációs elitre vonatkozó preferenciáikat illetően is: mindkét lista esetében Markó Béla áll az első, Tőkés László a második helyen, illetve további hat olyan személy van, aki mindkettőn szerepel. A listákon feltüntetett politikusok zöme RMDSZ-es, a már említett Tőkés Lászlót leszámítva, csupán két politikus képvisel más politikai pártot: Szász Jenő, az MPP elnöke, aki mindkét listán a 7. helyen áll, valamint Toró T. Tibor, aki csak a kulturális elittagok véleménye által kialakított tízes listán az utolsó helyen szerepel.

A közvélemény-formáló elit keretében megnevezett személyiségek közül többen más listákon is megjelennek.[28] Emellett több olyan személyiség is van, akit mindkét elit-

[26] Előfordult, hogy a 10. helyen holtversenyben több személy szerepelt, ebben az esetben a listán nem tíz, hanem 11–12 személyt tüntettünk fel.

[27] A megnevezett személyek közül egyébként többen is szerepelnek a román nyelvű *Capital* gazdasági lap, valamint az *Adevarul* napilap által évente összeállított leggazdagabb romániai személyek listáin.

[28] Annak ellenére, hogy a kérdőívben arra kértük a megkérdezetteket, hivatásos politikusokat ne nevezzenek meg, a listákon több politikus is szerepel, főként a gazdasági elit által megnevezett személyek között. Mivel azonban ezek jelentős része más közéleti tisztséget is betölt vagy betöltött (püspök, költő, lelkész, ügyvéd stb.), továbbá viszonylag magas arányú szavazatot kaptak, úgy döntöttünk, hogy nem töröljük őket a listákról.

csoport tagjai megneveztek: Tőkés László, Kányádi Sándor, Böjte Csaba és Jakubinyi György. A gazdasági elit véleménye által generált tízes listán öt egyházi és három irodalmi személyiség található, a kulturális elit tízes listáján négy személy a tudományos élet, három az egyház, illetve kettő a média képviselője.

IV. 5. táblázat:

A kulturális és gazdasági reputációs elit
legkiemelkedőbb alakjai a gazdasági és kulturális elittagok véleménye szerint
(%-ban)

Kulturális reputációs elit				*Gazdasági reputációs elit*			
Gazdasági		*Kulturális*		*Gazdasági*		*Kulturális*	
Megnevezett személy	*%*	*Megnevezett személy*	*%*	*Megnevezett személy*	*%*	*Megnevezett személy*	*%*
1. Kányádi Sándor	24,6	1. Kányádi Sándor	40,7	1. Verestóy Attila	22,6	1. Verestóy Attila	27,5
2. Tompa Gábor	6,6	2. Tompa Gábor	29,0	2. Teszári Zoltán	14,7	2. Pászkány Árpád	24,5
3. Markó Béla	4,4	3. Kovács András Ferenc	23,7	3. Pászkány Árpád	13,5	3. Teszári Zoltán	17,6
4. Gáspárik Attila	3,9	4. Szilágyi István	16,8	4. Szarvadi Lóránd	7,6	4. Kurkó János György	9,1
5. Szőcs Géza	2,9	5. Egyed Ákos	15,6	5. László János	4,2	5. Péter Pál	7,9
6–7. Kovács András Ferenc	2,7	6. Kántor Lajos	12,4	6. Péter Pál	3,2	6. Szarvadi Lóránd	4,9
6–7. Tőkés László	2,7	7. Bocsárdi László	7,5	7. Kurkó János György	2,9	7–8. László János	4,1
8. Nagy István	2,2	8–9. Bogdán Zsolt	6,7	8. Kurkó Árpád	2,4	7–8. Böszörményi Zoltán	4,1
9–11. Lohinszky Lóránd	1,5	8–9. Markó Béla	6,7	9. Hegedűs Ferenc	2,2	9–10. Hegedűs Ferenc	2,0
9–11. Ádám Gyula	1,5	10. Csiky Boldizsár	6,5	10. Mudura Sándor	2,0	9–10. Mudura Sándor	2,0
9–11. Fátyol Rudolf	1,5						

IV. 6. táblázat:

A politikai és közvélemény-formáló reputációs elit legkiemelkedőbb alakjai a gazdasági és kulturális elittagok véleménye szerint (%-ban)

Politikai reputációs elit				*Közvélemény-formáló reputációs elit*			
Gazdasági		*Kulturális*		*Gazdasági*		*Kulturális*	
Megnevezett személy	*%*	*Megnevezett személy*	*%*	*Megnevezett személy*	*%*	*Megnevezett személy*	*%*
1. Markó Béla	45,9	1. Markó Béla	65,6	1. Tőkés László	9,8	1. Kántor Lajos	8,7
2. Tőkés László	42	2. Tőkés László	57,7	2. Markó Béla	3,7	2. Kányádi Sándor	7,1
3. Borbély László	24,5	3. Kelemen Hunor	42,1	3. Frunda György	2,2	3. Tőkés László	5,7
4. Kelemen Hunor	24,8	4. Borbély László	29,2	4. Jakubinyi György	2,2	4–5. Böjte Csaba	4,1
5. Frunda György	23,6	5. Frunda György	26,7	5. Böjte Csaba	1,7	4–5. Tibori Szabó Zoltán	4,1
6. Verestóy Attila	11,5	6. Eckstein-Kovács Péter	9,5	6. Kányádi Sándor	1,5	6. Egyed Ákos	3,7
7. Szász Jenő	6,6	7. Szász Jenő	8,3	7. Kelemen Hunor	1,2	7. Jakubinyi György	3,3
8–10. Eckstein-Kovács Péter	3,2	8. Verestóy Attila	7,5	8. Sógor Csaba	1,2	8–10. Ágoston Hugó	2,8
8–10. Sógor Csaba	3,2	9. Koródi Attila	5,5	9–12. Kincses Előd	1	8–10. Cs. Gyímesi Éva	2,8
8–10. Winkler Gyula	3,2	10. Toró T. Tibor	4,7	9–12. Tempfli József	1	8–10. Péntek János	2,8
				9–12. Toró T. Tibor	1		
				9–12. Smaranda Enache	1		

IV. 2. Származás, családi háttér

IV. 2. 1. Az elittagok születési közege

Területi bontásban vizsgálva az elit származását, azaz azt a megyét és települést tekintve, amelyben születésük időpontjában családjuk élt,[29] a két elitcsoport között a sok hasonlóság mellett különbségek is megfigyelhetők. Közel tíz százalékkal magasabb a Székelyföldön (Hargita, Kovászna és Maros megyéket soroltuk ide) született gazdasági elittagok aránya (55%), mint a kulturális elittagoké (46,1%). Míg a gazdasági elit tagjai közül

V. 7. táblázat:

Az elitcsoportok születési helye – megyék (%-ban)

	Gazdasági (%-ban)	*Kulturális (%-ban)*	*18 év fölötti erdélyi magyar népesség – 2002**
Hargita	32,2	19,5	18,7
Maros	15,7	16,1	16,1
Szatmár	10,8	6,0	8,9
Bihar	9,6	5,8	11,1
Kolozs	9,3	22,1	8,9
Kovászna	7,1	10,5	11,2
Brassó	5,2	5,8	3,8
Máramaros	2,5	1,4	3,3
Szilágy	2,5	2,4	3,9
Temes	1,2	1,8	3,6
Szeben	0,7	0,6	1,1
Budapest	0,7	0,0	–
Arad	0,5	2,6	3,7
Beszterce-Naszód	0,5	0,6	1,3
Fehér	0,5	2,0	1,4
Gorj	0,5	–	–
Hajdú-Bihar	0,2	–	–
Hunyad	0,2	1,8	1,9
Bákó	–	0,2	–
Bukarest	–	0,8	–
Összesen	100,0	100,0	100,0

* *Forrás:* Papp (2008: 226–227)

[29] A születés helye szókapcsolat annak a településnek a megjelölésére szolgál, ahol a megkérdezett családja a születése időpontjában élt.

legtöbben (32,2%) Hargita megyében születtek, a kulturális elit esetében Hargita megye csak a második helyen áll (19,5%-kal), a legtöbben ugyanis Kolozs megyéből származnak (22,1%). A gazdasági elit tagjai egyébként összesen 17 megyében (ebből 15 erdélyi, egy óromániai – Gorj –, és egy magyarországi – Hajdú-Bihar) és Budapesten, a kulturális elit tagjai pedig 15 megyében (ebből 14 erdélyi és egy óromániai – Bákó) és Bukarestben látták meg a napvilágot (lásd erre vonatkozóan az IV. 7. táblázatot).

A „legkiegyensúlyozottabb" megyének Maros megye tűnik, hiszen itt a gazdasági és kulturális elittagok is hasonló arányban születtek, ráadásul ez az arány megközelíti a 2002. évi népszámláláskor az erdélyi megyéken belül mért magyar nemzetiségű felnőtt lakosság arányát is.[30] Hargita megye nagyobb, Szatmár és Bihar megyék pedig kisebb mértékben a gazdasági elit rekrutációjában jeleskednek, míg Kolozs megyéből inkább a kulturális elit kerül ki. Kovászna megye nagyobb részben a kulturális elit rekrutációjához járul hozzá, de ez az arány nagyjából megközelíti a cenzuskor mért szintet, ez pedig azt is jelenti, hogy a gazdasági elit szerepe – a demográfiai lehetőségekhez képest – korlátozott. A népszámlálási adatokkal való összevetés azt is jelzi, hogy a kisebbségi elitek Kolozs megyén (vélhetően Kolozsváron) kívül jobbára a relatív nagyobb magyar nemzetiségű aránnyal rendelkező régiókban (Székelyföldre, Partiumban) tömörülnek. Ez részben érthető, hiszen a kisebbségi elitnek szüksége van magyar nyelvű közéletre, kapcsolatokra stb., ugyanakkor arra is utal, hogy a magyar szempontból szórványosodottabb régiókból az elit „kivonul".

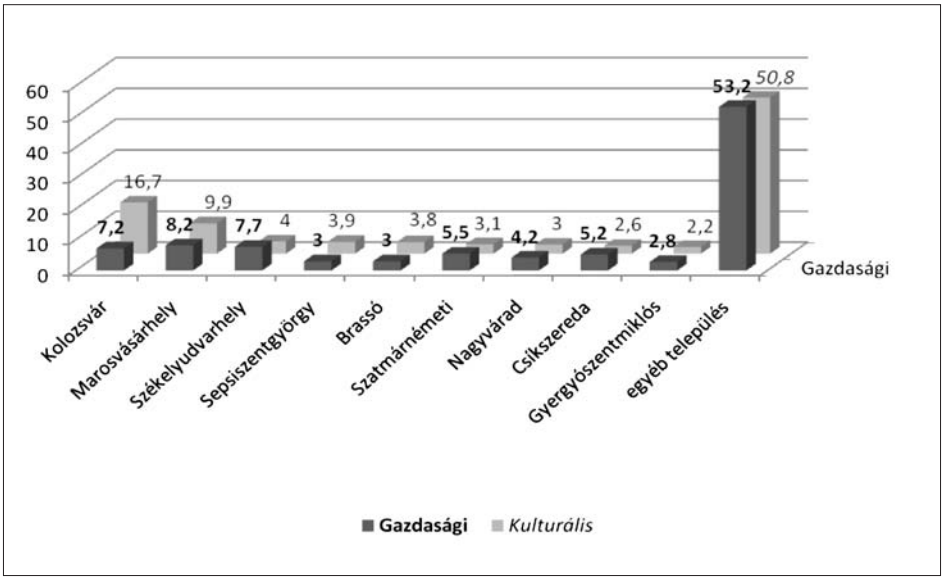

IV. 10. ábra: Az elitcsoportok által születésük helyéül megjelölt

[30] Az összehasonlítás annyiban torzított, hogy a IV. 7. táblázat népszámlálási adatai csak az erdélyi megyék százalékos megoszlását tartalmazza. Mindazonáltal a trendek szembeötlőek így is.

leggyakoribb települések (%-ban)

A gazdasági elit képviselői 133, a kulturális elit képviselői pedig 124 települést jelöltek meg születésük helyéül. Hogyha mindkét elitcsoportra vonatkozóan megvizsgáljuk a leggyakrabban említett helységeket, megállapíthatjuk, hogy az egyes elitcsoportok tagjai közel fele gyakorlatilag kilenc településen született: Brassó, Csíkszereda, Gyergyószentmiklós, Kolozsvár, Marosvásárhely, Nagyvárad, Sepsiszentgyörgy, Szatmárnémeti és Székelyudvarhely.[31] A gazdasági elit tagjai közül legtöbben Marosvásárhelyen (8,2%), Székelyudvarhelyen (7,7%), valamint Kolozsváron (7,2%) születtek. A kulturális elit tagjai közül legtöbben szintén e három településen születtek, csak más sorrendben: Kolozsvár (16,7%), Marosvásárhely (9,9%) és Székelyudvarhely (4%).

A megkérdezettek születési helyének nagyságát és típusát vizsgálva jelentős különbségeket nem tapasztalunk a két elitcsoport között. Mindkét elitcsoport mintegy kétharmada városról származik. A népszámlálási adatokhoz viszonyítva ez részben jelzi, hogy az elitté válásban a városi közeg nagyobb eséllyel játszik közre, ám e tekintetben fontos megjegyezni, hogy más országokban (például Magyarországon) egyre inkább háttérbe szorul a falvakról származó elitcsoportok aránya, így ehhez képest még jónak mondható a rurális környezetből való elitbekerülés esélye. Az IV. 8. táblázatból megállapíthatjuk azt is, hogy a kisebb (20 ezer lakos alatti) városokból nagyobb valószínűséggel kerül ki a gazdasági elit tagja, mint a kulturálisé, a nagyobb (20 ezer lakos fölötti) városok esetében pedig ez fordítva van, onnan inkább a kulturális elit tagjai kerülhetnek ki.

IV. 8. táblázat:

Az elitcsoportok születési hely típusa szerinti eloszlása
(%-ban)

		Gazdasági		*Kulturális*	
1 000 lakos alatti falu	Falu	9,8	33,5	12,0	32,0
1 000–3 000 lakosú falu		15,9		12,7	
3 000 lakos feletti falu		7,8		7,3	
10 000 lakos alatti kisváros	Város	5,3	65,7	3,7	66,5
Város (10 000–20 000 lakos)		12,8		7,9	
Város (25 000–50 000 lakos)		14,1		15,6	
Város (50 000–100 000 lakos)		11,8		12,2	
Nagyváros (100 000–250 000 lakos)		17,4		20,7	
Nagyváros (250 000 lakos feletti), de nem főváros		4,3		6,4	
Főváros	Főváros	0,8	0,8	1,5	1,5
Összesen		100,0	100,0	100,0	100,0

[31] A kulturális elit esetében a 9. helyezett Gyergyószentmiklóssal „holtversenyben" található még Kézdivásárhely is.

IV. 2. 2. Az elit szüleinek jellemzői

A családi háttér vonatkozásában többek között megkérdeztük az apa életkorát a megkérdezett születésének időpontjában. A két elitcsoport vonatkozásában e tekintetben nem regisztráltunk nagyobb eltérést: a gazdasági elit esetében 30,2, a kulturális elit tagjai esetében pedig 32 év.

Az apa és az anya iskolai végzettségét összehasonlítva (lásd IV. 9. táblázat) megállapíthatjuk, hogy mindkét elitcsoportban az apák rendelkeznek magasabb iskolai végzettséggel, ám a kulturális elit tagjainak szülei képzettebbek, hiszen nemcsak a felsőfokú szülők aránya magasabb körükben, hanem ugyanakkor az érettségivel nem rendelkező szülők aránya is alacsonyabb. Az elit reprodukciójára utal az is, hogy mindkét elitcsoport esetében a szülők magasabb iskolai végzettséggel rendelkeznek, mint a romániai magyar populáció, tehát az elittagok eleve az átlagnál képzettebb családokból származnak.

IV. 9. táblázat:

A szülők legmagasabb iskolai végzettsége (%-ban)

	Apa		*Anya*		*2002. évi népszámlálás*
	Gazdasági	*Kulturális*	*Gazdasági*	*Kulturális*	
Nincs végzettsége	–	0,2	–	0,2	3,6
Kevesebb, mint négy elemi	–	0,8	–	0,6	
4 elemi	2,5	4,0	2,7	6,4	17,6
8 általánosnál kevesebb	3,7	3,8	5,0	8,4	
8 általános (7 általános)	12,9	12,4	26,6	19,5	31,6
Szakiskola, inasiskola	15,2	7,6	6,5	3,2	17,7
Szakközépiskola	13,4	9,2	8,7	4,8	21,6
Gimnáziumi érettségi, középfokú tanítóképző	13,9	12,2	25,9	28,1	
Technikum, posztlíceum	18,7	9,6	14,9	9,0	2,9
Főiskolai diploma	3,2	5,8	2,0	5,2	0,4
Egyetemi diploma	14,7	28,7	6,2	14,1	4,5
Magiszteri képzés	–	0,6	0,2	0,2	
PhD, egyéb posztgraduális képzés vagy tudományos fokozat	1,7	4,8	1,2	0,4	
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Az apák foglalkozása tekintetében először megvizsgáltuk, milyen tevékenységet folytatott a megkérdezett apja, amikor alanyunk 14 éves volt, ezt követően pedig konkrétan

megnéztük az apa foglalkozását, valamint munkahelyének ágazati besorolását. Mindkét elitcsoport esetében 90 százalék felett van azok aránya, akiknek az apja dolgozott valamilyen formában ebben az időpillanatban. Ez természetesen nem meglepő, hiszen ez az időszak zömében az államszocializmus évtizedeire esik, amikor munkanélküliség hivatalosan nem is létezett.

IV. 10. táblázat:

Az apa tevékenységi köre, amikor a megkérdezett 4 éves volt (%-ban)

	Gazdasági	*Kulturális*
Dolgozott bármilyen formában	94,9	93,4
Más tevékenységet folytatott, mint az előzőek	2,6	2,9
Munkanélküli volt, vagy éppen munkát keresett	1,3	1,0
Nyugdíjas volt	0,5	1,6
Iskolába járt, tanult	0,3	0,0
Nem volt képes dolgozni	0,3	0,2
Kényszermunkán volt	0,3	0,0
Háztartásbeli volt	–	0,6
Anyasági segély, GYES, GYED, vagy más formában segélyezett volt	–	–
Katona volt	–	–
Börtönben volt	–	–
Koncentrációs táborban volt	–	–
Nem dolgozott és más tevékenységet sem folytatott az előbbiekből	–	0,2
Összesen	100,0	100,0

Ennél fontosabb az apák foglalkozásának vizsgálata, amelyet – valamilyen összehasonlítási alap megteremtése érdekében – az 1992. és 2002. évi népszámlálási adatok foglalkozási kategóriái szerint csoportosítva végeztünk el.[32] Az alábbi táblázatból (IV. 11. táblázat) leolvasható, hogy a gazdasági elit esetében az apák legmagasabb arányban (31,2%) kisiparosok és szakképzett munkások voltak, a következő helyeken a technikusok, mesterek, középvezetők foglalkozási csoportja (21,4%) és az értelmiségi és tudományos foglalkozási csoport (14,4%) található. E három foglalkozási csoportban dolgozott a gazdasági elit szüleinek kétharmada. A kulturális elit esetében az értelmiségi és tudományos foglalkozás (35,5%) a leggyakoribb, de kb. minden ötödik apa ezen elitcsoport

[32] A népszámlálási adatbázis tíz foglalkozás-kategóriát használt: 1. törvényhozó és végrehajtó hatalomban dolgozók, közigazgatási, gazdasági-szociális és politikai egységek vezetői; 2. értelmiségi és tudományos foglalkozású szakértők; 3. technikusok, mesterek és hasonlók; 4. közigazgatási tisztviselők; 5. szolgáltatásokban, kereskedelemben és hasonló ágazatokban dolgozók; 6. gazdálkodók és szakképzett mező-, erdő- és halgazdálkodási dolgozók; 7. kisiparosok (kézművesek) és szakképzett munkások; 8. szakképzetlen munkások; 9. berendezés- és gépkezelők, gépek, felszerelések és más termékek szerelői; 10. haderő alkalmazottai. Az adatok forrása: http://www.insse.ro/cms/files/RPL2002INS/vol4/tabele/t20.pdf

esetében is kisiparos vagy szakképzett munkás (21,5%), míg további 14,4 százalék technikus, mester vagy középvezető. A felsővezetői beosztásban dolgozó apák aránya magasabb a gazdasági elit körében (11,7 százalék), a gazdálkodók és mezőgazdasági foglalkoztatottak aránya pedig nagyjából azonos mindkét elitcsoport esetében.

A népszámlálási adatokkal való összehasonlítás által képet kapunk a romániai magyar elitrekrutáció sajátosságairól. A hetvenes-nyolcvanas évek munkaerő-piaci sajátosságait még úgy-ahogy tükröző 1992. évi adatok alapján könnyen belátható, hogy a mai elit szülei szintén kedvező helyet foglaltak el az akkori társadalmi struktúrában. A gazdasági elit apái körében tízszer nagyobb arányban találunk felsővezetőket, mint a romániai magyarok körében általában. A kulturális elit apái nyolcszor nagyobb valószínűséggel végeztek értelmiségi foglalkozásokat, mint az aktív magyar nemzetiségűek általában. A mai gazdasági elitbe tartozók szüleinek (apáinak) közel fele, a kulturális elitbe tartozóknak pedig közel kétharmada közép- és felsővezető volt. Úgy is fogalmazhatnánk, a gazdasági eliten belül a szülői háttér fele-fele arányban oszlik meg a társadalom alsó és felső rétegei között, míg a kulturális elitnek csak egyharmada tekinthető első generációs értelmiséginek, a nagyobbik rész már „öröklött" pozíciók betöltését vagy készségek kiteljesítését jelenti.

IV. 11. táblázat:

Az apa foglalkozása ágazatok szerinti bontásban (%-ban)

	Gazdasági	*Kulturális*	*1992. évi népszámlálás*	*2002. évi népszámlálás*
(Felső)vezető	11,7	8,5	1,4	3,8
Értelmiségi és tudományos foglalkozású	14,3	35,5	4,6	6,7
Technikusok, mesterek, középvezetők	21,4	14,4	10,2	10,6
Közigazgatási tisztviselők	3,0	4,5	4,9	5,0
Szolgáltatási és kereskedelmi dolgozók	3,0	1,8	6,1	10,3
Gazdálkodók, szakképzett mező-, erdő- és halgazdálkodási dolgozók	8,9	8,5	11,7	14,9
Kisiparosok és szakképzett munkások	31,2	21,5	37,2	27,1
Szakképzetlen munkások	0,3	–	7,6	8,2
Gépkezelők és gépszerelők	5,4	4,5	15,6	12,8
Haderő köreiben foglalkoztatottak	0,8	0,8	0,7	0,6
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

Az apák munkahelyének ágazatát tekintve az elitcsoportok között újabb különbségek

mutathatók ki. A gazdasági elit közel felearányban olyan apáktól származik, akik a mezőgazdaságban (22,5%), a gépiparban (12,8%) és az építőiparban (10,7%) dolgoztak, a kulturális elit szintén mintegy fele részében viszont – a mezőgazdasági dolgozók 13,2 százalékos jelenléte mellett – nagy arányban az oktatás, tudomány, tömegkommunikáció (21,5%), illetve a közszolgálat, tömegszervezetek (10,4%) ágazatok jelennek meg hangsúlyosan. Mindez jól jelzi, hogy a gazdasági elit a mezőgazdasághoz és a szocialista iparosításba kapcsolódó közép- és felsővezető rétegek leszármazottai, míg a kulturális elit nagyobb részben értelmiségi és/vagy adminisztrációban dolgozó, illetve kisebb részben mezőgazdasághoz kapcsolódó szülők gyerekeinek minősülnek.

IV. 12. táblázat:

Az apa munkahelyének ágazata (%-ban)

	Gazdasági	*Kulturális*
Oktatás, tudomány és tömegkommunikáció (TV, rádió, újságok)	7,3	21,5
Mezőgazdaság, vadászat, erdőgazdaság, halászat	22,5	13,2
Közszolgálat, tömegszervezetek	3,1	10,4
Gépipar	12,8	7,7
Más szolgáltatások	4,4	7,5
Más ipari ágazat	7,8	5,8
Építőipar	10,7	5,0
Kereskedelem	6,3	4,6
Szállítás, raktározás és hírközlés	3,7	3,5
Élelmiszeripar	4,4	3,3
Elektromos–, gáz–, és vízszolgáltatás	4,2	3,1
Egészségügy	1,0	2,9
Bányászat	3,4	2,7
Textilipar	4,2	2,1
Vegy- és gyógyszeripar	0,5	2,1
Vendéglátóipar (szálloda, étterem stb.)	0,8	1,9
Pénzügyi szolgáltatások	0,8	0,8
Fegyveres erők, rendőrség	1,3	0,6
Papíripar, nyomdászat	0,5	0,6
Olajipar	0,3	0,4
Összesen	100,0	100,0

IV. 3. A család szerkezete és házastárs jellemzői

IV. 3. 1. Az elitek családjának szerkezete

Családi állapotukat tekintve, az erdélyi magyar gazdasági és kulturális elit között újabb különbségek mutatkoznak: a partnerkapcsolatban élők aránya jóval magasabb a gazdasági elit körében, mint a kulturális elit esetében (94, illetve 81,6%). A partnerkapcsolatban élők között azonban a gazdasági elit valamivel kisebb mértékben preferálja a házastársi kapcsolatban élést, mint a kulturális elit tagjai (83,9, illetve 88%). A házasságban élők között az első házasságban élők aránya a gazdasági elit esetében magasabb (91,1, illetve 81,7%). Mindezzel párhuzamosan megállapíthatjuk azt is, a kulturális elit körében lényegesen magasabb azok aránya is, akik korábban voltak már házasok (26,9%), illetve az elváltak aránya is. Röviden úgy értelmezhetjük, hogy a gazdasági elitstátus nagy eséllyel társul partnerkapcsolattal, a kulturális elitbe tartozás pedig nagyobb valószínűséggel jár egyedülléttel. A kulturális elit esetében ennek részben lehetnek „strukturális" okai is, hiszen láttuk, e csoportnak magasabb az átlagéletkora (nagyobb valószínűséggel özvegyülhet el), de másrészt lehetnek „munkaspecifikus", az értelmiségi autonómia-igényre, vagy akár önmarcangolással kapcsolatos stresszhelyzetek és kezeletlenségükre is visszavezethető okai is. Erre utal az is, hogy mint a későbbiekben látni fogjuk, a kulturális elit házastársai szintén jóval magasabb arányban rendelkeznek felsőfokú végzettséggel, mint a gazdasági elit tagjainak házastársai.

IV. 13. táblázat:

Az elittagok családi állapota(%-ban)

	Gazdasági elit			*Kulturális elit*		
Az elit jelenlegi családi állapota	Partnerkapcsolatban él	Nem él partnerkapcsolatban*		Partnerkapcsolatban él	Nem él partnerkapcsolatban*	
	94	6		81,6	18,4	
	100			100		
A partnerkapcsolatban élők eloszlása	Házastárssal él	Élettársi kapcsolatban él*		Házastárssal él	Élettársi kapcsolatban él*	
	83,9	16,1		88	12	
	100			100		
A házastárssal élők eloszlása	Első házassága	Nem első házassága*		Első házassága	Nem első házassága*	
	91,1	8,9		81,7	18,3	
	100			100		
Korábbi házasság teljes alminta vonatkozásában	Volt már házas korábban	Nem volt házas korábban*		Volt már házas korábban	Nem volt házas korábban*	
	9,6	90,4		26,9	63,1	
	100			100		
A korábban már házasok eloszlása	Külön él	Elvált	Özvegy	Külön él	Elvált	Özvegy
	16,7	72,2	11,1	10,7	64,1	25,2
	100			100		

* Tartalmazza a *nem tudom* és *nem válaszolt* válaszlehetőségeket is.

A megkérdezettek háztartási összetétele eltérést mutat a két elitcsoport között: a gazdasági elit esetében 1–7 személy, a kulturális elit esetében 1–8 személy között változik a háztartásokban élő személyek száma. A gazdasági elitet inkább jellemzi a nagyobb család, esetükben a négytagú háztartások vannak nagyobb arányban, míg a kulturális elit esetében a kéttagú háztartások dominálnak. A háztartások átlagos összetétele egyébként a gazdasági elit esetében 3,35 fő, a kulturális elit esetében 3,05 fő. Ez mindkét elit vonatkozásában magasabb, mint a romániai magyar népesség körében (2,74 fő).[33]

IV. 14. táblázat:

Az elitcsoportok háztartásának összetétele
(%-ban, valamint átlagban)

	Gazdasági	*Kulturális*
1 személy	3,0%	14,2%
2 személy	21,8%	35,4%
3 személy	28,4%	19,1%
4 személy	34,4%	18,2%
5 személy	8,9%	8,5%
6 személy	3,0%	3,6%
7 személy	0,5%	0,4%
8 személy	–	0,6%
Összesen	100,0%	100,0%
Háztartás átlagos összetétele	3,35	3,05

A háztartás összetételére vonatkozó adatokat nem erősítik meg viszont a gyerekek számára vonatkozó adatsorok: annak ellenére, hogy a gazdasági elit tagjai nagyobb háztartásokban élnek, és esetükben szélesebb körű a gyerekvállalási hajlandóság is – hiszen 85,2 százalékuknak van gyereke, míg a kulturális elitnél ez az arány csak 79,7 százalék –, mégis a kulturális elit esetében magasabb a vállalt gyerekek átlagos száma: 2,06 a kulturális elit, míg 1,89 a gazdasági elit esetében. Mindkét elitcsoport körében a két gyerek a legjellemzőbb, ezt pedig az egy gyerekes családmodell követi, és megállapítható az is, a kulturális elit nagyobb arányban vállalt kettőnél több gyereket, mint a gazdasági elit.

[33] Lásd a megfelelő adatokat az Országos Statisztikai Hivatal honlapján, az alábbi címen: http://www.insse.ro/cms/files/RPL2002INS/vol4/tabele/t25.pdf

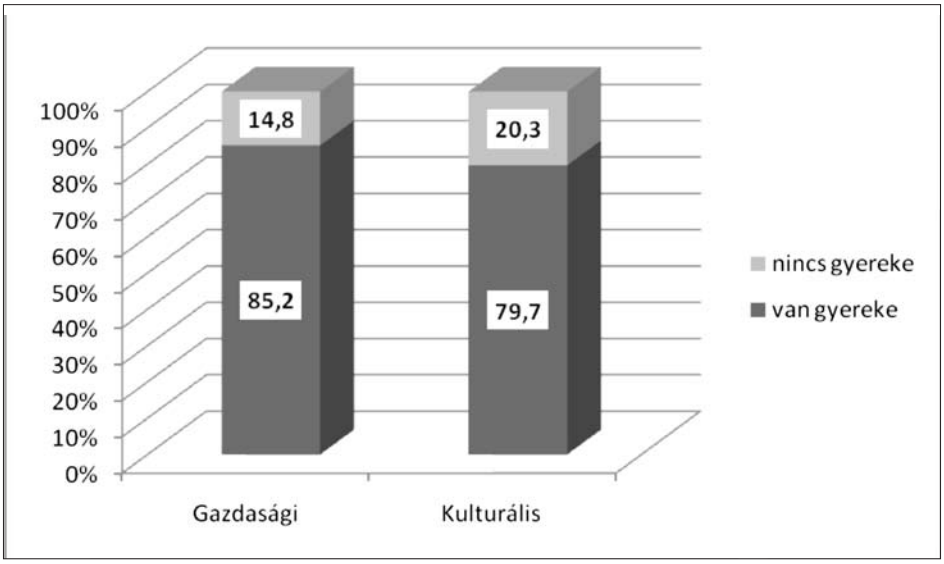

IV. 11. ábra: A megkérdezettek gyerekvállalási hajlandósága (%-ban)

IV. 15. táblázat:

A megkérdezettek gyerekeinek száma
(%-ban, valamint átlagban)

	Gazdasági	*Kulturális*
1 gyerek	26,9%	24,9%
2 gyerek	60,7%	51,3%
3 gyerek	9,8%	17,1%
4 gyerek	1,2%	6,3%
5 gyerek	1,2%	0,5%
6 gyerek	0,3%	–
Összesen	100,0%	100,0%
Átlagos gyerekszám	1,89	2,06

IV. 3 . 2. Az elittagok házastársának jellemzői

A megkérdezett elittagok házastársának elsőként vizsgált státusjegye a nemzetiség, amely alapján megállapíthatjuk, hogy a kulturális elit nagyobb arányban létesít etnikai szempontból endogám kapcsolatokat: míg a kulturális elit esetében a magyar nemzetiségű házastársak aránya 93,4 százalék, addig a gazdasági elit esetében ez az érték csak 82,8 százalék. Érdekes azonban, hogy mindkét elitcsoport tagjai otthonukban a magyar nyelvet hasonló arányban használják (85–86%). Ez a gazdasági elit estében „előrelé-

pés", a kulturális elit esetében „visszalépés" a házastárs nemzetiségi arányához képest. Ezzel párhuzamosan a román nyelv otthoni használata mindkét csoportban a román nemzetiségű házastárs arányait is meghaladja. Mindennek oka vélhetően az, hogy az elitcsoportokon belül elterjedtebb a kétnyelvűség, és feltételezhető, hogy a magyar nemzetiségű házastárs nem föltétlenül magyar anyanyelvű is.

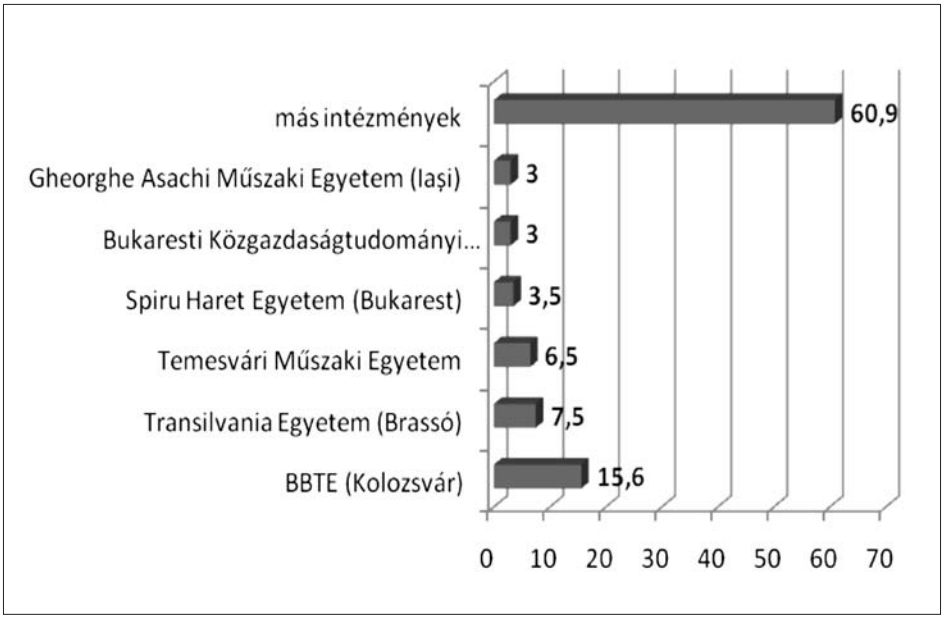

IV. 12. ábra: A gazdasági elit házastársai első diplomájának megszerzési helye (a felsőfokú végzettséggel rendelkezők százalékában)

Mindkét elitcsoport házastársainak iskolai végzettségéről elmondható, hogy az jóval magasabb, mint a romániai magyar népességé, elmarad viszont az elittagok képzettségétől. A két elitcsoport közötti különbségek itt is megmutatkoznak, akárcsak az elittagok vagy azok szülei iskolai végzettsége vonatkozásában. A kulturális elithez tartozók házastársainak 85 százaléka rendelkezik felsőfokú diplomával, a gazdasági elit tagjainak házastársai körében viszont ez az arány már csak 58,1 százalék. Mi több, az adatokat összehasonlítva láthatjuk, hogy a kulturális elit házastársai még a gazdasági elitcsoport tagjainál is képzettebbek, hiszen körükben több mint tíz százalékkal magasabb a felsőfokú végzettségüek aránya. (Az erre vonatkozó összehasonlító adatokat lásd a megkérdezett iskolai végzettségére vonatkozó IV. 3. táblázatban)

IV. 16. táblázat:

A megkérdezett házastársának nemzetisége és az otthon használt nyelv (%-ban, több válaszlehetőség)

	Házastárs nemzetisége		*Otthon használt nyelv*	
	Gazdasági	*Kulturális*	*Gazdasági*	*Kulturális*
Magyar	82,8	93,4	85,4	86,2
Román	14,4	5,8	18,1	10,8
Német	2,3	1,2	2,0	0,9
Egyéb	1,8	2,1	1,2	1,2

A diploma megszerzésének helyét tekintve adataink kissé hiányosak (a gazdasági elit házastársainak 29,1, a kulturálisénak pedig 13,3 százalékáról nem tudjuk, hol szerezték első diplomájukat)[34] ám a rendelkezésünkre álló adatok alapján mégis megállapíthatjuk, hogy a felsőfokú végzettséggel rendelkező házastársak nagy valószínűséggel hasonló egyetemi közegben voltak, mint az elit tagjai. Noha ezt az aspektust nem kutattuk részletesen, feltételezhetően egyetemi éveik alatt ismerkedtek meg. Így a házastársak esetében is megállapíthatjuk például, hogy mindkét elitcsoport vonatkozásában a kolozsvári BBTE a vezető egyetem, a gazdasági elit házastársainak 15,6 százaléka, a kulturális elit házastársainak több mint fele szerezte itt diplomáját, és ezek az arányuk nagyon közelítenek az elittagok diplomaszerzési arányához is (lásd IV. 5. ábra).

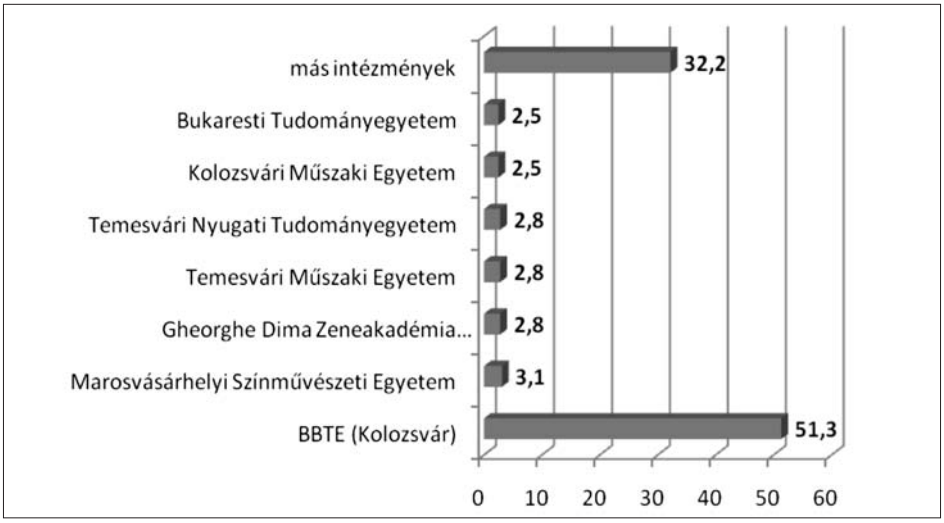

IV. 13. ábra: A kulturális elit házastársai első diplomájának megszerzési helye (a felsőfokú végzettséggel rendelkezők százalékában)

[34] A hiányosságok a kérdőív kitöltéséből adódtak, több esetben ugyanis nem az intézmény neve került rögzítésre, hanem a kar vagy az elvégzett szak megnevezése.

IV. 4. Szakmai életút, foglalkozástörténet

IV. 4. 1. Az elittagok foglalkozástörténete

Az elitté válás folyamatát az első munkahely és a jelenlegi (azaz az adatfelvétel idején meglévő) munkahelyek vonatkozásában is végigkövethetjük. Az első foglalkozás és a lekérdezés időpillanatában betöltött foglalkozás között eltelt időszak a gazdasági elit esetében átlagosan 22,3, a kulturális elit esetében pedig 33,46 évet ölel fel, ami jelzi azt a korábban is felvetett tényt, miszerint a kulturális elitté válás időszaka hosszasabb.

IV. 17. táblázat:

A megkérdezettek első és jelenlegi foglalkozása ágazatok szerinti bontásban (%-ban)

	Első munkahely		*Jelenlegi munkahely*		*2002. évi népszámlálás*
	Gazdasági	*Kulturális*	*Gazdasági*	*Kulturális*	
(Felső)vezető	11,5	0,6	91,1	32,4	4,8
Értelmiségi és tudományos foglalkozású	32,6	87,7	3,4	55,6	6,0
Technikusok, mesterek, középvezetők	18,0	3,8	0,9	4,1	5,9
Közigazgatási tisztviselők	2,5	0,6	–	–	2,6
Szolgáltatási és kereskedelmi dolgozók	8,4	0,8	4,0	–	5,1
Gazdálkodók, szakképzett mező-, erdő- és halgazdálkodási dolgozók	0,9	1,1	–	–	17,3
Kisiparosok és szakképzett munkások	15,5	3	–	–	35,3
Szakképzetlen munkások	4,7	1,3	–	–	13,7
Gépkezelők és gépszerelők	4,7	1,1	–	–	8,2
Haderő köreiben foglalkoztatottak	0,6	–	–	–	1,1
Egyéb (nyugdíjas, a fenti kategóriákba nem sorolható foglalkozás)	0,6	–	0,6	7,8	–
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Első munkahelye vonatkozásában (lásd. IV. 17. táblázat) a gazdasági elit mindössze 11,5 százaléka töltött be felsővezetői munkakört, közel egyharmaduk értelmiségi és tudományos foglalkozásban dolgozott (ezek jelentős része műszaki értelmiségi, többnyire mérnök volt), 18 százalékuk pedig technikusi, mesteri vagy középvezetői munkakörben (ezek között elsősorban műhely-, részleg-, egység- és termelési vezetőket találunk).

A magasabb beosztású vagy képzettséget igénylő foglalkozások mellett a gazdasági elit tagjai között szakképzett munkásokat, kereskedelmi vagy mezőgazdasági dolgozókat, de szakképzetlen munkásokat is találunk, ezek együttes aránya meghaladja az elit egyharmadát. A lekérdezésig eltelt időszak markáns fejlődést eredményezett a gazdasági elit életében: 91,1 százalékuk jelenleg felsővezetőként dolgozik, 3,4 százalékuk értelmiségi és tudományos jellegű foglalkozást és 4 százalékuk a kereskedelmi/szolgáltatási szakterületet jelölt meg.[35]

A kulturális elit esetében szintén látványos előrelépés mutatkozik: míg 87,7 százalékuk első munkahelye értelmiségi és tudományos foglalkozás volt (általában a végzettségüknek megfelelően pedagógusok, művészek, papok/lelkészek, újságírók, mérnökök, orvosok stb.), mindössze 0,6 százalék volt a felsővezetők és 3,8 százalék a technikusok, mesterek, középvezetők aránya. A kulturális elit szakmai indulásakor jóval homogénebb volt (87,7 százalék értelmiségi foglalkozásokat űzött), mint a gazdasági elit. A lekérdezésig eltelt időszakban a foglalkozástípusok száma szerint ugyan homogénebbé vált (a nyugdíjasokat leszámítva mindössze három kategória összesíti az elit jelenlegi munkahelyeit), ám ezek kvalitatív jellemzői alapján valójában heterogénebb lett, hiszen élesen különválik az adminisztratív kulturális elit és a továbbra is értelmiségi foglalkozást űző értelmiségi elit.

Az első és jelenlegi foglalkozások összevetése alapján az körvonalazódik, hogy az elitté válás mindkét csoportban a felsővezetői pozíciók megszerzését jelenti. A gazdasági elit esetében e pozíciószerzés időtartama rövidebb és arányait tekintve látványosabb volt, a kulturális elit esetében pedig a vezető pozíciók megszerzése hosszadalmasabb és kevésbé látványos. Mindkét elitcsoport kialakulása nagymértékben együtt járt az értelmiségi munkakörök elhagyásával: azonban míg a gazdasági elit körében majdnem teljesen megszűntek az értelmiségi foglalkozások, addig a kulturális elit több mint fele továbbra is értelmiségi, és csak egyharmaduk vándorolt át vezető pozícióba.

IV. 4. 2. Az elit szakmai életútjának jellemzői

Az elit tagjai napi átlagos munkaóráinak száma 10,5 (gazdasági elit), illetve 9,4 óra (kulturális elit). A szakmai szervezetek munkájában való részvétel – a mindennapi munkán kívül – az elit szakmai elkötelezettségének fokmérője is lehet. A kutatás során rákérdeztünk arra is, hogy a két elitcsoport tagjai milyen arányban vesznek részt különböző típusú szakmai szervezetek munkájában, Romániában, Magyarországon és nemzetközi szinten. Az elittagokra a legjellemzőbb a hazai (romániai) szervezeti tagság, ezt a magyarországi szervezeti tagság, majd pedig a nemzetközi szervezeti tagság követi. Egyetlen – ám arányaiban elenyésző – kivételt láthatunk: a gazdasági elit képviselői valamivel nagyobb arányban vesznek részt nemzetközi magán- vagy köztámogatások odaítélé-

[35] Valójában a két említett foglalkozási csoportba sorolt elittagok is vezető tisztséget töltenek be munkahelyükön, csupán arról van szó, hogy ők a kérdőívben a foglalkozásnál a cég szakterületét jelölték meg, így pl. a kereskedelmi cégek vezetői közül néhányan nem cégvezetőt írtak a kérdőívbe, hanem kereskedőt.

séről döntő alapítvány/alap kuratóriumának munkájában, mint hasonló tevékenységű magyarországi szervezetek munkájában.

A két elitcsoportot összehasonlítva az is látszik, hogy arányaiban a kulturális elit aktívabb mindhárom (hazai, magyarországi, nemzetközi) mező szervezeti életében, mint a gazdasági elit tagjai. A kulturális elitre általában véve nagyobb mértékben jellemző a különböző szakmai, önkéntes, alapítványi, nonprofit szervezetek munkájában való részvétel, míg a gazdasági elit inkább az érdekvédelmi, kamarai szervezetek, illetve a gazdasági tevékenységet folytató szervezetek elnöksége, igazgatósága, felügyelő-bizottsága esetében aktívabb.

A tudományosság terén – érthető módon – a gazdasági és kulturális elit között számottevő különbség tapasztalható: míg a gazdasági elit mindössze 3,7 százaléka rendelkezik valamilyen tudományos vagy szakmaspecifikus fokozattal, addig a kulturális elit tagjainak több mint fele rendelkezik fokozattal. A szóban forgó fokozatok megszerzésnek helye döntően Románia (80% a gazdasági, 70% a kulturális elitnél), de minden ötödik kulturális elittag Magyarországon szerezte tudományos/szakmaspecifikus fokozatát. A kulturális elittagok szoros magyarországi kapcsolatait jelzi az is, hogy nagyobb mértékben tagjai az MTA-nak, mint a hasonló szintű Román Tudományos Akadémiának, illetve 40 százalékuk az MTA külső köztestületi tagja is.

IV. 18. táblázat:

A megkérdezettek szakmai szervezeti tagsága
(igen válaszok %-ában)

	Gazdasági			*Kulturális*		
	RO	*HU*	*NEMZ*	*RO*	*HU*	*NEMZ*
Tudományos, ill. művészeti társaság tagja	8,9	2,3	1,7	76,0	53,9	28,0
Újságíró-szervezet tagja	2,8	0,7	–	22,2	8,6	4,0
Más érdekvédelmi, kamarai szervezet tagja	35,2	3,6	2,1	32,0	7,3	1,2
Önkéntes társadalmi egyesület, baráti kör, egyházi szervezet, nonprofit kezdeményezés tagja	37,9	5,1	5,1	60,8	12,0	3,6
Szakértői, szaktanácsadói evékenységet folytató szervezet tagja vagy külső szakértője	16,0	2,6	2,1	33,7	9,0	5,4
Gazdasági tevékenységet folytató szervezet elnökségének, igazgatóságának, felügyelő-bizottságának tagja	18,8	2,0	0,7	10,2	1,8	0,7
Magán- vagy köztámogatások odaítéléséről döntő alapítvány/alap kuratóriumának tagja	11,6	1,0	2,8	31,6	8,4	0,5

IV. 19. táblázat:

A megkérdezettek tudományos/szakmaspecifikus fokozata
(igen válaszok %-ában)

	Gazdasági (N=13)	*Kulturális (N=263)*
A Román Akadémia tagja	–	1,5
A Román Akadémia levelező tagja	–	–
A Román Akadémia tiszteletbeli tagja	–	–
Az MTA tagja	–	6,5
Az MTA külső köztestületi tagja	15,4	39,9
A tudomány doktora	38,5	49,2
A tudomány kandidátusa/PhD/DLA	23,1	37,0

IV. 20. táblázat:

A tudományos fokozat megszerzésének helye (%-ban)

	Gazdasági (N=10)	*Kulturális (N=256)*
Románia	80,0	75,0
Magyarország	10,0	21,5
Másik volt szocialista ország	–	1,2
Nyugat-európai ország	–	0,4
AEÁ	–	–
Egyéb ország	10,0	2,0

IV. 4. 3. Az elittagok nyelvismerete

Az elithez tartozás egy másik ismérve lehet a nyelvismeret is. Erre vonatkozó kérdésünkben 10 nyelvet soroltunk fel, és arra kértük a megkérdezett elittagokat, hogy egy hatfokú skála segítségével adják meg nyelvtudásukat. A kapott válaszokból kiszámolt átlagos értékeket összesítő alábbi (IV. 14. számú) ábrán láthatjuk, hogy a kulturális elit a német, francia, spanyol és orosz nyelveket beszéli jobban a másik elitcsoporthoz képest, a gazdasági elit pedig a román és olasz nyelvekben jeleskedik. Angolul mindkét csoport egyformán beszél. Ezek az értékek is jelzik, hogy a gazdasági elit tagjai, mintha pragmatikusabban kötődnének az országhoz, ahol élnek, hiszen magasabb a román nyelvtudásuk. Az elitcsoportok elitjellegét mindenképpen tetten érthetjük e nyelvismereti adatokkal: egy 2007-es, a romániai magyar felnőtt korú lakosságra vonatkozó, reprezentatív vizsgálatban hasonló módon mért nyelvismereti átlagértékek alacsonyabb szinteket értek el.[36] Az elittagok román és más idegen nyelveken jobban beszélnek, mint az erdélyi magyarok általában.

[36] Lásd Papp– Veres (2007: 21–22)

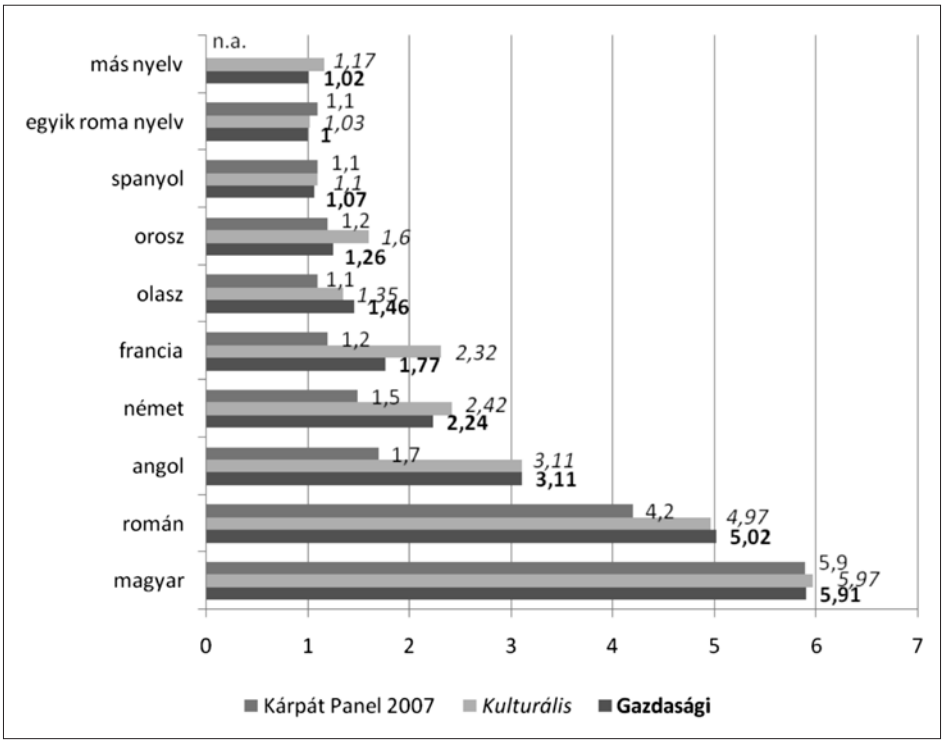

IV. 14. ábra: A megkérdezettek nyelvismerete (átlag)
6 – anyanyelve, 5 – jó, helyesen beszél és ír, 4 – jól beszéli, kisebb hibákkal,
3 – beszéli, de kifejezési nehézségekkel, 2 – érti, de nem beszéli, 1 – nem érti és nem is beszéli

IV. 5. A kisebbségi társadalommal szembeni viszonyulás

Az elitcsoportoknak saját, kisebbségi társadalmukkal szembeni viszonyulását, illetve az elitszerepek sajátosságait a következő vetületek mentén vizsgáltuk meg: a közéleti szerepvállalás és aktivitás, a médiafogyasztás, az elithez való viszony önmeghatározása és az elit befolyása, továbbá kisebbségi identitása.

IV. 5. 1. Az elit közéleti szerepvállalása és aktivitása

A kulturális elit aktívabbnak mutatkozik a közéletben, mint a gazdasági elit: az általunk a kérdőívben felsorolt tíz közéleti szerepből kilenc esetében a kulturális elit tagjai vállalnak nagyobb arányban szerepet, mindössze egyetlen tevékenység (a parlamenti képviselői tisztség betöltése) jellemzi picivel nagyobb arányban a gazdasági elitet. A politikai vonatkozású tevékenységek (pártmunka, párttevékenység; részvétel politikai gyűlésen; parlamenti képviselőség; politikai tisztségvállalás vagy pályázás politikai tisztségre)

azonban mindkét elitcsoportnál a legkevésbé vállalt tevékenységek közé tartoznak, ezek közül a legnagyobb arányban végzett tevékenységet (a politikai gyűléseken való részvétel) is az egyes elitcsoportok kevesebb mint 30 százaléka folytatott.

Mindkét elitcsoport a legnagyobb arányban iskolai vagy települési közösségi rendezvényeken vesz részt, de míg a gazdasági elit kb. fele vett részt ilyen rendezvényen az elmúlt évben,[37] addig a kulturális elit háromnegyede. További három olyan közéleti eseményt is fel tudunk sorolni, amelyen a kulturális elit több mint fele részt vett 2008-ban: beszédtartás/szónoklat (61,8 százalék), petíció aláírása (54,8 százalék) és tisztségvállalás társadalmi szervezetben, klubban (50,1 százalék).

Az adatsorok tehát azt jelzik, a kisebbségi közéletet a kulturális elit (aktivizmusa) nagyobb mértékben uralja, ám az egyértelmű politikai jellegű szerepek – túl azon, hogy ezek szintje mindkét csoporton belül alacsonyabb – mintha megoszlanának a kétfajta elitcsoport között, hiszen mindkét eliten belül hasonló szintű politikai aspirációt és tényleges politikai tevékenységet tapasztalni. Úgy is fogalmazhatnánk, a nagyfokú kisebbségi szimbolikus politizálást elsősorban a kulturális elit tartja életben, a kisebb mértékű politikai pragmatizmus viszont hasonló mértékben mindkét elitet jellemzi.

IV. 21. táblázat:

Az elitek közéleti szerepvállalása (igen válaszok %-ában)

	Gazdasági	*Kulturális*
Tisztségvállalás társadalmi szervezetben, klubban	26,0	50,1
Pártmunka, párttevékenység	11,0	16,0
Testületi tagság helyi szervezetben	22,7	46,6
Részvétel iskolai vagy települési közösségi rendezvényen	49,7	74,9
Részvétel politikai gyűlésen	21,6	27,7
Beszédtartás/szónoklat	26,4	61,8
Parlamenti képviselőség	3,3	2,9
Petíció aláírása	23,1	54,8
Politikai tisztségvállalás vagy pályázás politikai tisztségre (pl. államtitkár)	8,6	10,1
Olvasói levél írása egy újságnak	14,0	23,8

A sajtóban történő közéleti szerepvállalás (IV. 15. ábra) sokkal nagyobb mértékben jellemzi a kulturális elitet, mint a gazdaságit: az írott és sugárzott médiában egyaránt az előbbiek vannak jelen nagyobb arányban. Emellett mindkét elitcsoport szívesebben ad interjút vagy szerepel rádió/tévéműsorban, mintsem hogy társadalmi, kulturális vagy gazdasági kérdésekről publikáljon közéleti lapokban. A kulturális elit tagjainak 78,4 százaléka adott interjút vagy szerepelt tévében/rádióban 2008-ban, 59,8 százalékuk pedig publikált Romániában magyar nyelven, sőt, mi több, nagyobb arányban

[37] Mivel a lekérdezés 2009-ben zajlott, a szerepvállalás 2008-ra vonatkozik.

vállalt szerepet a magyarországi médiában magyar nyelven, mint a romániai médiában román nyelven. Ezzel szemben a gazdasági elit nagyobb százaléka szerepel román nyelvű elektronikus médiában, mint romániai magyar médiában, és alig fél százalékkal kisebb arányban közöl románul, mint Romániában magyarul.

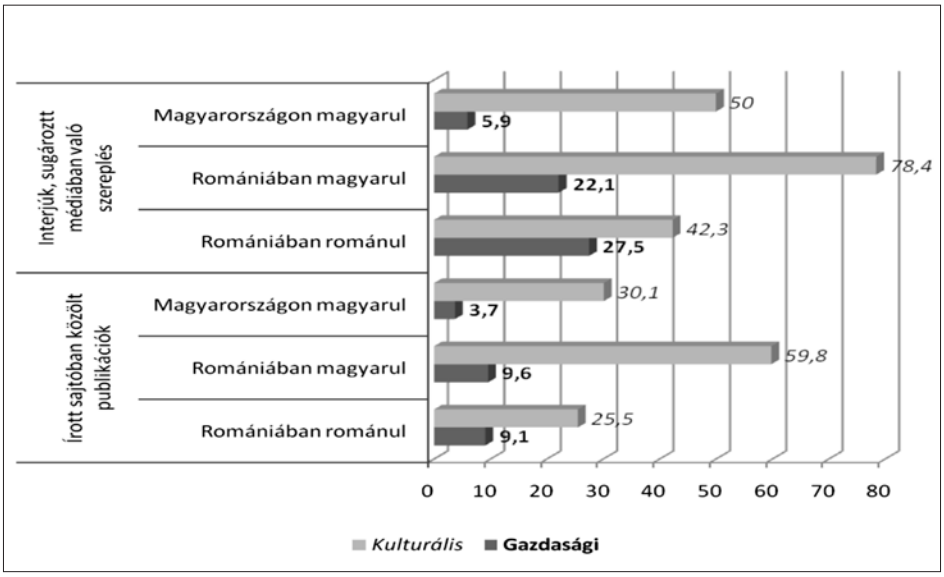

IV. 15. ábra: Az elit szerepvállalása a sajtóban
(igen válaszok %-ában, több válaszlehetőség)

A sajtóban való szereplés adatsorait úgy értelmezhetjük, hogy a kulturális elit számára a nyilvánosság használatában a hazai magyar sajtó mellett Magyarország is komoly referenciapontnak számít. A gazdasági elit ugyan kevésbé aktív a sajtóban, ám preferenciái szintjén így is látszik, hogy a román nyelvű sajtóban való jelenlét többé-kevésbé dominál a magyar nyelvűvel szemben. Akárcsak a nyelvhasználat, vagy az – alábbiakban tárgyalandó – szakmai szervezetek által szervezett találkozó, illetve a médiafogyasztás adataiban, itt is az sejlik fel, hogy a gazdasági elit számára a román valósághoz való pragmatikus kapcsolódások fontosabbak, mint a szimbolikus tevékenységek.

A közéleti szerepvállalás és a sajtóban történő aktivitás mellett arra is kíváncsiak voltunk, hogy az elittagok 2008-ban részt vettek-e országos jelentőségű, neves szakmai szervezet által szervezett, vagy valamely magas rangú román, magyarországi és romániai magyar közéleti szereplő részvételével zajlott eseményen, találkozón, fogadáson. Mindkét elitcsoport tagjai elsősorban szakmai szervezetek által szervezett eseményeken vettek részt, ugyanakkor a kulturális elittagok magas arányban vettek részt értelmiségi találkozókon is. Azonban míg a gazdasági elit nagyobb százalékban jelent meg román nyelvű eseményeken, addig a kulturális elit esetében ez pont fordítva van, ők magyar nyelvű eseményekre jártak nagyobb arányban.

A politikai eseményekhez kapcsolódó fogadásokon való részvétel is inkább a kulturális elit szokásaihoz tartozik, ám egy finom különbséget is észrevehetünk. Az egyértelműen a kisebbségi politizáláshoz kapcsolódó eseményeken a kulturális elit nagymértékben, és a gazdasági elithez viszonyítva is magas arányban vesz részt. Az olyan rendezvényeken viszont, ahol román közjogi méltóságok jelennek meg, ott mindkét csoport részvételi aránya alacsony, és a két elitcsoport közötti különbségek is e tekintetben kezdenek eltűnni. Olyan fogadásokon például, amelyeken megjelent valamely román vagy magyar állami vezető (elnök vagy miniszterelnök), illetve az erdélyi magyarság kiemelkedő szereplője (Markó Béla vagy Tőkés László), kivétel nélkül a kulturális elit tagjai vettek részt nagyobb arányban. Leginkább a két erdélyi magyar közéleti szereplő részvételével lezajlott rendezvényeket látogattak az elitcsoportok tagjai, emellett a kulturális elit nagyobb arányban vett részt olyan fogadáson is, amelyen a magyar állami vezetők is megjelentek, mint olyan fogadáson, amelyen a román állami vezetők voltak jelen.

IV. 22. táblázat:

Az elit részvétele különböző társadalmi eseményeken
(igen válaszok %-ában, több válaszlehetőség)

	Gazdasági	*Kulturális*
Országos jelentőségű, nem magyar nyelvű értelmiségi találkozón	19,9	40,0
Országos jelentőségű, a romániai magyar értelmiség (egy részét) tömörítő eseményen	25,6	74,8
Neves szakmai szervezet (pl. iparkamarák) által rendezett román nyelvű társasági eseményen	49,2	38,1
Neves szakmai szervezet (pl. iparkamarák) által rendezett magyar nyelvű társasági eseményen	33,2	62,3
Olyan fogadáson, ahol megjelent a román miniszterelnök	19,2	21,6
Olyan fogadáson, ahol megjelent a magyar miniszterelnök	9,3	24,4
Olyan fogadáson, ahol megjelent a román köztársasági elnök	12,4	18,4
Olyan fogadáson, ahol megjelent a magyar köztársasági elnök	12,8	37,8
Olyan fogadáson, ahol jelen volt Markó Béla	32,1	60,5
Olyan fogadáson, ahol jelen volt Tőkés László	31,9	56,7

IV. 5 . 2. Az elit médiafogyasztási szokásai

Az elit médiafogyasztási szokásait a tévénézés, rádióhallgatás és újságolvasás területein mértük. Mindhárom médiatípus esetében számoltunk egy ún. index értéket, ami az általunk felsorolt médiatermékek fogyasztási gyakoriságából[38] számolt átlagok szintén

[38] Használt skála: 1 – soha, 2 – ritkán, 3 – gyakran.

átlagos értéke. A két elitcsoport médiafogyasztási indexeit vizsgálva, megállapíthatjuk, hogy mindkét csoport tagjainak a tévénézési indexe a legmagasabb (a gazdasági elité 2,29, a kulturálisé 2,21). A kulturális elit esetében nem sokkal marad el az újságolvasási index sem (2,1), de a rádióhallgatás nagyon alacsony értéket mutat (1,78). A gazdasági elit esetében viszont mind a rádióhallgatási (1,99), mind az újságolvasási index (1,86) kettes érték alatt van. Míg a gazdasági elit tehát leginkább a tévéből, legkevésbé az írott sajtóból tájékozódik, addig a kulturális elit a tévé mellett az újságokat is előnyben részesíti.

Megvizsgálva az egyes elitek által preferált tévéadókat, megállapíthatjuk, hogy a gazdasági elit a román nyelvű kereskedelmi televíziókból és a romániai hírtelevíziókból tájékozódik elsősorban, amit sorrendben a Duna TV és a magyarországi kereskedelmi tévék követnek, a kulturális elit esetében viszont a Duna TV áll első helyen, megelőzve a román nyelvű közszolgálati televíziókat és a magyarországi közszolgálati televíziókat.

IV. 23. táblázat:

Az elitcsoportok tévénézési szokásai (átlag)

	Gazdasági	*Kulturális*
Román nyelvű közszolgálati tévé (RTV1, RTV2, RTV Cultural)	2,22	2,42
Román nyelvű kereskedelmi televízió (Pro Tv, Antena 1, Prima Tv)	2,53	2,19
A román közszolgálati televízió magyar nyelvű műsora	1,83	2,08
Romániai hírtelevízió (Realitatea, Antena 3, N24)	2,53	2,35
Magyarországi közszolgálati tévé (m1, m2)	2,33	2,41
Duna TV	2,50	2,63
Magyarországi kereskedelmi tévé (RTL Klub, tv2)	2,43	1,82
Magyarországi politikai tévé (Hír TV, ATV)	2,02	1,80
Tévénézési index	2,29	2,21

Az elitek által leginkább kedvelt rádiók is markánsan elkülönülnek az elitcsoport típusa szerint: míg a gazdasági elit képviselői főként a kereskedelmi rádiókból tájékozódnak (sorrendben: román nyelvű, romániai magyar nyelvű és magyarországi), addig a kulturális elit tagjai számára fő tájékozódási forrásul a magyarországi közszolgálati rádiók és a román közszolgálati rádió magyar nyelvű műsora szolgál. Ezen adatok egyaránt jelzik a kulturális elit magyarországi és a gazdasági elit romániai orientáltságát.

IV. 24. táblázat:

Az elitcsoportok rádióhallgatási szokásai (átlag)

	Gazdasági	*Kulturális*
Román nyelvű közszolgálati rádió	1,82	1,73
Román nyelvű kereskedelmi rádió	2,19	1,59
Magyar nyelvű romániai kereskedelmi rádió	2,15	1,88
A közszolgálati rádió magyar nyelvű műsora	1,80	1,94
Magyaro. közszolgálati rádió (MR2-Kossuth, MR1-Petőfi)	1,86	2,06
Magyarországi kereskedelmi rádió (Sláger, Danubius)	2,13	1,51
Rádióhallgatási index	1,99	1,78

A gazdasági elit újságolvasási szokásait vizsgálva láthatjuk, hogy három olyan laptípus van, amely 2 feletti átlagos értéket kapott a válaszok alapján (magyar nyelvű helyi/városi lapok – (2,4, magyar nyelvű megyei napilapok – 2,28 és román nyelvű országos napilapok – 2,12), míg a kulturális elit esetében duplája. A kulturális elit tagjai leginkább a magyar nyelvű megyei napilapokat, valamint a magyar nyelvű helyi/városi lapokat és az országos terjesztésű Krónikát olvassák, ezeket pedig a romániai magyar nyelvű irodalmi, kulturális lapok és a magyarországi irodalmi, kulturális lapok követik. A romániai országos magyar nyelvű napilapok közül mindkét elitcsoport a *Krónika*t részesíti előnyben az *Új Magyar Szó*val szemben, a gazdasági elit viszont inkább olvas román nyelvű országos napilapokat (esetleg román nyelvű helyi vagy megyei lapokat), mint e két magyar sajtóterméket.

IV. 25. táblázat:

Az elitcsoportok újságolvasási szokásai (átlag)

	Gazdasági	*Kulturális*
Román nyelvű országos napilapok	2,12	1,98
Román nyelvű országos hetilapok	1,88	1,86
Román nyelvű helyi (megyei) lapok	1,93	1,77
Krónika	1,94	2,40
Új Magyar Szó	1,67	2,13
Magyar nyelvű megyei napilapok	2,28	2,54
Magyar nyelvi helyi (városi) lapok	2,40	2,40
Román nyelvű irodalmi lapok	1,42	1,75
Magyar nyelvű romániai irodalmi, kulturális lapok	1,62	2,29
Magyarországi országos napilapok	1,65	1,86
Magyarországi irodalmi, kulturális lapok	1,61	2,17
Újságolvasási index	1,86	2,10

Összességében vizsgálva a három médiatípust megállapíthatjuk, a gazdasági elit első sorban a román nyelvű kereskedelmi televíziókból, a romániai hírtelevíziókból és a Duna TV-ből tájékozódnak, míg a kulturális elit leginkább a Duna TV-ből, illetve a romániai magyar nyelvű megyei napilapokból és a román nyelvű közszolgálati tévékből.

IV. 5. 3. Az elithez való tartozás önértékelése és jellemzői

Markáns különbség van az elitcsoportok között az elithez való tartozás önértékelése tekintetében is: míg a kulturális elit 72 százaléka vallja magát az elithez tartozónak, addig a gazdasági elit mindössze 23 százaléka mondja ugyanezt magáról.[39] A gazdasági elit körében a bizonytalanok aránya is magasabb, 12 százalékuk nem tudta eldönteni, hogy az elithez tartozik-e vagy sem, ez az arány 5,5 százalék a kulturális elittagok körében.

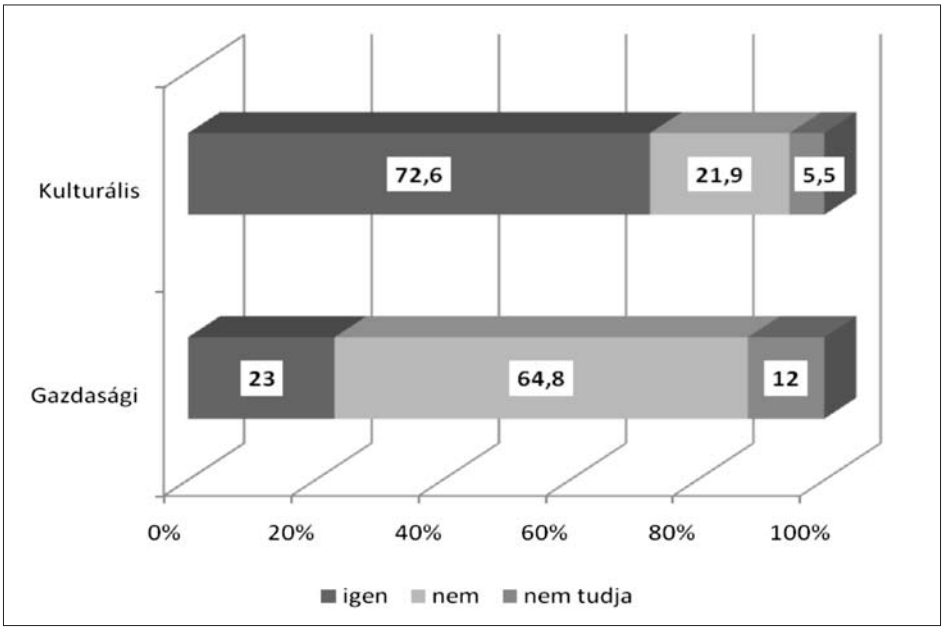

IV. 16. ábra: Az elithez való tartozás a megkérdezettek saját bevallása szerint (%-ban)

A magukat elithez tartozónak vallókat arra is megkértük, jelöljék meg azt az évszámot, amióta szerintük az elithez tartoznak. A kapott válaszokat két kategóriára osztottuk: az 1989-es rendszerváltás előtti időszak, valamint az 1989-es rendszerváltást követő időszak. A két elitcsoport között lényeges különbségek tapasztalhatók: míg a kulturális

[39] Ennek részben a mintakeret és a mintavételi eljárás is magyarázata lehet. A mintavételi egységet a cégek képezték, ám sok esetben nem a tulajdonos, hanem az ügyvezető töltötte ki a kérdőívet, tehát nem a tényleges gazdasági elit tagja. Ezen túlmenően a gazdasági elitmintán belül magas volt a válaszmegtagadás is, ami azzal járt, hogy egyre „lejjebb", azaz egyre kisebb forgalmat produkáló cégekkel bővítettük ki az eredeti mintakeretet.

elit közel fele véli úgy magáról, hogy már a rendszerváltás előtt is az elithez tartozott, addig a gazdasági elitnek 18,8 százaléka vélekedik hasonlóan. Hogyha még tovább bontjuk ezt, és azt vizsgáljuk meg, hogy a magukat elithez tartozónak vallók hány százaléka látja úgy, hogy mindössze az utóbbi 10 évben (tehát a 2000-es évektől) lett az elit tagja, további különbségeket tapasztalunk: a kulturális elit körében ez az arány 19,7 százalék, míg a gazdasági elit esetében 38,8 százalék. Tehát, nem csupán arról van szó, hogy a gazdasági elitcsoportba sorolt és kérdőívünket kitöltő személyek lényegesen kisebb arányban vallják magukat az elithez tartozónak, hanem az is megfigyelhető, hogy közel 40 százalékuk az utóbbi 10 évben vált az elit tagjává. Ezt úgy értelmezhetjük, hogy a kulturális elit már a kilencvenes évekre konszolidálódott, míg a gazdasági elit 1989 után folyamatosan formálódik, és jelenleg is tart ez a folyamat.

Az elittagok társadalmi osztályokba történő önbesorolása alapján azt láthatjuk, hogy mindkét elitcsoport tagjainak közel 90 százaléka a közép-, felső-közép és felső osztályba, ezen belül pedig több mint fele a középosztályhoz sorolja magát (IV. 26. táblázat). A felső-osztályba a kulturális elit 5 százalékponttal nagyobb arányban sorolta magát, a felső-középosztályba viszont a gazdasági elit tartozik 7,6 százalékponttal többel. Az osztálybesorolás és az elittudat a gazdasági elit esetében erősebb: itt az önmagukat az elit tagjának minősítők 70 százalékban a felső és felső-közép osztályba is sorolták magukat, ugyanez az arány a kulturális elit esetében csak 43 százalék. A kulturális elittudat tehát csak kisebb arányban jelentkezik szubjektíve magasabb társadalmi osztályként, míg a gazdasági elit esetében az elittudat nagy valószínűséggel társadalmi osztályként is értelmeződik.

IV. 26. táblázat:

Az elit társadalmi osztályhoz való tartozása (%-ban)

	Gazdasági	*Kulturális*
Felső osztály	3,4	8,4
Felső-közép osztály	36,7	29,1
Középosztály	50,3	53,1
Alsó-közép osztály	7,3	8,4
Munkásosztály	1,8	0,2
Alsó osztály	0,5	0,7
Összesen	100,0	100,0

Érdekes megfigyelni azt is, hogy ez elittagok mennyire érzik közel vagy távol magukat különböző, általunk a kérdőívben felsorolt elitcsoportokhoz (IV. 27. táblázat). Míg a gazdasági elit képviselői számára az igazgatási/menedzseri elit, a szakmai/szakértői/szakértelmiségi és a gazdasági elit áll a legközelebb, a kulturális elittagok a kulturális elithez, a szakmai/szakértői/ szakértelmiségi elithez, valamint a nemzeti értelmiségi elithez és a tudományos elithez érzik közelebb magukat. A gazdasági elit számára a legtá-

volabbi elitcsoport az avantgard/művészi és média/véleményformáló elit, a kulturális elit számára pedig a gazdasági elit.

IV. 27. táblázat:

Az elit különböző elitcsoportokhoz való
távolsági/közelségi viszonya (átlag)

	Gazdasági	*Kulturális*
Igazgatási/menedzsment-elit	3,4	4,6
Szakmai/szakértői/szakértelmiségi elit	3,5	2,1
Gazdasági elit	3,9	5,4
Kulturális elit	4,7	2,0
Nemzeti értelmiség	4,7	2,8
Tudományos elit	5,0	3,0
Globális elkötelezettségű európai értékelvű) értelmiség	5,2	3,8
Médiaelit/véleményformáló elit	5,3	3,7
avantgarde értelmiség/művészi elit	5,6	3,9
Átlag	4,6	3,5
Átlag – saját csoport nélkül	4,7	3,7

1 – nagyon közel, 7 – nagyon távol

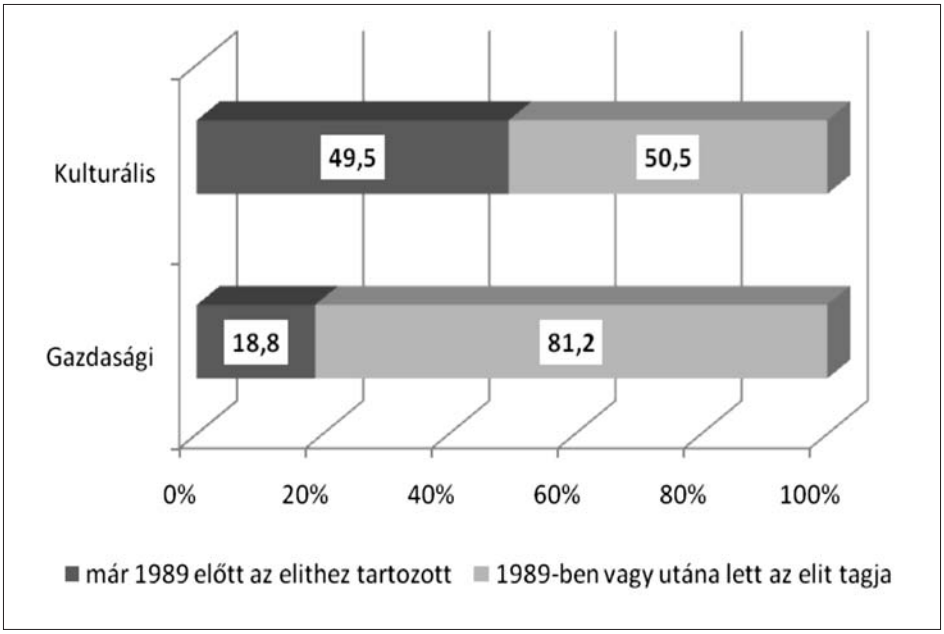

IV. 17. ábra: Az elitbe való bekerülés időszaka (%-ban)

Összességében a gazdasági elit elutasítóbb a kulturális elitnél, és ez nemcsak a más csoportokkal szemben, hanem saját csoportjukkal szemben is érvényes. Az egyes elitcsoportokat a kulturális elit tagjai közelebb érzik magukhoz, és itt is tetten érhető az, hogy kiforrottabb elittudattal rendelkeznek (saját csoporttal szembeni elfogadottság mértéke: 2.). Az adatokból azt is leszűrhetjük, hogy a kétfajta elit ugyan kölcsönösen eltávolítja egymást, ám a gazdasági elit mégis közelebb érzi magához az általában vett kulturális elitet, mint fordítva. Ennek hátterében valószínűleg az is meghúzódik, hogy a gazdasági elit mintegy harmada pályáját értelmiségi, tudományos foglalkozásban kezdte. A kulturális elit viszont távolságtartóbb a gazdasági és menedzseri elittel szemben, pont azokkal a csoportokkal szemben, amelyeket a gazdasági elit a leginkább elfogad. Ugyanakkor megfigyelhetjük azt is, hogy a két elitcsoport között az ún. szakértelmiségi elit (bármit is jelentsen ez) igazi „tolmács"-szerepben bukkan föl: e réteget a kulturális elit nagyon elfogadja, a gazdasági elit számára pedig az egyik legközelebbi elitcsoportnak minősül.

IIV. 28. táblázat:

A különböző személyek és csoportok befolyása az ország fontos ügyeire az elit véleménye szerint (átlag)

	Gazdaság	*Kulturális*
Személyek		
Egy miniszternek	65,1	63,1
Az ország egyik legnagyobb bankja felső vezetőjének	54,9	62,4
Egy parlamenti képviselő	50,0	49,8
Az ország egyik legnagyobb vállalata felső vezetőjének	47,7	52
Az ország egyik legismertebb tévékommentátorának	42,8	52,3
Az ország egyik legnagyobb egyeteme rektorának	33,9	40,7
A megkérdezetthez hasonló pozícióban levő személynek	14,0	19,5
Egy átlagos állampolgár	8,4	10,7
Csoportok		
A politikai elit	72,3	73,3
A gazdasági elit	64,4	72,4
A kulturális elit	28,7	35,6

0 – egyáltalán nincs befolyása, 100 – abszolút nagymértékű befolyása van

A különböző társadalmi kategóriájú személyek és elitcsoportok befolyását az ország fontos ügyeire, a két elitcsoport hasonló mértékben ítéli meg: a leginkább befolyással bíró réteget számukra a politikai és pénzügyi világ felső vezetői jelentik, míg a legkisebb befolyással éppen ők maguk, illetve az állampolgárok rendelkeznek. A kisebbségi magyar elit ebben a kontextusban olyan „emberarcú" elitnek tűnik, amely közel olyan kiszolgáltatott a politikai, pénzügyi világnak, mint az átlagember. A két szélső pólus között

a kétfajta elitcsoport véleménye kismértékben eltér, a kulturális elit a média befolyásoló szerepének ad nagyobb súlyt, míg a gazdasági elit a gazdasági vezetők befolyásoló szerepét (az ország egyik legnagyobb vállalata felső vezetőjét) emelték ki. E trendek visszaköszöntek akkor is, amikor nem személyek, hanem a különböző elitcsoportok befolyását firtattuk: mindkét csoport szerint a politikai elit bír a legnagyobb befolyással az ország fontos ügyeire, ettől nem sokkal marad el a gazdasági elit, míg a kulturális elit befolyását lényegesen alacsonyabb szintűnek ítélik (kb. 2–2,5-szer kisebbnek, mint a politikai vagy gazdasági elitét).

IV. 5. 4. Az elitek politikai kötődése

Az elittagok politikai nézeteivel egy külön kérdésblokk foglalkozott a kérdőívben. Ebből most három dolgot elemzünk: az elit politikai önbesorolását a jobb-bal skálán, az elit jelenlegi és rendszerváltás előtti párttagságát.

Az elit ideológiai besorolását egy kilencfokú skálán mértük, amelynek a két szélén a két ellentétes ideológia található: az 1-es a jobboldalt, a 9-es a baloldalt jelölte. Válaszaik alapján kapott átlagos értékből ítélve (lásd IV. 18. ábrát) mindkét elitcsoport mérsékelt jobboldalinak mondható, a kulturális elit viszont közelebb áll a skála közepét jelentő 5-ös értékhez, tehát mérsékeltebb politikai nézeteket vall. A gazdasági elit 14,1 százaléka vallotta magát teljes mértékben jobboldalinak (1-es érték a skálán), és mindössze 0,6 százaléka „szélsőbaloldalinak" (a skála 9-es értéke), a kulturális elit esetében a „szélsőjobboldaliak" aránya kisebb (5,7 százalék), viszont valamivel magasabb a magukat a baloldali pólusra helyezők aránya (1,3 százalék).

A skála középső (5-ös) értékét megjelölők, azaz a magukat mérsékeltnek vallók aránya a kulturális elit körében 36,9 százalék, a gazdasági elit körében 19,1 százalék. Ha a középső, semleges értéket kiiktatjuk, és ezután összevonjuk a jobboldali és baloldali értékeket jelző válaszokat, azt találjuk, hogy a valamilyen értéket felvállalók között a kulturális elit esetében 75, a gazdasági elit esetében pedig 87 százalék az önmagát jobboldalra sorolók aránya. Kérdés persze, kisebbségi szemszögből mit jelent a jobb- és baloldaliság, illetve hogy a kulturális és gazdasági elit számára azonos tartalommal bírnak-e ezen ideológiák? Ha a jobboldaliságba valamilyen mértékben beleértjük a nemzeti kisebbségekért folyó jogharcot, érthető e magas arányú jobboldali eltolódás, de kérdés, ennek gazdaságpolitikai következményei is vannak-e?

Politikai párttagságukat tekintve az elitcsoportok között említésre méltó különbségeket tapasztalunk: míg a gazdasági elit kb. egyharmada tagja az RMDSZ-nek, addig a kulturális elit közel felére igaz ugyanez. Ezzel szemben más pártoknak mindkét elitcsoport képviselőinek igen kevés százaléka tagja: a gazdasági elit 4,7 százaléka, a kulturális elit 2,7 százaléka. Az egyéb pártok kategóriában a gazdasági elittagok a Magyar Polgári Pártot (MPP), a Német Demokrata Fórumot és a Zöld Pártot említették, a kulturális elit esetében kizárólag az MPP jelent meg.

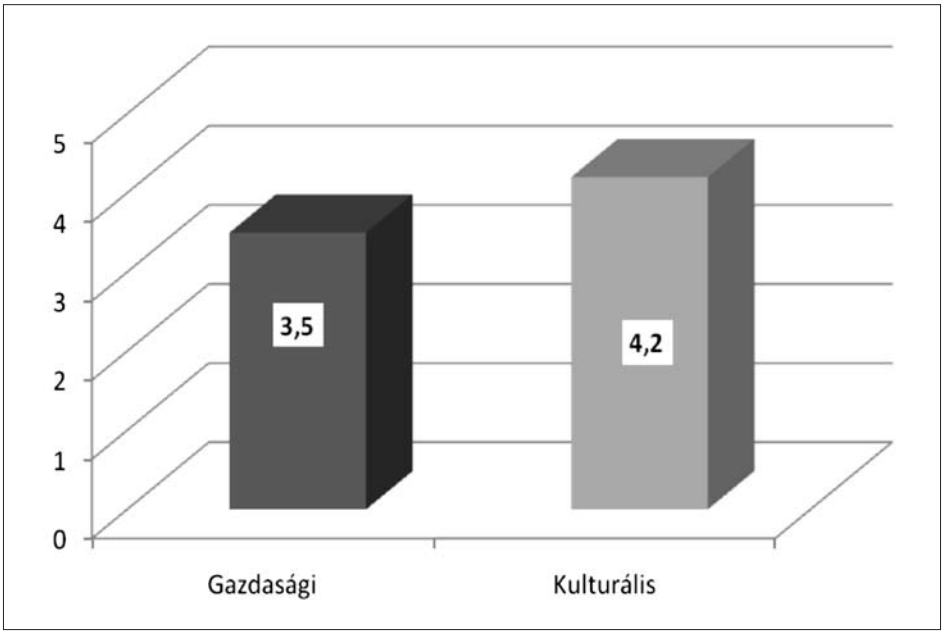

IV. 18. ábra: Az elitek önbesorolása a politikai jobb-bal skálán (átlagban)
1 – jobboldali, 9 – baloldali

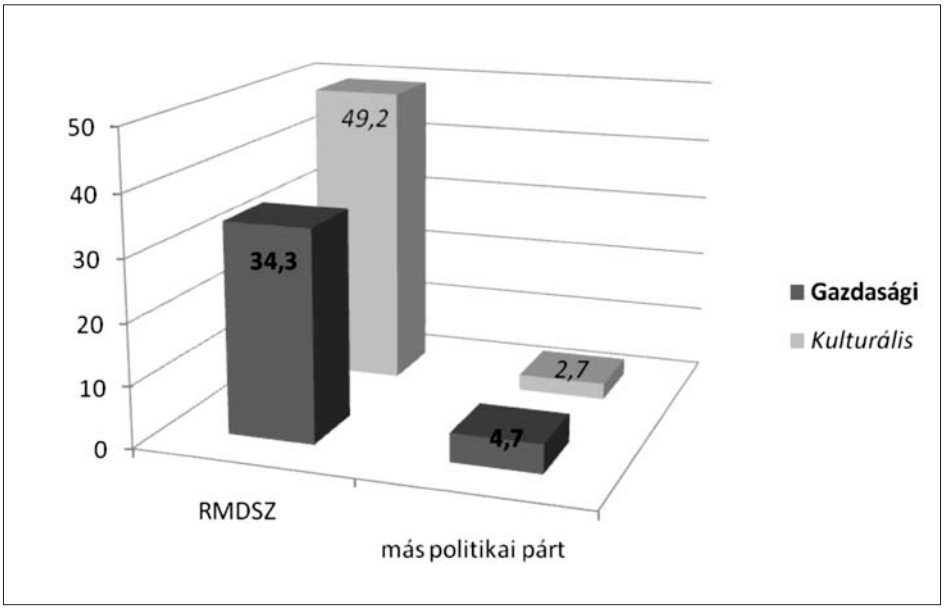

IV. 19. ábra: Az elitek párttagsága (igen válaszok %-ában)

A rendszerváltás előtti párttagság is inkább a kulturális elitet jellemzi, amit részben az elitek korcsoportok szerinti eloszlása is magyaráz. A Román Kommunista Pártnak a kulturális elit 43,4 százaléka volt tagja, míg a gazdasági elit 25,9 százalékára igaz ugyanez. Az RKP-ban betöltött vezető szerepek elsősorban a helyi szintre korlátozódtak: a helyi szintű vezetők aránya 5,6 százalék a kulturális és 4,5 százalék a gazdasági elit körében.

Kérdés, hogy az egykori RKP-tagság, avagy a jelenlegi RMDSZ-tagság hogyan járul/járult hozzá az elitbe tartozáshoz? Az kétségtelen, '89 előtt az RKP tagság előnyt jelenthetett az elitté válás folyamatában, ami óhatatlanul is feltételezett egy adag lojalitást a fennálló rendszerrel szemben, még akkor is, ha bizonyos élethelyzetekben az egyén „látens" ellenálló szerepeket is felvehetett. 1989 után a kulturális elit – többek között az RMDSZ-en keresztül –kulcsszerepet játszott a kisebbségi magyar közösség politikai kihívásainak nyilvános megfogalmazásában és folyamatos újratermelésében.

Az RMDSZ-tagság és az egykori RKP-tagság együttes mozgása az elit belső tagolódását is jelzi, egyszersmind háromféle típust ír körül: 1. az „ideológusok"-at; 2. a „szervezeti pragmatikusok"-at és 3. az „apolitikusok"-at. Az előbbi mindkét szervezethez kötődik, a pragmatikus csak az egyikhez, ezért megkülönböztethetjük az egykori „kommunista-pragmatikust" és a jelenlegi pragmatikust, az apolitikus értelemszerűen egyiknek sem tagja.[40] A kétfajta elitcsoport között az e kategóriák mentén történő összehasonlítás alapján a legszembeötlőbb különbség az, hogy amíg a gazdasági eliten belül az apolitikusok egyértelműen dominálnak (53%), addig a kulturális eliten belül ez az alcsoport csak relatív többséget élvez (33%). A kulturális eliten belül kimutatható az elitté válás időbeli íve is: azok, akik már 1989-et megelőzően is az elit részét képezték, közel 70 százalékban az RKP tagjai is voltak, és ezek mintegy kétharmada „ideológusnak", azaz mindkét diskurzus szerint is elkötelezettnek minősül. A rendszerváltás utáni kulturális elit termelődésében azonban az egykori RKP tagság egyre veszített értékéből (ám még így is, akik 89 után váltak a kulturális elit részévé, 27 százalékban RKP-tagok voltak), és ezzel párhuzamosan megnövekedett az RMDSZ-tagság „értéke". Ebben az új elitben azonban az „ideológusok" már háttérbe szorulnak, és az apolitikusok egyre nagyobb arányra tesznek szert, hiszen közel felét ők teszik ki. A '89-es „forradalom" utáni korszakot tehát a fentiekben értelmezett ideológusok és apolitikusok küzdelmeként, és az utóbbiak győzelmeként is értelmezhetjük.

Ez a győzelem azonban nem volt egyértelmű. Biró A. Zoltán (1998) kvalitatív elemzése alapján hasonló felosztással operál, és azt állítja, a kilencvenes évek közepére az ideológusok jutottak hatalmi pozícióba, egyszersmind legyőzték a pragmatikusokat és az intézményi és közösségi érdekeket összhangba kívánni hozó ún. „csendeseket". Biró ugyanakkor jelzi, hogy 1996-tól egy új pragmatikus elit kezd kibontakozni. Kutatásunk eredményét úgy értelmezhetjük, hogy míg a kilencvenes évek elején a kulturális eliten belül az ideológusok fontos szerepet kaptak, a kilencvenes évek közepére vélhetően

[40] Hasonló szerkezetű felosztással operál Biró (1998: 49–94), és a romániai magyar főszerkesztők elemzése során Papp (2006: 322) is. A romániai magyar kisebbségi elitekre vonatkozó szakirodalom áttekintését lásd jelen kötetben is (Papp Z. Attila: *Az 1989 utáni romániai, illetve romániai magyar elitek tipológiái és értelmezései*).

kiépítették sajátos kisebbségi intézményrendszerüket. 2000 után azonban olyan új elitek jelentek meg, amelyek vagy a létrehozott, kiteljesedett régi-új intézmények által kerültek elit pozíciókba (megköszönve és zárójelbe téve az alapító atyák áldozatos munkáját), vagy teljesen politikamentesen, mondhatni immanensen, szakmai alapon váltak elittaggá. Ezzel párhuzamosan a gazdasági elittag – a kilencvenes években létrehozott és általa működtetett cég által – kezdett megerősödni, és szerveződésében eleve kis szerepet játszott a kisebbségi politikummal való szoros viszony (egy-két kivétel természetesen akad). Kutatásunk ugyan nem tért ki a politikai elit alakulására, de hozzá kell tennünk, hogy a jelzett folyamatokkal párhuzamosan ez az elitcsoport egyre nagyobb hatalommal kezdett bírni, és befolyása a kilencvenes évek közepétől tovább erősödött, amikor is a kisebbségi politikusok kormányzati szerepet is vállaltak. A korábbi ellenálló, ellenzéki attitűd háttérbe szorítása magával hozta a kisebbségi politikai szféra professzionalizálódását is, amely részben együtt járt a humán értelmiség politikából való kiszorításával, azaz a kisebbségi technokrata, szakértői réteg felfuttatásával. A kulturális elit egy részének sikerült e szakértői szerepben is megjelenni, de valójában átrendeződés történt a kulturális elit rekrutációjában, és megerősödött a szakmai szelekció szerepe.

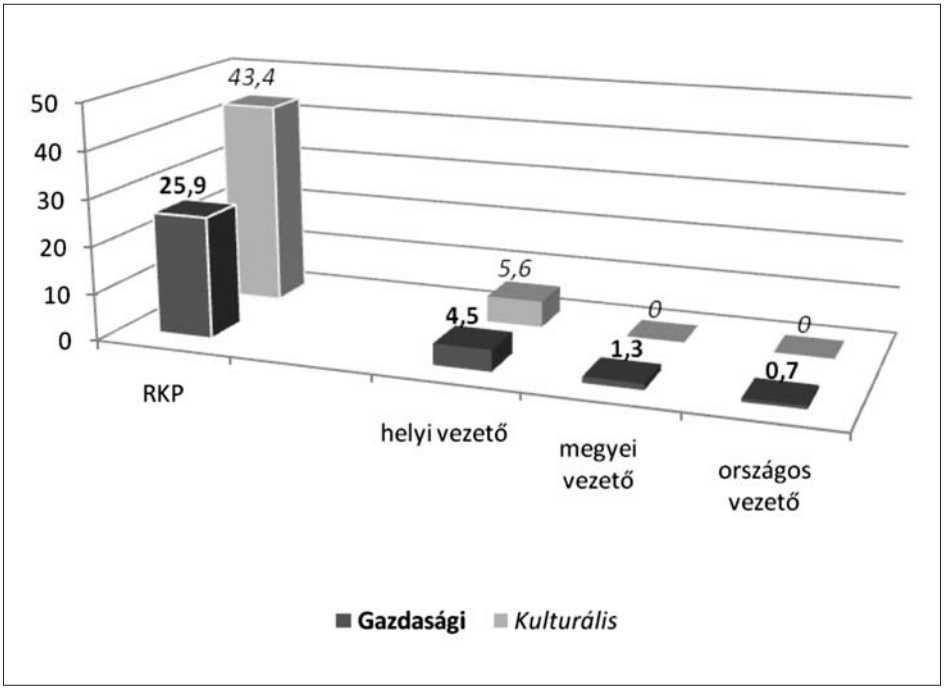

IV. 20. ábra: Az elitek RKP-tagsága (igen válaszok %-ában)

IV. 5. 5. Az elitek identitása

A romániai magyar elit identitását egy viszonylag hosszú kérdésblokk révén vizsgáltuk kérdőívünkben. Ebből jelen tanulmányunk keretei között csupán az elit közösséghez tartozását, illetve szülőföld- és hazaképét vizsgáljuk.

IV. 29. táblázat:

Az elitek önmeghatározása a közösséghez
való tartozás szemszögéből (%-ban)

	Opció		*Opció*	
	Gazdasági	*Kulturális*	*Gazdasági*	*Kulturális*
Erdélyi	36,2	35,4	12,4	12,1
Erdélyi magyar	26,3	32,7	23,9	24,1
Székely	13,5	5,1	14,7	10,8
Magyar	9,1	12,5	19,0	22,9
Romániai magyar	5,2	6,9	11,5	8,1
Magyar anyanyelvű román állampolgár	4,7	1,4	6,1	5,4
Európai uniós	1,6	0,4	3,7	1,9
Európai	1,0	1,4	3,5	5,6
Egyéb	1,0	1,8	0,3	2,5
Kelet-európai	0,5	0,8	–	1,5
Román	0,5	–	0,9	0,4
Nincs ilyen csoport	0,3	0,2	–	0,2
Közép-európai	–	1,4	1,2	3,3
Német	–	–	0,3	0,2
Nyugat-európai	–	–	–	0,2
Roma (cigány)	–	–	0,6	–
Zsidó	–	–	–	0,8
Román állampolgár	–	–	2,0	–
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

A közösséghez való tartozás definiálása során a gazdasági és kulturális elitcsoport tagjai mintegy kétharmada elsősorban erdélyinek (36,2 és 35,4%), ezt követően pedig erdélyi magyarnak (26,3, illetve 32,7%) érezték magukat. A harmadik-negyedik helyen már különbségeket tapasztalunk: míg a gazdasági elit székelynek (13,5%) és egyszerűen magyarnak (9,1%) érzi magát, addig a kulturális elit magyarként (12,5%) és romániai magyarként (6,9%) határozza meg magát. A magukat románnak vallók aránya elhanyagolható mindkét elitcsoport esetében. A 2. opció tekintetében is hasonlóságok mu-

tatkoznak a két elitcsoport között: mindkettőnél az erdélyi magyar közösséghez tartozás, illetve a magyarként való önmeghatározás a legerősebb.

Összevetve ezeket az adatokat egy hasonló módszertannal, 2007-ben készült erdélyi magyarokra vonatkozó reprezentatív kutatás eredményeivel,[41] arra következtetésre juthatunk, hogy az elit önmeghatározásában hangsúlyosabban jelenik meg az etnokulturálisan semleges „erdélyiség", szemben a magyarsághoz való tartozásnál. A 2007-es felmérés adatai alapján ugyanis az „erdélyiként" való meghatározás csak a harmadik helyre szorult, a felnőttkorú magyar lakosság ugyanis elsősorban magyarként és erdélyi magyarként határozta meg magát. Úgy is értelmezhetjük ezt, hogy miközben az elit gyártja az erdélyiség toposzát, addig a „nép" elsősorban magyarként, esetleg erdélyi magyarként szeret(ne) élni.

IV. 30. táblázat:

Az elitek szülőföld- és haza-képe (%-ban)

	Szülőföld		*Haza*	
	Gazdasági	*Kulturális*	*Gazdasági*	*Kulturális*
Erdély	59,6	66,3	44,6	57,3
Egy régió (pl. Székelyföld)	12,9	16,0	2,9	2,8
A település, ahol született	11,8	7,8	1,6	1,6
Románia	6,3	2,6	37,5	17,4
A település, ahol él	2,9	2,2	1,6	1,2
Megye	2,4	1,0	0,5	0,2
Történelmi Magyarország	1,8	1,0	3,4	6,3
Magyarország	0,8	–	2,9	2,0
Néprajzi tájegység (pl. Kalotaszeg)	0,8	1,4	–	0,2
A teljes magyar nyelvterület	0,5	–	2,6	3,6
Úgy érzi, hogy nincs igazi hazája	0,3	–	1,8	3,6
Az Európai Unió	–	–	0,5	0,8
Európa	–	–	–	1,0
Egyéb	–	1,8	–	1,8
Összesen	100,0	100,0	100,0	100,0

Az elittagok több mint fele Erdélyt tekinti szülőföldjének, a második és harmadik helyen pedig egy régió, valamint a születés települése áll. A gazdasági elit esetében e három válaszlehetőséget az elittagok 84,3 százaléka, a kulturális elittagoknak pedig 90,1 százaléka jelölte meg. Romániát valamivel magasabb arányban jelölték meg szülőföldjükként a gazdasági elittagok, mint kulturális elitbeli társaik. A haza vonatkozásában szintén Erdély áll az első helyen – ezt viszont kevesebben jelölték meg, mint a szülő-

[41] Papp – Veres (2007: 10)

föld esetében –, a második helyen viszont már Románia található mindkét elitcsoport esetében: a gazdasági elit esetében ez markánsabban, a kulturálisában pedig kisebb arányban.

Ha ezeket az adatokat is összevetjük a Kárpát Panel 2007-es adataival,[42] újra viszszaköszön az elit Erdély melletti elköteleződése. Egyrészt az elit körében Erdély szülőföldként való értelmezése jóval magasabb fokú, mint a felnőttkorú magyar lakosság körében mért érték (59,2 és 66,3 a 44,2 százalékkal szemben), másrészt a haza vonatkozásában a „nép" elsősorban Romániát tekinti hazájának (46,5%), szemben az elit kimagasló Erdély és viszonylag alacsony Románia hazakoncepciójával. Az elitcsoportok erdélyiség-tudata e vonatkozásokban is tetten érhető. Mindkét elitre egyaránt jellemző az Erdély-centrikusság, azonban megállapítható, hogy míg a kulturális elit magasabb fokú ilyen jellegű elköteleződéssel bír, addig a gazdasági elit esetében a haza fogalmában hangsúlyosan megjelenik Románia is.

V. ÖSSZEGZÉS

Tanulmányunk célja az erdélyi magyar gazdasági és kulturális elitnek a szocio-demográfiai jellemzőik mentén való körülírása, illetve az elitbekerülés és az elitszerepek néhány mozzanatának felvillantása volt.

A célcsoport tudatában ugyan nem meglepő, hogy mindkét elitcsoport tagjai magas arányban vallották magukat magyar nemzetiségűnek, azonban a több válaszlehetőséget is megengedő kérdőíveken, kis százalékban a román, német és egyéb nemzetiségek is bejelölésre kerültek. Ezen túlmenően megállapítható az is, a házastársak közel egyötöde a gazdasági elit esetében már román nemzetiségű, és mindkét elitcsoporton belül az otthon beszélt nyelv már nagyobb (10–18%) arányban román nyelven (is) zajlik.

A vizsgált elitcsoportokat erőteljesen férfiak dominálják, azonban ez nem kifejezetten erdélyi sajátosság, hiszen például Magyarországon is meglehetősen alacsony a nők aránya az elitekben. Az átlagéletkorok tekintetében a kulturális elit mintegy 10 évvel, az ún. reputációs kulturális elit pedig még ennél is idősebbnek számít. Ebből az is következik, hogy a kulturális elit hamarabb konszolidálódott, mint a gazdasági elit, amely értelemszerűen nagyobb részben csak a rendszerváltás után tudott kibontakozni.

Az elitbekerülés területi szempontjait vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a „legkiegyensúlyozottabb" Maros megye, hiszen itt a gazdasági és kulturális elittagok is hasonló arányban születtek, ráadásul ez az arány megközelíti a 2002. évi népszámláláskor az erdélyi megyéken belül mért magyar nemzetiségű felnőtt lakosság arányát is. Hargita megye nagyobb, Szatmár és Bihar megyék pedig kisebb mértékben a gazdasági elit rekrutációjában jeleskednek, míg Kolozs megyéből inkább a kulturális elit kerül ki. Kovászna megye nagyobb részben a kulturális elit rekrutációjához járul hozzá. A népszámlálási adatokkal való összevetés azt is jelzi, hogy a kisebbségi elitek Kolozs megyén

[42] Papp – Veres (2007: 12)

kívül jobbára a relatív nagyobb magyar nemzetiségű aránnyal rendelkező régiókban (Székelyföldre, Partiumban) tömörülnek. Ez részben érthető, hiszen a kisebbségi elitnek szüksége van magyar nyelvű közéletre, kapcsolatokra stb., ugyanakkor arra is utal, hogy a magyar szempontból szórványosodottabb régiókból az elit mondhatni „kivonul".

Adataink alapján az is megállapítható, mindkét elitcsoport mintegy kétharmada városról származik, és negyedét-harmadát gyakorlatilag három város adja: Marosvásárhely, Székelyudvarhely és Kolozsvár. Az elitté válásban a városi közeg nagyobb eséllyel játszik közre, ám e tekintetben fontos megjegyezni, hogy más országokban (például Magyarországon) egyre inkább háttérbe szorul a falvakról származó elittagok aránya. Erdélyi viszonylatban tehát kijelenhetjük, hogy a falu nem akadályozza a gazdasági elitbe való bekerülést, a város azonban elősegíti a kulturális elittagság elnyerésének esélyét.

Mindkét csoportban az elitjelleg megmutatkozik a felsőfokú végzettségűek magas arányában is, azonban a két elitcsoport között e vonatkozásban lényeges különbség is látszik: míg a kulturális elit körében szinte kötelező a felsőfokú végzettség, a gazdasági elit mintegy negyede nem rendelkezik felsőfokú diplomával. A diploma megszerzésének helye is eltéréseket mutat: a gazdasági elit tagjainak mintegy harmada Kolozsváron, és zömében műszaki egyetemeken végzett, a kulturális elit tagjai felének pedig a kolozsvári BBTE volt a kibocsájtó közege. Másképp fogalmazva, a gazdasági elit kétharmada nem Kolozsvárott végzett, míg a kulturális elit hasonló arányban – e tekintetben – Kolozsvárhoz kapcsolódik. Érdekes megállapítani, hogy az elittagok házastársainak felsőfokú intézményben történő szocializációja hasonló alakzatokat mutat, feltételezhetően egyetemi éveik alatt ismerkedtek meg.

Az elitbekerülés vonatkozásában is a két elitcsoport között lényeges különbségek tapasztalhatók: míg a kulturális elit közel fele véli úgy magáról, hogy már a rendszerváltás előtt is az elithez tartozott, addig a gazdasági elitnek nem egészen ötöde vélekedik hasonlóan. Részletesebb elemzés alapján az is megállapítható, a kulturális elit ötöde, a gazdasági elit közel 40 százaléka az utóbbi tíz évben vált az elit tagjává. Ezek az adatok is megerősítik azt, hogy a kulturális elit már a kilencvenes évekre konszolidálódott, míg a gazdasági elit 1989 óta folyamatosan formálódik és jelenleg is tart ez a folyamat. A kulturális elitbe való tényleges bekerülés hosszabb idő után lehetséges (feltételezhetően kitartóbb szakmai munka, hosszabb tanulmányi útvonal és elismertség), míg a gazdasági elitbe fiatalabban, feltételezhetően konjunkturális alapon is be lehet kerülni.

A kulturális elit szakmai indulásakor homogén értelmiségi csoportot alkotott, ám a jelenlegi foglalkozásuk kvalitatív jellemzői alapján mára heterogénebb lett, és különválik az adminisztratív kulturális elit és a továbbra is értelmiségi foglalkozást űző értelmiségi elit. Az első és jelenlegi foglalkozások összevetése alapján az körvonalazódik még, hogy az elitté válás mindkét csoportban a felsővezetői pozíciók megszerzését jelenti. A gazdasági elit esetében e pozíciószerzés időtartama rövidebb és arányait tekintve látványosabb volt, a kulturális elit esetében pedig a vezető pozíciók megszerzése hosszadalmasabb és kevésbé látványos: míg a gazdasági elit körében majdnem teljesen megszűntek az értelmiségi foglalkozások, addig a kulturális elit több mint fele továbbra is értelmiségi, és csak egyharmaduk vándorolt át vezető pozícióba.

A gazdasági elittagok által vezetett cégek többsége értelemszerűen a rendszerváltás után alakult, a legtöbbet pedig 1990 és 1994 között alapítottak. Adataink alapján azt is kijelenthetjük, a gazdasági elit közel fele a rendszerváltás nyertese, hiszen cége közvetlenül az 1989 utáni években alakult és „futott" fel, az elit egy másik része pedig már az ezredforduló után alakult ki. Az elittagok által működtetett cégek közel fele a kereskedelemben és az építőiparban tevékenykedik.

Az elit reprodukciójára utal az is, hogy mindkét elitcsoport esetében a szülők magasabb iskolai végzettséggel rendelkeznek, mint a romániai magyar populáció, tehát az elittagok eleve az átlagnál képzettebb családokból származnak. Elemzésünk során megállapítottuk azt is, a mai gazdasági elitbe tartozók szüleinek (apáinak) közel fele, a kulturális elittagoknak pedig közel kétharmada közép- és felsővezető volt. A gazdasági eliten belül a szülői háttér fele-fele arányban oszlik meg a társadalom alsó és felső rétegei között, míg a kulturális elitnek csak egyharmada tekinthető első generációs értelmiséginek, a nagyobbik része már „öröklött" pozíciók betöltését vagy készségek kiteljesítését jelenti.

Az elitszerepek vonatkozásában láthattuk, hogy a kulturális elit aktívabb a hazai (romániai), magyarországi és a nemzetközi mező szervezeti életében, mint a gazdasági elit tagjai. A kulturális elitre általában véve nagyobb mértékben jellemző a különböző szakmai, önkéntes, alapítványi, nonprofit szervezetek munkájában való részvétel, míg a gazdasági elit inkább az érdekvédelmi, kamarai szervezetek, illetve a gazdasági tevékenységet folytató szervezetek elnöksége, igazgatósága, felügyelő-bizottsága esetében aktívabb. A gazdasági elit tagjai ugyanakkor pragmatikusabban kötődnek az országhoz, ahol élnek, hiszen magasabb szintű a román nyelvtudásuk.

A kisebbségi közéletet mintha a kulturális elit (aktivizmusa) uralná, ám az egyértelmű politikai jellegű szerepek – túl azon, hogy ez mindkét csoporton belül alacsonyabb fokú –megoszlanak a kétfajta elitcsoport között. A nagyfokú kisebbségi szimbolikus politizálást elsősorban a kulturális elit tartja életben, a kisebb mértékű politikai pragmatizmus viszont hasonló mértékben jellemzi mindkét elitet.

A kulturális elit számára nem csak az erdélyi magyar nyelvű, hanem a magyarországi sajtó, nyilvánosság „használata" is fontos, ezzel szemben a gazdasági elit preferenciái szintjén a román nyelvű sajtó dominál. Ez az adatsor is azt erősíti meg, hogy a gazdasági elit számára a román valósághoz való pragmatikus kapcsolódások fontosabbak, mint a szimbolikus tevékenységek, és ez visszaköszön a médiafogyasztási preferenciákban is: míg a kulturális elit a helyi magyar lapokon túl a (magyar nyelvű) közszolgálati médiumokat preferálja, a gazdasági elit nagyobb mértékben fogyasztja a román nyelvű kereskedelmi rádió- és tévécsatornák kínálatát. Megjegyzendő azonban, hogy a – bármilyen nyelvű – újságolvasási szokások nem térnek el markánsan, a kulturális elit tagjai ugyanis nem olvasnak sokkal gyakrabban újságot, mint a gazdaságiba tartozó személyek.

Az elitcsoportok egymással szembeni pozicionálása kapcsán megállapíthatjuk, hogy a gazdasági elit elutasítóbb a kulturális elitnél, és ez nemcsak a más, hanem saját csoportjukkal szemben is érvényes. Az egyes elitcsoportokat a kulturális elit tagjai közelebb érzik magukhoz, és tetten érhető az is, hogy kiforrottabb elittudattal rendelkez-

nek. Az adatokból azt is leszűrhetjük, hogy a kétfajta elit ugyan kölcsönösen távolságot tart egymástól, a gazdasági elit azonban mégis közelebb érzi magához az általában vett kulturális elitet, mint fordítva. Ennek hátterében valószínűleg az is meghúzódik, hogy a gazdasági elit mintegy harmadának első foglalkozása értelmiségi, tudományos jellegű volt. A kulturális elit távolságtartóbb a gazdasági és menedzseri elittel szemben, ugyanakkor megfigyelhetjük azt is, hogy a két elitcsoport között az ún. szakértelmiségi elit igazi „tolmács"-szerepben bukkan föl: e réteget mindkét csoport relatíve elfogadja.

A politikai opciók szintjén láthatjuk, hogy mindkét elitcsoport mérsékelt jobboldalinak mondható, a kulturális elit talán valamivel mérsékeltebb politikai nézeteket vall. Kérdés persze, kisebbségi szemszögből mit jelent a jobb- és baloldaliság, illetve hogy a kulturális és gazdasági elit számára azonos tartalommal bírnak-e ezen ideológiák? Ha a jobboldaliságba valamilyen mértékben beleértjük a nemzeti kisebbségi jogokért folyó harcot, érthető- e a magasfokú jobboldali eltolódás, amelynek azonban nincsenek föltétlenül gazdasági implikáció.

Az elitszerepek bizonyos identitásokra is épülnek, ezen belül kutatásunkban kíváncsiak voltunk az elittagok nemzeti identitásának olyan mozzanataira is, mint a közösségi hovatartozás, a haza és a szülőföld fogalma. Az adatokból az derült ki, az elit számára fontosabb a – kérdőívben etnokulturálisan semlegesnek tételezett – „erdélyiség", mint a „magyarság"-hoz való tartozás, amely azért szembeötlő, mert a vonatkozó kutatások alapján az erdélyi magyar felnőttkorú lakosság véleménye rendszerint mást tükröz. Ezt úgy értelmeztük, hogy miközben a – jórészt férfiakból álló – kisebbségi elit gyártja az erdélyiség toposzát, mítoszát, a „lenti világ", a „nép" elsősorban magyarként, esetleg erdélyi magyarként szeret(ne) élni. Az Erdély-centrikusság mindkét elitcsoportra jellemző, azonban a gazdasági elit esetében a haza fogalmában hangsúlyosan megjelenik Románia is.

A kulturális elit közele fele, a gazdasági elitnek negyede volt tagja az RKP-nak, és e trend folytatódott az RMDSZ-tagság vonatkozásában is, annyi különbséggel, hogy a gazdasági elit valamivel nagyobb arányban lépett be a kisebbségi érdekvédelmi szervezetbe/pártba. Elemzésünk során az RMDSZ-, illetve az egykori RKP-tagság együttes mozgása alapján az elit belső tagolódását három típussal írtuk körül, és megkülönböztettük az „ideológusok"-at, a „szervezeti pragmatikusok"-at és az „apolitikusok"-at. A gazdasági eliten belül az apolitikusok egyértelműen dominálnak, a kulturális eliten belül pedig csak relatív többséget élveznek. A kulturális eliten belül ugyanakkor kimutatható az elitté válás időbeli íve is: azok, akik, már 1989-et megelőzően is az elit részét képezték, közel 70 százalékban az RKP tagjai is voltak, és ezek mintegy kétharmada „ideológusnak", azaz mindkét diskurzus (párt/szervezet) szerint is elkötelezettnek minősült.. A rendszerváltás utáni kulturális elit termelődésében azonban az egykori RKP-tagság egyre veszített értékéből, és ezzel párhuzamosan megnövekedett az RMDSZ-tagság „értéke". Ebben az új elitben azonban az „ideológusok" már háttérbe szorulnak, és az apolitikusok egyre nagyobb arányra tesznek szert, hiszen közel felét ők teszik ki. A '89-es „forradalom" utáni korszakot tehát a fentiekben értelmezett ideológusok és apolitikusok küzdelmeként, és az utóbbiak győzelmeként is értelmezhetjük.

Ez a győzelem azonban nem volt egyértelmű. Míg a kilencvenes évek elején a kulturális eliten belül az ideológusok fontos szerepet kaptak, és a kilencvenes évek közepére vélhetően kiépítették sajátos kisebbségi intézményrendszerüket, addig az ezredforduló után már olyan új elitek jelentek meg, amelyek vagy a létrehozott régi-új intézmények által kerültek elitpozíciókba, vagy teljesen politikamentesen, szakmai alapon váltak elittagokká. Ezzel párhuzamosan a gazdasági elit tagjai – a kilencvenes években létrehozott és általuk működtetett cég által – kezdtek megerősödni, és ennek szerveződésében eleve kis szerepet játszott a kisebbségi politikummal való szoros viszony (egy-két kivétel természetesen akad). Mindezzel párhuzamosan a politikai elit egyre nagyobb hatalommal kezdett bírni, és befolyása a kilencvenes évek közepétől tovább erősödött, amikor is a kisebbségi politikusok kormányzati szerepet is vállaltak. A korábbi ellenálló, ellenzéki attitűd háttérbe szorítása magával hozta a kisebbségi politikai szféra professzionalizálódását is, amely részben együtt járt a humán értelmiség politikából való kiszorításával, illetve a kisebbségi technokrata, szakértői réteg felfuttatásával. A kulturális elit egy részének sikerült e szakértői szerepben is megjelennie, de valójában átrendeződés történt a kulturális elit rekrutációjában, és megerősödött a szakmai szelekció szerepe.

A vonatkozó adatok összevetése alapján megállapíthatjuk, hogy a kisebbségi kulturális elit nagyobb mértékben beágyazott az állami, hatalmi struktúrákba, mint pl. a hasonló magyarországi elit. Úgy is értelmezhetjük ezt, hogy a kisebbségi elit a „közösség" problémáinak megoldását nagy részben az államtól, néha az állam toleráns magatartásától várja. Kutatásunk ugyan nem tért ki a politikai elit vizsgálatára, ám itt kijelenthetjük, hogy ez köszön vissza a jelenlegi kisebbségi magyar politikai elit mozgásában is, amely 1996 után nehezen tudja már elképzelni azt, hogy nem részese a végrehajtó hatalomnak. A kisebbségi elit hatalomhoz való pozitív viszonyulását tehát elsősorban nem személyi ambíciók vezérlik, hanem a kisebbség-többség strukturális helyzete termeli ki ezt a kötődést.

Adataink alapján sajátos paradoxonként értelmezhetjük, hogy miközben a kulturális elit nagymértékben – akár egzisztenciálisan is – függ a román államtól, azaz közpénzekből ellátott intézményektől, addig beállítódásai, diskurzusai, szakmai kapcsolatai szintjén jelentősen kapcsolódik Magyarországhoz is. Ezzel párhuzamosan a gazdasági elit értelemszerűen elsősorban piaci logika mentén tevékenykedik, ám pragmatikusan viszonyul a romániai adottságokhoz, és Magyarország több kontextusban is pusztán a nemzetközi világ egyik szereplője.

Kissé tautologikusnak tűnik, ám kutatásunk adatainak első feldolgozása alapján az körvonalazódik: az erdélyi magyar gazdasági és kulturális elitet leginkább „erdélyisége" köti össze. Elsősorban erdélyiként határozzák meg önmagukat, és számukra a haza és szülőföld fogalma is elsősorban Erdélyre rímel. Az erdélyiség valamilyen szintű felvállalásán túlmenően azonban a kutatás célcsoportját alkotó gazdasági és kulturális kisebbségi magyar elitek majd' minden szocio-demográfiai változó mentén, a rekrutáció módját illetően, az elitszerepek, a politikai kötődések stb. szintjén is különváltak.

Erdély közös, az elitszerepek nem!

IRODALOM

Biró A. Zoltán (1998): A társadalom védelme és/vagy építése. Elemzés a romániai magyar elit „termelődéséről" és szerepéről. In (uő.): *Stratégiák vagy kényszerpályák? Tanulmányok a romániai magyar társadalomról.* Csíkszereda: KAM – Regionális és Antropológiai Kutatások Központja, Pro-Print, 49–94.

Bozóki András (2003): Az elitváltás elméleti értelmezései. In Bárdi Nándor – Fedinec Csilla (szerk.): *Etnopolitika.* Budapest: Teleki László Alapítvány, 9–41.

Csurgó Bernadett – Himesi Zsuzsa – Kovách Imre (2002): Elitek és politikai preferenciák In Kurtán S. – Sándor P. – Vass L (szerk.).: *Magyarország politikai évkönyve,* I. köt.: 318–337.

Papp Z. Attila (2006): *Keretizmus. A romániai magyar sajtónyilvánosság a kilencvenes években.* Csíkszereda: Soros Oktatási Központ.

Papp Z. Attila – Veres Valér szerk. (2007): *Kárpát Panel 2007. A Kárpát-medencei magyarok társadalmi helyzete és perspektívái. Gyorsjelentés.* Budapest: MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet.

Papp Z. Attila (2008): Átmenetben: a romániai magyarok társadalmi pozícióinak alakulása 1992–2002 között. *Regio,* 4: 226–227.

Táblázatok és ábrák jegyzéke

A magyarországi kisebbségi elitekre vonatkozó kutatások áttekintése

1. táblázat: A kisebbségi önkormányzatok tagjainak iskolai végzettsége 83
2. táblázat: A kisebbségi önkormányzatok tagjainak a foglalkozás jellege szerinti megoszlása 84
3. táblázat: A kisebbségi önkormányzatok tagjainak munkaviszonyát jellemző adatai 85
4. táblázat: A Békés megyében 1994-ben és 1998-ban megválasztott kisebbségi önkormányzatok 86
5. táblázat: Kisebbségi önkormányzati képviselők megoszlása iskolai végzettség szerint 87

Az 1989 utáni romániai, illetve romániai magyar elitek tipológiái és értelmezései

1. ábra: RMDSZ-es parlamenti képviselők iskolai végzettség szerint (1990–2008) 116

Elit-meghatározások és elitcsoportok – a 2009-es magyarországi elitfelvételek fogalmi-mintavételi háttere

1. táblázat: A politikai elitminta kvóták szerint 152
2. táblázat: A politikai elit objektív jellemzői 154
3. táblázat: Az elithez tartozás szubjektív mutatói a politikai-közéleti elittagok körében 156
4. táblázat: Mennyire érzi magát közel a különböző elitcsoportokhoz? 157
5. táblázat: A kulturális elitminta összetétele 159
6. táblázat: A kulturális elit státusának mutatói 160
7. táblázat: A kulturális elit szubjektív önbesorolása a kulturális elit tagjai körében 163
8. táblázat: Mennyire érzi magát közel a különböző elitcsoportokhoz? 164
9. táblázat: A gazdasági elit mintája kvóták szerint (438 válasz – 95,8% érvényes válasz) 166
10. táblázat: A gazdasági elit származása és iskolázottsága 167
11. táblázat: A gazdasági elit vagyoni jövedelmi jellemzői 170
12. táblázat: A gazdasági elit önképe 171
13. táblázat: A gazdasági elit és a többi elitcsoport közötti szubjektív távolság 171

A magyarországi elit kulturális és anyagi tőkéi és társadalmi mobilitása

1. táblázat: Van-e Önnek a saját tulajdonában vállalkozása, üzletrésze (legalább 10 százalékban tulajdonos)? 186
2. táblázat: Nagyságrendjét tekintve mekkora volt a tavalyi évben az Ön személyes nettó (adózás utáni) éves jövedelme? 186

3. táblázat: Mennyire becsüli Ön ingatlanainak teljes értékét? ... 187
4. táblázat: Az egy háztartásban élők számának, a vagyontárgyakkal való rendelkezés összevont mutatójának (1–9) és az életszínvonallal való elégedettség mutatójának (1–5) átlaga az elit típusa szerint ... 188
5. táblázat: Társadalmi osztály szerinti önbesorolás ... 189
6. táblázat: A megkérdezett iskolai végzettsége ... 190
7. táblázat: Első, második és harmadik diplomával való rendelkezés ... 190
8. táblázat: Van-e valamilyen tudományos, illetve szakmaspecifikus fokozata? ... 190
9. táblázat: Tárgyalóképes szinten beszéli-e az alábbi nyelveket ... 191
10. táblázat: Tanít vagy tanított-e Ön egyetemen vagy főiskolán? ... 192
11. táblázat: Mozi-, színház- vagy koncert- és múzeumlátogatási gyakoriság ... 192
12. táblázat: Az apa önálló foglalkozású volt? ... 193
13. táblázat: Az apa iskolai végzettsége ... 194
14. táblázat: Az anya iskolai végzettsége ... 194
15. táblázat: Az anya és a megkérdezett iskolai végzettsége közti kapcsolat, csak a gazdasági elitre ... 195
16. táblázat: Az apának volt-e beosztottja? ... 195
17. táblázat: Az elit átlagéletkora 2009-ben és a rendszerváltás évében az elit típusa szerint ... 197
18. táblázat: A megkérdezett első foglalkozása során önálló volt-e? ... 197
19. táblázat: A megkérdezett első foglalkozása során volt-e beosztottja? ... 198
20. táblázat: Jelenleg bármelyik munkakörében vezető beosztású-e a munkahelyén? ... 198
21. táblázat: Az első foglalkozás során a beosztottal való rendelkezés és a jelenlegi vezető beosztás közötti kapcsolat a kulturális elit esetén ... 199

A gazdasági elit csoportjai és vállalatai

1. táblázat: Az 1997-es, a 2001-es és a 2009-es minta vállalatainak ágazati megoszlása ... 211
2. táblázat: Vállalattípusok a domináns tulajdonos alapján képzett vállalattípusokban 1997-ben, 2001-ben és 2009-ben ... 212
3. táblázat: A külföldi tulajdon aránya a 2009-es minta vállalataiban ... 212
4. táblázat: Az 1997-es, a 2001-es és a 2009-es mintába került vállalatok foglalkoztatottainak száma ... 213
5. táblázat: A gazdasági elit megoszlása vállalatai alapításának az éve szerint ... 213
6. táblázat: Az 1997-es, a 2001-es és a 2009-es minta vállalatai elődvállalatának formája ... 214
7. táblázat: A megelőző és a jelenlegi cég gazdasági formája 2009-ben ... 214
8. táblázat: A megelőző cég gazdasági formája a jelenlegi cég gazdasági formája szerint 2009-ben ... 215
9. táblázat: Az 1990 előtt működő vállalatok megoszlása tulajdonlási típusonként ... 216
10. táblázat: A volt állami vállalatok megoszlása a jelenlegi tulajdon típusok szerint 1997-ben, 2001-ben és 2009-ben ... 217
11. táblázat: Tulajdonos-típusok és a vállalat elődszervezete ... 218
12 táblázat: A megkérdezettek tulajdonrész-aránya a domináns tulajdonos alapján képzett vállalattípusokban 1997-ben, 2001-ben és 2009-ben ... 219

13. táblázat: Az összes vállalkozói és menedzseri tulajdon aránya a domináns tulajdonos alapján képzett vállalattípusokban 1997-ben, 2001-ben és 2009-ben 220
14. táblázat: A megkérdezettek vállalatai által foglalkoztatottak száma az adott évben 221
15. táblázat: A foglalkoztatottak létszáma és a cégek elődszervezete 222
16. táblázat: Az árbevétel kvintilisek és a domináns tulajdonos alapján képzett vállalattípusokban 1997-ben, 2001-ben és 2009-ben 223
17. táblázat: A gazdasági elit csoportjai 1997-ben, 2001-ben és 2009-ben 225
18. táblázat: Az elitcsoportok korösszetétele 2001-ben és 2009-ben 225
19. táblázat: A gazdasági elit csoportjai és az összes vállalkozói tulajdon aránya a megkérdezettek vállalataiban 2009-ben 225
20. táblázat: A gazdasági elit tulajdonának az aránya a megkérdezettek vállalataiban 2009-ben 226
21. táblázat: A gazdasági elit csoportjai és a megkérdezettek vállalatainak bevételi kvintilisei 2009-ben 226
22. táblázat: A gazdasági elit csoportjai és a megkérdezettek vállalatainak alkalmazotti létszáma 2009-ben 227
23. táblázat: A gazdasági elit válaszai a „Melyik pártra szavazna, ha a következő hétvégén tartanák a választásokat?" kérdésre 227

A magyar kulturális elit és a reputációs elitcsoport

1. táblázat: A kulturális elit megoszlása nem és életkor szerint 234
2. táblázat: A kulturális és reputációs elit szülői iskolázottsága 235
3. táblázat: Apa foglalkozása (az elittag 14 éves korában) 236
4. táblázat: Az elit megoszlása az első diploma típusa szerint 237
5. táblázat: A kulturális elit iskolai végzettsége 237
6. táblázat: A kulturális elittagok házastársainak iskolai végzettsége 238
7. táblázat: A kulturális elit gyermekeinek felsőfokú iskolái 238
8. táblázat: A kulturális elit foglalkozása 7 időmetszetben 239
9. táblázat: A reputációs elit foglalkozása 7 időmetszetben 240
10. táblázat: A kulturális elit nyelvtudása 240
11. táblázat: A kulturális elit éves nettó jövedelme 241
12. táblázat: Az elitbe kerülés ideje 241
13. táblázat: A kapcsolati index átlaga a kulturális és a reputációs elitben 242
14. táblázat: Lineáris regresszió. Függő változó: a teljes kapcsolati index 243
15. táblázat: Lineáris regresszió. Függő változó: Jelenlegi baráti kapcsolatok indexe táblázat: 243
16. táblázat: Lineáris regresszió. Függő változó: elit szervezeti tagságok és pozíciók száma 244
17. táblázat: A kulturális elit tagjainak társadalmi aktivitása 245
18. táblázat: Ön a magyar kulturális elithez tartozónak érzi magát? 246
19. táblázat: Logisztikus regressziós modell. Függő változó: reputációs elit tagja-e? 249

A politikai elit: közéleti szerep és szerepvállalás

1. táblázat: Társadalmi jelzőszámok – Politikai elit 2009 ... 259
2. táblázat: A párt és kormányzó elit és a közéleti-intézményi elit eltérő társadalmi karaktere ... 260
3. táblázat: Vagyon és jövedelem ... 262
4. táblázat: Diplomák száma ... 264
5. táblázat: Első diploma – szak ... 264
6. táblázat: Hivatásos politikus ... 265
7. táblázat: Hány forrásból származik a jövedelem ... 265
8. táblázat: A jövedelem forrása ... 266
9. táblázat: Vélemények az államról és piacról ... 267
10. táblázat: Preferenciák (állam kontra piac) ... 268
11. táblázat: Befolyás mértéke ... 269
12. táblázat: A befolyás mértéke ... 269
13. táblázat: Az előző évben az alábbi tevékenységek közül melyekben vett Ön részt, illetve mit végzett? ... 272
14. táblázat: Politikai aktivitás különbsége a párt- és kormányzati elit, valamint a közéleti-intézményi elit között ... 273
15. táblázat: Politikai aktivitás különbsége a hivatásos és nem hivatásos politikusok között ... 273
16. táblázat: Civil aktivitás – párt- és kormányzó elit és közéleti-intézményi elit ... 274
17. táblázat: A civil aktivitásformák mennyisége ... 275
18. táblázat: A hivatásos és nem hivatásosos politikusok civil aktivitásának különbsége ... 275
19. táblázat: Milyen gyakran5 végzi Ön az alábbi szabadidős, illetve társadalmi tevékenységeket? ... 276
20. táblázat: Különbségek a párt- és kormányzó elit, valamint a közéleti-intézményi elit között az informális tevékenységekben ... 277
21. táblázat: Inaktivitás mértéke ... 278
22. táblázat: Inaktivitás korcsoportok szerint ... 278

Politikusi életutak 1989 után

1. táblázat: A politikai elittípusok a származási család alapján ... 293
2. táblázat: A politikai elit munkajelleg-besorolása az első foglalkozástól a jelenlegi foglalkozásig ... 296
3. táblázat: A politikai elit foglalkozásainak ágazati besorolása ... 297
4. táblázat: A politikai identitást befolyásoló tényezők ... 300
A politikusi életút, identitás elemei ... 312

Zavar a fejekben? A magyarországi elitek és a politika 2009-ben

1. táblázat: Az elitek önbesorolása a bal-jobb dimenzióban az előfordulás arányában ... 317
2. táblázat: A politikai elit bal-jobb önbesorolása kategóriák szerint ... 317

3. táblázat: Az elitek önbesorolásának átlagos pontszáma egy 1-től 9-ig terjedő skálán 318
4. táblázat: Az egyes elitcsoportok megoszlása a konzervatív-liberális tengely mentén 319
1. ábra: Az elitcsoportok államhoz fűződő viszonya a munkaerő-piac dimenziójában 320
2. ábra: Az elitcsoportok államhoz fűződő viszonya az öngondoskodás dimenziójában 321
5. táblázat: Áttekintő táblázat az elitek preferenciáit illetően 323
6. táblázat: Pártpreferenciák 1998-ban az egyes elitcsoportok szerint 324
7. táblázat: Pártszimpátiák a gazdasági elitet illetően 2002-ben és 2006-ban 324
8. táblázat: Pártpreferenciák az egyes elitcsoportokban, százalékban kifejezve 325
9. táblázat: Az egyes elitcsoportok következő választásra vonatkozó preferenciái százalékban kifejezve 326
10. táblázat: Az egyes pártok rokonszenvindexe egy 1-től 7-ig terjedő skálán 327
11. táblázat: Stabil pártválasztók az egyes elitcsoportokon belül 328
12. táblázat: A TOP 10 legbefolyásosabb politikus a három vizsgált elitcsoportban 329
13. táblázat: Az Európai Unió legfontosabb pozitív hozadékai Magyarországra nézve 331
14. táblázat: Az Európai Unió legnegatívabb következményei 331
15. táblázat: Az Európai Unióhoz fűződő viszony a válaszok százalékos arányában 332

Nők a kulturális, gazdasági és politikai elit tagjai között

1. táblázat: Életkori csoportok nemek szerinti bontásban 340
2. táblázat: Az elitekbe tartozó nők életkori csoportjainak elittípusonkénti megoszlása 341
3. táblázat: Az apák iskolai végzettségei a női eliten belül 343
4. táblázat: Diplomás apák arányának megoszlása női elittípusonként 343
5. táblázat: Az apák iskolai végzettsége nemenként 344
6. táblázat: Az anya iskolai végzettsége 344
7. táblázat: Az anya iskolai végzettsége 345
8. táblázat: A diplomás apák feleségeinek/élettársainak iskolai végzettsége 345
9. táblázat: Az apa foglalkozása 346
10. táblázat: Az apa foglalkozása női elitenként 346
11. táblázat: Az elit nők iskolai végzettsége 348
12. táblázat: A nők és férfiak iskolai végzettsége elittípusonként 349
13. táblázat: A többdiplomás nők aránya elitenként 350
14. táblázat: A szülői kapcsolatok – nemek szerinti bontásban „Országosan neves politikus vagy ismert közéleti vezető” 351
15. táblázat: Saját kapcsolatok: egyetemi ismeretségek – nemek szerinti bontásban „Jómódú nagyvállalkozók, kiemelkedő tudósok, országos intézmények vezetői” 351
16. táblázat: Az elit nők családi állapota 355
17. táblázat: Családi állapot női-férfi elitenként 356
18. táblázat: Az elitekbe tartozó nők családi állapota elittípusonként 356
19. táblázat: Házastárs/élettárs legmagasabb iskolai végzettsége 357
20. táblázat: A házastársak/élettársak gazdasági aktivitása 358
21. táblázat: Az elit nők házastársainak/élettársainak gazdasági aktivitása elitenként 359
22. táblázat: A vezetők aránya az elitek házastársainak/élettársainak körében 359
23. táblázat: Az elit nők gyermekvállalása elittípusonként 361
24. táblázat: Az elit férfiak gyermekvállalása elittípusonként 361

25. táblázat: Átlagos gyermekszám nemenként ... 362
26. táblázat: Átlagos gyermekszám elitenként, női – férfi bontásban ... 363
27. táblázat: Foglalkozási besorolás az iskola befejezését követően az elit nők körében (%) ... 365
28. táblázat: A női és férfi vezetők aránya ... 366
29. táblázat: Vezető beosztású nők elittípusonként ... 366
30. táblázat: A női vezetők elittípusonként, életkori bontásban ... 367
31. táblázat: Részvétel külföldi tanulmányúton a nők körében, elittípusonként ... 367
32. táblázat: Szakmai díjak, kitüntetések a nők körében, elittípusonként ... 368
33. táblázat: Napi átlagos munkaidő hossza a teljes mintában, elitcsoportonként ... 368
34. táblázat: A nők és a férfiak napi ledolgozott átlagos munkaórája elittípusonkénti bontásban ... 369
35. táblázat: Másodállások nemek szerinti bontásban, elittípusonként ... 369
36. táblázat: Fizetett háztartási alkalmazottak a teljes mintában elittípusok szerint, férfi-női bontásban ... 369
37. táblázat: Az elit nők és férfiak jövedelme ... 373
38. táblázat: Az elit nők lakástípusai elittípusok szerint ... 375
39. táblázat: A lakásnagyság, a szobák száma és a lakások átlagos értéke nemenkénti és elitcsoportonkénti bontásban ... 377
40. táblázat: Saját tulajdonban lévő vállalkozások, üzletrészek az elit nők körében, elittípusonként ... 377
41. táblázat: Az osztálytudat jellemzői elittípusonként, nemek szerinti bontásban ... 379
42. táblázat: A kulcsaktorok befolyásának mértéke az ország fontos ügyeire az elittagok véleménye szerint, nemenkénti bontásban ... 380
43. táblázat: A foglalkoztatással összefüggő felelősség megítélése női-férfi elittípusonként – Melyik közelíti meg leginkább az Ön véleményét? ... 383
44. táblázat: A jövedelmek elosztásával kapcsolatos attitűdök női-férfi elittípusonként – Melyik közelíti meg leginkább az Ön véleményét? ... 384
45. táblázat: Az egyénekről való gondoskodás felelősségének megítélése női-férfi elittípusonként – Melyik közelíti meg leginkább az Ön véleményét? ... 386

A kisebbségi elit és az önkormányzatok

1. táblázat: A települési kisebbségi önkormányzati választásokon megszerzett mandátumok száma ... 394
2. táblázat: A települési kisebbségi önkormányzati képviselők kisebbségenkénti megoszlása aszerint, hogy hány alkalommal szereztek mandátumot ... 396
3. táblázat: A minták reprezentativitási kategóriái ... 397
4. táblázat: Az elsődleges minta, a másodlagos minta és a lekérdezettek létszáma kisebbségenként ... 398
5. táblázat: A férfiak aránya az elsődleges mintában, a másodlagos mintában és a lekérdezettek között kisebbségenként ... 399
6. táblázat: A megválasztott férfiak és nők aránya a német kisebbségi önkormányzati választásokon ... 399

7. táblázat: A megválasztott férfiak és nők aránya a cigány kisebbségi önkormányzati választásokon ... 400
8. táblázat: A megválasztott férfiak és nők aránya a román kisebbségi önkormányzati választásokon ... 400
9. táblázat: A megválasztott férfiak és nők aránya a szlovák kisebbségi önkormányzati választásokon ... 400
10. táblázat: A kisebbségi önkormányzati képviselők összlétszámának (elsődleges minta) megoszlása korcsoportok szerint ... 401
11. táblázat: A 18–39 éves képviselők százalékaránya a választás évében betöltött koruk szerint ... 402
12. táblázat: A másodlagos minta korcsoportok szerinti megoszlása kisebbségenként ... 402
13. táblázat: A lekérdezettek aránya korcsoportonként ... 403
14. táblázat: A 18–39 évesek aránya az elsődleges mintában, a másodlagos mintában és a lekérdezettek körében ... 403
15. táblázat: A másodlagos minta megoszlása a lakott település típusa szerint ... 404
16. táblázat: A lekérdezettek megoszlása a lakott település típusa szerint ... 404
17. táblázat: A másodlagos minta és a lekérdezettek megoszlásának összehasonlítása a lakott település típusa szerint ... 405
18. táblázat: Mi az Ön legmagasabb iskolai végzettsége? ... 406
19. táblázat: A cigány kötődésűek adott korcsoportjának végzettség szerinti megoszlása ... 407
20. táblázat: A cigány alminta lekérdezettjeinek iskolai végzettség szerinti megoszlása korcsoportonként ... 408
21. táblázat: A német kötődésűek adott korcsoportjának végzettség szerinti megoszlása ... 409
22. táblázat: A német alminta lekérdezettjeinek iskolai végzettség szerinti megoszlása korcsoportonként ... 409
23. táblázat: A román kötődésűek adott korcsoportjának végzettség szerinti megoszlása ... 410
24. táblázat: A román alminta lekérdezettjeinek iskolai végzettség szerinti megoszlása korcsoportonként ... 411
25. táblázat: A szlovák kötődésűek adott korcsoportjának végzettség szerinti megoszlása ... 411
26. táblázat: A szlovák alminta lekérdezettjeinek iskolai végzettség szerinti megoszlása korcsoportonként ... 412
27. táblázat: A magyar kötődésűek adott korcsoportjának végzettség szerinti megoszlása ... 413
28. táblázat: A lekérdezettek és a velük azonos ötéves korcsoportokba tartozó kisebbségi kötődésűek megoszlása legmagasabb iskolai végzettség szerint ... 413
29. táblázat: A kérdőív 82. kérdésére adott válaszok megoszlása ... 414
30. táblázat: A kérdőív 82. kérdésére adott válaszok megoszlása ... 415
31. táblázat: Azon kérdezettek iskolai végzettség szerinti megoszlása, akik a gazdasági aktivitásra vonatkozó kérdésre nem válaszoltak ... 415
32. táblázat: A cigány kötődésűek adott korcsoportjainak gazdasági aktivitás szerinti megoszlása ... 416
33. táblázat: A cigány alminta lekérdezettjeinek gazdasági aktivitás szerinti megoszlása korcsoportonként ... 417
34. táblázat: A német kötődésűek adott korcsoportjainak gazdasági aktivitás szerinti megoszlása ... 417
35. táblázat: A német alminta lekérdezettjeinek gazdasági aktivitás szerinti megoszlása korcsoportonként ... 418

36. táblázat: A román kötődésűek adott korcsoportjainak gazdasági aktivitás szerinti megoszlása ... 419
37. táblázat: A román alminta lekérdezettjeinek gazdasági aktivitás szerinti megoszlása korcsoportonként ... 419
38. táblázat: A szlovák kötődésűek adott korcsoportjainak gazdasági aktivitás szerinti megoszlása ... 420
39. táblázat: A szlovák alminta lekérdezettjeinek gazdasági aktivitás szerinti megoszlása korcsoportonként ... 421
40. táblázat: A magyar kötődésűek adott korcsoportjainak gazdasági aktivitás szerinti megoszlása ... 422
41. táblázat: A lekérdezettek és a velük azonos ötéves korcsoportokba tartozó kisebbségi kötődésűek megoszlása gazdasági aktivitás szerint ... 423
42. táblázat: A 7 éves és idősebb népesség iskolai végzettség szerinti megoszlása az adott fejlettségi kategóriába tartozó kistérségekben ... 424
43. táblázat: A cigány almintához tartozók iskolai végzettség szerinti megoszlása a lakott kistérség fejlettségi kategóriája szerint ... 424
44. táblázat: A német almintához tartozók iskolai végzettség szerinti megoszlása a lakott kistérség fejlettségi kategóriája szerint ... 425
45. táblázat: A román almintához tartozók iskolai végzettség szerinti megoszlása a lakott kistérség fejlettségi kategóriája szerint ... 425
46. táblázat: A szlovák almintához tartozók iskolai végzettség szerinti megoszlása a lakott kistérség fejlettségi kategóriája szerint ... 425
47. táblázat: A kérdezettek besorolása a foglalkozási rétegséma 36 kategóriájába almintánként ... 426
48. táblázat: A kérdezettek besorolása a foglalkozási rétegséma 36 kategóriájába almintánként ... 428
49. táblázat: Az egyes almintákhoz tartozó kérdezettek foglalkozási rétegséma szerinti besorolásának átlaga ... 429
50. táblázat: A társadalmi rétegséma 11 kategóriája ... 430
51. táblázat: A kérdezettek apjának besorolása a foglalkozási rétegséma 36 kategóriájába almintánként ... 431
52. táblázat: Az apa besorolása a foglalkozási rétegséma 36 kategóriájába almintánként ... 432
53. táblázat: Az egyes almintákhoz tartozó kérdezettek és apák foglalkozási rétegséma szerinti besorolásának átlaga közötti arány ... 434
54. táblázat: A kérdezett és apja társadalmi rétegséma szerinti besorolása közötti korreláció mértéke almintánként ... 435
55. táblázat: A kérdezettek, illetve az apák társadalmi rétegséma szerinti besorolásán belüli szórás mértéke almintánként ... 435

A szlovákiai magyar kulturális és gazdasági elit szociológiai portréja

1. táblázat: Kor szerinti összetétel ... 440
2. táblázat: Iskolai végzettség szerinti megoszlás ... 440
3. táblázat: Szülőhelyének településtípusa ... 443

4. táblázat: A szülők és a megkérdezett iskolai végzettsége részletes bontásban 444
5. táblázat: A szülők és a megkérdezettek legalább érettségivel rendelkező csoportjai 445
6. táblázat: Milyen típusú cégnél dolgozik? 446
7. táblázat: Nagyságrendjét tekintve mekkora volt a tavalyi évben az Ön személyes nettó (adózás utáni) éves jövedelme? 447
8. táblázat: Mennyire becsüli Ön ingatlanainak teljes értékét? 448
9. táblázat: Mennyire érzi magát közel vagy távol az alábbi csoportoktól 449
10. táblázat: A felsorolt szakmai szervezetek munkájában résztvevők 451
11. táblázat: Most közéleti szerepvállalásáról szeretném kérdezni. Az előző évben az alábbi tevékenységek közül melyekben vett Ön részt, illetve mit végzett 452
12. táblázat: Milyen befolyással bírnak az alábbi személyek fontos országos ügyekre? S milyen befolyása van az elitnek? 453
13. táblázat: Az elmúlt egy évben részt vett az alábbi események valamelyikén 454
14. táblázat: Mennyire elégedett Ön az alábbiakkal? 456
15. táblázat: Akkor lenne a legelégedettebb saját életszínvonalával, presztízsével, befolyásával, ha a helyzete hasonlítana az 456
16. táblázat: Az alábbi televíziók műsoraiból gyakran tájékozódók 458
17. táblázat: Az alábbi rádiók műsoraiból gyakran tájékozódók 458
18. táblázat: Az alábbi típusú sajtótermékeket gyakran olvasók 459

Párhuzamos világok?

I. 1. táblázat: A kulturális alminta és a lekérdezett kérdőívek eloszlása alcsoportok szerint 467
II. 1. táblázat: A gazdasági alminta és a lekérdezett kérdőívek eloszlása 469
III. 1. táblázat: A kulturális és gazdasági adatbázisok szerkezete 471
IV. 1. ábra: Az elitcsoportok nemi bontásban 472
IV. 2. ábra: Az elitcsoportok átlagéletkora 473
IV. 3. ábra: Az elitcsoportok korcsoport szerinti eloszlása 474
IV. 1. táblázat: Az elitcsoportok nemzetiség és anyanyelv szerinti eloszlása 475
IV. 2. táblázat: A megkérdezett felmenőinek származása – más, mint magyar 476
IV. 4. ábra: A gazdasági elit első diplomájának megszerzési helye (a felsőfokú végzettséggel rendelkezők százalékában) 476
IV. 3. táblázat: A megkérdezett és házastársa legmagasabb iskolai végzettsége 477
IV. 5. ábra: A kulturális elit első diplomájának megszerzési helye (a felsőfokú végzettséggel rendelkezők százalékában) 478
IV. 6. ábra: A cégek eloszlása alapításuk ideje szerint 479
IV. 7. ábra: A cégek eloszlása működési formájuk szerint 479
IV. 8. ábra: A cégek eloszlása létezésük ideje szerint 480
IV. 9. ábra: A korábban már működő cégek eloszlása működési formájuk szerint 480
IV. 4. táblázat: A cégek csoportosítása tevékenységi területük (profil) szerint 481
IV. 5. táblázat: A kulturális és gazdasági reputációs elit legkiemelkedőbb alakjai a gazdasági és kulturális elittagok véleménye szerint 483

IV. 6. táblázat: A politikai és közvélemény-formáló reputációs elit legkiemelkedőbb alakjai a gazdasági és kulturális elittagok véleménye szerint ... 484
IV. 7. táblázat: Az elitcsoportok születési helye – megyék ... 485
IV. 10. ábra: Az elitcsoportok által születésük helyéül megjelölt leggyakoribb települések ... 486
IV. 8. táblázat: Az elitcsoportok születési hely típusa szerinti eloszlása ... 487
IV. 9. táblázat: A szülők legmagasabb iskolai végzettsége ... 488
IV. 10. táblázat: Az apa tevékenységi köre, amikor a megkérdezett 4 éves volt ... 489
IV. 11. táblázat: Az apa foglalkozása ágazatok szerinti bontásban ... 490
IV. 12. táblázat: Az apa munkahelyének ágazata ... 491
IV. 13. táblázat: Az elittagok családi állapota ... 492
IV. 14. táblázat: Az elitcsoportok háztartásának összetétele ... 493
IV. 11. ábra: A megkérdezettek gyerekvállalási hajlandósága ... 494
IV. 15. táblázat: A megkérdezettek gyerekeinek száma ... 494
IV. 12. ábra: A gazdasági elit házastársai első diplomájának megszerzési helye ... 495
IV. 16. táblázat: A megkérdezett házastársának nemzetisége és az otthon használt nyelv ... 496
IV. 13. ábra: A kulturális elit házastársai első diplomájának megszerzési helye (a felsőfokú végzettséggel rendelkezők százalékában) ... 496
IV. 17. táblázat: A megkérdezettek első és jelenlegi foglalkozása ágazatok szerinti bontásban ... 497
IV. 18. táblázat: A megkérdezettek szakmai szervezeti tagsága ... 499
IV. 19. táblázat: A megkérdezettek tudományos/szakmaspecifikus fokozata ... 500
IV. 20. táblázat: A tudományos fokozat megszerzésének helye ... 500
IV. 14. ábra: A megkérdezettek nyelvismerete (átlag) 6 – anyanyelve, 5 – jó, helyesen beszél és ír, 4 – jól beszéli, kisebb hibákkal, 3 – beszéli, de kifejezési nehézségekkel, 2 – érti, de nem beszéli, 1 – nem érti és nem is beszéli ... 501
IV. 21. táblázat: Az elitek közéleti szerepvállalása ... 502
IV. 15. ábra: Az elit szerepvállalása a sajtóban ... 503
IV. 22. táblázat: Az elit részvétele különböző társadalmi eseményeken ... 504
IV. 23. táblázat: Az elitcsoportok tévénézési szokásai ... 505
IV. 24. táblázat: Az elitcsoportok rádióhallgatási szokásai ... 506
IV. 25. táblázat: Az elitcsoportok újságolvasási szokásai ... 506
IV. 16. ábra: Az elithez való tartozás a megkérdezettek saját bevallása szerint ... 507
IV. 26. táblázat: Az elit társadalmi osztályhoz való tartozása ... 508
IV. 17. ábra: Az elitbe való bekerülés időszaka ... 509
IV. 27. táblázat: Az elit különböző elitcsoportokhoz való távolsági/közelségi viszonya ... 509
IV. 28. táblázat: A különböző személyek és csoportok befolyása az ország fontos ügyeire az elit véleménye szerint ... 510
IV. 18. ábra: Az elitek önbesorolása a politikai jobb-bal skálán 1 – jobboldali, ..., 9 – baloldali ... 512
IV. 19. ábra: Az elitek párttagsága ... 512
IV. 20. ábra: Az elitek RKP-tagsága ... 514
IV. 29. táblázat: Az elitek önmeghatározása a közösséghez való tartozás szemszögéből ... 515
IV. 30. táblázat: Az elitek szülőföld- és haza-képe ... 516